

Universitat Autònoma de Barcelona

ADVERTIMENT. L'accés als continguts d'aquesta tesi queda condicionat a l'acceptació de les condicions d'ús establertes per la següent llicència Creative Commons: http://cat.creativecommons.org/?page_id=184

ADVERTENCIA. El acceso a los contenidos de esta tesis queda condicionado a la aceptación de las condiciones de uso establecidas por la siguiente licencia Creative Commons: <http://es.creativecommons.org/blog/licencias/>

WARNING. The access to the contents of this doctoral thesis it is limited to the acceptance of the use conditions set by the following Creative Commons license: <https://creativecommons.org/licenses/?lang=en>

Universitat Autònoma de Barcelona

Facultat de Filosofia i Lletres
Departament d'Art i Musicologia
Doctorat en Història de l'Art i Musicologia

TESI DOCTORAL

Menció “Doctor Internacional”

**Art i Església a Mallorca a través de les visites
pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique de Lara
(1573-1604)**

Volum I

Doctorand: Bartomeu Martínez Oliver
Direcció: Dr. Marià Carbonell Buades
Codirecció: Dr. Gabriel Seguí Trobat

Barcelona, 2015

Sumari

Volum I

Resum - sommario

1. Resum	10
2. Sommario.....	12

Prefaci	14
----------------------	----

I. Primera part

1. Objectius i estat de la qüestió. La visita pastoral, identitat de la reforma tridentina	
1.1. Magisteri, jurisdicció i ordre. La visita pastoral, font documental per a la història de l'art.....	24
1.2. L'abast de les fonts generals i locals. Historiografia de la visita pastoral	
1.2.1. Espanya.....	46
1.2.2. França.....	51
1.2.3. Alemanya.....	55
1.2.4. Itàlia.....	58
1.2.5. Mallorca.....	62
2. L'esperit de Trento (1545–1563). El ressò de les idees conciliars a Espanya i Mallorca	
2.1. Historiografia de Trento. De les fonts i vicissituds inicials a les publicacions.....	67
2.2. Sentit i valoració del concili tridentí. Els pilars de la reforma del poble cristià.....	72
2.3. Veneració i instrucció. Uniformitat per a l'art i la litúrgia.....	77
2.4. La participació de conciliars mallorquins. El discurs <i>De tuenda religione</i> (1552) de Giovanni Battista Campeggio, bisbe de Mallorca (1532–1558).....	82
2.5. Felip II (1527–1598) i l'aplicació dels decrets tridentins (1564).....	88

II. Segona part

1. Joan Vic i Manrique de Lara (1530-1612), l'home	
1.1. Esbós biogràfic. Naixement en el monestir jerònim de la Murta (Alzira, 1530).....	95
1.2. Notes genealògiques. Joan Vic, fill d'il·lustre família valenciana.....	98
1.2.1. Els Vic, nissaga de benefactors. L'herència i cultura artística consanguínia.....	102
1.3. Formació humanista i ambient intel·lectual. Salamanca, càtedra i rectorat.....	111
1.3. 1. L'examen per a l'obtenció de la llicenciatura en Teologia (1569).....	119
1.3. 2. L'ascens al rectorat (1573).....	121
1.4. Context polític i religiós. <i>Cursus honorum</i> i promoció a la mitra mallorquina (1564 – 1573)	
1.4.1. Vic i Manrique, ambaixador de reis. La llegenda indocumentada.....	122
1.4.2. El control de Roma en el nomenament de bisbes. El rol del col·legi cardenalici.....	124
1.4.3. <i>Prelado de condición afable y benigno</i> . Vic i Manrique, bisbe de Mallorca (1573).....	128
1.5. Poder civil i religiós sota un llinatge. Lluís Vic i Manrique, germà i virrei de Mallorca (1584–1594).....	134
1.5.1. Política militar de proximitat. La visita civil a l'illa de Mallorca (1585).....	139
1.5.2. Testament, funeral, cerimonial i enterrament a la Seu (1594).....	142

1.6. <i>Finis gloriae mundi</i> . Vic, arquebisbe de Tarragona (1604–1612)	
1.6.1. El darrer destí episcopal. Vic i Manrique, arquebisbe de Tarragona (1604).....	146
1.6.2. La gestió de la partida i la venta de la casa a la plaça de la Seu de Palma.....	148
1.6.3. Les visites pastorals i l'episodi de la Guerra del Francès. L'anhel esvàit (1604–1612).....	149
1.6.4. Arquebisbe i canonges. Un devot binomi de la Immaculada Concepció. La talla d'argent de Bernat Maimó (1614).....	152
1.6.5. <i>Visitando, corrigendo, disponendo et ordinando</i> . La visita <i>ad limina</i> (1605).....	156
1.6.6. El sínode diocesà tarragoní (1607).....	158
1.6.7. <i>In visitatione post civitatum</i> . La visita <i>ad limina</i> (1609).....	162
1.6.8. <i>Veritates aurea</i> . La donació de la biblioteca privada al monestir de la Murta (Alzira, 1609).....	164
1.6.9. <i>Debilitas corporis, sine vanitate</i> . El testament i la darrera voluntat (1611).....	168

2. Joan Vic i Manrique de Lara, el bisbe

2.1. <i>Potestas iurisdictionis</i> . El bisbe Vic, impulsor de la reforma i defensor de la seva correcta aplicació	
2.1.1. Vic, bisbe ideal posttridentí. Pastor i guia d'ànimes insulars.....	173
2.1.2. Ofici pastoral. Autoritat i servei diocesà.....	179
2.2. Esperit de renovació religiosa.....	190
2.2.1. La dificultat dels inicis. Diego de Arnedo (1562–1572), primer bisbe posttridentí.....	191
2.2.2. <i>Pro reformatione cleri et populi</i> . Deures i obligacions del clero mallorquí.....	196
2.2.3 La relació Mallorca–Roma. Promocions, vocacions, professions i absolucions (1574–1598).....	205

2.2.4. Renovació cultural i litúrgica. El resorgiment i recuperació del cant de la Sibilla (1575).....	211
2.3. Predicació, confesió i ensenyament. Onze fundacions conventuals (1576–1604)	215
2.4. Estructura i estratègia de govern. Fortalesa episcopal (1580–1601)	
2.4.1. Els sínodes diocesans. Instruments de reforç de l'autoritat eclesiàstica (1588, 1592 i 1597).....	221
2.4.2. El sínode de 1588. Predicació i pastoral.....	229
2.4.3. El sínode de 1592. La regulació dels oratoris privats.....	235
2.4.4. El Sínode de 1597. La importància del ritus litúrgic.....	238
2.5. Els <i>Edictes Generals</i> de 1598. Eficàcia de govern i diligència en el decor i decència dels temples.....	240
2.6. El primer ritual posttridentí. El <i>Manuale Sacramentorum</i> (1601).....	252
3. Joan Vic i Manrique de Lara, el mecenes	
3.1. Entre el bàcul i l'art. Les realitzacions a Ciutat i Part Forana	
3.1.1. Vic, benefactor d'art.....	265
3.1.2. El monestir jerònim de la Murta (Alzira). Església, edificis annexes, biblioteca i tresor litúrgic.....	268
3.1.3. Patrocini artístics a Mallorca. La Seu, Santa Elisabet i santa Creu de Ciutat, Manacor i Sineu.....	277
3.1.4. Les obres de reforma del palau episcopal (1580).....	288
3.1.5. Pragmàtiques al servei de l'art religiós. <i>El Liber Decretorum</i> (1596–1623) i l'impacte devocional i cultural a convents, monestirs, capelles i retaules.....	289

3.2. <i>Ecclesiae almae sedis Maioricensis</i> . La Catedral de Palma, model de programa reformista.....	302
3.2.1. Temps d'indubtable efervescència artística.....	304
3.2.2. L'home i el seu temps. Notícies del prelat Vic a les fonts capitulars.....	307
3.2.3. El <i>Liber Repertorium</i> (1886), un tresor catedralici per a l'art posttridentí.....	319
3.2.4. Els llibres de fàbrica que consagraren la Seu.....	333
3.2.5. El ritme de les obres.....	336
3.2.6. Recursos financers. Donacions i fundacions piadoses.....	342
3.2.7. Vic i la concessió del crèdit de la seu vacant per a la finalització del temple.....	347
3.2.8. El llibre de fàbrica de 1600. Ingressos i <i>rebudes</i>	350
3.2.9. El llibre de fàbrica de 1601 a 1602. Ingressos i <i>rebudes</i>	358
3.2.10. <i>De praedicatione evangelica</i> . Ensenyar, delitar i moure. El poder catequístic a través del sermó de la Immaculada Concepció (1594).....	361
3.2.11. <i>Postumum fama et gloria</i> . L'art com a propaganda al servei del dogma de la Immaculada Concepció. El portal major dedicat a la <i>Tota Pulchra</i> (1592-1602).....	373
3.2.12. L'obra tentineja. Adobs i reparacions (1604–1651).....	391

III. Tercera part

1. Decor i decència. Les visites pastorals de Joan Vic i Manrique (1573–1604)	
1.1. <i>Modus visitandi</i> . Manuals i formularis de visita pastoral posttridentins.....	394
1.2. Les visites <i>ad limina apostolorum</i> a Roma (1590 i 1594).....	405
1.3. Les visites pastorals a Mallorca (1573–1604).....	412
1.4. Les visites pastorals a Menorca (1573–1604).....	422

2. La parròquia de Selva. Organització eclesiàstica i instrument de propaganda religiosa.....	425
2.1. Devoció, pietat i espiritualitat en el llibre de misses i aniversaris (1581).....	429
2.2. La talla i la figura del collidor. La compra de la campana als administradors del <i>Santo Spirito</i> de Roma (1598).....	445
2.3. El paper del rector i del benefici eclesiàstic.....	448
2.4. La parròquia i els <i>filiu ecclesiae</i> . El censal, mecanisme de crèdit religiós.....	461
2.5. El campaner Cosme Janer i la construcció de la nova campana (1598).....	472
2.6. La intervenció del picapedrer Antoni Genovard al temple parroquial (1598–1603).....	474
2.7. <i>Visitatio rerum</i> . Les visites pastorals a Selva.....	479
2.8. La visita pastoral de 1578.....	497
2.9. La visita pastoral de 1586.....	518
2.10. La visita pastoral de 1591.....	524
2.11. La visita pastoral de 1599.....	528
3. Santuari de Lluc. Vida espiritual, món devocional i art religiós	
3.1. Un recorregut historiogràfic.....	532
3.2. Temps de reforma a Lluc.....	536
3.3. Les obres del nou corredor (1595).....	542
3.4. Administració i rentes al servei del patrimoni religiós.....	557
3.5. Fe i devoció. El llibre de presentalles i miracles (1593–1600).....	559
3.6. L'autèntic baròmetre de l'estat patrimonial. Les visites pastorals a Lluc (1586, 1591 i 1599).....	565
3.7. La visita pastoral de 1586.....	567
3.8. La visita pastoral de 1591.....	608
3.9. La visita pastoral de 1599.....	619

IV. Conclusions - conclusioni

1. Conclusions.....	629
2. Conclusioni.....	640

V. Bibliografia

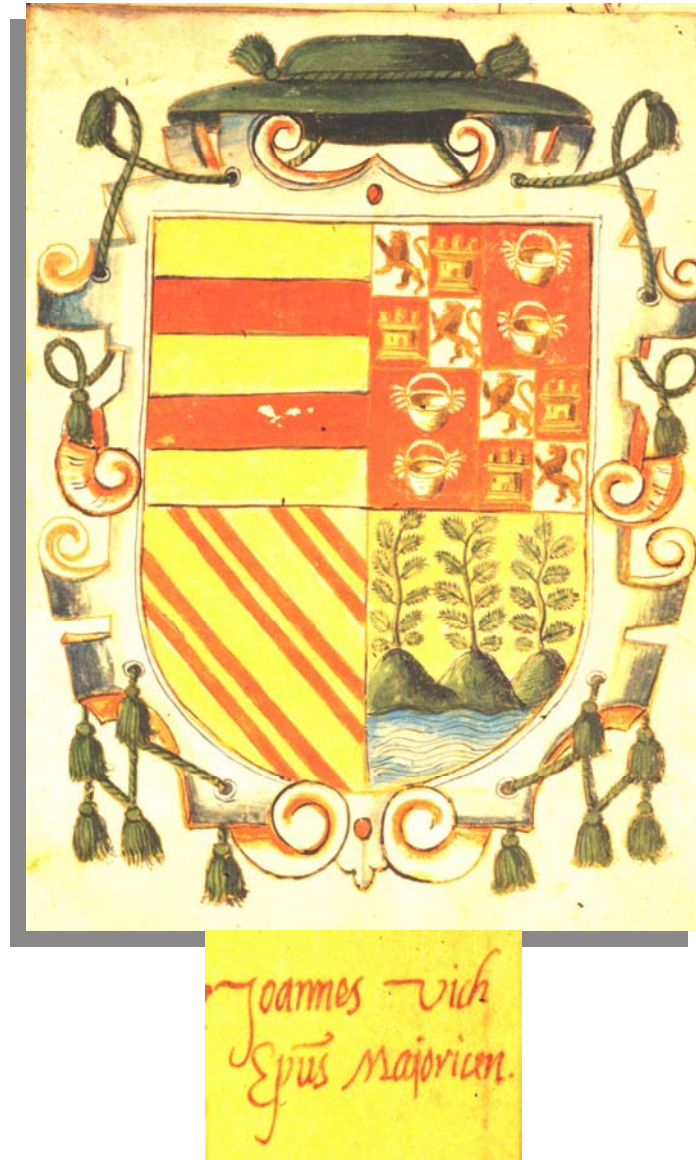
1. Relació de sigles.....	652
2. Criteris per a l'organització i selecció bibliogràfica.....	653
3. Obres de consulta general.....	654
4. Bibliografia específica sobre visites pastorals	
4.1. Edat Mitjana.....	698
4.2. Edat Moderna.....	704

Volum II

VI. Fonts documentals

1. Visites pastorals a Mallorca.....	3
2. Visites pastorals a Menorca.....	225
3. Fonts documental varies.....	244

VII. Il.lustracions

*Don Joannes Vich et Manriche, Archidiaconus Barchinonensis, possessionem adeptus 15
octobris, 1573 – postea promotus ad Episcopatum Tarraconensem¹*

¹ ACM, *Llibre groc de la Seu* (1211 – 1715), f. 293r.

Resum - sommario

1. Resum

La reformes eclesiàstiques imposades pel Concili de Trento (13 de desembre de 1545 – 4 de desembre de 1563) va posar les bases necessàries per a la renovació de l'Església en els territoris catòlics, com la diòcesi de Mallorca. Aquest marc contextual va ser favorable perquè la institució religiosa tingués un vertader floreixement cultural, artístic i religiós mai vist en centúries enrere. D'aquesta manera, la victòria del catolicisme es palesa en dos aspectes: l'esplendor del culte i el floreixement de les arts que exalten la puixança cultural.

Aquest tesi doctoral de Bartomeu Martínez Oliver titulada *Art i Església a la Mallorca del segle XVI a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique de Lara (1573-1604)* és innovadora pel tema, però també per l'enfocament metodològic, ja que obre noves vies per conèixer millor l'art eclesiàstic, en el seu cas de Mallorca al tombant del segle XVII, mitjançant l'anàlisi rigorós de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique de Lara. L'autor centra l'interés en la personalitat d'un prelat extraordinari que governà la diòcesi de mallorquina durant més de trenta anys.

A més de l'enèrgica aplicació dels principis reformadors tridentins, aquest bisbe valencià (que gaudia d'una conspícua cultura, no debades era nét de Jeroni Vich i Vallterra, ambaixador de Ferran el Catòlic a Roma i important col·leccionista de pintura renaixentista) va ser l'introduïdor de noves devocions a l'illa, per exemple la Immaculada Concepció, i va afavorir els intercanvis artístics entre Mallorca i València.

La Seu de Mallorca, el santuari de Lluc i la parròquia de sant Llorenç de Selva són els exemples que serveixen a l'autor per a canalitzar els ideals de reforma de Vic i Manrique de Lara. Les visites pastorals sobre aquest punt són exhaustives. Considerades com un gran instrument de reforma tridentina, suposaren un primer contacte del bisbe amb el poble: esdevenen el símbol del nou poder episcopal.

En aquest sentit, el principal objectiu del prelat Vic i Manrique era denunciar les deficiències que els visitadors observen en els costums de clergues i laics, en

l'administració dels béns i rendes parroquials, o en l'estat de conservació dels temples i el parament litúrgic, sempre sotmesos a un constant desgast.

Les visites pastorals són un instrument ideal per a demostrar aquesta adaptació, esment i perseverança de la reforma tridentina, a més de ser una font magnífica per a l'historiador de l'art per estudiar l'estat del patrimoni historicoartístic de les diferents parròquies mallorquines i menorquines.

A través de l'estudi de diversos registres de visita pastoral podem intuir l'ordre d'una visita i els diferents punts que es tractaven, no obstant, això no pressuposa que aquest ceremonial es realitzés íntegrament en totes les visites, especialment l'administració de la confirmació i la col·lació de la tonsura, subjectes a la intervenció del bisbe.

El ceremonial era el següent: l'inspecció ocular de l'església i edificis parroquials, la cura dels seus béns immoble i mobles conjuntament amb els litúrgics, i també sobre els beneficis.

Les visites pastorals analitzades en aquesta tesi doctoral serviran per conèixer millor l'estat material del patrimoni artístic i l'estat espiritual de l'episcopat dels bisbes: es converteixen en mecanismes de control d'una societat totalment sacralitzada.

Aquesta investigació, en definitiva, incideix en tres coordenades que duen implícites les visites pastorals a Mallorca entre els anys d'episcopat de Vic i Manrique de Lara (1573-1604): mecanisme de control pastoral, reafirmació del poder religiós i un vertader sistema de recol·lecció d'informació per estudiar el patrimoni religiós.

2. Sommario

Le riforme ecclesiastiche imposte dal Concilio di Trento (13 dicembre 1545-4 dicembre 1563) hanno posto le basi necessarie per il rinnovamento della Chiesa nei territori cattolici, come la diocesi di Maiorca. Questo quadro contestuale è stato favorevole perché l'istituzione religiosa avesse una vera e propria fioritura culturale, artistica e religiosa mai vista nei secoli precedenti. Così, la vittoria del cattolicesimo si fa evidente in due aspetti: lo splendore del culto e il fiorire delle arti che esaltano la forza della cultura.

Questa tesi dottorale di Bartomeu Martinez Oliver, intitolata *Arte e Chiesa nella Mallorca del Cinquecento attraverso le visite pastorali del vescovo Joan Vic i Manrique (1573-1604)*, è innovativa per il suo argomento, ma anche l'approccio metodologico, in quanto apre nuovi modi per conoscere meglio l'arte ecclesiastica, nel caso di Maiorca a cavallo del Seicento, attraverso l'analisi rigorosa delle visite pastorali del vescovo Joan Vic i Manrique. L'autore concentra il suo interesse nella personalità di un prelato straordinario che ha governato la diocesi di Maiorca per ben trenta anni.

Oltre alla vigorosa applicazione dei principi riformatori tridentini, questo vescovo di Valencia (che godeva di una cospicua cultura, infatti era nipote di Geroni Vich i Vallterra, ambasciatore del re Ferdinando a Roma e un grande collezionista di pittura rinascimentale) è stato l'introduttore di nuove devozioni sull'isola, ad esempio l'Immacolata Concezione, e ha favorito gli scambi artistici tra Maiorca e Valencia. La Cattedrale di Maiorca, il santuario di Lluc e la parrocchia di San Lorenzo de Selva sono gli esempi che servono all'autore per incanalare gli ideali di riforma di Vic i Manrique. Le visite pastorali su questo punto sono esaustive. Considerate come uno dei principali strumenti della riforma tridentina, hanno rappresentato il primo contatto con il popolo: diventano il simbolo del nuovo potere vescovile.

In questo senso, l'obiettivo principale del prelato Vic i Manrique era di denunciare le carenze che i visitatori osservano nei costumi del clero e dei laici, nell'amministrazione dei beni e del reddito della parrocchia, o lo stato di conservazione dei templi e dei paramenti liturgici, sempre sottoposti a usura costante. In questo senso, le visite pastorali sono uno strumento ideale per dimostrare questo adattamento, attenzione e perseveranza della riforma tridentina, oltre ad essere una fonte eccellente per lo storico

dell'arte allo scopo di studiare lo stato del patrimonio storico artistico delle diverse parrocchie.

Attraverso lo studio di vari registri di visite pastorali, si è in grado di indovinare l'ordine di una visita così come i vari punti che si trattavano, tuttavia, questo non implica che questa cerimonia fosse realizzata integralmente in tutte le visite, soprattutto per quanto riguarda l'amministrazione della cresima e la collocazione della tonsura, soggette all'intervento del vescovo. La cerimonia era la seguente: il sopralluogo della chiesa e degli edifici parrocchiali, la cura dei loro beni mobili ed immobili insieme con i beni liturgici e addirittura sui benefici. Le visite pastorali analizzate in questa tesi dottorale servono a capire meglio lo stato materiale del patrimonio artistico e lo stato spirituale dell'episcopato dei vescovi: diventano meccanismi di controllo di una società totalmente sacralizzata. Questa ricerca si concentra su tre coordinate che portano implicite visite pastorali a Maiorca tra gli anni di vescovato di Vic i Manrique (1573 e 1604): meccanismo di controllo pastorale, riaffermazione del potere religioso ed un vero e proprio sistema di raccolta di informazione per studiare il patrimonio religioso.

Prefaci

L'origen d'aquesta tesi doctoral té el seu bressol en una aproximació a la figura del bisbe de Mallorca Joan Vic i Manrique (1530 – 1612) en el marc del XVI Congrés Nacional d'Història de l'Art titulat *La Multiculturalitat en les arts i l'arquitectura a les Canàries*².

El nostre punt de partida fou l'aportació l'any 1996 al XI Congrés CEHA del professor Marià Carbonell Buades³ qui encetà una línia de recerca més ampla en la qual ponderà l'home erudit i culte, membre d'una de les il·lustres famílies valencianes, juntament amb el mecenatge artístic a la diòcesi de Mallorca per espai de trenta – un anys.

En aquest estudi, l'autor afirma que “es indudable que el obispo Vic i Manrique ejerció de catalizador de los intercambios entre Valencia y Mallorca, generando una corriente de simpatía artística en ambos sentidos”⁴.

Durant els trenta-un anys de pontificat mallorquí de Vic i Manrique (1573 – 1604) va dur a terme dues reformes bàsiques que incidiren en l'eclosió d'una extensa producció artística com veurem més endavant:

- La reforma del clergat⁵.
- La reforma litúrgica, herència dels decrets promulgats al Concili de Trento⁶.

² MARTÍNEZ, B., “La influencias artísticas foráneas en la isla de Mallorca. El mecenazgo del obispo Juan Vic i Manrique (1573-1604) impulsor del culto a la Inmaculada Concepción”, *Actas del XVI Congreso Nacional de Historia del Arte. La multiculturalidad en las artes y la arquitectura*, vol. I, Las Palmas de Gran Canaria, 2006, p. 337-344.

³ CARBONELL, M., “El Mediterráneo cercano: Juan Vic i Manrique (1530-1611) y algunos intercambios artísticos entre Valencia y Mallorca”, *Actas del XI Congreso CEHA. El mediterráneo y el arte español*, Valencia, 1996, p. 134 - 139.

⁴ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 138.

⁵ PONS, G., *La cura de almas y la vida cristiana del pueblo en Mallorca bajo el pontificado de Don Juan Vich y Manrique de Lara (1573 – 1604)*, Instituto Español de Historia Eclesiástica, Roma, 1971.

⁶ PONS, G., *La reforma eclesiástica en Mallorca durante el pontificado de Don Juan Vich y Manrique de Lara (1573 – 1604)*, Instituto Español de Historia Eclesiástica, Roma, 1968.

Convé apuntar que aquest esperit va partir del reformador de referència a l'època posttridentina Carles Borromeu (1538 – 1584), qui va afirmar que *Il clero di Spagna è il nervi di tutta la christianità*⁷.

El pare Miquel Batllori, en el marc d'una conferència llegida a la parròquia de santa Eulàlia de Palma, el 12 de febrer de l'any 1946, afirmà que “comprentent en conjunt les tres convocatòries del Concili de Trento (la de Pau III, de 1545 a 1547; la de Juli II, de 1551 a 1552, i la de Pius IV, de 1562 a 1563) podem comprendre el naixement de la nova Mallorca, àuria i renaixentista”⁸.

La implantació de la reforma tridentina es feia sentir a Mallorca amb una gran necessitat.

La crisi que va patir l'Església a l'època del Renaixement s'havia manifestat a l'illa d'una forma molt directa i gairebé no s'havia fet perceptible l'esperit reformador que va alenar a Espanya en temps dels Reis Catòlics (1452-1516).⁹

El pare Josep Amengual adverteix que aquest context de l'Edat Moderna a Mallorca “no es pot conèixer sense mesclar les aigües de tres caus, teòricament complementaris: els

⁷ La reforma catòlica del segle XVI, tal i com apuntà H. Jedin (*Das Bischofideal der Katholischen Reformation*, Bruges, 1953, p. 54), “palesa un retorn de l'Església a l'ideal de vida cristiana per la renovació interior. En cap altre aspecte es manifesta més netament que en la renovació i nova concepció de l'ideal de bisbe. Els decrets del concili de Trento es nodriren d'aquesta tradició”. A Espanya fou on la reforma passà, en primer lloc, de la teoria als fets. Alfonso Carrillo de Acuña (1410–1482) i Pedro González de Mendoza (1428 –1495), arquebisbes els dos de Toledo, marcaren una nova època. Seran no obstant, Hernando de Talavera (1428–1507) primer arquebisbe de Granada i Diego de Deza (1443–1523), arquebisbe de Sevilla, els qui indicaren ja el nou tipus de bisbe reformat. Ara bé, el gran precursor de la Reforma europea fou Francisco Jiménez de Cisneros (1436 – 1517) essent arquebisbe de Toledo. Anys després Carles Borromeu podria afirmar: “El clero en España es el nervio de la Cristiandad”.

⁸ BATLLORI, M., *Les reformes religioses al segle XVI*, vol. VI, Biblioteca d'Estudis i Investigacions (23), València, 1996, p. 223.

⁹ Sobre l'estat religiós de Mallorca abans de la reforma tridentina es pot consultar la monografia de VICH, J., “Miscelánea tridentina mayoricense”, *BSAL*, vol. XXIX, 1945, p. 521 - 665.

sínodes diocesans, preceptuats per a cada any, les visites pastorals i les visites *ad limina apostolorum*, que tenien una freqüència quadriennal”¹⁰.

Així, la visita pastoral, institució medieval i centre gravitatori d’aquesta tesi doctoral, entesa com la visita anual que cada bisbe realitzava a la seva diòcesi, en la que inspeccionava l’estat material i religiós del clergat, del poble, de les institucions i, finalment dels llocs i objectes de culte; fou reforçada a l’inici de l’Edat Moderna gràcies al dinovè Concili ecumènic citat anteriorment pel pare M. Batllori.

És en aquest sentit que, sota l’impuls de bisbes renovadors o “ideals” com el valencià Joan Vic i Manrique, bisbe de Mallorca entre els anys 1573 i 1604, ens han arribat abundants sèries documentals de visites pastorals que romanen als arxius diocesans i parroquials que posen en evidència, tal com ha indicat Peter Burke¹¹ per a l’època moderna, els esforços eclesiàstics de recollir tota mena d’informacions amb l’objectiu de millorar el control dels temples i del seu patrimoni artístic.

Ens manquen visions globals i actualitzades d’un període tan interessant si volem conèixer millor la societat mallorquina a finals del segle XVI i principis del XVII. Això no obstant, a més de quaranta anys de l’edició completa de les visites pastorals del predecessor de Joan Vic i Manrique a la seu episcopal, el saragossà Diego de Arnedo (1561–1572)¹², sembla escaient estudiar la figura del bisbe Vic i la seva relació amb el patrimoni illenc del segle XVI a través de les visites pastorals d’entre els anys 1573 i 1604.

Les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique (1573 – 1604) ens serviran com a navili per a endinsar-se en els lents i, a la vegada, profunds canvis imposats pels efectes de la reforma catòlica en el Concili de Trento (1545-1563), especialment en els àmbits espirituals, artístics i de pietat popular.

¹⁰ AMENGUAL, J., *Història de l’Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)*, vol. II, Palma, 2002, p. 8.

¹¹ BURKE, P., *Historia social del conocimiento. De Gutenberg a Diderot*, Barcelona, 2002, p.159 - 161.

¹² PÉREZ, LL., *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la diócesis de Mallorca (1562-1572)*, Palma, 1963.

El decret de la Sessió XXV, de dia 3 de desembre de 1563, *De la invocació, veneració i relíquies dels sants i de les sagrades imatges*¹³ tingué conseqüències transcendents i irreversibles per a la història de l'art barroc mallorquí.

El Concili ha resultat ser una de les etapes fonamentals de la història mil·lenària de l'Església, cridada en aquella ocasió a demostrar-se a ella i al món que posseïa la força i el coratge per renovar-se. La clau fou l'aposta ferma pel retorn als orígens evangèlics i una sàvia adaptació als temps moderns.

Tanmateix, l'Església catòlica no fou capaç de plantejar en la seva globalitat les mesures necessàries per satisfer les aspiracions de canvi que tenien importants sectors cristians fins a la conclusió del concili de Trento¹⁴.

Sobre el terreny, els responsables de l'aplicació del contingut religiós de la Reforma catòlica van ser els bisbes. Els teòrics de l'època van configurar el model del "bisbe ideal"¹⁵ de la Contrareforma¹⁶, exemplificat, entre d'altres, en el bisbe Vic.

¹³ DENZINGER, H., *El magisterio de la Iglesia*, Barcelona, 2000, p. 554-556.

¹⁴ Per a la majoria dels catòlics estava clar que la divisió confessional era irreversible. Als bisbes ja no els movia la voluntat d'arribar a un acord amb els protestants, sinó d'aturar una hemorràgia que semblava posar en perill la supervivència mateixa del catolicisme a Europa. El concili ja no es plantejava una possible reunificació del cristianisme, sinó que volia posar les bases perquè el catolicisme pogués recuperar el terreny perdut. En el camp dogmàtic, els decrets del concili de Trento van refusar els postulats de la teologia de la Reforma; enfront de la doctrina luterana de la salvació de l'ànima exclusivament per la fe, els catòlics sostenien que també eren necessàries les obres. Aquestes mostren que l'ésser humà no està sotmès inexorablement al jou del pecat, com deia Luter, sinó que és lliure d'acollir o rebutjar la salvació que Déu li ofereix. Però, a la vegada, en el camp disciplinari, el concili definí els principis que havia de seguir la reforma del catolicisme, especialment el clergat, per recuperar el territori perdut sobre la base de tres trets fonamentals: la prioritat de l'acció pastoral, la clericalització de l'Església i la jerarquització. El bisbe Vic havia de ser diplomata universitari i disposà d'importants mecanismes de poder per controlar i, si cal, castigar el clergat de la seva diòcesi mallorquina i menorquina. Sota la seva supervisió, el rector de la parròquia de Sant Llorenç, responsable d'adoctrinar els seus feligresos mitjançant la predicació, la catequesi i d'assegurar un culte decorós i digne.

¹⁵ L'exemple arquetípic d'aquest bisbe ideal, imitat per tot l'episcopat contrareformista, va ser sant Carles Borromeu, arquebisbe de Milà entre el 1565 i el 1584.

¹⁶ El terme "Contrareforma" no prové del segle XVI. Apareix a finals del segle XVIII, entre els historiadors i juristes alemanys, per definir la política de retorn al catolicisme de territoris que al principi

Aquesta tesi doctoral és un humil homenatge a la figura de Joan Vic Manrique de Lara i una de les seves tasques de govern diocesà: la visita pastoral. Volen aquestes consideracions prèvies prologar l'estudi que comença a continuació.

Prelat il·lustrat, de conspícua cultura acadèmica i amb una preparació teològica i humanística brillant, féu renàixer l'art sacre fent arribar el missatge al poble. Desitjam que aquestes pàgines, amb modèstia, ajudin a assentar-ho, d'una forma condigne, en la història eclesiàstica de Mallorca.

Pietós, caritatiu i abnegat, consagrà, com veurem en el recorregut de la nostra investigació, tots els seus esforços a l'aplicació i el seguiment de les reformes: havia de vigilar els mestres d'escola, els predicadors i els confessors; els titulars de beneficis, impulsar els cultes i devocions més adequats a la Contrareforma, tot eliminant les supersticions i els excessos de certes pràctiques locals, etc.

Per acabar aquest prefaci i per totes aquestes qüestions exposades anteriorment, vull agrair l'ajuda inestimable i desinteressada de les següents persones i institucions que han col·laborat en aquest treball de recerca.

En primer lloc, amb especial gratitud, al Dr. Marià Carbonell Buades, catedràtic d'Història de l'Art de la Universitat Autònoma de Barcelona, per la direcció d'aquesta tesi doctoral i perquè mai podré agrair-li l'enorme confiança dipositada en dita investigació així com la saviesa, l'estímul constant, l'amistat, el suport i la paciència mostrada durant tot el procés de redacció.

També per l'esforç personal del professor Carbonell i de la Universitat Autònoma de Barcelona (UAB) per poder gaudir d'una beca FPI pre-doctoral (Ministerio de

s'havien adherit a la Reforma. Al segle XIX, però, ja s'utilitza per designar el conjunt del catolicisme posterior al concili de Trento. Sembla deduir-se que la renovació de l'església catòlica que el concili de Trento va desencadenar era una mera reacció als problemes plantejats per Luter. Per a ells, els orígens d'aquesta "reforma catòlica" cal cercar-los més aviat en diverses temptatives de regeneració del catolicisme que provenen del segle XV i que han estat especialment intenses en el trànsit de la centúria: les reformes impulsades pels Reis Catòlics i pel cardenal Cisneros, l'impacte de l'espiritualitat de la *Devotio Moderna* i de l'erasmisme, l'acció decidida d'alguns bisbes a les seves diòcesis, els moviments "observants" a l'interior de molts ordes religiosos, etc. Per això, des de finals del segle XIX molts autors utilitzen el terme "Reforma catòlica".

Economía y Competitividad, 2008–2012) i l'ajut per a la redacció de tesis doctorals en català (Pla de Llengües, 2011-2015), tutelat aquest darrer auxili per les professores Rosa Maria Campaña Solà i Eulàlia Torras Oliveras.

Hem reservat aquest primer espai dedicat als agraïments, per al professor Marià Carbonell Buades, director de la tesi, amb qui, després de tants anys, m'uneix una relació paterno – filial, per molts motius. A ell oferesc aquestes primigènies paraules, a qui tant dec i de qui tant aprenc. Mai estaré el suficientment agraït per tot el que ha fet per jo.

En segon lloc, al pare Gabriel Seguí Trobat, MSSCC, professor de la Facultat de Teologia de Catalunya i membre de l'Associació Catalana d'Estudis litúrgics, filial de l'Institut d'Estudis Catalans, per la seva co-direcció de la tesi, les indicacions paleogràfiques i dubtes de transcripció, les orientacions litúrgiques i teològiques, qüestions relacionades amb la temàtica de les visites pastorals, la història de l'Església i arxivística, el seu encoratjament, les llargues converses per a confrontar idees i el seu savi criteri.

Amb ells dos he establert un pont de comunicació i intercanvi d'opinions que ha estat altament fructífer. Gràtitud i amistat eterna.

Vull expressar el meu agraïment a la professora Alessandra Anselmi de la Università degli Studi della Calabria per la seva tutela corresponent a l'estada internacional italiana realitzada durant la tesi doctoral.

Al pare Josep Amengual Batle, MSSCC, doctor en Teologia i Història i missioner dels Sagrats Cors per les seves reflexions al voltant de la història de l'Església a Mallorca a l'època del Renaixement i Barroc i per permetre'm l'estada a la Casa General de l'orde a Roma, dirigida pel mallorquí pare Joan Pocoví, MSSCC.

Al Dr. Guillem Pons Pons, doctor en Història de l'Església i rector de Sant Climent (Menorca) per totes les seves atencions cordials i amistoses a les múltiples visites a l'illa de Menorca i, en especial, per la facilitació dels estudis realitzats a Roma sobre la figura de Vic i Manrique. Igualment a Marc Pallicer Benejam, director i arxiver de

l'Arxiu Diocesà de Menorca, per totes les comoditats i bonhomia en les meves diferents estades a l'illa.

Al Dr. Antoni Pérez Ramos, per la seva erudició i noves perspectives jurídiques en referència als sínodes diocesans de l'època de Vic i Manrique.

Agraïment especial i sincer al Sr. César Murillo, responsable i director de l'Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM), per totes les atencions prestades en l'accés directe a la documentació eclesiàstica de Mallorca i pel gran encert d'haver posat en marxa la digitalització de les visites pastorals de Vic i Manrique (1573-1604) segons establiren Mons. Jesús Murgui Soriano (2003 – 2012) i Mn. Lluc Riera Coll, bisbe i vicari general d'aleshores.

A Mn. Santiago Cortès Forteza, responsable del patrimoni cultural i arxivístic del monestir de Sant Bartomeu d'Inca, per facilitar-me bibliografia específica sobre visites pastorals, per mostrar-me els registres de visites custodiats a l'Arxiu Diocesà de Mallorca i, molt especialment, per la companyia en la visita a parròquies, convents i monestirs d'Inca.

A l'amic i professor Dr. Miquel Deyà Bauzà, doctor en Història i professor d'Història moderna a la UIB, per les múltiples explicacions de la incidència de la monarquia de Felip II a Mallorca i el context social, econòmic i religiós del segle XVI i XVII mallorquí.

Als responsables i personal de la Biblioteca d'Humanitats de la UAB que han atès molt amablement les innumbrables peticions documentals.

A la Sra. Victòria Barcinas Cuevas, cap de secció de l'Arxiu Històric i Biblioteca Pontifícia de la Universitat de Salamanca per l'accés als llibres de matrícula i de claustres de Joan Vic i Manrique quan era rector de dita Universitat.

Al Sr. Manuel Maria Fuentes Gasó, director de l'Arxiu Històric de l'Arquebisbat de Tarragona per les seves indicacions en relació al fons conservat de la figura del bisbe Vic i Manrique durant la seva etapa entre el 1604 i 1661.

Molt especialment a tot el personal i direcció de la Biblioteca Diocesana de Mallorca per les seves orientacions bibliogràfiques i la consulta d'impresos corresponents a manuals de visita pastoral conservats a la institució religiosa illenca depenent del Bisbat de Mallorca.

A tot el personal de la Biblioteca Nacional de Madrid per les seves facilitats i atencions.

També al director de l'Arxiu Secret Vaticà, Mons. Sergio B. Pagano i al director de la Biblioteca Apostolica Vaticana, Mons. Cesare Pasini, per afavorir l'accés a les referències a les fonts documentals i bibliogràfiques conservades a Roma.

Reconeixença a Francisco Vázquez Vázquez, ambaixador d'Espanya davant la Santa Seu (2006–2011), per l'amabilitat, l'estímul, l'acolliment i facilitats per a l'accés i recerca a l'arxiu de la diplomàcia espanyola al Vaticà.

A l'historiador italià de Bèrgam, Bruno Felice Duina per l'accés a l'estudi *La comunità di Ardesio nelle visite pastorali del XVI secolo (1520-1602)*, tot un referent en metodologia, estructura i fonts documentals.

Als especialistes en visites pastorals, Xavier Solà Colomer (*La reforma catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic, 1587-1800*, 2005) i Lluís Monjas Manso (*La reforma eclesiàstica i religiosa de les diòcesis tarraconenses a la baixa Edat Mitjana a través de les visites pastorals*, 2004), autors de tesis doctorals orientades a l'estudi d'aquesta font documental eclesiàstica amb tantes possibilitats d'estudi i recerca multidisciplinàries.

Als doctors en Història moderna per la Universitat de Múrcia, Antonio Irigoyen López i José Jesús García Hourcade, autors de *Visitas Ad Limina de la diòcesis de Cartagena (1589-1901)*, 2001; per les seves indicacions en el tractament de les visites pastorals *ad limina* i les possibilitats vers la història de l'art.

Als professors Bonaventura Bassegoda, Anna Muntada, Eduardo Carrero i Maria Garganté per la seva fe en el projecte i suport constant en els tribunals de seguiment de tesi celebrats en el departament d'art i musicologia de la UAB. També a Susanna Codolar Gil i Josep Ramon Llagostera Robles, personal d'administració i serveis (PAS), per la seva valuosa atenció durant la tota l'etapa de doctorand.

A l'Ajuntament de Selva, a l'Ajuntament de Palma de Mallorca i a la Societat Arqueològica Lul·liana (SAL) pels guardons, premis i beques concedits per complementar els estudis al voltant del bisbe Vic i Manrique.

A l'historiador i amic Francesc Molina Bergas per la seva professionalitat i diligència en assessorament de caire històric a l'Edat Moderna a Mallorca. I ell juntament amb Bernat Joan, ens facilitaren, servicialment i diligentment, l'accés a la documentació de l'Arxiu Capitular de Mallorca de la Seu.

Finalment, aquesta tesi doctoral té un deute molt especial amb la meva família. Ells, juntament amb els directors de la recerca, s'han erigit com el pilar fonamental de la investigació, la qual no hauria estat una realitat sense les seves mostres diàries, moltes d'elles silenciades, d'encoratjament, ànims, estima i suport moral.

Per aquest motiu, vull agrair als meus pares, Josep Maria (Barcelona, 1944) i Catalina (Inca, 1950), als meus germans Maria Dolors i Josep Maria, els meus cunyats Miquel, Maria i la meva neboda Xisca; la meva sogra Joana i els pradins polítics Toni i Magdalena que hagin estat al meu costat en aquesta travessia. Gràcies a ells sóc qui sóc. Per tot això i molt més, vos dedic aquest estudi que ha ocupat alguns anys de la meva vida.

També, i de manera molt sentida, a la memòria de tots els qui avui no hi són però em protegeixen sempre. Els qui un dia passaren de viure amb mi a viure dins mi.

I, de forma molt especial, a qui avui dóna sentit a la meva vida, la meva dona Maria Magdalena Mesquida Nadal, per tot el temps que li ha pres aquesta tesi i la permanent comprensió amb què ha acceptat angoixes, distàncies i absències.

A tots vosaltres moltes gràcies per l'interès, l'ajut i la comprensió.

Bellaterra, Campus de la UAB, desembre de 2015

I. Primera part

1. Objectius i estat de la qüestió. La visita pastoral, identitat de la reforma tridentina

1.1. Magisteri, jurisdicció i ordre. La visita pastoral, font documental per a la història de l'art

L'objectiu de les visites era doble: d'una banda, abastava el conjunt de béns i la seva administració, com era la comprovació de rendes, revisió de comptes, estat material dels temples, estris, llibres i ornaments de culte, situació dels beneficis i els seus béns, de les propietats, etc.; i per un altre banda, la inspecció a les persones, que comprenia tant als eclesiàstics, especialment pel que fa al compliment dels seus deures clericals, com a laics al servei de l'església, i en general la detecció i consegüent correcció d'eventuals irregularitats, abusos, errors, escàndols o desordres.

A. Turchini afirma que “per storia social i religiosa si dispone di tutta una serie di fonti documentarie e di tecniche di approccio sufficientemente diversificate; tuttavia mano a mano che il patrimonio della conoscenze degli strumenti di lavoro cresce, e si procede sul cammino della consapevolezza della necessaria integrazione ed interdipendenza, non viene meno l'interesse ed il valore per quanto offrono gli atti delle visite pastorali”¹⁷.

Les visites pastorals són considerades un gran instrument de reforma per a la difusió dels decrets tridentins¹⁸. Una figura tan representativa de l'autèntic esperit reformador com la de Gerson, anomenà la visita pastoral *cardo totius reformationis*¹⁹.

¹⁷ TURCHINI, A., “Da Trento all'Italia. Introduzione”, *Per una banca dati delle visite pastorali italiane. Le visite della diocesi di Trento (1537–1940)*, Bologna, 1998, p. 11.

¹⁸ Segons la definició de visita pastoral establerta pel *Dictionnaire de droit canon*. 71 (Paris, 1965, p. 1512) “Le visite erano una forma d'inchiesta su luoghi e persone per sorvegliare i comportamenti, per rinserrare i vincoli fra l'autorità ecclesiastica e i sudditi, per stimolare al progresso della carità e correggere e rispingere gli abusi”. El concili de Trento va significar un canvi radical per a l'Església i la Teologia catòliques. La nova època posttridentina va elaborar una completa litúrgia (*Cathecismus ex decreto Concilii Tridentini ad parochos*, 1566; el Breviari romà de 1568 i el Missal romà de 1570) caracteritzada per l'exaltació de la presència real de Crist a l'eucaristia, per la devoció als sants, pel reconeixement de la

No hi ha lloc a dubtes que les visites pastorals tenen el seu origen en els decrets del concili Laterà IV (1215) especialment a les següents constitucions: setena (*de correctione excessum*), la vuitena (*de inquisitionibus*) i la trenta – tres (*de procurationibus non accipiendis sine visitatione*).

Els bisbes, segons les prescripcions del IV concili ecumènic de Laterà (1215) presidit pel papa Innocenci III (1198–1216), han de visitar les parròquies i monestirs anualment per a que s'actuï sobre la fe dels fidels i es corregeixin els errors, abusos i falsedats de l'heretgia càtara tan estesa durant el pontificat del màxim cap de l'Església.

Així és com a partir de la tercera dècada del segle XIII s'estén la costum de visitar les parròquies *pro reformatione cleri et populi*, no obstant, un segle després s'observen pautes diferents ja que s'incidirà especialment en els aspectes litúrgics i els relacionats amb els béns artístics de les esglésies.

Abans d'iniciar-se una visita es fitxava l'itinerari a seguir i s'elaborava el qüestionari o guia del visitador. L'arribada dels visitadors, s'advertia en varis dies d'antelació, mitjançant una carta o edicte, per a que el rector ho tingues tot a punt per a la inspecció pastoral.

L'orde de visita, segons el pontifical romà, era el següent: s'iniciava per l'església parroquial, en concret per l'Eucaristia i el baptisteri, capelles i altars, relíquies, vasos sagrats, llibres litúrgics, arxiu, inventaris i llibres sacramentals.

Una vegada comprovat la conservació dels béns mobles i immobles (no es deixava cap església sufragània, ermita, capella de possessió, etc.), el bisbe s'informava de la conducta de les persones i del grau de compliment a les obligacions encomanades a clergues i laics: a més confirmava, predicava l'Evangelí, la tonsura, l'ordenació dels clergues, la dedicació d'esglésies i l'administració del sagrament de penitència.

missió pròpia que focalitzava la cerimònia a l'altar, visiblement ubicat per a tots els fidels, damunt el qual s'exposava el Santíssim Sagrament.

¹⁹ GERSON, J., *Sermo factus in concilio Remensi de officio pastorum*, Opera Hagae Comitum, vol. II, 1727, cap. 556.

Les primeres notícies referents a la legislació de visites pastorals daten de l'any 516 i es troben escrites als decrets del concili provincial de Tarragona. Aquests textos defineixen els deures dels visitadors i la temporalitat de la visita, malgrat cent anys després, el 633, a un altre concili celebrat a Toledo, es reafirmen les normes dictades pels bisbes de la Tarraconense.

Si confrontem els dos textos dels dos concilis, podem assenyalar les funcions primordials dels prelats, premisses vigents a l'època posttridentina de l'episcopat del bisbe Vic caracteritzada per la "regularitat" i "obligació"²⁰:

1. Ensenyar la doctrina al poble.
2. Controlar la fidelitat dels clergues envers l'Església.
3. Investigar els costums dels laics.
4. Inspeccionar (*visiter, inspecter, examiner*) els edificis religiosos i el seu patrimoni artístic.
5. Verificar la situació financera de la diòcesi.

A Mallorca, al cap de molts d'anys de bisbes absentistes²¹, les visites suposaren un primer contacte del bisbe amb el poble i un dels mitjans més importants de què se serví el Concili de Trento (1545-1563) per implantar dita reforma²².

²⁰ MOLS, R., "S. Charles Borromée, pionnier de la pastorale moderne", *Nouvelle revue théologique*, vol. LXXIX, 1957, p. 602 – 605; PROSPERI, A. (dir.), *Dizionario storico dell'Inquisizione*, vol. III, Pisa, 2010, p. 1679 – 1684.

²¹ Segons Ll. Pérez " Encontramos entre los eclesiásticos, nombres de cardenales como Julio de Médicis (1517-18), Alejandro de Cesarinis (1519), Nicolás de Flisco (1524) (...) El absentismo de estos beneficiados, cuya lista podría aumentarse mucho más y a la cual tendríamos que añadir los nombres de aquellos, aunque eran de Mallorca, residían en la corte pontificia, causaba grave perjuicios no sólo de las almas, que pasaban muchos años sin conocer a su pastor, sino también a la economía del país, ya que los capitales totales de los beneficios salían fuera del reino de Mallorca". PÉREZ, Ll., *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la diócesis de Mallorca (1562-1572)*, Palma, 1963, p. 24 - 25.

²² Segons Giuseppe Alberigo "Se è vero che questo assetto del cristianesimo in Occidente trovava la sua origine remota nella riforma gregoriana dell'XI secolo, nella reazione al movimento conciliarista del XV secolo, e infine, nel riassetto deciso dal Concilio di Trento (1545–1563) come risposta al protestantismo, è

Els bisbes, per si mateixos o bé per mitjà del seu vicari general o d'un visitador²³, visitaven totes les esglésies parroquials i les corresponents sufragànies que contenien el patrimoni artístic i religiós²⁴: sagrari, pila baptismal i altar; pel que fa a la sagristia (ornaments litúrgics, vasos sagrats i estris per al culte com calces, copons, custòdies, patenes, creus processionals, encensers, etc.) sants olis, veracreu, reliquiaris, tovalles, corporals, purificadors, canelobres, llibres litúrgics, llibres de cor i llibres sacramentals (baptismes, confirmacions, matrimonis²⁵, difunts o llegats testamentaris).

Les visites pastorals, per una banda, com veurem al llarg d'aquesta tesi doctoral, esdevenen un instrument eficaç de govern eclesiàstic del territori²⁶, i per l'altra, "observen el funcionament de les obrieres, en estreta relació amb les universitats, així com les confraries parroquials, l'atorgament de diversos privilegis a les famílies benestants de les parròquies i, finalment, els mecanismes que s'arbitraven per afrontar

tuttavia indispensabile tenere presente il contraccolpo causato nella seconda metà del XIX secolo dalla fine del potere temporale della Chiesa". El cànon III corresponent al decret *De reformatione* (sessió XXIV) contribuí de manera determinant a modificar la fisonomia i l'impacte de la visita pastoral, l'acte administratiu de govern i del coneixement del territori de la diòcesi des del segle I d. C. Fou amb el concili tridentí que la visita pastoral s'institucionalitzà i estandarditzà: la situació material de les parròquies, les competències del visitador, la vigilància i l'ortodòxia de la doctrina, l'abús de les males costums i la conservació de les bones, el revifament de la pietat i la religiositat del poble, i el manteniment de la pau social. MARCOCCHI, M., *Il concilio di Trento. Istanze di riforma e aspetti dottrinali*, Milano, 1997.

²³ El vicari general és el representant del bisbe i màxim col·laborador en tot el context jurisdiccional i geogràfic de la diòcesi; junts amb el prelat conformen una sola persona moral. Fou molt debatuda la seva figura en el concili de Trento (sessió XXIV, cap. XII) però no existeix una legislació orgànica que reguli el camp de la seva autoritat.

²⁴ CORTÈS, S., "Les visites pastorals a Inca (1563-1904)", *Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, vol. VII, Inca, 2007, p. 129 - 132.

²⁵ ZARRI, G., "Il matrimonio tridentino", "Visite pastorali fra Chiesa e Stato nei secoli XVI e XVII", *Il Concilio di Trento e il moderno*, Bologna, 1996, p. 437 - 483; RASI, P., *La conclusione del matrimonio nella dottrina prima del Concilio di Trento*, Napoli, 1958; INGRAM, M., *Church Courts, sex and Marriage in England 1570 - 1640*, Cambridge, 1987.

²⁶ Són un deure que va lligat al ministeri pastoral del bisbe (Ez. 34, 11 - 12) i al seu ofici doctoral. És dins la visita on s'exerceixen tots els poders del prelat: magisteri, jurisdicció i ordre. TRENCHS, J. Et al., "Les visites pastorals: metodologia d'estudi", *Quaderns Sueca*, núm. 6, València, 1984, p. 10; MAZZONE, U. Et al., *Le visite pastorali. Analisi di una fonte*, Bologna, 1985.

les despeses extraordinàries derivades de la construcció de nous retaules, ampliació i construcció de nous temples”²⁷.

A partir d’aquestes fonts documentals eclesiàstiques podem aproximar-nos, per un costat, al control, manteniment i decoro dels altars, retaules, arxius parroquials, la redacció i conservació dels llibres; i per l’altre costat, a la situació religiosa, cultural, artística, econòmica i social (nivell d’instrucció religiosa i profana, treball i costums, devocions, espiritualitat i pietat) i als aspectes històrics, lingüístics i topogràfics de Mallorca.

Des del punt de vista de la història de l’art, la font documental religiosa ha estat utilitzada fins avui per qualsevol estudiós interessat en fer un estudi monogràfic sobre un edifici religiós, el seu parament i aixovar litúrgic.²⁸

A Catalunya, tal vegada, l’erudit eclesiàstic que es va beneficiar més de la renovadora conjuntura europea en combinació de tècniques positivistes de treball amb finalitats de caire més apològic va ser el vigatà J. Gudiol.²⁹ A començaments de segle XX va ser pioner emprant les visites pastorals per a reconstruir i precisar l’evolució de l’arquitectura, la retaulística, la pintura, les arts sumptuàries, el mobiliari i les arts industrials.

Alguns historiadors de l’art catalans del segle XX, l’han utilitzada nombrosament. És el cas d’investigacions en paral·lel però convergent en les conclusions, de J. Bosch (1994)³⁰ pel que fa a l’escultura i de M. Maria (1994)³¹ referent a l’arquitectura.

²⁷ PUIGVERT, J. M. (ed.), *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l’època contemporània*, Universitat Girona – Diputació Girona, 2003, p. 33.

²⁸ Citar les nombroses monografies que ho han fet resulta pràcticament impossible, però un bon exemple d’aquest ús ens l’ofereix, de manera compendiada, el *Catàleg Monumental de l’Arquebisbat de Barcelona. Vallès oriental* coordinat per Josep M. Martí Bonet l’any 1981.

²⁹ Així, Josep Gudiol afirma que “(...) en les visites pastorals del bisbat de Vic del 1604, sovint s’ordena que es faci (sic) un confessionari en forma se usen en la Seu de Vic. De la visita de l’any 1696 es dedueix que encara hi havia moltes esglésies que no tenien confessionari (...)”; GUDIOL, J. *Nocions d’arqueologia sagrada catalana*, vol. II, Vic, 1933, (2^a ed.), p. 676.

³⁰ BOSCH, J., *Els Agustí Pujol i l’escultura a la Catalunya del seu temps*, vol. I - II, Barcelona, 1994.

Ambdós analitzen en sengles tesis doctorals les visites pastorals, majoritàriament del bisbat de Barcelona i Tarragona, per tal de reconstruir el marc socioeconòmic i religiós en què es desenvolupava l'escultura catalana, en especial, la dels Agustí Pujol i la introducció i difusió dels nous models italians d'arquitectura, des de finals del segle XVI i a principis del segle XVII.³²

En definitiva, des de la disciplina de l'art, podem entendre l'estudi de les visites pastorals com un finestral magnífic per analitzar com l'Església aconseguia concentrar a favor del temple i de la riquesa patrimonial, l'explotació de recursos de les comunitats parroquials i les confraries.

Malgrat tot, tal i com veurem més endavant en els casos de la parròquia de sant Llorenç de Selva i el santuari de Lluc, el minifundisme de beneficis eclesiàstics i l'amplitud dels drets de patronat retardaren, excessivament, el procés d'imposició d'un model religiós homogeni a la volença del bisbe Joan Vic i Manrique (1573–1604).

Més recentment, Y. Gil (2001)³³ a l'estudi *Arquitectura de la época barroca en Castellón* analitza l'arquitectura de la segona meitat del segle XVII i el segle XVIII dels territoris valencians de l'antiga diòcesi de Tortosa. La investigació examina a través de les visites pastorals els canvis en la litúrgia religiosa i, conseqüentment, com influïren en la distribució dels espais parroquials.

Tot i que a través de l'anàlisi de les visites pastorals es fa molt difícil seguir l'itinerari vital d'un pintor, escultor o arquitecte³⁴; sí que permeten observar com s'apliquen i concreten els decrets conciliaris de Trento (1545–1563). A més comprem les bases

³¹ MARIA, M., *Religión, sociedad y arquitectura: las iglesias parroquiales en Cataluña (1563-1621)*, Barcelona, 1994.

³² Joan Bosch i Magdalena Maria constaten com les visites pastorals registren el creixement demogràfic que s'experimentà aleshores, en la mesura que es feia necessari ampliar o construir nous temples; procés que al seu entorn, provocaria una gran demanda de parament litúrgic, de retaules i de pintures. Vegeu PUIGVERT, J. M. (ed.), *op. cit.*, p. 37-39.

³³ GIL, Y., *Arquitectura de la época barroca en Castellón*, Universitat de València, 2001.

³⁴ Per aquesta línia d'investigació és més recomanable la documentació que ens proporcionen els protocols notariais tal i com treballa Marià Carbonell Buades, en el seu llibre *Art del cisell i de relleu. L'escultura mallorquina del segle XVII*, Palma, 2002; on analitza en el darrer capítol la trajectòria professional de més de quinze artistes del segle XVII mallorquí (p. 83-127).

materials i espirituals, els mètodes de gestió i finançament dels encàrrecs de l'art religiós, especialment, a partir de la incidència reiterada dels bisbes.³⁵

En aquesta tesi doctoral ens centrarem en la figura del bisbe valencià Joan Vic i Manrique, conspicu promotor d'obres d'art, que governà amb *plenitudo potestatis* la diòcesis de Mallorca entre els anys 1573 i 1604; i les visites pastorals en temps de la seva prelatura.

La nostra intenció inicial fou la de començar un estudi que intentes realçar la visita pastoral al servei de la història de l'art, descuidada per una historiografia que, d'ençà l'aportació de mossèn Llorenç Pérez Martínez (Muro, 1928 – Barcelona, 1992), tractant-la a l'episcopat de Diego de Arnedo (1562 – 1572), no ha tengut gaire fortuna³⁶.

Podem afirmar que “per copsar la necessitat de revisar la situació econòmica de Mallorca del primer Sis - cents hauria de ser suficient un repàs de les fundacions religioses posteriors en poc temps a la celebració del Concili de Trento, i en aquest sentit, la dotzena llarga de convents i monestirs que daten de l'època del bisbe Joan Vic Manrique”³⁷.

En aquest procés intervenien de forma decisiva alguns particulars que disposaven de suficient excedent financer. Podem incidir en el mecenatge de Vic i Manrique “(...) ja que sufragà una obra dispendiosa com és el portal major de la Seu de Palma, qui també s'esmerçà diners en obres com la cartoixa de Valldemossa i, a Palma, dels convents de Jesús, de Sant Jeroni i de sant Domingo”³⁸.

³⁵ Al llarg de la tesi doctoral veurem com durant l'episcopat del bisbe de Mallorca Joan Vic i Manrique (1573-1604) s'encarregaren algunes de les obres artístiques més importants del patrimoni artístic mallorquí del segle XVI.

³⁶ PÉREZ, Ll., *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la diócesis de Mallorca (1562-1572)*, Monumenta Maioricensia, vol, I-II, Palma, 1963

³⁷ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 9.

³⁸ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 9.

La tesi doctoral, de dos volums, està dividida en tres parts, a més de les conclusions, bibliografia i fonts documentals:

I. A la primera part, aprofundim en la importància de la visita pastoral, el seu origen, sentit i funció complementant el capítol amb un estudi historiogràfic de les principals aportacions arreu d'Europa. Hem constatat la importància del Concili de Trento (1545–1563), la revitalització de la visita pastoral en aquest nou itinerari modern de l'Església i la forma en la qual els decrets conciliaris foren aplicats pels bisbes posttridentins com Joan Vic i Manrique de Lara.

II. La segona part l'hem dividida en tres capítols: l'home, el bisbe i el mecenes. En el primer, ens hem aproximat als aspectes biogràfics de Joan Vic, des de l'herència genealògica fins al rectorat a la Universitat de Salamanca, tot just abans de la promoció a la mitra mallorquina. Oferim una breu referència al nomenament de prelats a l'època de Felip II i del *cursus honorum* (successió de magistrats), és a dir, els càrrecs que hagué d'exercir el bisbe valencià per aconseguir ser un dels successors dels apòstols. Copsam com era la Mallorca que es trobà Vic i Manrique a la seva arribada, per exemple, l'estat del clero, de la litúrgia o de la vida consagrada; fins i tot, la relació amb el poder civil exercit durant una dècada pel seu germà virrei Lluís. El final de l'epígraf ho dediquem a l'etapa final de la vida de Joan Vic, elegit arquebisbe de Tarragona, fins al seu traspàs i sepultura al monestir jerònim de la Murta (Alzira), panteó familiar dels Vic.

En el segon, hem analitzat l'acció de govern integral, amb transversalitat, tant des dels decrets diocesans, els sínodes, edictes generals i el manual de sagraments.

Finalment, en el tercer, abordarem la implementació de la seva acció reformadora i el seu esperit benefactor cap a les arts, fent incís al monestir jerònim de la Murta (Alzira) i la Seu de Palma, temple que veié consagrar-se el 1602 gràcies a l'enèrgic impuls benefactor del prelat.

III. Per cloure la tesi doctoral, la tercera part abastarà les visites pastorals a Mallorca, Menorca i les *ad limina apostolorum* en els trenta – un anys de prelatura posant de relleu dos exemples de la Part Frana mallorquina: la parròquia de sant Llorenç de Selva i el santuari marià de Lluc (Escorca).

Cal recordar que l'estudi de visites pastorals a l'illa de Mallorca començà, tal i com hem afirmat anteriorment, amb l'edició completa per part de Ll. Pérez (1963)³⁹ de *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la diócesis de Mallorca (1562-1572)* realitzades al llarg dels deu anys que durà l'episcopat de l'aragonès.⁴⁰

A través d'aquest estudi del primer bisbe de Mallorca posttridentí es traspuja un sentiment d'atenció al patrimoni artístic malgrat la constant atengui a la capacitat dels temples i l'afluència de fells al culte⁴¹.

Segons Pérez, “en su visita a todas las iglesias de Mallorca, don Diego de Arnedo se dio cuenta de que muchos templos eran insuficientes para acoger a todos los fieles, y en su primera visita pastoral en Artá (6 de mayo de 1563) manda que la iglesia parroquial sea ampliada, obligando a los jurados de la villa a cumplir el encargo bajo la pena de 20 escudos de multa (...) Igualmente en Inca (7 de octubre de 1563) quiere que la iglesia sea ampliada ya que es tan pequeña que mucha gente se ve obligada a ir a otras iglesias (...)”⁴².

A l'Arxiu Diocesà de Mallorca, per exemple, es conserva un edicte datat el dia 4 de febrer de 1562, un mes després de l'arribada del bisbe Diego de Arnedo, en el qual es manava que el rector de la parròquia de Selva havia de residir personalment a la citada parròquia i no que la governés mitjançant vicaris. El mateix edicte fou remés a les parròquies d'Inca, Alcúdia, Esporles, Alaró, Petra, Montuiri, Santa Margalida, Campos, Lluçmajor, Porreres, Marratxí, Algaida, Sineu i Pollensa⁴³.

³⁹ Historiador, arxiver, bibliotecari, editor i lul·lista (Muro, 1928–Barcelona, 1992) destacà com investigador centrant els seus estudis en la història eclesiàstica mallorquina al voltant de la figura del primer bisbe posttridentí publicant l'obra completa de *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la diócesis de Mallorca (1562-1572)*, Monumenta Maioricensia, vol. I – II, Palma, 1963 i “Diego de Arnedo, Obispo de Mallorca, reformador tridentino. Datos para una biografía”, *Anthologica Annua*, núm. 6, Roma, 1958, p. 123 – 182.

⁴⁰ Segons Santiago Cortès, “la primera la realitzà personalment i les altres quatre, per mitjà del seu familiar, el Dr. Llorenç Foncilles, que era rector de la vila de Sineu”. CORTÈS, S., *op. cit.*, p. 131.

⁴¹ VICH, J., *Miscelánea tridentina maioricense*, Palma, 1946.

⁴² PÉREZ, Ll., *op. cit.*, p. 61.

⁴³ ADM, *Liber communis (1562-1569)*, f. 5v.

Posteriorment, J. Estelrich (1996)⁴⁴ treballant en la catalogació de l'arxiu parroquial de la vila de Sant Joan, va descobrir un manuscrit⁴⁵ que conté les actes d'una visita pastoral, datada el 1641, del bisbe fra Joan de Santander (1632-1644) a la major part de les parròquies de la part forana de Mallorca.

Un dels objectius de la tesi doctoral és constatar com, entre els anys 1573 i 1604, les persistents successions d'ordenacions a la major part de parròquies de Mallorca, palesen les deficiències existents en els temples respecte el patrimoni artístic.

S'adverteix per part dels visitadors l'atenció al compliment de les constitucions sinodals promulgades pel bisbe Joan de Santander en el sínode diocesà celebrat a la Seu del 9 al 13 de setembre de 1636⁴⁶. La manera més contundent que un bisbe prengué consciència de l'estat real dels preveres, laics i béns artístics de la seva diòcesi era dur a terme una visita pastoral.

Un dels punts de major interès per a la història de l'art mallorquí en aquesta visita esdevé quan es fa incidència en la promoció i dignificació del culte, com també, la celebració de sagraments.

Segons Estelrich "(...) cal atendre la reparació i guarniment d'altars i capelles, restauració i nova confecció d'ornaments i vasos sagrats, decentment el sagrari, la pila baptismal i adquisició de llibres de cant pel cor (...) També les actes d'aquesta visita pastoral ens permet conèixer l'extensió i popularitat de la devoció a alguns sants i advocacions populars materialitzada a capelles i retaules"⁴⁷.

⁴⁴ ESTELRICH, J., *Visita pastoral a les parròquies de la part forana de Mallorca de l'any 1641*, Inca, 1996. L'anàlisi que s'ha realitzat d'aquest estudi ha estat des del punt de vista de l'enfocament metodològic.

⁴⁵ Durant el seu episcopat acomplí tres visites pastorals a les parròquies de l'illa: la primera (1633-1634), la segona fou acabada pel novembre de 1638, i la tercera, a la que es refereix el citat manuscrit començà a la Seu de Palma el 22 d'octubre de 1639. El document inclou les actes de les dues etapes d'aquesta tercera visita. ESTELRICH, J., *op. cit.*, p. 3-4.

⁴⁶ ADM, *Synodus Diocesana Maioricensis celebrata anno, praeside Illmo. Ac Rdmo. D. Frate Joanne a Santander*, 1636.

⁴⁷ ESTELRICH, J., *op. cit.*, p. 4-5. De les esglésies visitades, vint-i-cinc tenien capella de les Ànimes, vint-i-tres de la Mare de Déu del Roser, vint de sant Antoni, catorze dedicades al Nom de Jesús i la Mare

Onze anys després, la darrera aportació a la historiografia mallorquina és el compendi de visites pastorals que ens ofereix el prevere B. Moll (2007)⁴⁸ on recull *in extenso* la vida parroquial de Montuiri i la seva evolució durant quatre segles.

Coneixem el pas del bisbe Vic i Manrique⁴⁹ a la tardor, el contacte amb els preveres i els fells per tal d'analitzar i corregir múltiples necessitats⁵⁰. Aquesta visió de l'Església mallorquina posttridentina estableix un nou lligam: el rector, exemple de nou sacerdot i mestre de doctrina⁵¹.

En aquest sentit, B. Felice afirma que “Il concilio di Trento, nella nuova visione della struttura della Chiesa, assegna al sacerdote, ed al parroco in particolare, un nuovo ruolo che veramente lo pone al centro della vita della comunità cristiana”⁵².

En paraules de B. Moll “les notícies sobre patrimoni artístic són abundoses: visites a l'altar major, capelles dedicades a sants, repeteix algunes ordenacions fetes pel seu antecessor Diego de Arnedo i que no s'han complides, com posar un cobertor de couro damunt els altars, tapar les capelles amb cortines, fer una barqueta de plata, una creu de plata per la Veracreu (...) adobar el paviment de l'església i acabar el campanar, fer un

de Déu Assumpta i tretze a sant Sebastià. Els sants Abdó i Senén, patrons d'Inca a l'actualitat, tenien també capella a Porreres i Lluçmajor.

⁴⁸ MOLL, B., *Les visites pastorals a la parròquia de Montuiri*, 2007.

⁴⁹ Les visites pastorals de Montuiri que romanen a l'Arxiu Diocesà de Mallorca són dels anys 1576, 1589 i 1596. A l'arxiu parroquial de Montuiri, a la carpeta n. 113 hi ha les de 1576, 1581, 1588, 1596 i 1600.

⁵⁰ Joan Vic i Manrique visità l'església de Montuiri en cinc ocasions: la primera, personalment el 5 d'octubre de 1576, la segona, del 28 de febrer al 3 de març de 1581 delegant el Dr. Antoni Martorell, la tercera, personalment els dies 8, 9 i 10 d'octubre de 1589, la quarta, personalment els dies 1, 2 i 3 de febrer de 1596, i la cinquena, el 24 i 25 de novembre de 1600, delegant el Dr. Jeroni Agustí Morlà.

⁵¹ A Espanya la creació d'un Tribunal de Fe (1478), delegat del pontífex amb la finalitat de protegir el problema dels conversos castellans, provocà molts problemes als bisbes reunits sota la monarquia dels Reis Catòlics. Els bisbes eren els guardians de l'ortodòxia dins el seu territori jurisdiccional. A València, Tomàs de Villanueva (1544 –1555) presentà al príncep Felip una “Información de las nuevas rectorías y del colegio de los nuevos convertidos en la ciudad y diócesis de Valencia” en la qual li exposava una gran projecte de catequesi per mitjà dels rectors i predicadors: disciplina del clero i preparació doctrinal per al poble.

⁵² FELICE, B., *La comunità di Ardesio nelle visite pastorali del XVI secolo (1520-1602)*, Bèrgamo, 2003, p. 28; LE BRAS, G. et al., *L'époque de la Réforme et du Concile de Trente*, Paris, 1989.

nou sagrari per al monument del Dijous Sant (...) i referent al puig de Sant Miquel, reparar l'altar de l'església, retirar la imatge de la Mare de Déu perquè està rompuda i fer una braços nous al Nin Jesús”⁵³.

Conscient de la copiosa historiografia, ens aproximarem a la figura del segon bisbe posttridentí de Mallorca Joan Vic i Manrique (1573-1604). Encara vigents son els treballs del menorquí mossèn Guillem Pons Pons⁵⁴.

Ara bé, la nostra tesi s'abordarà des de la perspectiva específica del patrimoni artístic, volem dir, des de la història de l'art, un aspecte que no va ésser tingut en compte *in extenso et in concreto* a la historiografia mallorquina sobre les visites pastorals que hem citat anteriorment.

En el pontificat de Vic i Manrique s'aprofundí la reforma de l'Església impulsada pel Concili de Trento (1545-1563), des del pensament fins a l'art religiós⁵⁵. L'anàlisi de les visites pastorals ens permetrà resseguir amb rigor un aspecte essencial de la vida eclesiàstica mallorquina en la transició del Renaixement al Barroc, que justament té al Concili tridentí el seu punt d'eclosió.

⁵³ MOLL, B., op. cit., p. 14-15.

⁵⁴ Pel que fa a la labor de reforma eclesiàstica de Vic i Manrique, Guillem Pons ha publicat dos títols: el primer, “La reforma eclesiàstica en Mallorca durante el pontificado de D. Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Anthologica Annu*, núm. 16, Roma, 1968; i “La cura de las almas y la vida cristiana del pueblo en Mallorca bajo el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Anthologica Annu*, núm. 18, Roma, 1971. Finalment, a l'hora d'estudiar l'episcopat de Vic i Manrique es comprova que en la profunda renovació espiritual realitzada entre 1573 i 1604 van tenir una gran presència els jesuïtes del col·legi Montision fundat a Palma l'any 1561. En aquest sentit d'aprofundiment en la qüestió, G. Pons va publicar *El colegio de jesuitas de Mallorca y el obispo Vic y Manrique de Lara (1573-1604)*, Archivum Historicum Societatis Iesu, vol. IX, Roma, 1971. PAVONE, S., “Preti riformati e riforma della Chiesa: i gesuiti al Consiglio di Trento” a *Rivista Storica Italiana*, 2005, p. 110 – 135.

⁵⁵ Les sessions del Concili de Trento (1545 – 1563) quedaren tancades amb la sessió XXV (3 – 4 de desembre de 1563). El penúltim dia es promulgà el decret “De invocatione, veneratione et reliquiis Sanctorum et sacris imaginibus”, que fou publicat al recull de *Canones et Decreta Sacrosancti Oecumenici Concilii Tridentini (Roma, 1564)*. Van ser moltes les reedicions del decret sobre les imatges: entre d'altres aparegué a *Sacrorum Conciliorum nova collectio* (Florència, 1759), *Concilium Tridentinum. Diadiorum, Actorum, Epistolarum, Tractatum nova collectio* (Freiburg, 1901) i *Conciliorum Oecumenicorum Decreta* (Roma, 1962).

D'altra banda, caldrà orientar la nostra recerca amb les investigacions ja publicades de l'episcopat immediatament anterior i també, amb nombrosos treballs que s'han fet a altres diòcesis de l'Estat espanyol, i específicament a Catalunya. Podrem copsar el coneixement real de l'aplicació de la reforma Conciliar la qual ha suscitat molts de tòpics dins la historiografia que analitzarem en el proper capítol.

Intentarem obrir noves vies per conèixer millor l'art eclesiàstic – en el seu cas, de Mallorca al tombant del segle XVII- mitjançant l'anàlisi de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique o dels seus delegats i visitadors.

En suma va ser una prelatura extraordinària i, a més de l'enèrgica aplicació dels principis reformadors del Concili de Trento, aquest bisbe - que gaudia d'una conspícua cultura, no debades era nét de Jeroni Vic, ambaixador de Ferran el Catòlic a Roma⁵⁶ i important col·leccionista de pintura renaixentista - fou l'introduïdor de noves devocions⁵⁷ a l'illa (per exemple, la Immaculada Concepció) afavorint intercanvis artístics entre Mallorca i València.⁵⁸

La reforma eclesiàstica que va sorgir del debat en el Concili de Trento (13 de desembre de 1545 – 4 de desembre de 1563)⁵⁹ va posar les bases necessàries per a la renovació de l'Església en els territoris catòlics⁶⁰ en primer terme, i perquè tingués un vertader floriment cultural, artístic i religiós mai vist en centúries enrere, en segon terme.⁶¹

⁵⁶ SARRABLO E., “ Una correspondencia diplomática interesante: las cartas de Fernando El Católico a Jerónimo Vich”, *Estudios del V Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. II, Institución Fernando el Católico, Zaragoza, 1956, p. 179-194.

⁵⁷ Segons el pare Miquel Batllori “ les devocions populars tenen una íntima connexió amb la història de les confraries i d'altres associacions similars pròpies de l'edat moderna”. BATLLORI, M., *Les reformes religioses al segle XVI*, vol. VI, València, 1996, p. 4.

⁵⁸ CARBONELL, M., “El mediterráneo cercano: Juan Vic y Manrique (1530-1611) y algunos intercambios artísticos entre Valencia y Mallorca”, *Actas del XI Congreso del CEHA*, Valencia, 1998.

⁵⁹ JEDIN, H., *El concilio de Trento en su última etapa. Crisis y conclusión*, Barcelona, 1965.

⁶⁰ Com és prou sabut el Concili es va desenvolupar en tres etapes diferents (1545/1547-1551/1552 – 1561/1563) i va resoldre en vint-i-cinc sessions totes les qüestions que havia plantejat l'heretgia i la tant antiga necessitat de reforma, i que s'hauria fet sentir durant tota l'Edat Mitjana: reforma *in capite et in membris*. Des del punt de vista disciplinar es va atendre a la reforma del clergat i la seva dignificació, l'obligació que els bisbes i els rectors de parròquies resideixin al lloc de destí, condicions d'accés al

bisbat (edat, títol universitari), en definitiva, dibuixen una estructura eclesial forta. Des del punt de vista dogmàtic, els pares Conciliars van desenvolupar el culte als sants. DALMASES, C., “Significado histórico del Concilio de Trento”, *Catálogo de la exposición bibliográfica del Concilio de Trento celebrada en conmemoración del IV Centenario (1545-1945)*, Barcelona, 1947, p. 105 - 119; GUTIÉRREZ, C., *Españoles en Trento*, CSIC, Valladolid, 1951; JEDIN, H., *Geschichte des Konzils von Trient*, vol. I, Friburg, 1949; *L'évêque dans la tradition pastorale du XVI s.*, Lovaina, 1953 ; *El Concilio de Trento en su última etapa*, Barcelona, 1965; *Breve Historia de los Concilios*, Barcelona, 1960.

⁶¹ En els segles de les reformes i contrareformes, la vida cultural, intel·lectual i política de la corona d'Aragó es trobava força condicionada per la situació i les actituds de tota la monarquia espanyola. El moviment reformador a Alemanya exigia la celebració d'un concili per a la reforma de l'Església. No obstant, Clement VII s'oposava a la convocatòria d'un concili universal, reclamada també des de 1529 per l'emperador Carles V. Després d'un fracàs en l'enteniment en la Dieta imperial d'Augsburg (1530) – any del naixement del bisbe Joan Vic i Manrique – Pau III, pressionat per l'emperador, convocà el dia 2 de juny de 1536 un concili universal que havia de reunir-se a Mantua. No obstant, la guerra entre Carles V i Francesc I de França va impedir la inauguració prevista pel 23 de maig. El Papa va disposar el dia 8 d'octubre de 1536 el trasllat del Concili a Vicenza. El propòsit va fracassar degut a l'escàs nombre de participants. Una vegada finalitzada la guerra, el Papa, degut al fracàs de les converses de Ratisbona el 1541 sobre qüestions de religió, convocà el 22 de maig de 1542 el concili que definitivament s'havia de reunir a Trento. No obstant, una nova guerra entre Carles V i Francesc I obligà a la suspensió del concili. Després de la pau de Crépy (setembre de 1544), va quedar lliure el camí per una nova convocatòria el 30 de novembre de 1544 amb la butlla *Laetare Ierusalem (Alegra't Jerusalem)*. El concili no es va inaugurar fins el 13 de desembre de 1545; només es trobaven presents els catòlics. La Guerra d'Esmalcalda, que havia esclatat el juliol de 1546, va fer que el concili s'apacés fins el 17 de març de 1547 a Bologna. Juli III, el 14 de novembre de 1550, mitjançant la butlla *Cum ad tollenda (Quan es tracta de l'eliminació)*, va disposar la tornada del concili a Trento, on el dia 1 de maig de 1551 s'iniciaren el segon període de sessions tridentines. Fracassaren les negociacions per a l'unió amb els protestants, que es trobaren presents a Trento des de 1552, perquè el concili es va tornar a suspendre el 28 d'abril de 1552 a causa de la rebel·lió del príncep elector Maurici de Saxonia. Després de múltiples trastorns polítics, Pius IV disposà el 29 de novembre de 1560, amb la butlla *Ad ecclesiae regimen (El govern de l'Església)*, la continuació del concili, amb el tercer període de sessions tridentines iniciades el dia 18 de gener de 1562. Les deliberacions finalitzaren solemnement el dia 4 de desembre de 1563 a Trento. La interpretació i execució de les resolucions del concili, confirmades per Pius IV el dia 26 de gener de 1564 amb la butlla *Benedictus Deus (Beneït sigui Déu)*, foren confiades a una congregació de cardenals el dia 2 d'agost de 1564. Els seus decrets i estatuts constituïren la base del dret canònic fins a 1917. Els decrets del concili aconseguiren un extens efecte a través del Catecisme publicat per Pius IV (1566), del Breviari Romà (1568) i del Missal Romà (1572). Posteriorment, els bisbes posttridentins com el valencià Joan Vic i Manrique (1530-1612) volgueren crear una nova escolàstica. BLANCO, P., *Catálogo de los documentos i manuscritos pertenecientes a la antigua provincia de Aragón, de la compañía de Jesús que se conservan en el Archivo Histórico Nacional*, Valencia, 1943.

La victòria del catolicisme es palesa en dos aspectes: l'esplendor del culte i el floriment de les arts que exalten la puixança cultural.⁶² Sense aquesta visió transcendent de l'art mallorquí com a instrument d'evangelització, la pròpia dimensió artística de les obres perd sentit i el seu missatge es converteix, al mateix temps, en més obscur.

Mallorca no va ser una excepció. Una part de la història de Mallorca es troba lligada als esdeveniments de la vida parroquial, en consonància a les nostres arrels marcadament religioses, que han anat definint molts aspectes de la vida civil de l'illa.

Els bisbes de Mallorca posttridentins, com és el cas de Joan Vic i Manrique s'adonaren de la importància de la parròquia dins la vida diocesana, i servint-se especialment de les visites pastorals canalitzaren els seus ideals de reforma cap a elles.

La institució parroquial és fonamental a la història de l'Església i en la de la mateixa cultura de la societat. La parròquia ha estat l'ens aglutinador dels nostres pobles i en conseqüència dels feligresos, els *fili ecclesiae*⁶³.

⁶² El Concili de Trento tingué molta de cura dels aspectes litúrgics de la reforma eclesial i és en aquest sentit encarrega a la Santa Seu, la publicació dels llibres litúrgics reformats: la del *Missale Romanum* l'any 1572, la publicació del *Pontificale Romanum* (Clement VIII) que contenia formularis pels sacraments reservats als bisbes (1596) i, finalment, el *Rituale Romanum* de 1614. FERNÁNDEZ, J. M., "El libro litúrgico hasta el Concilio de Trento", *Historia Ilustrada del libro español (Los manuscritos)*, Madrid, 1993, p. 401-433.

⁶³ MARTÍ, J. M., "La parroquia. Su historia y su geografía en los archivos de la iglesia de España", *Memoria Ecclesiae*, vol. XXVIII, Oviedo, 1999, p. 574 – 619. La grandesa i efectivitat de les parròquies radica en el fet de què s'identifiquen amb el territori en el qual s'encarnaren. A la primera Epístola de Sant Pere (1, Pe, 1.17) s'al·ludeix a la comunitat cristiana en el món, on la seva vertadera pàtria és el cel. A partir de mitjans segle II s'aplica el terme parròquia a cada una de les comunitats cristianes. Segles després (V-VI) la creació de les esglésies rurals va rompre gran part del prestigi de l'ordenament romà "civitas, municipium et territorium". Els bisbes van continuar regint les diòcesis però cediren parcel·les importants de la seva autoritat i drets (especialment econòmics) en benefici de la nova institució parroquial. Tota aquesta evolució es va veure afavorida pel feudalisme. No obstant, en línia amb la nostra investigació, la institució "parròquia" quedà totalment estructurada en el concili de Trento (cànons 94, 216, 415, 451 – 470, 472, 609, 630, 631, 716, 1130, 1134, 1415, 1507, 2147, 2150, 2153, 2156, 2161, 2167, 2169, 2175, 2337 i 2408). Segons el concili ecumènic els elements que configuraren la parròquia foren: l'església (lloc de culte i administració de sacraments), l'ofici eclesiàstic, el territori i la població. A més a més, la parròquia és un ens jurídic on concorren tres elements: església (drets espirituals i

Respecte a la formació de les parròquies mallorquines, un document clau per a conèixer el seu nom i titular és la Butlla del papa Innocenci IV datada a Lyon el 14 d'abril de 1248⁶⁴.

Aquesta fou publicada a petició del primer bisbe de Mallorca, Ramon de Torrella (1238 – 1266), certificant que dita diòcesi estava subjecte directament a l'església romana i que el papa pren, sota la seva protecció i la de Sant Pere, les esglésies mallorquines amb els béns que cadascuna posseeix i que en el futur el Sant Pare adquirirà.

Les parròquies foranes estaven dividides en sis grups establerts sobre els districtes musulmans anteriors a la conquesta⁶⁵.

Les visites pastorals sobre aquest punt eren exhaustives. Com apuntà el pare M. Batllori “una font essencial ha estat la dels llibres de visites pastorals, que serveixen també, i alhora, per a la coneixença de la religiositat del poble, sobretot si hom les acompanya amb la consulta dels llibres parroquials”.⁶⁶

Tal i com assenyala Maria Milagros Cárcel, les visites pastorals foren ja pràctica durant l'Edat Mitjana, si bé no varen adquirir el caràcter de norma obligatòria fins després de Trento.⁶⁷

A partir del Concili tridentí es convertiran en testimoni evident de l'autoritat del bisbe a la seva diòcesi. No hem d'oblidar el punt de partida d'aquesta nova era: el *Decret de*

temporals de la parròquia), benefici (rèdits de la propietat de l'església) i fàbrica (manutenció i conservació del temple).

⁶⁴ LLOMPART, G. et al., *Commemoració del 750è aniversari de la Butlla del papa Innocenci IV (1248 – 1998)*, Palma, 1998.

⁶⁵ SERVERA, B., “La formació de parroquias mallorquinas desde la conquista cristiana de 1229 hasta 1913”, *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1999, p. 221–231.

⁶⁶ BATLLORI, M., *Les reformes religioses al segle XVI*, vol. VI, núm. 23, València, 1996, p. 7.

⁶⁷ CÁRCEL, M. M., “Las visitas pastorales”, *Boletín castellonense de cultura*, núm. 58, Castilla y León, 1982, p. 713-715.

*Reforma, sessió VI (13 de gener de 1547);*⁶⁸ pilar per analitzar les prescripcions reformadores en relació a les visites pastorals.

En primer lloc, els bisbes eren convidats a realitzar una vertadera revisió de tots els títols que tenien beneficis i dur a la pràctica la constitució *ordinarii* de Gregori X, aprovada en el Concili de Lió (1274). En resum, els bisbes havien de procurar, mitjançant el nomenament de vicaris, que l'atenció de les ànimes no fos descuidada.

El bisbe Vic en una carta que va dirigir al papa Gregori XIII l'any 1582, afirmava que des de que va ser nomenat pastor de la diòcesi de Mallorca va procurar tenir bons col·laboradors per fer efectiva la seva acció de govern⁶⁹.

Els noms escollits per ser nomenats vicaris generals foren: Juan Mirana (Salamanca s. XVI? – Palma, 1586), Joan Torrens (1548-1611?) i Joan Estelrich (Artà, 1566?– Calataiud, 1626). També completen la llista de vicaris de la diòcesi el canonge Jeroni Garau (1531-1607), el visitador Jeroni Agustí Morlà i l'ardiaca Gregori Forteza, aquests darrers a l'espera d'una profunda investigació, fins ara inexistent.

Tots formaren part essencial del seu govern episcopal i alguns d'ells, com el canonge Jeroni Garau Ramiro, entre el 1593 i 1600, patrocinà el retaule de la capella de sant Jeroni de la Seu de Mallorca⁷⁰.

En el camp de les arts i pel que fa a la retaulística durant el seu episcopat, aquest gènere artístic va esdevenir privilegiat, la difusió del qual “va rebre un nou impuls arran de

⁶⁸ No hem d'oblidar que va ser una Reforma de natura teològica i de praxi pastoral. *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, edizione Dehoniae, Bologna, 1971.

⁶⁹ PONS, G., “La cura de almas y la vida cristiana del pueblo de Mallorca bajo el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Antologica Annua*, núm. 18, Roma, 1971, p. 576. Arxiu Secret Vaticà, *Lettere di Vescovi 1582*, núm. 10, f. 135r: “Beatissime Pater. Cum primum ad episcopalem dignitatem non meis meritis, sed divina favente gratia vocatus sum, non modom meam operam, quo melius meo muneri satisfacerem, sed aliorum etiam virorum industriam adhibendam censui (...)”.

⁷⁰ CARBONELL, M., “Dos retrats cincentistes del canonge Jeroni Garau”, *BSAL*, vol. LIII, Palma, 1997, p. 119–128.

l'aprovació del decret tridentí sobre la veneració de les imatges (1563) que pretenia fer front a l'atac iconoclasta dels protestants i evitar els abusos en el culte als sants"⁷¹.

El concili va establir que calia conservar a les esglésies les imatges religioses i venerar-les, no per contenir la divinitat o una virtut transcendent que en justificués el culte, sinó perquè era un instrument per adorar a Crist, la Mare de Déu o els sants, als quals retrataven o volien recordar⁷².

En segon lloc, la visita pastoral atenia a les competències dels vicaris i/o rectors (*pastores ecclesiae* que ajudaven el bisbe Vic en la missió de salvar eternament els fidels), qui s'havien d'encarregar, per una banda, de l'assignació dels seus beneficis com a titulars de la parròquia, i per l'altra, de complir les corresponents funcions diocesanes.

I en tercer lloc, imposava als bisbes l'obligació d'efectuar cada any la *visitatio rerum* i la *visitatio hominum* a les esglésies subjectes a la seva jurisdicció diocesana, en aquest

⁷¹ CARBONELL, M., "L'art del renaixement i del Barroc", *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 510.

⁷² Respecte al culte als sants i a llurs relíquies, el decret "De invocatione, veneratione et reliquiis Sanctorum et sacris imaginibus" (sessió XXV, 3 – 4 de desembre) disposà que "El Sant Sínode encomana a tots els Bisbes i a tots aquells que tenen el deure i la funció d'ensenyar que, d'acord amb la consuetud de l'Església Catòlica i Apostòlica, rebuda dels primers temps del Cristianisme i segons el parer unànim dels Sants Pares i dels decrets dels Sagrats Concilis, instrueixin amb tota diligència els fidels en primer lloc sobre la intercessió dels Sants, sobre la manera d'invocar-los, de venerar llurs relíquies i sobre l'ús legítim de les imatges, ensenyant-los que els Sants, que regnen tot plegat a Jesucrist, ofereixen llurs pregàries a Déu en favor dels homes (...) Els sagrats cossos dels Sants i dels Màrtirs, i de tots els qui viuen amb Jesucrist, que foren membres vius de Jesucrist i temple de l'Esperit Sant i que per Ell seran ressuscitats i glorificats a la vida eterna, han de ser venerats pels fidels (...)". Trento codificà la diferència existent entre els sants i les imatges que els representen que "A més a més, han de ser exposades i conservades a les Esglésies les imatges de Jesucrist, de la Verge Mare de Déu i dels altres Sants, als quals s'han de tributar el degut honor i la deguda veneració; però no perquè es cregui que existeix en elles alguna divinitat o poder han de ser venerades, ni perquè hom els hagi de demanar quelcom o perquè s'hagi de dipositar la fe en les imatges, tal com antany feien els Gentils, que fundaven llur esperança en els ídols, sinó perquè l'honor que hom tributa a les imatges es refereix als prototips que elles representen, de manera que, mitjançant les imatges que besem i davant les quals descobrim el cap i ens prosternem, podem adorar Jesucrist i venerem els Sants a semblança dels quals estan fetes. Tot això ha estat sancionat pels Decrets dels Concilis i, particularment, pel II Sínode de Nicea contra els iconoclastes".

cas Mallorca i Menorca. Els bisbes com a pastors havien d'exercir la seva autoritat i tenien el deure d'informar-se de les reformes materials que havien de realitzar en els temples (*v. rerum*) i de la cura d'ànimes dels feligresos (*v. hominum*).

La vida cristiana era dirigida fonamentalment pels eclesiàstics i la pastoral posttridentina afavorí no solament el culte sinó també les pràctiques de devoció⁷³. L'Església tenia una missió molt clara respecte els objectius i fruits que el Concili de Trento havia de donar, especialment en dues qüestions: els decrets dogmàtics i els de reforma. Entre els segons, destaca la figura de control de les visites pastorals que s'han de realitzar amb freqüència per part dels bisbes o els seus visitadors delegats a totes les parròquies de la seva diòcesi.

Al mateix temps, com assenyalen J. García i A. Irigoyen “las visitas pastorales les servirán a pastores y obispos para conocer mejor el estado espiritual y material de las diócesis. De aquí que dentro las tendencias historiográficas, las visitas pastorales lleguen a constituir un importante mecanismo de control de una sociedad totalmente sacralizada”.⁷⁴

La reforma incideix ben coherentment en la seva residència al lloc on tenen benefici i la tasca pastoral. Els bisbes, en la seva visita pastoral, s'acosten sovint a les seves feligresies, per fer-se presents, i seguir els ritmes de les reformes.

Les visites pastorals no són tota la història de les parròquies de Mallorca però en canvi, son un font inicial per començar-ne la recerca i, a la vegada, són guia segura per coordinar les notícies que es poden trobar escrites dins una altra tipologia documental,

⁷³ Igualment el concili tridentí decretà una extensa normativa sobre les capacitats pedagògiques de les imatges sagrades les quals “Ensenyin també als Bisbes amb tota diligència que, mitjançant les històries dels misteris de la nostra redempció, figurats als quadres o altres representacions, el poble és instruí i confirmat en el record i la rememoració assidus dels articles de la fe; i també que de totes les imatges sagrades s'obtenen grans fruits, no només perquè es recorden al poble els beneficis i els dons que han rebut de Jesucrist, sinó també perquè són posats sota els ulls dels fidels els miracles de que Déu duu a terme mitjançant els Sants i els exemples benèfics, per tal que donin gràcies a Déu i regulin llur vida i costums a imitació dels Sants, i siguin estimulats a adorar i amar Déu i a conrear la pietat. I si, malgrat tot, algú ensenyés o cregués el contrari a tals Decrets, sigui Anatema”.

⁷⁴ GARCÍA J. J. et al., “Las visitas pastorales, una fuente documental para la historia de la Iglesia en la Edad Moderna”, *Anuario de la Historia de la Iglesia* (AHIg), núm. 15, Madrid, 2006, p. 294.

com per exemple, els llibres de fàbrica o els inventaris. No hem d'oblidar que la visita pastoral es considerava com una acció de govern purament eclesiàstica i de disciplina interna.

No descuidarem l'atenció a la sociologia religiosa de Mallorca especialment perquè és un període prolífic de renovades devocions religioses.

Les visites ens proporcionen un material estimable per constatar l'evolució de les advocacions religioses, en les seves diferents manifestacions, i amb la creació de nous altars, capelles i beneficiats. El canvi més espectacular el protagonitzen dues advocacions, el Roser i sant Isidre.

També impulsats per Trento, cal destacar les devocions al Sant Crist, al Santíssim Sagrament i a les Ànimes del Purgatori. En aquest sentit, tenim un clar exemple a la parròquia de Felanitx l'any 1589 que ens informa de la nova construcció de la capella del Sant Crist a l'església nova⁷⁵: "(...) Visità la capella nova la qual se dirà del Crucifixi⁷⁶". Però l'any 1596, el bisbe Vic canvià: "(...) visità la capella olim del St. Crucifixi, ara presa per a la invocació del Nom de Jesús (...)".⁷⁷

Com hem indicat al fil del nostre discurs, les visites pastorals són considerades com un gran instrument de reforma tridentina i suposaren un primer contacte del bisbe amb el poble: és el símbol del nou poder episcopal.

L'objectiu principal del bisbe Vic fou denunciar les deficiències en els costums de clergues i laics, administració dels béns, rendes parroquials, en l'estat de conservació dels temples i el parament litúrgic; sempre sotmesos a un constant desgast.

Per l'historiador de l'art esdevenen una font ideal per seguir l'adaptació, esment i perseverança de la reforma tridentina, a més de servir d'aproximació per a l'estudi del patrimoni historicoartístic de la diòcesi de Mallorca d'entre els anys 1573 i 1604.

De l'anàlisi perseverant, extraiem l'estructura del cerimonial: la inspecció ocular de l'església i dels edificis parroquials, l'estat de conservació dels seus béns immobles i

⁷⁵ BORDOY, E., *Consueta parroquial de Felanitx (segle XVIII)*, Felanitx, 2002, p. 55-56.

⁷⁶ ADM, *Visites pastorals 1589*, llibre I, f. 22r.

⁷⁷ ADM, *ibidem*, f. 27v.

mobles conjuntament amb els litúrgics i, també, sobre els beneficis. Incidirem en les tres coordenades implícites de les visites pastorals del bisbe Vic: mecanisme de control pastoral, reafirmació del poder religiós i un vertader sistema de recollida d'informació. Es converteixen en mecanismes de control d'una societat mallorquina impregnada de religiositat.

No obstant, si algun aspecte s'ha pretès preponderar en el desenvolupament de la tesi doctoral és el fet investigador per a poder compulsar allò conservat i allò perdut. Aquest acte ha estat el fil conductor del present text, testimonis físics i documentals, distingits per les nostres limitacions i impulsades per les nostres inquietuds.

Un treball que no consisteix un punt i final sinó un punt i a part, doncs moltes són les propostes presentades i molts els interrogants que s'obren davant els nostres ulls, prenent avançar en el discerniment de la qüestió a través dels materials disponibles i la seva interpretació.

Finalment, advertim tres coordenades latents en el recorregut que comencem a través de diversos capítols:

- La primera, albirar el caire inèdit de qualsevol investigació científica ja que analitzarem les fonts documentals d'una època determinada (1573-1604) corresponents a la diòcesi de Mallorca;
- La segona, manifestar que les visites pastorals han esdevingut un dels elements conformadors de la identitat sociològica i religiosa de l'illa entre els segles XVI - XVII pel simple fet que les seves normes, ordinacions i rituals han delimitat gran part dels nostres costums i tradicions, deixant la seva petjada en les estructures socials i culturals de les que avui en dia en formem part.
- La tercera, constatar l'estat de construcció, conservació i preservació del patrimoni històric – artístic religiós (moble i immoble) de Mallorca entre els segles XVI i XVII.

1.2. L'abast de les fonts internacionals i locals. Historiografia de la visita pastoral

Una mirada escrutadora vers la producció historiogràfica en els països de tradició catòlica⁷⁸ manifesta clarament que el maneig de la visita pastoral, com a font documental, ha servit per justificar que la seva aplicació a la història de l'art és força espúria.

Malgrat algunes agradívoles descobertes⁷⁹, la visita pastoral és emprada sense paüra en una doble direcció:

- Per una banda, s'analitza l'acte de visita com un instrument de govern eclesiàstic per a l'organització diocesana.
- Per l'altra, les visites pastorals observen el funcionament de les obreries, les confraries parroquials, els mecanismes que s'arbitraven per afrontar les despeses derivades de les construccions de nous retaules, de l'ampliació i de la fàbrica de nous temples.

L'estudi de les visites pastorals s'ha abordat des de diferents enfocaments i, atenent a plantejaments metodològics heterogenis a nivell europeu, ha donat com a resultat una producció ingent.⁸⁰

L'any 1977, Noël Coulet⁸¹ ens introdueix plenament dins la legislació de les visites pastorals, les seves modalitats, els documents previs i complementa la recerca amb una extensa bibliografia de les referències disponibles als anys setanta del segle XX.

⁷⁸ GARCÍA, J. J. et al., "La visitas pastorales, una fuente fundamental para la Historia de la Iglesia en la Edad Moderna", *AHIg*, núm. 15, 2006, p. 293-301.

⁷⁹ SOLÍS, C., "Las visitas pastorales y el patrimonio arquitectónico y mobiliario de la Iglesia", *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 411-451.

⁸⁰ Una classificació temàtica de la bibliografia anterior a 1977 pot consultar-se en el treball de COULET, N., *Les visites pastorales*, Brepols, 1977. Posteriorment a la dècada dels anys 70, cal esmentar el treball de recerca i sistematització de M. M. CÁRCEL, M. M., "Hacia un inventario de visitas pastorales en España de los siglos XVI-XX", *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 9-135.

⁸¹ *Ibidem*, 1977, p. 25-26.

1.2.1. Espanya

M. M. Cárcel⁸² i J. V. Boscá han recopilat múltiples investigacions d'altres països europeus com Alemanya, República Txeca, França, Anglaterra, Itàlia, Portugal i Suïssa. Mereixen la nostra consideració els estudis de G. Le Bras⁸³, A. Turchini i U. Mazzone⁸⁴, G. de Rosa⁸⁵, S. Tramontin⁸⁶ i F. Volpe⁸⁷ a Itàlia⁸⁸; i el de M.H. Froeschlé-Chopard⁸⁹ a França.

Aproximant el nostre discurs a Espanya la flaire persistent denota la producció d'una gran quantitat de treballs dedicats a l'estudi d'una visita en particular o de les visites d'un bisbe tant del període medieval com modern o contemporani.

⁸² CÁRCEL, M. M. et al., *Visitae pastorales de Valencia (siglos XIV-XV)*, València, 1996, p. 8-18.

⁸³ LE BRAS, G., "Enquête sur les visites de paroisse", *Revue d'Histoire de l'Église de France*, núm. 25, Paris, 1949, p. 39-41.

⁸⁴ TURCHINI, A., "Una fonte per la storia della cultura materiale nel XV e XVI secolo: le visite pastorali", *Quaderni Storici*, núm. 11, Bolonya, 1976, p. 299 - 309. MAZZONE, U. et al., *Le visite pastorali. Analisi de una fonte*, Bologna, 1985.

⁸⁵ ROSA, G. de, "La registazione delle visite pastorali e la loro utilizzazione come fonte storica", *Archiva Ecclesiae*, núm. 22 - 23, Roma, 1979 - 80, p. 27-52.

⁸⁶ TRAMONTIN, S., "Sperienze di studio e di registazione delle visite pastorali veneziane dell'Ottocento", *Archiva Ecclesiae*, núm. 22 - 23, Roma, 1979 - 80, p. 53-65.

⁸⁷ VOLPE, F., "Le visite pastorali: problemi archivistici e problemi storici", *Ricerche di Storia Sociale e Religiosa*, núm. 14, Roma, 1978, p. 303-309.

⁸⁸ El seminari "Visite pastorali e computerizzazione dei dati" realitzat per l'institut històric italo - germànic el 31 d'octubre de 1991 va treure a la llum les visites pastorals de Florència, Imola, Milà, Tortona i Trento. Les actes foren publicades per NUBOLA, C. et al., *Visite pastorali ed elaborazione dei dati*, Bologna, 1994.

⁸⁹ FROESCHLÉ - CHOPARD, M. H., «Les dévotions populaires d'après les visites pastorales: un exemple, le diocèse de Vence (Alpes-Maritimes), au début du XVIII siècle», *Revue d'Histoire de l'Église de France*, Paris, 1974, p. 85-100; «A propos des visites des anciens diocèses de Grasse et de Vence (Alpes-Maritimes): peut on utiliser le document pour l'étude de la dévotion populaire? (1580-1789)», *Cahiers de la Méditerranée*, Provence-Alpes-Côte d'Azur, 1976, p. 1-19.

Partim inicialment d'una considerable bibliografia que, per altra banda, ens palesa l'interès que han despertat els registres i la documentació pròpia de les visites pastorals enardida els darrers anys.⁹⁰

Al final de la tesi doctoral posem a l'abast una recopilació bibliogràfica extensa dels estudis dedicats a la visita pastoral, tant els que atenen a l'Edat Mitjana com els que hi paren esment a l'Edat Moderna.

Si ens aproximam a algunes investigacions d'àmbit nacional, cal esmentar la de Rafael Pérez García qui maneja la visita pastoral com element clau per l'estudi de la Contrarreforma a la Sevilla del segle XVII, en definitiva, l'església sevillana del Sis-cents.⁹¹

En territori espanyol referenciam alguns treballs dedicats a l'edat mitjana⁹² com els d'Andrés⁹³, Baucells⁹⁴, Bosca⁹⁵, Carcel i Trenchs⁹⁶, Costa⁹⁷, García Egea⁹⁸, García García⁹⁹, Guilleré¹⁰⁰, Junyent¹⁰¹, Pons¹⁰² i Vela¹⁰³.

⁹⁰ Cal apuntar que ha estat i és una institució eclesiàstica de la qual els estudiosos s'ocupen, bé incidint en la seva evolució al llarg d'un determinat període històric, bé analitzant des d'una òptica diplomàtica, els documents que generava aquesta pràctica episcopal. LUCA, F. de, "I regesti delle visite pastorali del secolo XVIII nelle diocesi di Lecce. Criteri di pubblicazione", *Archiva Ecclesiae*, núm. 26-27, 1983-1984, p. 175-185.

⁹¹ PÉREZ, R., "Visita pastoral y Contrarreforma en la archidiócesis de Sevilla (1600-1650)", *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 27, Sevilla, 2000, p. 205-233.

⁹² CÁRCEL, M. M. et al., *op. cit.*, p.16 - 18. Els dos investigadors citen quaranta - dues referències bibliogràfiques de l'Edat mitjana, nosaltres en destacarem les més significatives.

⁹³ ANDRÉS, G. de, "Actas de la visita al arcedianazgo de Madrid en 1427", *Hispania Sacra*, núm. 77, Madrid - CSIC, 1986, p. 153-246.

⁹⁴ BAUCELLS, J., "Els monestirs del bisbat de Barcelona durant el pontificat de Ponç de Gualba (1303-1334)", *II Col·loqui d'Història del monaquisme català*, vol. I, Poblet, 1972, p. 65-197.

⁹⁵ BOSCA, J. V., *Visitae pastorales de la diócesis de Valencia (1383-1389)*, Valencia, 1990.

⁹⁶ CÁRCEL, M. M. et al., "Les visites pastorals: metodologia d'estudi", *Quaderns de Sueca*, núm. 6, Sueca, 1984, p. 9 - 30.

⁹⁷ COSTA, M. M., "Visita pastoral del 1307: Caldes de Montbui", *Bulletí interior. Societat d'Onomàstica*, núm. 20, Barcelona, 1985, p. 37 - 38; "Visita pastoral del 1304: Argentona i Mataró. Transcripció", *Bulletí interior. Societat d'Onomàstica*, núm. 19, Barcelona, 1985, p. 33-34.

L'Associació d'Arxivers de l'Església a Espanya dedicà unes jornades en el marc del XIII Congrés de Sevilla (1997) a la reflexió, estat de la qüestió i aportacions puntuals a les visites pastorals com a font documental usada per la història de l'Església des dels seus orígens al segle XX.

Les actes publicades (Oviedo, 1999)¹⁰⁴ en dos volums contenen quaranta-cinc ponències entre les quals cal destacar, en aquest capítol d'historiografia, la contribució de Maria Milagros Cárcel Ortí titulada *Hacia un inventario de las visitas pastorales en España de los siglos XVI-XX*¹⁰⁵ en què verifica amplement les investigacions a França, Alemanya, Itàlia, examinant els qüestionaris de visita pastoral des de l'Antic Règim fins a l'època contemporània.

A Espanya, la Dra. Cárcel apunta que s'hauria de dur a terme, ben igual que a França, Itàlia i Alemanya, un catàleg extens sota el títol genèric de *Monumenta Hispaniae Ecclesiasticae. Visitationes*, on fossin transcrites per diòcesis totes les visites pastorals de

⁹⁸ GARCÍA, M. T., *La visita pastoral a la diòcesis de Tortosa del obispo Paholac (1314)*, Castellón, 1993.

⁹⁹ GARCÍA, A., "Dos visitas a Bretoña", *Compostellanum*, núm. 23, Santiago de Compostela, 1978, p. 169 - 189.

¹⁰⁰ GUILLERE, CH., "Les visites pastorales en Tarraconaise à la fin de Moyen Age (XIV-XV siècles). L'exemple du diocèse de Gérone", *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. 19, Madrid 1983, p. 125 - 157.

¹⁰¹ JUNYENT, E., "Visites pastorals a Cervera", *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, núm. 10, Cervera, 1967, p. 221-245.

¹⁰² PONS, V. I., *Almassora en las visitas pastorales de los siglos XV al XIX*, Castellón, 1991.

¹⁰³ VELA, S., "Visites pastorals a la diòcesi d'Urgell. L'exemple de les Valls d'Andorra (1312-1314)", *Annals. Institut d'Estudis Andorrans*, Andorra, 1990, p. 59-103.

¹⁰⁴ AAVV., "Las visitas pastorales en el ministerio del obispo y archivos de la Iglesia", *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV-XV, Oviedo, 1999.

¹⁰⁵ CÁRCEL, M. M., "Hacia un inventario de las visitas pastorales en España de los siglos XVI-XX", *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 9-174. És remarcable la citació *interim* d'articles, monografies, llibres, tesis doctorals que tenen com a referència documental i temàtica les visites pastorals entre els segles XVI i XX: Alemanya, Àustria, Bèlgica, Croàcia, Espanya, França, Gran Bretanya, Holanda, Hongria, Irlanda, Itàlia (citada per divisions regionals), Portugal, República Txeca, Suïssa, Amèrica Llatina (Argentina, Cuba, Equador, Guatemala, Mèxic, Perú, Veneçuela) i Àsia (Filipines).

la mateixa forma i manera com es fa amb una altra tipologia eclesiàstica: *Synodicon Hispanum*¹⁰⁶.

Un capítol *ex professo* mereixen les visites pastorals existents als arxius eclesiàstics espanyols¹⁰⁷: en aquest sentit, Cárcel Ortí confecciona el seu estudi ressaltant els episodis bèl·lics al nostre país amb efectes devastadors com la desamortització de béns eclesiàstics, incendis, espolis, inundacions, etc.

Més recentment, Cárcel Ortí (2006)¹⁰⁸ ha publicat un estudi titulat *La visitas pastorales y las relaciones “ad limina” como fuentes para el estudio y comprensión de la geografía eclesiástica* en què s’ocupa dels aspectes físics, humans i econòmics que li ofereix la font.

A Espanya no es compta amb gaires estudis sobre les visites pastorals del segle XIV per aquelles diòcesis de l’antiga Corona d’Aragó¹⁰⁹; malgrat que sabem de l’existència de

¹⁰⁶ A Espanya, sota la direcció d’A. García, han aparegut cronològicament els següents volums: Galícia (BAC, 1981), Portugal (BAC, 1982), Astorga, León, Oviedo (BAC, 1984), Ciudad Rodrigo, Salamanca i Zamora (BAC, 1987), Extremadura (BAC, 1991), Àvila i Segovia (BAC, 1991).

¹⁰⁷ AAVV., *Guía de los archivos y las bibliotecas de la Iglesia en España (I)*. Archivos, Asociación Española de Archiveros de la Iglesia, León, 1985. Catalogats: cinquanta-set arxius diocesans i cinquanta-nou capitulars.

¹⁰⁸ CÁRCCEL ORTÍ, M. M., “La visitas pastorales y las relaciones *ad limina* como fuentes para el estudio y comprensión de la geografía eclesiástica”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XXVIII, Oviedo, 2006, p. 11 - 303. També ROBRES, V. et al., “La visita *ad limina* durante el pontificado de Sixto V (1585–1590)”, *Antologica Annu*, núm. 7, Roma, 1959, p. 147–213.

¹⁰⁹ BLASCO, M. A., *La iglesia zaragozana en 1388, según las actas de la visita pastoral del arzobispo don García Fernández de Heredia*, Zaragoza, 1972; COSTA, M. M., “Visita pastoral de 1304 (Argenton i Mataró). Transcripció”, *Butlletí interior. Societat d’Onomàstica*, núm. 19, Barcelona, 1985, p. 33-34; “Visita pastoral de 1307 (Caldes de Montbui). Transcripció”, *Butlletí interior. Societat d’Onomàstica*, núm. 20, Barcelona, 1985, p. 37-38; GARCIA, M. T., *La visita pastoral a la diócesis de Tortosa del Obispo Paholac (1314)*, Castellón, 1993; GUILLERÉ, Ch., “Les visites pastorales en Tarraconaise à la fin de Moyen Age (XIV - XV siècles). L’exemple du diocèse de Gérone”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. 19, Madrid, 1983, 125 - 157; JUNYENT, E., “Visites pastorals a Cervera”, *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, núm. 10, Cervera, 1967, p. 221-245; “Lista de las parroquias del obispado de Vic, según la visita pastoral del obispo Galcerán Sacosta (1330-1339)”, *Miscel·lània A. Griera*, 1995, p. 319 - 389; MARCOS, M. P., “Las iglesias de Daroca en el último tercio del siglo XIV, según la visita pastoral de 1387”, *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, n. 29 - 30, 1976 - 1977, p. 97

registres de visites d'Edat Mitjana conservats als arxius diocesans de Barcelona¹¹⁰, Girona¹¹¹, Segorbe¹¹², Tortosa¹¹³, Vic¹¹⁴ i Saragossa¹¹⁵. La resta de diòcesis, segons M. M. Cárcel¹¹⁶, conserven fons des de mitjans del segle XV¹¹⁷ i XVI¹¹⁸.

– 127; MARTÍ, J. M., “Las visitas pastorales y los comunes del primer año del pontificado del obispo de Barcelona Ponç de Gualba (1303)”, *Anthologica Annu*, núm. 28 - 29, 1981 - 1982, Roma, p. 581-825; *Dietari de les visites pastorals del bisbe de Barcelona Ponç de Gualba (1303-1330)*, Barcelona, 1990; PIFARRÉ, D., “Dos visitas del comienzo del siglo XIV a los hospitales barceloneses d’En Colom i d’En Marcús”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, núm. 2, Barcelona, 1981 – 1982, p. p. 81 – 93; VELA, S., “Visites pastorals a la diòcesi d’Urgell. L’exemple de les Valls d’Andorra (1312-1314)”, *Annals. Institut d’Estudis Andorrans*, Barcelona, 1990, p. 59 - 103.

¹¹⁰ Conserva visites pastorals des de 1303. SANABRE, J., *El archivo de la catedral de Barcelona*, Barcelona, 1948.

¹¹¹ *Ídem anterior*. MARQUES, J. M., *Guia de l’Arxiu Diocesà de Girona*, Girona, 1982.

¹¹² *Ídem anterior*. LLORENS, P. L., *Inventario de los fondos del Archivo Histórico de la Catedral de Segorbe (Castellón)*, Castellón, 1970.

¹¹³ Conserva visites des de 1314. D’ALÓS MONER, R., “L’arxiu capitular de Tortosa” a *Butlletí de la Biblioteca de Catalunya*, núm. 5, Barcelona, 1918 – 1919, p. 103 – 119.

¹¹⁴ Conserva les visites des de 1312. AAVV., *Guia dels arxius eclesiàstics de Catalunya – València – Balears*, Barcelona, 1978.

¹¹⁵ Conserva visites des de 1388. MAGDALENA, F., *Memoria del archivo diocesano*, Zaragoza, 1945. També l’estudi acurat de MIGUEL, I., “La práctica de la visita pastoral en la diócesis de Zaragoza entre 1318 i 1539”, *Memoria Ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 279–298.

¹¹⁶ CÁRCCEL, M. M., “Los registros de visita pastoral: producto de la actividad escritora de la curia episcopal. Una visita a la catedral de Valencia (1396)”, *Memoria Ecclesiae*, vol. IV, Oviedo, 1993, p. 204; “Aproximación a un censo de visitas pastorales valencianas”, *Memoria Ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 299–320.

¹¹⁷ És el cas d’Osca des de 1449 i Tarazona des de 1446.

¹¹⁸ Barbastre, Lleida, Mallorca, Terol i Urgell.

1.2.2. França

Fora d'Espanya, la tònica és semblant: la documentació es brandeja segons les necessitats de l'autor¹¹⁹ o bé s'analitza una visita pastoral *latu senso*¹²⁰. Analitzem el cas francès.

Gabriel Le Bras es presenta per a la historiografia francesa com l'impulsor dels estudis dedicats a les visites pastorals¹²¹.

El 1968, impulsà l'anomenat *Repertorio delle visite pastorali della Francia*¹²², una compilació de fonts religioses corresponents a les cent – cinquanta diòcesis franceses de l'Antic Règim que permeté a l'abat Baccrabère trobar la definició més exacta i rigorosa per a les visites pastorals¹²³.

La visita sempre ha tingut la finalitat de reformar i de corregir: el terme “reforma” obté un nou significat a partir del segle XV, mentre que l'adjectiu “pastoral” li dóna un major valor¹²⁴.

¹¹⁹ TURCHINI, A., *Le visite pastorali*, Bolonia, 1985.

¹²⁰ DAVANZO, S., “La visita pastorale di Antonio Scarampo nella diocesi di Nola (1551-1563)” a *Ricerche di storia sociale e religiosa*, n. 5, 1976, p. 215 - 234.

¹²¹ LE BRAS, G., «Statistique et histoire religieuse. Pour un examen détaille et pour une explication historique de l'état du catholicisme dans les diverses régions de la France», *RHEF*, vol. XVII, Paris, 1931, p. 425 – 449. La seva reedició fou publicada a *Etudes de sociologie religieuse*, Paris, 1955, vol. I, p. 1 – 24; «Enquête sur les visites de paroisses», *RHEF*, vol. XXXIV, 1949, p. 39 – 41. Reedat a *Etudes de sociologie religieuse*, Paris, 1955, vol. I, p. 100 – 103.

¹²² Per a l'elaboració d'aquest repertori vegeu la *Revue d'Histoire de l'Eglise de France* (RHEF), del volum LV (1969) al LXIII (1977). L'índex és al volum LXIII, p. 213.

¹²³ NAZ, R. (dir.), *Dictionnaire de Droit canonique*, vol. VII, col. 1512 – 1619. L'autor proposà una història de la visita pastoral des de la seva institució fins a la reforma catòlica, sota les prescripcions dels diversos concilis de Borromeu a Milà.

¹²⁴ VENARD, M., «Les visites pastorales de l'Eglise de France au XVIe siècle. Evolution d'une institution», *Les Eglises et leurs institutions au XVIe siècle. Actes du Vé colloque du Centre d'Histoire de la Réforme et du Protestantisme*, Montpellier, 1978, p. 115–140.

Aquest canvi de tendència s'atribueix a Gerson (1363–1429), autor del *Sermo de visitatione praelatorum* (1408) pronunciat al concili de Reims, sota el qual es va escriure el tractat dedicat a la visita del bisbe de Saint – Papoul Pierre Soybert, titulat *De cultu vinee Domini* (1427 – 1451)¹²⁵.

El teòleg i predicador francès exposà un formulari general sobre la manera de realitzar una visita pastoral, preparatius i objecte.

Ja als inicis del segle XVI la literatura pastoral corresponent a la visita continuarà amb l'anomenada “forma de visita” escrita pel biblista Gérard Roussel a *Familière exposition du symbole* (1536 – 1550), amb els decrets del concili provincial de Sens i de Bourges (1528) i també la *Formula visitationis episcopalis* de Gropper a les actes del concili de Colonia (1536).

La visita pastoral esdevé un element clau i un gran instrument per a la reforma catòlica: són considerades la font privilegiada de la sociologia històrica – religiosa.

M. Venard destaca quatre característiques principals¹²⁶:

- La visita pastoral és un acte d'autoritat, des de l'exercici d'un dret i un deure episcopal.
- Correspon a un acte administratiu elaborat (el responsable de l'acte d'escriptura, *conscriptio negotii*, correspon a l'*auctor o notarius episcopi*, notari diocesà) en el que es poden establir analogies respecte la societat civil i política.
- La visita pastoral revela una relació amb l'espai respecte les ciutats i les zones rurals.
- En els seus objectius s'entremesclen els elements socials i religiosos, artístics i geogràfics relacionats amb les catedrals i comunitats parroquials.

¹²⁵ Convé apuntar la influència italiana del jurista de la cúria italiana Gian Francesco Pavini autor del conegut *Baculus pastoralis ad dirigendos (...) pedes visitantium et visitorum* (1475), tractat que circulà per França.

¹²⁶ VENARD, M., “L'istituto delle visite pastorali tra storia sociale e storia religiosa. Riflessioni sull'esempio francese”, *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d'Europa: XV – XVIII secolo*, Bologna, 1999, p. 95.

És un deure del bisbe i representa, a finals del segle XVI i principis del XVII, la forma més significativa de la seva presència enmig del poble i la feligresia¹²⁷.

La visita representa la pràctica pastoral transmesa a la funció pastoral¹²⁸.

A França, seguint l'estela de Le Bras, sorgeixen diferents monografies d'història religiosa basades amb l'estudi de visites pastorals com les de Bacchràbère¹²⁹, Schmitt¹³⁰, Sauzet¹³¹, Lurton¹³², Venard¹³³, Peyrous¹³⁴ i Casta¹³⁵.

¹²⁷ JULIA, D., «La réforme post-tridentine en France d'après les procès – verbaux des visites pastorales : ordres et résistances», *La società religiosa nell'età moderna*, Napoli, 1973, p. 311–397.

¹²⁸ Citam les paraules del bisbe francès Barthélemy des Martyrs, que seguí el model pastoral de Carles Borromeu, com tants d'altres prelats francesos del segle XVII. El seu ideal de visita correspon, cronològicament a la fase d'apogeu de la reforma catòlica francesa concentrada entre el 1670 i el 1730, metòdica i administrativa s'expandí per tots el territori diocesà: «Entre les soins qui doivent occuper les Prélats, il n'y en a point de plus grand que celui de la visite. Elle est comme l'âme de la conduite épiscopale puisque c'est par elle que Lévesque communique sa présence et sa charité à tout le corps de son Diocèse et qu'il répand les grâces et les bénédictions du Ciel sur tous ceux qui en sont les membres. Comme le soleil dans son cours remplit la terre d'une lumière et d'une chaleur qui vivifie toutes choses ; ainsi l'évesque dans sa visité éclaire et anime tout par ses exhortations et ses remontrances». GRENADE, L., *La Vie de Dom Barthélemy des Martyrs*, Paris, 1664; citat a BACCERABERE, G., «Visite canonique de l'évêque », *Dictionnaire de droit canonique*, 7, Paris, 1965, coll. 1512–1594.

¹²⁹ BACCERABERE, G., *Visites pastorales dans les paroisses rurales du diocèse de Toulouse aux XVIe et XVIIe siècles*, 1956; «Exercice du droit de visite dans les paroisses rurales du diocèse de Toulouse au lendemain du concile de Trente», *Revue de droit canonique*, IX, 1959, p. 95–122 ; *Les paroisses rurales du diocèse de Toulouse aux XVIe et XVIIe siècles. Exercice du droit de visite*, Strasbourg, 1968.

¹³⁰ SCHMITT, T. J., *L'organisation ecclésiastique et la pratique religieuse dans l'archidiaconé d'Autun, de 1650 a 1750*, Autun, 1957.

¹³¹ SAUZET, R., *Les visites pastorales dans le diocèse de Chartres pendant la première moitié du XVIIIe siècle. Essai de sociologie religieuse*, Roma, 1975 ; *Contre – réformé et réforme catholique en Bas – Languedoc. Le diocèse de Nîmes au XVIIIe siècle*, Bruxelles, 1979.

¹³² LURTON, M., *Les visites pastorales des archevêques de Bordeaux (1600 – 1680)*, Bordeaux, 1968.

¹³³ VENARD, M., “L'istituto delle visite pastorali tra storia sociale e storia religiosa. Riflessioni sull'esempio francese”, *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d'Europa: XV – XVIII secolo*, Bologna, 1999, p. 95 – 111; “Le visite pastorali francesi dal XVI al XVIII secolo”, *Le visite pastorali. Analisi di una fonte*, Bologna, 1985, p. 13–55.

¹³⁴ PEYROUS, B., *Les visites pastorales des archevêques de Bordeaux (1680 – 1789)*, Bordeaux, 1972.

La historiografia francesa, a les darreres dècades del segle XX, veié la publicació del darrer volum del *Répertoire des visites pastorales de la France*¹³⁶ juntament amb l'*Atlas de la réforme pastorale en France de 1550 à 1790*¹³⁷.

De la mateixa autora de l'*Atlas* hem de resaltar una investigació que demostra l'ús de les actes de visita per al coneixement del patrimoni, el culte i la litúrgia; el qual avança línies historiogràfiques respecte l'atenció als espais sagrats i el decoro religiós¹³⁸.

Als darrers anys, els estudis francesos de caire socioreligiós amb ús copiós de visites pastorals han augmentat com per exemple, els de N. Lemaitre¹³⁹ i P. Paravy¹⁴⁰ o d'altres per treure a la llum les processons i peregrinacions a través de les actes¹⁴¹.

¹³⁵ CASTA, F.J., *Evêques et curés corses dans la tradition pastorale du concile de Trente (1570 – 1620)*, Montrouge, 1964.

¹³⁶ *Répertoire des visites pastorales de la France. 1ère série, anciens diocèses (jusqu'en 1790)*, vol. I – IV, Paris, 1977– 1985.

¹³⁷ FROESCHLE –CHOPARD, M. H., *Atlas de la réforme pastorale en France de 1550 à 1790*, Paris, 1986.

¹³⁸ FROESCHLE –CHOPARD, M. H., *Espace et Sacré en Provence (XVIe – Xxe siècles). Cultes, Images, Confréries*, Paris, 1994.

¹³⁹ LEMAITRE, N., *Le Rouergue flamboyant. Le clergé et les fidèles du diocèse de Rodez (1417–1563)*, Paris, 1988.

¹⁴⁰ PARAVY, P., *De la Chrétienté romaine à la Réforme en Dauphiné. Evêques, fidèles et déviants*, vol. I - II, Rome, 1993.

¹⁴¹ MARTIN, Ph., *Les Chemins du Sacré. Paroisses, processions pèlerinages en Lorraine, du XVIe au XIXe siècle*, Metz, 1995.

1.2.3. Alemanya

Respecte a Alemanya, la historiografia relacionada amb les visites pastorals ha fructificat enormement a la segona meitat del segle XX. Vegem l'exemple alemany.

La importància de les visites pastorals a Alemanya han donat nombroses recerques que conformen una extensa historiografia com hem dit anteriorment. Cal destacar les de Franzen¹⁴², Reiter¹⁴³, Specker¹⁴⁴, Molitor¹⁴⁵, Baur¹⁴⁶, Landersdorfer¹⁴⁷ Mai¹⁴⁸, Hengst¹⁴⁹ i Ortner¹⁵⁰.

¹⁴² FRANZEN, A., *Der Wiederaufbau des kirchlichen Lebens im Erzbistum Köln unter Ferdinand von Bayern, Erzbischof von Köln (1612–1650)*, Münster, 1941.

¹⁴³ REITER, E., *Martin von Schaumburg, Fürstbischof von Eichstätt (1560 – 1590) und die Trienter Reform*, Münster, 1965.

¹⁴⁴ SPEAKER, H. E., “Die Reformtätigkeit des Würzburger Fürstbischofs Julius Echter von Mespelbrunn (1573 – 1617)“, *Würzb. Diöz. gesch. Bl.*, vol. XXVII, Germany, 1965, p. 29–125.

¹⁴⁵ MOLITOR, H. G., *Kirchliche Reformversuche der Kurfürsten und Erzbischöfe von Trier im Zeitalter der Genereformation*, Wiesbaden, 1967; conjuntament amb ZEEDEN, E.W., *Die Visitation im Dienst der Hirchlichen Reform*, Münster, 1967.

¹⁴⁶ Aquest estudi es centra en la col·legiata de Würzburg Neckarsulm; BAUR, A. (ed.), “Die Visitationen im Landkapitel Neckarsulm von 1596, 1597, 1612 und 1619“, *Rottunberger Jahrbuch für Kirchengeschichte*, núm. 5, Germany, 1986, p. 271–310.

¹⁴⁷ Les visites bavareses de Frisinga després del concili de Trento s'han tret a la llum gràcies a LANDERSDORFER, A., *Das Bistum Freising in der bayerischen Visitation des Jahres 1560*, St. Ottilien, 1986; una segona part dedicada a Salisburgo i Chiemsee ha estat publicada per BRAUN, R., *Die bayerischen Teile des Erzbistums Salzburg und des Bistums Chiemsee in der Visitation des Jahres 1558*, St. Ottilien, 1991.

¹⁴⁸ Un estudi que treu a la llum la nòmina de sacerdots de Ratisbona és el de MAI, P., “Das Regensburger Visitationsprotokoll von 1508“ a *Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg*, 18, 1984, p. 7–316; “Das Regensburger Visitationsprotokoll von 1526“, *Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg*, 21, 1987, p. 23–314.

¹⁴⁹ HENGST, K., *Kirchliche Reformen im Fürstentum Paderborn unter Dietrich von Fürstenberg (1585 – 1618)*, München, 1974.

¹⁵⁰ ORTNER, F., *Reformation Katholische Reform und Gegenreformation im Erzstift Salzburg*, Salzburg, 1981.

S'han conservat els questionaris que servien als visitadors per a controlar homogeneament les parròquies alemanes, malgrat, segons P. Thaddäus, presenten dos problemes: “Primo, la domande erano molt spesso poste in modo tale che si poteva rispondere ad esse soltanto con si o con no. Secondo, nei primi anni del periodo qui esaminato i visitatori non si attenero sempre rigorosamente alle liste delle domande”¹⁵¹.

Els continguts més rellevants dels qüestionaris de visita que ens aproximen a la vida eclesiàstica alemanya han estat elaborats seguint els esquemes i pautes historiogràfiques polaques¹⁵². Vegem un exemple:

- I. Clero: funcions, nom, edat, origen, naixement, estudis, consagració religiosa, sacraments, administració, registres parroquials, inventari (d'administració i no de fàbrica), participació a assemblees capitulars, residència.
- II. Personal auxiliar: sagristà, campaner, mestre, administrador laic de béns parroquials, jutge del tribunal eclesiàstic, etc.
- III. Comunitat de fidels: nombre, participació i comportament a funcions religioses, freqüència sacramental, sexualitat, matrimoni, etc.
- IV. Altres institucions: escola, hospital, obra pia, etc.
- V. Estat de l'església: sostre, finestres, murs, paviments, portes, cor, sagristia, campanar, altar, relíquies, hòstia i vi sagrats, olis i aigua beneïda, ciris, llànties, aixovar litúrgic, llibres litúrgics (missals, antifonaris, etc.), quadres, escultures, fonts baptismals, púlpit, orgue, campana, capella, escola, casa del capellà, etc.

¹⁵¹ THADDÄUS, P., “La riforma in trasformazione. I questionari delle visite pastorali cattoliche in Germania nel XVI e XVII secolo”, *Le visite pastorali. Analisi di una fonte*, Bologna, 1985, p. 58. Entre alguns exemples podem destacar el de Magonza (1549), Colònia (1550) o Salisburgo (1558–1569); també del mateix autor “Lo studio delle visite pastorali in età moderna. Recenti pubblicazioni in Germania”, *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d'Europa: XV – XVIII secolo*, Bologna, 1999, p. 145 – 159.

¹⁵² LITAK, S., “Akta wizytacyjne parafii z XVI – XVII wieku jako zrodlo historyczne (Gli atti delle visite pastorali dal XVI al XVIII secolo come fonte storica)”, *Zeszyty Naukowe KUL - UEK*, vol. V, Krakowie, 1962, p. 41–58. El més significatiu segons l'autor de la ortodoxia en els questionaris es veu reflexat a la conservació dels edificis, atenció que fou central durant tot el Sis - cents.

- VI. Comptes jurídics: nom de la parròquia, patrocini, consagració, fundació, patrons i benefactors, poders temporals, esglésies sufragànies.
- VII. Comptes econòmics: inventari i comptabilitat, administració de la propietat, beneficis, obres i aniversaris, personal auxiliar, alineacions, etc.

1.2.4. Itàlia

Finalment, analitzem el cas italià. Atenent a l'estudi de Paolo Prodi titulat *Le istituzioni ecclesiastiche nell'età della Riforma*¹⁵³, veiem com l'autor no es limità solament a un balanç panoràmic de la historiografia italiana relativa al segle XVI sinó que l'obra engloba, també, una aproximació a les visites pastorals.

Alberigo evidencia un filó importantíssim pel que fa a l'aplicació dels decrets tridentins¹⁵⁴, fortament condicionat per la personalitat de H. Jedin.

M. Rosa per la seva banda, remarca el funcionament i l'estructura de les diòcesis però aplicant l'òptica tridentina¹⁵⁵.

C. Russo emfatitza el renovament de la metodologia, assenyalant noves aproximacions, nous problemes i nous sectors de recerca¹⁵⁶.

Pel que fa a la fisonomia del visitador, cal tenir present les indicacions del cardenal Carles Borromeu realitzades al concili provincial de Milà el 1565: “La visita deve essere compiuta con ordine; prima le parrocchie della città e poi quelle foresi; prima la cattedrale e poi le altre parrocchie cittadine. In seguito le confraternite, i seminari, le associazioni, gli ospedali e gli altri luoghi pii. Vi è poi l'attenta e precisa investigazione sullo stato della chiesa, delle suppellettili, dei paramenti, della biancheria, delle reliquie, della pulizia, dei sepolcri, del cimtero, delle capelle minori e perfino dell'archivio (...)”¹⁵⁷.

¹⁵³ PRODI, P., “Le istituzioni ecclesiastiche nell'età della Riforma”, *Istituzioni, cultura e società in Italia e in Polonia (secc. XIII – XIX)*, Galatina, 1979, p. 59–69.

¹⁵⁴ ALBERIGO, G., “Studi e problemi relativi all'applicazione dei decreti del concilio di Trento in Italia”, *Rivista storica italiana*, vol. LXX, 1958, p. 239–298.

¹⁵⁵ ROSA, M., “Per la storia della vita religiosa e della chiesa in Italia tra il 500 e il 600. Studi recenti e questioni di metodo”, *Quaderni storici*, vol. V, Bologna, 1970, p. 673–758. Reeditat a *Religione e società nel Mezzogiorno tra cinque e Seicento*, Bari, 1976.

¹⁵⁶ RUSSO, C., *Società, chiesa, vita religiosa nell'Ancien Régime*, Napoli, 1976.

¹⁵⁷ PALESTRA, A., “Le visite pastorali di San Carlo”, *Ambrosius*, vol. XLII, Milano, 1966, p. 48–49. Del mateix autor vegeu: “La legislazione del cardinale C. Borromeo per gli archivi ecclesiastici della

Aquest model del milanès s'implantà ben aviat i el papa Clement VII (1592 – 1600) seguí el seu esquema de visita l'any 1592 quan atengué la pastoral de Roma¹⁵⁸.

La influència de l'*ordo visitandi* de Borromeu arreu d'Europa fou significativa; la difusió dels concilis provincials (del primer l'any 1565 en circularen més de sis mil còpies), les *Acta ecclesiae Mediolanensis* (1584) són un corpus de lleis, reglaments, directrius, formules definides com el vertader *vademecum* per a la preparació, organització i desplegament de la visita¹⁵⁹.

Una valoració de la visita en clau reformista ja s'entreveu a obres com el *Sermo de visitatione praelatorum* (1402) de Gerson, ja que la idea se trasmuda a una concepció del rol del bisbe basada en la *cura animarum* inclosa al dret i la tradició canonista.

El jurista episcopal Gian Francesco Pavini escriví l'obra *Baculus Pastoralis* (1475) que representà una tendència emergent per aconseguir resultats i èxits efectius en la visita pastoral.

Un segle més tard s'intentà posar fi a la complexitat de models locals amb la publicació del *Pontificale Romanum* (1595) unificant en un sol text l'anomenat *Ordo ad visitandas parochias*, el qual consolidarà l'esquema de visita pastoral a l'edat moderna.

El visitador amb l'objectiu d'examinar la vida parroquial i la conducta dels feligresos, havia de complir la *visitatio rerum*¹⁶⁰ i la *visitatio hominum*¹⁶¹.

provincia metropolitana milanese”, *Paleografia diplomatica et archivistica. Studi in onore di G. Batelli*, vol. II, Roma, 1979, p. 593–616.

¹⁵⁸ BEGGIAO, D., *La visite pastorale di Clemente VIII (1592 – 1600). Aspetti di riforma post-tridentina a Roma*, Roma, 1978, p. 57. VENANTINI, R., *La visita pastorale di Clemente VIII a Roma nel 1592*, Roma, 1957.

¹⁵⁹ Per a la concepció de la visita de Carles Borromeu vegeu ALBERIGO G., “Come San Carlo organizza le strutture della diocesi. Problematiche delle visite pastorali e apostoliche. (Introduzione a un triennio di studi sulle visite)”, *Studia borromaica*, vol. VIII, Milano, 1994, p. 291–302. Per a la difusió de les *Acta ecclesiae Mediolanensis* consultar l'obra de CATTANEO, E., “La singolare fortuna degli Acta ecclesiae Medionalensis”, *La scuola cattolica*, núm. 111, Milano, 1983, p. 197-214.

¹⁶⁰ TURCHINI, A., “Studio, inventario, regesto, edizione degli atti delle visite pastorali: esperienze italiane e problemi aperti”, *Le visite pastorali. Analisi di una fonte*, Bologna, 1985, p. 102: “Il visitatore guarda gli edifici (ad esempio: chiesa, capelle, presbiterio, sacrestia, campanile, cimitero), il loro arredo

La visita pastoral és una font essencial per a conèixer la història religiosa i social.

Bendiscoli i Marcocchi emmarquen a la seva obra la definició de la visita pastoral segons el concili de tridentí¹⁶²: “Il concilio de Trento nella sessione XXIV del novembre 1563 prescrisse ai vescovi l’obbligo di visitare personalmente le parrocchie della propria diocesi al fine di “debellare le eresie e di stabilire una dottrina pura ed ortodossa, di conservare i buoni costumi e di correggere i cattivi, di stimolare con esortazioni ed ammonizioni il popolo alla religione, alla pce e alla pureza della vita. I vescovi zelanti, consapevoli della importanza della visita pastorale per la rinnovazione religiosa delle proprie diocesi, si impegnarono senza indugio per atturare la disposizione tridentina”.

El ventall de possibilitats que ofereixen les visites pastorals respecte la investigació històrica és amplíssim tal i com va definir Le Bras fa més de mig segle¹⁶³.

(come altari, fonti battesimali, vasi sacri, luminarie, reliquie, mobili, libri liturgici) il decoro. Quindi passa in rassegna le rendite della chiesa e a loro amministrazione. L’accertamento mira a garantire che quanto attiene di diritto alla chiesa ed al culto sia conservato e tutelato con cura”.

¹⁶¹ TURCHINI, A., *op. cit.*, p. 102: “Il visitatore esamina i chierici (e chiunque abbia rapporti col personale ecclesiastico), ne verifica la condizione canonica, l’osservanza degli obblighi (come la celebrazione della messa, l’amministrazione dei sacramenti, l’insegnamento catechetico ed omiletico, la residenza) giungendo ad investigare atentamente nelle pieghe della vita morale ed abitudinaria del clero. Talvolta ne verifica il livello culturale”.

¹⁶² BENDISCIOLI, M. et al., *Riforma catòlica, antologia di documenti*, vol. II, Roma, 1963, p. 193–194.

¹⁶³ LE BRAS, G., *Etudes de sociologie religieuse*, vol. I, Paris, 1955, p. 102: “Geografia e toponimia, archeologia e cronologia, liturgia e diritto canonico, demografia, sociologia e psicologia di gruppo, storia della cultura e dei costumi, delle arti e della tecnica, delle tradizioni popolari”. Vint anys abans, R. Putelli apuntava la riquesa de la font per aproximar-se a “la demografia o estadística, essendovi precise note sullo stato delle anime, per la toponomastica, per l’etnografia, per le genealogie, e per l’araldica”. PUTEELLI, R., *Vita, storia ed arte mantovana nel Cinquecento. Prime visite pastorali alla città e diocesi*, Mantova, 1934, p. 5; FASANI, A. (ed), *Riforma pretridentina della diocesi di Verona. Visite pastorali del vescovo G. M. Giberti (1525 – 1542)*, Vicenza, 1989; SORA, C., “Conoscere per riformare. La prima visita pastorale di Ippolito De Rossi alla diocesi di Pavia (1561 – 1567)”, *Visite pastorali in diocesi di Pavia nel Cinquecento. Una documentazione guadagnata alla storia*, Bologna, 2003, p. 71 – 204; MASSETI, A., “Le visite pastorali dei vescovi bresciani dopo il Concilio di Trento” , *Brixia Sacra*, núm.9, 1974, p. 134 – 141; ILLIBATO, A. (ed.), *Il liber visitationis di Francesco Carafa nella diocesi di Napoli (1542 – 1543)*, Roma, 1983; BUONCRISTIANI, A., “La diocesi di Foligno nella seconda metà del Cinquecento. La

C. Nubola ha copsat l'aplicació dels postulats conciliaris tridentins i la realització de les visites pastorals a Itàlia a través de la prelatura de Ludovico Madruzzo (1579–1581). Sota el títol suggerent *Conoscere per governare*¹⁶⁴, l'autora inicia la seva recerca amb un estat de la qüestió a la diòcesi de Trento, l'organització del territori diocesà i el capítol de la catedral.

A continuació, s'endinsa dins l'anàlisi de les visites pastorals del bisbe Madruzzo, amb les que traurà a la llum els noms dels visitadors i els poders que lis conferiren, els objectius i qüestionaris de visita i l'activitat de la *congregatio spiritualis*, organisme complementari a les visites, d'estructura col·legial i que vetllava pel compliment dels decrets tridentins¹⁶⁵.

Menció especial té el capítol de la catedral en el moment en què Madruzzo realitza la seva visita: la seva composició de canonges alemanys i italians, els altars i advocacions religioses i finalment, els decrets de reforma dirigits a la institució capitular.

Per a la nostra tesi doctoral, la part més rellevant és quan tracta el patrimoni de l'església, diferenciant esglésies riques i pobres, les comunitats rurals i els administradors dels béns eclesiàstics, i el patrimoni historicoartístic.

De les primeres dificultats exposades per l'autora és l'inexistència dels inventaris i dels llibres de comptes parroquials.

Per aquest motiu, els visitadors i la *congregatio* elaboraran i difondran unes normes úniques per a tota la diòcesi per tal regular la confecció d'inventaris de béns artístics.

visita apostolica di Pietro Camaiani (1573)", *Bolletino storico della città di Foligno*, vol. I – VIII, 1984, p. 225 – 265; GIORGI, M., *Alessandro Sauli e la visita pastorale del 1592*, tesi de laura, Pavia, 1989.

¹⁶⁴ NUBOLA, C., *Conoceré per governare. La diocesi di Trento nella visita pastorale di Ludovico Madruzzo (1579 – 1581)*, Bologna, 1993.

¹⁶⁵ NUBOLA, C., *op. cit.*, p. 77–83.

1.2.5. Mallorca

Recentment la investigació històrica ha descobert la refulgència de les visites pastorals no tan sols pel coneixement de la vida i organització de l'Església a les diòcesis, sinó també per a l'aproximació del patrimoni artístic i religiós¹⁶⁶.

La publicació de les visites pastorals de l'episcopat de Vic i Manrique ens rebel·larà una documentació pràctica per a la història religiosa del patrimoni artístic de la diòcesi de Mallorca al tombant del segle XVI.¹⁶⁷

Les visites pastorals permeten fitar sense clivelles com s'apliquen els decrets tridentins que assenten les bases materials, espirituals, els mètodes de gestió i el finançament dels encàrrecs de l'art devot a partir de la incidència reiterada del bisbe Vic.

Abans de l'època tridentina existia, *sub conditione*, la pràctica de visitar les parròquies per administrar el sagrament de la confirmació i a voltes tonsurar els aspirants a la clerecia; d'aquestes visites hi ha constància en els *Registra Ordinatum Ecclesiae Maioricensis* que es conserven a l'Arxiu Diocesà de Mallorca de les quals en fa menció Joan Rosselló Lliteras¹⁶⁸.

¹⁶⁶ SOLÍS, C., "Las visitas pastorales y el patrimonio arquitectónico y mobiliario", *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1998, p. 411 - 451; PUEYO, P., "Propuesta metodológica para el estudio de la visita pastoral", *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1998, p. 479 - 545.

¹⁶⁷ Com ens informa Maria Milagros Cárcel Ortí "(...) és evident que les dades i continguts plasmats a les visites pastorals no basten per dur a terme una investigació acurada i multidisciplinària. L'historiador exigent cerca una documentació més completa, però les actes de les visites són una base imprescindible, que ha de completar-se amb altres notícies que apareixen a registres episcopals, a constitucions sinodals i arxius parroquials". CÁRCEL, M. M., *Visitas pastorales de Valencia (siglos XIV-XV)*, Valencia, 1996, p. 8.

¹⁶⁸ ROSSELLÓ, J., *Liber Ordinatum Ecclesiae Maioricensis 1377 - 1390*, vol. I, Palma, 1983.

Així que el valor de les visites pastorals a l'època de Joan Vic i Manrique (1573-1604), fins aleshores inèdites, esdevé essencial com a referència documental i organització arxivística¹⁶⁹.

La història posterior al Concili de Trento ens dóna testimoni que a les jerarquies més altes de l'Església, l'esforç va ser realment considerable.

La documentació que il·lustra i aclareix en quina mesura la reforma va trobar espai i acolliment a les esglésies locals, és exigua.

En el fons, pot ser és la part més suggestiva de la història tridentina perquè a les parròquies l'eficàcia de les seves reformes i aplicació dels decrets conciliars, es van veure obligats a topar amb mentalitats desfavorables.

La reforma catòlica del segle XVI indica un retorn de la Església l'ideal de la vida cristiana per la renovació interior. En cap altre aspecte es manifesta més netament que en la renovació i nova concepció de l'ideal de bisbe¹⁷⁰. Els decrets del concili de Trento es nodreixen d'aquesta tradició.

Cinc segles després de la seva conclusió, aquesta tasca és encara una gran llacuna dins la historiografia mallorquina.

A propòsit de la producció bibliogràfica de l'illa cal apuntar que és una mica esbadellada.

¹⁶⁹ El fons documental de l'arxiu parroquial de Selva (APS), per exemple, està classificat i organitzat: divisió I (Fundació i organització de la parròquia com per exemple el *Llibre de ordinacions en les visites pastorals de la parròquia de Selva 1568-1787*), divisió II (Llibres sacramentals), divisió III (Patrimoni, comptes i estadístics) divisió IV (obres), divisió V (Beneficència) i divisió VI (Activitat parroquial).

¹⁷⁰ A França va ser el canceller de París, J. Gerson, qui en el concili de Reims de 1408 recordava que el bisbe és el bon pastor que dóna la vida per les ovelles. Exigeix, en primer lloc, que el bisbe prediqui la paraula de Déu (obligació per excel·lència de l'episcopat). En segon lloc, s'ha d'imposar una vida austera, deixant la bona taula i la vida palatina. En lloc d'oprimir al poble, el bisbe ha de protegir-ho contra els propietaris injustos i cruels, i vigilar que no es arrabassi als homes la part dels tributs eclesiàstics que els és degut, segons l'ensenyament dels Pares.

Inicialment destaca l'estudi minuciós de Llorenç Pérez¹⁷¹ malgrat algunes aportacions ulteriors sobre la figura del bisbe Vic¹⁷².

Un dels investigadors que més s'ha endinsat laboriosament dins l'activitat pastoral del bisbe valencià ha estat Mn. Guillem Pons Pons¹⁷³.

Essència d'un esperit incombustible del prelat és la publicació dels sínodes diocesans i dels edictes generals del bisbe Vic mencionats a l'estudi de Juan Alemany Mir¹⁷⁴ i que esperen amb melangia més observació i anàlisi.

Labora omnia sense defallença. El mecenatge artístic del bisbe valencià ha merescut dos testimonis silencis de Marià Carbonell¹⁷⁵ i més recentment, del bastiment de la portada major de la Seu de Palma¹⁷⁶ o estudis de parròquies¹⁷⁷ i santuaris de Mallorca¹⁷⁸.

¹⁷¹ PÉREZ, LI., *Las visitas pastorales de Don Diego de Arnedo a la diócesis de Mallorca (1562 – 1572)*, Palma, 1963 – 1969.

¹⁷² ANÒNIM, “Noticias curiosas (entrada del obispo Vich en la ciudad de Mallorca)”, *Almanaque de las islas Baleares para el año 1876*, Palma, p. 129; CAPÓ, J., *Documentación inédita de alguno de los pontificados de los siglos XIV-XV-XVI: pontificado de D. Joannes Vich et Manrique*, Palma, 1947.

¹⁷³ PONS, G., “La reforma eclesiástica en Mallorca durante el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara”, *Anthologica Annu*, núm. 16, Roma, 1968, p.175 - 325; “La cura de almas y la vida cristiana del pueblo de Mallorca bajo el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Anthologica Annu*, núm.18, Roma, 1971, p.467 - 583; “El colegio de Jesuitas de Mallorca y el obispo Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Archivum Historicum Societatis Iesu*, núm. 40, Roma, 1971, p. 437 -462.

¹⁷⁴ ALEMANY, J., *El Obispo Vic y Manrique y la imprenta (1573-1604)*, Palma, 1998.

¹⁷⁵ CARBONELL, M., “El Mediterráneo cercano: Juan Vich y Manrique (1530-1611) y algunos intercambios artísticos entre Valencia y Mallorca”, *XI Congreso Nacional CEHA*, Valencia, 1998, p. 134 -139.

¹⁷⁶ MARTÍNEZ, B., “El mecenazgo del obispo Juan Vic i Manrique (1573-1604) impulsor del culto a la Inmaculada Concepción”, *XI Congreso Nacional del CEHA*, Las Palmas de Gran Canarias, vol. I, 2006, p. 337 – 344; *Liber operum cathedralis. Els llibres de fàbrica de la Seu de Mallorca (1600–1602)*, Palma, 2012; “Poder i patrocini artístic a la Seu de Mallorca durant l'episcopat de Joan Vic i Manrique de Lara (1573–1604) des de l'òptica de les fonts documentals capitulars”, *Circulations artistiques dans la Couronne d'Aragon: le rôle des chapitres cathédraux (XVI – XVIII siècles)*, Presses Universitaires de Perpignan, 2014, p. 45 – 67.

Diferents estudis a Mallorca guareixen la poca dedicació que la font ha tingut a les darreres dècades: Josep Estelrich¹⁷⁹ qui penetra a l'univers de les visites del bisbe fra Joan de Santander a les parròquies de la Part forana de Mallorca l'any 1641¹⁸⁰; Joan Rosselló¹⁸¹, Ramon Rosselló¹⁸², Santiago Cortès¹⁸³, Bartomeu Moll¹⁸⁴, Josep Amengual¹⁸⁵, en són exemples.

Recentment s'han anat acomplint diferents investigacions d'àmbit nacional que proven la importància de la informació eclesiàstica i artística de les visites pastorals¹⁸⁶.

Concloent, la nostra recerca vol ser, amb modèstia, una passa més per escometre l'estudi de la visita pastoral com a font de documentació per a la història de l'art del segle XVI¹⁸⁷. *Exempla docent*, sempre a sojorn de la vastitud de l'obra del bisbe Vic.

¹⁷⁷ MARTÍNEZ, B., *Art i espiritualitat a Selva. Les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique (1573 – 1604)*, Barcelona, 2013.

¹⁷⁸ MARTÍNEZ, B., *Visitatio rerum. El control del patrimoni artístic a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique. El cas del santuari de Lluç (1591-1599)*, Lluç – Escorca, 2010; “La res sacrae del santuari de Lluç a través de la visita pastoral del bisbe de Mallorca Joan Vic i Manrique (1586)”, *Corona literària en honor a la Mare de Déu de Lluç en el seu 125è aniversari de la corona pontifícia (1884 – 2009)*, Lluç – Escorca, 2014, p. 105–167.

¹⁷⁹ ESTELRICH, J., *Visita pastoral a les parròquies de la part forana de Mallorca l'any 1641*, Palma, 1996.

¹⁸⁰ ASV, *Congregazione del Concilio. Relationes Diocesanum*, n. 480, f. 61r. Visita ad limina de Fra Joan de Santander, bisbe de Mallorca. 1 de febrer de 1634. *Episcopalis mensa cui annexus est unus canonicatus annos habet redditus 14.000 ducatorum de quibus substractis honeribus et pensionibus remanent pro episcopus 10.000.*

¹⁸¹ ROSSELLÓ, J., “Censos de registros de visita pastoral de la diócesis de Mallorca”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 295–340.

¹⁸² ROSSELLÓ, R., “L'Església d'Andratx segons les visites pastorals del Bisbe Joan Vic Manrique (segle XVI)”, *Fontes Rerum Balearium*, vol. III, 1979 – 1980, p. 195 – 202.

¹⁸³ CORTÈS, S., “Les visites pastorals a Inca”, *VII Jornades d'Estudis Locals d'Inca*, Inca, 2007, p. 129 - 133.

¹⁸⁴ MOLL, B., *Les visites pastorals a la parròquia de Montuïri*, Montuïri, 2007.

¹⁸⁵ AMENGUAL, J., “Vers un plantejament de la reforma posttridentina del clergat a Mallorca. Les visites ad limina del bisbe Joan Vic i Manrique (1590–1594)”, *Comunicació. Revista del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca*, núm. 125 – 126, Palma, 2011, p. 71–93.

¹⁸⁶ GARCÍA, J. J. et al., “La visitas pastorales, una fuente fundamental para la historia de la Iglesia en la Edad Moderna”, *Anuario de la Historia de la Iglesia*, núm.15, Madrid, 2006, p. 293–301.

¹⁸⁷ Alguns treballs recents han permès aproximar-nos als tresors d'informació que contenen les parròquies, com entitat autònoma i gestora de documentació. MARTIJA, E. et al., "La parroquia, fuente de documentación histórica", *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 175 – 183; FERNÁNDEZ, J. M., "Los archivos parroquiales", *Los archivos de la Iglesia de España*, León, 1978, p. 141–160; GONZÁLEZ, M. A., "Los archivos eclesiásticos", *Tabula*, núm. 1, Castilla y León, 1992, p. 151–172; REPRESA, A., "Valoración histórica de los archivos parroquiales", *Los Archivos de la Iglesia de España*, León, 1978, p. 91–108; RUBIO, P., "Tipología documental en los archivos parroquiales", *Archivística. Estudios básicos*, Sevilla, 1981, p. 209–236.

2. L'esperit de Trento (1545–1563). El ressò de les idees conciliars a Espanya i Mallorca

2.1. Historiografia de Trento. De les fonts i vicissituds inicials a les publicacions

Salus animarum suprema lex esto fou la norma que animà els més nobles impulsos reformistes del segle XVI¹⁸⁸ per retornar la primacia de l'ofici per damunt del benefici.

El dia 11 de desembre de 1560, el papa Pius IV comunicà a Felip II el seu propòsit de reiniciar el Concili de Trento i concedí el subsidi de galeres¹⁸⁹.

El material de les tres convocatòries del Concili (1545–1549, 1551–1552, 1562–1563) que es produí, fou vertaderament copiós: actes, dictàmens, documents oficials, correspondència diplomàtica dels llegats papals amb la cort pontifícia, dissertacions, diaris particulars com els dels bisbes Astolfo Servando (*Diario del Concilio di Trento sotto Pio IV*) o el salmantí Pedro González de Mendoza. Gran part d'aquestes fonts estaven condemnades a dispersar-se però el tresor compilat en cent cinquanta – un volums està custodiat als arxius vaticans.

¹⁸⁸ JEDIN, H., "Il significato del Concilio di Trento", *Gregorianum*, núm. 26, Roma, 1945, p. 120.

¹⁸⁹ ASV, *Nunziature Germaniae*, núm. 4, f. 87r. *Carissime (...) La charta di V. Mtà. Insieme col Vescovo d'Ischia ne ha portata infinita consolatione, vedendo il gran zelo col quale la si move à servizio di Dio et de la religione christiana et di questa Santa Sede. Dio la remunererà, et noi non mancheremo di corresponder, in quanto potremo. Per tanto havemo aperto di presente il Concilio, quale in effecto è continuatione, benche habbiamo servito del nome d'indittione a l'Imperatore et Re Christianissimo, quali altrimenti non volevano consentire, et credemo che anche cosi si doleranno. Tutto havemo fatto per servizio di Dio et anco per esser conformi à la volontà di V. Mtà., et poiche ogn'uno de questi ha consentito al luogo di Trento, non occorre per hora parlar d'altro luogo. Noi volemo fare un Consilio fruttuoso, et non mancheremo d'ogni officio che possa far nissun buon christiano et buono Papa, et faremo tutto verdaderamente et senza simulatione, et fra tanto attenderemo ancora ad una vera et honesta riforma, che ognuno se ne potrà contentare. Et manderemo buoni Legati al suo tempo al Concilio, di maniera che non l'aiuto di Dio et de Principi catholici, et spetialmente di V. Mtà., de la quale in tutto confidiamo, speramo ogni buono successo, et che conserveremo la pace et quiete tra christiani et converteremo l'arme contra infideli et heretici impenitenti. Al qual fine havemo ordinato il sussidio de le galere a la Mtà. Vostra nel modo e forma ch'intenderà dal presente exhibitore, quale viene ben instrutto di questo et di molte altre cose. La preghiamo a darle fede come à noi stessi.*

Els decrets i cànons del concili foren impresos a Roma el 1564 per Aldo Manuzzio en tres formats diferents, en foli, en quart i octau. Algunes d'aquestes edicions posteriors en llatí, atenent a la seva practicitat, sortiren en format crític com les del cardenal De Lucca, la qual fou traduïda a l'espanyol per Tejada Ramiro a Madrid l'any 1853.

No obstant, amb finalitats més bé tendencioses i particulars foren sortint materials, catalogats de secundaris com els manaments de prínceps publicats el 1567 pels teòlegs de Lovaina.

Dos segles més tard, el 1781 i a la mateixa regió, el canonista Jadoco Le Plat publicà *Momentorum Concilii tridentini amplissima collectio* (vol. I–VII) amb diaris del concili de Massarelli o Psaume.

A començaments del segle XVII, quan la república de Venècia lluità frontalment contra el papa Pau V, Paolo Sarpi publicà una història del Concili de Trento, editada a Londres el 1619.

Aquesta respon a les aventurades intencions dels ambaixadors venecians de desprestigiar la Santa Seu, a la que acusen directament de nepotisme.

La resposta no es dilatà en el temps i Sforza Pallavicini, S. I., sortí en defensa del pontificat publicant *Istoria del Concilio di Trento*, editada a Roma en dos volums entre el 1656 i 1657. Ambdues foren l'arsenal per a futures aproximacions posteriors.

El 1874 i a Zagreb, Augusto Theiner publicà en contra de la voluntat de Pius IX, els dos volums d'*Acta genuina s. oecumenici Concilii tridentini*.

Les esperances i anhels per a la redacció d'una edició completa i fidel del Concili de Trento, reclamades pels arxius oberts al públic, per Lleó XIII, seguien latents.

A l'alba de la crítica històrica, la Societat Görresiana començà a partir de 1900, amb correcció i amplitud, la monumental edició del sínode tridentí editada per la *Görresgesellschaft* amb el modest epígraf *Concilium Tridentinum* (diaris, actes,

epístoles i tractats); als quals se'ls ha d'afegir els quatre volums editats per Susta amb el títol *Die römische Kurie und das Konzil von Trient* (Wien, 1904 – 1909)¹⁹⁰.

Humbert Jedin, en el volum IV de *Miscellanea Historiae Pontificiae* estudia les fonts de la història de Pallavicini¹⁹¹ reafirmant-se en la seva validesa. De la mateixa importància Richard, continuador de la *Historia de los concilios* de H. Leclercq, escriví *Historia del Concilio de Trento*, publicats en dos volums a Paris entre els anys 1930 i 1931.

Amb aquests antecedents el camí per omplir la historiografia tridentina, en el marc de la història general dels concilis ecumènics, segueix el seu curs; però no amb la claredat i plenitud doctrinal que es desitjaria.

Per aquest motiu, més abundants que les històries del Concili són els estudis detallats que versen, per exemple, sobre qüestions teològiques en general, els jesuïtes¹⁹², la gràcia¹⁹³ o el sagrament de la penitència¹⁹⁴.

La polèmica entre catòlics i protestants enfervorí la publicació entre els segles XVI i XVIII d'obres que en conjunt, conformen la historiografia clàssica: Van de Velde¹⁹⁵, Antonio de Ribera¹⁹⁶, Ludovico Centofiorini¹⁹⁷, Angel Silesio¹⁹⁸ o Agustin Reding¹⁹⁹.

¹⁹⁰ Per aspectes més concrets, mereix consultar-se la obra de Drussel i Brandi titulada *Monumenta tridentina* publicada a Munic el 1899.

¹⁹¹ *Der Quellenapparat der Konzilsgeschichte Pallavicinos*, Roma, 1940.

¹⁹² PAIVA, D. de, *Orthodoxarum Explicationum libri X*, Venecia, 1564. En ella exposa els punts vitals negats pels heretges que el Concili havia definit, tals com les Sagrades Escripures, el pecat, la Llei i l'Evangeli, etc.; *Defensio tridentinae fidei catholicae*, Lisboa, 1578. Aquesta edició és una contestació a la de Chemnitz titulada *Examini Concilii Tridentini* publicada a Frankfurt el 1578 en la que es desfogava en contra de les relíquies dels sants, les imatges i les indulgències.

¹⁹³ REGINALDO, A., *La mente del Concilio acerca de la gracia eficaz y la ciencia media*, Toulouse, 1644.

¹⁹⁴ CRESPI, F., *Christi fidelium Contritionale y Clypeus Contritionalis*, Malinas, 1607; FARVAQUES, F., *Quaestio quodlibeta De attritione ex mente Concilii tridentini*, Lovaina, 1666; EXTRIX, P., *Decertatio historico – theologica pro mente Concilii de vi attritionis*, Lovaina, 1660.

¹⁹⁵ *Apologiae seu defensionis decretorum Concilii tridentini liber Lovaniae*, Lovaina, 1568 – 1570.

¹⁹⁶ *Defensio Sacrosanctae synodi tridentinae*, Lisboa, 1595.

¹⁹⁷ *S. Concilii tridentini clypeus*, 1650.

¹⁹⁸ *Concilium Tridentinum*, Niza, 1675.

La sistematització bibliogràfica dels més insignes tractadistes²⁰⁰ del Concili, al marge d'algunes obres puntuals al XIX²⁰¹, començà devers la segona meitat del segle XIX a través de les dues obres de G. Calenzio publicades entre els anys 1869²⁰² i 1874²⁰³.

Un dels clàssics per a l'estudi de la història de l'art és l'escrit pel francès d'Emile Mâle titulat *L'Arte religieux après le Concile de Trente* publicat el 1932²⁰⁴. Més desconegut, però rigorós, és l'assaig de L. Hautecour trenta anys més tard²⁰⁵.

Més interès té per a nosaltres, part bibliogràfica espanyola contemporània que encetaren M. Ferrandis (1928)²⁰⁶, el pare Miquel Batllori (1943)²⁰⁷, F. García (1943)²⁰⁸, F. Cereceda (1945)²⁰⁹ i, finalment, C. Gutiérrez (1951)²¹⁰.

¹⁹⁹ *Oecumenici tridentini Concilii veritas inextinta contra Heidegger*, Einsiedlen, 1708.

²⁰⁰ SOTELLUS, J., *Annotationes marginales ad Concilium Tridentinum*, Amberes, 1570; BARBOSA, A., *Remissiones doctorum supra varia loca Concilii tridentini*, Lisboa, 1618; HALDEN, J., *Concilii tridentini de Eucharistiae mysterio doctrina*, Innsbruck, 1671; RASSICOD, E., *Notes sur le Concile de Trente touchant les points les plus importants*, Paris, 1706.

²⁰¹ DÖLLINGER, E., *Ungedruckte Berichte des Conzils von Trient*, Nördlingen, 1876. Des de l'any 1929 s'editaren amb certa regularitat estudis puntuals recollits a la *Revue d'Histoire Ecclésiastique* i en el *Bulletin de Théologie ancienne et médiévale*.

²⁰² *Exame critico letterario delle opere riguardanti la storia del Concilio di Trento*, Roma, 1869.

²⁰³ *Documentii ineditii e nuovi labori letterarii sul Conc. di Trento*, Roma, 1874.

²⁰⁴ Per ampliar la incidència de Trento en territoris francès vegeu DESLANDRES, P., *Il concilio di Trento e la riforma del clero cattolico nel XVI secolo*, Roma, 1909. El dia a dia, els papes i els monarques del Concili, definicions del dogma, la restauració del poder episcopal, la reforma del clero, els nous ordes religiosos. Abans de l'aproximació de Mâle es publicà l'estudi de DEJOB, J., *De l'influence du Concile de Trente sur la littérature et les beaux-arts chez les peuples catholiques*, Paris, 1884.

²⁰⁵ HAUTECOEUR, L., "Le Concile de Trente et l'art", *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del Convegno storico internazionale*, vol. I, Trento, 1963, p. 345–363.

²⁰⁶ *El Concilio de Trento, documentos precedentes del Archivo General de Simancas*, vol. I – II, Valladolid, 1928–1934.

²⁰⁷ BATLLORI, M., "Un corpus documental sobre los españoles en Trento proyectado en el siglo XVIII", *Estudios Eclesiásticos*, vol. XVII, 1943, p. 319 – 327. Per la seva part, la revista *Verdad y Vida* publicà dos anys després (gener – març de 1945) un monogràfic dedicat a Trento amb aportacions per a la història de l'art com la del Marques de Lozoya titulat "La arquitectura de la Contrarreforma" (p. 212–216).

²⁰⁸ GARCÍA, F., *El decreto sobre la residencia de los obispos en la tercera asamblea del concilio tridentino*, Cádiz, 1943.

No obstant segles abans, l'obra cabdal per a realitzar una aproximació sistemàtica i de màxim ressò dogmàtic de les idees conciliars, són les dues obres del jurista Alfonso Guerrero²¹¹.

També, en aquesta línia cal observar algun tractat que versa sobre el decret de la justificació com la del franciscà Andrés Vega del 1546²¹² o l'arquebisbe de Toledo Fra Bartolomé de Carranza el 1547 que s'endinsà dins el decret de residència dels bisbes²¹³.

²⁰⁹ CERECEDA, F., "El nacionalismo español en Trento", *Hispania*, núm.6, 1945, p. 236–285.

²¹⁰ GUTIÉRREZ, C., *Españoles en Trento*, Valladolid, 1951; posteriorment *Trento. Un Concilio para la unión (1550 – 1552)*, 1981.

²¹¹ *De modo et ordine generalis concilii celebrandi et de ecclesia Dei in priorem faciem revocanda*, Nápoles, 1545; essent una traducció llatina d'un altre estudi publicat a València l'any 1536 i que actualment es conserva a la Biblioteca del Palau Reial a Madrid. No satisfet amb aquestes obres, edità la darrera obra a Florència el 1563 titulada *Thesaurus Christianae Religionis. Et speculum Sacrorum Summorum Romanorum Pontificum, Imperatorum, ac Regum et Sanctissimorum Episcoporum. Ubi multa de Concilio Generali indicendo traduntur*. Per a una fidel aproximació a aquest autor vegeu CERECEDA, F., "Dictamen sobre la Reforma eclesiàstica presentada por Felipe II en 1560 por el Dr. Alfonso Álvarez Guerrero", *Hispania*, núm. 22, Madrid, 1944.

²¹² *Opusculum de justificatione, gratia et meritis*, Venecia, 1546.

²¹³ *Controversia et necessaria residentia personali episcoporum aliorumque inferiorum pastorum*, Venecia, 1547. Amb el mateix interès contribuïren TORRES, F., *De residentia pastorum num ex scripto divino iure fuerit sancita*, Florencia, 1551; *Antapologeticus pro libro de residentia pastorum iure divino scripto sancita*, Venecia, 1562; VARGAS, F., *De episcoporum iurisdictione et Pontificis maximi auctoritate responsum*, Roma, 1563.

2.2. Sentit i valoració del concili tridentí. Els pilars de la reforma del poble cristià

És freqüent, dins la tradició conciliar tridentina, considerar el concili ecumènic de Trento (1545–1563) com el punt de partida d'una reacció forta antitètica a l'anomenada reforma protestant.

Els dos termes (Reforma i Contrarreforma) són dues expressions contraposades que constantment es mesclen per definir dues mentalitats diferents, produïdes pel xoc de dues ideologies antagòniques. La línia divisòria és precisament el Concili de Trento.

En efecte, a partir dels seus decrets emanats, l'antagonisme es féu més visible, la separació espiritual i ideològica més acusades.

El protestantisme s'inicià amb la publicació de les famoses noranta – cinc tesis de Lutero²¹⁴ contra les indulgències (31 d'octubre de 1517); no obstant, la prova més visual de la foguera que encendria Europa, fou quan el reformador alemany cremà, davant l'església de Wittemberg, la Butlla *Exurge Domine*, atacant durament l'autoritat pontifícia²¹⁵.

Dècades després la flamarada luterana feu encendre el Concili de Trento, que llevat d'interrupcions oportunes, durà divuit anys de tasques conciliars gràcies a les quals llegaren, *a posteriori*, el període d'apogeu del fervor contrarreformista.

La Cristiandat demanava un concili²¹⁶, inquietuds dogmàtiques, religioses, socials, vertaders crims de reforma aclamaven arreu d'Europa. Pau III, el papa Farnese, primer de la Contrarreforma, de caràcter més noble que el seu antecessor, nomenà cardenals *ad*

²¹⁴ MONTALBÁN, P., *Los orígenes de la reforma protestante*, Madrid, 1942. Coneguda és la divisió de luterana de les dues Esglésies, separant la militant i la triomfant; malgrat aquests postulats dogmàtics ocupessin l'atenció dels pares tridentins.

²¹⁵ Hem de traslladar-nos al Concili de Laterà, inaugurat per Juli II el 1512 i continuat fins el 1517 pel seu successor a la tiara papal Lleó X, on es renovà la Butlla *Unam Sanctam*, que proclamava la suprema autoritat del Papa.

²¹⁶ VILLOSLADA, R., "La Cristiandad pide un concilio", *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 17–56.

hoc el 1535, exclamats poèticament per Victòria Colonna com els “vertaders vicaris de Crist”²¹⁷ i ponts entre el Renaixement humanista i la Contrarreforma: Contarini, Sadoletto, Caraffa, Pole, entre d’altres.

Per exemple, en el mateix pla de reforma s’instituirà el Tribunal de la Inquisició o Sant Ofici de Roma el 1542, on el primer prefecte Caraffa imprimí un segell de seriositat tallant de soca-rel els primers brots d’heretgia.

L’autèntica reforma, el triomf de l’Església començarà a néixer en un concili ecumènic, el més doctrinari²¹⁸ però alhora regenerador, convocat a una vall del Tirol italià pel papa i sota l’espasa de l’emperador Carles V.

Si llegim amb mirada escrutadora i escrupolosa les butlles de Pau III (1534–1549) relatives a les diverses convocatòries del concili, advertirem immediatament un grup determinat de motius que induiran al papa Farnese a reunir la suprema junta conciliar²¹⁹. Fou el màxim impulsor i ànima del Concili per posar en marxa la gran reforma catòlica²²⁰ que, en gran mesura, havia d’aplicar-se al poble cristià.

²¹⁷ TACCHI, P., “Vittoria Colonna fautrice della riforma cattolica”, *Studi e documenti di Storia e di diritto*, 1901, p. 178. Entre ells, l’espanyol Juan Álvarez de Toledo. Per aproximar-nos al personatge vegeu PAZOS, M. R., *Episcopado gallego a la luz de los documentos romanos*, Madrid, 1946.

²¹⁸ PALLAVICINI, S. J., *Istoria del Concilio di Trento*, Napoli, 1757, cap. I. “Ni un altro Concilio fu per durazione più lungo, per articolari di Fede quivi decisi più ampio, per mutazione di costumi e di leggi più efficace, per ostacoli scontrati più arduo, per diligenza nell’esaminar le materie più accurato: e, cio che avviene in tutte l’opere grandi, più esaltato da gli amici, più biasimato d’anemici!”.

²¹⁹ OLAZARÁN, J., “León X y los fines conciliares de Trento”, *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 57–87. Una brillant expressió oficial d’aquests motius aparegué per primera vegada a la Butlla *Ad dominis gregis* del 2 de juny de 1536, en la que Pau III ordenava l’apertura del Concili a Màntua, sota quatre finalitats: extirpació de les heretgies, la reforma del poble cristià, la pau universal entre els fidels i l’expedició contra els turcs. CASADEI, P., “Per la storia del Concilio di Trento. Trattative per l’apertura del Concilio a Mantova” a *Il Concilio di Trento*, vol. II, 1943, p. 83 ss.

²²⁰ La influència del Papa en el Concili no acabava amb l’acció a distància que exercia des de Roma. A Trento estaven els seus delegats principals: cinc llegats pontificis, elegits entre els insignes i eminents membres del Sacre Col·legi, tenien l’ofici de presidents de l’Assemblea, essent els vertaders promotors de les iniciatives del Pontífex. A ells lis corresponia el dret exclusiu de proposar els temes que sorgien a debat i de dirigir amb autoritat tots els treballs conciliaris: bisbes, ambaixadors, canonistes, teòlegs, tots estaven pendents de directrius superiors.

No obstant, no fou fins el 1543 quan a través de la Butlla *Laetare Hierusalem*, el pontífex - conscient del lloc on eren les llagues de l'Església i amb el *placet* dels pares conciliaris el 1545 - donà preferència a Trento per a la seva celebració²²¹, malgrat l'oposició dels francesos.

Tal fou l'impuls papal, que pot ser considerat com l'iniciador de la gran obra de reforma catòlica del segle XVI.

Certament, altres ciutats europees superaven en possibilitats a Trento (amb escassetesa d'aigua potable, traçat medieval, clima fred, manca de palaus confortables, inundacions freqüents, etc.) però la historiografia reconeix un vertader ressorgiment artístic amb les prelatures dels cardenals Bernat Clesio i Cristòfol Madruzzo²²² que dotaran d'esplendor i dignitat a la ciutat conciliar.

Per exemple, la catedral de Santa Maria Major serà destinada per celebrar-hi les solemnes sessions²²³ i el palau Geroldi, seu dels cardenals presidents de la primera època, el lloc elegit per a les juntes sinodals.

Dues foren les qüestions principals debatudes en el Concili: una de caire més dogmàtic, i l'altra més reformador.

²²¹ Hem de recordar que el primer en proposar Trento, com a seu del Concili, fou Carles V. Els seus dissenys sorgiren des de Burgos en una carta del 23 de juliol de 1524 al seu ambaixador a Roma, el Duc de Sessa, per a que ho comunicues al papa Climent VII. Les raons eren substancials: impedir l'obertura del sínode a Espira i que l'epicentre de la celebració fos una ciutat italiana acceptada pel partit pontifici i altres pobles catòlics. OLAZARÁN, J., "Primera época del Concilio Tridentino", *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 89 - 115.

²²² Els millors llegats són el palau renaixentista del Buon Consiglio, on treballaren artistes de la tala de Mattioli, els germans Dossi, Brusasorci i Volterrano; i l'ampliació de la biblioteca i l'Arxiu Episcopal. ROgger, I., "Il governo spirituale della diocesi di Trento sotto i vescovi Cristoforo (1539 - 1567) e Ludovico Madruzzo (1567-1600)", *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del Convegno storico internazionale*, vol. I, Trento, 1963, p. 173 - 215; NUBOLA, C., *Conoscere per governare. La diocesi di Trento nella visita pastorale di Ludovico Madruzzo (1579-1581)*, Bologna, 1993.

²²³ Respecte els procediments i el mètode de treball, abans de començar la sessió (de tres hores), tots els membres de l'Assemblea, enmig d'un senzill cerimonial, assistien a la missa solemne de l'Esperit Sant que oficiava un bisbe; invocaven a la Tercera Persona de la Santíssima Trinitat i finalment, ateniend conjuntament a la lectura dels decrets que es volien aprovar, no sense abans fixar el dia de la propera sessió.

Si passem revista a les resolucions de la primera part de l'Assamblea, no pot negar-se que la collita fou meritòria en el camp disciplinar i sobretot en el dogmàtic, especialment si tenim en compte el clima desfavorable. Fou el millor i més eficaç *modus operandi* per posar fi a la relaxació dels segles precedents i aixecar un bastió contra l'obra incessant del protestantisme²²⁴.

El vertader fruit sinodal començà a la quarta sessió mitjançant el Decret dogmàtic sobre l'Escriptura i la Tradició, declarant-les fonts de revelació cristiana; complementàriament es proclamà l'autenticitat de la *Vulgata* i la prohibició d'imprimir qualsevol llibre religiós sense llicència eclesiàstica.

En el camp doctrinal, per exemple, foren definicions de cert impacte el Decret sobre el pecat original que enderrocava una de les bases de la teologia protestant. No obstant, la transcendència del Decret sobre la Justificació (elaborat durant set mesos, setze punts, trenta – tres cànons i aprovat a la sisena sessió, 13 de gener de 1547) representà la primera gran síntesi catòlica oposada al luteranisme. Posà de manifest la bellesa del model justificatiu tal i com ho entén la “Verdadera Esposa de Cristo”²²⁵, fonamentat amb la fe.

El mateix dia (però expedit el 25 de gener) es decretà la residència dels bisbes i capellans, disposant la visita pastoral del bisbe a les esglésies de la seva diòcesi i la seva residència, incapacitant-lo d'exercir sense permís les seves funcions episcopals fora del seu territori de govern.

D'entre les reformes generals dels eclesiàstics, no podem obviar un impactant pla de formació, d'instrucció i reforma al clero secular i regular (17 de juny de 1546), llavors de nul·les conductes exemplars que tenien un efecte devastador a les comunitats cristianes.

En conseqüència, es va decretar l'erecció de càtedres de Teologia a les esglésies col·legiades, catedrals i monestirs; el seu ressò i la poca efectivitat possibilità vint anys

²²⁴ La mateixa línia va seguir el Concili de Nicea (325) convocat per l'emperador Constantí amb el consentiment del papa Sant Silvestre, proclamant contra els arrians la divinitat de la Paraula de Déu.

²²⁵ OLAZARÁN, J., “Primera época del Concilio Tridentino”, *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 114.

després el decret de construcció de Seminaris (15 de juliol de 1563) d'on sorgiren promocions de capellans destinats a renovar la societat religiosa.

Per consolidar aquesta reforma i conducta exemplar, el Concili veié clarament que era indispensable definir la residència de tots els qui tenen cura d'ànimes.

Finalment, l'activitat dogmàtica i reformadora del Concili a la primera època acabà en la setena sessió, aprovant-se dos Decrets: el primer, els dels Sagraments (baptisme i confirmació) de trenta cànons; i el segon, relacionat amb els manaments a la provisió i beneficis de les esglésies, perfils dels pastors i la *cura animarum*.

Cal tenir en compte que posteriorment, a la segona època a mitjans el mes de gener de 1552, es decretà el Sant Sacrifici de la Missa, essència del sacrifici eucarístic en quatre capítols i tretze cànons, conjuntament amb tres capítols i vuit cànons sobre l'Ordre Sagrat.

2.3. Veneració i instrucció. Uniformitat per a l'art i la litúrgia

La gran majoria d'historiadors eclesiàstics reconeixen l'enorme influència que en el culte diví tingué la correcció del Breviari i del Missal iniciada en el Concili, especialment en el tercer període i encomanada a la darrera sessió al papa²²⁶. Fou l'herència cabdal, *maxima cum devotione*, respecte l'obtenció de la uniformitat per tot el món catòlic.

L'esperit litúrgic en els decrets i cànons tridentins, ens llegà una Església més docent i estable, en vistes a ensalçar la figura de Déu: expressar el servei diví, el culte eclesiàstic, funcions sagrades, l'oració del clero i del poble, l'esperit tradicional de vida interior i molt particularment tractant-se del sacrifici eucarístic, de la comunió, els sacraments, la veneració de les relíquies, imatges de Sants i dels sufragis pels difunts.

A l'estudi "El arte en Trento"²²⁷ del jesuïta Rafel M. de Hornedo, subratllà que dins la historiografia de l'art "Parece extraño que a historiadores del arte postridentino, como Weisbach y Mâle, se les haya pasado inadvertida la importancia de las disposiciones conciliares; pero es así. Sin embargo, su valor para conocer el pensamiento de la Iglesia es innegable, pues se trata de la opinión de un gran número de obispos de la época, reunidos para deliberar sobre estas materias"²²⁸.

És evident que Trento obre una nova època per a la història de l'art; malgrat resta sabre si a la unitat ideològica de l'època barroca correspon una unitat de forma.

²²⁶ Concises són les expressions emanades "idem de Missali et Breviario fieri mandat" especialment atenent el context precedent, a on es prescriu que s'entreguin al "Santísimo Romano Pontífice los trabajos que las respectivas comisiones tenían hechos, aunque el Santo Sínodo ya no los podía examinar detenidamente (tanto en orden al Índice de Libros prohibidos como al Catecismo) y al objeto de que el mismo Papa por su juicio y autoridad lo termine y lo promulgue". DEL ÁLAMO, Fr. M., "Trento y la liturgia", El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones, Madrid, 1945, p. 293-317.

²²⁷ DE HORNEDO, R. M., "El arte en Trento", *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 333-362.

²²⁸ DE HORNEDO, R. M., *op. cit.*, p. 362.

El decret de les imatges, publicat a la darrera sessió del Concili de Trento (3 de desembre de 1562), fou el resultat *in extremis*, de les disputes amb els calvinistes²²⁹. En aquest ambient de precipitació²³⁰ fou presentat el text, del qual no en sorgiren discrepàncies i fou aprovat, sense discussió i unànimament, per cinquanta bisbes a la casa del cardenal Giovanni Morone (1509–1580).

El 28 de novembre formaren la comissió cinc arquebisbes, nou bisbes i el prestigiós teòleg, el general dels jesuïtes el pare Diego Laínez, S. I. (1512–1565)²³¹.

El decret tridentí tractà, conjuntament, la doctrina dogmàtica sobre la invocació i veneració dels sants i les seves imatges i relíquies, remetent-se expressament al Concili de Nicea (787) contra els iconoclastes. La resolució tenia una doble lectura: per a les imatges existents, situació complexa²³²; i per a les *ex novo*.

En quant als abusos manà que no s'admeti cap imatge que desvirtuï el missatge cristià i que s'adoctrini al fidel a les representacions sensibles a la divinitat: sant Pau de Nole advertí que les imatges són dignes de veneració i no d'adoració.

Les prescripcions tridentines es repetiran en futurs concilis provincials, especialment aquells on havia arribat l'heretgia²³³, per una banda, sometent les obres d'art a la

²²⁹ En efecte, encara que a les conferències dels calvinistes impartides a Poissy la tardor de 1561 es va discutir sobre el culte de les imatges, on *ex professo* es va tractar en profunditat va ser al col·loqui de Saint Germain els dies 28 de gener a l'11 de febrer de 1562.

²³⁰ Els espanyols lluitaren per la seva dilatació, invocant temes dogmàtics com el del Purgatori i les indulgències, origen de l'escissió luterana i que devien tractar-se amb cura i paciència. Finalment, l'alarma suscitada amb la notícia un tan irreal de l'enfermetat de Pius IV, decidí la ràpida clausura de la magna Assemblea.

²³¹ ROCA, M., "Diego Laynez en la ultima etapa del Concilio", *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del Convegno storico internazionale*, vol. I, Trento, 1963, p. 85 - 115. El secretari general dels jesuïtes preparà, entre d'altres informes i documents, el significatiu *De universiae Ecclesiae Reformatione*; una reforma profunda de la curia romana però impulsada i dirigida pel Papa.

²³² Per exemple el febrer de 1556 Pius V determinà que es llevessin les estàtues antigues del teatre del Belvedere i que es portessin al Capitoli, l'empresa no fructificà finalment però el ressò arribà a Milà l'any 1573, on en el Concili Provincial presidit per Carles Borromeu, decretà que en els jardins i cases d'eclesiàstics, si hi hagués una pintura o estàtua provocativa, es retirés immediatament.

²³³ Concilis de Cambrai (1565 i 1586), Tolosa (1590), Avinyó (1594), Aquileia (1594). No obstant, la major dificultat radicava en l'aplicació de les normes sobre els nus; en aquest sentit, Sant Carles

inspecció dels bisbes o dels seus delegats i, per l'altra, exhortant a adequar amb rigor les imatges profanades i mutilades per la barbàrie iconoclasta dels calvinistes.

Trento inicià el debat afirmant la legitimitat de les imatges de les esglésies, enumerant la iconografia autoritzada: Crist, la Verge, els àngels i els sants. El seu rol era instruir als fidels, d'estimular a l'imitació dels exemples dels sants «et à mériter ainsi les grâces de Dieu»²³⁴.

Després de 1563, sorgiren alguns tractats al voltant de les imatges:

- Andrea Gili da Fabriano titulat *Dialogo degli errori della pittura* (1564).
- Jean Vermeulen dit "Molanus" titulat *De picturis et imaginibus sacris* (1570).
- Gabriele Paleotti titulat *Discorso intorno alle imagini sacre e profane* (1582).

El perill estribava en l'ornamentació de les esglésies i retaules, processons i festivitats amb tapissos cedits per famílies nobiliàries tal i com podem llegir a les ordenacions sinodals de Milà el 1592, on el zel reformador de Borromeu en aquest sentit és infatigable²³⁵.

Borromeu manà, que els bisbes s'assessorin d'homes doctes. Són il·lustratius dos exemples, el de Maguncia de 1549 i el concili de Malinas de 1570. En primer, seguint els dictàmens de la reforma decretà: "Prohibimos, terminantemente, que se pongan en las iglesias imágenes procaces, con adornos excesivos de tal compostura que responden más a liviandad mundana que a motivos piadosos. Tan lasciva ostentación de arte la juzgamos grave, aun en su casa privada, para un severo padre de familia, y en los templos absolutamente intolerable".

El segon, en la mateixa tessitura afirmà: "Quítense de los templos y lugares sagrados las pinturas, esculturas y tapices que representan cosas gentiles o fábulas mentirosas de sátiros, faunos, sirenas, ninfas y cosas semejantes. Igualmente las figuras lascivas procaces por su vergonzosa desnudez, y otras obscenas o supersticiosas, que distraen la devoción y religión de fieles, y con frecuencia, la ofenden gravemente. Y en adelante no se ponga ninguna sin aprobación del obispo, y las existentes se enmienden o se quiten del todo, según pareciere conveniente". DE HORNEDO, R. M., "El arte en Trento", *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 359 – 360.

²³⁴ HAUTECOEUR, L., "Le Concile de Trente et l'art", *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del Convegno storico internazionale*, vol. I, Trento, 1963, p. 347.

²³⁵ Manà que els bisbes cridessin als pintors i escultors per avisar-los en comú de les prescripcions iconogràfiques que havien d'evitar per a l'execució de les imatges, sempre amatent i sota avís pecuniari

Al marge d'aquests fets, el clergat s'encoratjà per encarregar obres d'art sacres. El concili no imposà als arquitectes un pla o un estil artístic sinó que afavorí la construcció d'una tipologia arquitectònica adaptada a la missa, als sermons; en definitiva, a enaltir la litúrgia.

L'examen meticulós de les disposicions doctrinals del Concili ens porta a pensar en una lògica premeditada de les seccions tractades que s'emmarcaren dins un calculat pla metodològic.

Un detall inicial per oposar-se al dogma luterà de la lliure interpretació de la Bíblia, ho exemplifica l'aprovació, en el decret dogmàtic resolt a la quarta sessió, del cànon als llibres sagrats equiparant les tradicions apostòliques amb les mateixes Escriptures (*pari pietatis affectu ac reverentia suscipit et veneratur*).

Posteriorment, es succeiran altres tractats com el de *iustificacione*, vertadera peça mestra de la teologia tridentina, prodigi d'especulació dins les profunditats del dogma (nucli de la doctrina luterana) i d'anàlisi psicològic; aquest decret pels teòlegs²³⁶ seria suficient per immortalitzar l'assamblea tridentina.

El pla com dèiem és harmònic, didàctic (capítols i cànons) i constructiu. No es pot negar la clarividència dels pares tridentins per haver sabut organitzar en un sol cos matèries tan diverses. El seu propòsit, de tendència positiva, no fou tan sols anatematitzar les heretgies sinó adoctrinar el poble, ensenyar-li a creure rectament.

Si Trento és un pòrtic monumental que donà accés a un període de fervor religiós incomparable dins la història d'Europa, fou perquè sintetitzà una època de restauració catòlica anterior al moviment protestant; endinsant-se dins les entranyes de l'Església,

que pagaven artistes i donants. La minuciositat descendeix fins al punt que els impressors no quedaren exclosos dels seus manaments, els quals prescrivien que s'evitessin, a les lletres capitals, les figures obscenes i sense valor "porque éstas son comparables a los escritos deshonestos". DE HORNEDO, R. M., *op. cit.*, p. 360.

²³⁶ GUTIÉRREZ, C., "Sentido y valoración del concilio tridentino", *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 367.

en virtut de la promesa de Crist: *Jo estaré amb vosaltres fins a la consumació dels segles*²³⁷.

Mai cap altre concili havia resolt tants de problemes ni creat un conjunt de legislació tan complet i encertat. Aquest concili és, plenament, el darrer d'una societat cristiana, amb el testimoni i la presència d'ambaixadors dels estats catòlics i la protecció de l'emperador²³⁸.

Per altra banda, en referència a la reforma de l'Església, certament havia qüestionat alguns punts fonamentals per a la posterior regeneració de la institució elevant-la a un estat de floreixement cultural i religiós prodigiós.

Segons el P. Amengual “a Trento fou massa forta la preocupació per una ontologia litúrgica, que salvés la validesa i perfecció dels ritus sacramentals en si mateixos i que els distingís, al mateix temps, de les celebracions dels reformats. Va prevaler l'objectivitat cultural, en detriment del sentit necessàriament eclesial de les celebracions”²³⁹

Però tots aquests decrets haguessin estat ineficaços sense l'impuls de prelats com Vic i Manrique que, auspiciats per monarques catòlics com Felip II i per papes com Sixte V indomables a l'execució dels plans de reforma del sínode universal de Trento, les executaren a les seves diòcesis.

²³⁷ Mt. 28, 20.

²³⁸ A. Tallon ho defineix així: “Trento è avvertito come l'atto di nascita di una civiltà cattolica moderna”. TALLON, A., *Il Concilio di Trento*, Milano, 2004, p. 9.

²³⁹ AMENGUAL, J., *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política (1576-1962)*, Palma, 2002, p. 21.

2.4. La participació de conciliaris mallorquins. El discurs *De tuenda religione* (La defensa de la religió, 1552) de G. B. Campeggio, bisbe de Mallorca (1532–1558)

La interpretació i confirmació pontifícia del Concili de Trento, segons els teòlegs espanyols, ocasionà greus tensions en forma de litigis entre els bisbes i els capítols respecte a les tramitacions que el sínode ocasionà amb les convocatòries i el desenvolupament de tota l'activitat conciliar²⁴⁰.

Respecte la historiografia espanyola tridentina, destacam la definició del pare M. Batllori referent al concili: “Tal es el significado de la palabra Trento en la historia del cristianismo; no sólo una contra – reforma, sino una verdadera restauración católica, como prefieren apellidar los historiadores germánicos no protestantes a ese robustecimiento de la fe y de la piedad cristianas que se canoniza y sanciona en la ya santa ciudad del Tirol italiano”²⁴¹.

Els punts dogmàtics i disciplinars que el concili decidí i precisà, eren els apartats més atacats pels reformistes: la gràcia, els sagraments, els abusos eclesiàstics, etc.

Batllori apuntava que l'Església no va pretendre renovar i reformar tota la cultura humana, sinó tan sols injectar “nueva vida a todo el Cristianismo; pero esa nueva vitalidad había de aflorar no sólo en la pujanza de nuevas órdenes regulares y mendicantes (...) sino también en nuevas formas de cultura artística y científica”²⁴².

Hem de ressaltar que l'actuació espanyola en el concili estigué determinada per dues influències: una espiritual i reformadora encarnada pel Beat Joan d'Àvila i, l'altra, teològica impulsada per Francisco de Vitoria.

²⁴⁰ CERECEDA, F., “La interpretación y confirmación pontificia del Concilio de Trento según algunos teólogos españoles”, *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 429 – 449; “El litigio de los Cabildos y su repercusión en las relaciones con Roma (1551 – 1556)”, *Razón y Fe*, 1944, p. 215 – 234.

²⁴¹ BATLLORI, M., *El Reino de Mallorca y el Concilio de Trento*, Palma, 1946, p. 7.

²⁴² BATLLORI, M., *op. cit.*, p. 10.

A l'inici del Concili de Trento, un mallorquí, canonge de Santa Sabina i auditor de la Rota romana, arquebisbe de Bari i, finalment, elevat a la sagrada porpra, el nissard – mallorquí Jaime Pou o Pozzo Berad (ca. 1497–1563), era a Roma treballant incansablement en les diferents comissions per a la reforma²⁴³.

Fou anomenat primer cardenal per al concili del 14 de febrer de 1562 malgrat les malalties el mantingueren allunyat de les seves competències al sínode ecumènic²⁴⁴. El seu nom encetà la nòmina de conciliars mallorquins.

Recent inaugurat l'Assemblea, dos beneficiats de la catedral de Mallorca demanaren llicència al capítol per prendre-hi part: Miquel Tomàs de Taxaquet Fluixà (1529–1577)²⁴⁵ i Jeroni Nadal (1507–1580)²⁴⁶.

²⁴³ La trajectòria biogràfica esbossada pel pare Batllori (p. 48 – 53) podria ser anàloga a la que dos segles més tard tindrà el cardenal Antoni Despuig, auditor de la Rota romana, arquebisbe i cardenal. Jaume Pou, canonista de formació, era canonge de Santa Sabina a Roma el 1537 i al poc temps de ser anomenat auditor, el seu prestigi augmentà notablement fins al punt que el cardenal Marcelo Cervini, el 1545 li recomanà un breu assumpte de Ludovico Beccadelli. El dia 18 d'abril de 1550 el papa Juli III elevà a la mitra de l'arquebisbat de Bari a Pou i poc després, el 20 de novembre de 1551, el capell cardenalici, sense assolir per segona vegada consecutiva, després d'arreplegar alguns vots, la tiara papal. Per malaltia mai assistí a Trento.

²⁴⁴ Segons Batllori, estarà ben a prop d'assolir la tiara pontifícia en els conclaves de 1555 i 1559 per la tasca ingent que havia desenvolupat durant els pontificats de Juli III, Marcel IV, Pau IV i Pius IV. *Op. cit.*, p. 12. Els concilis ecumènics són, com el seu propi nom indica, assemblees solemnes dels bisbes de tota la terra convocades pel pontífex romà per deliberar en comú, sota la seva presidència, supervisió i direcció, els problemes eclesiàstics d'interès general. GONZÁLEZ, V., “Doctrina catòlica sobre los concilios”, *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 541 – 557.

²⁴⁵ Nascut a Lluçmajor el 1529, estudià a Bologna on publicà el 1556 la seva primera obra titulada *Orationes duae civilis*, impresa als obradors venecians d'Antoni Manuccio, fill d'Aldo. La seva carrera eclesiàstica fou prolífica però curta; assistí el 1562 i 1563 a la darrera sessió del Concili de Trento, promocionat com a bisbe de Lleida pel papa Gregori XIII el 8 de novembre de 1577, malgrat arribar un any després. Morí el 9 de juliol sense haver pogut informar a l'església lleidatana de l'esperit tridentí del qual havia begut.

²⁴⁶ Jeroni Nadal havia nascut a Ciutat el dia 11 d'agost de 1507 a la parròquia de Santa Eulàlia, dins una família de ciutadans militars. En principi, Paris, Avinyó i Nisa seran els seus llocs de retir i exili; amb la fortuna que serà repatriat a Barcelona de la mà del seu paisà, el jurista Pere Malferit Vivot; i de la ciutat comtal a Mallorca pel canonge Torrella. El seu *Diari* és il·lustratiu. Visqué més tranquil·lament set anys dins el calor familiar de la seva mare, el seu germà Esteva i el seu oncle Morey o d'amics com el sagristà

Segons Batllori no consta documentalment la seva participació activa a les tres convocatòries malgrat del primer, sabem que mentre administrava la diòcesi d'Ampúries de Cerdenya nomenà procurador al seu nebot Miquel, més tard bisbe de Lleida²⁴⁷.

Tampoc Nadal assistirà al Concili a l'etapa paulina però sí a finals de 1562 per influir, entre d'altres matèries, favorablement a l'ortodòxia lul·liana.

A les dues primeres convocatòries tindran participació activa els bisbes de Mallorca Gian Battista Campeggio (1532 – 1558)²⁴⁸, qui pronuncià, el 1552, el discurs *De tuenda religione* (Venècia, 1561); i el seu successor fra Francesc Salazar.

La Biblioteca Apostòlica Vaticana conserva dues cartes datades el 1571²⁴⁹ sobre la vil·la o *palazzo* de Tusculano (Bolonya) adreçades aleshores a Campeggio: una l'adreça

Nicolau Montanyans i el doctor Jaume Palou. Durant la vinguda de l'emperador Carles V a Mallorca el 1541 fou nomenat capellà reial gràcies a l'amistat aleshores entaulada a Paris amb Álvaro Moscoso.

²⁴⁷ BATLLORI, M., *op. cit.*, p. 13.

²⁴⁸ Fill legítim del cardenal Lorenzo Campeggio que quan enviduà ja havia començat la carrera eclesiàstica. Aquest prelat absentista, segons Batllori, repartí els beneficis de la diòcesi insular durant els més de 30 anys que durà el seu episcopat, raó per la qual l'autor exposa el següent: “Verdaderamente, cuando se ven en el mismo concilio prelados tan despreocupados de sus fieles como Campeggio, y obispos tan poco dignos como Francisco Salazar, se palpa más todavía la divinidad de una Iglesia que por esos mismos medios humanos – tan humanos – sabe salir triunfante de las más hecatombitas crisis”. BATLLORI, M., *op. cit.*, p. 31. L'existència d'una *Oratio Reverendissimi Campegii tridenti pro catolica religione habita* del bisbe Capeggio impresa a Venècia el 1560 per Francesc Roca, actualment al dipòsit Biblioteca Apostòlica Vaticana (sig. R.I.V. 723 (int. 10), suavitza la militància catòlica del prelat vers la implantació dels decrets tridentins a les parròquies de Mallorca a mitjans segle XVI. La seva *Oratio* acabava exhortant a la caritat i perseverança en la fe dels cristians solemnement, segons G. Rossi (p. 3), “che recitò in Concilio”. Diu així: “(...) Ità, ut Charitatem maxime amplexantes et in vera fide, ac religione ea, qua decet pietate et constantia perseverantes tandem in Christo cum Christo et per Christum in Die Domini salvi fiant. Dixi”. (f. 482v). Després de l'elecció com a bisbe de Mallorca, que va tenir lloc el 25 de setembre 1532, Campeggio va nomenar el seu fiscal adjunt i el seu oncle Marc Antoni, per a l'administració diocesana.

²⁴⁹ ROSSI, G., *Lettera del signore cavalier Gio. Galeazzo Rossi bolognese al R. Sig. Giovanni Carga. Sopra la Villa di Tuscolano dell' Ill. E Reverendiss. Monsig. Gio. Battista Campeggio, vescovo di Maiorica*, Bologna apud Alessandro Benaccio, 1571 (BAV, *Cicognara*, IV, 1204 (int. 1); CAMPEGGIO,

el cavaller bolonyès Galeazzo Rossi al bisbe de Mallorca “perché ha veramente dato tanto splendore al nome antico et già quasi sepolto di Tuscolano”²⁵⁰ i, la segona és la resposta agraïda de Campeggio, monsignor di Maiorica, al senador Francisco bolonyès.

La primera, datada el 2 de juny de 1571, consta de dues parts. Les pàgines inicials assabenten al prelat de la finalització de les obres de rehabilitació de la seva nova vil·la de Tuscolano (construïda al Quatre – cents) i que l’adquirí per mil ducats; i per altra banda, de l’inici de la construcció del temple de Sant Tadeu, com a resposta als darrers desitjos “di un pastore si benigno, e si pio, che rinonciata già la cura d’un ricchissimo Gregge”²⁵¹.

Recorda i enumera les proeses del prelat, apel·lant als seus orígens familiars de remor cardenalícia pare i germà, com també el seu servei a la Santa Seu per una costat com a Nunci a Itàlia, concretament a Venècia i la Toscana, a Alemanya, Anglaterra, Espanya i Portugal; i per l’altra a la Cancelleria de Roma.

Les pàgines restants de la primera missiva, descriuen minuciosament el seu palau renaixentista emmurallat per torres per *sicurezza et magnificenza* recentment rehabilitat a la *Campagna* bolonyesa, vora el riu Reno.

Bellament decorat amb frescos de Ramondino i immers dins un *locus amoenus* amb banys, un espectacle pels sentits als jardins *con machine hidrauliche per spargere l’acque con diversi artifici*: “Tuscolano. Villa nobilissima e famosa nel Territorio di Bologna, è distante dalla Città per tre miglia nel suo piano et lungo il Canale del fiume Reno, che mena i navili a Ferrara. Ha un palazzo di quadrata, e moderna Architettura”²⁵².

La segona epístola del bisbe Campeggio, escrita en llatí clàssic el 1571 i dirigida al senador Francesc bolonyès des de la *Tuscolana villa mea*, emfatitza la descripció del

G. B., *De Tuscolana villa sua ad Franciscum Bolognetum senatorem epistola*, Bononiae apud Alexandri Benacii, 1571 (BAV, sig. *Cicognara*, IV, 1204 (int. 2)).

²⁵⁰ ROSSI, G., *op. cit.*, p. 3.

²⁵¹ Rossi, G.: *op. cit.*, p. 1.

²⁵² Rossi, G.: *op. cit.*, p. 6.

seu palau com a lloc d'amenitat (*loci amoenitate*) i construït en una regió saludable per als estudis, l'erudició i per al descans de l'ànima.

El mateix any que es celebrava l'apertura del Concili de Trento (1545) moria a la seva diòcesi de Patti (Sicília), l'inquisidor de Mallorca, València i Sicília, el lul·lià Arnau Albertí (1480 – 1545), natural de Muro²⁵³. A més d'algunes obres impreses (comentaris lul·lians, monografies de dret canònic i moral, tractats sobre les heretgies) va deixar inèdit un nou *Directorium inquisitorum* per arraconar a l'antil·lulista del segle XIV Nicolau Eymerich (1320–1399).

No obstant, restaran a un nivell inferior que el teòleg i humanista franciscà Fra Joan Jubí (? – 1571)²⁵⁴, qui brillà a Trento entre el 1551 i 1552; tant en el terreny humanístic com teològic²⁵⁵.

²⁵³ Prolífic en pensament i escripturà ens deixà les següents obres: *Repetitio nova siue commentaria rubicae De haereticis*, (1526), publicada a València per Francesc Romaní al 1534, i reeditada a Venècia al 1587. En aquesta obra reivindicava l'ortodòxia de Ramon Llull. *Directorium inquisitorium*, elaborat contra el de Nicolau Eimeric. *Tractatus seu quaestio de Secreto*, editat a València per Joan Jofre el 1528, i novament portat a la impremta a València per Francesc Romaní el 1534. *Tractatus de agnoscendis assertionibus catholicis et haereticis*, publicat a Palermo, per Joan Mathei de Mayda el 1554 i reeditat a Venècia al 1571 i a Roma al 1572. Aquesta obra va aparèixer entre les prohibides de l'Índex de la Inquisició, juntament amb *De propositionibus haereticis corrigendis*. MARTÍNEZ, B., *Dues mitres mureres, segles XVI-XX: Arnau Albertí Company, Muro, 1480 - Patti, Sicília, c.1545, i Miquel Moncadas Noguera, Muro, 1921 - Solsona, 1989, Muro, 2014*.

²⁵⁴ Predicador del virrei de Catalunya (Fadrique de Portugal), arquebisbe de Saragossa (1534–1539), provincial de l'orde franciscana el 1542, fou l'únic mallorquí que prengué part a Trento, aquest mateix any, en qualitat de bisbe titular de la província nord-africana de Constantina de Numídia (*episcopus constantinensis* segons les cartes). Amb una sòlida preparació doctrinal, preferentment escolàstica, la seva presència no fou decorativa: la força dels seus arguments portà a la modificació del cànon setè sobre l'Eucaristia i catorzè sobre la penitència. En el seu testament de l'any 1556, modificat en els codicils de dia 30 de juny de 1571, any de la seva mort, deixà una fundació de més de 3.000 lliures per a les escoles lul·lianes de Randa (Algaida).

²⁵⁵ El prelat de Girona, Joan de Margarit, el nomenà procurador seu al segon període del concili de Trento, ciutat on residí des del maig del 1551 fins a l'abril del 1552. Hi actuà, però, com a bisbe de Constantina. Les seves intervencions sobre l'eucaristia i la penitència han interessat els moderns historiadors tridentins. La seva doctrina teològica mogué els bisbes d'Ourense i de Lleida (Manrique de Lara i Ferran de Lloaces) a recomanar-lo a Granvelle, per a alguna diòcesi que vaqués a Catalunya, però

Finalment, M. Batllori resumeix l'aportació dels darrers participants per Mallorca al sínode ecumènic: “Y si – prescindiendo del obispo titular de Crisópolis Fray Rafael Llinàs, carmelita mallorquín y sufragáneo constante del obispo Campeggio, que al parecer ni siquiera envió procurador alguno al concilio (mentamos al antiguo estudiante boloñés, fiel amigo de Laínez y de Salmerón, Diego de Arnedo²⁵⁶, a quien su excesivo celo por implantar la reforma tridentina lleva al fracaso y a la permuta de esta diócesis por la de Huesca); tendremos toda la lista de mallorquines que conectan la historia de este reino en el santo concilio tridentino”,²⁵⁷.

La diòcesi mallorquina era una de les que més aclamava una verdadera restauració catòlica segons l'esperit autènticament reformista del concili tridentí. El Cardenal President aclamà a l'eclosió del Concili: Il·lustríssims i Reverendíssims pares, el Concili ha finalitzat. Anau en pau.

sense èxit. El 1568 publicà a Barcelona el seu *De sacratissimo eucharistiae sacramento opusculum*, on inclogué versos llatins de factura clàssica.

²⁵⁶ Antic alumne de la Universitat de Bologna, com Taxaquet, fou estudiant de Teologia de Sant Climent dels espanyols el 1547 on conegué Laínez i Salmerón, malgrat aquest darrer no en guarda molt bon record segons els passatges de M. Batllori: “Cuando el concilio se transfirió de Trento a Bolonia, este buen hombre estaba en el colegio de los españoles estudiando teología. Sé que en aquel tiempo yo le tenía por hombre que sabía poco y presumía mucho y por muy libre de hablar en cosas de la fe con muy poco fundamento” (p. 65 – 66). Arribà a Mallorca en qualitat de bisbe reformador “visitando minuciosamente las parroquias, restaurando la vida religiosa en los conventos, corrigiendo abusos e implantando los decretos disciplinares de Trento con tanto rigor, que se le levantó por doquier un ingente clamor de protesta, el cual afectó también a los jesuitas – sus patrocinadores en Roma y Mallorca – recién establecidos en el colegio de Montesino” (p. 66).

²⁵⁷ BATLLORI, M., *op. cit.*, p. 14.

2.5. Felip II (1527–1598) i l'aplicació dels decrets tridentins (1564)

Els europeus de principis del segle XVII tenien sobrada experiència en els desordres que havien conduït a la ruptura religiosa de la Cristiandat occidental, consumada mig segle abans²⁵⁸.

L'Església i el poder polític estaven entrelligats des de feia molts segles i els reis, que ho eren “per la gràcia de Déu”, consideraven que la seva missió principal, a més de mantenir la pau i impartir justícia, consistia en defensar la Fe i l'Església per acostar la salvació dels súbdits.

El regnat de Felip II fou el punt d'intersecció entre dos moviments constitutius de l'Edat Moderna: la Contrareforma i l'absolutisme.

El concili de Trento (1545–1563) no aconsegueix formular una doctrina clara sobre les relacions entre la Santa Seu i els bisbes o entre la jurisdicció eclesiàstica i la secular.

Tampoc no va ser un projecte complet de reforma, navegà en moltes aigües: remodelacions culturals, de comportaments, morals i pastorals; que en darrer pol havien de garantir un episcopat eficient²⁵⁹.

Per aquest motiu, no podem copsar l'esperit reformista del bisbe Vic sense atendre la situació política i religiosa de Felip II (1556–1598) que es vertebrava en tres postulats:

- La defensa de la Fe Catòlica.
- La salvaguarda de la justícia.
- La seguretat en els seus estats.²⁶⁰

²⁵⁸ ELLIOT, J., *La Europa dividida (1559 – 1598)*, Madrid, 1973, p. 67.

²⁵⁹ Entre d'altres molts aspectes la reforma catòlica implicà: un retorn cristocèntric de caràcter escritural i paulista; el qual va tenir els màxims exponents amb el cardenal Jiménez de Cisneros i Erasme de Rotterdam (BATAILLON, M., *Espanya y Erasmo*, México, 1966, p. 166–179); per altra banda, intents de reforma interna duits a terme pels regulars amb el triomf de l'Observança i, finalment, la creació dels ordres regulars com els dels teatins i jesuïtes.

Quan en els darrers dies de 1559 fou elegit pontífex Pius IV es va iniciar una nova oportunitat dins l'ambient religiós i polític europeu²⁶¹.

El monarca espanyol considerà el concili tridentí una magnífica ocasió per assolir els somnis de la cristiandat, especialment, a través dels camins artístics²⁶².

En la seva educació com hereu de la Monarquia Hispànica, defensora del catolicisme, la formació religiosa tingué sens dubte un protagonisme especial²⁶³.

A la primera etapa de la seva vida, el seu gust artístic s'inclinà cap a la pintura flamenca, degut a la presència de l'estètica dels Països Baixos a l'art espanyol²⁶⁴. Felip II, format en el coneixement i gaudi d'un art eminentment religiós com el flamenc, tornarà a Espanya l'any 1559 i, quatre anys després, el 1563 els pares conciliars reunits

²⁶⁰ Felip II va dur a terme una reforma eclesiàstica a les principals ciutats de la Corona d'Aragó: per exemple a València introduí dues figures com Tomàs de Villanueva (1487–1555) i Joan de Ribera (1532–1611), procedents de la Corona de Castella; i a Mallorca, dos bisbes de la Corona Catalana - aragonesa, com Diego de Arnedo (?-1574) i Joan Vic i Manrique (1530-1611).

²⁶¹ Archivo General de Simancas (AGS), *Estado 888*, f. 177r. Roma, 5 d'octubre de 1560. El papa està decidit a continuar el concili de Trento a vàries possibles ciutats; AGS, *Estado 888*, f. 185r. Roma 30 de novembre de 1560. Pius IV anuncia a Felip II que el dia anterior havia convocat el Concili i li envia un exemplar de la Butlla *Ad ecclesiam regimen* encarregant-li l'enviament als seus procuradors a Trento; ASV, *Nunziatura germaniae*, núm. IV, f. 87r. Roma 11 de desembre de 1560. Pius IV comunica a Felip II el seu propòsit de tornar iniciar el concili de Trento i li concedeix el subsidi de les galeres; AGS, *Estado 889*, f. 64r. Roma 27 de gener de 1561. Pius IV davant l'amenaça del Concili Nacional de França, convoca el Concili a Trento i espera que Felip II enviï els bisbes d'Espanya, Milà, Sicília i Sardenya.

²⁶² TELLECHEA, I., "Filippo II e il Concilio di Trento", *Il concilio di Trento come crocevia della politica europea*, Bologna, 1979, p. 109 – 137; UNLIANICH, B., "Il significato politico della Istoria del Concilio tridentino di Paolo Sarpi", JEDIN, H., *op. cit.*, p. 179–213.

²⁶³ La seva devoció i fe foren reconegudes durant tota la seva vida, entre d'altres per Sant Ignasi de Loiola i Santa Teresa de Jesús. Els escrits de Cabrera de Córdoba (1619) en són una bona mostra dels signes de religiositat.

²⁶⁴ La seva besàvia paterna, Isabel la Catòlica, mostrà preferència per la pintura flamenca, escola de la qual formaren part dos dels seus pintors de cambra: Joan de Flandes i Miguel Sittow. El seu pare fou educat a Gante amb Margalida d'Àustria, aficionada també a l'estil flamenc. Admirà el magnífic *Políptic de Sant Bavó de Van Eyck*, dotze anys després finalitzava el Concili de Trento, iniciant un procés d'intensificació religiosa.

a Trento decretaren l'ús de les imatges com un instrument pedagògic i dogmàtic, destinat a mostrar als fidels el camí de la salvació i de l'autèntica fe²⁶⁵.

Recordem que els treballs de construcció del monestir del Escorial s'iniciaren tot just havent finalitzat el Concili de Trento (desembre de 1563). Nasqué per donar testimoni públic i oficial d'un plantejament ideològic nascut en aquell context i necessitat, en conseqüència, d'un llenguatge artístic format amb les exigències del renovat panorama religiós de l'època.

A partir d'ara, i com es plasmarà en el portal major de la Seu de Mallorca, l'art iniciat dels plantejaments tridentins, va crear un llenguatge dominat per la claredat, la monumentalitat, la versemblança i el decoro, en el que les imatges tenien una funció concreta: portar als fidels els principis indiscutibles del catolicisme.

Per aquest motiu havien de complir tres funcions bàsiques:

- La primera, ensenyar la doctrina.
- La segona, donar exemple.
- La tercera, commoure als fidels provocant sentiments devocionals.

Les obres foren pensades per llocs determinats prèviament i destinades a complir una missió concreta, d'acord amb els ideals conciliaris, postura que justificava la seva gènesi, per sobre de valoracions estètiques²⁶⁶.

²⁶⁵ El col·leccionisme de pintura religiosa ocupà un lloc fonamental dintre de l'activitat desenvolupada per Felip II en aquest camp. Apareix vora el Felip II col·leccionista de pintura religiosa, per gust i interès devocional, el Rei patrocinador de programes pictòrics, preocupat per la definició d'un llenguatge doctrinal vàlid per a l'expressió de la ideologia tridentina. El missatge de la pintura, podríem dir dogmàtica i destinada a la difusió dels ideals contrareformistes, havia de ser alligador complint alhora una funció didàctica i exemplar. Aquesta exigència estava per damunt dels valors artístics, ja que la principal missió de les imatges era la de portar al poble la fermesa de la fe de Roma. Neix així durant el seu regnat una renovat univers pictòric, dominat per la idea del decoro i per l'expressió d'un llenguatge fàcil, comprensible i portador del missatge correcte. Nova línia que pretenia apartar al fidel de l'heterodòxia i les vel·leitats humanístiques, a més de rompre estèticament amb el món capriciós, intel·lectual i obscur del ple manierisme.

El juliol de 1564, un més després de què el papa Pius V expedís oficialment els decrets de Trento, Felip II les va concedir caràcter de llei a Espanya, essent el primer governant en fer-ho²⁶⁷.

No és estrany doncs, que en l'encàrrec dels programes decoratius de la basílica del Escorial (influïts pel pensament d'Ambrosio Morales i d'Arias Montano), existís la intenció de vincular-los a la propaganda doctrinal de la Contrarreforma²⁶⁸.

La Reforma Catòlica, doncs, representà un esforç colossal des de molts de camps i una temptativa de canviar les conductes corruptes i les mentalitats de la cristiandat. El model de catolicisme proposat per Trento, va més enllà del dogma i la litúrgia, ja que l'Església "era reconeguda com a suprema instància religiosa i moral".²⁶⁹

Amb tot, el Concili de Trento no va poder evitar les intervencions dels monarques catòlics en la vida de l'Església²⁷⁰.

Aquest esforç titànic posà fi a mil cinc – cents anys de Cristianisme a Occident. Durant mil·lenni i mig, l'Església de Roma va exercir la seva hegemonia a tota l'Europa occidental. El papa era el cap de l'Església i amb la reforma iniciada per Martí Luteró a

²⁶⁶ Si seguim els cànons contrareformistes, en els postulats de l'art dels primitius flamencs hi mancaven les noves normes exigides per a les imatges; qualitats que si trobem a la pintura veneciana, que impregnà les necessitats de la clientela de l'època, provocant una evolució que van des dels plantejaments clàssics del món renaixentista als dissenys emocionals i religiosos requerits per Trento.

²⁶⁷ KAMEN, H., *Felipe de España*, Madrid, 1997, p. 109.

²⁶⁸ L'abundant documentació coneguda sobre aquest procés existeixen proves d'aquest compromís (textos de J. de Sant Jeroni de 1591 i de Sigüenza de 1605); així com una constant insistència en la rigorosa ortodòxia de la representació, facilitar la comprensió de les imatges a l'espectador, exaltació dels valors emocionals i persuasius, desig d'orde i claredat i defensa del decoro.

²⁶⁹ CABOT, S., *Felipe II. Señor de cuerpos y almas. Los quebrantos de la Tercera Orden Regular de San Francisco*, Palma, 2005, p. 75.

²⁷⁰ En aquest sentit, cal advertir tres objectius prioritaris del rei Felip II (1527-1598): un apropament entre la política i l'Església, la regulació de les transaccions econòmiques i, finalment, un aspecte cabdal fonamental pel nostre treball de recerca, el control de la producció artística, literària i cultural del segle XVI, sobretot, per evitar l'extensió protestant en els seus dominis.

Alemanya, el Cristianisme es va diversificar en diverses esglésies. Trento l'unificà en una sola²⁷¹.

La fusió entre el poder monàrquic i la religió continua essent una tendència generalitzada a l'Europa del segle XVI, mitjançant el mecanisme de l'*exequatur*, que era el pas preceptiu de tots els decrets i documents papals i Conciliars.²⁷²

El control reial sobre l'Església catòlica a Espanya era gairebé total. Endemés, els sínodes es converteixen en un instrument de primera importància per imposar i desenvolupar les línies de força de la Reforma Catòlica.

En efecte, una vegada que el Concili va acabar, i els seus cànons van ser publicats, correspongué a cada sínode diocesà donar forma concreta a les seves disposicions, per respondre més eficaçment a les necessitats dels clergat mallorquí i els fets de la seva jurisdicció.

Els sínodes són les reunions del bisbe amb els seus sacerdots per analitzar els problemes de la vida espiritual, donar vigor a les lleis eclesiàstiques, extirpar abusos, promoure la vida cristiana, fomentar el culte diví i la pràctica religiosa. Esdevenen un vertader cos de legislació diocesana.

Els quatre sínodes convocats per Vic i Manrique (1577, 1588, 1592 i 1597), fruit de la tasca d'eminents teòlegs posttridentins, reforçaren per un costat l'autoritat del bisbe dins la seva diòcesi i, per l'altra, permeteren conèixer la vida interna del Capítol de la Seu, el culte i sacraments, el clergat i l'acció pastoral.

El Rei pot promoure la reforma religiosa mitjançant la designació de bisbes disposats a comprometre's en l'aplicació dels principis tridentins al clergat i als laics de la seva diòcesi.²⁷³

²⁷¹ BALDERAS, G., *La Reforma y la Contrarreforma. Dos expresiones del ser cristiano en la Modernidad*, México, 2009; PRODI, P., *Cristianesimo e potere*, Bologna, 1986.

²⁷² Aquesta és la base de la teoria de la confessionalitat, creada per alguns historiadors del segle XVI: la coexistència de diferents religions força a cada confessió a crear un sistema de defensa enfront de les altres, és a dir, a formular uns principis clars no tan sols dogmàtics, sinó d'organització social de fidels.

Per això, les actes de visites pastorals donen compte dels graus d'eficàcia que va aconseguir aquesta pretensió. El Patronat Reial de Felip II²⁷⁴ configurà un tipus de carrera episcopal en què els futurs bisbes fan una lenta ascensió alternant càrrecs a la Universitat, l'Església i la Monarquia.

Les Universitats, doncs, constitueixen els vertaders nuclis de renovació espiritual del seu regne i l'estadi previ a l'episcopat. És el que anomenem el *cursus honorum*.

²⁷³ El principal rector de l'acció de l'Església segons el Concili, és la cura de les ànimes i l'atenció pastoral. Felip II possibilita una acció de govern decidida a aconseguir la reforma de les ordres religioses en tres principis rectors: el primer, la desaparició del conventualisme i el decidit suport a l'Observança. El segon, aconseguir la reforma de les ordres més relaxades a través de les altres, més observants, que fossin de la mateixa família o regla, i finalment, la inclusió dels programes de la reforma dels aspectes literaris i humanístics, requerits per l'elevació cultural dels seus membres i per la major eficàcia del seu ministeri. CABOT, S., *Felipe II, señor de cuerpos y almas: los quebrantos de la Tercera Orden Regular*, Palma 2005. La relació de Felip II amb els papes es produeix per diverses vies, cada una d'elles amb àmplies i nombroses fonts documentals; una d'elles la diplomàtica. Els ambaixadors del rei a Roma i els nuncis del papa a Espanya són els protagonistes d'una relació constant i fluïda, reflectida als corresponents despatxos. TELLECHEA, I., *El papado y Felipe II*, vol. I, Madrid, 1999; HINOJOSA, R. de, *Despachos de la Diplomacia pontificia en España*, Madrid, 1887; CATALANO, G., *Controversie giurisdizionali tra chiesa e stato nell età de Gregorio XIII e Filippo II*, Palermo, 1955; OLARRA, J. et al., *Correspondencia entre la nunciatura en España y la Santa Sede. Reinado de Felipe II (1598-1621)*, Roma, 1960.

²⁷⁴ MIRALLES, J., "Carta de Felipe II al Cabildo de Mallorca sobre el Concilio de Trento (1562)", *BSAL*, núm. 8, 1899 - 1900, p. 86-87; HERMANN, CH., *L'Eglise d'Espagne sous le patronate royal (1476-1834)*, Madrid, 1988. En els seus despatxos reials es veuen els assumptes que ocupaven la seva gestió diplomàtica, les relacions amb la Santa Seu i els problemes de l'Església espanyola en diversos aspectes jurisdiccionals. Per exemple els anomenats "Avisi" o informacions periòdiques relacionades amb la vida cortesana, les cancelleries europees que escrivien informadors que arribaven a la secretaria d'estat del Papa. TELLECHEA, I., *El ocaso de un rey. Felipe II visto desde la nunciatura de Madrid (1594 - 1598)*, Madrid, 2001; SERRANO, L., *Correspondencia diplomática entre España y la Santa Sede durante el pontificado de Pío V*, vol. I-IV, Madrid, 1914.

II. Segona part

1. Joan Vic i Manrique de Lara (1530-1612), l'home

1.1. Esbós biogràfic. Naixement en el monestir jerònim de la Murta (Alzira, 1530)

El bisbe Vic serà el protagonista de la vida religiosa mallorquina al tombant del segle XVII, el promotor i l'ànima de la reforma. Figurarà com un dels bisbes més il·lustres i cèlebres de la història mallorquina.

Rebé una intensa influència del pensament religiós de l'època, format en la ideologia contrareformista i amb prestigiosos religiosos de l'època: de la seva personalitat emanà un fervent espiritualisme i devoció passionista.

Un dels buits historiogràfics per conèixer amb profunditat la història eclesiàstica a la Mallorca del segle XVI és la manca d'una biografia documentada i completa de la figura del bisbe Joan Vic i Manrique (Alzira, València, 1530–Tarragona, 1612).

Una de les fonts documentals manuscrites, per conèixer la seva biografia personal i familiar, citades per Mn. Guillem Pons²⁷⁵ i no estudiada a fons, és el llibre escrit pels nebots del prelat, Álvaro i Diego Vic, titulat *Libro del linaje y descendencia de mis hijos, que trata de los linajes de Vich, Manrique Ferrer, Fajardo, Castellví, Moscó, Borja y Belvis* del qual no coneixem la data²⁷⁶. El mapa bibliogràfic que ha tractat la temàtica en qüestió, han pouat en algunes referències biogràfiques i genealògiques el Pare Jaime Villanueva (1851)²⁷⁷, Antoni Furió²⁷⁸, del Baró de Terrateig (1944)²⁷⁹,

²⁷⁵ PONS, G., “La reforma eclesiàstica en Mallorca durante el pontificado de D. Juan Vich y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Anthologica Annuaria*, núm.16, Roma, 1968, p. 180.

²⁷⁶ Coneixem l'edició de VICH, A. et al., *Dietario Valenciano (1619-1632)*, 1921.

²⁷⁷ VILLANUEVA, J., *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XXI, Madrid, 1851, p. 131-137.

²⁷⁸ FURIÓ, A., *Episcopologio de la Santa Iglesia de Mallorca*, Palma, 1852, p. 362–376.

²⁷⁹ TERRATEIG, B. de, *Don Jerónimo Vich, barón de Llaurí, embajador en Roma (1507-1521)*, Valencia, 1944; *Política en Italia del Rey Católico*, Madrid, 1963; SERIO, A., “Servitore di due padroni: Jerónimo Vich e le diplomazie spagnole a Roma (1507-1519)”, *Diplomazia e politica della Spagna a Roma. Figure di ambasciatori*, Roma, 2007, p. 29-63.

Guillem Pons (1968)²⁸⁰, Gabriel Mateu (1985)²⁸¹, Pere Xamena i Francesc Riera (1986)²⁸² i Emilio Callado (2006)²⁸³.

Manca però una biografia acurada per conèixer totes les etapes de la seva vida, especialment per l'interès en pertànyer a una de les famílies valencianes d'abats, bisbes, cardenals, batlles, consellers reials, generals, almiralls, ambaixadors i virreis; i que exerciren el mecenatge al servei de les arts.

Joan Vic i Manrique va néixer el dia 13 d'agost de 1530 al monestir dels Jerònims de Nostra Senyora de la Murta, prop d'Alzira (València)²⁸⁴ en el si d'una de les famílies més il·lustres del regne de València que té els seus orígens a l'època del rei en Jaume I²⁸⁵ però que, des de l'any 1441, quedà agregada al títol de la baronia de Llaurí.²⁸⁶

²⁸⁰ PONS, G., *op. cit.*, p. 175-325.

²⁸¹ MATEU, G., *Obispos de Mallorca*, Palma, 1985.

²⁸² XAMENA, P. et al., *Història de l'església a Mallorca*, Palma, 1986; "El siglo XVI en Mallorca", *Historia de Mallorca*, vol. III, Palma, 1978, p. 192-199.

²⁸³ CALLADO, E. et al., *L'ambaixador Vich*, catàleg d'exposició, València, 2006. Aquest catàleg reuneix una sèrie d'estudis sobre la figura de Jeroni Vic Vallterra, ambaixador, primer de Ferran Catòlic i després de Carles I, davant de qui en aquell temps era la màxima autoritat d'Occident, el papa. En aquest estudi (p. 62) podem contemplar el retrat de Mons. Joan Vic i Manrique de Lara, net de l'ambaixador, rector de la Universitat de Salamanca, bisbe de Mallorca i arquebisbe de Tarragona, conservat avui al Museu de Belles Arts de València.

²⁸⁴ Segons els estudis previs de Mn. Guillem Pons existeix una acta baptismal del bisbe Vic i Manrique (1530) que és una nota o memòria del seu naixement. La referència arxivística és la següent: *Libro de censales, rentas, posesiones y emolumentos del monasterio de la Murta*. Archivo del Reino de Valencia (ARV), *Libro 4163*, folio 6v. Segueix Pons en referència al monestir de la Murta "(...) este cenobio y santuario, situado en un pintoresco valle, había sido desde antiguo muy favorecido por los Vich, que tenían en él sepultura familiar y eran considerados casi como patronos". PONS, G., *op. cit.*, p. 189. ALMARACHE, F., *Don Jerónimo Vich, Barón de Llaurí. Embajador en Roma (1507-1521)*, Valencia, 1941; LÓPEZ, A. et al., "El monasterio jerónimo de Santa María de la Murta (Valencia)", *Ars Longa*, núm. 6, Valencia, 1995, p. 17-23.

²⁸⁵ El baró de Terrateig documenta la història del llinatge de la següent manera: "Lo cierto es que el solar de este linaje se halla en Castelló de Ampurias, del Principado de Cataluña, y en el Convento de San Francisco de dicha ciudad tenían la capilla con sepultura propia, como consta en la información que se hizo para la concesión del capelo cardenalicio a Don Guillem Ramón de Vich (...) Si después de muerto el Cid se perdió en Valencia, un monarca aragonés la conquistará de nuevo. En esta empresa formarán

D' il·lustre família valenciana va néixer a la cel·la quarta, abans del cor, del monestir de la Murta (Alzira)²⁸⁷ tal i com recorda un breu manuscrit d' un monjo de l' orde de sant Jeroni a la coberta d' una bíblia poliglota que ell regalà a la biblioteca del monestir, fundada el 1594.

Segons el codicil del testament del seu nebot Fra Diego Vic Mascó del dia 9 d' abril de 1657, llegim el següent²⁸⁸: *Ítem en dit claustre alt sobre la porta de la cel·la on nasqué lo Arquebisbe mon senyor se ha de expressar esta memòria. En esta celda nació el Ilustrísimo señor Don Juan Vique Obispo de Mallorca y Arzobispo de Tarragona a 13 de agosto de 1530 estando sus padres Don Luís Vique y Doña Mencia Manrique, en este sitio a causa de la peste de Valencia²⁸⁹ y en memoria de ello y con la evidencia de que había de ser enterrado aquí estaba en la pared grabado de mano de su Ilustrísima este epitafio: Nudus egressus sum de utero matris mee hic et nudus murtae huc (...)* Potser escriure açó en pergamí o paper gros guarnit com si fora quadro y se ha de posar sobre la porta de a mateixa cel·la.

numerosos caballeros catalanes, y entre ellos hay uno que pinta en su escudo tres fajas rojas en campo de oro: Guillem de Vich". TERRATEIG, B. de, *op. cit.* p. 4-5.

²⁸⁶ TERRATEIG, B. de, *op. cit.*, 1944, p. 6.

²⁸⁷ MORERA, J. B., *Història del Monestir de Nostra Senyora de la Murta*, Alzira, 1995, p. 170. "Años 1529 y 1530. En 27 de julio de este año convinieron los PP. Diputados en que la celda donde estaba el arca de la comunidad se diese por habitación a Dª Mencía Manrique, mujer de D. Luis Vique, cerrando con tabique la segunda puerta de la celda y abriendo un portalillo del hospicio. En el mismo convinieron los Capitulares en que se diese la enfermería a Miser Abat, y su cuñada la Sra. De Parcent, abriéndose una puerteceilla a la parte del hueco de las gallinas. Y en el mismo acordaron hospedar al canónigo Frigola".

²⁸⁸ ARV, *Papers solts*, s. f. *Testament i codicil de Fra Diego Vic Mascó* (9 d' abril de 1657).

²⁸⁹ FURIÓ, A., *op. cit.*, p. 362 – 363. "Huyendo de un contagio que a mediados del siglo XVI afligía la ciudad de Valencia, se refugiaron los padres de nuestro prelado [Joan Vic i Manrique] a un caserío inmediato al monasterio de San Jerónimo de la Murta, distante cinco leguas de dicha capital. Allí nació D. Juan, que muy en breve dio muestras de la piedad que albergaba en su cristiano pecho y de la inclinación que tenia al estado eclesiástico".

1.2. Notes genealògiques. Joan Vic, fill d'il·lustre família valenciana

Entre els molts ascendents familiars de la família Vic destaquen dues figures:

- El seu besavi, Lluís Vic i Corbera (1425-1477) conseller de Joan II el Gran i Batlle de Cullera.

- El seu avi, Jeroni Vic i Vallterra (1459?-1535)²⁹⁰, que durant els anys 1507-1521 fou ambaixador de Ferran el Catòlic a Roma en els pontificats de Juli II (1443-1513)²⁹¹ i Lleó X (1475-1521)²⁹².

Es conserva a l'Arxiu de la Casa Llaurí una butlla del papa Lleó X, dirigida a l'ambaixador Jeroni Vic, del dia 4 d'abril de 1520 en la qual li agraeix els serveis prestats a l'anterior pontífex Juli II.²⁹³

Una de les carreres eclesiàstiques més importants de la família Vic, encara inexplorades, correspon a un dels quatre germans de l'ambaixador; Guillem Ramon Vic (1450?-

²⁹⁰ El Baró de Terrateig ha tractat la, no documentada a dia d'avui, data de naixement de la següent manera: "No consta la fecha exacta de su nacimiento. Pero teniendo en cuenta que su nombre de pila, Miguel Jerónimo, o Jerónimo sólo, como preferentemente utilizó, no eran nombres propios de la familia, hay que suponer que les fuera puesto este último en recuerdo del fundador de la Orden de los Jerónimos, a quienes pertenecía el Convento de la Murta, tan favorecido y ligado a esta familia, y el de Miquel Àngel, por el Santo del día, y puesto que las capitulaciones matrimoniales de sus padres tuvieron lugar ante Miguel Bataller, en 10 de marzo de 1458, podría fijarse como fecha de su nacimiento la del 29 de septiembre de 1459". TERRATEIG, B. de, *op. cit.*, p. 14 - 15. En el *Diario de Jerónimo Soria (1508 - 1516)*, conservat a la Biblioteca del R. Corpus Christi (València, manuscrit, L.S. XVI, 146 f.) s'insinua l'ombra de reialesa que Carles V havia impregnat dins el Regne de València amb l'elit social com el commendador Escrivà, l'almirant d'Aragó Alonso de Cardona, Baltasar de Romaní i Jeroni Vic.

²⁹¹ Jeroni Vic treballà incansablement en el context del papa Giuliano della Rovere (Juli II), pontificat des de el 1503 al 1513, en un moment en el qual el pontífex volia fer de la Santa Seu la primera potència italiana en el camp de les belles arts: mecenes fastuós, fou protector de nombrosos artistes del Renaixement, especialment de Bramant i Miquel Àngel, qui va concebre la seva tomba monumental.

²⁹² Giovanni de Mèdici, (papa Lleó X del 1513 al 1521) era fill de Llorenç el Magnífic i destacà en el camp de les arts per la seva protecció als artistes Rafael i Miquel Àngel.

²⁹³ Aquest document papal està publicat a TERRATEIG, B. de, *op. cit.* p. 2.

1525)²⁹⁴, ardiaca de Xàtiva, canonge de València, cardenal (1517) i bisbe de Barcelona²⁹⁵ i Cefalú (1519–1525). Un fort equip diocesà li facilità el seu govern pastoral: el seu vicari general fou Francesc Solsona; els acòlits, Antoni Roura, Bernat Fabre, Stephanus Ferrer i Rafel Berga; i els presbiteris, Baltasar Sans, Honorat Vallespir i Joan Martorell²⁹⁶.

²⁹⁴ Segons el Baró de Terrateig “(...) fue nombrado cardenal, dándole el Capelo del Título de San Marcelo, nombramiento que se hizo juntamente con el Obispo de Tortosa que subiría después al solio Pontificio con el nombre de Adriano VI. Al fallecimiento de éste y en la elección de Clemente VII, tuvo el cardenal Vich algunos votos para papa. Falleció en Roma, el día 25 de julio de 1525, y su cuerpo fue trasladado al convento de la Murta”. TERRATEIG, B. De, *op. cit.*, p. 14. Arxiu de la Baronia de Llaurí, caixa 5. GÓMEZ – FERRER, M., “El cardenal Guillem Ramón de Vich y las relaciones entre Roma y Valencia a comienzos del siglo XVI”, *Les Cardinaux de la Renaissance et la modernité artistique*, Lille, 2009, p. 197 – 216; KUBEL, K., *Hierarchia Catholica (1503–1592)*, vol. III, 1923, p. 129.

²⁹⁵ Elegit bisbe de Barcelona el 24 de janer de 1519. Arxiu Diocesà de Barcelona, *Liber visitatis sedis annis 1522–1530*, sig. 35, f. 1r. AAVV, *Set segles i mig de germanor. Esglésies de Mallorca i del Principat (1238–1988)*, núm. 5, CETEM, Palma, 1988.

²⁹⁶ Arxiu Diocesà de Barcelona, *Registra Ordinatorum (1522–1530)*, vol. XVI, f. 1r–11 r. Nomenaments realitzats del 4 de gener al 18 d’abril de 1522; *Gratiarum (1519–1522)*, f. 113r–114v. Quintin Aldea definí la carrera eclesiàstica de Guillem Ramon Vic de la següent manera: “De simple protonotario apostólico pasó a cardenal como premio a los méritos contraídos por su hermano Jerónimo de Vich durante su larga embajada en Roma (1 de julio de 1527). Se le adjudicó el título de San Marcelo (13 de noviembre de 1525). Recibió en encomienda el obispado de Cefalú que resignó antes de morir a favor de Francisco de Aragón. Fue nombrado obispo coadjutor con derecho a sucesión para el anciano Martín García, obispo de Barcelona (Arxiu Diocesà de Barcelona, *Registra Gratiorum*, 1513 – 1519, vol. L, 24 de enero de 1519). El día 16 de febrero de 1521 el embajador español en Roma comunicaba a Carlos V, entre otras noticias, la concesión del obispado de Barcelona al cardenal Vic. Tomó posesión de dicha sede el obispo residencial el día 20 de marzo de 1521. Dispuso que los canónicos de Barcelona se colocasen en los actos públicos por orden de su antigüedad. La mayor parte de su pontificado residió en Roma. El día 12 de agosto de 1520, Carlos V escribió al conde de Monteleón, virrey de Sicilia, sobre la posesión del obispo de Cefalú, a favor del cardenal Vic. El día 30 de julio de 1525, el duque de Sesa, embajador de España en Roma, puso en conocimiento la recién defunción del cardenal Vic. Su cuerpo fue inhumado en la iglesia de santa Cruz de Jerusalén [avui no consta cap làpida del cardenal al temple] de Roma. Los consejeros de Barcelona suplicaron al emperador la promoción de un obispo residente en su diócesis”. ALDEA, Q., *Diccionario de Historia Eclesiástica de España*, vol. IV, Madrid, 1975, p. 2754 – 2755. Per la seva banda, Vicente de la Fuente (*La España Sagrada*, vol. LI, Madrid, 1879, p. 328) el definirà de la següent manera: “Natural de Valencia, obispo de Barcelona desde 1521 y Cardenal, el cual antes había sido auxiliar u obispo de Gracia, como decían entonces por allí, del obispo D. Martín García, su antecesor

Des de Nàpols, el dia 14 d'abril de 1507, Ferran el Catòlic envià a Roma una ambaixada per donar comptes al papa Juli II i encapçalada per Jeroni Vic.

Com ens informa el baró de Terrateig “Se inicia, pues, su misión en Roma. La tarea no era nada fácil. Ya había nacido Maquiavelo. La división de los Estados daba origen a disputas entre ellos y (...) en el centro de Italia, los Estados Pontificios, cuyo jefe, en su doble calidad de señor temporal y Cabeza de la Cristiandad, no podía ser considerado como un jefe de Estado más”.²⁹⁷

Es va casar el dia 11 de febrer de 1492 amb Violant Ferrer²⁹⁸ i tingueren tres fills, entre els quals, Lluís Vic i Ferrer²⁹⁹, pare del qui serà bisbe de Mallorca, Joan Vic i Manrique (1530-1611); qui a l'any 1524 va contreure matrimoni amb Mencia Manrique de Lara i

en la silla. Dícese que su título era de obispo de Cefalú en Sicília, pero también dicha iglesia de Cefalú es residencial y el nombre de D. Raimundo no consta en el catálogo de los obispos de aquella iglesia, donde aparecen por entonces varios apellidos como Luna, Montoro, Sánchez y Aragón. Quizá fue más bien obispo de Cefalonia, en donde faltan nombres de prelados desde 1463 a 1550”. CARDELLA, L., *Memorie storiche de'cardenali della Santa Romana Chiesa*, vol. IV, Rome, 1793, p. 50–51; CHACÓN, A., *Vitae et res gestae Pontificum Romanorum et S.R.E. Cardinalium ab initio ecclesiae usque ad Urbanum VIII Pont.*, vol. II, Roma, 1630, col. 1423–1424.

²⁹⁷ TERRATEIG, B. de, *op. cit.*, p. 16.

²⁹⁸ Filla de Lluís Ferrer, majordom major de Joana la Boja i de Lucrecia Soler.

²⁹⁹ ABLI, *Fons Vich*, caixa 3, número 28. Testament de Jeroni Vic nomenant hereu universal el seu fill Lluís Vic Ferrer. València, 31 de desembre de 1533. L'últim dels testaments de Jeroni Vic (notari Joan Francesc Ballester, publicat l'11 de gener de 1534) va ser dictat per l'ambaixador a l'avançada edat de 75 anys, pocs dies abans de la seva mort, succeïda el 7 de gener de 1534. El document és molt prolix en detalls de divers tipus. Deixa el seu fill Lluís Vic i Ferrer com a hereu dels béns vinculats i hereu universal dels seus béns, inclòs el seu palau de València. Dóna a la seva dona un usdefruit, mentre visquin, el lliure ús d'unes dependències d'aquest palau i alguns objectes, i a les seves filles diversos objectes personals de valor. Com era costum a l'època, el testament ordena nombroses obres de caritat, com és el cas de 100 lliures i un llit per a l'Hospital General de València. Així mateix, concedeix la llibertat a diversos esclaus, si bé amb la condició que han de servir el seu fill o muller durant determinats anys. Bon apart del testament va dirigida a regular el cerimonial que ha de seguir-se després de la seva mort, en les exèquies que s'han realitzat a la parròquia de Sant Martí de València i al monestir de la Mare de Déu de la Murta, lloc on serà enterrat vestit amb l'hàbit de Sant Jeroni.

Fajardo, mare del citat bisbe i filla del tercer compte de Paredes de Nava, de la noblesa castellana.³⁰⁰

Sabem, per un protocol notarial de Miquel Sansaloni datat 20 de març de 1593 a favor del virrei Lluís Vic Manrique, notícies sobre el testament o “honrosa memòria de la darrera voluntat”, del seu pare Lluís Vic, redactat a València el 24 de desembre de 1584 pel notari Joan Guardiola³⁰¹.

³⁰⁰ Arxiu de la Baronia de Llaurí (ABLL), núm. 612. *Capitulaciones matrimoniales para el casamiento de doña Mencia Manrique de Lara con don Luis Vich, 1524.*

³⁰¹ ARM, *Notari Miquel Sansaloni, S-1882*, f. 8v – 12r. En el testament deixà un molí, unes cases i terres de Cullera al seu fill Lluís Vic, virrei de Mallorca (1584–1594) amb la condició que se li pagués al seu altre fill Jeroni una suma total de 1.000 lliures moneda valenciana.

1.2.1. Els Vic, nissaga de benefactors. L'herència i la cultura artística consanguínia

La cultura artística de Joan Vic i Manrique en relació amb les arts va sent coneguda a poc a poc. Una sèrie de circumstàncies concretes van haver de pesar en el nostre personatge, abans fins i tot de convertir-se en bisbe, que li van inclinar decididament a relacionar les arts i l'arquitectura amb el poder eclesiàstic. Vegem.

Recordem que la seva infantesa³⁰² i la seva mort³⁰³ resumides en un bell epitafi redactat per ell mateix, van transcórrer a l'ombra del monestir de l'orde de sant Jeroni de Nostra

³⁰² El nostre bisbe Joan Vic fou el quart d'onze fills d'una de les famílies més il·lustres del Regne de València. (TERRATEIG, Baró de, *Don Jerónimo de Vich*, Madrid, 1944). Va néixer a la cel.la número 5 del claustre del monestir de la Murta el dia 13 d'agost de 1530, fill de Lluís Vic Ferrer i Mencía Manrique de Lara y Fajardo (filla del tercer comte de Paredes de Nava) units en matrimoni el 1524 (Archivo de la Baronía de Llaurí: *Capitulaciones matrimoniales para el casamiento de doña Mencía Manrique de Lara con don Luís Vich*, núm. 612). Existeix una acta baptismal del bisbe Joan Vic que és una nota al *Libro de censales, rentas, posesiones y emolumentos del monasterio de la Murta* (Archivo del Reino de Valencia: *Libro 4163*, f. 6v). En el darrer codicil del testament del seu nebot datat el dia 9 d'abril de 1657, Diego Vic expressava la seva voluntat en reconeixement al seu oncle: "Item en dit claustro alt sobre la porta de la celda en que nasqué lo Archebisbe mon señor se ha de expresar esta memoria. En esta celda nació el Ilustrísimo señor Don Juan Vique Obispo de Mallorca y Arzobispo de Tarragona a 13 de agosto de 1530 estando sus padres don Luís Vique y doña Mencía Manrique, en este sitio a causa de la peste de Valencia y en memoria de ello y con la evidencia de que había de ser enterrado aquí estaba en la pared vieja gravado de mano de su Ilustrísima este epitafio: "Nudus egressus sum de utero matris me hic et nudus murtae huc". ALMARCHE, F., *op. cit.*, p. 237.

³⁰³ El dia 4 de març de 1612, a les cinc de la tarda, moria a Tarragona l'arquebisbe Vic i Manrique. En compliment de la seva voluntat, el seu nebot Diego Vic, es va disposar a portar el cadàver del seu oncle per inhumar-ho al monestir que el va veure néixer a Alzira feia 82 anys. Volent procedir amb rapidesa i segurament es fonamenta en la norma jurídica *ubi tumulus ibi funus*, no volia que se celebressin les exèquies a Tarragona. El capítol tarragoní, contràriament, va celebrar el dia 7 del mateix mes, les honres fúnebres de cos present i capella ardent (BLANCH, J., *Episcopologi de Tarragona*, Ms.). Immediatament després el seu nebot i el bisbe auxiliar de Tarragona, el mallorquí Joan Estelrich, van acompanyar les despulles de Joan Vic fins a la Murta. La família va construir una església i va rehabilitar, en suma, tot el convent. En honor al seu oncle l'últim testament de Diego Vic, datat el dia 5 maig 1656 i lliurat al notari Pere Joan Ferrer, deia així: "Mando sea llamado así lo más presto que se pueda al Convento de Nuestra Sra. de la Murta, situado en el valle de Miralles, dentro de los términos de la villa de Alcira, sea sepultado y me entierren en la bóveda donde están todos mis antepasados, acomodando mi caja a los pies de la en

Senyora de la Murta³⁰⁴, cenobi afavorit per la família Vic al que tenien sepultura familiar, concretament a la capella major (una cripta sota les grades), solució idèntica als monestirs de jerònims de l'Escorial i sant Miquel dels Reis de València³⁰⁵.

La família Vic es refugià en aquesta vall de Miralles (coneguda popularment com a vall dels Miracles) degut a la pesta que arrasava València, segons documentà Fra J. B. Morera el 1773: “Merece capítulo a parte el repetido prodigio con que la Divina Misericordia, por respeto de su Madre Santísima, ha hecho el Valle de la Murta antídoto contra todo contagio y pestilencias (...) Entre los muchos que vinieron a esta casa huyendo de la peste del año 1530 fue el Sr. Luis Vique y su esposa D^a. Mencía Manrique de Lara³⁰⁶, personas bien conocidas por su nobleza”³⁰⁷.

que está el cuerpo del Il. Sr. Arzobispo de Tarragona, mi Sr. Tío”. Aquesta solució és idèntica a la seguida a El Escorial i Sant Miquel dels Reis de València. L'infortuni va marcar el final dels dies del patró del monestir: havent manat construir el sagrari de l'església del monestir per la seva sepultura, es va reconèixer indigne d'ocupar pel que segles posteriors va ser recollit d'aquesta manera: “La esclarecida luz del linaje y apellido de Vic ya para el siglo apagada y reducida toda a cenizas que reserva este insigne santuario, renace de ellas para eterna sucesión de los tiempos en memorias calificadas de lo que ha sido y en desengaños infalibles de que la más ilustre estimación de la presente vida es y ha de ser últimamente polvo y nada. Don Diego Vique en quién se acabó de extinguir su familia y nombre mandó echar el sello con esta piedra a la reparación de este convento cuando fiando en los divinos auxilios más que en las propias fuerzas se opuso piadoso a las injurias que el tiempo comenzaba a ejecutar en la venerable ancianidad de su edificio”. ALMARCHE, F., *op. cit.*, p. 227, 251.

³⁰⁴ GALLART, P., “El Monasterio de Santa María de la Murta, Alzira (Valencia), y su legado artístico”, *La orden de san Jerónimo y sus monasterios*, vol. I, El Escorial, 1999, p. 475–499.

³⁰⁵ Al segle XVI, una família notable podia ser protectora d'un monestir prestigiós en el qual s'havia d'ubicar el panteó familiar a cura de religiosos dedicats a l'oració per les ànimes dels seus habitants eterns. També havia de servir de refugi de pesta, de retir espiritual i de destinació privilegiada on es podran atresorar objectes religiosos, llibres o pintures generosament cedides pels seus patrons. Així ho van fer els Àustries amb el Monestir de l'Escorial, o el duc de Calàbria i Germana de Foix amb el Monestir de Sant Miquel dels Reis, tots dos cenobis regits per l'Ordre de Sant Jeroni. Els Vic també elegiran un monestir regit per jerònims: el monestir de Nostra Senyora de la Murta, a Alzira, al que s'accedia pel pont de Felip II, en honor a una visita del monarca amb la seva família.

³⁰⁶ SALAZAR, L. De, *Historia genealógica de la casa de Lara justificada con instrumentos y escritores inviolable de fe*, Madrid, 1697.

³⁰⁷ MORERA, J. B., *Història del monestir de Santa Maria de la Murta (1773)*, Alzira, 1995, p. 54. Fa referència a Joan Vic i Manrique (p. 64–65): *Y no sólo les tocó, ni a su familia, ni, en un cabello la peste,*

Per exemple Luís Vic, Mestre Racional de València, va donar una sèrie d'ornaments al monestir.

Es va declarar molt devot en el seu testament de l'any 1476 de santa Maria Magdalena “la cual fiesta quiso se celebrara con toda solemnidad, y que el día siguiente, se cantara un solemne aniversario por su alma, y las del Purgatorio, y otro aniversario en el día de su muerte, asignando para todo cinco mil sueldos de moneda de Valencia”³⁰⁸.

Posteriorment, va deixar 250 lliures, donà un tern escarxofat d'or sobre vellut carmesí, un pal·li de blanc d'or, un cordonet de seda de color carmesí i un cordonet de damasc carmesí amb les seves armes. Va triar com sepultura la capella que tenia al claustre i va encarregar un nou retaule dels Set Goigs de la Verge, i imatges de Santa Maria Magdalena i Sant Joan Baptista³⁰⁹.

Entre els ascendents de Joan Vic destacava el seu avi i conspicu col·leccionista d'art, Jeroni Miguel Vic de Vallterra (1459-1535), durant anys ambaixador de Ferran el Catòlic a Roma en temps tan difícils com són els pontificats de Juli II³¹⁰ i Lleó X³¹¹

sino que les dotó el cielo con un hijo, que fue toda su alegría y la gloria y ornamento de su casa. Este fue el Ilustrísimo Sr. D. Juan Vich, obispo, primeramente de Mallorca y después Arzobispo de Tarragona. Nació en la hospedería del Monasterio donde estaban hospedados sus padres el día 13 de agosto de 1530. Bautizole en este monasterio el Padre Juan Barcelo, hijo de este monasterio, fueron padrinos el canónigo Frigola y Masedolesa, doctor en medicina, y M. Luis Corral, rector de Llaurí, madrina, María de Rebolledo (...) Cantó en esta casa su primera misa y electo Obispo de Mallorca, celebró aquí las primera órdenes y ordenó algunos religiosos. (...) Trajo su cuerpo por mar a su muerte en Tarragona, su obispo auxiliar Juan Estelrich.

³⁰⁸ MORERA, J. B., *Història del monestir de Nostra Senyora de la Murta*, Alzira, 1995, p. 105.

³⁰⁹ Biblioteca de l'ateneu de València (BAV), R – Foll., 271 – ORI. Extracte del testament a TERRATEIG, Baró de, “Sobre testamentos valencianos en la época floral”, *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 1948, vol. XVI, núm. 20, p. 1–13; núm. 21, p. 77–95; ARCINIEGA, L., “Santa María de la Murta (Alzira): artífices, comitentes y la *damnatio memoriae* de D. Diego Vich”, *Simposium Los Jerónimos: El Escorial y otros Monasterios de la Orden*, San Lorenzo de El Escorial, vol. I, 1999, p. 267-292.

³¹⁰ Aconseguiria del Papa Juli II la investidura del regne de Nàpols a favor del monarca aragonès, així com l'acceptació de l'annexió de Navarra a la Corona espanyola.

³¹¹ Pontífex que va nomenar cardenal, sota el capel de San Marcelo, al seu germà Guillem Ramon qui després de la seva mort a Roma el 1525, seria traslladat al monestir de la Murta i enterrat al costat del seu germà.

(dos papes que van ser grans mecenes del Renaixement); aconseguint que tant el rei com els pontífexs quedessin satisfets de la seva manera de fer³¹².

L'any 1495 el canonge xantre del capítol i vicari general de la diòcesi, Guillem de Vic (*doctor utriusque iuris*), actuava com a ambaixador del cabildo de València a Roma, quan la cadira papal estava ocupada per Alexandre VI; i entre els anys 1507 i 1521 Jerónimo Vic va ser ambaixador successivament de Ferran II i de Carles V³¹³.

Un exemple notori del patrocini artístic per part dels antecessors del nostre bisbe és la col·locació de la primera pedra de l'església de Santa Maria de Montserrat a Roma per Luís Carroz de Villaragut i Jeroni Vic Vallterra³¹⁴.

El 21 de juny de 1521, en plenes Germanies i rebut amb honors de virrei, arribava a València l'ambaixador Vic amb nombroses obres d'art que enaltirien les sales del seu palau renaixentista.

D'aquesta col·lecció italiana sobresortien³¹⁵: quatre pintures de Sebastiano del Piombo, un bell relleu en marbre del Baptisme de Crist datat al 1500 (que va ser propietat

³¹² TERRATEIG, B. de, *Política en Italia del Rey Católico*, Madrid, 1963. Una esplendor material correspost en l'eclesiàstic i no per casualitat, amb el període auri de l'Església local, inaugurat poc abans amb l'accés al solí pontifici del seu bisbe Alfons de Borja i rematat per la concessió de la metropolitaneidad que la va elevar a la cúspide de les seues episcopals hispàniques (FURIÓ, A., "L'esplendor valencià del segle XV", *Xàtiva, els Borja: una projecció europea*, Xàtiva, 1995, p. 85 – 100). Anava a ser un veritable instrument per a la Corona, el que li va valer la seva posició social, econòmica i política. Ferran el Catòlic va ser el primer monarca europeu en introduir el model renaixentista de diplomàcia: professional del seu treball, discret i observador, capaç d'expressar-se elegantment en públic, que sap parlar llengües estrangeres i domina el llatí, així com el dret canònic i civil al que remetien els tractats internacionals i l'incipient dret de gents. Moriria el 7 gener 1534 amb 75 anys d'edat i va ser enterrat, segons voluntat escrita en el testament del 31 de desembre de 1533, amb l'hàbit de Sant Jeroni. El seu nét i bisbe de Mallorca va adquirir els seus dots diplomàtics per exercir la pastoral i aplicar el seu programa de govern eclesiàstic a l'illa entre els anys 1573 i 1604.

³¹³ Archivo Capitular de Valencia (ACV), *legajo 695*, f. 10r.

³¹⁴ FALOMIR, M., *Actividad artística en la ciudad de Valencia (1472–1522). La obra de arte, sus artífices y comitentes*, Valencia, 1996, p. 473 – 483.

³¹⁵ GALLART, P. A., "El monasterio de Santa María de la Murta, Alzira (Valencia) y su legado artístico", *La Orden de San Jerónimo y sus monasterios*, vol. I, Madrid, 1999 p. 477–499; SUCIAS, P.,

posteriorment del seu nét, el bisbe de Mallorca Joan Vic), un *Lignum Crucis* de plata sobredaurada amb quaranta – cinc pedres precioses de colors, quaranta – dues perles fines i vint – i – un diamants incrustats i que contenia una relíquia de la Santa Creu, col·locat aleshores a l'oratori del papa Lleó X.

Va ser el canonge de València, ardiaca de Xàtiva i cardenal de Sant Marcel (purpurat el 1 juliol 1517), Guillem Ramon de Vic, nebot de Guillem de Vic, qui va pretendre donar al monestir jerònim una nova església³¹⁶.

Així ho escrigué fra Morera el 1773: “Año 1516. En día 6 de julio de este año juntos a la mayor parte de los vocales en el capitulo el Rmo. P. Prior Fra Agustín Gálvez, ligit tres cartes tocantes a la construcció de la nueva iglesia que deseaba hacer el Sr. D. Guillermo Ramon Vich, arcediano y Canónigo de Valencia”³¹⁷. Advertí que el capítol compost per tretze vocals de jerònims, no ho va aprobar per unanimitat: “Sólo el padre Fra Juan Jaime respondió no era de parecer si hiciese iglesia nueva en este monasterio”³¹⁸.

El dia 20 de juliol de 1516 es va iniciar la construcció de la nova església amb un cerimonial preparat per a tant esperada ocasió: una solemne processó encapçalada per l'ardiaca seguit pel prior, la comunitat de tretze monjos (dos diaques, cinc llocs i sis novicis), Gaspar Gimeno (escrivà de la Sala de València), Miguel Frigola (notari procurador del monestir) entonà el salm 83 “Quam dilecta tabernacula tua, Domine” (Què boniques són les teves residències, Senyor). Seguidament, l'ardiaca posà la

“Pinturas del Monasterio de la Murta”, *El Fénix*, 1845; “Colección de pinturas que se guardan en el Monasterio de Nuestra Señora de la Murta”, *Diario de Valencia*, Valencia, 1791.

³¹⁶ Sobre el temple de planta rectangular dividit en cinc trams, cal dir que en 1516 Guillem Ramon de Vic, un any abans de ser investit amb el soli cardenalici a Roma, va realitzar els plànols de la nova església; no obstant això, seria el seu germà ambaixador, Jeroni qui comencés les obres, tot i que a la seva mort estaven fets només els fonaments. El seu nét Joan, bisbe de Mallorca i arquebisbe de Tarragona (1530 – 1612), va reprendre la política de construccions que havia iniciat el seu avi i va concloure el projecte. Però va morir sense veure-ho acabat, sent finalment el seu nebot, el pare jerònim Diego Vic qui finalitzés i consagrés les obres el 17 setembre 1623.

³¹⁷ MORERA, J. B., *Història del Monestir de Nostra Senyora de la Murta*, Alzira, 1995, p. 162 – 166.

³¹⁸ MORERA, J. B., *op. cit.*, p. 164–165.

primera pedra que tenia gravada una creu groga que li va cedir el mestre d'obres Joan d'Alacant.

Tot just un any després, el juny de 1517, es va concedir a Jeroni Vic la fundació donada al seu germà: en aquest temps el monestir va adquirir un retaule quatrecentista i l'ambaixador va dotar la capella familiar amb una Verónica i un retaule d'alabastre representant el Baptisme que, com hem vist, va portar d'Itàlia.

La casa de la família Mascons, anomenada de l'ambaixador Vic i popularment coneguda per la Casa gran dels Mascons a la parròquia de Sant Martí de València, va ser el testimoni arquitectònic renaixentista més important que va llegar l'avi del bisbe de Mallorca³¹⁹.

Lluís Vic i Ferrer³²⁰, pare del prelat, va destinar els seus peculis a la construcció de l'església de Llaurí, que donava nom al títol del seu baronia i de la qual van ser benefactors el cardenal Guillem R. de Vic (rector) i el seu pare l'ambaixador Jeroni Vic

³¹⁹ Segons Mercedes Gómez, Jeroni Vic Vallterra “decidió remodelar el palacio medieval tradicional, inmerso en las novedades arquitectónicas presentadas por ejemplo en palacios de Antonio Sangallo El Joven, con quién tuvo contacto por haber formado parte de la Cofradía de Santa María de Montserrat de Roma”. Aquest edifici iniciarà sigil·losament la ruptura amb el llenguatge arquitectònic medieval i acceptarà un nou lèxic decoratiu renaixentista procedent d'Itàlia. Una de les hipòtesis de treball és que podria ser considerada una obra d'importació: l'ambaixador va ser amic del marquès de Zenete, promotor del castell - palau de Calahorra, planta i disseny atribuït a l'arquitecte Michele Carbone. GÓMEZ, M., “La arquitectura del siglo XVI en Valencia. Del lenguaje a la romana al Renacimiento pleno”, *Actes del I – III Col·loqui sobre art i cultura a l'època del Renaixement a la Corona d'Aragó*, Tortosa, 1996 – 1999, p. 73 – 99; CALLADO, E. (coord.), *L'ambaixador Vich. L'home i el seu temps*, València, 2006.

³²⁰ Tant l'ambaixador Jeroni Vic Vallterra com els seus descendents tindrien l'honor i el deure de passar llargues temporades fora de les terres valencianes al servei dels seus monarques, ja fos com a governants, com diplomàtics o com a militars. Luís Vic i Ferrer únic fill home i hereu universal de l'ambaixador, segons testament datat el 11 gener 1534 davant el notari Francesc Joan Ballester, combatria als agermanats sota les banderes reals i acompanyaria a l'Emperador en les seves expedicions al nord d'Àfrica. El seu fill i germà del bisbe de Mallorca, Luís Vic i Manrique de Lara seria virrei de Mallorca la dècada del 1584 al 1594 coincidint el poder civil i eclesiàstic d'un territori en un sol llinatge. En 1520, per exemple, es feia sentir la influència del seu pare i el seu oncle (ambaixador i cardenal) en un breu de Lleó X que nomenava a Jerónimo i Luís Vic, a Ramon bordar, a Giner de Perellós ja Luís Jeroni Vic, entre altres eclesiàstics de València, familiars i continus comensals seus, eximint-los d'una altra jurisdicció. (Archivo de la Baronía de Llaurí, *Fondo Vich*, caja 5).

(patró)³²¹. Va ser a finals del segle XVI i començaments del segle XVII quan el monestir va experimentar un notable canvi.

El seu fill Joan Vic, essent bisbe de Mallorca, va fer una donació el 1593 d'escassos però molt preuats objectes litúrgics, valorats en 6.000 lliures, i el 1609 de la seva magnífica biblioteca³²². El 18 novembre del mateix any va ordenar bastir la capella major de la nova església que serviria de sepultura familiar.

L'últim membre del llinatge, Diego Vic i Castellví, home que va escriure en castellà la major part de la seva obra literària i que va professar com a monjo jerònim a la Murta (rebutjant la plaça de “guardajoyas” de Felip III), encarregarà una col·lecció de trenta – un retrats d'homes eminents de la Ciutat i Regne de València, tradicionalment atribuïts al pintor barroco Joan Ribalta³²³, vint – i – tres dels quals passaren a formar part de la

³²¹ Testament de 1584 citat a TERRATEIG, Baró de, “Sobre testamentos valencianos en la época floral”, *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, 1948, vol. XVI, núm. 21, p. 80.

³²² TERRATEIG, B. de, “Un regalo del obispo de Mallorca, Juan Vich, al convento de la Murta”, *Almanaque de las Provincias*, 1958, p. 377–379. L'inventari va ser realitzat en el 1671 per Andrés de Villamanrique sota el priorat de José Guerau. L'enquadernació recull, al voltant del lleó de Sant Jeroni, dos versets de la Bíblia els quals traduïm: “Salomón para construir su biblioteca reunió libros de muchas regiones, II M, 2, 12 – 13)” i “Nosotros ningún libro dejamos de lado, aunque sólo hay en manos nuestras libros de santos, I M, 12, 9). La biblioteca de Joan Vic disposava bona part del pensament occidental des dels clàssics llatins i grecs, les obres dels sants pares i dels autors cristians medievals. No falten tampoc literats del segle XVI, obres de dret penal, civil i canònic, d'art, filosofia i, especialment en el context de la Contrareforma, obres de caràcter religiós (col·leccions de sermons, vides de sants, comentaristes de la Bíblia), textos legals de l'ordre de Sant Jeroni i d'altres, disposicions de Trento i sínodes valentins i mallorquins. MUT, J. E., “La biblioteca de D. Joan Vic, bisbe de Mallorca”, *BSAL*, vol. 57, Palma, 2001, p. 339 – 367.

³²³ ALDEA, Á., “La colección pictórica de varones ilustres valencianos, perteneciente al Monasterio jerónimo de Nuestra Señora de la Murta de Alzira”, *La orden de San Jerónimo y sus monasterios*, San Lorenzo del Escorial, 1999, p. 529–545. El manuscrit del qui fou prior del monestir, fra Joan Baptista Morera (1702–1781), datat el 1773 (*Historia del Monasterio del Valle de Miralles y hallazgo de la Santísima Imagen de Nuestra Señora de la Murta*, reeditat el 1995) cita el testament de Diego Vic Castellví on procedeix a la donació de tots els seus béns al monestir. Va gastar un total de 14.664 lliures a l'església, destacant la construcció del retaule major obra de l'escultor Miguel Oliver i del pintor i daurador Pedro Orrente, acabat el 11 novembre 1634.

pinacoteca de la Reial Acadèmia de sant Carles de València, degut a la desamortització que patí el monestir de la Murta el 15 de novembre de 1820³²⁴.

Es conserva una carta de Diego Vic enviada al prior de la Murta de dia 27 de juliol de 1641 en la qual explica la importància de la col·lecció perquè “todas las pinturas que he enviado son de buena casta y las expongo sin escrúpulo, ni miedo a cualquiera censura de los que entiendan la Facultad, y sus primores”³²⁵.

Respecte a la temàtica de la pinacoteca afirma el següent: “De que no hayan agradado ahí, no me espantaré, no tanto por la diversidad de gustos, quanto por no ser todas las figuras, y de historias Divinas, aunque en ellas creo que no hay cosa profana, y si las hubiera, ya nos sabremos hacer Inquisidores para cremallas”³²⁶.

El zel del nebot del prelat Joan Vic en la conservació i privacitat de les pintures fou discret i caut: “Bien se que desde que están en mi poder con haberme atravesado hartos respectos y obligaciones grandes, no ha habido Monja que guardase igual clausura. Porque ni a fiesta, ni procesión, ni venida de Rey, ni huéspedes, ni bodas de Virreyes, ni a teatinos, que es mas que todo, jamás ninguna de ellas ha salido de casa, antes he perdido algunas amistades por ello, y más por no haber dado lugar a copiallas”³²⁷.

Queda plasmat, doncs, l'acoblament de la via eclesiàstica de Vic i Manrique amb la seva cultura artística: el coneixement directe d'obres i artistes afavorides per dignitats del seu llinatge i nissaga familiar³²⁸.

³²⁴ DELICADO, F. J., “Los monasterios jerónimos valencianos: su diversa surte tras la desamortización de Mendizábal y la dispersión cultural de su legado cultural”, *La orden de san Jerónimo y sus monasterios*, vol. II, El Escorial, 1999, p. 788 – 805; LÓPEZ, A., “Consecuencias de la desamortización en el patrimonio artístico de los monasterios jerónimos españoles”, *La orden de san Jerónimo y sus monasterios*, vol. II, El Escorial, 1999, p. 808 – 823.

³²⁵ Arxiu Municipal de València, *Biblioteca Senyor Serrano*, núm. 5113, f. 223r – 227v.

³²⁶ Arxiu Municipal de València, *ibídem*, f. 223v.

³²⁷ Arxiu Municipal de València, *ibídem*, f. 224r.

³²⁸ Finalment, el 1653 Diego Vic, nebot del bisbe Joan, va aconseguir que els monjos acceptessin un patronatge de *iure* i no només de *facto* sobre l'església i sobretot el convent, que es va concretar en la substitució dels relleus del claustre baix l'escut de la família Vic. El 1657, després de la mort de Diego Vic, la Murta s'havia convertit en un monestir tan íntimament unit al llinatge Vic que la presència dels

Als quaranta - tres anys i amb un brillant *cursus honorum* començarà a exercir de promotor, recent nomenat bisbe de Mallorca el 1573 i abandonant les vanitats del món; d'esglésies, parròquies, santuaris i / o llocs destinats a l'oració que li va tocar pasturar³²⁹.

símbols heràldics d'aquesta família dominaven tots els llocs de l'edifici (portal major de l'església, claustre, biblioteca, etc.). Després d'un segle XVIII difícil per a les ordres monàstiques, i després de diverses temptatives desamortitzadores en 1812 i 1820, el monestir serà extingit el 1835. Part dels objectes dels Vic atesorats en aquest cenobi passaran a l'Estat i d'aquí a diversos museus i arxius actuals. Una altra part es perdrà per sempre en el convuls procés lligat a la Desamortització espanyola.

³²⁹ Un dels aspectes que més va absorbir l'atenció contrareformista del bisbe Vic i Manrique, seguint l'estela de conducta pastoral de sant Carles Borromeu (GIUSSANO, G. P., *Vita di S. Carlo Borromeo*, Brescia, 1709, p. 62 – 71; TELLECHEA, J. I., “El formulario de visita pastoral de Bartolomé de Carranza”, *Anthologica Annua*, vol. IV, Roma, 1956, p. 385 – 437); va ser la preocupació per a conservar el patrimoni eclesiàstic, impedit que la incúria o l'ambició privés l'Església dels mitjans materials de subsistència com de fet havia ocorregut en les èpoques de desordre.

1.3. Formació humanista i ambient intel·lectual. Salamanca, càtedra i rectorat

El bisbe Vic fou el quart dels onze fills de la família Vic i Manrique i poc sabem a dia d'avui sobre la seva infantesa. Es conserva a l'Arxiu del Baró de Llaurí a València, un llibre encara per aprofundir, escrit pels seus nebots Álvaro i Diego on deixa entreveure, des de ben jove, la seva prioritat per la carrera eclesiàstica.³³⁰

Estudià llatí a València i després va passar a Salamanca on cursà teologia³³¹. Des del punt de vista del seu comportament, G. Pons apuntava que “el único detalle que conocemos de su vida de joven estudiante es bastante significativo respecto de su ejemplaridad y buenas costumbres, y consiste en que los jesuitas decían de él: desde mozo en sus estudios trató mucho con los nuestros”³³².

Es va distingir també pel seu aprofitament en els estudis i, acabats aquests, va quedar a Salamanca on desenvolupà el càrrec de rector de la Universitat de Salamanca limitat a un any de rectorat.

³³⁰ VICH, Á. et al., *Libro del linaje y descendencia de mis hijos, que trata de los linajes de Vich, Manrique Ferrer, Fajardo, Castellví, Moscó, Borja y Belvis*. Manuscrit. Arxiu del Baró de Llaurí (València), s. f. 210 pàgines. L'encapçalament de la més antiga còpia del Dietari dels germans Vic conservat actualment a la Biblioteca de l'Ajuntament de València (sig. núm. 1570), procedent de la donació de Serrano Morales es titula “Sucesos de la ciudad de Valencia ocurridos en los años 1619 hasta el último día de 1632, copiados fielmente por F. Pedro Cuenca, monje profeso del R. Monasterio de San Miguel de los Reyes de Valencia. Año 1787”. En el pròleg escrit pel P. Cuenca s'adverteix que el manuscrit original es trobava al monestir de San Miguel de los Reyes, sense indicar-nos procedència (“considerado como documento contemporáneo de esta época decadente y calamitosa y muelle”, p. 200); malgrat tot fou traslladat al monestir de Nostra Sra. de la Murta (Alzira) propietat de la mateixa orde de jerònims on es conservaren tots els béns, memòries, llibres i béns de Diego Vic. ALMARCHE, F., *Historiografía valenciana*, Valencia, 1920.

³³¹ FURIÓ, A., *op. cit.*, p. 363. *Sus padres correspondieron a la vocación del hijo, le proporcionaron los medios para instruirse en la lengua latina y las humanidades que cursó en la Universidad de Valencia*. ANDRÉS, M., *La teología española en el siglo XVI*, vol. I – II, Madrid, 1976 – 1977.

³³² PONS, G., *op. cit.*, p. 190. Cita document de l'Arxiu de la Societat del Jesús de Roma. Hisp. 130, ff. 56r i 297r - 299v.

Així, Joan Vic i Manrique era doctor en Teologia, fou rector, catedràtic de Prima de Sant Tomàs (al mateix temps que ardiaca de Barcelona³³³ i curat a la parroquial de Xixona, Alacant)³³⁴ i Sagrada Escripura a la Universitat de Salamanca en la qual es conserven els *Llibres de matrícula* i *Llibres de Claustres* que fan referència al nostre bisbe de Mallorca³³⁵.

El coneixement de la tradició eclesiàstica conciliar i patrística adquirida a Salamanca, li proporcionà una base excel·lent per a la seva posterior activitat reformadora i pastoral a la diòcesi de Mallorca.

La inscripció a l'aula de teologia d'Escoles Majors resa el següent: “Banyades les ments dels homes en el coneixement de les coses divines, aprenguin a despreciar les terrenals i dirigint els seus desitjos al cel, comencin a viure ja a la terra la vida benaventurada”.

La universitat de Salamanca, hereva de l'escola catedralícia (*archiescola*), fou indubtablement el resultat de l'expansió d'aquesta a la ciutat.

La facultat de teologia de la Universitat de Salamanca³³⁶ en la que exercí el seu magisteri el catedràtic Vic i Manrique perviurà durant quatre segles farcits d'història: humanisme, reforma catòlica, el naixent estat modern, la renovació de la moral, etc.

³³³ Arxiu Diocesà de Barcelona, *Registra ordinatorum (1561–1562)*, núm. 20, f. 174v. Ajudant i vicari del bisbe de Barcelona en el seu govern diocesà, Joan Vic i Manrique exercí, prometent el càrrec el 20 de setembre de 1562, la supervisió de l'educació dels preveres, la vigilància i disciplina eclesiàstica, l'administració i l'ús dels béns de tota la província eclesiàstica.

³³⁴ BINIMELIS, J., *Historia de Mallorca*, vol. III, Palma, 1927, p. 287. Fou lector de la càtedra de Prima de Sant Tomàs per absència de F. Juan de la Peña. Afirmar Binimelis (p. 287): “Y en 1563 fue electo Rector de la Universidad contra constitución de aquella que no pueden elegir rector que no sea forastero, sino fuere del Reino de Castilla o León. En este tiempo fue Arcediano de Barcelona y Rector de Xixona en el Reino de Valencia”.

³³⁵ A l'arxiu històric de la Universitat Pontifícia de Salamanca es conserven els següents documents: el llibre de claustres (AUSA 33), llibres de matrícula de 1569 (any de llicenciatura), 1570 (any de magisteri) i llibre de matrícula en Teologia (AUS 777).

³³⁶ Els principals vectors de la facultat i l'escola teològica salmantina que, aleshores impactaren als teòlegs de Trento, són els següents: en primer lloc, una coherent teoria sobre la naturalesa de la teologia i el deure del teòleg en relació a Déu, l'home, la societat civil i eclesiàstica; en segon lloc, eliminació de les qüestions superficials i impertinents de teologies possibles; en tercer lloc, acceptació de l'herència

Segons R. Robres “Más agradable recuerdo dejó Juan Vic i Manrique (1573–1604) en los 31 años que tuvo bajo su gobernación la sede mallorquina. Doctor y catedrático de Prima de Santo Tomás y de Sagrada Escritura en Salamanca, predicador, limosnero y desinteresado, apacienta con mansedumbre sus ovejas, favorece a las órdenes religiosas, visita las diócesis, celebra cuatro sínodos y es muy devoto de la Inmaculada. Trasladado a la metropolitana de Tarragona, gobernó esta sede hasta 1611 con la misma piedad y acierto”³³⁷.

Segons les pastorals del Patriarca Joan de Ribera (1532–1611) coneixem com havia de ser el rector ideal a través d’una carta dirigida als preveres de Badajoz³³⁸.

medieval i humanista, malgrat la jutgin i desenvolupin; en quart lloc, aplicació dels principis revelats als problemes plantejats per l’humanisme i el renaixement (retorn a les fons revelades, al sentit bíblic real) especialment, als problemes dels homes i l’home com a subjecte bàsic a qui es dirigeix la revelació; en cinquè lloc, la substitució del manual del curs de Pedro Lombardo (*Libros de Sentencias*) per la *Suma Teològica* de Sant Tomàs; en sisè lloc, la tradició de l’escola es manté pel dictat a les aules i per la transmissió dels manuscrits d’uns professors a altres; en setè lloc, la participació de l’escola al Concili de Trento, especialment a la justícia com a font del dret en relació amb l’indi americà. FERNÁNDEZ, M. (coord.), *La universidad de salamanca. Atmósfera intelectual y perspectivas de investigación*, vol. II, Salamanca, 1990, p. 94 – 95. Per ampliar informació vegeu RASCHDALL, H. et al., *The universities of Europe in the Middle Ages*, vol. II (Espanya), London, 1936; ANDRÉS, M., “La escuela teológica de Salamanca”, *Atti del Congresso Internazionale. Tommaso d’Aquino nel suo settimo centenario*, Napoli, 1975–1976, p. 242–253.

³³⁷ ROBRES, R., *San Juan de Ribera. Patriarca de Antioquia, arzobispo, virrey y capitán general de Valencia (1532 – 1611). Un obispo según el ideal de Trento*, Valencia, Barcelona, 1960, p. 80 – 81.

³³⁸ “Procure buscar sin distinción a todos sus feligreses; no trate tan sólo con gente devota y recogida, ni por el contrario huya de todos ellos tachándoles de hipócritas. Dignos de toda estima son los religiosos, por haber abrazado un estado de mayor perfección; copiemos de ellos en santa emulación y encubramos sus flaquezas, poniendo remedio si fuera posible. Y luego de estos dos avisos para la persona del ministro, unos puntos de acción parroquial sobre la doctrina cristiana; la fundación y renovación de la cofradía contra las blasfemias, la del Santísimo Sacramento y la de las Almas del Purgatorio. Hágase querer de sus feligreses atajando pleitos, origen de enemistad y rencor en todos los pueblos. Convendría mucho que un día cada semana se reunieran los confesores y tengan conferencia sobre los casos de moral siendo uno el que presida; y en los que se vieran más dudosos, se consulte a la curia diocesana para su resolución. Cuidado especial requiere el catecismo de adultos. No se descuide la vigilancia sobre la vida virtuosa de los clérigos que aspiren a las órdenes superiores”. ESCRIVÁ, F., *Vida del Venerable Siervo de Dios don Juan de Ribera*, Roma, 1696, p. 56–64.

Aquestes consignes serien de nou exposades als rectors valencians. L'acció reformadora posttridentina de Sant Joan de Ribera³³⁹ a la diòcesi de València a través de les visites pastorals li servirà per conèixer les parròquies, rectors, feligresos, en definitiva, l'estat social i religiós de cada lloc³⁴⁰. Serà un model a imitar per a Vic i Manrique.

Sant Joan de Ribera, durant la seva intervenció al concili provincial de Santiago de Compostela, es dirigia amb aquestes paraules als bisbes congregats: “Conviene también que el Obispo de cuando en cuando junte a los clérigos del lugar donde estuviere, y les haga alguna platica, exhortándolos a la virtud, y animándolos a las obras de caridad, como es confesar y visitar enfermos y encarcelados”³⁴¹.

Si llegim alguna de les seves visites pastorals conservades, com és el cas de la Pobla de Benuaguaçil l'any 1570³⁴², observarem en detall tres aspectes: en primer terme, l'atenció al patrimoni artístic (moble i immoble), l'arxiu i documentació parroquial; en segon lloc, el nombre de cases que pertanyien a cristians oriünds; i finalment, la

³³⁹ ROBRES, R., *San Juan de Ribera. Patriarca de Antioquia, arzobispo, virrey y capitán general de Valencia (1532 – 1611)*, Valencia, 2002; BUSQUETS, J., *Idea ejemplar de prelado, delineada en la vida y virtudes del venerable varón el ilustrísimo y excelentísimo señor Don Juan de Ribera, Patriarca de Antioquia, arzobispo de Valencia, su virrey y capitán general, fundador del colegio seminario de Corpus Christi*, Valencia, 1683.

³⁴⁰ Durant el seu pontificat a València, des de 1569 a 1610, a més portà a terme set sínodes (1578, 1584, dos en 1590, 1594, 1599 i 1607) amb la finalitat d'aconseguir una profunda reforma interna (clero) i externa (edificis de culte) de la diòcesi. Vegeu en concret el resum que n'extreu d'aquesta acció reformadora BELLOCH, A., “Sínodos valentinos y contrarreforma a finales del siglo XVI” a *Corrientes espirituales en la Valencia del siglo XVI (1550–1600)*, Valencia, 1983; CASTAN, J. L., “Las reformas del clero en los sínodos valencianos del siglo XVI (1548 – 1607)”, *Anales Valentinios*, 24, 1998, p. 147 – 170; DURBÁ, V., “Un sínodo inédito de San Juan de Ribera en 1607”, *Anales Valentinios*, 32, 1990, p. 123 – 181.

³⁴¹ ESCRIVÁ, F., *Vida del venerable siervo de Dios Don Juan de Ribera, Patriarca de Antioquia y Arzobispo de Valencia*, Roma, 1696, p. 314; BENITO, D. (coord.), *El tesoro de la palabra. La Biblias de San Juan de Ribera*, Valencia, 1998.

³⁴² VAD, *Fondo Histórico. Visitas pastorales de San Juan de Ribera*, sig. 133/1. TRENCHS, J., “Una visita pastoral del pontificado de San Juan de Ribera en Valencia (1570)”, *Estudis. Revista d'Història Moderna*, 8, (1979); ROYO, J., *Las visitas pastorales de San Juan de Ribera en Picanya (1570–1600)*, Valencia, 1996.

frequència en la consagració dels sacraments així com tots els aspectes de control de la vida socio-religiosa.

En una ressenya que va preparar corresponent a la visita *ad limina apostolorum* de l'any 1610, manifestà que cada dia sortia per espai de tres o quatre mesos a visitar la diòcesi valenciana reconeixent totes les necessitats de les esglésies locals, els pobles, així com predicant i confirmant als feligresos³⁴³.

La concepció del bisbe ideal, segons la Universitat de Salamanca en el segle XVI, fou descrita a la perfecció per H. Jedin: “Nelle aule di Salamanca sedevano din d’all anno 1526 intorno a Francesco de Vitoria gli uomini che a Trento avrebbero conquistato all’episcopato spagnolo la stima più alta. Come in Italia i Teatini e l’ambiente del Giberti, così in Spagna era ritenuta scuola preparatoria dei vescovi l’università di Salamanca, e lo era appunto in grazia del Vitoria. Con serietà tremenda inculcava questi ai suoi scolari l’idea della responsabilità grande connessa con l’ufficio del vescovo (...) Non si esagera affermando che il riplasmarsi dell’ideale di vescovo in Spagna, ebbe nei riguardi dell’irrompere definitivo della mentalità nuova non minore importanza dell’opera di Giberti e dei riformatori umanisti in Italia”³⁴⁴.

La primera menció de les facultats de Salamanca apareix ja a la cèdula reial d’Alfons X el Savi el 8 de maig de 1254³⁴⁵, testimoni i exemple de la primera etapa renaixentista

³⁴³ En aquesta relació afegeix, a més, que sempre s’esforçava per a que cada dos anys quedés visitada tota la diòcesi, ajudant-se de tres o quatre delegats per fer efectives les visites pastorals a 510 llocs i 290 parròquies rurals. ASV, *Arch. S. Congr. Concilii. Visitaciones ad limina*, diòcesi de València, sig. 1610, f. 5v; CÁRCEL, M., *Relaciones sobre el estado de la diócesis valenciana*, vol. II, Valencia, 1989, p. 714 – 779. Tota la documentació sobre les visites pastorals realitzades per Sant Joan de Ribera a la diòcesi valenciana desaparegueren de la cúria diocesana a la persecució de 1936. Hem de valorar la tasca del canonge Sanchis i Sivera qui amb sigilositat configurà el conegut nomenclàtor a través del qual podem conèixer aspectes de la vida religiosa parroquial. SANCHIS, J., *Nomenclátor geográfico – eclesiástico de los pueblos de la Diócesis de Valencia*, Valencia, 1922; BONDIA, M. A., *San Juan de Ribera. Un pastor en tiempos recios*, tesis doctoral, Valencia, 2012; CALLADO, E., *Todos los hombres del patriarca. Obispos del entorno de Don Juan de Ribera*, Valencia, 2010.

³⁴⁴ JEDIN, H., *Das Bischofideal der katholischen Reformation*, 1950, versió italiana, p. 64–65.

³⁴⁵ Cartulari de la Universidad de Salamanca (CUS) I, núm. 23.

(1475–1598) que configuraran posteriorment, sota influència pontifícia, els papes Luna (Benet XIII, 1411) i Martí V (1422)³⁴⁶.

Un segle més tard, la monarquia catòlica de Felip II entrarà en una preocupació pel control ideològic, que no podia deixar al marge la Universitat de Salamanca. Durant el seu regnat s'elaboraren tres estatuts reguladors (1560, 1561 i 1594) destacant sobre mesura el del 1561, confeccionat pel seu visitador i bisbe de Ciudad Rodrigo Diego de Covarrubias.

L'objectiu ideològic per tancar una frontera espiritual amb Europa era unívoc: estricte control de l'ensenyança per evitar desviacions herètiques³⁴⁷.

El segle XVI fou el de l'esplendor de la universitat salmantina essent *l'alma mater* d'aquella ciutat.

En els estatuts de dia 26 d'octubre de 1561 podem llegir com era l'elecció de rector (títol I)³⁴⁸, orgue representatiu de la Universitat, que hagué de superar Vic i Manrique a

³⁴⁶ FLORENCIO, M., *Extractos de los Libros de Claustros del siglo XV*, Salamanca, 1964; BELTRÁN, V., *Bulario de la Universidad de Salamanca*, Salamanca, vol. I – II – III, 1966 – 1967; *Cartulario de la Universidad de Salamanca*, Salamanca, vol. I – VI, 1970–1973.

³⁴⁷ La novetat fou en què tot el govern de la Universitat estava sota el poder del Rector, que havia de redactar actes de les cinc visites anuals, per sorpresa i acompanyat d'un escrivà, que regien la seva competència acadèmica.

³⁴⁸ *Estatutos hechos por la muy insigne Universidad de Salamanca. Año M D L XI. Título Primero. De la elección de Rector. Estatuimos y ordenamos que en la elección del Rector, se guarde de la forma que las constituciones que cerca de ello habla, y para que mejor se guarde la intención de la dicha Constitución estatuimos, que no pueda sea elegido quien no fuere del gremio de la Universidad y matriculado antes, o al tiempo de la elección, y que haya residido antes de la elección por lo menos un año en la Universidad, por manera que sea tal persona, que pueda ser compulso para aceptar dicho oficio conforme a la dicha constitución. Y otro si que ninguna persona del cabildo de la Iglesia Mayor de Salamanca, ni de la clerecía menor, ni religioso en convento de esta ciudad, ni canónigo regular ni capellán así de la Iglesia mayor o de otra parte, ni que sirva alguna iglesia de esta ciudad, ni persona que tenga cátedra así de propiedad como de no propiedad. Y en caso que alguno siendo rector fuere elegido por colegial de alguno de los dichos colegios ipso facto tomando el hábito sea privado de la Rectoría, y los consiliarios elijan otro Rector conforme a la constitución.* ESPERABÉ, E., *Historia de la Universidad de Salamanca*, vol. I, Salamanca, 1914-1917, p. 219.

la capella de Santa Bàrbara de la catedral salmantina³⁴⁹ el dia 11 de novembre de 1573. Posteriorment, es dur a terme l'elecció dels conciliaris (títol II)³⁵⁰, el jurament del rector en mà damunt missal i presència de crucifix (títol III)³⁵¹ i l'orde d'antiguitat de batxillerat i lloc dels seients al claustre (títol IV)³⁵².

Des del punt de vista social era un centre acadèmic en el qual 7.832 alumnes cursaven l'any 1566 i 1567³⁵³.

Ara bé, que el rector fos elegit per un reduït claustre de consiliaris (rector sortint i 8 conciliaris) no deixava de tenir objectors.

El conjunt de claustre, capelles i antigues sales capitulars de la catedral vella de Salamanca va ser seu d'esdeveniments molt notables com l'obtenció del títol de llicenciat i l'elecció del rector Joan Vic i Manrique. Aquí van néixer els primers estudis, germen del que més tard serà la famosa Universitat de Salamanca, una de les primeres d'Europa amb Bolonya, Paris i Oxford, i la degana de la Corona Espanyola.

Situades en aquest lloc es troben una sèrie de capelles que envolten el claustre per les crugies est i sud.

La capella de santa Bàrbara, va ser fundada pel bisbe Juan Lucero (1339 – 1361) a mitjans segle XIV, sepulcre del qual presideix el centre de l'espai cultural. El retaule, del

³⁴⁹ Situada a l'ala oriental del claustre, llinda amb l'aula capitular (avui anomenada capella de Talavera pel sepulcre de Rodrigo Arias Maldonado, natural d'aquesta localitat), coberta amb voltes d'aresta i presidit pel retaule de mitjans segle XVI dedicat a la seva titular Santa Bàrbara.

³⁵⁰ ESPERABÉ, E., *op. cit.*, p. 220.

³⁵¹ *Título tercero. Del juramento que el Rector y consiliarios y Escribano han de hacer. Ítem estatuímos y ordenamos que luego que fuere publicada la elección del Rector, el Rector nuevo jure, y los consiliarios, en presencia del Rector pasado, ante el escribano y testigos, en un misal y cruz, de más de lo que la constitución manda que jure, que por ninguna vía ni forma directa ni indirecta, favorezcan, ni ayudaran, secreto ni público ni encomendando la justicia de ningún opositor, en ninguna manera y tendrán secreto en los votos, y no los verán por ninguna vía, hasta el tiempo de regular, sino que justa proveerán las cátedras y cursos (...).* ESPERABÉ, E., *op. cit.*, p. 220.

³⁵² ESPERABÉ, E., *op. cit.*, p. 221.

³⁵³ BELTRÁN, V, *Cartulario de la Universidad de Salamanca*, Salamanca, vol. II, 1970–1973, p. 39.

segle XVI, està dedicat a la vida i martiri de la santa, i és d'influència italiana. Destaca la decoració de la taula de l'altar amb rajola de Talavera.

Aquí es van celebrar els graus de la Universitat de Salamanca fins a 1843 com és cas de Vic i Manrique. També constatarem documentalment que es van celebrar preses de possessió i juraments de rector.

1.3.1. L'examen per a l'obtenció de la llicenciatura en Teologia (1569)

A les cinc del capvespre del 24 de maig de 1569, el batxiller Vic i Manrique, de trenta – vuit anys, es presentà davant les següents personalitats acadèmiques per a l'obtenció de la llicenciatura en santa Teologia: Antonio Solis (vicecanceller d'estudis), el catedràtic i doctor en lleis i cànons el frare agustí fra Juan de Guevara, Fernando Enríquez (mestre), León Castro (mestre) i com a padrí del batxiller Francisco Sancho.

Dos testimonis exerciran de valedors del candidat: Luis Serrano, natural de Casa Rubios (Toledo) i Joan Mirana, natural de sant Mateu (Tortosa); aquest darrer serà en el futur equip diocesà el seu vicari general.

Ambdós acrediten que Vic i Manrique “es un hombre honesto y de buena vida y costumbres (...) hijo de legítimo matrimonio”.

Feta inspecció de tota la documentació escrita i oral, el tribunal es tornà a reunir el dilluns 6 de juny de 1569 a les sis del matí i a la capella de santa Bàrbara del claustre de la catedral vella.

El so de campana i la missa en honor a l'Esperit Sant foren els preludis per a que la comitiva entres, sota jurament, dins la capella. Els examinadors foren els següents: Gaspar Grajal y Nuñez, fra Juan Gallo, fra Pedro de Lapuente, Diego Bravo, Diego Rodríguez, Martín Martínez, fra Mencio Corpus Christi.

Vic i Manrique, que esperava tot just fora la porta de la capella, fou cridat pel notari i secretari Andrés Guadalajara, per a iniciar la lectura de les dues lliçons.

Les rèpliques, interpellacions i contestacions a l'examinand foren realitzades pels quatre mestres nous segons regien els estatuts.

Finalment, el tribunal exercí en secret el seu vot, dipositat a dins d'una caixa blanca, i, per unanimitat, lliuraren el grau de llicenciat en santa teologia a Vic i Manrique.

Les felicitacions i els aplaudiments no es feren esperar per part dels seus testimonis, els llicenciats Cristobal Vela, Francisco de Córdoba, Gonzalo Ponce de Ribera, Lope de Robles Bedelez, Juan Maldonado. Estudiants i cavallers també omplien la capella.

El magisteri del catedràtic de Teologia³⁵⁴, de Prima i de Sant Tomàs que obtingué Vic més endavant es regulava a l'ombra dels estatuts (títol XII)³⁵⁵ i lectura del manual d'obligada lectura, la *Suma Teològica*, i segons el model parisenc³⁵⁶, amb inspecció cada dos mesos del rector i el catedràtic més antic (títol XXII)³⁵⁷ i sota pena de multa si no acabaven les lliçons en temps i forma decretats als estatuts.

El seu sou anual estipulat de Prima fou de 26.250 maravedís i de Sant Tomás 17.505 maravedís (títol XLI)³⁵⁸.

³⁵⁴ La de Teologia estava configurada per les càtedres majors (Prima, Visperes i Bíblia) i les menors (Durando, Sant Tomàs i Scoto). FERNÁNDEZ, M. (coord.), *La universidad de salamanca. Atmósfera intelectual y perspectivas de investigación*, vol. II, Salamanca, 1990, p. 26.

³⁵⁵ *Título XII. De lo que han de leer los catedráticos de Teología. En las cátedras de Teología de Prima i Visperas se han de leer los cuatro libros de las sentencias del maestro como manda la constitución de esta manera. Que se lean las partes de Santo Tomás el primer año desde la primera cuestión de la primera parte hasta la cuestión cincuenta de Angelis. El segundo año desde la cuestión cincuenta de la primera parte, hasta el fin de la primera parte y veintiuna cuestiones de la segunda parte. El tercer año desde la cuestión vigésima prima de prima secunda hasta el fin de prima secunda. El cuarto año desde la primera cuestión de secunda hasta la cuestión cincuenta y siete de justicia y iure. El quinto año desde la cuestión cincuenta y siete de secunda hasta la cuestión centésima vigésima tertia de fortitudine. El sexto año desde la cuestión centésima vigésima tertia hasta el fin de la secunda secunde. El séptimo año desde la primera cuestión de la tercera parte hasta la cuestión sexta de Sacramentis. El octavo año, desde la cuestión sesenta hasta el sacramento poenitentiae inclusive. El noveno año desde el poenitentiae, hasta el fin del cuarto o adiciones. Ha de haber este orden en los catedráticos de Prima y Visperas y cátedra de Santo Tomás. Que el año que el catedrático de Prima comenzaba la primera parte, el de Visperas la segunda y el catedrático de Santo Tomás, la tercera.* ESPERABÉ, E., *op. cit.*, p. 257-258.

³⁵⁶ La butlla fundacional del papa Benet XIII de dia 16 de març de 1416, reorganitzà la facultat en dues càtedres a la universitat, Prima i Visperes, i altres dues als convents de dominics i franciscans, Sant Tomàs i Duns Scoto. Entorn a l'any 1504, les càtedres menors són traslladades a la universitat salmantina establint-se les tres escoles teològiques principals que pervingueren fins el pla d'estudis de Carles III el 1771: Sant Tomàs, Scoto i Nominals.

³⁵⁷ ESPERABÉ, E., *op. cit.*, p. 269. Aquest control merament disciplinari estava en relació amb el control ideològic imposat per la Inquisició.

³⁵⁸ ESPERABÉ, E., *op. cit.*, p. 309.

1.3.2. L'ascens al rectorat (1573)

La seva carrera acadèmica va ser fulgurant ja que el dia 11 de novembre de 1573 fou elegit rector de la Universitat de Salamanca.

Un dia abans, a les vuit del matí, a les escoles majors del claustre (fundades i construïdes el 1411 pel papa Luna i acabades el 1533) de l'edifici central es va convocar una reunió per elegir nou rector i consiliaris per al curs venidor sota "la nueva luz que pueda iluminar el Señor".

El rector actual Pedro Manrique i els consiliaris Diego de Castro, Gonzalo Fernández, Miguel Martínez de Asurdi, Diego Fernandez de Rubial, Francisco de Melo, Juan de Neyla, Damián Garcés, Bartolomé Rodríguez debateren sobre els possibles candidats.

Al dia següent a les vuit del matí es va fer públic, pel notari i secretari Andrés Guadalajara, el nomenament de Joan Vic i Manrique com a rector de la institució acadèmica salmantina.

Minuts després de l'elecció es va dur a terme el solemne jurament: l'elegit, mà dreta sobre la creu i l'Evangeli de sant Joan, jurà guardar les constitucions que regien la Universitat.

Seguidament ho feren els nous consiliaris Juan de [Leyva] del Ferrol, Juan Vázquez de Mella de la catedral de Zamora, canónigo de dicha ciudad, Juan de Salas, de Consejo de Salas, Antonio Fernández de Villa Real, Ramiro de Goni de Pamplona, Fernando Muñoz de Dos Ramas de la ciudad de Soria, Ambrosio Coronel de Cafra i Miquel Perella de Esquarquez.

A continuació, els nous taxadors Diego Martínez de Ocon i Gaspar Calderón, preveres de dita escola de Salamanca. Finalment, actuaren de testimonis els bidells, Guillermo de Almaraz, Bartolomé Sánchez i Lope de Robles.

1.4. Context polític i religiós. *Cursus honorum* i promoció a la mitra mallorquina (1564–1573)

1.4.1. Vic i Manrique, ambaixador de reis. La llegenda indocumentada

Arribats en aquest punt, on hem fet un estat de la qüestió al voltant de la política religiosa de Felip II, analitzarem la incertesa documental de la figura de Vic i Manrique en relació al monarca citat anteriorment.

Per la seva banda, Gabriel Mateu, defensor de Joan Vic i Manrique com ambaixador de Felip II a la Santa Seu afirmà “(...) Enterado Felipe II de las múltiples cualidades que adornaban la persona de Juan Vich les comisionó para ir a Roma a parlamentar con Pío IV sobre la crítica situación de Europa, provocada por Martín Lutero y sus secuaces (...) Preocupado por esta eventualidad, el rey prudente encomendó al Sr. Vich y Manrique que se entrevistara con el Sumo Pontífice para, de común acuerdo, buscar medios adecuados, con que hacer frente a la peligrosa herejía (...) Desempeñó esta embajada con gran acierto y dio en ella tales pruebas de prudencia y sagacidad, que el monarca pensó en él como monarca ideal para regir los destinos espirituales de la diócesis mallorquina (...)”³⁵⁹.

Consultada aquesta obra de G. Mateu, no veiem cap suport documental ni arxivístic a les seves afirmacions citades anteriorment.

Per altra banda, P. Xamena i F. Riera en el capítol dedicat al bisbe Vic no citen al prelat com ambaixador de Felip II, tan sols comenten que era “valencià i que pertanyia a una família noble, havia estudiat a Salamanca, on després regentà una càtedra i arribà a ser, per algun temps, rector de la Universitat (...) El rei Felip II el presentà al papa per a bisbe de Mallorca el 1573 i prengué possessió de la nostra diòcesi el dia 5 d’octubre de l’any següent”³⁶⁰.

³⁵⁹ MATEU, G., *op. cit.*, p. 245.

³⁶⁰ XAMENA, P. et al., *Història de l’Església a Mallorca*, editorial Moll, Palma, 1986, p. 160. En aquesta qüestió es va deturar el Pare Villanueva al seu catàleg de bisbes de Mallorca quan dubta del seu càrrec d’ardiac de Barcelona: “El papa Gregorio XIII le promovió a esta iglesia, para cuya posesión dio poderes

A l'actualitat i respecte aquesta qüestió, les conclusions historiogràfiques més vigents són les de G. Pons qui emfatitza la seva carrera eclesiàstica a Salamanca per donar arguments a la tesi que Felip II el trià per ser una persona amb coneixements i servitud:

“Distinguiese Vic también por el aprovechamiento en los estudios y, acabados éstos, quedó en Salamanca, dónde además de haber desempeñado el honroso cargo de rector de Universidad³⁶¹, cuya duración estaba limitada a un año, también ejerció la docencia regentando la importante cátedra de Prima de Santo Tomás, como suplente de fray Juan de la Peña, que estaba ausente, y luego leyó la Sagrada Escritura (...) En 1573, Felipe II, que era muy cuidadoso de elegir personas idóneas para los obispados, presentó para el de Mallorca a don Juan Vic y no era mera fórmula el que escribiera a su embajador que lo hacía teniendo respecto a las buenas letras, ejemplo, vida y recogimiento y otras partes y cualidades que concurren en la persona”³⁶².

La tesi de G. Pons és la més creïble ja que cita les cartes enviades per Felip II a l'ambaixador d'aleshores, relatives a la presentació de Joan Vic Manrique per a la diòcesis de Mallorca.

Per tant, podem afirmar amb cautela que mai va exercir funcions d'ambaixador del monarca ja que no hi ha cap constatació documental, ben al contrari que el seu avi, del seu servei a la Monarquia Hispànica.

en aquella ciudad día 25 de mayo de 1573 a Francisco Ferrer, beneficiado de la parroquia de san Esteban, el cual desempeñó aquí su comisión el día 15 de octubre siguiente. No sé en que se fundan los que llaman al nuevo Obispo Arcediano de Barcelona. En las bulas que presentó su apoderado solo se le supone preceptor de los frutos del curato de Jijona, y de una pensión sobre el arcedianato de Játiva, cuya continuación le concedió de S.S.”. VILLANUEVA, J., *Viaje a las iglesias de España*, vol. XXI, Madrid, 1851, p. 131.

³⁶¹ ESPERABÉ, E., *Historia de la Universidad de Salamanca*, vol. II, Salamanca, 1914-1917, p. 9.

³⁶² PONS, G., *op. cit.*, p. 190. Cita documents importantíssims de Felip II a l'ambaixador per recomanar Vic i Manrique: Arxiu de l'Ambaixada d'Espanya davant el Vaticà (AAEV), lligall 3, f. 56r, 105r i 106r. SERRANO, L., *Archivo de la embajada de España cerca de la Santa Sede*, vol. I – II, Roma, Palacio de España, 1915, p. 13-14. (Reales cédulas al embajador D. Juan de Zúñiga, desde 1572 a 1576 inclusive, sobre presentación de obispos, abades y otras dignidades eclesiásticas de España, América e Italia. Asuntos de clero y políticos, recomendaciones en la Corte Romana).

1.4.2. El control de Roma en el nomenament de bisbes. El rol del col·legi cardenalici

El que si és indiscutible és la intervenció de Roma en el nomenament dels bisbes. El Concili de Trento estableix que tot candidat a una seu episcopal havia de supeditar-se a un examen del seu passat (*cualidades, legitimidad, vida y costumbres*³⁶³).

Els pares conciliars ordenen verificar que el designat sigui fill de matrimoni legítim i persona digna des de l'infància. També, home d'edat madura, llicenciat o doctor en teologia o dret canònic i ordenat *in sacris* almenys sis mesos abans de la seva consagració episcopal³⁶⁴.

El cànon de la sessió XXII del Concili de Trento enuncià les qualitats personals i professionals dels candidats, com també de l'edat canònica recomanada (trenta anys)³⁶⁵,

³⁶³ ASV, *Archivio Consistoriale. Processus Consistoriales*, n. 21, f. 453r-462v. Un exemple, regit pels canons conciliars tridentins que decretà el pontífex Gregori XIV pels quals quedaren definits els *interrogatoris* previs a la promoció d'un bisbe; malgrat sigui posterior, ho podem veure a l'extens expedient del nunci d'Espanya i bisbe de Gravina, Julio Sachetti, contestant al nomenament del rei Felip IV de Baltasar de Borgia Velasco, nou bisbe de Mallorca (14 de juliol de 1625).

³⁶⁴ FERNÁNDEZ, I., *Felipe II y el clero secular. La aplicación del Concilio de Trento*, Madrid, 2000, p. 221. Concili de Trento, *Decret de reforma*, sessió XXII, 17 de setembre de 1562, cap. II. *Quins han de ser els promocionats a les esglésies i catedrals. Qualsevol que d'ara endavant hagi de ser electe per governar esglésies catedrals, ha d'estar plenament adornat no només de les circumstàncies de naixement, edat, costums, conducta de vida, i tota la resta que requereixen els sagrats Cànon; sinó que també ha d'estar constituït per endavant, ben bé pel temps de sis mesos, en els ordes sagrats; s'ha de prendre els informes sobre totes aquestes circumstàncies, i no haver cap notícia d'ell en la cúria, o ser molt recents les que hi hagi, dels Llegats de la Seu Apostòlica, o dels Nuncios de les províncies, o del seu Ordinari, i en defecte d'aquest, dels Ordinaris més immediats. A més d'això, ha d'estar instruït de manera que pugui exercir les obligacions del càrrec que se li ha de conferir; i per aquesta causa ha d'haver obtingut abans legítimament en universitat d'estudis el grau de mestre, o doctor, o llicenciat en sagrada teologia, o dret canònic; o s'ha de comprovar per mitjà de testimoni públic d'alguna Acadèmia, que és idoni per ensenyar a altres. Si és Regular, tingui certificacions equivalents dels superiors de la seva religió. I tots els esmentats de qui s'ha de prendre el coneixement i testimonis, estiguin obligats a donar-los amb veracitat i de franc; ja no fer-ho així, hauran entès que han gravat mortalment seves consciències, i que tindran a Déu, i als seus superiors per jutges, que prendran la satisfacció corresponent d'ells.*

³⁶⁵ Una llarga tradició sorgida dels primers concilis, confirmada en els cànon III del concili Lateranense III (1179), preveia una edat mínima per l'episcopat de 30 anys, encara que el concordat de Bolonya de

els bons costums, els títols acadèmics; en definitiva, les proves testimonials de la seva idoneïtat *ad alios docendos*.

La reforma en el procés de nomenaments de bisbes s'emmarcà en una mil·lenària i complexa història del dret d'elecció i de nomenament, de la qual eren titulars els estats (encara en el Concili de Trento).

El cànon I (sessió XXIV, 11 de novembre de 1563) emanat a la seva finalització el 1563, fou unificat amb tant d'èmfasi pels papes Gregori XIV (1591)³⁶⁶ i Urbà VIII (1627) que, segons M. Faggioli, “fino ad ipotizzare un modello procedure valido per tutta l'età moderna”³⁶⁷.

Primigèniament aquest tema ha centrat debats i posicionaments en concilis com el d'Arles (314) i de Nicea (325) malgrat l'ebullició començar a partir de la Baixa Edat Mitjana enmig d'una gran diversitat jurídica i política.

El concili lateranense V (1512–1517) introduí una corrent reformista amb l'expedició de la *bul·la reformationis curiae*, que afectà capítols catedralicis, a elecció de bisbes; encara que fou en posterioritat, el 5 de maig de 1514, data en la qual la butlla del papa Lleó X, donà llum al sistema processal per al nomenament de prelats³⁶⁸.

1516 havia acordat a l'església francesa el privilegi d'elecció als 27 anys. Vegeu més amplament la disciplina per al nomenament de bisbes posttridentins a FAGGIOLI, M., “La disciplina di nomina dei Vescovi prima e dopo il Concilio di Trento”, *Società e storia*, núm. 92, 2001, p. 222–256; “Problemi relativi alle nomine episcopali dal concilio di Trento al pontificato di Urbano VIII”, *Cristianesimo nella Storia*, vol. XXI/3, Roma, 2000, p. 531–564.

³⁶⁶ *Bul·la Onus apostolicae servitutis*, 15 de maig de 1591, fruit del treball dels cardenals Paleotti, Gesualdo, Madruzzo, Fachinetti, Lancellotti i Aldobrandini. Vegeu *Bullarium Romanum*, IX, p. 419 – 424.

³⁶⁷ FAGGIOLI, M., “La disciplina di nomina dei Vescovi prima e dopo il Concilio di Trento”, *Società e storia*, núm. 92, 2001, p. 222; “Problemi relativi alle nomine episcopali dal concilio di Trento al pontificato di Urbano VIII” a *Cristianesimo nella Storia*, XXI/3, 2000, p. 531 – 564. Per ampliar sobre el tema del dret canònic i l'elecció de bisbes vegeu PRODI, P., “Note sulla genesi del diritto nella chiesa post – tridentina” a *Legge e Vangelo. Discussione su una legge fondamentale per la chiesa*, Brescia, 1972, p. 191–223.

³⁶⁸ JADIN, L., «Procès d'information pour la nomination des évêques et abbés des Pays – Bas, de Liège et de Franche – Comté d'après les Archives de la Congrégation Consistoriale (1564 – 1637)», *Bulletin de l'Institut historique belge de Roma*, núm. 8, 1928, p. 5 – 263.

En realitat, la tendència intervencionista del papa respecte les candidatures episcopals entronca (després de la gran censura que patí Gregori VII)³⁶⁹ amb la postura sorgida a partir del segle XV que portà a rescindir el lligam entre el bisbe i la ciutat, un despreniment entre el bisbe i la diòcesi provocada per la manifesta voluntat d'intercessió pontifícia a la designació³⁷⁰.

En aquesta línia l'Església d'Occident arribà al Concili de Trento enmig d'un mosaic variat de sistemes d'elecció de bisbes des d'Itàlia (amb plena potestat papal) a França, Espanya, el centre i nord d'Europa països regits sota el règim del patronat reial³⁷¹.

La butlla papal *Onus apostolicae servitutis* de Gregori XIV (15 de maig de 1591)³⁷² esdevindrà el document fonamental per al procés d'elecció de bisbes.

La seva importància radicà principalment per prendre un altre rumb a la *mens* emergida durant la sessió XXII i XXV del Concili de Trento.

Era la primera passa, no la definitiva, per a la creació d'un nou organisme, de prefectura papal, instituït per Climent VIII respecte als beneficis nomenat *congregatio examinis*

³⁶⁹ SCHAHTZ, K., *Il primato del papa. La sua storia dalle origini ai nostri giorni*, Brescia, 1990, p. 147–150.

³⁷⁰ CHITTOLINI, G., “Stati regionali e istituzioni ecclesiastiche nell'Italia centrosettentrionale del quattrocento”, *La Chiesa e il potere politico dal medioevo all'età contemporanea*, Torino, 1986, p. 147–193; “Note sulla politica ecclesiastica degli stati italiani nel sec. XV (Milano, Firenze, Venezia) », *État et Église dans la genèse de l'État moderne*, Madrid, 1986, p. 195–208.

³⁷¹ ALBERIGO, G., “L'istituzione e i poteri nella chiesa. L'episcopato nel cattolicesimo riformato (XVI – XVII sec.)”, *L'institution et le pouvoir dans l'église, de l'antiquité à nos jours*, Brussel – Leuven, 1987, p. 268–286.

³⁷² H. Jedin afirmava que la butlla “continua la linea seguida dalla curia nei progestti di riforma e nelle istruzioni prima e durante il concilio e liquida le proposte ed i tentativi che mirano a sottrarre alla S. Sede l'influenza decisiva sull'esame dei candidati all'episcopato”. JEDIN, H., “La riforma del processo informativo per la nomina dei vescovi al Concilio di Trento”, *Chiesa della fede chiesa della storia*, Bescia, 1972, p. 336.

episcoporum, que si més no, aplica *de facto* la butlla de 1591. Aquest, examinarà en profunditat la preparació teològica i canonista dels candidats a bisbes³⁷³.

Com veiem el decret de Trento contribuirà a la sistematització, consolidació, estabilització i modernització en el procediment per a la recopilació d'informació sobre els candidats i la seva idoneïtat davant la cúria romana³⁷⁴.

Respecte el cas espanyol, caracteritzat per l'activisme de Felip II respecte l'aplicació del concili, mostrà diversos elements de ressorgiment de la vida sinodal a l'església espanyola, un fervor recelós amb Roma en quant depenia del poder de la corona³⁷⁵.

En definitiva, les pretensions dels papes caminaven cap a l'exercici de la màxima neutralitat del *promovendo*, que si bé no eren comunes, mostrà una preocupació per deslligar-se dels nomenaments establerts pels lligams familiars.

Després dels judicis d'idoneïtat del candidat, Gregori XIV reforçà el rol del col·legi cardenalici amb la nova institució centralitzada a la cúria (congregació consistorial, 1592) que sotmetia a examen els futurs bisbes.

³⁷³ Els exàmens es realitzaven a la sala del Consistori en presència de tres examinadors i sota el control del pontífex i un cardenal, ajudats per l'auditor de la cúria romana, el degà de la sagrada Rota, entre d'altres autoritats eclesiàstiques.

³⁷⁴ ALBERIGO, G., "Il significato del Concilio di Trento nella storia dei concilii", *Il Concilio di Trento nella prospettiva del terzo millennio*, Brescia, 1997, p. 35-55; CAIAZZA, P., *Tra Stato e Papato. Concili provinciali post-tridentini (1564-1648)*, Roma, 1992.

³⁷⁵ Segons M. Faggioli "elementi analoghi emergono da studi sul caso americano: per le colonie spagnole, è dimostrata una buona efficienza dei concili provinciali, che il concilio di Trento aveva prescritto ogni 3 anni, ma portati a 5 anni per le Indie nel 1570 da Pio V, a 7 anni nel 1583 da Gregorio XIII, e nel 1610 da Paolo V a 12 anni". FAGGIOLI, M., *op. cit.*, p. 252. CASTAÑEDA, P. et al., *La jerarquía de la iglesia en las Indias. El episcopado americano (1500-1800)*, Madrid, 1992.

1.4.3. *Prelado de condición afable y benigno*³⁷⁶. Vic i Manrique, bisbe de Mallorca (1573)

“Presento a D. Juan Vich Manrique de Lara para el obispado de Mallorca, teniendo respeto a las buenas letras, ejemplo, vida y recogimiento y otras partes y cualidades que concurren en su persona”³⁷⁷.

Amb aquesta justificació, Roma inicià el dia 17 de juliol les tramitacions per a la promoció de Vic i Manrique a Mallorca³⁷⁸.

El Patronat reial del 31 juliol 1573, presidit pel monarca Felip II, nomenava “viri idonei”, prèvia autorització del consistori cardenalici celebrat a Sant Marc a través del cardenal Mattio o Maseo³⁷⁹, al catedràtic Prima de sant Tomàs, Sagrada Escripura i

³⁷⁶ BINIMELIS, J., *Nueva Historia de la Isla de Mallorca y de otras Islas a ella adyacentes*, Palma, 1927, p. 290. Contemporani seu i metge personal del valencià manifestà que “Hizo el obispo Vic muchos ornamentos para el altar de brocado, casullas dalmáticas y otros más con que ilustró grandemente su Iglesia. Hizo en la misma Iglesia Catedral la sexta llave principal de las ocho mayores que contiene aquella fábrica (...) Fue este prelado de condición muy afable y benigno y llevó su gobierno con grande discreción y prudencia y con mucha benignidad y dulzura, con que acertó la condición de los mallorquines, pues fue muy amado por ellos”.

³⁷⁷ Arxiu de l'Ambaixada d'Espanya davant el Vaticà (AAEV), lligall 3, f. 106r. Carta del rei Felip II a l'ambaixador datada el 16 de maig de 1573.

³⁷⁸ ASV, *Acta Micellania (1517–1585)*, núm. 17, f. 762v. *Romae. Rmo. Maseo providis ad regis cat.li presentate ecclesiam maioricense per translatem D. Didaci ad ecclesiam st. Vacanti de persona Joannis Vich valentinum presente 120 ducati diversis distribuenda a Ste. S. Noiandis personis regi cat.li gratis dummodo noi atio fiat intra sex menses salvis remanentibus pensionibus antiquis que insimus III partem non excendum cum retentem compartibus pro proviso et dispensum sup de su nataliam propensionariis opus sit.*

³⁷⁹ Arxiu Secret Vaticà (ASV), *Archivio Consistoriale. Acta camerarii (1573–1583)*, núm. 11, f. 134v. *Dium ultima julii Romae apud S. Marcum fuit constitudo secretarii et mi maletudine impedito Rmus. Sermonta functus est officio camerarii sacri acta uto saec sunt. Riferendi Rmo. D. Cardenale Mattio, pro Rmo. Farnisio ad nominationi sermi rigis providit ecclesiae maioricensis pastoris ablatio destituaem di persona R. D. Jo. Vich viri idonei, et probati ipsumque d. Ecclesie in episcopum praefecit eum resituaem pensionem annuari duci 1.200 super fructibus d. Ecclesiae 300 pro Ludovico Cervellon, cum dispensationi si indiget quia est abbas, item 300 pro Joannem Flano, 200 pro Joannem Hieronimus di Salamantinum, item 200 pro Petro Martin it reliquis 200 pro persona nel personis intra sex minses*

Rector de la Universitat de Salamanca³⁸⁰, Joan Vic i Manrique de Lara (1530 – 1612), el XXIXè bisbe de la diòcesi de Mallorca.

El dia 7 d'agost de 1573 es presentaren les butlles de consagració del valencià decretades pel papa Gregori XIII³⁸¹. Arribà a l'illa el dia 4 d'octubre de 1574 amb quatre galeres del general Sancho Leiva³⁸², prenent possessió del seu càrrec el dia

nominarum, salvis remanentibus pensium aliquis quae simul partim fructum non excidunt; ASV, Acta Miscellanea (1572 – 1584), núm. 24, f. 46v. 31 de juliol de 1573. Referente Rmo. Maffeo. Providit ad regis catholici provisionum ecclesiam maioricense vacans pro translationis Rmo. Didaci episcopus maioricense ad ecclesiam oscense di persona Joannis Vic valensium ipsum que illi in episcopi pre fecit et pastorem curam committendo cum reservatione pensionis mille et ducentum ducati trecentum per Ludovico de Cervello abbate monasterii sancti Cervetatis ordinis sancti benedicti Barchinonem dioecesi, pro Joannes Llano de Valdes inquisitor aplico trecentor pro Hyeronimo de Salamantes ducentone, pro Petro Maria Monaco regulari monasterii sancti Victorianii ordini sancti benedicti Barbastrem dioecesi, et pro persona sui personis per sancte sua nominantis presento regi gratii et acceptio deliquonum ducentor dummo nominatur fiat intra sex menses quibus clapius et persona sui personis huomini nominatis pensionis ista ducentonem per presentes reservata non censcantur necesse amplius reservata et salvis remanentibus pensionibus antiquis que una eum novis tertia partem ipsius ecclesia ficum excedit et cum detentionem compartibilium pro processo et cum dispensationem super defectu natatiu pro pensionansis si oppusis et cum oppinionis consuetis absolvent.

³⁸⁰ A l'arxiu històric de la Universitat Pontifícia de Salamanca es conserven els següents documents: llibre de claustres (AUSA, 33), llibres de matrícula de 1569 (any de llicenciatura), 1570 (any de magisteri) i llibre de matrícula en Teologia (AUS, 777).

³⁸¹ ASV, *Registri Lateranensi*, sig. 1876, f. 435r.

³⁸² Tomàs Aguiló va publicar a l'Almanaque de les Illes Balears de 1876 la relació de l'entrada del bisbe Vic i Manrique escrita per l'escrivà, de les anomenades despeses menudes (mestre de cerimònies), de la Universitat, Miguel Malferit. Aquest relat comença per l'arribada del bisbe a les galeres de Leiva, l'anada de quatre cavallers a donar-li la benvinguda en nom dels jurats, el seu desembarcament a la caleta de Santa Catalina de Palma saludant amb salves d'artilleria i arcabuseria en els bastions marítics i el seu allotjament al monestir de Jesús. CAMPANER, A., *Cronicón mayoricense*, Palma, 2007, p. 275. "Lo sendemà dimecres 6 volien cavalcar los jurats juntament amb els altres oficials per sortir-li a camí, i se mogué una dificultat per estar malalt el Sr. Virrei D. Joan de Urries i no saber si Mn. Ugo de Berard aniria com a lloctinent de Regent que era o com a lloctinent del Virrei (...) A cavall ja venia el Sr. Batle i el Veguer. A les hores s'entrà a la sala a on tots els jurats amb companyia de molts cavallers, amb parlament i col·loqui del Sr. Regent, anessin a esperar el Sr. Bisbe a la Porta Pintada, dins ciutat i no defora, i partiren tots a cavall. Arribat aquest [a les dues del capvespre], li feren salva d'arcabussos i després tiraren totes les peses del bastió del Sitjar i el bastió de la Porta de Sant Antoni. Entrà a la Ciutat i el reberen els magnífics Jurats i començaren a passar tots cap els oficis amb els penons i lluminàries, les

posterior a la Catedral de Palma a través del seu fidel procurador, el preveré valencià Francesc Ferrer³⁸³.

Al poc temps, el nou prelat informava als seus diocesans que el dia dels Fidels Difunts celebraria la seva primera missa pontifical i que per la concessió del papa tots els que assistissin a ella guanyarien indulgència plenària³⁸⁴.

El seu escut episcopal fou el següent³⁸⁵: quarterat primer, d'or, dues faixes de gules, que és "Vic"; segon, castells d'or i lleons rampants de gules, escacat de gules i argent, bordura de gules amb olles o calderes de bronze, que és "Manrique"; tercer, bandes d'or i de gules, que és "Ferrer"; quart, d'or, tres matolls de sinople, sobre ones d'atzur i argent, que és "Fajardo". El timbrat està compost, a la part superior, de capel folrat de sinople del qual pengen els cordons amb nou borles a cada costat.

La seva *finem praelaturae* va durar trenta-un anys, fins el 1604³⁸⁶, data en la que va promocionar a la mitra de l'arquebisbat de Tarragona³⁸⁷, morint en presència del seu Nebot Diego Vic el dia 4 de març de 1612³⁸⁸.

creus de les parròquies i de la Seu, les quatre ordres de frares menors i tota la clerecia. Després vingué el pavelló de brocat amb dotze vares daurades que portaven dotze preveres amb les seves capes, i baix d'ell la Santa Veracreu. Fetes les cerimònies acostumades i pres el jurament el Sr. Bisbe damunt l'altar dins la mateixa porta a on estaven els sants Evangelis, prengueren el pavelló els Srs. Jurats i començaren a anar-se'n en processó a la Seu. Acabada la missa, el bastió de la Porta Pintada tirà tota l'artilleria quan el Sr. Bisbe es dirigí al palau episcopal”.

³⁸³ Arxiu Capitular de Mallorca (ACM), *Actas capitulares (1574–1583)*, sig. 1632, f. 29r. “1574. Ingressus Rmi. Joannes Vich et Manrique, episcopus. Domine die V mensis octobris”; ACM, *Papeles sueltos*, caja 10, número 5. La possessió del bisbat de Mallorca va estar en poders per ordre del papa Gregori XIII el dia 25 de maig de 1573 a Francesc Ferrer, beneficiat de la parròquia de Sant Esteva, qui va executar aquest comissionat el dia 15 d'octubre, onze dies després de la seva arribada a Ciutat de Mallorca. Les butlles presentades pel seu apoderat el feien preceptor dels beneficis d'un curat de Xixona i d'una pensió d'ardiaca a Xàtiva, perpetuïtat de la qual li concedí el papa.

³⁸⁴ ADM, *Liber Común (1570 – 1576)*, f. 95r.

³⁸⁵ FORTEZA, M., “Heràldica episcopal en la xilografia mallorquina (siglos XVII y XVIII)”, *BSAL*, vol. LVI, Palma, 2000, p. 145–172.

³⁸⁶ CAMPANER, A., *op. cit.*, p. 354. “1604. Este año fue promovido al arzobispado de Tarragona, el obispo de Mallorca Don Juan Vic y Manrique que estuvo al frente de esta diócesis por espacio de 31 años, en los cuales concluyó a su costa la fábrica de la catedral y la puerta principal de la misma, así como

El bisbe Vic és el pastor amb el pontificat més llarg de tots els qui han ocupat la mitra mallorquina.

No obstant i això, com hem comentat en el capítol anterior, l'atenció historiogràfica d'aquest insigne promotor de les arts no ha estat molt prolífica³⁸⁹ atenent a la seva

la sexta llave de la nave mayor de la Seo; dio muchos ornamentos de brocado a la sacristía y dejó además varias fundaciones piadosas”.

³⁸⁷ ASV, *Acta Miscellanea*, núm. 23, f. 141v. 10 de maig de 1604. *In monte Quirinali consistorium secretum. Referente Rmo. D. Card. Paravicino pro Rmo. D. Card. Farnesio Stas. S. ad praesentationem catholicae maiestatis transtulit Rmo. D. Joannem Vich episcopum Maioricense ad ecclesiam Tarraconense per obitum Jo. Teres resérvate pensionis annue 1.400 duc. Monete partium pro persona seu personas nominandis.* 4 de desembre de 1604 (f. 148v–149r). *In aula paramentorum fuit consistorium secretum. Referente Rmo. Cardinali Paravicino pro Rmo. D. Cardinalis Farnesio Stas. Ad praesentationem regis catholici de cuius iure patronatus ex aplico privilegio existit, trastulit ad ecclesiam episcopalem maioricense per translationem Rmo. Joannis Vich ad Arciepiscopalem Tarraconense ecclesiam vacante rip D. Alphonsum Archiepiscoporum Calaritanis cum reservationem pensionum usque ad summam 300 librarum ad ronem decem regalium momenta castellae pro personis nominandis et salvis antiquis cum omnes tertiam fructuum partem non excedant et eum retentione tituli et denominationis Archiepiscopi et retentione pensionis annua 100 ducati super fructibus per loci de Bavula Abulensis aplica sibi auctoritate reservate cum clausulis opportunis.*

³⁸⁸ Ja en el mes de març el bisbe Vic es trobava fora de Mallorca (ADM, *Liber commun*, 1596-1605), f. 403v) al·ludint l'absència de tal dignitat amb el "nunc in remotis". Malgrat la seva avançada edat i precària salut, va desenvolupar una excel·lent tasca a la seu tarragonina (va celebrar un sínode diocesà a l'abril de 1607) i, igual que en el seu prelatura mallorquina, va voler deixar memòria de la seva devoció a la Immaculada Concepció fundant una solemne festa i processó en honor a aquest misteri (THOMÀS, A., *El culto y la liturgia en la catedral de Tarragona*, tarragona, 1963, p. 125 y ss.). Fou tant exemplar la seva dedicació a l'ofici pastoral a Tarragona que, a la mort i amb justícia, es va escriure d'ell: "Hic bonus pastor graegem suum sollertissime vigilans verbo et ejemplo pacifice moderatus est". TERRASA, G., *Relación de los obispos de Mallorca*, sig. MS *Catalogus Archiepiscoporum*, f. 39r.

³⁸⁹CARBONELL, M., "El mediterráneo cercano: Juan Vic y Manrique (1530-1611) y algunos intercambios artísticos entre Valencia y Mallorca", *Actas del XI Congreso del CEHA*, Valencia, 1998, p. 134-139; PONS, G., "La reforma eclesiástica en Mallorca durante el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara", *Antologica Annu*, núm. 16, Roma, 1968, p.175-325; "La cura de almas y la vida cristiana del pueblo de Mallorca bajo el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573 - 1604)", *Antologica Annu*, núm. 18, Roma, 1971, p. 467 - 583; "El colegio de Jesuitas de Mallorca y el obispo Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)", *Archivum Historicum Societatis Iesu*, núm. 40, Roma, 1971, p. 437 - 462; MARTÍNEZ, B., "Las influencias artísticas foráneas en la isla de Mallorca. El mecenazgo del obispo Juan Vic y Manrique (1573–1604) impulsor del culto a la Inmaculada

enèrgica activitat diocesana (quatre sínodes diocesans³⁹⁰, visites pastorals³⁹¹, Edictes Generals de 1598³⁹², *Manuale Sacramentorum* o ritual diocesà de 1601³⁹³, etc.) i una

Concepción”, *Actas del XVI Congreso Nacional de Historia del Arte*, Las Palmas de Gran Canarias, 2006, p. 337 – 344; *Art i Església a la Mallorca del segle XVI a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique (1573–1604)*, UAB, Barcelona, 2008; *Visitatio rerum. El control del patrimoni artístic a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique. El cas del santuari de Lluc (1591-1599)*, 2010; “Poder i patrocini artístic a la Seu de Mallorca durant l’episcopat de Joan Vic i Manrique de Lara (1573-1604), des de l’òptica de les fonts documentals capitulars”, *La circulació artística a la Corona d’Aragó (XVI – XVIII): el rol dels capítols catedralicis*, Perpignan, 2014, p. 45-67; *Selva en la Edad Moderna. La parròquia de sant Llorenç a través de las visites pastorals del bisbe de Mallorca Juan Vic i Manrique*, Barcelona, 2013, *La Catedral de Palma i la prelatura del bisbe Joan Vic y Manrique (1573-1604)*, Palma, 2010 (premi d’investigació inèdit); *Liber operum chatedralis. Artífex, administració i finançament de la fàbrica de la catedral de Palma a través dels llibres de fàbrica de 1600 a 1602*, Palma, 2011.

³⁹⁰ *Synodus diocesana Maioricensis celebrata praeside Illustrissimo ac reverendisimo domino don Joanne Vic et Manrique, Dei et Apostolicae sedis gratia episcopo maioricensis*. Anno 1588. Tipographia Gabrielis Guasp. Anno 1589; *Synodus diocesana Maioricensis celebrata praeside Illustrissimo ac reverendisimo domino don Joanne Vic et Manrique, Dei et Apostolicae sedis gratia episcopo maioricensis*. Anno 1588. Tipographia Gabrielis Guasp. Anno 1592; *Synodus diocesana Maioricensis celebrata praeside Illustrissimo ac reverendisimo domino don Joanne Vic et Manrique, Dei et Apostolicae sedis gratia episcopo maioricensis*. Anno 1588. Tipographia Gabrielis Guasp. Anno 1597. AMENGUAL, J., *Història de l’Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563 – 1800)*, Palma, 2002; *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política (1576-1962)*, Palma, 2002; “Trento, els sínodes mallorquins dels segles XVI - XVII i la llengua del poble”, *Revista Lluc*, núm. 54, p. 269 - 271; núm. 55, p. 42 - 43; “La llengua del poble dins dels sínodes diocesans mallorquins dels segles XVI - XVII”, *Randa*, núm. 6, Barcelona, 1977, p.526.

³⁹¹ ADM: (1) *Visitatio generalis dioecesis majoricensis etc. Anno 1575 usque ad 1578 et rursus 1592*; (2) *Liber visitationis factae in parte forensi presentis insulae maioricensis per Illmum. Et Rdmum. Dominum don Joannen Vic et Manrique, Dei et apostolicae sedis gratia episcopum maioricensem et de consilio suae regiae maiestatis in anno a nativitate Domini MDLXXXVI usque ad MDLXXXVIII*; (3) *Liber visitationis in parte foranea presentis insule Maioricensis inceptae de mense septembris anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo nonagesimo primo per multum reverendum dominum Joannem Torrens, doctorem theologum, visitatorem ac vicarium generalem Illustrissimi et Reverendissimi domini don Joannis Vic et Manrique Dei et apostolicae sedis gratia episcopi maioricensis etc., perfecta vero in mense (XXI octobris MDLXXXI)*.

³⁹² *Edictes Generals de Monsenyor Illustriss [im] y Reverendiss[im]*. Estampat a Mallorca per Gabriel Guasp, impressor i mercader de llibres 1598, 16 pp., 8º BLR (Biblioteca de los Misioneros de los Sagrados Corazones del Monasterio de la Real) en el volum del sínode de 1597.

vehement propaganda artística, mitjançant la fundació de monestirs, convents, patrocini de retaules, pintures, escultures; que aconseguix el seu clímax o fama pòstuma en la finalització de la catedral de Palma i el seu testament petri: el portal major d'estil plateresc dedicat a la Immaculada Concepció, obra de l'escultor mallorquí Antoni Verger (1602)³⁹⁴. Al peu de la Immaculada Concepció s'hi va esculpir l'escut del bisbe Vic i Manrique amb la següent inscripció: “Non factum est tale opus in universis regnis”³⁹⁵.

³⁹³ ADM, *Manuale Sacramentorum Iussu Illustrissimi D. Ioannis Vich et Manrique Episcopi Maioricen, annuete synodali conventu per Raphaellem Albertinum Canonicum et Onofrium Oliverium Ecclesiae Sancti Michaelis rectorem in Sacra Teologia magistros correctum et espolitum. Maioricae apud Gabrielem Guasp. Anno 1601*. SEGUÍ, G., *El català en els rituals de sagraments de la diòcesi de Mallorca (1516-1847)*, Barcelona, 1994, p. 26-28 i 79-111. Exemple de la reforma litúrgica del bisbe Vic, el prelat li va conferir al nou text un marcat caràcter pastoral, es van corregir aquells aspectes que no estaven d'acord amb la disciplina canònica vigent conservant això sí l'antic ritu de Mallorca.

³⁹⁴ Gràcies al P. Villanueva, la literatura de mitjans segle XIX ha fixat els esdeveniments d'aquest període: “Durante todo el siglo XVI fue continuándose la obra, hasta que a finales del mismo llegó a su conclusión. El 8 de agosto de 1578 eligió el capítulo, maestro mayor a Miguel García por renuncia de Juan Armengual. En enero de 1595 fue nombrado Antonio Fornari (Act. Cap.). De la construcción de la puerta mayor, he visto en la citada Consueta de la sacristía la nota siguiente: *Lo Ilustris. et Reverendis. Monsenyor Joan Vich y Menrich, Bisbe de Mallorques, beneí el 28 de novembre de 1592, lo dia de Sant Simo y Judes, la primera pedra del portal major après vespres. Lo mestre de aquell es mestre Antoni Verger. Y dit portal se fa de dines de dit Reverendis. Senyor Bisbe*. Concluyese esta puerta en 1601, en cuyo año, a 19 de diciembre, resolvió el Capítulo *quod praeparentur omnia necessaria ad secretionem ecclesiae Sedis, quae fiet quamprimum fieri poterit*. Esta es la única memoria que he hallado relativa a la consagración de esta catedral, la cual por ningún camino me consta ni se verificó”. VILLANUEVA, J., *Viaje literario a las Iglesias de España*, vol. XXI, Madrid, 1851, p. 114–115.

³⁹⁵ PIFERRER, F. et al., *Islas Baleares*, Barcelona, 1888, p. 695.

1.5. Poder civil i religió sota un sol llinatge. Lluís Vic i Manrique, virrei de Mallorca i conseller reial (1584-1594)

L'autoritat civil del Regne de Mallorca estava constituïda per dues esferes diferents: per una banda la Universitat General³⁹⁶, formada pels jurats del Regne; i el capità general o lloctinent del rei, que a mitjans segle XVI rebé el títol de virrei.³⁹⁷

És evident que la mentalitat dels dos cercles governants fos a vegades diferent i, en aquest sentit, “Los eclesiásticos en general se inclinaban hacia las ideas tradicionales, y así vemos que el cabildo va unido a la Universidad cuando se trata de defender los privilegios y costumbres antiguas, pero los obispos que debían su nombramiento al rey se orientaban hacia la otra línea (...) Los poderes civil y eclesiástico se unían, sin embargo, cuando había que oponerse al centralismo de la curia romana”³⁹⁸.

Entre les llacunes existents a la Mallorca de l'Edat Moderna figura la d'una història exhaustiva de l'organització del poder.

Després de la conquesta el 1229, Jaume I partí l'octubre de 1230 delegant els seus poders en la figura de Bernat de Santa Eugènia, *alter nos* del monarca i primer lloctinent reial en el recent conquerit regne mallorquí.

Aquesta figura titulada en el segle XIV, governador general i a partir del segle XV, lloctinent general, fou una de les institucions més paradigmàtiques de la Corona d'Aragó i l'època dels Àustries.

³⁹⁶ BINIMELIS, J., *Historia de Mallorca*, vol. III, Palma, 1927, p. 379.

³⁹⁷ AGUILÓ, T., *Virreys de Mallorca*, Palma, 1959, p. 9 i ss; VIDAL, J. J., “Los virreyes de Mallorca. Siglo XVI”, *Homenatge a Antoni Mut Calafell, arxiver*, Palma, 1993, p. 317 – 323.

³⁹⁸ PONS, G., La cura de almas y la vida cristiana del pueblo de Mallorca bajo el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Antologica Annua*, núm. 18, Roma, 1971, p. 562.

El germà del bisbe Vic, Lluís, exercí el càrrec de virrei de Mallorca (1584–1594) tot coincidint amb la pastoral del seu germà Joan. De ben segur, que no és freqüent al segle XVI, trobar coincidències familiars en dos poders, el civil i l'eclesiàstic.³⁹⁹

Segons J. J. Vidal “l'absència permanent dels monarques motivà el desenvolupament institucional del lloctinent general o virrei, màxim representant de l'autoritat reial a les illes”.

El càrrec de virrei fou exercit per aristòcrates dels regnes peninsulars de la Corona d'Aragó que no eren de primer rang. Els virreis tenien funcions militars, governatives i judicials⁴⁰⁰.

El virrei desenvolupava tres funcions: militars, executives de govern i judicials (aquesta darrera fins a la fundació de la Reial Audiència el 1571)⁴⁰¹.

Era el cap suprem i capità general dels exèrcits i, en aquest sentit, com a màxim responsable de la defensa de Mallorca també havia de procurar les obres de fortificació (Palma i Alcúdia) i el bastiment de torres de vigilància en el litoral illenc per prevenir desembarcaments turcs i musulmans.

Per exemple, hem localitzat un nomenament de capità d'infanteria a Alcúdia a través del qual, el secretari del lloctinent general de Mallorca, baró de Xeresa i Alcodar, Lluís Vic, Lluís Deliman, nomenà a Joan Roig, fill, capità de la companyia d'Alcúdia el dia 6 de maig de 1584.

Ben aviat, el capità Major de l'illa, Miquel Eixartell, i el pare del nou capità, Pere Roig, qui havia cedit el lloc al seu primogènit; iniciaren les tramitacions de pressa de possessió del nou comandant al castell reial de l'Almudaina⁴⁰².

³⁹⁹ VIDAL, J. J., *Els virreis de Mallorca, segles XVI-XVII*, Palma, 2002, p. 37-49; els Edictes del virrei Vic foren publicats al *BSAL*, vol. XXII, p. 342, 393, 429 i 467.

⁴⁰⁰ VIDAL, J. J., “Les Illes Balears en temps de Carles I i de Felip II”, *Atles d'Història de Mallorca. Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. XXV, Inca, 2005, p. 180.

⁴⁰¹ PLANAS, A., *La Real Audiencia de Mallorca en la época de los Austrias (1571–1715)*, Barcelona, 2010.

En qualitat d'*altre nos* del rei en el regne “locumtenentem generalem nostrum ex latere nostro et alterum nos personam que nostram representatem” mantenia suprema potestat sobre la resta de càrrecs: controlava la sanitat i l'ordre públic entre moltes altres competències.

Els virreis valencians predominaren a l'època de Felip II: Gaspar de Marrades (1549 – 1558), Guillem de Rocafull (1558 – 1564), Miquel de Montcada (1576–1577) i Lluís Vic i Manrique (1583–1594).

El 29 de desembre de 1583 arribà a Ciutat, en una flota de quatre galeres ben igual que el seu germà Joan, el nou virrei de Mallorca i cavaller de l'orde de Santiago, Lluís Vic i Manrique de Lara⁴⁰³: “aquella misma noche salieron a recibirle los jurados de la ciudad y loa acompañaron a la Catedral, donde prestó los juramentos de costumbre”⁴⁰⁴.

La monarquia demanava als seus virreis que els transmetessin a la cort la llista de persones que podien ser insalubres: l'any 1584 Felip II concedí absoluts poders al que llavors era virrei, Lluís Vic, tota una estratègia reial que facilitava un estricte marcatge del poder municipal i territorial a les Balears.⁴⁰⁵

⁴⁰² Biblioteca Lluís Alemany, *Manuscrits*, sig. ZE5 – 3 / 142. *El Rey y por su Majestad, su Lugarteniente general. Avida consideracion a lo que Pere Roig, vesino de la ciudad de, capitan de Infanteria estuvo, a servido a su Magestad de capitan de una de las compañías de dicha ciudad bien y fielmente y tenida consideracion a sus servicios me ha parecido nombrar y elegir como por las partes nombro y eligo a Juan Roig su hijo mayor por capitan de la compañía que tenia el niño Pere Roig su padre confiado de su legalidad y bondad con todas aquellas preeminencias y prerrogativas que tenia el dicho padre, y tiene todos los otros capitanes de dicha ciudad, mandando al capitan mayor, Miquel Eixertell, ponga en posicion de dicha compañía al dicho Juan Roig y haga que todos los oficiales de la compañía se tengan y reputen por capitan de ella con las mismas prehemincias y prerrogativas que tenia el dicho su padre y tiene los otros dos capitanes de dicha ciudad y le obedescan en todo lo que tocara, a su cargo de capitan, dada en el Castillo Real a VI de mayo. M. D. L. XXXIII. Don Luis Vich.*

⁴⁰³ A la mort del virrei Antoni d'Oms, el setembre de 1582, el succeí interinament el procurador reial Miquel de Pax, fins l'abril de 1583 data en la què Hug Berard ostentà el nou càrrec fins a l'arribada a final d'any del valencià Lluís Vic i Manrique.

⁴⁰⁴ PONS, G., *op. cit.*, p. 564; AGUILÓ, T., *op. cit.*, p. 40-42.

⁴⁰⁵ BELENGUER, E., “Els dos primers àustries”, *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Edicions 62, Barcelona, 2004, p. 330.

La població de Mallorca el 1585, segons relació general del virrei Lluís Vic, era de cent catorze mil set-cents vint-i-set habitants dels quals vint-i-cinc mil corresponies a Ciutat i vuitanta-nou mil set-cents vint-i-set a la part forana de Mallorca.⁴⁰⁶

Un dels primers actes del virrei fou promulgar una sèrie de lleis i manaments en els quals es reprimiren abusos sobre la immoralitat de les costums: en aquest sentit, es coneix un edicte del virrei Vic i Manrique, datat el 1584, inclòs entre els pregons de la Cúria de la Governació contra els alcavots, rufians, etc; que exemplifica la tasca de regularització de costums i supressió del bandolerisme⁴⁰⁷.

Per encàrrec del virrei, “Joan Binimelis (1539-1616) realitzà una descripció topogràfica de l’illa de Cabrera, que després amplià a les illes de Menorca i Mallorca.

Aquests treballs tenien com a objectiu dissenyar una línia defensiva de les illes, davant el perill creixent de falconades corsàries barbaresques”⁴⁰⁸. Es doctorà en medicina a València i va néixer a Manacor, la seva carrera intel·lectual i professional estigué fortament vinculada al suport del bisbe Vic i del seu germà Lluís.⁴⁰⁹

⁴⁰⁶ AHN, Secció Estat. Lligall 3.028, núm. 12. *Relación General de la visita de D. Luis Vich Virrey de Mallorca ha hecho de dicho reyno el año 1585.*

⁴⁰⁷ ARM, AH 430, *Cúria de la Governació, Pregons 1577-1594*, f. 140v-143. Citat i transcrit a MIRALLES, J., *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI*, vol. I, Barcelona, 2006, p. 436 - 440.

⁴⁰⁸ El virrei li encarregà a Binimelis la confecció d’un mapa descriptiu de Mallorca amb una finalitat específica: l’estudi i el coneixement de la costa de cara a la seva defensa contra incursions corsàries. ALCOBERRO, A., “La cultura escrita”, *Història de les Illes Balears. L’època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Edicions 62, Barcelona, 2004, p. 487.

⁴⁰⁹ El 1593 redactà la Història del regne de Mallorca en tres volums (set llibres), text pioner en la historiografia baleàrica, que ell mateix traduí al castellà el 1601. Inicià una descripció general de l’illa, de gran interès geogràfic, com també narra aspectes de caire religiós, polític i cultural. D’alguns fragments podem albirar com era la topografia mallorquina per on es realitzaven les visites pastorals del bisbe Vic. Vegem: “De la descripción de la isla de Mallorca, según los climas y su figura. Habiendo pues de describir y demarcar toda la isla de Mallorca, y discurrir por ella de villa en villa y de lugar en lugar, no es cosa fácil, antes bien dificultosa, y que con grande fatiga y trabajo se ha de alcanzar, por causa de la aspereza de la tierra, y haber en ella muchísimos pasos dificultosos de andar y casi inaccesibles. Se divide Mallorca en dos partes: esto es la parte de las montañas y los llanos de ellas dividiéndola casi por en medio de ella. Son todos sus montes muy altos, que parecen muy inaccesibles y todos ellos guarnecidos

La complexa personalitat de Joan Binimelis, malgrat els estudis de Bover, Antoni M. Alcover i Gabriel Llabrés, resta encara poc aclarida⁴¹⁰. Quina fisonomia tenia la Mallorca dels Vic?

Segons Binimelis, convertit ara en cronista al servei dels interessos polítics dels magistrats municipals mallorquins, “la cosecha que puede dar Mallorca es de trigo, unas 500’000 cuarteras; aunque también ordio y avena unas 200’000 cuarteras respectivamente. También, aceite, queso, azafrán y alcaparras. No menos abundantes las algarrobas, frutas e higos. Hay en la ciudad de Mallorca 33 iglesias entre parroquias, monasterios de frailes y monjas, y otras, en las que cotidianamente se celebran los oficios divinos con mucha devoción”⁴¹¹.

de grandes olivares. Son los montes de Mallorca tan altos que los descubren de Montserrat, de Cataluña, que dista 160 millas”. BINIMELIS, J., *Historia general del Reyno de Mallorca dirigida a los Jurados del mismo Reyno el año 1595*, vol. IV, Palma, 1927, p. 4-5.

⁴¹⁰ La figura del bisbe Vic degué ésser bàsica per a la futura actuació de Binimelis ja que el 1579 rebia un benefici de la Seu i del 1583 a 1588 exercí de rector a Marratxí. DURAN, E., “Joan Binimelis i la Guerra de les Germanies a Mallorca”, *Randa*, núm. 12, Barcelona, 1981, p. 89–125.

⁴¹¹ BINIMELIS, J., *op. cit.*, p. 6–7.

1.5.1. Política militar de proximitat. La visita civil a l'illa de Mallorca (1585)

J. J. Vidal ens informa que la tasca del virrei era impecable i molt eficient ja que “el gener i febrer de 1585, inspeccionà els recursos militars de totes les viles i de Palma, i envià a la Cort una detallada relació dels aspectes que considerà més interessants per a la defensa de Mallorca”⁴¹².

Les seves funcions eren les pròpies de la seva condició d'*alter ego* del rei i, per tant, foren molt àmplies.

Ocupava el primer lloc en l'estructura jeràrquica dels funcionaris de l'administració i és per això, que podia actuar en els assumptes de caire més local tal i com ho confirma la visita a tota l'illa de dia 21 de gener de 1585, “visita en la qual he puesto la diligencia posible en todo lo que toca a las cosas de justicia como de guerra y otras partes tocantes a mi oficio contra el daño que suelen hazer los corsarios (...)”⁴¹³.

Possiblement, aquesta informació civil tan detallada sobre el terreny, serviria al seu germà Joan per complementar les visites pastorals que havia d'emprendre⁴¹⁴.

Les primeres inspeccions, amb els regents Francisco Mijavila i Francisco de Oviedo, foren a Andratx, “y de camino vi Puerto Pin, con su torre que señala los navíos y la del fanal”⁴¹⁵, Punta Negra, cala Vinyes, cala Figuera, Santa Ponsa, Peguera, cala Viñes, cala Calderes, cala Blanca, cala Llamps, cala Marmassen etc.; i en totes manà, o bé construir, o bé adobar les torres de defensa. Així i tot, també es sancionaven i es corregien abusos de la població local.

⁴¹² ROSSELLÓ, R., “Visita de D. Lluís Vich, virrei de Mallorca a les torres, homes d'armes i material de defensa de Mallorca (1585)”, *Fontes Rerum*, vol. I, Palma, 1977, p. 305–322; VIDAL, J. J., “Veu Lluís Vic i Manrique”, *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. XVIII, Inca, 1991, p.117-118.

⁴¹³ AHN, Secció Estat. Lligall 3.028, núm. 12. *Relación General de la visita de D. Luis Vich Virrey de Mallorca ha hecho de dicho reyno el año 1585*, f. 1r.

⁴¹⁴ Segons R. Rosselló “No cal ponderar la importància que té aquest document per qualsevol investigador que vulgui estudiar els aspectes econòmics, militars, defensius, ramaderia, arquitectura de Mallorca”. ROSSELLÓ, R., *op. cit.*, p. 305.

⁴¹⁵ AHN, *ibídem*, f. 2v.

Quan arribà a sant Elm, s'embarcà en un vaixell de la cort i partí a l'illa de sa Dragonera on el capità i enginyer Jorge Fratin⁴¹⁶ dissenyà la torre de "cala Lebeche"⁴¹⁷.

El 23 de gener de 1585 visità Lluçmajor, Algaida i Montuiri amb el capità Diego de Salzedo situant algunes torres en aquestes vil·les.

El febrer, visità Porreres i Felanitx on destacà "el dicho castillo de Falanix que está a media legua dentro tierra del Puerto Petro y Puerto Colom y medial egua de la villa sobre una montaña muy alta, es derruhido, hay agua en él y unos esmeriles con una pieçesuela de yerro que mandé se adreçase"⁴¹⁸.

El virrei s'esmerà en concretar i auditar a cada població, els oficis militars, les armes, la ramaderia, etc.

El recompte total de persones fou el següent: 89.727 (Part forana) i 25.000 (Ciutat de Mallorca). El coneixement "in situ" de la sociologia de tota l'illa el féu corregir abusos.

Per exemple, el dia 2 de juny de 1593, el virrei de Mallorca manà als batles de Selva i Sóller que segrestessin dues - centes lliures als conductors de les possessions de Cúber i Tossals Verds degudes al senyor Bernadí Sanglada⁴¹⁹.

El mateix any el rei decretà que ni jurats ni Consell fossin obstaculitzats a l'hora d'enviar nous síndics amb la intenció de posar remei als excessos dels lloctinents o d'altres oficials reials.

Aquest text anterior, il·lustra part de la carrera que va haver de seguir Vic i Manrique, ja que tots els virreis estaven obligats al final del seu mandat a presentar el famós *judici de residència*.

D'entre les activitats protocol·làries de l'administració virreinal de Mallorca en el segle XVI, podem destacar un capítol a Selva el dia 27 de juliol de 1593.

⁴¹⁶ VIGANÒ, M., *El fratin mi ingegniero. I Paleari Fratino da Morcote ingegnieri militari ticinesi in Spagna (XVI-XVII secolo)*, Lugano, 2004.

⁴¹⁷ AHN, *ibídem*, f. 3r.

⁴¹⁸ AHN, *ibídem*, f. 4r.

⁴¹⁹ ARM, AH 360, f. 118r.

En aquest cas es manà als batles reials de Escorca i Selva, que pel bon govern del regne i servei a sa majestat, Mn. Joan Bordils, *capità d'aquí, vos precesca y vos deixeu precedir com també se fa en altres viles*⁴²⁰.

⁴²⁰ ARM, AH 360, f. 152v.

1.5.2. Testament, funeral, cerimonial i enterrament a la Seu (1594)

El germà del prelat morí el dia 6 de setembre de 1594⁴²¹ en l'exercici del seu càrrec civil (onze anys com els altres virreis Juan de Urríes, 1564-1575; i el seu predecessor Ferran de Çanoguera, 1595-1606) i va ésser enterrat a la capella de Sant Pere de la Seu de Mallorca el dia 6 de setembre de 1594.⁴²²

⁴²¹ ARV, *Papers de la Murta*, s.f. "Cláusula testamentaria del Mayorazgo de don Luís Vich, virrey de Mallorca. En todos los otros bienes míos presentes y venideros que en otra cualquiera parte que se hallasen así de muebles y dinero y censales, deudas que me deben y inmuebles doquiera que sean, como yo no tengo hijos legítimos ni naturales, hago heredera usufructuaria de su vida tan solamente a la ilustre Señora Dona Ana Vich y Marrades, mi carísima hermana, para que goce de su vida, mi hacienda toda, con que no pueda tocar, vender, ni alienar propiedad o propiedades de los censales que hasta hoy tengo esmerados para mi heredero abajo escrito y los que después de mi muerte se esmerasen por mis marmesores. Después empero de la muerte de mi carísima hermana, instituyo mi heredero universal mi carísimo sobrino Jorge Marrades, hijo de dicha Señora Dona Ana Vich y de Marrades, mi carísima hermana: quiero pero y mando que dicho Don Jorge tome el nombre y armas de los Viques y de la familia de aquellos y que no pueda vender ni alinear ni transportar censal o censales algunos de este presente vínculo y mayorazgo, antes bien aquello haya de conservar por sus hijos machos y descendientes. Y después de muerto dicho D. Jorge carísimo sobrino mío, instituyo ya el y a mí heredero universal al hijo mayor del dicho Don Jorge legítimo y natural. Y faltando todos los susodichos en tal caso quiero y mando que dicho vínculo y mayorazgo venga al Señor don Pedro Vich mi carísimo hermano el cual si vivo no seré venga al hijo mayor macho del dicho Señor don Pedro legítimo y natural. Y faltando el Señor Don Pedro y sus hijos y descendientes mando y ordeno que dicho vínculo venga al Señor Don Álvaro Vich mi carísimo hermano mío, faltando él al hijo mayor legítimo y natural (...) Y en caso, lo que Dios no quiera, faltasen todos los susodichos y llamados por esta disposición mía quiero mando y ordeno que dicho vínculo y mayorazgo venga al monasterio de Nuestra Sra. De la Murta de frailes Jerónimos a fin y efecto de acabar el cabo de altar de la Iglesia mayor del dicho monasterio que mis predecesores empezaron con la demás obra (...)"

⁴²² FAJARNÉS, E., "Edicte del virrei D. Lluís Vich", *BSAL*, vol. XXIII, Palma, 1930-1931, p. 342, 393, 429 i 467; ROSSELLÓ, R., "Visita de D. Lluís Vic, virrey de Mallorca, a les torres i armes i material de defensa de Mallorca (1585)", *Fontes Rerum Balearium*, vol. I, Palma, 1977, p. 305-372. Set virreis moriren en l'exercici del seu càrrec: Carles de Pomar, Eixemen Pérez de Figuerola, Felip de Cervelló, Juan de Urríes, Antoni d'Oms, Lluís Vic i Ferran Çanoguera. "Madrid di 8 di ottobre di 1594. Hanno provisto di Vicerè di Magliorca in luogo di Don Luis Vic, che morí, Don Hernando di Zanoguera,

Malgrat el final de la seva vida arribés en plena activitat militar a l'illa, Lluís Vic, tal i com ho assevera L. Arciniega, “eligió como sepultura la capilla de su linaje en el Monasterio de la Murta, y en él dejó una obra pía de 1.308 libras. Además, instituyó un vínculo y Mayorazgo perpetuo para la sucesión de sus bienes censales que conservase el nombre de la familia, *la qual sin hacienda no es posible se pueda mantener ni conservar muchos años*”⁴²³.

En el seu testament, no exempt de costosos plets sobre la seva hisenda (valorada en quaranta – mil lliures), va instituir, a la Murta, una missa solemne cantada dedicada a la Immaculada Concepció a la seva capella.

El substituí interinament el llavors procurador reial, també interí, Pere Vivot, que jurà el càrrec el dia 7, fins a l'arribada del nou lloctinent general, Ferran Sanoguera, el dia 20 de gener de 1595.

Amb la màxima celeritat, el 31 d'agost de 1595, Joan Vic cedí al seu nebot Jordi Vic Marrades, tots els drets de l'herència del difunt lloctinent general⁴²⁴.

Però no va ser un camí gens fàcil. El 8 de setembre de 1596, Jeroni Tafoia, majordom, prevere i familiar del bisbe Vic, hagué d'intercedir per a que Aina Vic Marrades, vídua de Gaspar Marrades i hereu en part de l'herència, recuperes tots els béns del llegat⁴²⁵.

cavaliere valentino, che prima era governatore dell'isola di Ibiza”. (ASV, *Nunziatura di Stato. Spagna*, v. 45, f. 555r – 557v).

⁴²³ ARCINIEGA, L., *op. cit.*, p. 277. El testament se conserva en el Archivo histórico Nacional (AHN), *Consejos*, legajo 23.659, f. 2r – 16v.

⁴²⁴ ARM, *Protocol 5036*, f. 45r.

⁴²⁵ ARM, *Notaris 5036*, f. 192r. No seria la darrera intervenció de Tafoia en favor del bisbe Vic. El 26 de març de 1604, el seu majordom, donà a Praxedis Fornés, filla de Joan Fornés, familiar “comensalis” de Joan Vic Manrique, setze lliures de censals sobre la peça de terra situada a Sencelles. Aquesta terra la tenia per una donació realitzada pel bisbe Vic el 24 de desembre de 1592. El prelat rebé els censals de Floriano de Xerica tal i com consta a un instrument firmat pel notari Francesc Ferro el 24 de setembre de 1590. Floriano de Xerica les tenia per una compra feta a Antoni Campaner davant el notari Joan Bonet el dia 1 de desembre de 1588. El comensal o la figura de clergue agregat al servei permanent d'un prelat, fou una constant dins la vida de Joan Vic. Segons consta en una acta notarial de dia 3 d'agost de 1594, el mercader Martí Fullana, comensal del prelat Vic, relaciona exhaustivament davant notari tots i cada un dels negocis familiars. (ARM, *Notaris 3063*, f. 160r).

El mateix any, dia 15 de desembre, el bisbe Joan Vic realitzà una donació al seu germà Álvaro, governador de la Ciutat d'Alacant, de 6.500 escuts d'or.

El bisbe establí com s'utilitzaran aquest diners: 5.000 escuts destinats com a dot per al futur matrimoni de la filla del seu germà, la senyora Maria Vich i de Castelví. Els restants 1.500 escuts es repartiran entre les altres tres filles d'Álvaro, Monse, Blanca i Francisca, a condició que triïn la vida religiosa, concedint 500 escuts a cadascuna.

Els testimonis foren Jeroni Tafoia⁴²⁶, majordom del bisbe, home de confiança, benefactor de sant Domènec de Palma⁴²⁷ i canonge de la Seu, i Miguel Pallerès, familiar⁴²⁸.

Un dels llibres de sagristia de la catedral mallorquina⁴²⁹ documenta escrupolosament el cerimonial i la litúrgia al servei del poder civil i reial, encara que amb matisos ja que el traspàs corresponia al germà del bisbe i les atencions foren puntillistes.

Morí a les dues de la matinada i com que no constava cap prescripció en el seu testament del lloc on havia de tenir la vetlla, el cos jacent es va custodiar, momentàniament, al monestir de sant Agustí per instància del prevere i clavari Francesc Ferragut Taxaquet.

⁴²⁶ ARM, *Protocol P – 600*, 7 de setembre, 1591. Jeroni Tafoia nomenà procurador a Menorca; ARM, *Protocols F – 374*, 6 de febrer, 1602 (codicil el dia 12 de febrer de 1606). Testament de Jeroni Tafoia, canonge de Mallorca, qui a través d'un criat seu, crea un censal a la capella del bisbe Vic (Mare de Déu Morta).

⁴²⁷ ARM, *Protocol 5035*, 19 de març, 1602. Jeroni Pujol dominic que ha de professar, donà a Jeroni Tafoia, tots els seus béns. Es reten una part (50 lliures) que donà per a la fabricació de l'orgue del convent de sant Domènec de Palma.

⁴²⁸ ARM, *Notarios 5033*, 1594, f. 160r. (Notario Francesc Ferro). Joan Vich y Manrique. *Die XV mensis decembris anno predicto MD LXXXX IIII. In Dei nomine. Ego dompnus Joannes Vich et Manrique Dei et apostolici sedis gratia episcopus Maioricensis et de concilio sue Regie Magistatis non dolo vi etc dono donatione pura mera simplicii et irrevocabili inter vivos ac de presenti vobis admodum illustrissimo domino dompno Alvero Vich et Manrique fratri meo de consilio predictae S. C. R. Magestatis domini nostri regis et perhadem gubernatori civitatis de Alicant absenti et per amore fraternali motus sex mille et quingentos scutos aureos (...).*

⁴²⁹ ACM, *Llibre de sagristia (1594 – 1595)*, sig. 1277, f. 70 v–72v.

La celeritat de la cancelleria episcopal la intercessió del prelat feren que el capítol determinà unànimement que el virrei Vic i Manrique fos enterrat i sepultat a la capella de sant Pere el dia següent a toc de nou salves com s'acostumava a honrar a les dignitats.

El cos fou traslladat a la capella de santa Anna de l'Almudaina.

L'ardiaca Gregori Safortesa féu les oracions d'absolucions, seguit de salms i misereres a l'uníson cantats per la resta dels canonges i preveres convocats.

A continuació, la processó i el seguici fúnebre s'inicià amb dos canonges vestits de capes de setí negre i els dos primatxers o primicers (qui presidien el Cor) vestits amb capes de xamellot negre i bordons, un dels quals amb estola de vellut negre, salpasser d'argent i llibre per oficiar el funeral o ofici major.

S'obriren les portes de la catedral i s'iniciava el ritual religiós, presidit pel bisbe Joan Vic, per acomiadar el cos i l'ànima del seu germà Lluís.

Finalitzada la missa per a difunt, l'ardiaca Safortesa i el degà Jeroni Safortesa, encapçalaren la multitudinària processó pels carrers del cas antic de Palma juntament amb els rectors de totes les parròquies i els representants dels frares dels sis monestirs palmesans, tots amb la seva creu de mà: dominics, franciscans, carmelites, agustins, trinitaris i mínims.

Darrera d'ells, el cabiscol Guillem Custurer i el canonge Rafel Albertí, qui s'absentà "in situ" per indisposició.

El bisbe de Mallorca aportà vint-i-quatre torxes de les quaranta-vuit de tot l'acompanyament: els jurats de Palma contribuïren amb la resta.

Les portaren els patges del prelat, del virrei i els minyons del castell de l'Almudaina. Portaven el fèretre dotze canalers principals, sis a cada banda, custodiats per quatre canonges i seguits de dotze prevere; tots portadors de ciris blancs.

L'oració per la seva ànima finalitzà, a la Seu, el 12 de setembre de 1594 amb una missa conventual i solemne presidida pel seu germà.

1.6. *Finis gloriae mundi*. Vic, arquebisbe de Tarragona (1604–1612)

1.6.1. El darrer destí episcopal. Vic i Manrique, arquebisbe de Tarragona (1604)

Només tres bisbes de Mallorca seguiren el seu *cursus honorum* una vegada abandonada l'illa i assoliren el govern d'altres diòcesis peninsulars i dos arquebisbats: “foren Diego de Arnedo, que va ser bisbe d'Oscà⁴³⁰ i Jaca, Vic Manrique de Tarragona i Escolano Ledesma de Granada, respectivament”⁴³¹.

El bisbat de Mallorca sota el govern de Vic i Manrique, per la seva tasca pastoral, litúrgica i religiosa per una banda, i la seva permanència de més de trenta anys a l'episcopat mallorquí (1573-1604) per l'altra, forma part d'un dels períodes de més esplendor de la història de l'Església a Mallorca.

La historiografia del segle XX ha tractat molt superficialment la labor ingent del prelat Vic⁴³². També no faltaren els judicis dels seus contemporanis manifestant els aspectes més positius de la seva actuació eclesiàstica.

Fou el cas de J. Binimelis qui afirmà “(...) Que fue este prelado de condición muy afable y benigno y llevó su gobierno de gran discreción y prudencia y con benignidad y dulzura, con que acertó la condición de los mallorquines, pues fue muy amado entre ellos”⁴³³.

⁴³⁰ ASV, *Acta Miscellanea*, núm. 19, f. 446r. 17 abril de 1572. Referente Rmo. Lomellino. Absolvit D. Didacum episcopum Maioricensis a vinculo et eum transtulit ad ecclesiam oscensi ad presentationem regis catholici per obit Petrus Agustini nac.

⁴³¹ COLOM, M. et al., “Societat de les illes en els segles XVI i XVII”, *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 455.

⁴³² En aquesta mateixa línia de positivisme a l'acció pastoral del bisbe Vic i Manrique s'expressen autors com G. Llabrés: “en todos los hombres insignes de la época a que nos referimos está el obispo Juan Vic i Manrique, uno de los pastores que durante mayor número de años guió el rebaño de esta diócesis y que más grata e imperecedera memoria ha dejado (...)”; LLABRÉS, G., “El canónigo Jerónimo Garau”, *BSAL*, vol. V, Palma, 1893 - 1894, p. 122.

⁴³³ BINIMELIS, J., *Historia de Mallorca*, vol. III, Palma, 1927, p. 290.

Aquest context religiós i personal era favorable per acabar la seva carrera episcopal a l'illa de Mallorca, amb una maduresa de setanta - quatre anys i les recomanacions mèdiques per no canviar de bisbat.

De totes maneres, el prior del monestir de la Murta l'any 1594 li augurava nous presagis: “Nuestro señor (...) Se sirva dar a V.S. muy largos años de vida y le ponga en la silla que merece, para que tenga más (renta) que emplear al servicio y satisfacer a su tan generoso ánimo”⁴³⁴.

En el mes de març de l'any 1604⁴³⁵, Joan Vic i Manrique fou promocionat a l'arquebisbat de Tarragona en la que va governar fins l'any de la seva mort, el 1612. Proclamada la seu vacant a la diòcesi de Mallorca, l'ardiaca i vicari general Gregori Zafortesa, pilotaria la transició cap al pontificat d'Alonso Lasso Sedeño (1604–1607)⁴³⁶.

⁴³⁴ PONS, G., *op. cit.*, p. 579. Carta del prior de la Murta al bisbe Vic i Manrique conservada a l'Arxiu del Regne de València (ARV), *Papers de la Murta*, lligall núm. 411, 3 d'octubre de 1590.

⁴³⁵ En un document conservat a la cúria episcopal de Mallorca es fa al·lusió que el bisbe Vic ja estava absent de la diòcesi (*nunc in remotis*). ADM, *Registra Communa*, 1596 - 1605, f.403v.

⁴³⁶ ASV, *Archivio Consistoriale. Acta Camerarii*, núm. 13 (1592–1605), f. 404v. *Referenti Rmo. D. Cardinale Paravicino pro Rmo. Cardinale Farnisio absolvit episcopum Alphonsum ei vinculo ecclesie Callaritarum eum que transtulitad euliam maioricense ad presentationem reg vacantum Joannis Vic episcopi ad euliamus tarraconensis cum reformatione pensionum usque ad summam 3.000 librarum monete carthihis pro personis nominanum salvis etiam pensibus antiquis omnes simul non excedant partene fuerunt eteum retentionem dominationis archiepi Calceritans pensionis annus 200 l., parrochia hic ecclesie loci di Balbona Abulensis dioecesis.*

1.6.2. La gestió de la partida i la venda de la seva casa a la plaça de la Seu de Palma

No obstant, la decisió del seu final de prelatura illenca arribà el dia 14 de desembre de 1603, jornada festiva que tingué lloc a la Seu de Mallorca on es celebrà una missa solemne d'aniversari en favor del bisbe Vic⁴³⁷.

Calia iniciar la partida i el prelat es desprèn de part de la seva cambra personal com és l'esclau Joan Antoni Seguí⁴³⁸. El dia 26 de març de 1604 nomenà fidel procurador a l'illa, el mercader Pere Llabrés, per a què tingues cura dels seus negocis i especialment, per a vendre la casa que tenia a la plaça de la Seu.

El mateix dia i mes de l'any 1604 es recordà igualment aquest esdeveniment.

El nou prelat de la diòcesi de Mallorca, Alonso Lasso Sedeño, aleshores arquebisbe de Cagliari⁴³⁹, prengué possessió a la Seu el 17 de juny de 1605⁴⁴⁰ fins el 1607, any de la promoció del dominic fra Simó Bauçà (1607–1623)⁴⁴¹.

⁴³⁷ Nicolo Boningni, fiscal general del papa a Espanya, escrigué des de Barcelona una carta al cardenal Pietro Aldobrandini, datada el dia 2 de març de 1603, informant-li de la renda de la mensa episcopal que deixava Vic i Manrique a Mallorca per import de 1.800 lliures, 600 més que la passada seu vacant. Consulta si unes 120 lliures poden ser assignades al nou arquebisbe de Tarragona per agilitzar el seu trasllat. ASV, *Segreteria di Stato. Spagna*, vol. LVI, f. 56r. *Ilmo et Rmo. Principale mio Cardinalissimo. Doppo scritto a l'altra mia à V. S. Illma. s'e facto l'assetto de le baronie di Maiorcha, spectanti a quista mensa episcopali che è il piu difficultoso per esser lontano, et in isola maritima, et si e facto con utili evidenti di la camera per 1.800 libre, che sono 600 piu el quillo si assetto in la vacanti passata, et 120 piu el quillo l'assietana il Vescovo, andaro attiendo al resto per andarmene tanto piu presto à Tarragona per sbigarra et tornari alla corti et li faccio con questa humilissima vinerarla. Di Barcellona 2 di marzo di 1603.*

⁴³⁸ ARM, *Notaris 5032*, 3 de juliol de 1603, f. 59r.

⁴³⁹ AAEV, *Promoción de obispos*, legajo 118, 1602 – 1620, f. 44r – 45r. Itàlia. Arquebisbat de Cagliari, vacant per promoció de Alonso Lasso al bisbat de Mallorca, para Francisco Esquivel, Inquisidor. 25 de novembre de 1604. *El Rey. Ilustre Duque de mi concejo y mi embajador estos días nombrado. Sabéis como por otra carta mía habréis entendido para el obispo de Mallorca al Doctor D. Alonso Lasso Sedeño arzobispo de Caller en mi reino de Cerdeña y habiendo vacado por esta razón la dicha Iglesia cuya nominación y presentación me toca por ser de mi Patronato Real y mirando en la persona que podría ser más idónea y suficiente para ella y de quién con ahora se pueda confiar que Nuestro Señor*

1.6.3. Les visites pastorals i l'episodi de la Guerra del Francès. L'anhel esvaït (1604–1612)

L'únic historiador de Balears que ha tractat aquesta etapa tarragonina del bisbe Vic i Manrique amb el maneig de fonts documentals de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona és G. Pons Pons⁴⁴².

será servido y la dicha Iglesia bien regida y administrada con descargo de conciencia, ha hecho elección y nombrado para ella al Doctor Francisco de Esquivel, Inquisidor en el mio reino de Mallorca por la mucha satisfacción que tengo de su buena y ejemplar vida, letras y suficiencia y otras buenas partes que en él concurren con pensión nueva de nueve mil libras barcelonesas en cada año para la persona que en otra carta se os advertirá sobre las pensiones viejas que tiene que son las que servís por la certificación que con esta será de mi secretario infrascrito y con que haga dejación de dichos beneficios que tiene de cada provisión se os escribirá aparte por la vía de Castilla encargo y mando que en mi nombre que como patrón soy de dicho arzobispado de Caller presentéis a D. Francisco de Esquivel, con mi consentimiento y procuración con todos los recaudos necesarios. Yo el Rey. Valladolid, a XXV de noviembre de 1604. Digo Yo Juan de Vilella del concejo de Su Majestad y su secretario, que por una certificación y memoria que me ha dado Don Alonso Lasso Sedeño, arzobispo de Caller, consta que en aquel arzobispado vale un año con otro diez mil libras catalanas y que responde cada año de pensión de vieja cuatro mil reales perpetuos a la Inquisición de Cerdeña cuatrocientos ducados de a once reales al doctor Salinas rector de una parroquial de aquel Arzobispado y otros cien ducados de a once reales al doctor Malloll canónigo y canciller de Mallorca y para que conste ello, di la presente firmada de mi mano y nombre y fecha en Valladolid a XXV de noviembre de 1604. Juan de Vilella.

⁴⁴⁰ ASV, *Acta Miscellania (1605–1612)*, núm. 25, f. 2v. 20 de juny de 1605. *Romae. Referente. R. D. Cardinale Farnesio ad presento nemo regis catholici, providit ecclesiae Calaritam in Sardinia vacans per translationem Rvd. Alphonsi iillius episcopus ad ecclesiam maioricense de persona R. D. Francisci Desquivel et in Regno maioricense haeritice pravitatis inquisitoris, salvis pensionibus antiquis, et eumo reservationem novem annum minanda quae comnet tertiano parteno ipsos fruntino non excedunt et eum decreto quod non etat fidei profesionem et repetitano illius fustrumo ad Urbino transcrivitat ante que anno presenti ecclesie posianimo aliquis eat absolvens et aliis.*

⁴⁴¹ ASV, *Acta Miscellania (1605–1612)*, núm. 25, f. 33v. 7 de gener de 1607. *Romae. Referente. R. D. Cardinale Paravicino providit ecclesia maioricensi vacans per obiitum Alphonsi ultimi illius episcopum ad presentationem magestatis catholici de eius jure patronatis existut de persona R. P. Simonis Bauça ordinis paredicatus cum retentionem compartilicum et reservationem unius pluvium pensionium usque ad summam 1.000 libras illarum partium salvius pensionibus antiquis pro persona sui personis nominandum modo tertiano partem fruimo et omnes simul non excedent et illius.*

⁴⁴² PONS, G., *op. cit.*, p. 579-582.

No obstant cal tenir en compte els incursions de J. M. Marqués⁴⁴³, o les visites pastorals, encara que posteriors, del segle XVIII per part d'E. Perea⁴⁴⁴, els concilis provincials⁴⁴⁵, el procés constructiu de la Seu de Tarragona⁴⁴⁶, la cúria de Vic i Manrique⁴⁴⁷ o, finalment, un recorregut per la pintura i les arts plàstiques del XV al XVII⁴⁴⁸.

S'ha localitzat una font importantíssima per consultar que és el testament inèdit de Joan Vic i Manrique que es conserva a l'arxiu⁴⁴⁹ com també, el manuscrit de J. Blanch titulat *Episcopologi de Tarragona*.

Per les consultes i buidatges que hem realitzat en aquest arxiu eclesiàstic, hem pogut comprovar que no es conserven les actes de visita pastoral del bisbe Vic i Manrique a Tarragona (1604-1612) a causa de la seva destrucció durant la Guerra del Francès la nit del 19 d'agost de 1813, quan les tropes napoleòniques atacaren el palau episcopal.

L'inventari de visites pastorals de l'arxiu contemplen l'arc cronològic des de 1445 fins 1450, però després, no havent custodiades les visites de l'etapa Vic i Manrique (1604-1612), la catalogació passa a l'arquebisbat de Joan de Montcada i Gralla que comença el 1614. El cens de registres a Tarragona és el següent:⁴⁵⁰

- *Visites pastorals de 1445*, en foli. Número 1 B, capsa 7.
- *Visites pastorals de 1484-1485*, en foli. Número 1 C, capsa 7.

⁴⁴³ MARQUÈS, J. M., "Relaciones *ad limina* de la provincia eclesiástica Tarraconense en el Archivo Secreto Vaticano", *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 47, 1974, p. 209-219.

⁴⁴⁴ PEREA, E., *Església i societat a l'arxidiòcesi de Tarragona en el segle XVIII. Un estudi a través de les visites pastorals*, Tarragona, 2000.

⁴⁴⁵ AAVV, *Concilis provincials tarraconenses*, Barcelona, 1994.

⁴⁴⁶ CAPDEVILA, S., "La Seu de Tarragona. Notes històriques sobre la construcció, el tresor, els artistes i els capitulars" a *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. I, Barcelona, 1935, p. 1-192.

⁴⁴⁷ RAMÓN, S., "Canonges, comensals i beneficiats de la Seu de Tarragona", *Butlletí Arqueològic de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 21-22 (Separata), Tarragona, 1999-2000.

⁴⁴⁸ MATA, S., *La pintura del Cinc-cents a la diòcesi de Tarragona (1495-1620)*, Tarragona, 2005.

⁴⁴⁹ AHT, Tarragona, caixa 91, signatura 115, notari Francisco Reverter, folis 34r-37r.

⁴⁵⁰ Consultar l'inventari publicat de les Visites Pastorals de l'Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona (AHAT). Conté un índex de visites pastorals, de parròquies, esglésies, ermites, santuaris, monestirs en els quals s'ha realitzat les citades visites.

- *Visites pastorals de 1449-1450*, volum en foli, 224 folis amb índex, número 2, capsa 1.
- *Visites pastorals de l'arquebisbe Joan de Montcada i Gralla, 1614-1615*, volum en foli, 326 folis amb índex, número 3, capsa 1.

Com podem comprovar, serà impossible una reconstrucció documentada de les visites pastorals de l'etapa de l'arquebisbe Joan Vic i Manrique a Tarragona⁴⁵¹.

Per altra banda, manllevat de la seva avançada edat, va realitzar una completa labor episcopal ja que l'abril de 1607 realitzà un sínode en el qual es varen tractar molts temes d'ordre pastoral.⁴⁵²

A finals del mateix any i principis de 1608 va tenir lloc un concili provincial a Tarragona, al qual van assistir-hi els bisbes de Barcelona, Vic, Solsona, Lleida i Elna.⁴⁵³ Tenim constància d'un segell episcopal de l'arquebisbe Vic, segons Ferran de Sagarra: “(...) Bé, que encara en el segle XVII, com hem dit es troben de forma ogival els segells dels arquebisbes Joan Vic i Manrique i Joan de Moncada, des d'aquest segle son corrents i usuals les formes ovalada i rodona”⁴⁵⁴.

Al marge d'aquestes actuacions de govern eclesiàstic s'ha de tenir en compte que l'arquebisbat de Tarragona comprenia l'illa d'Eivissa, encara que, com afirmà G. Pons, “Era difícil que pudiera estar bien atendida en cuanto a visitas y confirmaciones (...) Algunas veces tuvieron que ir a esta isla los obispos de Mallorca comisionados por el de Tarragona, y el mismo Vic i Manrique había ordenado a no pocos ibicencos con letras dimisorias de su ordinario”⁴⁵⁵.

⁴⁵¹ MARQUÈS, J. M., “Relaciones *ad limina* de la província eclesiàstica tarraconense en el Archivo Secreto Vaticano”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 47, 1974, p. 209-219.

⁴⁵² AHT, *Processus Synodorum Archidiocesis Tarraconensis ab anno 1607 usque ad 1668 celebratorum*.

⁴⁵³ COSTA, B., “*Collectio novissima constitutionum provincialium Tarraconensium*”, vol. VI, p. 50-59”, EZENARRO, R. de, *Concilios Tarraconenses*, vol. I, Barcelona, 1866.

⁴⁵⁴ SAGARRA, F. de, “Antics segells dels arquebisbes de Tarragona”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. V, Barcelona, 1929, p. 204.

⁴⁵⁵ PONS, G., *op. cit.*, p. 581.

1.6.4. Arquebisbe i canonges. Un devot binomi de la Immaculada Concepció. La talla d'argent de Bernat Maimó (1614)

La devoció a la Immaculada, que tant va potenciar durant el seu bisbat a Mallorca, també va ocupar part de l'aspecte devot i popular de l'acció diocesana: sabem que va fundar una solemne festa i processó en honor a n'aquest misteri.⁴⁵⁶

Un acord de la confraria de preveres confirma aquesta voluntat⁴⁵⁷, per la qual una part important de la fundació, dotada en 100 lliures, es dedicava sufragar la participació de quinze joves amb atributs del Rosari.

La Universitat de Tarragona, informada de la institució de la festa per part de l'arquebisbe, féu una convidada general a totes les confraries per a que participessin amb les banderes. A més s'ordenà que es llancesin tres salves als baluards de sant Antoni i santa Clara⁴⁵⁸.

⁴⁵⁶ TOMÀS, A., *El culto y la liturgia en la catedral de Tarragona*, Tarragona, 1963, p.125 i ss. "Colocamos como meta de este definitivo avance el culto a la Inmaculada la solemnización de la festividad instituida por el arzobispo Vich y Manrique (1604-1611). Dice el archiepiscopologista Blanch: era molt devot de la Concepció de Nostra Senyora y així fundà en la Seu la sua festa ab la distribució més pingüe que ningú dia de l'any". BLANCH, J., *Archiepiscopologi*, vol. II, p. 167; FORNÉS, F., *Episcopologio Universal del Arzobispado de Tarragona*, Tarragona, 1645. (Biblioteca Nacional de Paris, sig. Ms. Baluze 108); MORERA, E., *La Inmaculada Concepción. Culto que se le ha dedicado en Tarragona y su provincia eclesiástica*, Tarragona, 1904; TOMÀS, A. et al., *Tarragona. La tesis concepcionista*, Tarragona, 1957.

⁴⁵⁷ ACT, *Liber IV*, Det. C.P.C.T., 15 de març de 1616, f. 34r. "Acceptacio de la marmessoria del Iltm. Y Rvdm. Don Joan Vich y Manrique. Fonch llegit un memorial contenint en efecte 100 lliures en propietat y 100 sous en pensio, per obs de esmerçar dites 100 lliures en lloc tuto y segur per a solemnizar la festa de la Inmaculada Concepció de Nostra Senyora".

⁴⁵⁸ Arxiu Municipal de Tarragona, *Actas*, 8 de març de 1640, f. 40r.

Alguns autors afirmen que va patrocinar, a la catedral de Tarragona, una imatge de metall preciós representant a la Immaculada.⁴⁵⁹ Possiblement no sigui del tot precís. Vegem el cas.

De la seva etapa tarragonina hi ha molt poques dades i segons M. Carbonell “(...) Hay que recurrir a las escasas noticias que ofrece el canónigo seiscentista Blanch, ya que gracias a él sabemos que instituyó la fiesta de la Inmaculada en la catedral, como ya había hecho en la de Mallorca, y que encargó una Inmaculada de plata, desaparecida durante la guerra de la Independencia⁴⁶⁰ (...) En su testamento, el prelado manifiesta la intención de fabricar una capilla en la catedral”⁴⁶¹.

Segons les resolucions de les actes capitulars, el dia 8 d’octubre de 1613, l’artista local Bernat Maymó està tallant la imatge de la Concepció i per finalitzar-la necessita set marcs⁴⁶².

Qui eren els canonges?⁴⁶³

⁴⁵⁹ G. Pons cità un manuscrit de M. Marí existent a la biblioteca del Capítol de Tarragona titulat *Nominum et actorum Archiepiscoporum Tarraconsensium expositio* i que porta informació sobre dita imatge sufragada pel l’arquebisbe Vic i Manrique (1604-1612). PONS, G., “La reforma eclesiàstica en Mallorca durante el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara”, *Antologica Annuaria*, núm. 16, Roma, 1968, p. 284.

⁴⁶⁰ Va fer donació al capítol d’una imatge de la Immaculada Concepció, de plata, de tres pams d’alçada.

⁴⁶¹ CARBONELL, M., “El mediterráneo cercano: Juan Vic y Manrique (1530-1611) y algunos intercambios artísticos entre Valencia y Mallorca”, *Actas del XI Congreso del CEHA*, Valencia, 1998, p.139. Segons A. Tomás “la construcción de la magnífica capilla de la Inmaculada de la Catedral de Tarragona, debida al capitular Diego Girón de Rebolledo (1634 – 1682), si bien por su importancia merecería un más detallado estudio, debemos, con todo, hacer solamente mención de ella por ser muy estudiado. Este extraordinario monumento de fervor mariano ha de considerarse como un fruto espléndido del renacimiento immaculista iniciado especialmente con la fundación de Manuel de Espinosa. El 29 de enero de 1666 se autorizó la construcción, y al empezar el siglo XVIII el culto era ordinario en dicha capilla”. TOMÁS, A., *op. cit.*, p. 128; CAPDEVILA, S., *La Seu de Tarragona*, Tarragona, 1935, p. 67; MADURELL, J. M., *La capilla de la Inmaculada Concepción de la Seo de Tarragona*, Tarragona, 1958.

⁴⁶² ACT, *Actas Capitulares*, 8 de octubre de 1613, f. 95r.

Nom i llinatge	Canonicat
Agustí Torrens	1600 - 1612
Josep Fonseca	1602 – 1605
Gabriel García	1602 - 1618
Andreu Reig	1603 – 1620
Francesc de Torme i de Liori	1603 – 1628
Miquel Pagès	1605 – 1608
Mateu Cabrer	1606 - 1625
Josep Miquel	1606 – 1630
Macià Calders	1610 – 1612
Agustí Freixa	1612 - 1629

El 28 de gener de l'any següent es va acordar estipular una recerca de plata amb celeritat a la sagristia per poder acabar la peça⁴⁶⁴.

L'empenta serví per cloure l'obra i el 14 d'abril Maymó lliurava la Immaculada a la Seu tarragonina: “Bernardus Maymo argenti faber civis Tarracone obtenta licentia comparavit in capitulo qui offert et tradidit imaginem argenteam Conceptionis beate Marie virginis iam perfectam”⁴⁶⁵.

⁴⁶³ Font d'elaboració pròpia de l'autor a partir de SANÇ, F., “La Seu de Tarragona. Notes històriques sobre la construcció, el tresor, artistes, capitulars”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, Barcelona, 1935, p. 1–192.

⁴⁶⁴ ACT, *Actas Capitulares*, 28 de gener de 1614, f. 115r.

⁴⁶⁵ ACT, *Actas Capitulares*, 11 d'abril de 1614, f. 128r.

Dos dies després es resol finiquitar l'import a l'artista⁴⁶⁶ i el 1623 s'inicia una altra recerca a la sagristia per adornar la peça amb pedres precioses⁴⁶⁷.

Es té constància documental que el 1656, la Immaculada de Maymó processionava solemnement pels carrers de Tarragona⁴⁶⁸: “VIII deembre. Inmaculada. Despres de Completas proffesso per ciutat ab la figura de Nostra Sra. y los quince misteris, processo de capes, cantes lo Te Deum laudamus a cant de orgue, fineix en lo altar mayor aont lo president dira vers y oracio, los succentors a 6 capes y bordons”.

⁴⁶⁶ ACT, *Actas Capitulares*, 16 d'abril de 1614, f. 129r.

⁴⁶⁷ ACT, *Actas Capitulares*, 15 de novembre de 1623, f. 98r.

⁴⁶⁸ ACT, *Consueta de 1656*, 8 de deembre.

1.6.5. *Visitando, corrigendo, disponendo et ordinando*. La visita *ad limina* (1605)⁴⁶⁹

Tot just arribat a l'episcopat tarragoní, Vic i Manrique va haver de posar en marxa la visita pastoral cap a Roma. En aquesta nova etapa de govern diocesà, el valencià es va distingir pels mateixos valors que li donaren bona fama a Mallorca: la saviesa i esperit caritatiu.

Preocupat per la manca d'aigua potable a la ciutat, va projectar fer arribar a Tarragona la que brollava de la font del Llorito, i ho va aconseguir, encara que per poc temps. Per ser el prelat més vell d'Espanya va obtenir un bisbe auxiliar: Joan Estelric.

Finalment, impedit per la greu malaltia i debilitat del valencià, fou el seu bisbe auxiliar "officiale[m] specialiter delegavit" qui es desplaçà a Roma per a visitar els sepulcres de Pere i Pau i el papa Sixte V, acompanyat pel majordom de l'arquebisbe Miquel Pallarés. Actuà de notari Francesc Reverter, el mateix qui escrigué el seu testament el 1612.

Una nota afegida a la visita *ad limina* correspon al monestir de monges cistercenques de Vallisbona o Vallbona de les monges per la qual es concedeix llicència eclesiàstica per a permetre passejar homes i dones fora del monestir i de la seva clausura.

L'inici de l'informe comença per destacar l'antiguitat de la ciutat de Tarragona i de la cobertura de l'arquebisbat a més de quaranta – vuit pobles i tots aquells centenars d'habitants que viuen repartits al camp.

L'arquebisbat té jurisdicció plena en el principat de Catalunya, respecte amb l'ànima del seu prelat, on exerceix oficialment les seves competències oficials i religioses, "visitando, corrigendo, disponendo et ordinando".

L'arquebisbe celebrava missa pontifical el dia de Pasqua, Pentecostès i Corpus Christi. La metropolitana té dotze dignitats i la catedral un total de vint-i-quatre canonges regulars de sant Agustí, essent el penitenciari i el lectoral un doctor en teologia.

⁴⁶⁹ ASV, *Congregaciones del Concilio*, Tarragona, sig. 785 A, f. 119r-122v.

Hi ha via a la ciutat sis esglésies, capelles i les seves confraries que commemoraven els seus dies de festa. També monestirs de dominics, franciscans, trinitaris, carmelites, cartoixans, agustins, caputxins i més de vint ermitans. Dins el mateix context hi havia un convent de jesuïtes i un monestir de monges de santa Clara.

Un hospital per assistir als més dèbils i pobres i un seminari amb un total de deu estudiants complementaven les més de cent–vint esglésies parroquials i les corresponents sufragànies distribuïdes per tota la província eclesiàstica.

1.6.6. El sínode diocesà tarragoní (1607)⁴⁷⁰

“Prima sinodus dioeclesana ecclesia” de Vic i Manrique a Tarragona⁴⁷¹ es convertí en un òrgan consultiu de gran ajuda pel ministeri de govern de l’arquebisbe.

Després del profund coneixement dels problemes de la diòcesi catalana que li havia proporcionat la visita pastoral efectuada els dos primers anys d’episcopat (avui no conservades), Vic va decidir convocar un sínode diocesà per a dictar les normes i adoptar les mesures canòniques necessàries amb vista a l’adaptació i aplicació pràctica de la reforma de costums preconitzada pel Concili de Trento.

El sínode fou celebrat el dia 26 d’abril a la capella del Corpus Christi del palau episcopal, sota la presidència de Vic i Manrique, donant fe el nunci, Nadal Domènec i el notari, Francesc Reverter.

El toc de campana major anuncià l’entrada de tots els congregants que havien presentat manament d’assistència quinze dies abans: els canonges Jaume Reig i Antoni Torrens, els preveres Bartomeu Miralles, Pere Balle, Llorenç Oliver, Gabriel Carbonell, Joan Albinyana, Nicolau Llorens, Gabriel Mayol, Marc Palau, Pere Guasp, Francesc Martí, Pere Guiu, Bernat Estalella, Jeroni Gomar, Lluís Roig, Pau Albareda, Salvador Soler, Gaspar Espanyol, Jaume Martí, Manel Sampol i cinquanta–nou preveres i frares més, constituïren el ple d’aquest sínode.

El primer punt amb el qual s’inicià el sínode fou una súplica unànime per a la canonització del frare franciscà pare Àngel del Pas (Perpinyà, 1540–Roma, 1596)⁴⁷², incoada dues dècades després pel papa Urbà VIII i definida el 1699. En 1863 es reprengué i el decret de Pius IX de 30 de juliol d’aquell any equivalia a la proclamació

⁴⁷⁰ AHAT, *Sinodus dioeclesana Tarraconensis ecclesie*, núm. 7,13 d’abril de 1609, f. 1r–19v.

⁴⁷¹ El darrer, per seu vacant, s’havia celebrat l’any 1603 i fou presidit pel vicari capitular de Tarragona. Després de Vic i Manrique, no s’hi va tornar a celebrar cap fins el 1613, presidit per l’arquebisbe Joan de Moncada i Gralla (1613–1622).

⁴⁷² Proclamat venerable el 30 de juny de 1863, per Pius IX.

com a venerable, que fou confirmada el 4 de març de 1890 amb l'aprovació del decret d'heroicitat de les seves virtuts⁴⁷³.

A continuació, imploren a l'arquebisbe Vic i Manrique el tractament dels següents quaranta – dos punts:

1. Corregir i estampar l'ordinari.
2. Portar el Santíssim Sagrament amb decència.
3. Que els oficis de barbers i sastres no facin feina en els dies prohibits per la santa Església.
4. Extirpar els abusos de comerciants, mercaders i negociants.
5. Que els rectors puguin ser enterrats dins les parròquies sense haver de pagar cap tipus d'interès tal i com ho volien els jurats i seculars.
6. Prohibir als baciners de les ànimes que puguin repartir el col·lector sense el permís del rector.
7. Prohibir la convivència abans del matrimoni.
8. Publicació dels pecadors i la denuncia si els rectors han de ser fiscals a la Inquisició.
9. Que els rectors puguin dir dues misses, el dia de festa i als malalts.
10. Prohibir que el predicador pugui sermonar per la Pasqua sense permís del rector.
11. Que els preveres puguin dir dues misses el dia de Tots Sants a causa de múltiples oficis.
12. Confirmació per part de l'arquebisbe de totes les ordinacions.
13. Control absolut del rector del bosser i les distribucions.
14. Regular les excomunionis i sentències per assumptes menors.

⁴⁷³ MARTÍNEZ, G., "Del decreto tridentino sobre los concilios provinciales a las conferencias episcopales", *Hispania Sacra*, vol. XVI, núm. 32, Madrid, 1963, p. 249–265.

15. Els enterraments siguin dirigits pels rectors i que les processons tinguin l'ordre estipulat.
16. Nul·la comunió fora de la parròquia i als monestirs el dia de Pasqua.
17. Prohibició d'enterrar cossos i albats si no és a la porta de la vil·la.
18. Celebració dels oficis divinals amb més decoro a més de sobrepellís.
19. Prohibició de distribució dels aniversaris sense consentiment i permís del rector.
20. Augment a 3 sous pels beneficiats corresponent a les misses.
21. Pagament de 6 diners per a la publicació de les lletres clandestines.
22. Acudir a la parròquia pròpia de tres en tres diumenges per escoltar missa i no traslladar-se a una altra parròquia.
23. Dir missa diària *pro populo*.
24. Els beneficiats no residents a la parròquia paguin les seves quantitats als capbreus.
25. Reducció dels aniversaris de poca distribució comuna per a la parròquia.
26. Prohibició de pagar delmes sense presència del rector.
27. Prohibició de fer negocis amb les distribucions i quantitats de delmes.
28. Augment dels drets de funeràries a les parròquies per ser molt tènues.
29. Prohibir que cap frare sigui marmessor de qualsevol difunt.
30. Prohibir que els beneficiats un més abans de Tots Sants no resideixin a l'església i no siguin acollits en les absoltes.
31. Obligar als sacerdots que acudeixen als enterraments de les parròquies que portin vestimenta adequada: sobrepellís, roquet i barret de capellà.
32. Prohibir als monestirs publicar a les trones o al peu de l'altar cosa pròpia o tocant a la parroquial sense permís del rector.

33. Les distribucions i ingressos de les ermites o capelles que hagin fet una missa en honor a un sant no siguin pels jurats sinó per les despeses del temple o oratori.

34. Per a les persones enterrades a l'església s'han de dir dues misses: una novena i una altra per cap d'any.

35. Les despeses per funerària executades en els monestirs siguin donades obligatòriament al rector de la parròquia.

36. Nomenament urgent de jutges sinodals.

37. Nomenament urgent d'examinadors sinodals.

38. Nomenament urgent de comissaris sinodals per fer imprimir les constitucions amb la màxima celeritat, obligatorietat de pagament de les taxes als rectors i disposició d'un exemplar per a cada un.

39. Obligació d'esmerçar devuit diners per la lluita contra la comuna.

40. Restringir la mà besada a l'arquebisbe en monestirs de clausura.

41. Prohibir que qualsevol notari pugui enterrar el difunt sense mostrar el testament.

42. Prohibir que capellans i frares puguin ser confreres.

1.6.7. *In visitatione post civitatum*. La visita *ad limina* (1609)⁴⁷⁴

Després que Vic i Manrique nomenés visitador al prevere de confiança Miquel Saura, essent testimonis Daniel Moyà, secretari, Lluís Valls, secretari de la casa de l'arquebisbe; disposà d'algunes instruccions per a visitar *ad limina* els sepulcres de Pere i Pau redactades pel seu notari apostòlic Francesc Reverter.

La província de Tarragona tenia més de quatre-centes cases i més de vuit mil habitants. La resta d'informació és gairebé un calc de la passada visita *ad limina* examinada en el capítol anterior: dotze dignitats, vint-i-quatre canonges (penitenciaris i lectorals, doctors en sacra teologia), més de cent beneficis simples, etc.

Es segueixen amb rectitud les hores canòniques, les misses i els cants litúrgics. També hi ha altres esglésies i capelles dedicades a sant Llorenç, Beata Maria de Natzaret, sant Miquel, sant Pere, santa Anna i santa Magdalena.

La província disposava d'hospital de beneficència i seminari d'instrucció teològica. A més també, hi havia establerts monestirs de les ordes de dominics, franciscans, trinitaris i mercedaris.

Els jesuïtes, regits per l'instructor i cardenal Gaspar Cervantes de Gaeta (arquebisbe de Tarragona entre els anys 1568 i 1575; cèlebre per la institució de la Universitat de Tarragona, referenciada a la visita *ad limina* com exemple docent en gramàtica, arts i teologia, i per la donació d'una sèrie de tapissos a la Catedral); eren exemple de bona atenció i moral per a tota la població tarragonina.

A continuació s'indica que s'ha duit a terme la visita pastoral segons preceptes tridentins i concreta les parts visitades: sagraris, fonts baptismals, altars, ornaments, hospital, etc.

A partir d'aquí dóna tres prescripcions correctores fruit de les visites pastorals:

- Correcció i decoro en la comunió d'homes i dones dins els temples.

⁴⁷⁴ ASV, *Congregaciones del Concilio*, Tarragona, sig. 785 B, f. 123r-130v.

- Explicació dels preceptes tridentins a la cerimònia de la missa, especialment els delictes de la població, que si no s'entenen en llatí s'expliquin en llengua vulgar.
- Els beneficis fundats a l'església parroquial seran supervisats pels càrrecs assignats i els rectors.

Finalment, s'estableix relació de tots els monestirs de la província tarragonina: cistercencs (Poblet), cartoixans (Escaladei a l'Escala), franciscans (Montblanc), caputxins (Valls), convent de sant Joan dels franciscans (Riudoms, Baix Camp) i a Alcover (Alt Camp), carmelites (Tarragona), sant Francesc de Paula (Tarragona) i de les monges cistercenques de clausura de Vallbona de les Monges.

Tampoc es deixa de costat els més de vint eremites establerts "in heremo" (al desert) que mitjançant les prescripcions de la darrera visita pastoral serveixen la religió cristiana i la fe catòlica més enllà de la ciutat.

1.6.8. *Veritates aurea*. La donació de la biblioteca privada al monestir de la Murta (Alzira, 1609)

“El año en que murió dicho Sr. Ilmo. trajeron juntamente con su cuerpo un dosel de terciopelo del mismo color que las colgaduras que su Ilma. tenía en sala, y al año antes que fue el de 1611 por el mes de marzo se trajo por mar a Cullera, su preciosa librería con estantes y adornos, y colocó a la entrada de la librería del monasterio”⁴⁷⁵.

Són nombrosos els preveres que durant el Renaixement i el Barroc impulsen, bé la impressió de llibres o bé, doten els seus llocs de govern de potents biblioteques.

Com bé relata fra Morera l'any 1609, tres anys abans de la seva mort i en el marc de l'espiritualitat jerònima, donà la seva biblioteca fundada el 1594.

És significatiu la importància dels llibres durant els períodes de la seva existència, especialment per aprofundir la seva vocació religiosa.

El llibre era entès com un instrument i una formació de la persona. Aquesta màxima fou exemplificada per dos arquebisbes que influïren en el pensament de Vic: Carles Borromeu i el patriarca Joan de Ribera.

En referència a la biblioteca de Borromeu⁴⁷⁶, els títols més nombrosos corresponien als *sacrae theologiae libri* (1020 títols).

Seguidament, els *libri ceremoniarum* (breviaris, missals, cantorals, salteris, pontificals, etc.; 67 en total), els de filosofia (89), els comentaris a Aristòtil (42), història (269), poesia (195), humanitats i autors clàssics (99), manuscrits (145), etc.

El biblisme és una de les característiques de la Contrarreforma, tendència evidenciada a l'oratòria sagrada definint l'espiritualitat del bisbe de Mallorca.

⁴⁷⁵ MORERA, J. B., *Història del Monestir de Nostra Senyora de la Murta*, Alzira, 1995, p. 103.

⁴⁷⁶ BAREGGI, C. di Filippo, “La biblioteca di San Carlo”, *Carlo Borromeo e l'opera della grande riforma. Cultura, religione e arti del governo nella Milano del pieno Cinquecento*, Milà, 1997, p. 337–350; RAPONI, N. et al., *Stampa, libri e letture nell'età di Carlo Borromeo*, Milano, 1992, p. 39–96.

Respecte l'escrutini de la biblioteca del patriarca, les obres llatines predominen en el conjunt dels volums impresos significant el coneixement de la ciència teològica del seu posseïdor. Sagrada Escripura (Bíblia⁴⁷⁷ i Comentarís⁴⁷⁸), història de la Teologia (època apostòlica fins a Sant Agustí⁴⁷⁹, del segle XI fins a Sant Anselm⁴⁸⁰, fins al segle XVI⁴⁸¹), Patrologia⁴⁸², Oratòria Sagrada abans i després a la restauració catòlica⁴⁸³, obres en llengua castellana (filosofia⁴⁸⁴, teologia i religió⁴⁸⁵, ciències socials⁴⁸⁶, filologia i idiomes⁴⁸⁷, ciències pures⁴⁸⁸, aplicades⁴⁸⁹, geografia i història⁴⁹⁰).

El catàleg de la seva biblioteca denota dues influències paral·leles: per una banda, un autèntic interès per la cultura i per l'altra, una preocupació pel seu ús pràctic que neix de la seva motivació episcopal. Vertaders tresors des del punt de vista bibliogràfic.

Tant suggestiu com impressionant resulta l'examen directe dels seus llibres. Els autors de teologia dogmàtica assenyalen dues parts clarament diferenciades: la primera, corresponent als seus anys d'estudiant, la finalització del Concili de Trento el 1563 sota el signe del qual Vic i Manrique posarà els seus anhels sacerdotals; i la segona, la de la seva vida pastoral.

⁴⁷⁷ *Biblioteca de San Juan de Ribera, sermones del Fundador* (Ms, 48 a 50). *Biblia Sacra Vulgatae editionis ad Concilii Tridentini praescriptum emendata*, Romae, 1590, vol. I, 1592 (sig. 35).

⁴⁷⁸ SUÁREZ, J., *Tesoro de varias consideraciones sobre el psalmo de Misericordias Domini in eternum cantabo*, Barcelona, 1598 (sig. 289).

⁴⁷⁹ CIRILO DE JERUSALÉN, *Catecheses*, Paris, 1564 (sig. 379).

⁴⁸⁰ AGUSTÍ, S., *Opera*, Antuerpiae, 1577 (sig. 365).

⁴⁸¹ VÁZQUEZ, G., *De cultu adorationis libri tres*, Compluti, 1594 (sig. 1557).

⁴⁸² SIENA, S. de, *Biblioteca Sancta*, Venteéis, 1566 (sig. 416).

⁴⁸³ VILLANUEVA, T. de, *Conciones sacrae*, Compluti, 1572 (sig. 978).

⁴⁸⁴ LEDESMA, M., *Apología en defensa de la astrología contra algunos médicos que dicen mal de ella*, Valencia, 1599 (sig. 715).

⁴⁸⁵ PÉREZ, B., *De la religión de los antiguos romanos*, Lyon, 1579 (sig. 1122).

⁴⁸⁶ LÓPEZ, G., *Excelencias de la monarquía y reino de España*, Valladolid, 1597 (sig. 1219).

⁴⁸⁷ VILLÉN, J., Q. *Horacio Flaco poeta lírico latino*, Granada, 1599, (sig. 787).

⁴⁸⁸ PÉREZ, J., *Tratado de aritmética práctica y especulativa*, Madrid, 1578 (sig. 1202).

⁴⁸⁹ VIGNOLA, J. B., *Regla de las cinco órdenes de arquitectura*, Madrid, 1593 (sig. 1308).

⁴⁹⁰ AGUSTÍN, A., *Los diálogos de las medallas, inscripciones y otras antigüedades*, Tarragona, 1587 (sig. 1169).

Passió d'estudi i deure pastoral al servei del pensament teològic. La seva biblioteca ens mostra un ric model de l'època, pròpia d'un prelat universitari amb volums valuosos en contingut i improductius per ser ignorats.

Constava de 585 volums en el moment de la donació; i 1.600 obres en l'inventari realitzat el 1671 per Andreu de Villamanrique, sota el priorat de Josep Guerau⁴⁹¹. Exemple del cultiu intel·lectual i humanístic del prelat la col·lecció literària, perduda quasi enterament en les desamortitzacions del segle XIX, es dividia en quatre matèries⁴⁹²:

- Textos bíblics, patristics i religiosos (Ramon Llull, Sant Agustí, Duns Scoto, missals, breviaris, etc.).
- Textos legals (dret canònic, cànons del concili de Trento, estatuts de la Universitat de Salamanca de 1561, etc.).
- Autors clàssics (Aristòtil, de Ciceró 10 obres, Ovidi, Suetoni, etc.).
- Textos pràctics, gramàtica, literatura, vocabularis, etc.

La primitiva ubicació de la biblioteca no satisfieia els jerònims, segons una crònica del segle XVII: “Porque estaba rodeada de bancos, encima de los cuales estaban los libros arrinconados en la pared, unos encima de otros y la puerta estaba delante del dormitorio (...) No había en ella claridad sino la de cuatro vidrieras muy chicas, que estaban encima del tejado del claustro, en las cuales estaban pintados los cuatro doctores de la Iglesia (...) Por este motivo se hicieron, ya en el siglo XVII, algunas obras como fue mudar de lugar la puerta y abrir dos ventanas o balcones que miraban la lavadero, e

⁴⁹¹ ABLI, *Fons Vic*, caixa 32. *Index Bibliothecae Monasterio S. Mariae de la Murta* (1671). L'enquadració arpleva, al voltant del lleó de Sant Jeroni dos versicles de la Bíblia “Salomon ut construens bibliothecam congregavit de regionibus libros” (Salomó, per a construir la seva biblioteca, va reunir llibres de moltes regions, II M, 12 – 13); “Nos nullo indigimus, habentes solatio sanctos llibres qui sunt in manibus nostris” (Nosaltres no deixem cap llibre de costat, encara que només hi ha en mans nostres llibres sants, I M, 12, 9).

⁴⁹² AYMAR, J., “La biblioteca del monasterio de sant Jeroni de la Murta”, *La orden de san Jerónimo y sus monasterios*, vol. II, El Escorial, 1999, p. 693–710; MUT, J. E., “La biblioteca de Don Joan Vic, bisbe de Mallorca”, *BSAL*, vol. LVII, Palma, 2001, p. 339 – 368.

hicieron estanterías de madera con la ventana de encima del tejado del claustro, con lo que quedó mejorada”⁴⁹³.

Com bé afirma A. Gallart “llevar a cabo una relación exhaustiva del legado artístico de la Murta es tarea prácticamente imposible, ya que no sólo se ha perdido gran cantidad de estas obras, sino también las fuentes documentales que nos podrían ayudar a tal empresa, es decir, el archivo del monasterio, así como su importante biblioteca, enriquecida en 1611 al legarle el arzobispo D. Juan Vic su preciosa librería”⁴⁹⁴.

⁴⁹³ CUYÀS, J. M. “Sobre el paso y muerte del erudito Mn. Jaime Ramón Vila en la Murta”, *Boletín de información municipal*, Badalona, 1972, p. 33.

⁴⁹⁴ GALLART, P., “El Monasterio de Santa María de la Murta, Alzira (Valencia), y su legado artístico”, *La orden de san Jerónimo y sus monasterios*, vol. I, El Escorial, 1999, p. 484.

1.6.9. *Debilitas corporis, sine vanitate*. El testament del 9 de setembre de 1611⁴⁹⁵

Escrit i redactat per ell mateix, Vic i Manrique, davant el seu notari Francesc Reverter, estipulà les clàusules testamentàries de la seva darrera voluntat.

Es va encomanar a Déu, a la intercessió de la Immaculada Concepció i als benaurats sant Jeroni i sant Vicenç Ferrer per a que quan la seva ànima deixi el cos corrupte, sigui servida per la santa Glòria.

Nomenà marmessors a dues persones de confiança per a les primeres gestions *post mortem*: Joan Estelric, el seu bisbe auxiliar i qui traslladaria el cos per mar a Alzira⁴⁹⁶, bisbe de Dragón (diòcesi de Dragonara a la Puglia) i visitador de l'illa d'Eivissa⁴⁹⁷; i al canonge Jaume Reig (qui ja fou marmessor i vicari general de l'arquebisbe Antoni Agustí Albanell el 1586).

La voluntat de com s'havien de dur les primeres exèquies corresponien a la tradició i costum dels seus antecessors a l'arquebisbat de Tarragona.

Portat el seu cos per mar a València amb la voluntat expressa de què vinguessin a Tarragona dos monjos de sant Jeroni de la Murta, el majordom Miquel Pallarès i els seus nebots Francesc Marrades, Jordi i Diego Vic s'havien de fer càrrec i posar-se a disposició del prior del monestir de la Murta.

La intenció era explícita: Vic i Manrique volia esser sepultat a la capella major que s'havia bastit a Alzira gràcies a la seva donació de 6.000 lliures, quantitat registrada pel

⁴⁹⁵ Testament del bisbe Joan Vic i Manrique. 17 de maig de 1611. AHT, caixa 91, sig. 115, f. 34r-41v. Notari, Francisco Reverter.

⁴⁹⁶ FLÓREZ, E., *España sagrada. Theatro geographico – histórico de la iglesia de España. Origen, divisiones y términos de todas las provincias*, Madrid, 1747, p. 24-25 (Descripció dels bisbes auxiliars). Els bisbes auxiliars foren coneguts antigament a Espanya amb diferents noms: coadjutors, sufraganis, bisbes de gràcia, bisbes d'anell, bisbes visitadors, bisbes vicaris i finalment, auxiliars. Aquest darrer és el més adequat i peculiar per a les províncies eclesiàstiques del segle XVII.

⁴⁹⁷ ESCANDELL, B., *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón*, vol. III, Ibiza, 2000.

seu nebot Jordi, procurador, juntament amb les costes del trasllat del cos de l'arquebisbe.

Vic fa una clara observació: si aquesta clàusula encara no s'hagués executat, manà construir una figura de mig relleu d'un arquebisbe vestit de pontifical amb el seu pal·li amb una cartel·la als peus que digues: *Illmus. et Rmus. D. D. Joannes Vich et Manrique archiepiscopus tarraconensis sacre theologie doctor Salmantice aprobatu et mi eadem academia quondam rector et lector.*

Sempre present el seu naixement al mateix monestir on esdevindrà la seva sepultura, manà afegir-hi a la llosa de pedra anterior, el següent text: *Nudus egressus sum de utero matris mea hinc. Et nudus revertor huc.* (Des d'aquí, vaig sortir nu de la meua mare. I nu, de bell nou, torn aquí).

La notícia mortuòria havia de tenir ressò a tota la província de Tarragona i, en aquest sentit, manà que, a través dels marmessors, es celebrin misses per la seva glòria el mateix dia del traspàs.

A continuació, s'estipulen les següents donacions, voluntats i manaments:

- Cent lliures als jesuïtes tarragonins en concepte d'almoïna i caritat.
- Donació del dosser de vellut blau amb el seu escut episcopal, brodat en relleu, al monestir de la Murta per que cobreixi la seva sepultura el dia del funeral i anualment per Tots Sants.
- Institueix hereu universal a Diego Vic, el seu nebot, per a que faci efectives totes les clàusules d'aquest testament.
- Recopilar tots els retrats de la família Vic i si faltes el del nebot Jordi Vic, que es pintes immediatament.
- Encomana al seu nebot Diego Vic que faci les gestions oportunes per a recuperar un mig relleu d'alabastre amb l'escena del Baptisme de Crist per Joan Baptista, propietat

del seu avi l'ambaixador Jeroni Vic Vallterra i que havia regalat al seu pare Lluís Vic Ferrer⁴⁹⁸.

- Construir la capella a la Seu que està tesada a les constitucions de Tarragona i que altres arquebisbes ja havien manat bastir.
- Donar tots els seus anells al braç reliquiari de santa Tecla de la catedral.
- Restaurar el segell gran de plata del cardenal Guillem Ramon Vic "como cosa honrada de nuestra casa".
- Obligació, per part del seu majordom Miquel Pallarés, de cobrar totes les rentes pendents.
- Deixar l'arquilla de Flandes, coberta de couro negra, amb tots els passamans d'or al meu nebot Jordi, excepte els diners que havien de ser per l'hereu universal per tal de front a les despeses del seu funeral.
- Donar a Joan Estelric, bisbe de Dragón, una arquilla daurada amb totes les Verges Maries pintades del seu interior.
- Pagar tots els deutes existents, si fos el cas, a la diòcesi de Mallorca.
- Donar al seu majordom Miquel Pallarés, mil lliures, un llit a triar i la roba de vestir de dol.
- Donar a Francesc Palavicino, un mantell de dol i cent lliures.
- Donar als seus capellans, mossèn Tabor, mossèn Serra i mossèn Morlà, tres – centes lliures i una sotana de dol.
- Donar a mossèn Urgell, una manta i una sotana de dol.
- Donar a mossèn Alex, el seu coper, una manta i una sotana de dol i tres – centes lliures.

⁴⁹⁸ MORERA, J. B., *op. cit.*, p. 124. *Ytem dió el Bautismo de Cristo que es de alabastro y está sobre la pila de agua bendita de la iglesia.*

- Donar a mossèn Pere Puig, del servici personal del bisbe, cent lliures i quatre – cents reials pel camí de trasllat del seu cos de Tarragona a València.
- Donar a Joan Fornés, el seu veedor o criat, tres – centes lliures.
- Donar a Joan Abrines, reboster, vint-i-cinc lliures.
- Donar a Pere, cuiner, quinze lliures.
- Donar a Maties, Marc i Joan, esclaus, quinze lliures.
- Donar al mosso de cambra, deu lliures.
- Donar a tots els patges, mantell i sotana de dol.
- Donar al canonge Jaume Reig, al governador del Camp Lluís Terre i al misser Sitges, mantells per a sotanes de dol.
- Donar el bacinet de plata amb hídria daurada al meu nebot Diego i el braser de plata amb coberta per a perfumador a la seva dona Violant.

Finalment, a través d'un codicil, modificà el testament per haver oblidat algunes disposicions.

Al seu nebot Diego Vic li deixà les dues hídries de plata de grans dimensions en possessió de Joan Abrines.

A l'altre nebot, Lluís, cent lliures. A Francesc Palavicino, cinquanta lliures a més de les cent disposades en el testament.

Als mossos de plata i de cambra, deu lliures respectivament. I a l'església en construcció de Xixona (Alacant) cent lliures.

Però com adverteix fra J. B. Morera, la voluntat de Vic i Manrique no fou del tot complida fins i tot després del seu traspàs: "(...) También dicho Ilmo. Sr. donó al monasterio el año 1608, 6.000 libras para que se cargasen a censo y del rédito tuviese obligación la Comunidad de hacer lo siguiente. Primeramente librar una capilla de cuarenta palmos en cuadro y cincuenta de alto a la cabeza de la iglesia que hoy tiene

[capella major]. (...) Ytem con la obligaci3n que este Monasterio saque a D. Diego Vique, su sobrino, de una obligaci3n de mil libras que su Ilma. envi3 desde Mallorca y se qued3 con ellas D. Pedro Vique su hermano (...)

Finalment, i a tall de conclusi3 d'aquest capítol, el dia 4 de març de l'any 1612 a les cinc de l'horabaixa⁴⁹⁹ moria l'arquebisbe Vic "tan casto y tan santo".

Vic i Manrique fou un pastor infatigable. Morí, segons el pare Jaime Villanueva, "siendo el Prelado más anciano de toda España"⁵⁰⁰. Tenia vuitanta-dos anys.

⁴⁹⁹ Al monestir de la Murta, feia més d'un mes que els jerònims preparaven el fatídic esdeveniment tenint en compte la delicada salut de l'arquebisbe. MORERA, J. B., *Història del Monestir de Nostra Senyora de la Murta*, Alzira, 1995, p. 180. "Año 1612. El tres de febrero convinieron en que se compusiese y aderezase lo mejor que se pudiese la enfermería para hospedar en ella al Ilmo. Sr. D. Juan Vique y su familia por haber escrito venia al monasterio".

⁵⁰⁰ VILLANUEVA, J., *Viaje literario a las Iglesias de España*, vol. XXI, Madrid, 1851, p. 436.

2. Joan Vic i Manrique de Lara, el bisbe

2.1. *Potestas iurisdictionis*. El bisbe Vic, impulsor de la reforma i defensor de la seva correcta aplicació (1574–1604)

2.1.1. Vic, bisbe ideal posttridentí. Pastor i guia d'ànimes insulars

Finalitzat el Concili de Trento, en paraules de Marc Fumaroli “un autèntic laboratori fou inaugurat a Espanya i Itàlia, més productiu que qualsevol escola sofista o acadèmia humanística”⁵⁰¹, emfatitzant el relleu de l'episcopat. Carlo Borromeo és definit com el bisbe ideal de la reforma catòlica malgrat no fou l'únic.

Representa el model⁵⁰² en tan en quant l'esperit de renovació que va voler implantar el concili de Trento⁵⁰³.

El fil de la història puja de Roma a Milà; concretament del successor de Sant Pere a Sant Ambrosi, Carles Borromeu, *nepote* de Pius IV, el qual havia atorgat la mitra a l'universitari Ribera, fill del virrei de Nàpols.

⁵⁰¹ FUMAROLI, M., *L'âge de l'éloquence. Rhétorique et res literaria de la Renaissance au seuil de l'époque classique*, Genève, 1938, p. 138.

⁵⁰² ALBERIGO, G., “Carlo Borromeo comme modello di vescovo nella Chiesa post-tridentina”, *Rivista Storica Italiana*, núm. 79, 1967, p. 1031–1052; “Studi e problemi relativi all'applicazione del Concilio di Trento in Italia”, *Rivista Storica Italiana*, núm. 70, 1958, p. 239–298; JEDIN, H. Et al., *Il tipo ideale di vescovo secondo la riforma Cattolica*, Bescia, 1985; GUERRINI, P., “La visita apostolica di S. Carlo Borromeo alla diocesi di Brescia” a *Brixia sacra*, vol. I, 1910, p. 261 – 296; MOLINARI, F., “San Carlo e la visita apostolica”, *San Carlo a Brescia e nella riviera di Salò, Brescia*, 1980; DONI, G., “Atti della visita apostolica di S. Carlo Borromeo alla parrocchia di Iseo”, *Brixia sacra*, vol. XX, 1985, p. 93–110; PUTELLI, R., *La visita apostolica di San Carlo Borromeo in Valle Camonica*, Berno, 1938; BUZZI, F. (a cura di), *Carlo Borromeo e l'opera della grande riforma. Cultura, religione e arti del governo nella Milano del pieno Cinquecento*, Milà, 1997; MARCOCCHI, M., “Carlo e il suo tempo”, *Atti del convegno internazionale nel IV centenario della morte (Milano, 21 – 26 maggio, 1984)*, Roma, 1986, p. 209 – 236.

⁵⁰³ La visita pastoral s'estableix en els decrets de reforma de la sessió 24, cànon 3, de dia 11 de novembre de 1563: “(...) propiam dioecesim per se ipsos aut per suum generalem vicarium aut visitatorem (...) visitare (...)”. ALBERIGO, G. et al. (ed.), *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Bologna, 1973, p. 761, 37–39, p. 762, 1–3.

Segons R. Robres “pronto el binomio Borromeo – Cardenal i Ribera – Patriarca rayaron a gran altura en la Iglesia de la Contrarreforma”⁵⁰⁴.

Decretant la visita a les diòcesis, els pares conciliars compregueren com una de les causes principals del defalliment de l'Església fou la deixadesa diària d'aquesta font documental de govern eclesiàstic. Diego de Arnedo (1562–1572) primer, i Joan Vic i Manrique (1573–1604) en segon lloc, reactivaran les visites pastorals a la diòcesi mallorquina després del Concili de Trento.

La norma emanada de Carles Borromeu per realitzar *l'ordo visitandi* estava continguda en els postulats del concili provincial IV (1576)⁵⁰⁵.

Deu anys abans, el concili de 1565, es va preocupar de la vida dels capellans, de la seva conducta, dels hàbits, dels deures religiosos, de la cultura i el patrimoni documental (inventari dels llibres), del desenvolupament de les seves funcions espirituals, en definitiva, el que anomenarà el *liber statuts animarum* (1574)⁵⁰⁶.

En el model de Borromeu, que seguí Vic i Manrique, la visita pastoral s'iniciava en posterioritat a l'anomenada *congregatio*⁵⁰⁷, és a dir, una reunió on es debatia enèrgicament el model ètic, cultural o eclesiàstic per poder intervenir a les diòcesis.

Amb la mateixa línia de valoració conjunta, traçà les competències del vicari forà: intervé en la petició dels índexs i inventaris i, finalment, acompanyava al visitador general verificant l'estat dels béns religiosos⁵⁰⁸.

⁵⁰⁴ ROBRES, R., *San Juan de Ribera. Expresión teológica y oratoria sagrada en el Siglo de Oro de la lengua de Castilla (1532 – 1611)*, Roma, 1984, p. 53.

⁵⁰⁵ MOLS, R., S. “Charles, pionnier de la pastorale moderne”, *Nouvelle revue théologique*, núm. 79, 1957, p. 602 – 605; PLONGERON, B., “Charles Borromeo, exemple et modèle : son influence en France (XVIe – XIXe siècles)”, *San Carlo e il suo tempo*, vol. I, Roma, 1986, p. 493–515; CRISPINO, G., *Trattato della visita pastorale (1682)*, Venezia, 1711. És en aquest concili on demostra la seva cura pel patrimoni, en concret per l'aixovar litúrgic de la sagristia, els llibres litúrgics, els altars, les capelles, etc.

⁵⁰⁶ *Acta ecclesiae Mediolanensis* (ed. A. Ratti), vol. II, col. 1529.

⁵⁰⁷ TURCHINI, A., “Tradizione borromaica, istituzioni ecclesiastiche, indirizzi pastorali nel Settecento milanese”, *Ricerche sulla chiesa di Milano nel Settecento*, Milano, 1988, p. 10–11.

⁵⁰⁸ TURCHINI, A., “Bayern und Mailand in Zeichen der konfessionellen Bürokratisierung“, *Die Katholische Konfessionalisierung*, Gutersloh, 1995, p. 394–403; FUSCHI, P., *De visitatione et regimine*

Tant Borromeu com Vic i Manrique representaren figures d'intensa espiritualitat i profundament compromesos amb l'esperit de reforma de l'Església.

L'edificaren i la proveïren d'una estructura jeràrquica i centralitzada de govern.

Al bell mig, el bisbe arropat per un grup de col·laboradors, alguns d'ells de fora com Joan Mirana, per tal de tenir una visió més imparcial dels interessos de l'església local mallorquina. Aquest pragmatisme es va reflectir a les paraules de Borromeu: "Voi siete i miei occhi, le mie orecchie, le mei mani; voi le basi e i sostegni più robusti di questa sede e Chiesa"⁵⁰⁹.

El cap és el bisbe, conferir-ho al clero i aquest al poble⁵¹⁰. Insistiren en la dignitat, la grandesa, l'exel·lència, l'eminència del prevere com a ministre del sacrifici eucarístic i com servidor dels misteris de Déu⁵¹¹.

La seva missió porta intrínsec el deure de l'exemplaritat, és *forma fidelium*, això és, model i exemple: "È lucerna sul candelabro e sale della terra, che deve dare luce e sapore al mondo con la purezza della dottrina e l'integrità della vita"⁵¹².

ecclesiarum, Romae, 1581; RESTA, A., *Dictionarum visitorum visitandum, cum praxi et formula generalis visitationis omnium*, Romae, 1593; ARIAS, J., *Practica ecclesiastica para el uso de notarios publicos y apostolicos y secretario de preladados, con un tractado breve de visitacion de iglesias*, Madrid, 1585; GÓMEZ DE SANABRIA, *El perfecto visitador eclesiástico*, Madrid, 1645.

⁵⁰⁹ SASSI, A., *Sancti Caroli Borromei. Homiliae, nunc primum e mss. codicibus Bibliothecae Ambrosiane in lucem productae*, vol. III, Mediolani, 1747–1748, p. 384.

⁵¹⁰ PAREDI, A., *Orationes XIII*, Roma, 1963, 101. "Episcopus se ipsum commvens, cooperatores suos etiam omnes inflammat et per ipsos, populos".

⁵¹¹ La documentació per aquest apartat és molt àmplia. Ens limitarem a dos testimonis significatius. El primer fa referència al segon sínode diocesà (1568) en el que Borromeu pronuncià aquestes paraules: "Quare merito non solum angeli, sed Dii etiam appellati estis, propterea quod Dei ipsius personam in terris geritis" (*Orationes*, p. 87). Finalment, en el quart sínode de 1584 els preveres s'anomenaren "sanguinis illius tam copiose effusi ministri" (*Orationes*, p. 174).

⁵¹² MARCCOCHI, M., "L'immagine della Chiesa in Carlo Borromeo", *Carlo Borromeo e l'opera della grande riforma. Cultura, religione e arti del governo nella Milano del pieno Cinquecento*, Milà, 1997, p. 25.

Significatiu és mostrà Borromeu en el discurs del sínode diocesà del 1568, quan cità el tractat de Sant Bernat de Claraval *De Consideratione*: “Inter saeculares nugae, nugae sunt, in ore sacerdotis blasphemiae”⁵¹³.

Podem entreveure l'exigència en el sacerdoci que contemplà Borromeu especialment per orientar-ho al seu revifallament. Els sínodes diocesans convocats per Vic i Manrique mantingueren aquest esperit alentidor.

Es compren, a la llum d'aquesta estratègia reformadora, que la incidència en la superioritat de la jerarquia sobre els fidels no neix tant del propòsit de polemitzar amb els protestants (que suprimiren la jerarquia sacerdotal exaltant per contra la figura dels laics) sinó del poteciament de les competències de poder del clero.

Per a la imatge de l'Església, aquests bisbes s'inspiraren amb els grans texts pastorals dels Evangelis segons Sant Joan (cap. 10), Sant Lluc (15, 1-7) a més del capítol 34 del profeta Ezequiel; interpretant fidedignament la paràbola del Bon Pastor⁵¹⁴.

L'exemple de Crist, el Pastor per excel·lència és el model de perfectíssima caritat pastoral. La idea clau és l'Església sota l'òptica de Sant Joan a la visió de l'Apocalipsi (12, 1-2)⁵¹⁵, considerant el pla diví de salvació com un pla de fecunditat (*Spiritus Sanctus conceptus*).

Borromeu, bisbe ideal i imatge per altres prelats posteriors com Vic i Manrique, valorà la tipologia nupcial del Càntic dels càntics, per orientar la seva reflexió al voltant de la trobada amorosa de l'Església amb Crist⁵¹⁶.

⁵¹³ El passatge de l'obra *De Consideratione* (PL, col. 756) està citat a les seves oracions (p. 87) en el qual el verb clau és emanar.

⁵¹⁴ PRODI, P., “San Carlo Borromeo e il cardinale Gabriele Paleotti: dues vescovi della riforma cattolica”, *Critica Storica*, núm. 3, 1964, p. 141.

⁵¹⁵ “Et signum magnum apparuit in caelo: mulier amicta sole, et luna sub pedibus eius, et in capite eius corona stellarum duodecim. Et in utero habens, clamabat parturiens et cruciabatur ut pariat”.

⁵¹⁶ MARCORA, C., *La Sylvia pastoralis di San Carlo Borromeo*, MSDM, vol. XII, 1965, p. 90. “Celebrantur spirituales nuptiae episcopi sponsi cum Ecclesia sponsa tunc, cum episcopi consecrantur, ex quibus omnis spiritualis propago oritur, pronubi autem, seu paranumphi sunt omnes provinciae episcopi vel saltem tres, si caeteri adesse nequeunt”.

Mitjançant l'Eucaristia, l'Església creix i es desenvolupa⁵¹⁷. Reconeix el Papa com el vicari de Crist i pastor de l'Església Universal, existeix en el seu pensament l'ecclesiologia, substancialment pragmàtica, inspirada sota l'exigència de la reforma i sostinguda amb la praxis pastoral: l'ecclesiologia del *salus animarum*⁵¹⁸.

La predicació o l'oratória sacra formà part de les qüestions dels bisbes reformadors i apareix a les famoses *Instructiones praedicationis verbi Dei*⁵¹⁹ de Carles Borromeu, que passarà a la història religiosa com gran obra del ministeri eclesiàstic posttridentí⁵²⁰.

No existia fins aleshores cap corpus literari assimilable a l'*artes predicandi* dels escolàstics medievals i que contemples la sensibilitat estètica i religiosa dels homes del segle XVI.

En el centre de les seves *Instructiones* és evident la importància de la retòrica sacra i de la predicació en el conjunt del projecte pastoral i de govern de Carles Borromeu.

⁵¹⁷ SASSI, G., *op cit*, p. 219 – 220. Borromeu veu de la tradició de l'església ambrosiana, defensant el seu rite com a expressió suprema de l'església milanesa (*hereditas sacra*).

⁵¹⁸ ALBERIGO, G., “La ecclesiologia del concilio di Trento”, *Il concilio tridentino. Prospettive storiografiche e problemi storici*, Milano, 1965, p. 65–66 i 73–74. Ramón Robres en aquesta línia apunta que “hemos tenido la gozosa oportunidad de examinar el maremagno epistolar de San Carlos conservado en Milán y Roma (40'000 cartas *datae et acceptae*) y (...) las cortesías del cardenal vienen motivadas por la atracción de la sabiduría del Cicerón español [Fray Luis de Granada] en las ciencias sagradas, sabiduría que Borromeo deseaba poseer en alto grado para comunicar a sus ovejas”. ROBRES, R., “San Carlos Borromeo y sus relaciones con el episcopado posttridentino”, *Anthologica Annua*, vol. VIII, 1960, p. 83–141; HUERGA, A. O. P., “Fray Luis de Granada y San Carlos Borromeo. Una amistad al servicio de la Restauración Católica”, *Hispania Sacra*, vol. IX, Madrid, 1958, p. 314 ss.

⁵¹⁹ El text es pot consultar a AEM, II, coll. 1205 – 1248.

⁵²⁰ El segon monument és el del seu homòleg a la càtedra de Bologna Gabriele Paleotti. *Istruzione di monsig. Illustrissimo et reverendissimo card. Paleotti*, Bologna, 1586. PRODI, P., *Il cardinale Gabriele Paleotti (1522 – 1597)*, Roma, 1959. A Espanya cal destacar el primer text de retòrica eclesiàstica, redactat a Roma el 1543 per Alfonso Zorrilla titulat *De sacris concionibus recte formandis formula*. Per ampliar aquesta visió cal consultar CAÑIZARES, A., “La predicación española en el siglo XVI”, *Repertorio de historia de las ciencias eclesiásticas en España (siglos I – XVI)*, Salamanca, 1977, p. 189–266; VILLAVICENCIO, L., *De formandis sacris concionibus*, Köln, 1575; VALIER, A., *De rhetorica ecclesiastica*, Milano, 1574; SIENA, Sisto da, *Bibliotheca sancta*, Venezia, 1566.

La seva voluntat de recuperar i posar en pràctica els decrets tridentins formà part dels deures dels prelats i de l'estratègia del clero en la cura d'ànimes tal i com acomplirà Vic i Manrique a Mallorca.

El nou model tridentí de predicació, respecte la forma, s'estructurà sota tres pilars: catequístic (moral), popular i simple⁵²¹. De qualque manera pretenien elevar la dignitat de l'ofici pastoral⁵²².

Borromeu també es va interessar amb extraordinària meticulositat per la construcció i conservació dels edificis religiosos⁵²³ i impulsarà un model de visita pastoral ressò del qual veurem a Mallorca.

⁵²¹ AEM, 1582, cc. 214 – 217.

⁵²² DELCORNO, C., “Dal sermo modernus alla retorica borromea”, *Lettere italiane*, vol. XXXIX, 1987, p. 472–473; TURCHINI, A., “La nascita del sacerdozio come professione”, *Disciplina dell'anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna*, Bologna, 1994, p. 225–256.

⁵²³ En aquest sentit va publicar *De sacris locis eorumque cultu* (AEM a cura de RATTI, A., *Acta Ecclesiae Mediolanensis ab eius initiis usque ad nostram aetatem opera et studio presb.*, vol. II, Mediolani, 1890–1892, p. 317–334); *Instructionum fabricae et suppellectilis ecclesiasticae libri duo* (AEM, vol. II, p. 1409–1588); *Regulae et instructiones de nitore et munditia ecclesiarum, altarium, sacrorum locorum et suppellectilis ecclesiasticae* (AEM, vol. II, p. 1589–1598).

2.1.2. Ofici pastoral. Autoritat i servei diocesà

Vic, bisbe i pastor. Dues paraules, que ben usades i aplicades, venen a dir el mateix quan ens referim a un prelat de l'Església.

Per Vic i Manrique fou tal la connexió que existia entre l'obligació de complir amb les funcions pròpies de l'ofici pastoral que pràcticament es confonien: la raó fonamental era clara i amagava un alt significat, la relació entre ofici i benefici.

Podríem dir que aquest era el vertader nervi de l'esperit pastoral de la Reforma⁵²⁴, és a dir, renàixer el concepte clàssic antic de l'ofici pastoral contraposat al medieval en el què el benefici anava absorbint tota la competència religiosa.

Passem del *officium pro beneficio* a el *beneficium pro officio*. Absoluta primacia de les funcions pastorals del bisbe com a *primi in Ecclesia Dei*.

H. Jedin escrigué: “El nuevo tipo ideal de obispo, apóstol y pastor, se convirtió en elemento esencial de la Reforma Católica”⁵²⁵. Ara be, podria pensar-se honestament en la reforma, amb un episcopat i clero molt allunyats de les seves funcions i desproveïts d'esperit catòlic?

La visió realista dels mals pels quals travessava l'Església del segle XVI i l'alt concepte que tenia del ministeri episcopal l'arquebisbe de Toledo i teòleg navarrès Bartolomé Carranza de Miranda (1502–1576), va fer que una de les idees fonamentals que va alimentar de seminaris el període tridentí era la que precisava actuar amb eficàcia en la preparació dels candidats al clergat: “Según Carranza son tres las condiciones

⁵²⁴ Entre les funcions del bisbe preponderava la vessant pastoral: *Salus animarum suprema lex est*, fou la norma que animà els més nobles impulsos reformistes del segle XVI. JEDIN, H., “Il significato del Concilio di Trento”, *Gregorianum*, núm. 26, Roma, 1945, p. 120.

⁵²⁵ JEDIN, H., *Il tipo ideale di vescovo secondo la Riforma cattolica*, Brescia, 1950, p. 9.

fundamentales, las mismas que Cristo exigió a Pedro al comunicarle el cargo pastoral: la fe, la caridad i la santidad. A éstas se les añadirá la ciencia y la rectitud”⁵²⁶.

Vic i Manrique encarnà el *Pasce-Rege* (c. 21, sant Joan) en el seu ofici pastoral: la vigilant custòdia i la disciplina. Si bé és cert que la correcció paternal, significada pel seu bàcul pertany a la cura pastoral, més es va distingir el bisbe de Mallorca per la seva benevolència: “(...) para curar los espíritus más ha de usar del aceite que del vino a ejemplo del buen samaritano y sobre todo, siguiendo las huellas de Cristo y de san Pedro”⁵²⁷.

L'exemple de Crist, que per cercar a la ovella perduda recorre a les ciutats i viles de Palestina, és una lliçó viva d'allò que han de fer els bisbes amb les seves ovelles.

La visita pastoral, com veurem més endavant, acostarà el bisbe Vic al poble a través de la seva predicació, exhortació, correcció i reforma⁵²⁸.

La legitimitat en l'accés i l'exercici que suposa la visita pastoral la tractà, a l'obra *De justitia et jure*⁵²⁹, el dominic Domingo de Soto quan explicà que els bisbes han de ser les ànimes; i els vicaris i clergues el cos.

La visita es convertí en l'ànima del règim pastoral: fou un deure essencial del bisbe que li permeté la seva fortalesa episcopal.

Les dues lacres, pastoralment més greus, que perseguïen l'Església durant els segles XIV, XV i la primera meitat del XVI, foren la pluralitat de beneficis i càrrecs (inclòs l'episcopat) i l'absentisme dels seus titulars (autèntic conflicte tridentí)⁵³⁰.

⁵²⁶ TELLECHEA, J. I., *El obispo ideal en el siglo de la Reforma*, Instituto Español de Historia Eclesiástica, núm. 9, Roma, 1963, p. 120. Les funcions i obligacions d'un bisbe són definides per Carranza a l'obra *Ecclesiastica Hierarchia in qua describuntur officia ministrorum Ecclesiae militantis, ca. 1551 - 1552* (Biblioteca Vallicellana Roma, sig. K – 39, f. 211).

⁵²⁷ TELLECHEA, J. I., *op. cit.*, p. 130.

⁵²⁸ TELLECHEA, J. I., “El formulario de visita pastoral de B. De Carranza”, *Anthologica Annuaria*, vol. IV, Roma, 1956, p. 385-437; CARRANZA, B., *Comentarios sobre el catecismo cristiano*, BAC - Madrid, 1972 – 1999.

⁵²⁹ *De justitia et jure, Libro X*, Salamanca, 1556. “Quod quidem nemo sine episcopi autoritate et gravitate et amore quo gregem prosequi tenetur atque adeo sine eius praesentia perficere valet”. *Ibidem*, p. 892-893.

A la tardor de 1563 es van trobar a Roma dues figures del període posttridentí, com son Carles Borromeu (arquebisbe de Milà) i Bartolomé de los Mártires (arquebisbe de Braga).

De la darrera personalitat coneixem l'obra *Stimulus Pastorum*⁵³¹ publicada a Roma el 1565 (edició consultada de 1572) i en referència a les visites pastorals, Bartolomé de los Mártires comenta que el bisbe exerceix plenament la seva missió pastoral i per això pot ser anomenada “l'ànima del règim pastoral” o la “vertadera autoritat espiritual”: *Inter pastorales curas praecipuum locum habet sollicitudo dioecesim visitandi. Est enim visitatio quasi anima episcopalis regiminis, quoniam per eam pastor se diffundit et expandit omnium suarum ovium commodis et utilitatibus. Verus quippe episcopus, dum exit ad discurrendum, per omnes parrochias, est quasi sol egrediens ad illustrandas terras, ut videlicet tres actus illos hierarchicos exerceat, quae sunt purgare, illuminare et perficere*⁵³².

Finalment, després d'haver fet un sondeig al voltant de la tratadística corresponent a l'edat moderna de la missió pastoral del bisbe (redescobriments i renovació) podem

⁵³⁰ *De necessaria residentia personali episcoporum*, titulava la controvèrsia el teòleg dominic Bartolomé Carranza, present al Concili de Trento i que imprimí el text a Venècia el 1547, poc després del fracàs de la sessió IV.

⁵³¹ *Stimulus Pastorum*, Roma, 1572. Del mateix any i lloc coneixem *De officio pastoralis* de Fra Lluís de Granada qui estructura el seu discurs en tres fragments: l'obligació d'escollir el més digne per a l'ofici pastoral, les seves qualitats i la caritat. També incideix en les obligacions de la visita pastoral (f. 34r) suposant grans beneficis per les parròquies: per exemple el coneixement de les costums i la correcció dels vicis i abusos. Hem extret un passatge que fa al·lusió a la visita pastoral: *Nec ad hoc sufficit confusa et veluti perfunctoria atque per manus aliorum tradita cognitio (...) Adeo enim animabus pascendis, curandis, dirigendis et ad aeternae satietatis pabula deducendis intensus esse debet, ut nihil sit, quod modo ad hanc provinciam pertineat, quod illi non sit in conspectu et velut in numerato positum. Ita enim debet omnibus quasi singulis, et ita singulis quasi omnibus* (f. 34r).

⁵³² *Stimulus Pastorum*, Roma, 1572, f. 52v. Aquesta obra tingué gran difusió arreu d'Europa ergo es convertí, *ad libitum*, en el referent per molts bisbes de l'època. ALBERIGO, G., “Carlo Borromeo come modello di vescovo nella Chiesa posttridentina”, *Rivista Storica Italiana*, núm. 79, Torino, 1967, p. 1031 – 1052; BOSATRA, B., “Ancora sul vescovo ideale della riforma cattolica. Il lineamenti del pastore tridentino – borromaico”, *Scuola Cattolica*, núm. 112, 1984, p. 517–579; MOLS, R., “San Carlo Borromeo iniziatore delle pastorale moderna”, *Ambrosius*, vol. V, 1961, Milano, p. 9 – 88; GRIGNANI, M. L., *Tratado sobre el orden, el matrimonio y la extrema unción de San Carlos Borromeo*, Perú, 2010.

extreure la següent conclusió que defineix la missió episcopal de Vic i Manrique: es posà de manifest la jerarquia del bisbe dins l'estament eclesiàstic, autoritat i servei⁵³³, únic senyor de les ànimes de la seva diòcesi, pare de les ànimes (*patres spirituales*), que porta a la santedat entesa com a salvador de les ànimes (*charitatis culmen*).

Dintre de les seves funcions (predicar, santificar i regir com *vere episcopos, et non figmentum humanum*, ses. XXIII) cal afegir una tasca de govern com és la visita pastoral i els seus manaments, fruit de la inspecció de la parròquia i del seu patrimoni historicoartístic.

La figura del bisbe com a màxim responsable eclesiàstic de la seva diòcesi no pogué defugir del paper de servidor, també, de la Corona, que li conferia el sistema emprat en la seva elecció i posterior promoció a altres episcopats.

Per aquest motiu, “la monarquia encomanà als seus prelats tasques polítiques, tal com succeí en altres indrets de la Corona d’Aragó”⁵³⁴.

Erasmè de Rotterdam va saber donar-nos un retrat del bisbe ideal⁵³⁵ més que un programa d’acció basant-se més en el seu fi esperit observador, inspirat més en la Bíblia que en la seva vida personal pràctica.

La historiografia ens porta a un estudi d’una idea de singular importància, no dintre de l’obra erasmiana (no va escriure cap tractat *ad hoc*), sinó en el context de l’època en la qual visqué: ens referim a l’ideal de bisbe que es traspua de les seves obres.

⁵³³ Sense desconèixer el trinomi amb que sant Tomàs defineix la complexitat de la dignitat episcopal (*functio, honor, proventus*), es prima la *charitatis officium*.

⁵³⁴ COLOM, M. et al., “Societat de les illes en els segles XVI i XVII”, *Història de les Illes Balears. L’època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 457.

⁵³⁵ Erasme de Rotterdam, *Ecclesiastes sive De ratione concionandi*, vol. V, 801: “In ecclesiastica hierarchia summa est episcoporum dignitas, quorum quam multae sint functiones in quibus praecipuae sunt administratio sacramentorum et doctrina spiritualis in fastigio dignitatis versatur quoties animos populi pascit carne et sanguine Christi quod est Verbum Dei”. El sentit del text, condueix els bisbes a la missió de predicar comunicant l’Evangeli a les ànimes.

Ha estat H. Jedin qui en un estudi complet ha significat la rellevància d'aquesta concepció com element central del moviment religiós del segle XVI: "El tipo ideal de obispo, apóstol i pastor se convertió en un elemento esencial de la reforma tridentina"⁵³⁶.

Els nombrosos viatges d'Erasme per Alemanya, Anglaterra, França i Itàlia a la primera dècada del segle XVI el situaren com un observador privilegiat respecte els episcopats del seu temps.

Les seves obres francament pessimistes, orfes de crítiques i farcides d'atacs impersonals, recorren els escenaris religiosos dels bisbes i prínceps alemanys⁵³⁷, diferents dels anglesos⁵³⁸ i sense la sumptuositat i riquesa dels espanyols⁵³⁹: "Quamquam hodie quoque sic corrupti sunt mores christianorum et maxime Principum, ut prope difficilius sic hac tempestate integrum praefectum aut pium episcopum agere"⁵⁴⁰.

L'arrel de tots els mals és l'ambició i l'avarícia⁵⁴¹.

El quadre pintat per Erasme és realista i trist: "Quem igitur Paradisum sibi promittunt isti qui multorum ovilium suscepta cura, quatuor aut quinque Episcopatibus onusti, ne cogitant quidem de pascendo sed pro pastoribus agunt de pastores (...)"⁵⁴². La primera conseqüència segons l'autor, fruit de la irresponsabilitat, ens porta a la tirania i abus d'autoritat enfront del poble.

⁵³⁶ JEDIN, H., *Il tipo ideale di Vescovo secondo la Riforma Cattolica*, Brescia, 1950.

⁵³⁷ *Ecclesiastes sive De ratione concionandi*, vol. I, Opera, v. 807.

⁵³⁸ *Consultatio de bello turcico*, vol. V, Opera, 362 B.

⁵³⁹ *De ratione concionandi*, op. cit., 807 C.

⁵⁴⁰ *Enarrat*, in Ps. vol. I, Opera, núm. V, 178 E. Aquesta corrupció de l'autoritat pública explica, segons l'autor, la rapidesa i extensió amb què triomfa la falta de pietat.

⁵⁴¹ "Episcopus mox ambitionis et avaritiae morbus corripuit". Carta a Pau Volzio, 14 d'agost de 1518. Opera, III, 345 D. Aquesta carta està editada per ALLEN, X., *Opus epistolorum Des. Erasmi Roterodomi*, Oxford, vol. III, 1906, p. 375.

⁵⁴² *De ratione concionandi*, op. cit., vol. V, 802 C.

En realitat, la font de tots els mals era forma de promoció a la dignitat episcopal afirmant que és un ministeri que exigeix caritat⁵⁴³.

La primera idea fonamental de l'holandés és que el bisbe precisament per la seva funció i ministeri representa a Crist: “Omnes episcipi Christi vicem gerunt⁵⁴⁴ (...) Christum ipsum nobis repraesentant⁵⁴⁵”. Constitueix la *sublimitas evangelica*⁵⁴⁶, l'ideal de Crist, el Bon Pastor; la primacia absoluta de la caritat pastoral, la prevalença del significat espiritual d'un episcopat, lluny dels fastos i pompa en el temps d'Erasme.

Però aquest esperit evangèlic no significava, allunyar-se i distanciar-se del poble sinó que, amb suavitat, sobrietat, vigilància i zel pastoral (*vividum quoddam exemplar*)⁵⁴⁷, havia de semblar-se a com Crist es mesclava entre els seus apòstols⁵⁴⁸.

Erasme ens llegirà un retrat del bisbe ideal, piadós i culte, més que un programa d'acció, basat sumament en un esperit observador i bíblic que no en la seva vida personal.

Aquesta mirada enrera cap a l'Església antiga com a prototipus de reforma ens traspua el nervi del pensament erasmí: Vic i Manrique encarnà la purificació i espiritualització de l'autoritat⁵⁴⁹.

El trasllat dels decrets del Concili (del llatí *concilio*, reunir, cridar, atreure) de Trento arribà a Mallorca per ordre del rei Felip II, el dia 12 de juliol de 1564.⁵⁵⁰

⁵⁴³ “Proinde quaeso quid frontis est istis quibusdam qui prophanis, imo sceleratis Principum obsequiis qui pecuniis huc penetrant, qui sacerdotium nihil aliud quam quaestum ac tyrannidem esse putant?”. A *Novum Testamentum in Joann. XXI*, Opera, VI, 418 E – F. A *De ratione concionandi*, op. cit., V, 806 D mostrarà la seva indignació perquè per qualsevol ofici es requereix preparació menys per la dignitat episcopal.

⁵⁴⁴ Carta a Albert, arquebisbe de Maguncia, 1 de novembre de 1519, Opera, III, 516 B.

⁵⁴⁵ Enarrat. in Ps, 1, Opera, vol. V, 174.

⁵⁴⁶ Enarrat. in Ps, 38, Opera, vol. V, 422 D.

⁵⁴⁷ Carta a l'arquebisbe de Toledo Fonseca, maig de 1529, Opera, vol. VIII, p. 147–152.

⁵⁴⁸ “(...) sed nusquam non agens Evangelii negotium. Ita convenit Episcopum aut horum vicarios omnibus sese accomodare, sed hoc interim agentes, non ut ipsi ditiores evadant, verum et suos reddant meliores (...)”. *Ratio verae theologiae*, Opera, V, 114 D.

⁵⁴⁹ IMBART DE LA TOUR, P., *Les origines de la Reforme*, vol. III, Paris, 1914, p. 83.

Des del punt de vista d'anàlisi de la política conciliar posttridentina a Espanya, l'atenció de Felip II per l'aplicació dels decrets tridentins es va posar de manifest, després d'algunes dificultats, en les intervencions del rei en els assumptes eclesiàstics⁵⁵¹. A Mallorca, el capità general i lloctinent Juan de Urríes el dia 23 de desembre de 1564 féu proclamar la reial ordre⁵⁵².

Existeix una interpretació difosa en la historiografia religiosa espanyola que considera la penetració de la Reforma Catòlica a Espanya com un procés lineal i continu. Les reformes no havien trobat una altra oposició que la d'aquells que volien seguir vivint de forma silenciosa o evitar el càstig just als seus vicis. En canvi, foren acceptades per una població que pareixia adherida a l'ortodòxia catòlica i dòcilment submissa a reis i prelats.

En aquell moment, l'Església de Mallorca inicià un nou camí ple de possibilitats de renovació i esmena ja que "el pensament teològic quedà enormement enriquit i les pràctiques pastorals esdevingueren d'una eficàcia abans desconeguda"⁵⁵³. Segons F.

⁵⁵⁰ RULLAN, J., *Historia de Sóller en sus relaciones con la general de Mallorca*, vol. II, Palma, 1876, apèndix VII, p.777-780; XAMENA, P. et al., *Història de l'Església a Mallorca*, Palma, 1986, p. 156.

⁵⁵¹ SANTOS, J. L., *Política conciliar posttridentina en España*, núm. 13, Roma, 1969.

⁵⁵² Vegem un extracte de "La Real Pragmática de Felipe II (Ley XIII, Libro I, Título I) mandando observar el Sacrosanto Concilio de Trento. Don Felipe II, en Madrid, por Real Cédula de 12 de julio de 1564. Ejecución, cumplimiento, conservación y defensa de todo aquello ordenado en el Santo Concilio de Trento. Don Felipe por la gracia de Dios (...) hace saber que cierta y notoria es la obligación que los reyes y príncipes cristianos tienen de obedecer, guardar y cumplir los decretos y mandamientos de la Santa Madre Iglesia (...) como también el cumplimiento y ejecución de los Concilios universales (...) que han sido celebrados (...) Uno de los cuales ha sido el celebrado en Trento convocado a la feliz memoria de Pablo III para atender a la reforma de los abusos, excesos i desórdenes de que tanta necesidad había. Se hicieron tan católicos y santos decretos, convenientes e importantes al servicio de Dios, la Iglesia y el gobierno y policía eclesiástica. Y ahora, enviados por su Santidad en forma auténtica, Nos, como Rey Católico, obediente e hijo de la Iglesia que soy, siguiendo el ejemplo de nuestros Reyes antepasados, aceptamos y recibimos el dicho Sacro Concilio (...) Y así, encargamos y mandamos a los obispos (...) que hagan publicar a sus iglesias, distritos y diócesis el dicho Santo Concilio (...) Dado en la Villa de Madrid a doce días del mes de julio de M. D. L. XIV. Yo el Rei. MACHUCA, A., *Los sacrosantos ecuménicos concilios de Trento y Vaticano*, Madrid, 1903.

⁵⁵³ XAMENA, P. et al., *op. cit.*, p. 156-157.

Martín, l'Església, davant les concepcions doctrinals dels reformadors, necessitava determinar el que era la Fe catòlica, és a dir conservar el seu *depositum fidei*⁵⁵⁴.

Pel que fa a la formació del clergat posttridentí, l'aprenentatge de la teologia⁵⁵⁵ es realitzava a les escoles dels dominics, franciscans i jesuïtes.⁵⁵⁶

J. Amengual afirmà que possiblement va ser una resposta a l'advertència de la Congregació del Concili “feta a la relació presentada pel bisbe Vic i Manrique l'any 1592, ja que l'any següent va començar a córrer per compte del Capítol de la Seu el que havia fet fins aleshores un frare dominic.

Efectivament, l'any 1593, el bisbe Vic va instituir a la Seu la canongia del Lectoral, amb l'objectiu d'ensenyar Teologia”⁵⁵⁷.

El capítol catedralici, juntament amb el bisbe Vic i Manrique, tenia encomanat funcions de govern de la diòcesi, a més d'organitzar les cerimònies de la catedral i administrar-ne les rendes i propietats. El bisbe, “que el dia de la seva presa de possessió jurava conservar els estatuts capitulars, en formava part i en presidia les funcions religioses més destacades”⁵⁵⁸.

La reforma tridentina va arraconar el missal i breviari mallorquins i “com que es va mantenir el llatí com a llengua de la litúrgia, la religiositat se va rompre per caus esplendorosos, bé en les pregàries, o bé en l'arquitectura i les arts plàstiques. Els ritus i colors en els ornaments litúrgics entraren en formes de teatralitat indubtables (...) L'esplendor del culte és en darrer terme una de les grans conseqüències de la citada reforma tridentina”⁵⁵⁹.

⁵⁵⁴ MARTIN, F., *Historia de la Iglesia. II. La Iglesia en la época moderna*, Madrid, 2000, p. 184.

⁵⁵⁵ ALZINA, Ll., “La formació teològica per al ministeri presbiteral en la història de l'Església a Mallorca”, *Comunicació. Revista del Centre Eclesiàstic i Teològic de Mallorca*, núm. 40 - 41, Palma, 1985, p. 3 - 21.

⁵⁵⁶ MUNAR, G., *Les ordes religioses a Mallorca. Compendiosa història de la seva obra dins aquesta diòcesi fins a l'any de la seva exclaustació (1835)*, vol. I, Palma, 1935, p. 37.

⁵⁵⁷ AMENGUAL, J., *op. cit.*, p. 159.

⁵⁵⁸ COLOM, M. et al., *op. cit.*, p. 457.

⁵⁵⁹ AMENGUAL, J., *op. cit.*, p. 21.

Certs vestigis de la disciplina litúrgica anterior quedaren fossilitzats en el *Manuale Sacramentorum Iussu Illustrissimi D. Joannis Vich et Manrique Episcopus Maioricense annuente Synodali conuentu*, publicat pel bisbe Vic, l'any 1601.⁵⁶⁰

Pel que fa a la praxi sinodal, un dels vestigis de la col·legialitat de l'Església, la reunió dels sínodes diocesans, va perdurar a l'Edat Moderna a Mallorca i, el Concili de Trento manà que aquests se reunissin cada tres anys.⁵⁶¹ Un fet important és la representació sinodal: no solament estava reservada cap als preveres més poderosos, sinó reflectia l'estructura desequilibrada de la societat civil, centralitzada a Ciutat, i gairebé d'esquena a la Part Forana.

J. Amengual afirma que “un símptoma emblemàtic d'aquesta orientació el detectem en l'informe de la primera visita *ad limina* del bisbe Vic i Manrique de 1592, quan s'observa que no cal atendre a la freqüent reunió dels sínodes, perquè setmanalment ja es reuneix el Capítol de la Seu (...) Aquestes reunions tracten de qüestions eclesiàstiques, entre les quals s'esmenten la conservació de les rendes, la immunitat i els privilegis del clergat”⁵⁶².

Un altra aspecte a tenir en compte a la Mallorca del Sis-cents és la documentació que es creà dins l'anomenada cultura del paper: “la intencionalitat dels que varen consolidar la

⁵⁶⁰ PONS, G., “La reforma eclesiàstica en Mallorca durante el pontificado de D. Juan Vich y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Anthologica Annua*, núm. 16, Roma, 1968, p. 270 - 274. El Ritual dels sacraments redactat d'acord amb els decrets tridentins, conté un resum de doctrina cristiana, monicions dels sacraments i el salm de maledicció de rebels i obstinats. JULIÀ, M., *Clarobscurus. L'Església dels mallorquins*, Palma, 2003, p. 110. Hem consultat l'exemplar que es conserva a la Biblioteca Nacional, Madrid, Signatura, 3-14588. *Manuale Sacramentorum Iussu Illustrissimi D. Joannis Vich et Manrique Episcopus Maioricense annuente Synodali conuentu. Per Raphaellem Albertinum Canonicum et Petrum Onofrium Oliverium Ecclesiae sancti Michaelis rectorem in sacra Teologia magistros, correctum et expolitum, Maiorica apud Gabrielem Guasp, anno 1601.*

⁵⁶¹ En els *Edictes Generals* del bisbe Joan Vic i Manrique de 1598 es prohibeixen les misses de sant Amador (núm. 20, s. f.). Altrament és citat a AGUILÓ, M., *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, núm. 225, Madrid, 1923, p.144.

⁵⁶² AMENGUAL, J., *Història de l'Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)*, vol. II, Palma, 2002, p. 32. No obstant l'any 1607 Vic i Manrique, des de feia tres anys promocionat a la mitra tarragonina, va convocar un concili provincial, tot i que solament feia dos anys que s'havia ajuntat a l'assemblea anterior. Possiblement fou el costum de la seu tarraconense la que el fes canviar.

pràctica de dur els llibres parroquials era la d'aixecar la qualitat de la pastoral tridentina, des del punt de vista administratiu, de vigilància i de control”⁵⁶³.

D'aquí sorgiren els quatre llibres parroquials principals⁵⁶⁴: els registres de baptismes, confirmacions, matrimonis i difunts.

Una de les peces principals pel funcionament de l'engranatge religiós era el finançament de l'Església mallorquina. Els centenars de temples, convents i cases rectorals, així com l'alimentació de les persones i animals requerien una alta quantitat de diners perquè tot regís a la perfecció.

Els béns quedaren registrats l'any 1404, al Capbreu de Manresa⁵⁶⁵, pel nom del notari que el va efectuar i “el domini útil s'havia transferit als pagesos que conreaven les terres en bones condicions (...) Cada any pagaven un censal emfitèutic, que es deia vuitè i l'any 1590, aquest capítol econòmic produïa 200 ducats, quantitat que el bisbe Vic i Manrique considerava que ni tan sols era suficient per a proveir una canongia”⁵⁶⁶.

Els delmes⁵⁶⁷, beneficis⁵⁶⁸, drets d'estola, almoines per a la celebració de la missa foren estrictament fixats pel bisbat ja que “si la celebració era amb càntics, i amb ornamentació i il·luminació especial, l'estipendi era més alt”⁵⁶⁹.

⁵⁶³ AMENGUAL, J., *op. cit.*, p. 145.

⁵⁶⁴ ADM, *Edictes generals del bisbe Joan Vic i Manrique*, 1598, núm. 13.

⁵⁶⁵ Còdex elaborat per Pere Manresa que conté una descripció dels béns que posseïa l'Església de Mallorca a principis del segle XV. Encarregat pel rei Joan I l'any 1395 no es pogué fer fins el 1404 durant el regnat de Martí l'Humà. Es conserven dues còpies manuscrites a l'Arxiu del Regne de Mallorca (ARM) i l'Arxiu Capitular de Mallorca (ACM).

⁵⁶⁶ AMENGUAL, J., *op. cit.*, p. 176.

⁵⁶⁷ VIDAL, J. J., *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca (siglos XV-XVII)*, Palma, 1996; “Los diezmos en la Diócesis de Mallorca en el siglo XVI”, *Mayurqa (Homenaje a Álvaro Santamaría)*, vol. II, núm. 22, 1989, p. 811-824.

⁵⁶⁸ El Bisbe Vic va determinar que els beneficis s'havien de fundar almenys amb una renda de trenta-dues lliures anuals de dotació franca pel beneficiat. (ADM, *Sínodo Diocesà de 1589*, decret I). PONS, G., *op. cit.*, p. 248 - 251.

⁵⁶⁹ AMENGUAL, J., *op. cit.*, p. 177. En el Sínodo Diocesà de l'any 1597, al Decret I (s.f.) el bisbe Vic i Manrique estableix l'estipendi de tres sous per al manteniment dels ministres.

L'obligatorietat de pagar els delmes⁵⁷⁰, a més d'entrar en els catecismes populars, s'urgia per part dels bisbes.

Així ho trobem als sínodes, on legislaven els principals beneficiats d'aquest fort ingrés com era el Capítol de la Seu i els rectors de parròquies.⁵⁷¹

Per la seva banda, els monestirs tenien unes propietats que permetien que amb la corresponent administració dels monjos i monges poguessin atendre a la seva vida conventual.

En el sínode diocesà de Vic el 1588 es recollí, a manera de costum immemorial, que els jurats donessin caritat o estipendi als qui anaven a confessar en grans ocasions, especialment per Pasqua i que el rector, pel seu compte, havia de proveir-los d'aliment.⁵⁷²

⁵⁷⁰ La parròquia era la institució recaptadora dels delmes. També existiren les vicaries i “sabem que el salari convingut per al vicari que anava a Santa Eugènia, els diumenges i les festes, era de 40 lliures”. ARROM, S. et al., *L'església de santa Eugènia (1583-1913)*, Mallorca, 1999. A les pàgines 45 i 46 es transcriu la sol·licitud adreçada al bisbe Vic i Manrique, el 23 de novembre de 1603 i la resposta del dia 16 de desembre, sobre els fets de proveir la manutenció del vicari.

⁵⁷¹ Vegeu els *Edictes Generals* de Vic i Manrique de l'any 1598 (núm. 38) segons el qual no eren absolts qui no els se pagui: “Els actors principals de la implantació de la instrucció catequística són els rectors i, per delegació, els vicaris o qualsevol altre prevere. És una tasca que va relacionada amb el benefici”. AMENGUAL, J., *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política (1576-1962)*, Palma, 2002, p. 28.

⁵⁷² ADM, *Synodus Vic Manrique*, 1588, decret XIII, f. 65r.

2.2. Esperit de renovació religiosa

A continuació, tractarem els aspectes eclesiàstics i pastorals més interessants de l'episcopat de Joan Vic i Manrique (1573-1604). Per aprofundir en els vessants pastorals i religiosos, cal aproximar-nos als estudis de G. Pons, encara vigents.⁵⁷³

Nosaltres ens detindrem en tres grans blocs:

1. El millorament del clergat: la bona sintonia amb els seus capitulars, la vida exemplar dels rectors, la instrucció de fells, l'administració de sagraments, la celebració del culte, el control dels beneficis, la formació del clergat, la conservació del patrimoni eclesiàstic.
2. L'atenció litúrgica: estat de la qüestió de la litúrgia mallorquina al segle XVI, la reforma litúrgica de Pius V, l'acceptació dels llibres litúrgics romans, la provisió de nous missals i breviaris a les esglésies de Mallorca, l'abolició del ritus mallorquí, la permanència de les comunitats parroquials de beneficiats, el retorn del cant de la Sibil·la, la potenciació de les festes a la Verge (Assumpció i Puríssima Concepció) i la publicació l'any 1601 del *Manuale Sacramentorum*⁵⁷⁴.
3. Els ordes religiosos: contactes amb les ordes existents, la fundació de dotze convents i, finalment, la relació amb les deu comunitat de monges i els jesuïtes.

⁵⁷³ PONS, G., "La reforma eclesiàstica en Mallorca durante el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara", *Antologica Annu*, núm. 16, Roma, 1968, p.175-325; "La cura de almas y la vida cristiana del pueblo de Mallorca bajo el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)", *Antologica Annu*, núm. 18, Roma, 1971, p. 175-325; "El colegio de Jesuitas de Mallorca y el obispo Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)", *Archivum Historicum Societatis Iesu*, núm. 40, Roma, 1971, p. 437-462.

⁵⁷⁴ SEGUÍ, G., *op. cit.*, p. 26 - 28 i 79-111.

2.2.1. La dificultat dels inicis. Diego de Arnedo (1562–1572), primer bisbe posttridentí

*Regere Ecclesiam Dei*⁵⁷⁵. Durant el segle XVI la mitra mallorquina fou de les més cobejades per part de clergues espanyols i de la cúria romana.⁵⁷⁶ La mateixa situació geogràfica de Mallorca dins la Mediterrània, propera a Itàlia i la seva condició d'insularitat d'acord amb les tradicions medievals de la cúria, afavoriren la intervenció pontifícia en els assumptes de la diòcesi de Mallorca⁵⁷⁷.

Fins l'any 1492 no va formar part de cap província eclesiàstica sinó que va dependre directament de la Santa Seu.⁵⁷⁸ Aquesta situació va fer que el bisbat fos proveït moltes vegades de clergues estrangers, la qual cosa va dur una situació d'instabilitat permanent.

Tal i com afirmà Llorenç Pérez “el obispado de Mallorca se vió privado de la presencia de sus propios pastores durante casi un siglo, en cuyo tiempo el desorden en las cosas

⁵⁷⁵ Doctrina i cànons sobre el sagrament de l'ordre (sessió XXIII, 15 de juliol de 1563), cap. IV, La jerarquia eclesiàstica i l'ordenació: “(...) Por ende, declara el santo Concilio que, sobre los demás grados eclesiásticos, los obispos que han sucedido en el lugar de los apóstoles, pertenecen principalmente a este orden jerárquico y están puestos (como dice el mismo Apóstol), por el Espíritu Santo para regir la Iglesia de Dios [Act. 20, 28], son superiores a los presbíteros y confieren el sacramento de la confirmación, ordenan a los ministros de la Iglesia y pueden hacer muchas otras más cosas, en cuyo desempeño ninguna potestad tienen los otros en orden inferior [can. 7]”.

⁵⁷⁶ PONS, G., “La reforma eclesiàstica en Mallorca durante el pontificado de D. Juan Vich y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Anthologica Annua*, núm. 16, Roma, 1968, p. 187.

⁵⁷⁷ La publicació de la Butlla del papa Innocenci IV (Lyon, 14 d'abril de 1248) permeté conèixer i registrar, sempre subjectes a l'església romana i sota la protecció del pontífex i Sant Pere, el nom i titular de les parròquies mallorquines en dos grups: les de Ciutat i part forana. En el districte d'Inca, un dels sis grups establerts sobre els districtes musulmans de la part forana anteriors a la conquesta de 1229, hi trobam Sant Llorenç de Selva, dedicada al màrtir cristià.

⁵⁷⁸ PÉREZ, Ll., *Resumen histórico de la diócesis mallorquina*, Palma, 1959, p. 17–23; PONS, G., *op. cit.*, p. 187.

eclesiàstiques, la indisciplina del clero y la corrupció de costumbres se arraigaron profundamente⁵⁷⁹.

Durant l'època moderna, les demarcacions eclesiàstiques no es corresponien amb les fronteres polítiques per la qual cosa no és estrany que als segles XVI i XVII les terres que conformaven les Illes Balears estiguessin dividides per dues diòcesis: la de Mallorca, que englobava també Menorca (annexionada el 1295 pel papa Bonifaci VIII); i la de Tarragona, a la qual pertanyien les illes d'Eivissa i Formentera (dret de conquesta per part de Guillem Montgrí l'any 1235)⁵⁸⁰.

Entre aquests prelats mallorquins no residents figura Roderic de Borja (1490-1492) que va ser proclamat papa Alexandre VI el dia 12 d'agost de 1492.

Posteriorment fou Joan Baptista Campeggio (1539-1558)⁵⁸¹ qui renuncià a la diòcesi l'any 1558 permeté la designació de Diego de Arnedo (1561-1572)⁵⁸² implacable reformador⁵⁸³.

Amb la seva arribada s'inicià un nou estil de govern en què l'absentisme⁵⁸⁴ va deixar pas a la presència continuada i a l'aplicació de la reforma del concili de Trento: amb els bisbes s'aborda l'anomenada *reforma in membris*⁵⁸⁵.

⁵⁷⁹ PÉREZ, Ll., "Diego de Arnedo", *Anthologica Annu*, núm. 6, Roma, 1958, p. 154-157.

⁵⁸⁰ COLOM, M. et al., "Societat de les illes en els segles XVI i XVII", *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 448 - 477.

⁵⁸¹ En el catàleg dels bisbes de Mallorca del pare Jaime Villanueva podem llegir la descripció delerosa del seu episcopat: "Todas las historias cuentan por inmediato sucesor del obispo Grimaldis a Lorenzo Campeggio, cardenal, el cual suponen que tuvo esta iglesia *in comendam* hasta que tuviese edad de gobernarla su hijo Juan Bautista Campeggio, y como hubiese muerto el cardenal en 1539, desde entonces quedó el hijo obispo propietario". Llegir la vasta narració corresponent a la seva prelatura com a *electo Maioricensi* a VILLANUEVA, J., *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XXI, Madrid, 1851, p. 109 -123.

⁵⁸² Podem llegir diferents passatges del seu mandat com a bisbe de Mallorca al volum citat anteriorment del Pare Villanueva: "Natural de Huesca, colegial de san Clemente en Bolonia, canónigo del Monte Aragón, capellán del Rey Felipe II, Visitador de España durante el viaje de aquel príncipe a Inglaterra y que nombrado ya obispo con motivo de no se qué viajes, fue apresado por los moros y alcanzada finalmente su libertad vino a su iglesia. Todo esto dice Mut (...)". VILLANUEVA, J., *op. cit.*, p. 124-130.

⁵⁸³ AMENGUAL, J., *Història de l'Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)*, vol. II, Palma, 2002, p. 30.

⁵⁸⁴ L'absentisme dels bisbes a la seva diòcesi era un problema enquistat i freqüent abans de Trento. A partir de 1563 els bisbes tindran obligació de residir a la seva demarcació episcopal i governar personalment els assumptes, a vegades resolts pels vicaris generals. Concili de Trento, *Decret sobre la reforma*, sessió VI, 13 de gener de 1547, cap. I. *Convé que els Prelats resideixin a les seves esglésies: s'innoven contra els que no resideixin les penes del dret antic, i es decreten altres del nou. Resolt ja el mateix sacrosant Concili, amb els mateixos presidents i Llegats de la Seu Apostòlica, a emprendre el restabliment de la disciplina eclesiàstica en tant grau decaiguda, i a posar esmena a les depravades costums del clergat i poble cristià; ha tingut per convenient principiar pels que governen les esglésies majors: sent constant que la salut, o probitat dels súbdits penja de la integritat dels que manen. Confiant, doncs, que per la misericòrdia de Déu nostre Senyor, i acurada providència del seu Vicari a la terra, s'aconseguirà certament, que segons les venerables disposicions dels sants Pares es triïn per al govern de les esglésies (càrrega per cert temible a les forces dels Angeles) els que amb excel·lència siguin més dignes, i dels que consten honorífics testimonis de la seva primera vida, i de tota la seva edat lloablement passada des de la infantesa fins a l'edat perfecta, per tots els exercicis i ministeris de la disciplina eclesiàstica; amonesta, i vol es tinguin per amonestats tots els que governen esglésies Patriarcal, primats, Metropolitanas, Catedrals, i qualsevol altres, sota qualsevol nom i títol que sigui, per tal que posant atenció sobre si mateixos, i sobre tot el ramat a què els va assignar l'Esperit Sant per governar l'Església de Déu, que la va adquirir amb la seva sang; vetllin, com mana l'Apòstol, treballin en tot, i compleixin amb el seu ministeri. Més sàpiguen que no poden complir de cap manera amb ell, si abandonen com a mercenaris el ramat que els ha encomanat, i deixen de dedicar-se a la custòdia de les seves ovelles, la sang ha de demanar de les seves mans el suprem jutge; sent indubtable que no s'admet al pastor l'excusa que el llop es va menjar les ovelles, sense que ell tingués notícia. No obstant això, puix que es troben alguns en aquest temps, el que és digne de vehement dolor, que oblidats i tot de la seva pròpia salvació, i preferint els béns terrenys als celestes, i els humans als divins, caminen vagant en diverses talls, o s'aturen ocupats en agenciar negocis temporals, desamparada seu ramat, i abandonant la cura de les ovelles que els estan encomanades; ha resolt el sacrosant Concili innovar els antics cànons promulgats contra els que no resideixen, que ja per injúria dels temps i persones, gairebé no estan en ús; com en efecte els innova en virtut d'aquest decret; determinant també per assegurar més la seva residència, i reformar els costums de l'Església, establir i ordenar altres coses de la manera que segueix. Si algú es detingui per sis mesos continus fora de la seva diòcesi i absent de la seva església, sigui Patriarcal, Primada, Metropolitana o Catedral, encomanada a ell sota qualsevol títol, causa, nom o dret que sigui; incorri ipso jure, per dignitat, grau o preeminència que el distingeixi, després que cessi l'impediment legítim i les justes i racionals causes que tenia, a la pena de perdre la quarta part dels fruits d'un any, que s'han d'aplicar per el superior eclesiàstic a la fàbrica de l'església, i als pobres del lloc. Si perseverase absent per altres sis mesos, perdi pel mateix fet una altra quarta part dels fruits, a la qual s'ha de donar la mateixa destinació. Més si creix la seva contumàcia [Fet de no presentar-se algú a judici quan hi és cridat], perquè experimenti la censura més severa dels sagrats cànons; estigui obligat el Metropolità a denunciar els Bisbes sufraganis absents, i el Bisbe sufragani més antic que resideixi al Metropolità absent, (sota pena d'incórrer pel mateix fet en el entredit d'entrar a l'església) d'aquí a tres*

La seva entrada a Mallorca fou el 18 de desembre de l'any 1561⁵⁸⁶ i de tot d'una posà en marxa els decrets tridentins.

Segons G. Pons “ realizó una primera visita pastoral a toda la diócesis con mucha atención y cuidado, corrigiendo abusos y exigiendo a los eclesiásticos la más estricta observancia en los deberes”⁵⁸⁷.

Manllevat dels seus defectes en el caràcter, s'ha de manifestar que la seva obra reformista en conjunt va ser positiva, encara que globalment amb certa pàtina negativa per la consistència que hi va aplicar⁵⁸⁸.

Això no obstant, com segueix Pons, “su labor hubiera quedado poco menos que anulada, de no haber tenido un sucesor que supo recoger el mismo ideal, pero

mesos, per cartes, o per un enviat, al Romà Pontífex, qui podrà, segons ho demana la major o menor contumàcia del reu, procedir per l'autoritat de la seva suprema seu, contra els absents, i proveir les mateixes esglésies de pastors més útils, segons veïés en el Senyor que sigui més convenient i saludable.

⁵⁸⁵ La residència és la base de tota restauració religiosa i el camí per a tornar a l'antiga i vertadera disciplina eclesiàstica. El 22 de febrer de 1575, Joan Vic i Manrique decretava un edicte contra el rector de Sóller Esteve Burriguer: “Com segons los sacros canons y decrets del sant concili y ara ultimament del sacra concili de Trento per cada rector sia obligat a residir personalment en la propia parrochia per que puga donar espiritual pastura a les ovelles que Déu li ha encomanades y mirar per la sua Igleia no sia de son degut servici defraudada y lo Rnvd. Mn. Esteve Burriguer rector de la parrochial Iglesia de Soler de la present dioecesi de Mallorca haja ja molt temps que per lo cura de dita parrochia esta no sols lluny (...). ADM, *Liber Communis*, 1570–1576, f. 99r.

⁵⁸⁶ D'acord amb el pare Josep Amengual “el bisbe Diego de Arnedo desembarcà a Sóller el 19 de desembre de 1561 i pel maig de 1562 ja començava a visitar la Seu de Mallorca. El Concili de Trento encara duraria un any més i el rei Felip II esperaria un altre any per a declarar els cànons tridentins com a lleis del regne, requisit aleshores necessari perquè entressin en vigor”. AMENGUAL, J., *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política (1576-1962)*, Palma, 2002, p. 27; COLL, B., “Per a la història del segle XVI. Documenta varia”, *BSAL*, vol. IXL, 1982, p. 113 - 122. A la pàgina cent - vint transcriu la relació de l'arribada de don Diego de Arnedo, nou bisbe de Mallorca, al Port de Sóller.

⁵⁸⁷ PONS, G., *op. cit.*, p. 188.

⁵⁸⁸ G. Mateu afirma que “es verdad que era un hombre autoritario, enérgico e inflexible, pero debió ser un hombre bueno por merecer la amistad del cardenal Jaime Pou, el Padre Lafnez y el Padre Nadal (...) Toda reforma es impopular porque lesiona intereses creados y trata de desarraigar hábitos inveterados”. MATEU, G., *Obispos de Mallorca*, Palma, 1985, p. 240.

lleuándolo a la práctica con la suavidad y celo propios de su carácter dulce y afable con que se ganó la veneración de sus diocesanos”⁵⁸⁹.

En aquest mateix sentit la força que, amb el Concili de Trento⁵⁹⁰, cobrà de bell nou el ministeri episcopal, aconseguí un procés de reforma molt esponerós, tot i que, com afirma Josep Amengual “des del punt de vista de la convivència tingué formes molt enduredes, tant en la repressió de la dissidència religiosa, com en la diversitat cultural⁵⁹¹ que distingia Mallorca de la majoria de regnes de la monarquia”⁵⁹².

Els bisbes, nomenats a proposta dels reis, varen ser un factor d’unificació política i lingüística⁵⁹³ més poderós aquí que en els països hispanoamericans.

⁵⁸⁹ PONS, G., *op. cit.*, p. 188.

⁵⁹⁰ Els conciliaris de Trento s’adonaren de la importància de la reforma de la predicació. Per aquest motiu a la sessió V (17-06-1546) després del *Decretum super peccato originali* es succeeix el *Decretum secundum: super lestone et predicatione*. A la darrera sessió, la XXIV (11-11-1563), dins el *Decretum de reformatione*, el cànon quart fa plantejament pastoral profund al ministeri episcopal que arribà a Mallorca de la mà de Diego de Arnedo (1562-1572) i Joan Vic i Manrique (1573-1604): aquest nou plantejament diocesà acabà amb el buit catequístic, l’acumulació de beneficis i l’absentisme episcopal i de rectors.

⁵⁹¹ HILLEGARHT, J. N., “Mallorca como centro intelectual, 1229-1550”, *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 19, Madrid, 1989, p. 205–211.

⁵⁹² AMENGUAL, J., *Història de l’Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)*, vol. II, Palma, 2002, p. 20.

⁵⁹³ Per a més informació al voltant de les prescripcions mallorquines sobre l’ensenyament del catecisme vegeu AMENGUAL, J., *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política (1576-1962)*, Palma, 2002.

2.2.2. *Pro reformatione cleri et populi*. Deures i obligacions del clero mallorquí

El model de religiositat abanderat per la Reforma catòlica serà abans de res el de la religiositat de la presència social, ja que l'heretgia es desenvolupa amb més facilitat en els llocs menys controlats pel poder religiós.

Conseqüentment, s'imposa l'observança de l'espai i de la societat, el que implica augmentar la presència de l'Església en la vida social, i això conflueix amb els interessos d'un poder civil que aposta per la mateixa línia de control.

El fet que l'aparició de les reformes planteja nous problemes a les autoritats eclesiàstiques de totes les confessions i la coincidència entre l'acció religiosa i la política, ja que aquest procés procura importants avantatges als prínceps. Quins?:

- Enfortiment de la identitat territorial dels estats a causa de la professió d'un sol credo religiós.
- Extensió del poder del sobirà gràcies al control de l'Església.
- Desenvolupament d'una disciplina social que facilita l'exercici del poder.

El paper de la Inquisició en el procés educatiu de la Reforma catòlica, podríem resumir-ho en tres aspectes:

- L'educació de la col·lectivitat per mitjà de rituals públics com l'acte de fe i l'abjuració (amb tot el que això implica de submissió al poder),
- L'educació de la moralitat individual amb l'ús de mitjans coercitius, introduint la Inquisició en terrenys nous (la bigàmia, la falsa o fingida santedat) que fins llavors pertanyien a l'àmbit de el privat.
- La veu de la consciència, a la qual la Inquisició va saber dictar el que calia dir, utilitzant com a aliat al confessor.

L'estreta relació que existí entre l'autoritat religiosa i la civil en tots els assumptes de la vida a la diòcesi de Mallorca durant l'episcopat de Vic i Manrique es manifestà de forma esclatant en el tractament del tema de la inquisició.

Com que la defensa de la puresa de la fe que professaven els territoris illencs (Mallorca i Menorca) interessà de manera semblant als reis (i els *alter ego* virreis i lloctinents generals) i als bisbes⁵⁹⁴, coincidiren en la idea d'establir un tribunal que es dedicés a cercar els suspects d'heretgia, per a jutjar-los, castigar-los i condemnar-los a la pena capital o la presó perpètua, que importava la confiscació immediata dels seus béns.

Per entendre'ns, Trento sembla com una gota que cau en un estany de superfície particularment agitada i que provoca cercles concèntrics que s'amplien poc a poc.

És veritat que al prevere se li demana poc més que saber utilitzar les eines de l'ofici, com succeeix amb el notari o amb el secretari; però a més el sacerdot és també l'home d'allò sagrat i, per tant, no es pot prescindir d'inserir en les nostres consideracions l'àmbit teològic i espiritual, especialment per analitzar com una relació no limitada exclusivament a la materialitat en les relacions interpersonals porta a condicionar eleccions, pràctiques de vida, opcions que també són molt concretes.

I això tant pel que fa al sacerdot catòlic com a pastor protestant.

Si el prevere mallorquí va ser com va ser, o va romandre com a tal molt de temps durant els segles XVI i XVII, és certament perquè es van malmetre les missions renovadores de tants prelats, perquè no tots van saber ser sants com Carlos Borromeo o el mateix Vic i Manrique.

La voluntat centralitzadora de Roma va deixar menys espai a la iniciativa en l'àmbit local, però a més a més, i sobretot, perquè amb allò s'acontentava, o millor, no demanava una altra cosa, la societat en la que aquell sacerdot es trobava actuant.

⁵⁹⁴ Recordem que entre els anys 1584 i 1594, els germans Vic i Manrique (Lluís, virrei; i Joan, bisbe) acapararen els poders civil i religiós en un sol llinatge a la diòcesi de Mallorca.

També pels necessaris compromisos que Església i els Estats van haver d'acceptar dins d'una lògica pesadament condicionada pel fenomen de la carrera cap a la sacralització de l'aparell públic, cap a la centralització dels poders.

El clergat inferior es repartia en tres grups:

- Els responsables de la cura d'ànimes a les parròquies (rector, vicari perpetu, vicari).
- Els beneficiats.
- Els desvagats, que esperaven obtenir una parròquia o un benefici.

L'ingrés a l'estament eclesiàstic s'aconseguia amb la recepció de la tonsura, que conferia el bisbe a la jovenalla d'escolans, mínimament preparada pel rector de la parròquia.

Qui volia seguir endavant en el camí de les ordres fins al sacerdocí (terme obligatori en teoria per a qualsevol tonsurat), li era necessari seguir uns cursos de formació humanística i teològica a les escoles de nivell mitjà de la catedral i les situades a les principals ciutats de les diòcesis.

Després de l'etapa pastoral reformista del seu antecessor Diego de Arnedo (1562-1572)⁵⁹⁵, Joan Vic i Manrique es va trobar amb una primera missió: la reforma del clergat.

Aquesta s'havia de fer i emprendre “con lentitud y prudencia en esta materia, procurando siempre estar en buenas relaciones con el Cabildo (...) En la carta exhortatoria que dirigió a los clérigos de su diócesis, publicándola como prólogo a los decretos sinodales de 1588, inculca a los canónigos la obligación de ser en su vida modelo y ejemplo para los demás clérigos”⁵⁹⁶.

⁵⁹⁵ FURIÓ, A., *Episcopologio de la Santa Iglesia de Mallorca*, Palma, 1852, p. 350. *Como Felipe II tenía pruebas de los talentos y fidelidad de D. Diego, luego que llegó a su obispado de Mallorca, le nombró virrey de aquel reino, el cual gobernó en lo espiritual y temporal con gran celo de la justicia, aunque su carácter severo lo hizo poco amable a aquellos isleños.*

⁵⁹⁶ PONS, G., *op. cit.*, p. 192. “Quicumque dignitates aut canonicatus obtinent, quo sublimiorem locum in Ecclesia adepti sunt eo magis studeant ut munera et officia eis iniuncta perfectius exaequantur. Et tale

Un fet distintiu entre els episcopats de Diego de Arnedo⁵⁹⁷ i Joan Vic Manrique va ser la bona sintonia entre el bisbe i els seus canonges que el seu antecessor no va aconseguir⁵⁹⁸: el bisbe Vic sempre va intentar mantenir una bona relació amb els seus capitulars i prova d'aquesta aptitud, que col·lateralment influirà dintre de la història de l'art mallorquí, és l'interès màxim del prelat per l'esplendor i decoro de la Catedral de Palma, sobretot per la seva finalització i consagració.

G. Pons relata el següent: “(...) Baste adelantar que en parte corrieron a cuenta de su propio peculio las obras de construcción de las bóvedas del trascoro, o sea la mitad de la inmensa nave, y totalmente a sus expensas se hizo el portal mayor”⁵⁹⁹.

ubique religionis et sanctitatis exemplum praebeant ut alii clerici inferioris ordinis actiones suas et mores ad eorum normam dirigant atque componant (...)”. Text extret de: “Epistola exhortatoria ad clericum” a ADM, *Sinodus diocesana Maioricensis*, Palma, 1599, p. 13.

⁵⁹⁷ ASV, *Acta Miscellanea (1517–1585)*, núm. 17, f. 631v – 632r. *Romae. Providit ecclesiam maioricensem frêne per cissionem Rvdo. Joannis Baptistam Capeggio olim episcopi maioricensem dudum in manibus fe. Record. Pauli Papa IV sua praedecessoris sub die quarta septembris 1558 faltam et admissam vacanti de persona D. Didaci de Arnedo presbiteri oscense diocesi ipsum e eorum e emittendo cum rebende unius pensionis annue 200 ducatus auri pro electo ac reservate non nullarum aliaque pensionum annuarum pro diversis super mensa episcopalis maioricense fucus e dumniado insimul illorum non excedant qua transeant ad summos.*

⁵⁹⁸ Segons Villanueva la implantació de la festa de la Immaculada Concepció i el retorn del cant de la Sibila són dos exemples de l'afinitat del prelat amb el capítol catedralici: “A 12 de septiembre de 1575 estableció con el Capítulo Catedral una grande y notable solemnidad en la fiesta de la Concepción de nuestra Señora, la cual se mandó anunciar ocho días antes con repiques de campanas, bandera en la torre y otras señales, y que su procesión se hiciese como la del Corpus (...) A 24 de diciembre del mismo año rogó al Capítulo Catedral que se hiciese la representación de la Sibila en los mañanas de Navidad y se cantasen algunas cantinelas devotas, como se hacía en otras iglesias, señaladamente en la de Valencia, y el Capítulo consintió en que así se hiciese”. VILLANUEVA, J., *op. cit.*, p. 132-133. També cal apuntar les diferents peces artístiques que el bisbe Vic deixà a la Seu de Mallorca fruit de la *suavitat* com diu H. Jedin en què tracta al Capítol de la Catedral i que es recolleix al tractat del P. Villanueva: “En 1580 se trató en el Capítulo un tabernáculo que quería regalar para llevar en las procesiones a las reliquias. La consuetud de sacristía nos recuerda que ese mismo año regaló un rico frontal, en 1586 dos ternos completos y en 1597 una figura de plata de san Vicente Ferrer (...).VILLANUEVA, J., *op. cit.*, p. 133.

⁵⁹⁹ PONS, G., *op. cit.*, p. 196. Sovinteja l'aparició a les actes capitulars i en la documentació episcopal, la llibertat del bisbe Vic en oferir ornaments i objectes litúrgics per tal de solemnitzar i dotar d'esplendor el culte a la Seu de Palma.

No obstant i això, també existiren abusos que s'hagueren de corregir.

En ocasió del sínode de 1588, el bisbe Vic exhortà als preveres que si no tenien un recte comportament en el cor, no cobrarien les distribucions⁶⁰⁰. Durant el seu pontificat són molts els procediments instituïts contra canonges.

El 1597 el nunci i col·lector pontifici encarregà al penitenciar Joan Seguí que examinés la gestió del sots col·lector i canonge Antoni Gil amb la condició que no l'examinessin els seus superiors⁶⁰¹.

El canonge Francesc Soldevila va haver de complir condemna a presó per diverses causes, entre les quals, en destaca una deguda als greus insults que dirigí a un company jugant a cartes i la fractura que li ocasionà degut al llançament d'un canelobre⁶⁰².

El dia a dia del govern del bisbe Vic no fou sempre calmos en relació als canonges.

Una disputa sorgí quan va atorgar, mitjançant la col·lació de beneficis, és a dir, l'acte jurídic pel qual l'autoritat eclesiàstica confia un ofici o atorga un benifet a la persona que n'és capaç; al seu familiar i vicari general Joan Mirana el càrrec de xantre o cantor major de monestirs el dia 10 de juliol de 1584, en contra del privilegi que decretà Carles V⁶⁰³.

⁶⁰⁰ Biblioteca Bartolomé March Servera, *Synodus diocesana*, 1588, p. 10.

⁶⁰¹ ADM, *Registra Comunnis (1596–1605)*, f. 60r.

⁶⁰² ADM, *Liber Sententiarum (1563–1599)*, s. f. Vic i Manrique el condemnà desterrant-ho quatre mesos a Randa i vuit fora de la Ciutat de Mallorca.

⁶⁰³ ASV, *Letteri di Vescovi*, vol. X, f. 136r. *Beatissime Pater. Cum primum ad episopalem dignitatem non meis meritis, sed divina favente gratia vocatus sum: non modo meam operam quom clericus meo nuneii satisfacerem, sed aliorum etiam virorum industriam ad hibendam censui inter alios autem Joannem Miranam theologum, cuius doctrina, morumque integritas mihi apueritia innotuerant a Salmantina Academia huc meum adduxi eiusque tot tempore, quo hanc eccleiam regendam suscepi meas vices vicarium meum ac officialem constituens commisi in quo munere exercenda ita segellit ut ipsum paties iurati quorum fidei totius insula cura commissa est sponte sua tanquam natem huius regnam filium ad quodcumque beneficium obstinendum admitterint rati ipsum huic reip. Utilem futurum quorum expectationi munus suum exercendo ac verbum Dei assidue praedicando optime satisfecit. Hac ego occasione ductus, cum iam ante parrochiale quoddam beneficium contuleram, nunc dignitatem quondam praecentoriam dictam quae inter dignitates huius ecclesiae minima est, in mense aprili vacantem contuli*

Una altra de les seves accions de govern, en les quals dedicà molts d'esforços en el marc de la renovació cristiana als tres sínodes diocesans i els *Edictes Generals*, fou la actuació decidida i la vida exemplar dels rectors.

De les quaranta dues parròquies que tenia la diòcesis de Mallorca⁶⁰⁴ de les quals cinc corresponien a Menorca, totes tenien rector, excepte tres: la de Pollença que per estar vinculada a l'ordre de Malta, la governava un capellà amb el nom de prior; la de Santa Creu de Ciutat unida a la Cartoixa de Valldemossa i regida per un vicari; i la d'Artà que es trobava amb un cas semblant a l'anterior.⁶⁰⁵

El punt transcendent de la reforma del bisbe Vic fou inculcar als rectors que, més que beneficiats i propietaris amb dret a gaudir d'unes rendes, eren pastors de les ànimes dels fells per a que "cuidaran de promover la vida cristiana de sus súbditos. Esto fue el principal empeño del obispo respeto a los sacerdotes con cura de almas"⁶⁰⁶.

Segons el *Manuale Sacramentorum* (1601) els deures i obligacions dels rectors de la diòcesi foren els següents:

- La instrucció dels fidels.

aequo [...] ferendum non est. Quare vostram sanctitatem humuliter precor ut ac tolorum compressa audacia pra edictum miranam debita suis meritis dignitate frui concedatis dignum enim est ut hunc atque alios huius modi viros sedes apostolica benigno favore prosequatur mihi que atque huic reip. Maximam V. S. conferet beneficium Deus omnipotens maxime V. S. dui nobis incolumen servet maioricis die 10 julii anno 1584. Beatissime Pater sanctissimus V. B. Pedes humiliter deo [...] humilimus servus. Joannes Vich episcopis maioricense.

⁶⁰⁴ Tenim un magnífic fragment extret de Mn. Guillem Pons de la visita *ad limina* de 1590: "Deinde in insula hac Maoricensi triginta et septem paraciae sive rectoriae reperiuntur tam intra civitatem quam extra per villas et oppida distincta. Minocarum vero insula, quae huic est suffragenea quinque rectorias in se continet. Unde omnes complent numerum 42 ex quibus intra Civitatem quinque extant videlicet Santa Eulàlia, Santa Creu, San Jaume, San Miquel y San Nicolau, extra vero quae saequuntur Lluch Mayor, Algaida, Montuiri, Porreres, Campos, Santagni, Felaniig, Manacor, Harta, Petra, San Joan, Sineu, Santa Margarita, Muro, La Pobla, Alcudia, Pollensa, Campanet, Selva, Inca, Benisalem, Sancelles, Santa Maria, Marratxi, Alaro, Valldemossa, Bunyola, Soller, Esperles, Puigpunient, Calvia, Andraig, quae autem sub insula Minoricarum Ciutadella, Maho, Alayor, Lo Mercadal, les Ferreries". ASV, *Archivum Sacrae Congregationis Concilii, Documenta Maioricensia*, 1590, f.f. 128r - 133v.

⁶⁰⁵ El capellà d'Artà era anomenat vicari perpetu. ADM, *Visites pastorals 1586-1589*, lligall 13, f. 76.

⁶⁰⁶ PONS, G., *op. cit.*, p. 201.

- L'administració dels sacraments.

- La celebració del culte.⁶⁰⁷

En aquest sentit, i a tall d'exemple de l'afirmació anterior, les visites pastorals seran una font documental de control estricte per ensenyar, tots els diumenges, a toc de campana i després de completes, la doctrina cristiana.⁶⁰⁸

Un altra dels aspectes de rigor en l'administració diocesana del bisbe Vic fou el control dels beneficis. A les visites pastorals que analitzarem, apareixeran abundants disposicions i advertències mitjançant les quals, el bisbe procurà corregir els abusos i desviacions que va trobar entre el clergat a la diòcesi de Mallorca.

El 6 de març de 1578 es va citar al rector de Sóller Bartomeu Domènec, qui havia abandonat el seu ministeri, per a corregir-ho en les obligacions de residència segons les disposicions conciliars⁶⁰⁹.

Les visites pastorals d'Alcúdia (1595) i Pollença (1599), per exemple, fan incís en un dels majors defectes del clergat mallorquí: la falta d'atenció a les disposicions manades pel bisbe Vic. Aquesta apatia obligava al bisbe a ser més sever, utilitzant la pena d'excomunió, la qual no bastava a vegades ni tan sols per fer observar els decrets.⁶¹⁰

El dia 7 de gener de l'any 1600, Vic nomenà el doctor en dret Jaume Joan Berga com a batle reial de la Porció Temporal⁶¹¹, és a dir, jutge (en 1^a i 2ª instància; la 3ª era

⁶⁰⁷ Vegeu *Manuale Sacramentorum iussu Illustrissimi Domini Joannis Vich et Manrique Episcopi Maioricen annuente synodali conventu (...) Maioricae, aput Gabrielem Guasp*, Palma, 1601, p. 28. Biblioteca Nacional. Madrid. Signatura 3-14588.

⁶⁰⁸ Guillem Pons cita la visita pastoral de Petra de l'any 1589 (ADM, *Visites pastorals 1589*, lligall 13, f. 187r) per exemplificar aquesta disposició. PONS, G., *op. cit.*, p. 205.

⁶⁰⁹ ADM, *Registra Comunnia, 1573–1588*, f. 157v. Poc després ho trobem residint a la seva parròquia, que va ocupar durant gairebé la seva mort el 1602. RULLAN, J., *Historia de Sóller*, vol. II, Sóller, 1876, p. 675.

⁶¹⁰ ADM, *Visites pastorals, 1595*, lligall 10 (*Alcúdia*), f. 10v.

⁶¹¹ ACM, *PT 3072*, f. 183v.

competència de la Reial Audiència)⁶¹² de la jurisdicció d'aquelles terres que el bisbe tenia d'ençà la conquesta de Mallorca el 1229⁶¹³.

Vic i Manrique, per la seva experiència viscuda a l'etapa salmantina, sabia que la formació, que fins aleshores havia rebut el clergat mallorquí, era molt insuficient⁶¹⁴.

En aquest sentit, G. Pons ens diu que “ (...) Tampoco osó emprender la obra de erección del seminario, a pesar de haber pensado en ello, sin duda porque previó las grandes dificultades con que tropezaría por parte del cabildo, y así prefirió el obispo Vic, emplear sus rentas en obras de beneficencia y en el esplendor de los templos, que eran empresas que se sabía de antemano que a todos les parecería bien”⁶¹⁵.

El concili de Trento proposava diverses solucions per pal·liar aquestes mancances ja que a l'illa no hi havia cap col·legi dedicat a la formació integral dels clergues: no volia enfrontaments amb els canonges i exigir-los una disminució de les seves rendes.⁶¹⁶

Per a atendre bé a la cura d'ànimes, els rectors necessitaren alguns col·laboradors anomenats vicaris que havien de ser aprovats pel bisbe Vic per temps d'un any⁶¹⁷.

⁶¹² PLANAS, A., *La Real Audiencia de Mallorca en la época de los Austrias (1571-1715)*, Barcelona, 2010. A la pàgina 309 de l'estudi es fa referència a la biografia de Jaume Joan de Berga Salas.

⁶¹³ DAMEYO, J. B., *La Historia General del Reino Balearico*, Palma, 1631, p. 75.

⁶¹⁴ A les visites pastorals el bisbe Vic exigia que es complís amb l'obligació d'ensenyar la doctrina cristiana tots els diumenges a toc de campana i a la seva hora fixa, que solia ser després de completes. Per exemple a la visita pastoral de Petra de 1589 (ADM, *Visitas pastorales*, núm. 13, f. 187r) disposà el següent: “Item ordena y molt stretament mana que la ordinatio de que es faça cada diumenge y festa la doctrina christiana, la qual te dita sa Señoria Rma. Entes no se observa, sia de aqui avant observada sots pena de X sous per cada begada y altres penes a dita sa Señoria ben vistes”.

⁶¹⁵ PONS, G., “La cura de almas y la vida cristiana del pueblo de Mallorca bajo el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Anthologica Annua*, núm.18, Roma, 1971, p. 572.

⁶¹⁶ Per estudiar la resistència que hi va haver en el Capítol de la Seu de Mallorca en el segle XVII per la construcció del Seminari de Sant Pere, vegeu ROTGER, M., *El Seminario Conciliar de San Pedro*, Palma, 1900, p. 22 i ss. Malgrat el Concili de Trento no fixes un model de com havia de ser i actuar el clero, si assegurarà alguns principis doctrinals, tractà de corregir abusos, enfortint les funcions pastorals dels preveres i intentant una formació millor afavorint la institució de seminaris.

⁶¹⁷ ADM, *Visitas pastorales*, núm. 13, f. 170v.

El prelat valencià havia de confiar als preveres més preparats l'administració de la parròquia fent que la provisió es fes pel sistema de concursos, conforme als canons tridentins i les posteriors disposicions de Pius V⁶¹⁸.

El candidat més idoni, registrat gràcies a un edicte episcopal previ que anunciava la vacant parroquial⁶¹⁹, era jutjat pel bisbe acompanyat dels examinadors, tribunal que tenia considerava a les bones costums i ciència dels aspirants.

Vic i Manrique tenia predilecció pels qui havien estudiat teologia, no tan sols per les garanties a l'hora d'administrar els sagraments sinó també per la imatge d'estímul que suposava per altres seminaristes⁶²⁰.

Així d'aquesta manera, tal i com afirma G. Pons “de este modo el cuidado de las parroquias pasó a manos de la parte más selecta del clero mallorquín, y aquellos rectores de la época anterior no residentes y despreocupados, que obtenían las parroquias por bulas pontificias debidas al favoritismo y recomendaciones, cedieron el paso a una nueva generación de párrocos más responsables y más entregados al oficio pastoral, que promovieron en el pueblo un notable mejoramiento de costumbres y una vida cristiana más sólida”⁶²¹.

⁶¹⁸ ASV, *Archivum Sacrae Congregationis Concilii, Documenta Maioricensia, Visita ad limina*, 1590, f. 139v. “Previsio autem prebendarum seu beneficiorum vacantium ita fit ut forma Concilii Tridentini ad aunguem servetur, potissimum in his quae curam animarum habent, facto diligenti oppositorum examine in moribus et litteratura ab examineribus in sinodo deputatis et praeside in omnibus episcopo”.

⁶¹⁹ ADM, *Registra Communia, 1570–1576*, f. 106r–214v.

⁶²⁰ ASV, *Archivum Sacrae Congregationis Concilii, Documenta Maioricensia, Visita ad limina*, 1590, f. 141v. “Quotiescumque beneficia simplicia vacare in mensibus Ordinarii contigit illud potissimum curat conferre scilicet ea viris non solum probatae vitae, verum iis qui in literatura, praesertim in studiis theologis progressus fecerint, hoc consilio ut, alii saltem spe praemii accensi litteris incumbant, ut hac ratione in Ecclesia utilibus proximorum ministeriis aptius se exercere possit et valeant”.

⁶²¹ PONS, G., *op. cit.*, p. 209.

2.2.3. La relació Mallorca-Roma. Promocions, vocacions, professions i absolucions (1574–1598)

Vic i Manrique havia d'enviar una llista de postulants aptes al papa Clement VIII entre els quals també es trobaven rectors d'algunes parròquies⁶²²: Ferrà (rector de sant Jaume de Ciutat), Miquel Sastre (rector de sant Miquel de Ciutat), Caldés (rector de Valldemossa), Oliver (rector de Sencelles), Andreu (rector de Selva), Amengual (rector de Muro), Obrador (rector de Porreres), Mas (rector de Felanitx), Julià (rector de Manacor), Pizà (rector de Sineu), Sureda (rector d'Algaida), Pellicer (rector de Campanet), Pelegrí (rector de santa Margalida).

L'objectiu del prelat, dins el clima d'ignorància que vivia la diòcesi⁶²³, era elevar el nivell espiritual del clero mallorquí i atendre, abastament, els desordres, expedients d'absolució i trasllats, indulgències, etc.

No obstant i això, amb la vigilància i correcció constants de les visites pastorals, el clero patí una progressiva millora.

El mateix any de l'arribada de Vic i Manrique a Mallorca va haver d'absoldre sis preveres que havien rebut, inconscientment, els ordres sense tenir l'edat competent: el

⁶²² ASV, *Archivum Sacrae Congregationis Concilii, Documenta Maioricensia, Visita ad limina*, 1590, f. 139v.

⁶²³ El 1588, més de quinze anys després de la implantació del ritus romà a la diòcesi de Mallorca, Vic i Manrique se n'adonà de què ni tan sols una tercera part dels preveres aplicaven els cànons a les cerimònies del missal romà. Per exemple els de la Seu, santa Eulàlia i Artà. ADM, *Visitas pastorales*, 1588, núm. 10, s. f. "Item convendria molt per a gloria y honra del Senyor que es fes una suspensio general, que ningun sacerdot de avuy avant puga dir missa sens que primer sia examinat de las ceremonias romanias, ja que de tres parts dels sacerdots no ni hi ha que les serva (...) y si tal examen se te de fer no hi ha per a que jo ara fassa nominatio a V. Senyoria de sacerdots en particular qui del tot no saben dir missa, puis en lo examen general ja els encontraran. Item ab tot que axi sia volrie que are se remedias lo de estos sacerdots que no saben dir missa ni llegir, com son Antoni Urtis, Parera y Busquets, tots de la Seu, Pere Gili de Arta, Vidal de santa Eulalia, sensa molts altres que no els nomene".

vicari general Joan Mirana posà esment, les examinà⁶²⁴ i, finalment, lis donà llicència per a celebrar⁶²⁵.

Així mateix, el bisbe Vic tenia molt en compte dos aspectes crucials: per un costat, la vida honesta i recta, i per l'altre, la preparació, designant en conseqüència, tres doctors per a examinar aspirants⁶²⁶.

També era comú rebre un breu pontifici per a ordenar-se o, fins i tot, com hem apuntat, corregir irregularitats i dictaminà absolucions. Vegem-ne un resum⁶²⁷:

Data	Nom	Motiu
25 – 05 - 1574	Jaume Pelegrino, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri
01 – 06 - 1574	Fra Melcion Carbonell, franciscà	Absolució
15 – 10 - 1574	Miquel Quintana, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri
29 – 10 - 1574	Gabriel Pisà, monjo cistercenc del monestir de	Promoció i ordenació en el

⁶²⁴ És complicat intuir com eren de rigorosos els exàmens d'ordenació. En un edicte de Joan Mirana, en el qual s'anunciaven ordes generals per a l'Advent de l'any 1582, s'advertia que els candidats havien d'arribar a temps per ser examinats. ADM, *Registra Communia*, 1573–1588, f. 313r.

⁶²⁵ ADM, *Registra Communia*, 1573–1588, f. 98v – 101r.

⁶²⁶ ASV, *Archivum Sacrae Congregationis Concilii, Documenta Maioricensia, Visita ad limina*, 1590, f. 142r. “In ordinibus conferendis id maxime curat Episcopus, ut qui sunt ordinandi temporibus stautis, honestae et probatae vitae sint et in literatura proveciores, ad quod tres doctores pro examine faciendo designatos habet, qui id munus diligenter praestant, nec ad ordines suscipiendos quenquam admittit nisi (...) quos utiles et necessarios Ecclesiae futuros iudicat”.

⁶²⁷ Font d'elaboració pròpia de l'autor a partir de: ASV, *Dataria Apostolica. Minutae brevium in forma gratiosa*, pacco n. 17999, n. 18036, n. 29587, n. 18234, n. 18235, n. 18255, n. 18325, n. 20223, n. 18823, n. 18344, n. 20750, n. 20549, n. 20710, n. 21206, n. 22109, n. 24269, n. 24967, n. 25260, n. 25281, n. 25607, n. 25564, n. 26642, n. 26241, n. 26440, n. 26573, n. 26836, n. 26997, n. 27296, n. 27854, n. 27411, n. 27985, n. 27739, n. 28079, n. 28984, n. 28998, n. 29060, n. 29331.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	La Real	ministeri
29 – 10 - 1574	Pere Joan Gelabert, monjo cistercenc del monestir de La Real	Promoció i ordenació en el ministeri
13 – 01 - 1575	Jaume Moll, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri
28 – 01 - 1575	Llorenç Oddo, rector de santa Creu de Ciutat	Absolució
28 – 06 - 1599	Joan Alemany, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri
08 – 05 - 1575	Fra Guillem Bramona, franciscà	Absolució
11 – 05 - 1575	Fra Guillem Truyol, franciscà	Absolució
15 – 05 - 1575	Fra Felip Calatrava, franciscà	Absolució
05 – 06 - 1575	Miquel Mur, prevere	Absolució
05 – 06 - 1575	Fra Jaume Pieras, franciscà	Absolució
12 – 10 - 1576	Bartomeu Verí, rector de Sóller	Absolució
13 – 12 - 1579	Jaume Pizà, preceptor de l'Hospital General de Ciutat	Absolució
01 – 08 - 1580	Fra Miquel Mestre, franciscà	Absolució

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

05 – 12 - 1581	Joan Cabanellas, prevere	Absolució
01 – 02 - 1582	Cristòfol Seguí, prevere	Nomenament capellà oratori monestir SS. Trinitat de Valldemossa
27 – 06 - 1586	Joan Serra, rector d'Esporles	Indulgència
31 – 03 - 1588	Borja de Bluins, prevere	Absolució
07 – 10 - 1588	Jaume Pons, prevere d'Inca	Absolució
12 – 10 - 1588	Agustí Ferragut, prevere	Comissió extraordinària
13 – 02 - 1589	Joan Armengol, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri
13 – 02 - 1589	Joan Armengol, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri per mort de Miquel Gual
07 – 03 - 1589	Miquel Estada, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri
23 – 03 - 1589	Berenguer d'Ulmis	Promoció i ordenació en el ministeri
13 – 04 - 1589	Jaume Pei, prevere	Nomenament per a l'església de la Verge Maria dels Orfes
27 – 04 - 1589	Pere Artigues, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri
10 – 01 - 1590	Bartomeu Lull, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

08 – 02 - 1591	Fra Pere Joan Sans, frare agustí del convent de Nostra Sra. dels Auxilis	Professió
07 – 03 - 1591	Pere Ribes, rector de Binissalem	Falta greu
09 – 02 - 1592	Felip Mut, prevere	Falta greu
20 – 04 - 1592	Fra Francesc Marcús, franciscà de Ciutadella (Menorca)	Professió
23 – 04 - 1592	Felip Quint, seminarista	Indult
20 – 11 - 1592	Fra Bartomeu Binimelis, franciscà	Professió
01 – 04 - 1593	Antoni Domènec, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri
31 – 07 - 1593	Pere Joan Serra, rector de Bunyola	Desposseir de segell
03 – 09 - 1593	Gabriel Roig, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri
03 – 09 - 1593	Antoni Roig, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri
30 – 06 - 1594	Joan Net, prevere de Ciutadella	Promoció i ordenació en el ministeri
22 – 09 - 1594	Sebastià Carbonell, prevere	Anul·lació d'un benefici
26 – 04 - 1595	Francesc Net, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

27 – 05 - 1595	Pau Comells, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri
21 – 08 - 1597	Jeroni Caldés, prevere	Promoció i ordenació en el ministeri
07 – 10 - 1597	Pere Ramis, prevere	Absolució
20 – 06 - 1598	Gaspar Ferrer, prevere	Absolució

2.2.4. Renovació cultural i litúrgica. El ressorgiment i recuperació del cant de la Sibila (1575)

Respecte al segon bloc, dedicat a la reforma litúrgica i la celebració del culte, els llibres litúrgics de Mallorca s'havien imprès en vistes a la Seu de Mallorca, i tan sols d'un mode imperfecte i parcial podien aplicar-se al culte de les parròquies de la diòcesi: “reinaba una notable variedad en las celebraciones litúrgicas y los mismos misales y libros de rezo las más de las veces no concordaban perfectamente unos con otros”⁶²⁸.

Una de les solucions fou la impressió del missal, breviari i ritual propis de Mallorca l'any 1506, sota el pontificat del bisbe Antonio de Rojas (1496-1507).

A la nostra diòcesi, es va acceptar la reforma litúrgica de Pius V⁶²⁹: “En la visita pastoral de 1575 el obispo Vic i Manrique halló que en una parroquia tan importante como en la de Santa Cruz⁶³⁰ que contaba con abundante comunidad de clérigos, no había más que un solo misal romano, y en consecuencia, el prelado mandó que se adquiriesen por los menos tres, y al año siguiente en el monasterio de las monjas de

⁶²⁸ PONS, G., *op. cit.*, p. 255. També, en aquest sentit, es poden consultar altres estudis d'interès com és la tesis doctoral de SEGUÍ, G., *El missal mallorquí de 1506*, Barcelona, 2006.

⁶²⁹ De nom Antonio Chislieri i educat amb els dominics, el papa reformador a Trento publicà l'edició d'un missal romà el 1570 ordenant el seu ús, coincidint el mateix any que A. Palladio publicà a Venècia els *Quatre llibres d'arquitectura*; a tota l'Església d'Occident excepte a les regions i ordes religioses que en tenien abans de 1370. Amic personal de Sant Carles Borromeu (1538 – 1584), treballà infatigablement per elevar l'ordre moral i reformar el clero a través de la concessió de la butlla *In coena Domini* (El Sopar del Senyor), en la que proclamà els principis tradicionals de l'església romana i la supremacia de la Santa Seu sobre el poder civil. La pretensió decidida contra els protestants, per part de Pius V, fou assegurar la integritat de la Fe, la Pau pública i la Justícia; a Espanya Felip II expulsà el 1582 el nunci apostòlic per l'intent de publicació de la butlla ignorant per complet els privilegis papals concedits el 17 de desembre de 1570 mitjançant el breu *Ad hoc nos Deus unxit* (SIERRA, J., “La realeza en la liturgia. Monasterio de El Escorial (siglo XVI, Felipe II)”, *Monasterios. Senderos de vida*, Zaragoza, 2009, p. 125–155. Les principals causes d'excomunió foren: l'heretgia, el saqueig i la pirateria, el subministres d'armes a altres enemics de la cristiandat i finalment, la violència contra els cardenals, nuncis i jutges eclesiàstics. (LÓPEZ, J. L., *Historia legal de la llamada Bula In Coena Domini*, Madrid, 1768).

⁶³⁰ ADM, *Visites pastorals*, lligall 10, 1575-1578-1582, f. 30r.

Santa Margarita⁶³¹ parece que tenían ninguno, por quanto el prelado ordenó que en seguida se comprase al menos uno⁶³².

Diu així la visita pastoral respecte el monestir de Santa Margalida de Palma: “Primo ordinavit que emanatur duo missalia que citius fieri poterit aut saltem unum statim quo satis ecclesia ipsa indigit⁶³³”.

Encara que el ritus mallorquí quedà abolit, varen subsistir diverses costums litúrgiques i peculiaritats com les comunitats parroquials de beneficiats que “representaban una continuidad y tradición constante en el seno de las parroquias, teniendo así los párrocos menos posibilidad de inmutar las viejas costumbres⁶³⁴”.

El canvi de ritus no es va fer sense dificultats i amb certa lentitud, especialment degut al fet de la poca celeritat en la provisió de llibres.

A la visita pastoral de 1575 el bisbe Vic i Manrique se n’adonà que a la parròquia de Santa Creu de Ciutat, hi havia tan sols un missal romà i manà adquirir-ne tres de nous⁶³⁵. El mateix cas succeí al monestir de santa Margalida de Ciutat malgrat la compra fou tan sols d’un⁶³⁶.

La Seu era el referent en l’exercici del culte i l’atenció litúrgica al missal i al breviari i així ho exhortava sempre als seus rectors el prelat, com per exemple, al de sant Miquel de Ciutat⁶³⁷ o als preveres de Sóller⁶³⁸.

Les principals esglésies de Mallorca destacaven per l’exuberància del culte litúrgic que practicaven els preveres, especialment l’Ofici diví. El bisbe Vic va imposar a totes les

⁶³¹ ADM, *Visites pastorals*, *ibídem*, f. 69v.

⁶³² PONS, G., *op. cit.*, p. 264.

⁶³³ ADM, *Visites pastorals 1575-1578*, f. 69r.

⁶³⁴ PONS, G., *op. cit.*, p. 265.

⁶³⁵ ADM, *ibídem*, f. 30r.

⁶³⁶ ADM, *ibídem*, f. 69r.

⁶³⁷ ADM, *ibídem*, f. 56r.

⁶³⁸ ADM, *ibídem*, f. 108r.

parròquies de Mallorca que cada dissabte a primera hora cantessin la missa de nostra Senyora i a posta de sol, Completes i Salve⁶³⁹.

El 1575 el bisbe Vic va pensar que les funcions litúrgiques de Nadal a la Catedral resultarien més emotives i devotes si introduïa la Sibil·la, tal i com havia vist durant la seva infantesa a València: el dia 23 de setembre de 1575 ho va proposar als seus canonges que acceptaren la proposta del bisbe.⁶⁴⁰

Per altra banda, la devoció eucarística estava molt arrelada a Mallorca a través de la processó del Corpus⁶⁴¹ i les festes de la Verge com l'Assumpció⁶⁴², titular de la Seu de Palma; altrament també de la Puríssima Concepció, a la que el bisbe Vic i Manrique va donar un gran increment.⁶⁴³

⁶³⁹ ADM, *ibídem*, f. 135r. "Item ordinavit quod de cetero in diebus sabbatis dicantur completoria et Salve ad horam et punctum crepusculi vespertini, ita ut quando dicatur Salve fiat ad occasum solis".

⁶⁴⁰ Arxiu Capitular de Mallorca (ACM), *Actes Capitulars*, 1575. La processó dels profetes amb el cant en llatí del vaticini de la Sibil·la s'havia fet comú a tota la Corona d'Aragó i, degut a la substitució del breviari mallorquí el 1572, quedà suprimit automàticament el cant dins les Matines i el 5 de desembre de 1572, el capítol de la Seu de Mallorca, acordà suprimir-ho. MARTÍNEZ, B., "Poder i patrocini artístic a la Seu de Mallorca durant l'episcopat de Joan Vic i Manrique de Lara (1573-1604) des de l'òptica de les fonts documentals capitulars", *Intercanvis artístics a la Corona d'Aragó (segles XVI – XVIII). El paper dels capítols catedralicis*, Perpignan, 2014, p. 45 – 67; PÉREZ, Ll., *Sibil·la en la noche de Navidad*, Palma, 1955; SANCHIS, M., "El cant de la Sibil·la la nit de Nadal a Mallorca", *Raixa, miscelània de literatura catalana*, Palma, 1956, p. 19–22.

⁶⁴¹ CARBONELL, M., "El Retaule del Corpus Christi de la Seu de Mallorca", *La fidelitat obstinada. Homenatge a Mn. Pere Joan Llabrés Martorell*, Palma, 2007, p. 89-106. En aquest sentit, el professor Carbonell manifesta el buit historiogràfic existent en la devoció del Corpus a Mallorca a l'època moderna; encara que, devers el 1600 quan era bisbe de la diòcesi de Mallorca el valencià Vic i Manrique, es renovà la pietat al Santíssim en els pobles d'Alcúdia, Bunyola i Sóller. PONS, G., "La cura de almas y la vida cristiana del pueblo de Mallorca bajo el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)", *Antologica Annu*, núm. 18, Roma, 1971, p. 467-583.

⁶⁴² El dia de la Purificació es repartia gra quantitat d'espelmes petites, el que provocava alguns aldarulls entre la feligresia. En aquest sentit, el bisbe Vic en el sínode de 1588 hagué d'exhortar als rectors que no donessin espelmes a tota la gent sinó nomé al clero i als magistrats de les Universitats (*Synodus Diocesana*, 1588, p. 63).

⁶⁴³ MUNAR, G., *Devoción de Mallorca a la Asunción*, Palma, 1950; *Devoción de Mallorca a la Purísima*, Palma, 1954; PÉREZ, Ll., "La Asunción de Nuestra Señora, titular de la Catedral de Mallorca", *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXVIII, 1955, p. 287-302.

Una data fonamental per la reforma litúrgica del bisbe Vic va ser la publicació l'any 1601, d'un nou ritual baix el títol de *Manuale Sacramentorum*⁶⁴⁴.

En ell es corregien aspectes que no estaven en consonància amb la disciplina canònica vigent però especialment, s'advertí una marcada orientació pastoral com veurem en el capítol dedicat monogràficament al nou ritual.

⁶⁴⁴ Biblioteca Nacional (BN), *Manuale Sacramentorum Iussu Illustrissimi D. Ioannis Vich et Manrique Episcopi Maioricens, annuete synodali conventu per Raphaelem Albertinum Canonicum et Onofrium Oliverium Ecclesiae Sancti Michaelis rectorem in Sacra Teologia magistros correctum et espolitum. Maioricae aput Gabrielem Guasp. Anno 1601*. Signatura 3-14588. Complement important, en línia del ritual de Pius V, en el que s'estableixen diverses directrius: solemnitat i dignitat del culte diví, catequització i oració. La conveniència de la unitat (enfront la dispersió i diversificació de manuals fins aleshores publicats) i l'acompliment de les disposicions conciliars tridentines traspuen de la normativització i protocol en l'administració i cura de malalts, la benedicció dels tresors litúrgics i de les primeres pedres de temples així com la reglamentació de processons, absolucions i excomunion.

2.3. Predicació, confessió i ensenyament. Onze fundacions conventuals (1576 – 1604)

Finalment, el tercer gran bloc que ens hem traçat és el que fa referència als ordes religiosos a finals del segle XVI.

Vic i Manrique es va trobar, a la seva arribada a la diòcesi de Mallorca l'any 1574, moltes famílies religioses amb les quals havia de tenir una relació cordial pel bé de la seva activitat de govern eclesiàstic. Entre les ordes destacà la dels cistercencs que habitaven al monestir de Santa Maria de la Real.⁶⁴⁵

Segons G. Pons, “No tenemos noticias concretas de las relaciones que pudiera tener el obispo Vich con los monjes cistercienses de La Real, pero nos consta que en 1591 el papa Inocencio IX comisionaba al abad Pol para que decidiera en una causa existente que el obispo y la cofradía de presbíteros de San Pedro y San Bernardo”⁶⁴⁶.

Aquest monestir tenia la casa mare a Poblet i el seu nom oficial era de “santa Maria de la Font de Deu”⁶⁴⁷. Després de llargues lluites i conflictes, finalment el 1567 nomenaren abat mallorquí, sense dependència del Principat: Joan Ballester⁶⁴⁸.

Una altra orde monàstica que conegué Vic i Manrique fou la dels cartoixans, que en el segle XIV havien fundat el monestir de Jesús a Valldemossa a l'antic palau dels reis de Mallorca. Malgrat tot dins la part més operativa i pastoral, la cartoixa estava unida a la parròquia de santa Creu de Ciutat i era un vicari del clero secular qui assumia les funcions del priorat⁶⁴⁹.

⁶⁴⁵ MUNAR, G., *Les ordes religioses a Mallorca. Compendiosa història de la seva obra dins aquesta diòcesi fins a l'any de la seva exlaustració (1835)*, Palma, 1935; SEGUÍ, G., “Fuentes literarias y monumentales del Monasterio de Santa María de La Real”, *BSAL*, vol. XXVIII, Palma, 1939–1940, p. 102.

⁶⁴⁶ PONS, G., *op. cit.*, p. 296.

⁶⁴⁷ MUNAR, G., *op. cit.*, p. 65.

⁶⁴⁸ A la Biblioteca de la Real es conserva una historia manuscrita del pare Antoni Pascual, abad del monestir en el segle XVIII, que porta per títol: “Notitia Monasterii Regalensis”.

⁶⁴⁹ ADM, *Liber Decretorum (1595–1605)*, f. 144r.

El bisbe passà algunes temporades estiuenques a Valldemossa; no debades “El escudo de armas del prelado quedó grabado en el claustro de Valldemossa, sin duda como indicio de su amor y generosidad al monasterio”⁶⁵⁰. Per la seva banda, en contra d’aquesta tesi, C. Bauzà de Mirabó indica que el blasó del bisbe Vic es va situar a la tribuna de l’església⁶⁵¹. Tenim constància d’aquestes estades ja que entre el 1596 i 1597 conferí la tonsura a tres joves a la cartoixa i una vegada a l’església parroquial⁶⁵².

Les cases religioses posttridentines més cèlebres a Mallorca foren les dels dominics i franciscans. Vic i Manrique trià com a confessor o conseller espiritual al pare Riera, el pare Albertí i posteriorment, a Julià Fontirroig⁶⁵³.

Gairebé en els trenta - un anys que el bisbe estigué a l’illa es fundaren dotze nous convents, dels quals es poden extreure notícies relatives al seu patrimoni artístic. G. Pons publicà l’estadística de les ordres i cases religioses que existien a la Mallorca de Vic i Manrique:⁶⁵⁴

Ordres	Convents a Ciutat	Convents a pobles	Total
Franciscans	Sant Francesc- Jesús	Ciutadella–Inca– Sóller–Maó– Alcúdia-Artà (1581) - Lluçmajor (1600)	9

⁶⁵⁰ PONS, G., *op. cit.*, p. 298; LLORENS, A., *Real Cartuja de Jesús de Nazareno de Valldemossa*, Palma, 1929.

⁶⁵¹ BAUÇÀ DE MIRABÒ, C., *La Real Cartuja de Valldemossa. Formación y evolución de su patrimonio histórico-artístico*, Palma, 2008, p. 111.

⁶⁵² ADM, *Liber Ordinationum (1535–1653)*, s. f.

⁶⁵³ GONZÁLEZ, A., *Vida y hechos del V. P. Fr. Julián Font y Roig*, Palma, 1702.

⁶⁵⁴ PONS, G., *op. cit.*, p. 306. Els convents que porten la data fundacional són els que es varen construir en temps de Vic i Manrique (1573-1604). Font: elaboració pròpia de l’autor. Complementant les investigacions de G. Pons, hem ampliat les informacions gràcies a investigacions recents que han tret a la llum fonts documentals inèdites. MARTÍNEZ, B., “El poder de la notaria episcopal mallorquina al servicio del arte religioso. El *Liber Decretorum* (1596–1623) en la prelatura del obispo Joan Vic i Manrique”, *CEHA*, Castellón, 2012, p. 1245–1268.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Dominics	Sant Domingo	Manacor (1576) – Pollença (1578) – Lloret (1579) – Inca (1604)	5
Agustins	Socors	Ciutadella – El Toro (1595) – Felanitx (1603)	4
Mínims	Soledat (1582) ⁶⁵⁵	Muro (1583) ⁶⁵⁶ – Campos (1602)	3
Carmelites	El Carme	Font Santa de Campos (1580- 1592)	2
Trinitaris	Sant Esperit	-	1
Mercedaris	La Mercè	-	1
Jesuïtes	Monti-sion	-	1

⁶⁵⁵ Segons la crònica de l'orde mínima del 1709 es manifestava el següent: “No paraba un instante el zelosísimo P. Martín de Villagómez en agenciar las Fundaciones, y solicitar los acrecentamientos de la Religión. Restituyóse el convento de la Soledad extramuros, y sin olvidarse del gobierno de aquel importunaba constantemente al Ilmo. Y Rdm. Sr. D. Juan Vich y Manrique para que le concediera permiso de fundar dentro de la Ciudad misma; y como el devotísimo Prelado lo deseaba aún más que el P. Villagómez, habiendo este insinuado el lugar y parte de la Ciudad que lo parecía a propósito, le concedió la licencia para ejecutar la Fundación”. NICOLAU, P. J., *Crónica de los conventos de la provincia de Mallorca, de la orden mínima*, Mallorca, 1709, p. 11; FLORENCIO, P., *Los Mínimos en Mallorca, IV Centenario 1582–1982*, Palma, 1982.

⁶⁵⁶ El pare P. J. Nicolau a la seva crònica de l'orde mínima de l'any 1709 escrigué en referencia a Muro: “Participaron estas noticia a su Ilma. ell Sr. Obispo D. Juan Vich y Manrique y habiendo obtenido las licencias necesarias pasaron a dicha Villa de Muro los R. P. PP. Fray Martín de Villagómez Corrector del convento de la Soledad, Fray Antonio de Moriana, Fray Juan Castañer y Fray Francisco Morell, y fundaron allí su convento bajo la invocación de la Sra. Santa Ana a cuatro días del mes de marzo de 1584 (...). NICOLAU, P. J., *op. cit.*, p. 10.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Cistercencs	Santa Maria de La Real	-	1
Cartoixans	-	Valldemosa	1

Els monestirs de monges existents eren deu: a Ciutat set; Santa Margalida, Santa Magdalena, La Concepció, Sant Jeroni, Santa Clara, l'Olivar i la Misericòrdia; a la Part forana tres, un de jerònimes a Inca, un de concepcionistes a Sineu⁶⁵⁷ i finalment, un de clarisses a Ciutadella (Menorca).

La tasca pastoral del bisbe Vic en referència a l'activitat d'aquests convents va ser la de mantenir l'observança implantada i que no s'extingís l'esperit de renovació i pietat que els reformadors com Diego de Arnedo (1562-1572) havien despertat.

Així “en la primera visita pastoral que hizo a los monasterios de su jurisdicción nuestro prelado, promulgó unas disposiciones, que constaban de veintidós artículos, y que tocaban los principales puntos que habían sido objeto de reforma, como la clausura (...) el trato a seglares (...) y la administración de rentas, que debía llevarse con mucho cuidado y pedirse la autorización del prelado para temas de importancia como reparaciones del edificio”⁶⁵⁸.

La relació amb les monges de Sant Jeroni de Ciutat fou particular “dada la que existía entre su familia y la orden de los Jerónimos en el monasterio de la Murta de Valencia;

⁶⁵⁷ PONS, G., *op. cit.*, p. 320. “Obra del obispo Vich fue la fundación del convento de Sineu. El rey Felipe II cedió para este fin el palacio real existente en dicha villa y una señora les dio una finca rústica. El prelado buscó como fundadoras a tres religiosas del monasterio de santa Margarita, que iniciaron la vida religiosa en el nuevo convento con la misma regla agustiniana que profesaban en la ciudad; pero luego pasaron también a Sineu una monja a santa Magdalena y otra a san Jerónimo, y el obispo hizo que la nueva comunidad adoptara la regla de las concepcionistas de Toledo, apareciendo en todo esto la devoción del prelado a la Inmaculada Concepción, bajo cuyo título había sido erigido ya desde el principio este monasterio. Esta regla de las concepcionistas se distinguía por su austeridad entre las demás profesadas por mujeres en Mallorca”.

⁶⁵⁸ PONS, G., *op. cit.*, p. 316. En una visita pastoral: *Item mana que la priora que ara es y per temps será no emprenga cosa de edifici, ni reparo, que costi mes de cent sous en amunt sens tenir capitol sobre alló y sens expressa licentia de sa Señoria (...)*. ADM, *Visites pastorals 1575-1578-1592*, lligall 10, f. 75r.

pero lo único que hemos podido comprobar es (...) que en la visita a Inca hizo coincidir la del monasterio de San Bartolomé con la fiesta litúrgica de San Jerónimo, cuya regla profesaban también las religiosas de dicha casa, y asistió a la misa mayor en honor al santo”.⁶⁵⁹

L’atenció més directe i atent per part del prelat amb la comunitat de monges de Mallorca va ser la de procurar que duguessin una intensa vida espiritual.

Finalment, pel que fa a la seva relació amb els jesuïtes, el bisbe Vic va valorar moltíssim la gran labor en el camp de l’ensenyança i la formació de la joventut: així ho destacà a les dues visites *ad limina* (1590 i 1594)⁶⁶⁰.

El col·legi va ser fundat l’any 1561, sota l’episcopat del bisbe Diego de Arnedo, i quan el prelat valencià va prendre possessió de la mitra episcopal “(...) Los jesuitas estaban en la isla y gozaban de mucho prestigio (...) e influían especialmente en los nobles y caballeros”⁶⁶¹. En els anys de joventut, a la seva terra natal, el bisbe de Mallorca va mantenir una estreta relació acadèmica amb els jesuïtes⁶⁶². Ben prest, mostrà la seva sintonia.

En el marc de la jurisdicció diocesana presidida per Joan Vic, els jesuïtes foren els encarregats i nomenats directament pel prelat a fer prèdiques i sermons “gires

⁶⁵⁹ PONS, G., *op. cit.*, p. 319. Transcrivim una part de la visita: *Aná a la Iglesia y monestir de St. Barthomeu y dita missa maior de St. Hieronym, la festa de la qual se celebra, patró de dites monjes, visitá lo Sanctissim Sacrament y sacrari de aquell y trobá star be y visitant tota la iglesia y monastir trobá no haver necessitat per ara haver de ordenar cosa alguna (...)*. ADM, *Visites pastorals 1586-1589*, lligall 13, f. 48v.

⁶⁶⁰ AMENGUAL, J., “Els jesuïtes en les relacions de les visites *ad limina* dels bisbes mallorquins i en els sínodes diocesans del seu bisbat”, *Randa*, núm. 54, Barcelona, 2005, p. 65–87.

⁶⁶¹ PONS, G., “El colegio de Jesuitas de Mallorca y el obispo Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Archivum Historicum Societatis Iesu*, núm. 40, Roma, 1971, p. 438; El pare Borrassá va escriure el 19 d’octubre de 1575: “Son tantas las confesiones cada día, que pasan de seiscientos los que se confiesan cada ocho días y casi otros tantos los que se confiesan dentro del mes” (*Archivum Romanum Societatis Jesu, Hisp, 125–99*).

⁶⁶² “(...) Desde mozo en sus estudios trató mucho con los nuestros y cierta estima y favorece las cosas de la Compañía y está muy satisfecho de nuestros ministerios”. *Archivum Romanum Societatis Jesu, Hisp, 130–297*.

apostòliques” a les religioses mallorquines per tal d’estimular l’oració mental i la vida conventual.

L’estudi que G. Pons ha dedicat a l’estreta relació del bisbe Vic amb la Companyia del Jesús, clarifica l’estima i el suport que tingueren durant el llarg episcopat i, especialment la labor en els estudis de gramàtica, retòrica i arts⁶⁶³.

El patrocini dispensat pel prelat al col·legi de Monti-sion⁶⁶⁴ va ser realment remarcable, malgrat tot insuficient: “En 1574 estaba en construcción la nueva iglesia y agotados los recursos, decían (...) No queda esperanza, sino del Obispo Vich cuando venga”⁶⁶⁵. Finalment, el 1576, el bisbe beneïa el nou temple amb quatre capelles a cada costat i concelebrava l’Eucaristia juntament amb el canonge Malferit⁶⁶⁶.

A més a més, un dels fidels col·laboradors de Vic i Manrique, el vicari general i bisbe auxiliar Joan Torrens, professà dins l’orde jesuítica, havent estat temptat abans per l’oferta d’un suculent canonicat que rebutjà automàticament⁶⁶⁷.

El rectorat del col·legi de jesuïtes durant la prelatura del bisbe Vic i Manrique recaigué en pare Bartomeu Coch (1568–1573) que consagrà el temple juntament amb el bisbe Vic i el pare Matias Borrassá (1573–1576) pragmàtic en l’organització de catequesis a tota l’illa.

⁶⁶³ A la primera visita *ad limina* del bisbe Joan Vic Manrique (ASV, Visita *ad limina*, 8 de maig de 1590, f. 132v) s’al·ludeix als jesuïtes mallorquins: “Quibus est addendum collegium Societatis Jesu in quo studia tam grammatices quam rethoricae et artium florent”.

⁶⁶⁴ TRIAS, S., *Història del pensament a Mallorca. Dels orígens al segle XIX*, Palma, 1985, p. 146 - 147.

⁶⁶⁵ PONS, G., *op. cit.*, p. 449.

⁶⁶⁶ FERRER, M., “Historia de los Colegios de la Compañía de Jesús en Baleares”, *BSAL*, vol. LXIV, Palma, 2008, p. 133–152.

⁶⁶⁷ Archivum Romanum Societatis Jesu, *Arag. 25-1*, f. 60r; TERRASA, G., *Relación de los obispos de Mallorca*, (Ms. f. 30).

2.4. Estructura i estratègia de govern. Fortalesa episcopal (1580-1601)

2.4.1. Els Sínodes Diocesans: instruments de reforç de l'autoritat eclesiàstica (1588, 1592 i 1597)

Les visites pastorals junt als sínodes diocesans celebrats pel bisbe Vic a Mallorca foren dos importants motors que posaren en marxa sigilosament i a model d'altres prelatures⁶⁶⁸, la necessària reforma de l'Església mallorquina al tombant del segle XVII.

Dos eren els mitjans per controlar, corregir i esmenar la marca de l'Església illenca i dels cristians: els sínodes i la visita pastoral.

Entremig del Concili de Trento i de les visites pastorals cal situar els concilis provincials i el sínodes diocesans, i la seva publicació en decrets.

La relació d'aquests quatre nivells (visites, concili, sínodes i decrets) és, evidentment, inseparable. La interacció s'hi manifesta amb l'aplicació pràctica i real, sobre el terreny (en les visites), del que s'ha discutit i parlat prèviament (en els sínodes).

En el *Decret sobre la Reforma* (cap. II), el concili va regular el sínode⁶⁶⁹ cada tres anys: l'objectiu prioritari era corregir els excessos, abusos i les controvèrsies dins la diòcesi.

⁶⁶⁸ AZNAR, F. R., *Concilios provinciales y sínodos de Zaragoza de 1215–1563*, Zaragoza, 1982.

⁶⁶⁹ DENZINGER, H. et al., *El magisterio de la Iglesia*, Barcelona, 1999, p. 127. *Es restableixin els concilis provincials allà on s'hagin omès, per tal d'arreglar les costums, corregir els excessos, ajustar les controvèrsies, i altres punts permesos pels sagrats cànons. Per aquesta raó no deixin els Metropolitans de congregar sínode a la seva província per si mateixos, o si es trobessin legítimament impeditos, no ho ometi el Bisbe més antic d'ella, ben bé aquí a un any, comptat des de la fi d'aquest present Concili, i en endavant de tres en tres anys almenys, després de l'octava de la Pasqua de Resurrecció, o en un altre temps més còmode, segons costums i la província: al qual estiguin absolutament obligats a concórrer tots els Bisbes i altres persones que per dret, o per costum, han d'assistir, a excepció dels que hagin de passar la mar amb imminent perill. Ni d'ara endavant es precisarà als Bisbes d'una mateixa província a comparar contra la seva voluntat, sota el pretext de qualsevol costum que sigui, a l'església Metropolitana. A més d'això, els bisbes que no estan subjectes a Arquebisbe algun, triïn per una vegada algun Metropolità veí, al concili provincial hagin d'assistir amb els altres, i observen i facen observar les coses que en ell es ordenaren. En tota la resta quedin salves i en la seva integritat les seves exempcions i*

Com assenyala el pare Antoni García, el sínode diocesà pot definir-se com “l’assemblea oficial del bisbe i el seu clero amb la cura d’ànimes, una representació dels religiosos i, freqüentment, també una representació dels laics, per a tractar de millorar a la diòcesi la vivència del cristianisme”⁶⁷⁰.

A aquestes assemblees, el papa Benet XIV (1675–1758) les va qualificar com a “salus Ecclesiae et fidei catholicae stabilimentum”⁶⁷¹.

L’estat d’abandonament de la diòcesi de Mallorca, degut als bisbes absentistes, provocà queixes per la situació d’orfandat en les que es trobava el clergat insular.

Un exemple insignificant però entenedor fou que els rectors no purificaven els calzes després de la comunió delegant en els sagristans aquesta comesa qui donaven la pau amb patena “y hacen otras mil irreverencias con escándalo de los fieles”⁶⁷².

Una altra causa d’aquesta demora es deixa entreveure, en el desig de conèixer en el seu propi ambient, les necessitats dels capellans i feligresos per mitjà de la visita pastoral, remei eficaç contra la corrupció de costums.

El detriment de la fe era clamorós. Els deu anys turbulents del bisbe Arnedo (1562–1572) foren seguits pels trenta–un més assossegats i serens del bisbe Vic.

privilegis. Es celebri també tots els anys sínodes diocesans, i hagin d’assistir també a ells tots els exempts, que haurien concórrer en cas de cessar les seves exempcions, i no estan subjectes a capítols generals. I amb tot, per raó de les parròquies, i altres esglésies seculares, encara que siguin annexes, hagin assistir al sínode els que tenen el govern d’elles, siguin els que siguin. I si tant els Metropolitans, com els bisbes, i altres esmentats, fossin negligents en l’observança d’aquestes disposicions, incorrin en les penes establertes pels sagrats cànons.

⁶⁷⁰ GARCÍA, A., “Concepto canónico de los sínodos diocesanos a través de la Historia”, *Actas del V Simposio de Teología Histórica*, Valencia, 1988, p. 11.

⁶⁷¹ CHELODI, I., *Ius Canonicum de personis. Praemissis notionibus de iure publico ecclesiastico. De principis et fontibus iuris canonici*, Vicenza – Trento, 1942, p. 376. Bartolomeo Gavanto presentà el 1647 una definició, també, molt clara del sínode diocesà: “Congregatio legitima, quam facit Episcopus cum clericis subditis in sua dioecesi, de iisque in ea tractat quae curae suae pastoralis incumbunt”. Vegeu BOUIX, D., *Tractatus de Episcopo, ubi et de Synodo Dioecesana*, Paris, 1873, p. 348.

⁶⁷² ASV, *Epp. Ad principes*, 4, f. 15v – 16r. Al peu de la còpia es detallen les seus destinatàries: “Eodem exemplo scriptum est Barchinonensi, Gerundensi, Vicensi, Ilerdensi, Derthusensi, Urgelensi, Valentiniensi, Maioricensi”.

Per fiançar aquestes disposicions, el bisbe Vic s'entregà en cos i ànima, talent i disponibilitats econòmiques a l'execució d'un projecte reformador i permanent per Mallorca.

Fora d'aquesta enèrgica cridada a l'ordre al clero, cap estridència pel fet que l'exhortació caminava per una via positiva: elevació moral dels ministres de Déu, cura pastoral, atenció, decoro i esplendor del culte.

Els sínodes de Vic i Manrique tenien el seu segell sota el signe de moderació. Són fonts clarificadores i generoses dins l'institució eclesiàstica mallorquina.

Amb el suport de les constitucions aprovades i l'imperatiu del deure episcopal de vetllar, el prelat valencià dedicà bona part del seu temps a visitar personalment o per delegat tota la geografia diocesana, comprovant l'estat dels edificis i dels objectes de culte, la vida dels clergues i la conducta moral de la gent, a fi d'ordenar les esmenes oportunes i dictar disposicions per arrencar els vicis i plantar virtuts.

Les actes dels sínodes ofereixen sempre un ventall ampli de notícies sociològiques i històriques. Però presenten també el perill que, essent fonts essencialment jurídiques, no pugui donar una quantificació precisa dels mancaments en la vida religiosa i moral dels fidels.

Els decrets d'un sínode són sempre, com veurem a continuació, un conjunt de normes basades en la doctrina comuna de l'Església universal i en les pràctiques religioses pròpies d'una Església local.

Els sínodes diocesans, “tan primmirats en corregir els mals costums de clergues i laics van arraconant l'al·lusió a aquests vicis”⁶⁷³.

Veiem uns elements constants i transversals que constitueixen, *in estricto sensu*, les línies directrius en les quals es mou tota la seva actuació legislativa i pastoral.

És cert, per tant, que l'horitzó de Trento prové d'una visió del prevere com a sacerdot, en què no coincideix exactament amb el Nou Testament, amb tot, haver de presidir

⁶⁷³ AMENGUAL, J., “Vers un plantejament de la reforma posttridentina del clergat a Mallorca”, *Comunicació. Revista del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca*, núm. 125–126, Palma, 2011, p. 73.

l'Eucaristia conduí a veure la seva tasca també com a pastor⁶⁷⁴, com a ministre i servidor de pobres. Aquesta és la imatge del prevere que podem recollir de l'exhortació sinodal de 1588, com veurem a continuació⁶⁷⁵.

Una lectura preliminar ens transmet el batec constant i l'esforç continu de traspasar al clergat i al poble mallorquí, l'ansia, el temor i el fervor que l'Església; trasbalsada i regenerada per tantes crisis, vivia des de feia temps i que s'havien concretat en els principis i en les directrius del Concili de Trento.

En gairebé tots les freqüents indicacions pastorals denoten l'abandó de la recerca abstracta del bé de les ànimes i revelen, alhora, la voluntat d'obrir un nou diàleg entre el poble i el bisbe, que, fins aleshores, havia estat massa sovint considerat un administrador, no sempre desinteressat, que no pas un pastor⁶⁷⁶.

En referència al culte, l'exigència de crear les condicions ideals per tal que les accions del culte es desenvolupin amb el màxim de decoro possible dins la diòcesi és l'origen de disposicions preceptives per a la celebració de la missa que té un particular relleu pel que fa a l'aspecte pastoral i litúrgic.

Els mateixos decrets sobre els sacraments⁶⁷⁷ ens confirmen que el bisbe Vic estava plenament convençut que l'obra salvadora de Déu podia afavorir-se empenyent els

⁶⁷⁴ MEESSERMAN, G. G., "Il tipo ideale di parroco secondo la riforma tridentina nelle sue fonti letterarie", *Il concilio di Trento e la riforma tridentina*, vol. I, Roma, 1965, p. 27-44.

⁶⁷⁵ No disposem dels primers sínodes celebrats després del Concili de Trento a Mallorca, promulgats pel bisbe aragonès Diego de Arnedo el 1562 i 1567 respectivament. Llorenç Pérez, estudiós que ha aprofundit en el seu pontificat, aclareix que els decrets sinodals no s'arribaren a estampar o s'han perdut. Vegeu PÉREZ, Ll., "Diego de Arnedo, obispo de Mallorca, reformador tridentino (Datos para una biografía)", *Anthologica Annuaria*, vol. VI, Roma, 1958, p. 165. La primera reunió sinodal de Vic i Manrique deixava en oblit els sínodes del bisbe Arnedo i els de l'edat mitjana.

⁶⁷⁶ Moltes disposicions semblen madurades pels contactes directes del bisbe amb el seu poble; totes les decisions i les disposicions apareixen dictades davant l'atent esperit observador del bisbe o per la impel·lent necessitat de posar fi a tants d'abusos que s'escampaven per la diòcesi.

⁶⁷⁷ Sant Juan de Ribera, model ideal de prelat per a Vic i Manrique, ja en el primer sínode de 1578, regulà l'acció parroquial i els sacraments. Vegem: *el capellà no pot absentar-se de la parròquia en determinats dies. Els diumenges explicarà la doctrina cristiana. Que porti el compte d'allò establert a la parròquia des de la Quaresma, a fi de saber si complien el precepte pasqual. Escolti confessions en els dies que li*

fidels a una més gran interiorització, fins i tot amb normes que regulaven el culte⁶⁷⁸ en les seves expressions externes.

Aquesta obra, naturalment, havia d'anar acompanyada d'un comportament per part dels preveres que ajudés els fidels a acostar-se sense prejudicis a aquests mitjans de gràcia.

Els objectius generals dels tres sínodes conservats de l'episcopat de Vic i Manrique (01/09/1588; 01/10/1592; 10/05/1597) són els següents:

- Reforma de la vida del sacerdot.
- Normes directives en ordre a la cura de les ànimes i als problemes en matèria de benefici.

Com més s'aprofundeixen i estudien els problemes que s'exposen en els sínodes, ens adonem que, a més a més de la reforma del clergat, el bisbe havia de lluitar contra la ignorància i la pobresa.

La primera preocupació és la instrucció religiosa del poble i la segona, la vida sacramental. Aquestes normes, que a primer cop d'ull limitaven la llibertat dels fidels, oferien al bisbe Vic elements molt útils per a les seves visites pastorals.

són assenyalats. Amb suma reverència ha de portar el Santíssim Sagrament als malalts. Els confessors no poden rebre intuiti confessionis. S'evitin certs abusos en l'administració de sagraments als domicilis. S'exhorti als sacerdots a fi de què vigilin els malalts de gravetat, especialment pobres, procurant que no siguin traslladats a altres punts sense confessar-los. ROBRES, R., *San Juan de Ribera. Patriarca de Antioquia, arzobispo, virrey y capitán general de Valencia (1532 – 1611). Un obispo según el ideal de Trento*, Valencia, Barcelona, 1960; *San Juan de Ribera. Expresión teológica y oratoria sagrada en el Siglo de Oro de la lengua de Castilla (1532–1611)*, Roma, 1984; CÁRCEL ORTÍ, M. M., “Una visita pastoral del Pontificado de San Juan de Ribera en Valencia (1570)”, *Estudis. Revista d'història moderna*, núm. 9, Valencia, 1981 - 1982, p. 131–155; BONDIA, M. A., *San Juan de Ribera. Un pastor en tiempos recios*, tesis doctoral, Valencia, 2012; ESCRIVÁ, F., *Vida del venerable siervo de Dios Don Joan de Ribera, Patriarca de Antioquia y Arzobispo de Valencia*, Roma, 1696. DURBÁ, V., “Un sínodo inédito de San Juan de Ribera en 1607”, *Anales Valentinus*, núm. 32, Valencia, 1990, p. 123–181. Aquest darrer sínode del Patriarca tingué un perfil més eucarístic.

⁶⁷⁸ Respecte la litúrgia, Joan de Ribera regulà el 1578 l'adquisició del processonari, el cerimonial, l'ordinari i els llibres de cant. També es determinaren el nombre d'espelmes a l'altar.

D'altra banda, si volia complir els seus deures de pastor fins al fons, el bisbe havia de menester aquests mitjans que li permetessin guiar personalment, tota la vida diocesana⁶⁷⁹.

Com dèiem, els sínodes que promulgà el bisbe Vic i Manrique⁶⁸⁰ són imprescindibles per entendre les ordenacions i manaments de la visita pastoral.

És aconsellable conèixer de primera mà les lleis sinodals del segle XVII i les normes generals que hagi promulgat el bisbe valencià⁶⁸¹ perquè els sínodes diocesans perfilen la motivació religiosa i ideològica que el prelat fixà a les visites pastorals a través dels manaments.

Un lloc de relleu pertoca sens dubte als sínodes diocesans de Vic ja que esdevenen el punt de referència constant de tota l'acció reformadora.

En aquest sentit analitzarem tres fonts documentals⁶⁸²:

*-Synodus diocesana Maioricensis celebrata praeside Illustrissimo ac reverendisimo domino don Joanne Vic et Manrique, Dei et Apostolicae sedis gratia episcopo maioricensis. Anno 1588. Tipographia Gabrielis Guasp. Anno 1589*⁶⁸³.

⁶⁷⁹ MUNAR, G. "Els sínodes de la Diòcesi de Mallorca", *Lluc*, núm. 12, Inca, 1932, p. 227–235.

⁶⁸⁰ Per l'aplicació del Concili de Trento, ben prest el bisbe Diego de Arnedo enceta la sèrie sinodal mallorquina de l'època del Barroc. AMENGUAL, J., "Trento, els sínodes mallorquins del segle XVI - XVII i la llengua del poble", *Revista Lluc*, vol. I - II, núm. 54, Inca, 1974, p. 269 – 271; "La llengua del poble dins els sínodes mallorquins dels segles XVI-XVII", *Randa. Llengua i Literatura a Mallorca*, núm. 6, Barcelona, 1977, p. 526; "Una petita història dels sínodes del bisbat de Mallorca", *Revista Lluc*, núm. 79, Inca, 1999, p. 3-8.

⁶⁸¹ Els sínodes diocesans promulgats per Vic i Manrique tenen per objectiu els següents aspectes pastorals: estudiar els problemes de la vida espiritual, activar les lleis eclesiàstiques, extirpar els abusos, crear la figura del procurador dels pobres perquè reguli a les parròquies l'activitat dels baciners, que captaven almoines, promoure la vida cristiana i fomentar el culte diví i la pràctica religiosa.

⁶⁸² Guillem Terrassa informa que, després de visitar les dues illes, el bisbe Vic va convocar sínodes el 1588, 1589, 1592 i 1597. El sínode de 1589 no es va celebrar ja que correspon a la data d'impressió de la reunió sinodal celebrada l'any anterior. TERRASSA, G., *Relación o recopilación cronológica de los Ilustrísimos Señores Obispos de Mallorca*, vol. III, Palma, 1760, f. 29r. El manuscrit original es conserva a la Biblioteca del Monestir de la Real. J. M. Bover al seu *Diccionario Histórico-geográfico- estadístico de las Islas Baleares* (Palma, 1843), esmenta que el sínode de 1589 no es va celebrar (p. 247).

- *Synodus diocesana Maioricensis celebrata praeside Illustrissimo ac reverendisimo domino don Joanne Vic et Manrique, Dei et Apostolicae sedis gratia episcopo maioricensis. Anno 1592. Tipographia Gabrielis Guasp. Anno 1592*⁶⁸⁴.

- *Synodus diocesana Maioricensis celebrata praeside Illustrissimo ac reverendisimo domino don Joanne Vic et Manrique, Dei et Apostolicae sedis gratia episcopo maioricensis. Anno 1597. Tipographia Gabrielis Guasp. Anno 1597*⁶⁸⁵.

⁶⁸³ En aquest sínode de 1588 s'adjunta la butlla *In coena Domini* (El Sopar del Senyor) que no reproduïrem, finalment, en aquesta tesi doctoral. Butlla papal, anomenada així per la festa en la qual es publicava anualment a Roma, la festa del Sopar del Senyor o Dijous Sant. La cerimònia tenia lloc a la lògia de Sant Pere en presència del Papa, el Col·legi de Cardenals, i la cort romana. La butlla va ser llegida per primera vegada en llatí per un auditor de la Sagrada Rota Romana, i després en italià per un cardenal - diaca. Conclou la lectura, el Papa va penjar una torxa de cera encesa a la plaça de sota. La butlla contenia una col·lecció de censures d'excomunió contra els perpetradors de diverses ofenses, la absolució li estava reservada al Papa. Un total de vint ofenses castigades amb pena d'excomunió incloses a la butlla, són les que Vic i Manrique volgué reproduir com a complement a un sínode que marcaria l'inici d'unes certes formalitats col·legials a les quals calia recórrer per a regular els aspectes principals de la pastoral i del dret judicial i penal diocesà. Són les següents: (1) La apostasia, l'heretgia i el cisma; (2) Les apel·lacions del Papa a un concili general; (3) La pirateria en els mars del Papa; (4) El saqueig de vaixells naufragats, i la confiscació de derelictes i deixalles; (5) La imposició de nous peatges i impostos, o l'increment dels antics en els casos en què no era permès per la llei o per autorització de la Santa Seu; (6) La falsificació de butlles i breus apostòlics; (7) El subministrament d'armes, municions o material de guerra als sarraïns, els turcs, o a altres enemics de la cristiandat; (8) L'obstaculització de l'exportació d'aliments i altres productes a la seu de la cort romana; (9) La violència feta als viatgers en el seu camí cap a i des de la cort romana; (10) La violència contra els cardenals; (11) La violència contra els llegats, nuncis, etc.; (12) La violència feta contra els que tractaven assumptes amb la cort romana; (13) Les apel·lacions dels eclesiàstics a les corts seculares; (14) L'advocació de les causes espirituals dels tribunals eclesiàstics als civils; (15) La submissió dels eclesiàstics a tribunals civils; (16) L'abús contra jutges eclesiàstics; (17) La usurpació dels béns de l'Església, o l'embargament de la mateixa sense permís de les autoritats eclesiàstiques adequades; (18) La imposició de delmes i els impostos sobre els eclesiàstics, sense permís especial del Papa; (19) La ingerència de jutges laics en el capital o les causes criminals dels eclesiàstics; (20) La invasió, ocupació o usurpació d'arreu dels Estats Pontificis.

⁶⁸⁴ El pare Villanueva s'acosta més a la realitat quan afirma que "sólo tenemos impresos los de los años 1588, 1592 y 1597". VILLANUEVA, J., *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XXII, Valencia, 1827, p. 134; FURIÓ, A., *Episcopologio de la Iglesia de Mallorca*, Palma, 1852, p. 371.

⁶⁸⁵ Fra Lluís de Vilafranca, el 1818, tragué còpia manuscrita dels sínodes corresponents a 1592 i 1597, així com també dels Edictes Generals publicats el 1598, i del sínode de 1611 celebrat pel bisbe Simó

Els sínodes impresos que coneixem són, no només els més accessibles, sinó també els que pogueren gaudir d'una major influència, perquè es tractava de les decisions més solemnes de l'autoritat eclesiàstica local, procedents d'una decisió amb certes formalitats col·legials als quals calia recórrer per a regular els aspectes principals de la pastoral i el dret judicial i penal diocesà.⁶⁸⁶

El bisbe Vic fou especialment curós en això com en altres coses i féu recollir en uns volums impresos totes les constitucions aprovades en els tres sínodes que ens han arribat avui en dia.

Segons Josep Amengual “Sant Pius V tenia la convicció que la pràctica sinodal era el millor instrument per assolir la reforma catòlica, però pel seu costat a Mallorca, el bisbe Joan Vic i Manrique va expressar en l'esmentat informe *ad limina* de 1590⁶⁸⁷ que, atès que hi havia durant l'any altres convocatòries de Capítol de la Seu, no era tan necessari que es reunissin els sínodes”⁶⁸⁸.

Bauçà. Aquestes quatre publicacions foren encuadernades darrere el text imprès del sínode de 1588, editat l'any següent; el volum que conté aquest aplec porta la següent anotació a la coberta: *Es de capuchinos de Mallorca, año 1818*. Vilafranca justifica el seu treball amb aquestes paraules escrites al final del sínode de 1597: *son tan raros estos dos últimos sínodos del Ilmo. Vich que solamente he visto de ellos un exemplar en la biblioteca de los PP. Observantes de esta ciudad de Palma, de los quales he sacado copia*. En ell hi foren aplegats per ordre cronològic els tres sínodes de Vic i Manrique i els seus *Edictes Generals* (quaranta-un en total) publicats el 1598.

⁶⁸⁶ Segons Josep Amengual “ Encara no s'ha fet un estudi exhaustiu que permeti tenir una idea precisa respecte al nombre, la data i el contingut dels sínodes (...) Els sínodes consultats durant el període entre 1562 i 1691 són quinze, quatre dels quals, no s'arribaren a celebrar. Dels onze restants just consta que en foren estampats vuit entre els quals, els del bisbe Vic i Manrique per l'impressor Gabriel Guasp els anys 1588, 1592 i 1597 (...)”. AMENGUAL, J., *op. cit.*, p. 44.

⁶⁸⁷ *Praeter haec capitula (que ordinaria dicuntur) multa alia intra annum extraordinaria congregantur. Unde non tan necessaria synodorum fraequens congregatio videtur (...) Synodi diocesanae quotannis celebrentur*. Nota presa de PONS, G., “ La cura de las almas y la vida cristiana del pueblo de Mallorca bajo el pontificado de don Juan Vich y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Anthologica Annuaria*, vol. XVIII, Roma, 1971, p. 479.

⁶⁸⁸ AMENGUAL, J., *Història de l'Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)*, vol. II, Palma, 2002, p. 33.

2.4.2. El sínode de 1588. Predicació i pastoral

El dia 1 de setembre de 1588, al palau del bisbe Vic i Manrique, es va dur a terme el sínode per a definir, entre d'altres qüestions, el model de prevere. Amb un disseny i previsió propis d'un bisbe reformador, vuit anys abans havia reformat el palau episcopal per a poder celebrar reunions sinodals amb excel·lent concurrència.

Havia passat un llarg quart de segle des de la conclusió del concili de Trento, i de l'arribada del primer bisbe reformador.

Arribat l'any 1588, i en el tercer sínode posttridentí, el primer dels tres reunits per Vic i Manrique, el prelat s'esforçà a dibuixar una imatge del prevere, que bascula entre una visió sacerdotal i cultural i la del pastor⁶⁸⁹.

Observam que els traços dispersos en els decrets tridentins foren organitzats pel bisbe de Mallorca i la seva cúria.

Inicià, dia 1 de setembre de 1588, el bisbe l'exhortació convidant a la reflexió de cadascun dels preveres, que recordi com és de clara i sublim la dignitat del sacerdoti, i que en contempli la seva grandesa, fruit de la vocació rebuda, segons escriví sant Pau (cf. Ef. 4, 1).

Un any abans de la publicació de tots els decrets, els sermons foren publicats a les troncs de totes les parròquies de la diòcesi.

Recordem que corresponia al bisbe ser el president de l'assemblea, dirigir les sessions, comunicar als assistents els projectes normatius que es pretenen publicar, convidant-los a presentar observacions i opinions personals sobre la matèria a tractar.

No obstant i això, exclusivament sota el seu judici personal, el president sempre es reserva l'opció de mantenir la proposta inicial o rectificar-la, a la llum dels dictàmens formulats.

⁶⁸⁹ En darrer terme, es correspon amb el model de ministre que ha caracteritzat el capellà del barroc i de l'època moderna, fins al concili Vaticà II (1962–1965).

No està obligat a seguir les opinions del clero, encara que responguin a la majoria dels seus membres.

Cap d'ells tenia el poder legislatiu llevat del bisbe Vic i, en conseqüència, manquen de vot deliberatiu en el sínode.

Les normes aprovades en un sínode són obligatòries per a tot el clero de la jurisdicció i és, per aquest motiu, que el bisbe Vic havia de consultar als seus preveres abans de decretar resolucions per a matèries determinants.

L'objectiu era aconseguir el màxim d'adhesió als seus preceptes.

La finalitat d'un sínode ho ha de constituir necessàriament la regulació de tot aquell que és útil i oportú per a la reforma dels abusos, un vertader increment de la pietat eclesial i de la major atenció del clero en el compliment del seu ministeri.

En conseqüència, el sínode no pot pronunciar-se contra allò disposat en els cànons de l'Església o sobre les matèries de fe i sacraments.

Com veurem a continuació, respecte a les característiques principals dels decrets sinodals de Vic i Manrique hem de ressaltar que havien de ser útils, oportuns, redactats en un estil concís, clar i sense ambigüitats.

Així i tot, havien de ser subscriïts exclusivament pel bisbe.

Els tres sínodes es celebraren sense cap tipus de solemnitat, en una sola reunió i jornada, amb l'apertura matutina i clausura vespertina.

Normalment la cloenda sinodal es realitzava amb el càntic del *Te Deum*, en aquest cas al palau episcopal i no a la catedral.

La promulgació dels decrets els fan obligatoris per a tots aquells als qui les afecten, i cessen per l'abrogació o modificació dels mateixos del successor a la seu episcopal.

Les constitucions sinodals no es sotmetien a la confirmació de la Santa Seu ni a la revisió de les Congregacions⁶⁹⁰.

Fruit de les visites pastorals que ja havia realitzat *ad personaliter* Vic i Manrique d'ençà la seva pressa de possessió el 1574, aquest primer sínode havia de servir per a l'organització i vigilància dels homes, l'augment del culte diví i la santa obediència fent una crida a tots els laics.

El bisbe exhortà a tots els preveres assistents a viure una vida digna i ferma en les conviccions, prenent com a model els apòstols, que són "llum del poble" (cf. Mt. 5, 14) de paraula i vida. Que defugin dels negocis econòmics i que es dediquin, en profunditat, a la cura d'ànimes.

D'aquesta vocació emana el bon exemple de vida, perquè els homes vegin les obres bones i glorifiquin a Déu (cf. Mt 5, 16). Insisteix en la qualitat de la predicació, de la lectura de les Escriptures, dels Sants Pares, i aconsella les obres de pietat que circulaven en català.

Com a bons pastors, de santedat d'ànima i puresa de cor, han d'acompanyar al poble, han de conèixer les seves ovelles, i han de tenir un tracte suau i comprensiu.

Els predicadors han de llegir les obres de sant Tomàs de Aquino, i d'altres escrits de teologia, i de defugir els sermonaris, perquè l'estudi seriós ajuda a conèixer les qüestions i a combatre els errors.

No obstant, interpel·la en què la recitació de les hores canòniques ha de ser en veu alta i clara i no de declamació ràpida.

També els aconsella que no divulguin els defectes dels bisbes, perquè això les farà caure en desprestigi.

⁶⁹⁰ TILLOY, A., *Traité théorique-pratique de Droit Canonique*, vol. I, Paris, 1895, p. 389-393; MANZANARES, J., "La autoridad doctrinal de las conferencias episcopales", *Naturaleza y futuro de las conferencias episcopales*, Salamanca, 1988, p. 289.

Tampoc no han d'explicar al poble els errors dels heretges (malgrat alerti de la seva falsa doctrina), perquè això podria fer-se sense propaganda, sense que els oients tinguin la possibilitat de defensar-se.

Sempre humilitat en el ministeri de l'exercici pastoral, treballant dur com un pagès o un pastor, alimentant al poble amb la fe cristiana, instruint, escoltant les confessions i administrant els sagraments.

Als confessors els convida a sentir-se en el lloc de Crist i dels Apòstols. Insisteix en la importància de la restitució, tant dels béns com de l'honra i la fama, punt cabdal de la moral catòlica: el confessor ha de ser com un metge, que ha de curar cada malalt segons la seva malaltia.

A continuació, un total de catorze decrets resumeixen l'estil i contingut de l'exhortació de Vic i Manrique:

1. Beneficis. Les visites pastorals li han fet prendre consciència de la cura i la importància dels beneficis parroquials, demanant honestat i devoció a tots els rectors perquè en temps difícils, l'aliment i la roba són una prioritat⁶⁹¹.
2. Ensenyament. Predicar els diumenges i dedicar tots els temps a formació els dies entre setmana.
3. Matrimoni. Honestat i sense abusos.
4. Regulació del matrimoni.
5. Penes d'excomunió en el matrimoni.
6. Rentes. Censures eclesiàstiques a procuradors de rentes.

⁶⁹¹ En conseqüència, el ministre ha de ser més un repartidor que no un senyor, i una volta que té el necessari per a menjar i vestir, en lloc de fer despeses en coses sumptuoses, ha d'invertir els seus béns entre els pobres de Crist o en obres pietoses. Dóna Vic i Manrique una visió escatològica. La cura dels pobres era capital per al prelat valencià, de manera que la va reiterar en lletres de motlle al *Manuale Sacramentorum* de 1601.

7. Bacins. Regulació de l'activitat dels baciners i els perjudicis seran pagats dels seus propis béns en un termini màxim de tres mesos.
8. Testadors. Cal respectar la voluntat dels testadors en els testaments, especialment, les "mandes pies" per a obres i llegats honestos amb fins religiosos.
9. Prevere. Regulació de tornar a ser prevere.
10. Regulació del segon matrimoni.
11. Monjos. Acceptar les peticions de construcció de monestirs de monjos fora de la ciutat però que estiguin fora de delictes⁶⁹².
12. Cera. Repartir la cera el dia de la Purificació de la Mare de Déu.
13. Caritat. Recol·lecció d'aliments en la Corema.
14. Rectors. Autoritat primera de les parròquies.

⁶⁹² Recordem que el Concili de Trento (*Decret sobre la reforma*, sessió XXI, 16 de juliol de 1562, cap. VIII, "Visitin els bisbes tots els anys els monestirs de la seva diòcesi, on no estigui en vigor l'observança regular, i tots els beneficis") va prescriure el següent en referència a la visita pastoral del bisbe als monestirs de la seva diòcesi: *És molt conforme a raó que l'Ordinari tingui cura amb cura, i de provisió sobre totes les coses que pertanyen a la seva diòcesi al culte diví. Per tant, visitin els Bisbes tots els anys, tot com delegats de la Seu Apostòlica, els monestirs d'encomana, encara que siguin els que criden abadies, priorats i prepositures, en què no estigui en el seu vigor l'observança regular; així com els beneficis amb cura d'ànimes, i els que no la tenen, i els seculars i regulars, de qualsevol manera que estiguin en encomana, encara que siguin exempts, cuidant també els mateixos Bisbes que es renovin els que necessitin reedificar o adobar-se, valent-se de mitjans eficaços, encara que sigui del segrest dels fruits; i si les dites, o els seus annexos tinguessin càrrec d'ànimes, que es compleixi aquest exactament, així com totes les altres càrregues que hi hagi obligació; sense que obstin apel·lacions, ni privilegis alguns, costums prescrites, tot de temps immemorial, lletres conservatòries, jutges deputats ni els seus inhibicions. I si l'observança regular estigués en ells en el seu vigor, procurin els Bisbes per mitjà dels seus exhortacions paternals, que els superiors d'aquests regulars observen i facin observar l'ordre de vida que han de tenir, d'acord al seu institut regular, i continguin i moderin seus súbdits en el compliment de la seva obligació. Mas si, amonestats els superiors, no els visitaren, ni corregissin en l'espai de sis mesos; puguin els mateixos Bisbes en aquest cas, tot i com delegats de la Seu Apostòlica, visitar-los i corregir-los de la mateixa manera que podrien seus superiors, segons els seus instituts, remenant absolutament, i sense que puguin servir d'obstacle, les apel·lacions, privilegis i exempcions, qualssevol que siguin.*

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Aquesta descripció de l'ideal de prevere serà el referent per a intentar aproximar-nos a la reforma del clergat a Mallorca.

2.4.3. El sínode diocesà de 1592. La regulació dels oratoris privats

Després de “l’esforç de les visites pastorals i els impedients per motius de salut del nostre prelat” s’inicià la reunió sinodal al palau episcopal el dia 14 de setembre de 1592.

L’esperit de la mateixa trobada religiosa fou “la vigilància incessant per a mantenir vigents els fonaments dels sagrats cànons del concili de Trento”. Les primeres paraules foren d’agraïment superlatiu a tots els preveres, canonges, rectors, frares i la resta de seglars per a mantenir viva la cura d’ànimes al poble de Mallorca.

Seguidament, es procedeix a l’anàlisi dels diferents aspectes que s’havien de regular, a través de la promulgació de deu decrets (acords o decisions pactades). Vegem-ne un resum:

1. Oratoris privats. Es sancionaran aquells espais sagrats privats que no hagin rebut el vist-i-plau com a lloc de culte per a determinació de la visita pastoral prèvia.
2. Oficis. Les celebracions i oficis com l’Epifania del Senyor, la Pasqua, el Dimecres de Cendra o el Dia dels Fidels Difunts es celebraran exclusivament a les parròquies i no als oratoris privats.
3. Matrimoni. L’home no pot entrar a la casa de la núvia abans del matrimoni, si ho fes seria castigat amb pena d’excomunió.
4. Persones majors. Els ancians si tindran dret a rebre la comunió a un oratori privat degut al seu impediment físic i de salut.
5. Doctrina sagrada. Als oratoris privats han de disposar de la doctrina sagrada o “aliment dels sacerdots” i els “set sagraments de fe”.
6. Animació pastoral. El rector ha de procurar que la fe es propagui a tota la població de la vila i exhortar als pagesos i artesans a no fer feina els diumenges.
7. Almoïna. La recol·lecció del pa el Dia dels Morts es farà sempre després de Completes per evitar aldarulls.

8. Beneficis. La distribució dels beneficis serà digna i amb permís exclusiu de l'autoritat eclesiàstica.

9. Pecats. El prevere donarà auxili per a penedir els pecats de la població i especialment a aquells que estan a punt de morir.

10. Segon matrimoni. El segon matrimoni no obtindrà mai la benedicció.

En el decret onzè, Vic i Manrique tria les persones adequades per actuar d'examinadors d'aquests deu decrets anteriors⁶⁹³.

No obstant això, finalment, la màxima autoritat de la diòcesi es reserva la facultat i l'autonomia que li confereix el bàcul per a dirimir divuit eventualitats relacionades en un extens catàleg. Vegem:

1. El pecat d'un clergue degut a una irregularitat d'un contracte, benefici o assumpte religiós.
2. L'absolució d'un excomunió major.
3. Opressió de la descendència, despropòsit culpable d'homicidi voluntari i tot el que està en ell.
4. La violació de la llibertat de l'Església.
5. El que és sorprenent a l'Església i injust per la normalitat.
6. Pecats i luxúria extravagant comesa per una dona dins l'àmbit eclesiàstic.
7. La celebració clandestina del matrimoni.

⁶⁹³ *D. Gregorius Forteza Arcadiaconus et canonicus. I.V.D. D. Ioannes Abrines canonicus. D. Michael Sastre rector S. Michaelis. D. Ioannes Torrens rector de Algayda. D. Pellicer rector s. Nicolai. F. Antonius Reus ordinis S. Dominici presentatu. Ad causas ecclesiasticas et spirituales quae ad forum ecclesiasticum pertinent in partibus a sede Apostolica, vel eius Nunciis seu legatis committendas: sequentes in hac dioecessi Maiorice iudices nominantur. Gregorius Forteza. I.V.D. Archidiaconus et canonicus. Hieronimus Forteza decanus et canonicus. Guiliermus Callar canonicus. Hieronimus Garau canonicus.*

8. Reunió amb un incrèdul.
9. La trobada amb una monja.
10. El pecat de la sodomia i la bestialitat.
11. El pecat d'un pare o una mare.
12. El pecat dels qui no paguen el delme plenament.
13. La blasfèmia contra Déu o els sants.
14. Loteria i encantat.
15. El sacrilegi i el robatori.
16. La falsificació d'instruments o lletres que realitzen els notaris.
17. El pecat dels qui estan en contra de les Escriptures.
18. Intercanvi de vots.

2.4.4. El sínode de 1597. La importància del ritus litúrgic

Els problemes de la vida espiritual mallorquina encara eren persistents i calia donar màxima força i vigor a les lleis eclesiàstiques per tal d'evitar i eliminar abusos, promoure la vida cristiana a tots els racons de Mallorca, fomentar el culte diví i la pràctica religiosa.

Per a pal·liar aquestes raons citades anteriorment, el bisbe Vic promulgà en aquest sínode, l'únic celebrat a la catedral de Mallorca i congregats canonges, rectors, priors i vicaris, onze decrets. Abans, tots els congregats feren confessió de fe a través del Credo. El sínode imprès porta un extens preàmbul al·lusiú al significat de la missa, l'Església de Crist, el Concili de Trento i la Fe catòlica.

A continuació, s'inicia la lectura dels onze decrets que veurem a tall de resum:

1. Almoïna per als pobres amb l'objectiu de sufragar aliments i vestimenta.
2. Escàndols. Les persones sota acció blasmable que atreu l'atenció pública no podrà entrar al temple sinó és amb una confessió escrita.
3. Importància del ritus litúrgic a la cerimònia de cada dia.
4. Els nomenaments de gràcies estaran restringits de vot i opinió en qualsevol assumpte.
5. Dret a percepció de diners per part dels baciners.
6. Restricció a les llargues processons⁶⁹⁴ per a la celebració del Cos de Crist.

⁶⁹⁴ La processó, a l'època de Joan Vic i Manrique, constituí un vehicle de cabdal importància des del punt de vista catequístic i propagandístic pel fet que no tan sols visualitzava i ensenyava els dogmes sinó a més les propagava i exaltava. Les processons estan plenes de símbols, "és la marxa triomfal del poble de Déu" segons *Les Constitucions Sinodals de Toledo* (1536, f. X); de tal manera que els seus elements, el significat i el propi recorregut adquireixen un sentit simbòlic i transcendent. S'emfatitza el caràcter sagrat i simbòlic, la processó en definitiva visualitza imatges invisibles, imatges que pertanyen a la memòria col·lectiva dels fidels. MARTÍNEZ, P., "Las constituciones sinodales y la imagen procesional. Normas para la fiesta del siglo XVI", *Espacio, Tiempo y Forma*, vol. II, Madrid-UNED, 1989, p. 81-92.

7. Reglamentació dels serveis funeraris.
8. Celebració de la missa tots els dies a la parròquia.
9. Unció dels malalts per a la extrema unció⁶⁹⁵.
10. Distribució d'almoines als pobres tots els matins.
11. Assignació de 4 diners a tots els cobradors d'imposts.

Al final del sínode, ben igual que ho havia fet en els dos anteriors, el bisbe nomenà una representació de preveres o examinadors per a fer el seguiment dels decrets promulgats⁶⁹⁶.

⁶⁹⁵ Els darrers instants de la vida d'una persona transcorrien també sota el signe de la fe, amb la recepció del viàtic i de l'extrema unció, en un acte solemne que, segons la devoció, la riquesa i la vanitat ostentosa del protagonista i de la seva família, revestia un notable esplendor amb la processó que formaven el sacerdot celebrant i els seus acompanyants. Encara en vida, els fidels fixaven unes disposicions sobre la voluntat d'ésser enterrats en els cementiris o fossars de les parròquies, convents, monestirs o bé en els vasos de les capelles dins dels temples.

⁶⁹⁶ *D. Raphael Alberti, canonicus. D. Ioannes Torrens. D. Ioannes Stelrich. D. Hieronymus Augustinus Morla. Fr. Antonius Reus ordinis Sancti Dominici. Fr. Michael Morey ordinis Sancti Francisci. Ad causas ecclesiasticas et spirituales quae ad forum ecclesiasticum pertinent in partibus a sede Apostolica vel eius nuntiis seu legatis committendas sequentes in hac Dioecesi Maio. Iudices nominantur. D. Gregorius Forteza I.V.D. Archidiaconus et canonicus. D. Hieronymus Forteza Decanus et canonicus. D. Gulielmus Callar canonicus. D. Hieronymus Garau canonicus. Deo Iesu Christo aeterni Dei aeterno filio animarum nostrarum bis terue sponso suavissimo honor et gloria. Finis.*

2.5. Els *Edictes Generals* de 1598. Eficàcia en el govern i diligència en el decor i la decència dels temples

En el volum imprès del sínode del 10 de maig de 1597 hi figura el compendi normatiu titulat *Edictes Generals de Monseñor Illustriss [im] y Reverendiss[im] Joannes Vich et Manrique*⁶⁹⁷, un resum de quaranta – una prescripcions que, fruit de les visites pastorals realitzades d'ençà el 1575 i els tres sínodes diocesans, es publicaren per a tota la diòcesi mallorquina.

El dia 8 de febrer de 1598, en el palau del bisbe Vic s'acabaven de confitar totes les “obligacions de complir amb l'ofici pastoral” que el Concili de Trento havia decretat.

El bisbe, zelós i meticulós, es va preocupar després de vint – i – tres anys de recórrer les parròquies de Mallorca i Menorca, santuaris, convents, esglésies sufragànies, ermites, oratoris privats; d'establir unes normes correctores pel bon funcionament de la diòcesi, uns preceptes tant a nivell artístic, litúrgic, decorós, espiritual i econòmic.

A través dels manaments i ordinacions establertes en la visita pastoral, el bisbe o en el seu cas, el visitador, actuaven per a millorar el decoro i la decència del temple, entre altres raons. Però aquest procediment era lent i Vic i Manrique optà per a publicar un *Edicte General* el 1598.

El repertori de continguts és ample: demostren un profund interès per una normativa definitiva que regís la vida dels clergues, dels laics, notaris, metges, testadors, dels temples i ornamentals destinats al culte, l'economia, el pudor, les confessions i no es resisteixen gens els paral·lelismes, de caire patrimonial, que podem establir amb les *Instructiones fabricae et supellectilis ecclesiasticae*, de Carlo Borromeu, publicades per primer cop el 1577.

Especialment en els primers sis capítols. La decència en el sagrari del Santíssim Sagrament [1], que havia d'estar tancat amb clau i l'oli de la llàntia cremava (en vasos

⁶⁹⁷ Estampat en Mallorca per Gabriel Guasp Impressor y Mercader de Llibres, Any 1598, 16 p., 8º BLR (Biblioteca dels Missioners dels Sagrats Cors del Monestir de la Real).

nets) havia de ser restablert cada vuit dies, fou la primera prescripció de la cancelleria del prelat i una de les més importants de Trento⁶⁹⁸.

La visita pastoral és el moment ideal per conèixer el territori i la seva gent, i així ho aprofiten alguns bisbes com el valencià.

L'estat material dels edificis, pel que fa a l'arquitectura i al seus ornaments interns ocupen desenes de manaments i ordinacions: no oblidem, com manifesta Vic i Manrique en el capítol 30 dels Edictes Generals, que "les esglésies són dedicades a oració i al culte diví", amb un horari definit, i no espais per a tractar problemes personals, sentimentals, comercials, ni cantar, jugar i fer representacions sense permís religiós [22, 30].

⁶⁹⁸ Concili de Trento, *Decret sobre el Santíssim Sagrament de l'Eucaristia. Del culte i la veneració que s'ha de donar al Santíssim Sagrament*, sessió XXIII, cap. V, 11 d'octubre de 1551. *No queda, doncs, cap motiu de dubte en què tots els fidels cristians hagin de venerar aquest Santíssim Sagrament, i prestar-li, segons el costum sempre rebuda en l'Església catòlica, el culte de latria que es deu al mateix Déu. Ni se li ha de tributar menys adoració amb el pretext que va ser instituït per Crist nostre Senyor per rebre'l; doncs creiem que és present en ell aquell mateix Déu de qui el Pare Etern, introduint-li en el món, diu: Adorin-lo tots els Angeles de Déu; el mateix a qui els Mags postrats adorar; i qui finalment, segons el testimoni de l'Escriptura, va ser adorat pels Apòstols a Galilea. Declara a més el sant Concili, que el costum de celebrar amb singular veneració i solemnitat tots els anys, en certa dia assenyalat i festiu, aquest sublim i venerable Sagrament, i la de conduir-lo en processons honorífica i reverència pels carrers i llocs públics, es introduir a l'Església de Déu amb molta pietat i religió. És sens dubte molt just que hagi assenyalats alguns dies de festa en què tots els cristians testifiquin amb singulars i exquisides demostracions la gratitud i memòria dels seus ànims respecte de l'amo i Redemptor de tots, per tan inefable, i clarament diví benefici, en què es representen els seus triomfs, i la victòria que va aconseguir de la mort. Ha estat per cert deu, que la veritat victoriosa triomfi de tal manera de la mentida i heretgia, que els seus enemics a vista de tanta esplendor, i testimonis del gran alegria de l'Església universal, o debilitats i trencats es consumeixin de enveja, o avergonyits i confosos tornin alguna vegada sobre si. Capítol. VI. Que s'ha de reservar el sagrament de la sagrada Eucaristia, i portar als malalts. És tan antiga la costum de guardar al sagrari la santa Eucaristia, que ja es coneixia al segle en què es va celebrar el concili de Nicea. És constant, que a més de ser molt conforme a l'equitat i raó, es troba manat en molts concilis, i observat per costum antiquíssim de l'Església catòlica, que es condueixi la mateixa sagrada Eucaristia per administrar-la als malalts, i que amb aquest fi es conservi acuradament a les esglésies. Per aquest motiu estableix el sant Concili, que absolutament s'ha de mantenir tan saludable i necessària costum.*

Les esglésies, els altars i retaules [4] havien d'estar netes, decents i ben ornades amb ares, tovalloles, pal·lis, objectes de litúrgia com corporals, purificadors i encensers.

L'arquitectura ocupa ben poques línies dins el Concili de Trento i també en els *Edictes Generals*, insistint, tan sols, en la seva decència i decòrum⁶⁹⁹, mentre que les visites pastorals requereixen del manteniment, la il·luminació, la reparació, la restauració o la reconstrucció de tot o part de l'edifici (mai, però, donant instruccions de com s'han de fer les obres o els materials emprats).

Per exemple, per una banda, es demana molta precaució en les lluminàries de ciris i llànties [6] per a no malmetre la conservació dels tresors artístics del temple; i per l'altra, l'expressa autorització eclesiàstica per a la construcció d'una església⁷⁰⁰, ermita i altar [25].

⁶⁹⁹ Concili de Trento, *Decret sobre la reforma*, sessió VII, 3 de març de 1517. Cap. VIII. *Es rehabilitin les esglésies: es cuidin amb zel les ànimes. Tinguin obligació els Ordinaris de visitar tots els anys amb autoritat Apostòlica qualssevol esglésies de qualsevol manera exemptes i de donar providència amb els oportuns remeis que estableix el dret, perquè es reparin les que necessiten reparació; sense que es defraudi a cap, per cap circumstància, de la cura de les ànimes, si alguna en té annex, ni d'altres serveis deguts; quedant excloses absolutament les apel·lacions, privilegis, costums, encara que rebudes de temps immemorial, depuracions de jutges, i inhibicions d'aquests.*

⁷⁰⁰ Concili de Trento, *Decret sobre la reforma*, sessió XXI, 16 de juliol de 1562, Cap. IV. *Quan s'han de nomenar coadjutors per a la cura d'ànimes. Es prescriu el mode d'erigir noves parròquies. Els Bisbes, fins i tot com a delegats de la Seu Apostòlica, obliguin els capellans, o altres que tinguin obligació, a prendre per associats en el seu ministeri el nombre de sacerdots que sigui necessari per administrar els Sagraments, i celebrar el culte diví en totes les esglésies parroquials o baptismals, el poble sigui tan nombrós, que no n'hi ha prou un capellà sol a administrar els sagraments de l'Església, ni a celebrar el culte diví. Mas en aquelles parts en què els parroquians no puguin, per la distància dels llocs, o per la dificultat, concórrer sense greu incomoditat a rebre els sagraments, i sentir els oficis divins; puguin establir noves parròquies, encara que s'oposin els capellans, segons la forma de la constitució d'Alexandre VI, que principia: Ad audientiam. Asígnese també, a voluntat del Bisbe, als sacerdots que de nou es destinaren al govern de les esglésies recentment erigides, suficient congrua dels fruits que de qualsevol manera pertanyin a l'església matriu; i si fos necessari, pugui obligar el poble a subministrar prou per al manteniment de les dites sacerdots; sense que obstin reserva alguna general, o particular, o cap afeció sobre les dites esglésies. Ni semblants disposicions, ni ereccions puguin anul·lar ni impedir-se, en força de qualssevol provisions que siguin, ni tan sols en virtut de resignació, ni per cap altra derogacions, o suspensions.*

Una altra disposició en els *Edictes Generals* és la que fa referència a les relíquies [2]⁷⁰¹ les quals han d'estar guardades dins reliquiariis o capses decents, tancades en clau dins la sagristia [5], la qual havia de disposar de vas d'aigua i tovalloles per a rentar-se les mans.

A més, s'adverteix de tenir una relació llistada de totes les que es conserven en el recinte religiós, els seus titulars [24] i, finalment, que siguin publicades i actualitzades cada any el segon dia de Pasqua i penjades a la trona del temple “per a moure a la fe i devoció”⁷⁰².

⁷⁰¹ El fenomen del culte de relíquies és transversal a tot l'univers cristià, fins a ser posat en causa i rebutjat en els contextos de la Reforma Protestant. Als segles XVI i XVII, en l'esfera de la Contrareforma, van entrar en escena, nous i diferents espais de creences i van ser reformulades algunes de les normes que condicionen les pràctiques. L'Església Romana va estimular el paper dels intercessors divins, i va optar per continuar amb aquesta forma exterioritzada d'expressió dels sentiments religiosos, enfront de les crítiques d'idolatria i superstició imputades al culte d'imatges, sants i relíquies presentades pels moviments de Reforma Protestant. A partir del Concili de Trento va ser difós un model devocional en què s'apel·lava als sentits, en què es van privilegiar els aspectes plàstics i emocionals, per despertar la vessant més irracional que porta a la devoció. Foren les grans lipsanoteques per a reis i nobles, ordes religioses i dignitats eclesiàstiques. Aquest desig fervent de posseir relíquies era àmpliament compartit per l'estat: quan el 1587 va morir a Roma el germà Felice, rodejat de santedat, els seus devots, igualment que a la mort del papa Pius V, li arrancaren els vestits i la barba. Entre les col·leccions més notables que es varen constituir a Europa durant el darrer terç del segle XVI destacà la del rei Felip II al reial monestir de l'Escorial: *lipsanoteca escurialense* (507 reliquiariis que contenen 7.422 relíquies). BOUZA, J. L., *Religiosidad contrarreformista y cultura simbólica del Barroco*, Madrid, 1990, p. 23–47; DEJOB, Ch., *De l'influence du Concile de Trente sur la littérature et les Beaux – Arts chez les peuples catholiques*, Paris, 1884; MICHEL, A., “Les Décrets du Concile de Trente”, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, vol. X, Paris, 1938; DEL ESTAL, J. M., “Felipe II i los archivos hagiográficos del Escorial”, *Hispania Sacra*, vol. XXIII, Madrid, 1970, p. 193–335; MORALES, A. de, *Viage de Ambrosio de Morales por orden del Rey D. Phelipe II a los reynos de Leon, Galicia y Principado de Asturias, para reconocer las reliquias de los santos, sepulcros reales y libros manuscritos de las catedrales y monasterios*, Madrid, 1765.

⁷⁰² Concili de Trento, *Decret sobre la invocació, veneració i relíquies dels sants, i de les sagrades imatges*, sessió XXV, 4 de desembre de 1563. *Mana el sant Concili a tots els bisbes, i altres persones que tenen el càrrec i obligació d'ensenyar, que instrueixin amb exactitud als fidels davant totes coses, sobre la intercessió i invocació dels sants, honor de les relíquies, i ús legítim de les imatges, segons el costum de l'Església Catòlica i Apostòlica, rebuda des dels temps primitius de la religió cristiana, i segons el consentiment dels sants Pares, i els decrets dels sagrats concilis; ensenyant-los que els sants que regnen*

juntament amb Crist, preguen a Déu pels homes; que és bo i útil invocar humilment, i recórrer a les seves oracions, intercessió, i auxili per assolir de Déu dels beneficis per Jesucrist el seu fill, el nostre Senyor, que és només el nostre redemptor i salvador; i que pensen impiament els que neguen que s'han invocar els sants que gaudeixen en el cel d'eterna felicitat; o els que afirmen que els sants no preguen pels homes; o que és idolatria invocar, perquè preguin per nosaltres, tot i per cada un en particular; o que repugna a la paraula de Déu, i s'oposa a l'honor de Jesucrist, únic mitjancer entre Déu i els homes; o que és neciesa suplicar verbal o mentalment als que regnen al cel. Instrueixin també als fidels en què han de venerar els sants cossos dels sants màrtirs, i d'altres que viuen amb Crist, que van ser membres vius del mateix Crist, i temples de l'Esperit Sant, per qui han de ressuscitar a la vida eterna per a ser glorificats, i pels quals concedeix Déu molts beneficis als homes; de manera que han de ser absolutament condemnats, com antiquíssim els va condemnar, i ara també els condemna l'Església, els que afirmen que no s'han de honorar, ni venerar les relíquies dels sants; o que és en va l'adoració que aquestes i altres monuments sagrats reben dels fidels; i que són inútils les freqüents visites a les capelles dedicades als sants per tal d'assolir el seu socors. A més d'això, declara que s'han de tenir i conservar, principalment en els temples, les imatges de Crist, de la Verge mare de Déu, i d'altres sants, i que se'ls ha de donar el corresponent honor i veneració: no perquè es crea que hi ha en elles divinitat, o virtut alguna per la qual mereixin el culte, o que se'ls hagi de demanar alguna cosa, o que s'hagi de posar la confiança en les imatges, com feien en altres temps els gentils, que col·locaven la seva esperança en els ídols; sinó perquè l'honor que es dona a les imatges, es refereix als originals representats en elles; de sort, que adorem a Crist per mitjà de les imatges que vam besar, i en la presència ens descobrim i agenollem; i venerem els sants, la semblança tenen: tot això és el que es troba establert en els decrets dels concilis, i especialment en els del segon de Nicea contra els impugnadors de les imatges. Ensenyin amb cura els Bisbes que per mitjà de les històries de la nostra redempció, expressades en pintures i altres còpies, s'instrueix i confirma el poble recordant-li els articles de la fe, i recapacitant-ho contínuament en ells: a més que es treu molt de fruit de totes les sagrades imatges, no només perquè recorden al poble els beneficis i dons que Crist els ha concedit, sinó també perquè s'exposen als ulls dels fidels els saludables exemples dels sants, i els miracles que Déu ha obrat per ells, per tal que donin gràcies a Déu per ells, i arreglin la seva vida i costums als exemples dels mateixos sants; així com perquè es excitin a adorar, i estimar Déu, i practicar la pietat. I si algun ensenyaré, o sentís el contrari a aquests decrets, sigui excomunicat. Mas si s'haguessin introduït alguns abusos en aquestes santes i saludables pràctiques, desitja ardentment el sant Concili que es exterminin totalment; de manera que no es col·loquin imatges algunes de falsos dogmes, ni que donin ocasió als rudes de perillosos errors. I si esdevenís que s'expressin i figurin en alguna ocasió històries i narracions de la Sagrada Escripura, per ser aquestes convenientes a la instrucció de la ignorant plebs; s'ensenyi al poble que això no és copiar la divinitat, com si fos possible que es veiés aquesta amb ulls corporals, o pogués expressar-se amb colors o figures. Es desterri absolutament tota superstició en la invocació dels sants, en la veneració de les relíquies, i en el sagrat ús de les imatges; es defugui tot guany sòrdida; eviti en fi tota malaptesa; de manera que no es pintin ni s'adornin les imatges amb bellesa escandalosa; ni abusin tampoc els homes de les festes dels sants, ni de la visita de les relíquies, ni embriagueses: com si el luxe i lascívia fos el culte amb què s'han de celebrar els dies de festa

Per la seva banda, les fonts baptismals [3] havien d'estar netes i cobertes amb fusta i tancades amb pany i clau que havia de custodiar el rector.

Les fonts i les piques, sempre ben properes a la porta, s'adaptaran als ritus ambrosià i romà, cosa que es procura en les visites.

Les noves piques esculpides de pedra, sovint poligonals, s'encastaran a les parets obrint un forat, amb tapes de fusta guarnides de guadamassil o teles, i tancada amb pany i clau.

Relacionat amb aquest punt hi figura l'obligació de disposar obligatòriament de quatre llibres de registres que responen als baptismes, confirmacions, matrimonis i defuncions [13].

Els *Edictes Generals* són una declaració d'intencions del bisbe Vic, una mena de corpus jurídic i pastoral.

El tresor parroquial de moltes esglésies, santuaris, convents i monestirs de la diòcesi de Mallorca és un indicatiu quantitatiu i qualificatiu de les riqueses dels temples, de les inversions que han fet els feligresos i el clergat en objectes litúrgics de plata, i de les donacions, exvots o presentalles d'alguns devots.

Les visites pastorals, com veurem més endavant, ofereixen un material valuósíssim per resseguir el nombre de peces a través d'inventaris. Aquests també assenyalen la gran diversitat i l'ús continuat de les robes i els vestits sacerdotals.

en honor dels sants. Finalment posin els Bisbes tanta cura i diligència en aquest punt, que res es vegi desordenat, o lloc fora del seu lloc, i tumultuàriament, res profà i res deshonest; doncs és tan pròpia de la casa de Déu la santedat. I perquè es compleixin amb més exactitud aquestes determinacions, estableix el sant Concili que a ningú sigui lícit posar, ni procurar es posi cap imatge insòlita i nova en lloc cap, ni església, ni que sigui de qualsevol manera exempta, a no tenir l'aprovació del Bisbe. Tampoc s'han d'admetre nous miracles, ni adoptar noves relíquies, a no reconèixer-les i aprovar-les el mateix Bisbe. I aquest després que es certifiqui en algun punt pertanyent a elles, consulteu alguns teòlegs i altres persones piadoses, i faci el que jutgés convenir a la veritat i pietat. En cas de ser degut extirpar algun abús, que sigui dubtós o de difícil resolució, o absolutament ocorri alguna greu dificultat sobre aquestes matèries, esperi el Bisbe abans de resoldre la controvèrsia, la sentència del Metropolità i dels Bisbes provincials en concili provincial; de sort, però, que no es decreti cap cosa nova o no usada en l'Església fins al present, sense consultar al Romà Pontífex.

Tots ells poden mostrar l'estat devocional d'un poble i la percepció que en pot tenir de l'estat eclesiàstic (luxe o pobresa). Per aquest motiu s'estableix redactar un llibre d'inventaris de totes les visites pastorals [14] on hi figurin ornaments i els beneficis (vertadera injecció econòmica per a les rendes de la parròquia), així com la suma i les rendes d'ells⁷⁰³.

Aquestes són totes les prescripcions que resumeixen abastament totes les ordinacions realitzades durant més de vint anys en matèria artística, litúrgica, documental i cultural.

A partir del setè capítol dels *Edictes Generals*, les advertències es remetent a qüestions polièdriques que abasten des matèries econòmiques, d'ordre i prohibicions, de vestimenta de preveres, beneficis, acaptes, exhortacions als parroquians a viure els set sacraments [11], horaris, denúncies, penes a qui no paguessin els delmes⁷⁰⁴ i les primícies⁷⁰⁵ [39], etc.

⁷⁰³ Concili de Trento, *Decret sobre la reforma*, sessió VII, 3 de març de 1517. *Siguin visitats els beneficis eclesiàstics units; s'exerceixi la cura d'ànimes per vicaris, encara que siguin perpetus*, cap. VII. *Feuvos el nomenament d'aquests assignant-los porció determinada de fruits sobre cosa certa. Visiten anualment els Ordinaris els beneficis eclesiàstics curats que estiguin units, o annexos perpètuament a catedrals, col·legiates, o altres esglésies, o monestirs, beneficis, col·legis, o altres llocs piadosos, de qualsevol espècie que siguin; i procurin amb cura que s'ocupi lloablement la cura de les ànimes per mitjà de vicaris idonis, encara que siguin perpetus, si no els semblés més encaminada al bon govern de les esglésies valer-se d'altres mitjans; havent destinar-los als mateixos llocs, i assignar-los la tercera part dels fruits, o més o menys porció, al seu arbitri, sobre cosa determinada; sense que al dit obstin de cap manera apel·lacions, privilegis ni exempcions, encara que tinguin jutges particulars, ni les seves inhibicions, qualsevol que siguin.*

⁷⁰⁴ Concili de Trento, *Decret sobre la reforma*, sessió XXV, 4 de desembre de 1563, Cap XI. *Els delmes s'han de pagar totalment. No s'han de tolerar les persones que valent-se de diversos artificis, pretenen treure els delmes que cauen a favor de les esglésies; ni els que temeràriament s'apoderen i s'aprofiten dels que altres hagin de pagar: doncs la paga dels delmes és deguda a Déu, i usurpen els béns aliens quants no volen pagar-los, o impedeixen que altres els paguin. Mana, doncs, el sant Concili a totes les persones de qualsevol grau i condició als que toca pagar delmes, que en endavant paguin enterament els que de dret deguin a la catedral, o a qualsevol altres esglésies o persones, als qui legítimament pertanyen. Les persones que o els treuen, o els impedeixen, pena d'excomunió, i no arribin l'absolució d'aquest delictes, a no seguir-se la restitució completa. Exhorta a més a tots, i a cada un dels fidels, per la caritat cristiana, i per la deguda obligació que tenen els seus pastors, tinguin a bé socórrer amb liberalitat dels béns que Déu els ha concedit, a glòria del mateix Déu, i per mantenir la dignitat dels*

La confessió⁷⁰⁶ és una altra de les obligacions del rector i fidel, entesa com a cosa privada, secreta entre dos, s'ha de realitzar dins el temple, concretament al cor, i el

pastors que vetllen en el seu benefici, als Bisbes i rectors que governen esglésies molt pobres. L'economia eclesiàstica comptava amb dues fonts principals de finançament: el capital i els donatius. Aquests consistien en ofrenes en espècie i en diners, bé manades a la llei, per exemple els delmes i primícies dels fruits collits (blat i ametlles), i les quantitats taxades per la prestació d'un servei (baptisme i celebració de misses), bé les voluntàries (ciris i olis per a les llànties), que beneficiaven les administracions dels edificis, de les institucions i de les persones segons la voluntat dels fundadors i donants.

⁷⁰⁵ Part dels fruits que els pagesos de masos, bordes, quintanes i altres possessions territorials, per pacte o per costum, pagaven a llurs senyors a més del delme.

⁷⁰⁶ Concili de Trento, *Decret de la confessió*, sessió XIV, 25 de novembre de 1551, Cap V. *De la confessió. De la institució que queda explicada del sagrament de la Penitència ha entès sempre l'Església universal, que el Senyor va instituir també la Confessió sencera dels pecats, i que és necessària de dret diví a tots els que han pecat després d'haver rebut el Baptisme; perquè estant nostre Senyor Jesucrist per pujar de la terra al cel, va deixar els sacerdots els seus vicaris com a presidents i jutges, als que es denunciessin tots els pecats mortals en què caiguessin els fidels cristians, perquè amb això donessin, en virtut de la potestat de les claus, la sentència del perdó, o retenció dels pecats. Consta, doncs, que no han pogut els sacerdots exercir aquesta autoritat de jutges sense coneixement de la causa, ni procedir tampoc amb equitat en la imposició de les penes, si els penitents només els hagin declarat en general, i no en espècie, i individualment seus pecats. D'això es dedueix, que cal que els penitents exposin a la Confessió totes les culpes mortals que es recorden, després d'un diligent examen, encara que siguin absolutament ocultes, i només comeses contra els dos darrers preceptes del Decàleg; doncs algunes vegades fan malbé aquestes mes greument a l'ànima, i són més perilloses que les que s'han comès externament. Respecte de les venials, per les quals no vam quedar exclosos de la gràcia de Déu, i en què caiem sovint; encara que es procedeixi bé, profitosament i sense cap presumció, exposant-la Confessió; el que demostra l'ús de les persones piadoses; no obstant això es poden callar sense culpa, i perdonar-se amb molts altres remeis. Mas com tots els pecats mortals, tot i els de sol pensament, són els que fan els homes fills d'ira, i enemics de Déu; cal recórrer a Déu també pel perdó de tots ells, confessant-los amb distinció i penediment. En conseqüència, quan els fidels cristians s'esforcen a confessar tots els pecats que s'acorden, els proposen sens dubte tots a la divina misericòrdia per tal que se'ls perdoni. Els que no ho fan així, i callen alguns sabent, res presenten que perdonar la bondat divina per mitjà del sacerdot; perquè si el malalt té vergonya de manifestar la seva malaltia al metge, no pot curar la medicina el que no coneix. Es corregeixi a més d'això, que s'han d'explicar també en la Confessió aquelles circumstàncies que muden l'espècie dels pecats; doncs in elles no poden els penitents exposar íntegrament els mateixos pecats, ni prendre els jutges coneixement d'ells; ni pot donar-se que arribin a formar exacte judici de la seva gravetat, ni a imposar als penitents la pena proporcionada a ells. Per aquesta causa és fora de tota raó ensenyar que han estat inventades aquestes circumstàncies per homes ociosos, o que només s'ha de*

prevere ha de portar les vestimentes adequades (hàbit decent, vestimenta negra i camises “letuguilla”⁷⁰⁷ [15, 41].

S'estableix una pena d'excomunió per a qui no es confessi o no senti missa els diumenges [38] o pels metges i notaris que no testifiquin allò confessable pel testador [34]. Per aquest motiu s'ha de guardar silenci absolut en el cor, durant les confessions o en la celebració de la Paraula [32].

L'actitud dels fidels mallorquins envers els sagraments de la confessió i la comunió fou de perfecte similitud amb la fidelitat demostrada al precepte dominical fixat aleshores

confessar una d'elles, és a dir, la d'haver pecat contra el seu germà. També és impietat dir, que la Confessió qual es mana fer en aquests termes, és impossible; així com cridar porta de turment de les consciències; doncs és constant que només es demana a l'Església als fidels, que després d'haver-se examinat cadascun amb summa diligència, i explorat tots els pits ocults de la seva consciència, confessi els pecats amb què s'acordi haver ofès mortalment al seu Déu i Senyor ; mes els restants que no s'acorda el que els examina amb diligència, es creuen inclosos generalment en la mateixa Confessió. Per ells és pels que demanem confiats amb el Profeta: Purifiquem, Senyor, dels meus pecats ocults. Aquesta mateixa dificultat de la Confessió esmentada, i la vergonya de descobrir els pecats, podria per cert semblar costosa, si no es compensés amb tantes i tan grans utilitats i consols; com amb certesa aconsegueixen amb l'absolució tots els que s'acosten amb la disposició deguda a aquest sagrament. Respecte de la Confessió secreta amb només el sacerdot, encara que Crist no va prohibir que algun pogués confessar públicament els seus pecats en satisfacció d'ells, i per la seva pròpia humiliació, i tant per l'exemple que es dona a altres com per l'edificació de l'Església ofesa : però no hi ha precepte diví d'això; ni manaria cap llei humana amb prou prudència que es confessessin en públic els delictes, especialment els secrets; d'on se segueix, que havent recomanat sempre els santíssims i antiquíssims Pares amb gran i unànime consentiment la Confessió sacramental secreta que ha fet servir la santa Església des del seu establiment, i al present també usa; es refuta amb evidència la fútil calúmnia dels que s'atreveixen a ensenyar que no està manada per precepte diví; que és invenció humana; i que va tenir principi dels Pares congregats al concili de Laterà; doncs és constant que no va establir l'Església en aquest concili que es confessessin els fidels cristians; estant perfectament instruída que la Confessió era necessària, i establerta per dret diví; sinó només va ordenar en ell, que tots i cada un complissin el precepte de la confessió a mínim un cop a l'any, des que arribessin a l'ús de la raó, per l'establiment s'observa ja en tota l'Església, amb molt de fruit de les ànimes fidels, la saludable costum de confessar-se en el sagrat temps de Quaresma, que és particularment accepto a Déu; costum que aquest sant Concili dona per molt bona, i adopta com piadosa i digna que es conservi.

⁷⁰⁷ Puny o coll de camisa emmidonat i modelat en forma de fulles d'enciam, que es va usar molt en la segona meitat del segle XVI i principis del XVII.

pel concili de Laterà IV (1215), que fixà l'obligació de confessar-se almenys una vegada l'any i de combregar per Pasqua.

Els capellans, per altra banda, no podien portar armes ni ser convidat a jocs de daus, balls i danses [16], havien de guardar el decoro en tot moment, fins i tot, no podien portar sobrepellís⁷⁰⁸ per anar al mercat, la plaça, la peixateria o la carnisseria [17] o portar capell si el temps no era plujós [18]. Les seves obligacions eren nombroses: estimular els parroquians en temps de Corema en els valors de la doctrina cristiana [12], no prestar cap declaració privada sense llicència eclesiàstica [19], acceptar obres pies de malalts sempre davant testimonis [21] i denunciar llegats negligents [35], no jurar ni cometre blasfèmia [37], no exercir de procurador ni cobrar deutes sense autorització [23], ni dir misses de sant Amador ni admetre candeles de colors [20] ni exercir cap superstició i denunciar bruixes, sortilegis⁷⁰⁹, fetilleries⁷¹⁰, *carasteres* (cara grotesca) que prometien curar malalties [26].

La publicació de les misses i els aniversaris a un lloc visible del temple o la sagristia, com també dels beneficis i els seus titulars, fou una altra prescripció [7, 31, 40].

En aquests Edictes Generals també hi són els esmentats “vicis o pecats públics”, els defectes o debilitats de la carn, la prostitució, els adulteris, els concubinatges⁷¹¹, les

⁷⁰⁸ Ornament litúrgic de lli blanc, amb mànigues molt amples, més curt que l'alba, que duen sobre la sotana els clergues i ministres inferiors o els capellans com a hàbit de cor i en altres serveis del culte (processons, enterraments, etc.).

⁷⁰⁹ Endevinació del futur per mitjà d'arts màgiques, originàriament per la sort.

⁷¹⁰ Cosa de poc valor o entitat. Conjunt de pràctiques màgiques per a posar al servei de l'home les forces sobrenaturals, a càrrec d'individus que es mouen impulsats pels esperits.

⁷¹¹ Concili de Trento, *Decret sobre la reforma del matrimoni*, sessió XXIV, 11 de novembre de 1563, cap. VIII. *Greus penes contra el concubinat. Greu pecat és que els solters tinguin concubines; però és molt més greu, i comesa en notable menyspreu d'aquest gran sagrament del Matrimoni, que els casats visquin també en aquest estat de condemnnació, i s'atreveixin a mantenir-les i conservar-les algunes vegades en la seva mateixa casa, i fins i tot amb les seves pròpies dones. Per passar, doncs, el sant Concili amb oportuns remeis a tan greu mal; estableix que es fulmini excomunió contra semblants concubinaris, així solters com casats, de qualsevol estat, dignitat o condició que siguin, sempre que després de amonestats per l'Ordinari tot d'ofici, per tres vegades, sobre aquesta culpa, no despidieren les concubines, i no s'allunyin de la seva comunicació; sense que puguin ser absolts de l'excomunió, fins que efectivament obeeixin a la correcció que se'ls hagi donat. I si menyspreant les censures romangueren un*

separacions, les cohabitacions sense casament (i dones⁷¹² amb clergues, o només disposant dels capítols matrimonials) o els matrimonis⁷¹³ amb un alt grau de consanguinitat [9, 27, 28, 29] .

Finalment, els titulars de les confraries (associacions de fidels que tenien una finalitat de culte i de caritat i la seva implantació potenciava la difusió de devocions als sants i construcció d'altars, retaules i imatges)⁷¹⁴ havien de presentar anualment la vigència dels estatuts i els comptes ben auditats [33] i el correcte funcionament de la institució parroquial. Els fossers, per la seva banda, no podien desenterrar cap cos sepultat sense permís eclesiàstic [36].

any en el concubinat, procedeixi l'Ordinari contra ells severament, segons la qualitat del seu delictes. Les dones, o casades o solteres, que visquin públicament amb adúlter, o concubinaris, si amonestades per tres vegades no obeeixen, seran castigades d'ofici pels Ordinaris dels llocs, amb greu pena, segons la seva culpa, encara que no hi hagi part que ho demani; i siguin desterrades del lloc, o de la diòcesi, si així sembli convenient als mateixos Ordinaris, invocant, si s'hagués de menester, el braç secular; quedant en tot el seu vigor totes les altres penes fulminades contra els adúlter i concubinaris.

⁷¹² Les dones esdevindran un grup d'especial atenció, focus de repressió a Mallorca. Les visites pastorals de Vic i Manrique (i l'estament eclesiàstic) fomenten una misogínia intransigent, que arrela amb força. Fortament reprimida en l'àmbit domèstic i a l'entorn del matrimoni, la vida pública de la dona també serà controlada i recriminada en aquests *Edictes Generals*: serà acusada de bruixeria, assenyalada per la vida extra conjugal, quan acompanya els clergues en passejades (si no és la mare o germana del prevere); dins l'església haurà de complir unes normes estrictes: seure separadament dels homes, mirant a l'altar major, amb bancs tapats en les parts baixes, anar decentment vestides i no donar el pit als infants durant els oficis. Així, només serà ben vista quan s'engloba dins de confraries o organitzacions femenines, alhora que treballa o porta una vida religiosa retirada.

⁷¹³ Quant a la institució matrimonial, el bisbe Vic i la gent, que coincidien en l'admissió sense discussions de la finalitat pro creativa i la indissolubilitat, no acabaren mai de posar-se d'acord en el tema concret de la celebració de la cerimònia que concedia validesa al contracte bilateral dels esposos.

⁷¹⁴ La participació activa i col·lectiva en la parròquia té cabuda en les obrieres i en les confraries, simultàniament, i encara més si incloem els càrrecs dins la universitat o municipi. Una conjuminació feliç d'espiritualitat i de sentit social, cristal·litzà en la creació d'institucions diverses, que poden agrupar-se en tres conceptes: hospitals, almoines i confraries. La devoció als sants comptà amb els aliats més poderosos dels membres de les confraries mallorquines. A honor del patró, aquells celebraven amb esplendor les festes anuals respectives, i aquests anaven recollint almoines sota l'esquer del guany d'indulgències concedides pels papes i els bisbes als benefactors.

Recordem que els cementiris o fossars o “sagrats” estaven, sovint, abandonats i deixats de la seva cura setmanal: hi creixien herbes, arbres i bardisses, que s’havien de tallar, segar i estassar; a més hi entren tota mena de bestioles i animals feréstecs.

2.6. El primer ritual posttridentí. El *Manuale Sacramentorum* de 1601

Com és sabut, el concili de Trento no pretengué en els seus decrets doctrinals oferir a la cristiandat una exposició unitària i harmònica de tot el patrimoni doctrinal de la fe catòlica: a la seva part més dogmàtica es va ocupar tan sols dels punts més importants de la fe, que bé foren negats o posats en entredit pels reformadors protestants⁷¹⁵.

No obstant això, la necessitat d'una síntesi doctrinal que orientes als esperits en aquella turmentada situació, no fou en absolut aliena a l'ecumènica assemblea⁷¹⁶.

Des del primer període tridentí (1545–1547) aquesta preocupació fou present en tot moment prenent forma, en el tercer període conciliar, de catecisme per a tota l'Església: el cànon *Ut fidelis*, setè dels *Decretum de Reformatione* (11–10–1563) contenia el

⁷¹⁵ RODRÍGUEZ, P. et al., *El manuscrito original del catecismo romano. Descripción del material y los trabajos al servicio de la edición crítica del catecismo del Concilio de Trento*, Universidad de Navarra, 1985, p. 17. En els començaments del segle XVI, entre els homes més preocupats per una autèntica reforma de l'Església, cal recordar als monjos camaldulencs Pau Justiniani i Pere Querini, autors d'un *Libellus ad Leonem X*, que contenia indicacions importants per revitalitzar la Litúrgia i per obrir els seus tresors a tot el poble de Déu: formació, sobretot bíblica, del clergat i dels religiosos; l'ús de la llengua vernacle en la celebració dels misteris sagrats; la reordenació dels llibres litúrgics; l'eliminació dels elements espuris, presos d'una pietat popular incorrecta; la catequesi, encaminada també a comunicar als fidels el valor de la litúrgia. Poc després de la clausura del Concili Lateranense V (16 de març de 1517), que va emanar algunes disposicions per educar els joves en la Litúrgia, va començar la crisi pel naixement del protestantisme, els iniciadors van posar no poques objeccions als punts essencials de la doctrina catòlica sobre els sacraments i sobre el culte de l'Església, inclosa la pietat popular. Així, el Concili de Trento (1545-1563), convocat per fer front a la situació produïda en el poble de Déu amb la propagació del moviment protestant, va haver de tractar, en les seves tres fases, qüestions referents a la Litúrgia i a la pietat popular, des del punt de vista doctrinal com cultural. No obstant això, donat el context històric i l'índole dogmàtica dels temes que havien de procedir, va afrontar les qüestions de tipus litúrgic i sacramental des d'un punt de vista preferentment doctrinal: ho va fer amb un plantejament de denúncia dels errors i de condemna dels abusos, de defensa de la fe i de la tradició litúrgica de l'Església; mostrant interès també pels problemes referits a la formació litúrgica del poble, proposant mitjançant el decret *De reformatione* generalitzada un programa pastoral i encomanant la seva aplicació a la Seu Apostòlica i als Bisbes, com veurem a continuació.

⁷¹⁶ TOTH, J. B., *De auctoritate theologica Cathecismi Romani*, Budapest, 1941; PASCHINI, P., *Il catecismo Romano del Concilio di Trento*, Roma, 1923.

manament formal ecumènic de redacció i promulgació del catecisme⁷¹⁷ que, juntament amb ell era necessari acceptar els nous oficis per a l'altar i cor: la salvació dels fidels depenia de la predicació feta amb assiduïtat i de forma acurada.

Ja hem advertit que el caràcter profund de la reforma tridentina era de contingut teològic, més que moral, i d'abast clarament pastoral.

Els conciliars de Trento s'adonaren de la importància de la reforma de la predicació i ja, a la sessió V (17 de juny de 1546), apareix el *Decretum secundum: super lectione et predicatione*⁷¹⁸.

Per aquest motiu, la predicació jugarà un paper preponderant i la urgència de la redacció d'un catecisme traduït a les diverses llengües, esdevindria un factor clau d'expansió de la doctrina cristiana.

El setembre de l'any 1566 sortien de *l'stamperia del popolo romano* de Pau Manucio, els primers exemplars del catecisme, títol original vinculat al concili tridentí i al papa Sant Pius IV: *Cathechismus ex decreto concilii tridentini, ad parochos, Pii Quinti Pont. Ma. Iussu editus*⁷¹⁹.

Fou destinat als capellans, no als feligresos; avui en diríem que és un instrument pastoral en mans de preveres i catequistes.

Per això es coneixen diversos noms: catecisme del concili de Trento, catecisme de Pius IV, catecisme per a capellans. El nom definitiu i que ha acabat imposant-se és el de

⁷¹⁷ *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bologna, 1962, p. 764, ll. 13 – 25. És interessant advertir que la comissió redactora del catecisme estigué formada per un grup de teòlegs conciliars que, segons tots els indicis, venia definida *ad casum* des del mateix concili i acceptada pel papa Pius IV. Llegint el borrador autògraf del *Motu proprio* del cardenal Sirleto per a la promulgació del Breviari queda ben pal·les. Formaven la comissió redactora: Muzio Calini (arquebisbe de Zara) i tres frares predicadors; Leonardo Marini (arquebisbe de Lanciano), Egidio Foscarari (bisbe de Módena) i com a secretari Francisco Foreiro (teòleg enviat pel rei de Portugal). Vegeu *Còdex Biblioteca Vaticana*, sig. 6171, f. 15 – 18v.

⁷¹⁸ ALBERIGO, G. et al., *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Bologna, 1973, p. 667 – 670.

⁷¹⁹ DOTHEL, J. C., *Les origines du Catéchisme moderne*, Paris, 1967; REGINALDO, A., *De Cathecismi Romani auctoritate*, Toulouse, 1648; ALEXANDER, N., *Theologia Dogmatica et Moralis secundum ordinem Catechismi Concilii Tridentini*, Paris, 1964; ADRIANAPOLI, L., *Il Catechismo Romano comentato, con note di aggiornamento teologico pastorale*, Milano, 1983.

catecisme romà, que ja apareix en el títol de la primera edició llatina a terres alemanyes, la de Dillingen de 1567, *apud Sebaldum Mayer*⁷²⁰.

Però la penetració teològica del catecisme romà en el *nexus mysteriorum* de la fe es reflexa precisament en la seva manera d'ajuntar postulats tradicionals de la catequesis.

El seu *ordo docendi* (símbol de la fe, els sacraments, el decàleg i el Pare nostre)⁷²¹ contrastava amb la seva catequística precedent i oposada al de Lutero⁷²².

Ara, es veu santificada l'Església per l'Esperit Sant a la *communio sanctorum* (comunió de persones santificades per les coses santes) entesa com *communio sacramentorum*.

El bisbe Vic i Manrique ordenà copiar una carta en possessió de Jaume d'Olesa, que li envià el bisbe d'Ostia i Patriarca de Jerusalem, perquè en la missiva es parlava d'un llibre que escrigué Olesa sobre els errors de Martí Lutero⁷²³.

L'opció és evident: abans de proposar al cristià allò que ha de fer, el catecisme tridentí li explicarà qui és i com és⁷²⁴.

En conseqüència, el catecisme del concili de Trento ordenà el patrimoni tradicional de la doctrina a partir d'aquesta convicció: les obres de justícia, assenyalades en el decàleg, procedeixen de les virtuts.

⁷²⁰ El papa Joan Pau II afirmà rigorosament que Trento “fou la font i l'origen del catecisme romà, que també s'anomenà del concili de Trento, i que és *opus praeclarissimum*, ja que ofereix una síntesi de la doctrina cristiana i de la teologia rebuda de la tradició per a ús dels preveres en el seu ministeri”. Vegeu Joan Pau II: *Exhortación Apostólica Catechesi tradendae*, 16–10–1979, p. 13. Text oficial, AAS 71 (1979), 1277 – 1340.

⁷²¹ La correcció més profunda que el catecisme de Trento introdueix en tota la catequística precedent (em refereixo a la catequística polèmica amb el protestantisme i els catecismes protestants) consisteix en situar la doctrina sobre els sacraments no sols després del Símbol de la Fe, sinó entre el Símbol i el Decàleg. Aquesta qüestió és clau per a la comprensió del conjunt.

⁷²² Si fem una lectura des de l'òptica teològica i històrica, conclourem que la seva *ratio doctrinae* va ser fruit d'una elecció pensada per tal d'expressar-la amb rigor teològic.

⁷²³ ADM, *Registra communia (1596 – 1605)*, núm. 3, f. 89r.

⁷²⁴ Estam davant el “agnosce, christiane, dignitatem team” de Sant Lleó Magne. Vegeu el Sermó 21, 3 (PL 54, 192).

Els sagraments seran el pont que permetrà a l'home i a l'Església transitar des de la fe (*Fides quae per caritatem operatur – La Fe obra per l'amor*) a les obres de fe. Va destinat a formar teològicament no a donar receptes pastorals.

A Espanya, el cardenal Alessandrino comunicava al nunci el 18 d'abril de 1567 que el papa havia concedit llicència per imprimir en llatí i castellà el catecisme, amb la condició de respectar escrupolosament el text publicat a Roma⁷²⁵.

En aquest sentit, l'orde de jesuïtes accelerà ràpidament les seves peticions segons consta a una carta del pare Ruiz del Portillo dirigida a Sant Francesc de Borgia el 26 de juny de 1567⁷²⁶. Felip II ordenà que s'imprimeixi i implanti el catecisme i el nou breviari a tots els seus regnes⁷²⁷.

Per que fins ara coneixem, a Mallorca els jesuïtes foren els protagonistes de l'ensenyament i edició dels catecismes populars.

Els sínodes mallorquins intentarien urgir aquestes prescripcions on trobem la primera realització impresa al *Manuale Sacramentorum* (1601)⁷²⁸ manat editar l'any anterior pel bisbe Joan Vic i Manrique, segons els acords sinodals de 1597.

⁷²⁵ Joan Baptista Castagna, nunci papal a Espanya, escrigué el 22 de març de 1567 el següent al cardenal Alessandrino: "Il catechismo è molto desiderato in queste parti. L'imprimerlo è proibito, et delli impressi non ne sono; et hora li procuratori delle chiese, che sono qui per le cose del' sussidio, me n'hanno fatto instantia; onde è bene aprovedervi, o che S. S. mi scriva un' Breve ch'io dia licentia di stamparlo, o che si proveda che in questi regni vi ne sia in abbondantia et quanto più presto; et sara anchora necessario traslatarlo in questa lingua castellana". SERRANO, L., *Correspondencia diplomática entre España y la Santa Sede*, vol. II, Madrid, 1914, p. 85.

⁷²⁶ "Gran consuelo será si V. P. Nos manda enviar un par de Catecismos romanos por vida de pliego, que acá se pagarán, y juntos con ellos algunos Directorios del P. Polanco". HISTOR. SOC. IESU, *San Franciscus Borgia*, vol. IV, Roma, p. 487.

⁷²⁷ ASV, *Nunziatura di Spagna*, 333, Nuncio Castagna a cardenal Alessandrino (27 de juliol de 1570), f. 147r; Cardenal Rusticucci al nunci Castagna (8 d'octubre de 1571), f. 338r. En aquesta darrera missiva es demana la màxima celeritat en l'estampació del catecisme traduït al castellà pel doctor Fuentidueñas i aprovat per l'Acadèmia de Salamanca.

⁷²⁸ Biblioteca Nacional (Madrid). Títol: *Manuale sacramentorum*. Autors: Rafel Albertí i Pere Onofre Oliver. Bisbe i editor: Joan Vic i Manrique. Data: 1601. Lloc de publicació: Mallorca. Impressor: Gabriel

Recordem que el prelat valencià, al sínode de 1588, havia urgit l'ensenyament dominical de els oracions i elements fonamentals de la doctrina cristiana, com la catequesi als infants, prescripcions que reiteraren els sínodes posttridentins⁷²⁹.

Dins aquest ritual, hi trobem unes planes dedicades a les oracions i a una breu explicació catequètica per al poble, el text de les quals és en català i s'ha anat reeditant i ampliant dins els segles posteriors.

La incidència dels oracionals no es pot desconèixer, bé sigui des de la perspectiva de l'ensenyament religiós, o bé des del punt de vista de la llengua.

La seva repetició dins les misses dominicals, durant segles, s'han conservat estereotipades unes fórmules de pregària que han mantingut elements arcaics del català i formes de la llengua comuna que s'han anat perdent a Mallorca.

La reforma tridentina va arraconar el missal i el breviari mallorquins. Com que es va mantenir el llatí⁷³⁰ com a llengua de la litúrgia, la religiositat es va rompre per caus esplendorosos, sigui en les pregàries, sigui en l'arquitectura i les arts plàstiques. Certs vestigis de la disciplina litúrgica pretridentina quedaran petrificats en el *Manuale Sacramentorum* de Vic i Manrique.

En definitiva, es capgiraren tots els aspectes de la pastoral i va penetrar l'ensenyament de la teologia, de manera que a l'Església catòlica, també a la mallorquina, els canvis

Guasp. Mides: 14 x 20 cm. (quart). Tipus de lletra: rodona. Característiques: dues tintes (negra i vermella). Paginació: 584 folis numerats; 12 sense numerar. Signatura: 3-14588.

⁷²⁹ Antoni Furió al seu *Episcopologio de la Santa Iglesia de Mallorca* (Palma, 1852, p. 372) afirmarà que el nou ritual mallorquí de Vic i Manrique té un antecedent en el publicat a València el 1516 pel bisbe Rodrigo Sánchez de Mercado (1511-1530) de mà del domer de la Seu de Mallorca Juan Font i Roig amb el títol: *Ordinarium commune pluribus additionibus adeo necessariis insertum secundum ritum almae Majoricensis presidente Dei gratia Reverendissimo Domino Roderico de Mercado Divina gratia episcopo, Valencia, 1516*.

⁷³⁰ En la Mallorca del segle XVI, hi ha un predomini del llatí com a llengua de cultura; no obstant, els membres de l'escola cartogràfica usaven gairebé sempre el català a les seves obres. Es coneixen quaranta – nou consuetes, cinc de les quals en castellà, copiades per Miquel Pasqual entre 1598 i 1599, el 1576 s'edità el primer catecisme en català, el de Diego de Ledesma.

foren profunds⁷³¹. La publicació del nou ritual significà un pas important a la reforma litúrgica de Vic i Manrique⁷³².

El ritual de sagraments de Vic i Manrique fou coordinat per Joan Estelric, vicari general i preparat per qui era canonge d'ençà el 1585, l'inquer Rafel Albertí (1550–1627) i pel rector de la parròquia de sant Miquel de Ciutat de Mallorca Pere Onofre Oliver⁷³³.

És el ritual més complet de tots, consta d'unes sis-centes pàgines, és el que incorpora més text en català i serví de base a tots els posteriors, com el del bisbe Joan Fernández Zapata publicat l'any 1725.

La característica més notable és que introdueix les prescripcions conciliars de Trento. En el nou ritual es corregiren aquells aspectes que no estaven en consonància amb la disciplina canònica vigent, com per exemple, la possibilitat que un malalt no pogués rebre el viàtic se li havia de portar obligatòriament la Sagrada Eucaristia per a què l'adorés beses l'hòstia⁷³⁴.

Analitzem alguns aspectes força interessants des del punt de vista litúrgic. El pròleg que dur una exhortació escrita personalment pel prelat amb el títol “De officio Parochi et de iis quae in parochia requirantur”, prepondera ‘enorme responsabilitat i dificultat de l'ofici pastoral⁷³⁵.

⁷³¹ Una primera conseqüència la tenim en l'obligació de residència imposada als bisbes, rectors i als vicaris, la qual cosa va dur una més constant dedicació a la pastoral.

⁷³² El 1516 s'havia imprès per primera vegada el ritual propi de la diòcesi mallorquina (*Ordinarium de administratione Sacramentorum*) que contenia nombrosos ritus peculiars de la seva litúrgia. Aquests s'usaven per a l'administració de sagraments i sacramentals i altres funcions sagrades, però amb la implantació del missal i breviari romà alguns d'aquests ritus quedaren superats. MUNAR, G., *L'antic ritual mallorquí*, Palma, 1961.

⁷³³ SEGUÍ, G., *El català en els rituals de sagraments de la diòcesi de Mallorca (1516 – 1847)*, Barcelona, 1994; MIRALLES, J., *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XVII – XVIII*, vol. II, Barcelona, 2006.

⁷³⁴ El *Manuale sacramentorum* del bisbe Vic conté tan sols tot allò que va subsistir del ritus mallorquí i que es va seguir aplicant fins a l'any 1691, data en la qual el bisbe Pere d'Alagó Cardona (1684 – 1701) va publicar un nou ritual per a la diòcesi, en sintonia amb el de Pau V (1605 – 1621).

⁷³⁵ Biblioteca Nacional (BN), *Manuale Sacramentorum*, Palma, 1601, s. f. Pròleg: “Ioannes Vich et Manrique Balearium insularum Artistes omnibus suae dioecesis curam animarum gerentibus salutem in

A continuació, hi figura un capítol titulat “De articulis fidei” a través del qual s’explica breument les veritats fonamentals de la fe. Seguidament en llengua vulgar s’escriuen les fórmules de la doctrina cristiana que s’han d’ensenyar a l’ofertori de la Missa en els dies festius per adoctrinament del poble. Analitzem-ho detingudament:

- El calendari perpetu. Més extens que en el del ritual de 1516 i exclusivament redactat en català, té regles per trobar l’aure nombre⁷³⁶, l’epacta⁷³⁷, el cercle solar⁷³⁸, la data de celebració de la Pasqua⁷³⁹ i la indicció⁷⁴⁰. Respecte de la data de la Pasqua, hi ha una especial insistència perquè no tingui coincidència amb la dels jueus.

Domino. Quantum oneris sustineamus hi, quibus animarum cura est a Christo Domino demandata, sacrosancta Tridentina Synodus locupletissime attestatur, quae divino affiata Spiritu animarum cura onus angelicis etiam humeris formidandum appellat. Quae plane Concili verba si uti par est saepius meditaremur cadendum nobis animo esset, atque de proprio officio desperandum, nisi eos quos tantum vocavit onus, Semper solitus est suis divinis auxiliis, quasi quibusdam statuminibus sufflcire net anti oneris difficultate subcumbant”.

⁷³⁶ BN, *ibídem*, p. 2 – 3. *Per trobar lo aure nombre de l’any present 1598, fas d’esta manera. Mil donen 12 d’aure nombre, cinc – cents donen 6. Dotze i sis són 18. Noranta donen 14. Ajunctats estos al numero primer de 18, son trenta – dos. Trets 19, resten 13. Vuit donen tambe 8 d’aure nombre. Estos ajunctats als 13, son 21. Trets los 19, resten 2. Ajuncta – s’hi 1 són res. I axi l’aure nombre de l’any corrent es 3. Si d’altre manera lo voldràs treure, dexaras los mil i cinc – cents, los que restaran, dividiras per vintenes en esta forma: en noranta i vuit hi ha quatre vintenes i resta ni 18. Ajuncta als 18 quatre, un de cada vintena; son 22. D’estos, trets los 19, resten 3. Ací no se ha d’ajunctar unitat porque ja esta compresa en los mil i cinc – cents dexats.*

⁷³⁷ Nombre de dies en què el mes o l’any solar excedeixen, respectivament, el mes o l’any lunar. Biblioteca Nacional (BN), *Manuale Sacramentorum*, 1601, p. 4 – 8. *Per atrobar l’epacta de l’any corrent 1598 fas axi. Lo aure nombre son 3; has de treure l’epacta de 2. Dos multiplicats en deu son 20. Vint i 3 de l’aure nombre son 23, i axi l’epacta del corrent any sera 23. Lo any que ve 1599 tindrem d’aure nombre 4. Hauras de traure l’epacta de 3. Tres multiplicats en deu son 30 i quatre de l’aure nombre son 34. Trets los 30, resten 4. I axi l’epacta de l’any seguent sera 4.*

⁷³⁸ Biblioteca Nacional (BN), *Manuale Sacramentorum*, 1601, p. 9. *Per a trobar lo ciclo solar de l’any present 1598, fas d’esta manera. Mil donen 20 de circulo solar. Cinc – cents donen 24. Vint i vint i quatre són 44. Trets 28, resten 16. Noranta donen 6 de circulo solar. Sis i 16 son 22. Vuit donen tambe 8 de circulo solar. Ajunctants a 22 fan 30. Trets 28 resten 2 i nou que s’han d’affegir son onze. I axi lo circulo solar de l’any present 1598 sera 11.*

⁷³⁹ Biblioteca Nacional (BN), *Manuale Sacramentorum*, 1601, p. 10 – 11. *Vull veure en lo any present 1598 en quin mes i quant ha de fer la Pascha, fas d’esta manera 23 d’epacta i 8 son 31 i un de mesos son*

- La Doctrina Cristiana. Aplica la decisió del Concili de Trento de fer instruir el poble cada diumenge i les festes durant la celebració⁷⁴¹. Aquesta disposició conciliar, de gran

32. Trets los 30, resten 2. I axi a 8 de marts, que es despres de les nones, tenim dos dies de lluna el tercer diumenge, que sera a 22 de marts, trobe que la lluna ja es plena. I axi alli s'ha de posar la Pascha.

⁷⁴⁰ Cicle de quinze anys, començats a comptar des de l'any 312, i que s'usa en els llibres eclesiàstics i a les butlles pontifícies. Biblioteca Nacional (BN), *Manuale Sacramentorum*, 1601, p. 12 – 15. *Com ara, per a trobar quant tenim d'indictio lo any present 1598, fas d'esta manera. Mil donen 10 d'indictio, cinc-cents donen 5. Cinc i deu son 15. Fora noranta, donen tambe 8 d'indictio. Ajusta tres son onze. I axi la indictio de l'any present 1598 sera 11. Pero si mes en particular voldras saber en quin signe i en quin grau vaja lo sol cada dia, notaras estes dictiones: gratum, gerens, fluvium, fundebat, Eurus Eoum, Dicta, divina, Dei, cuncta, Diana, Eui.*

⁷⁴¹ Concili de Trento, *Decretum secundum* (sessió V, 17 de juny de 1546), cànon 11: *Sent no menys necessària a la república cristiana la predicació de l'Evangeli, que el seu ensenyament en la càtedra, i sent aquell el principal ministeri dels bisbes; ha establert i decretat el mateix sant Concili que tots els bisbes, Arquebisbes, Prevalguts, i restants Prelats de les esglésies, estan obligats a predicar el sacrosant evangeli de Jesucrist per si mateixos, si no estiguessin legítimament impeditos. Però si succeís que els Bisbes, i altres esmentats, ho estan, tinguin obligació, segons el que disposa el Concili general, a escollir persones hàbils perquè exerceixin amb fruit el ministeri de la predicació. Si algun deprecies donar compliment a aquesta disposició; quedi subjecte a una severa pena. Igualment els Arxiprestes, dels Capellans i els que governen esglésies parroquials o altres que tenen càrrec d'ànimes, de qualsevol manera que sigui, s'instrueixin amb discursos edificatius per si, o per altres persones capaces si estiguessin legítimament impeditos, ben bé en els diumenges i festivitats solemnes, als fidels que els estan encomanats, segons la seva capacitat, i la de les seves ovelles; ensenyant-los el que cal que tots sàpiguen per aconseguir la salvació eterna; anunciant amb brevetat i claredat els vicis que han de fugir, i les virtuts que han de practicar, perquè aconseguixin evitar les penes de l'infern, i aconseguir l'eterna felicitat. Mas si algun d'ells fos negligent en complir-lo, encara que pretengui, sota qualsevol pretext, estar exempt de la jurisdicció del Bisbe, i encara que les seves esglésies es consideri que estan de qualsevol manera exemptes, o potser annexes, o unides a algun monestir, encara que aquest hagi fora de la diòcesi, amb la condició que es trobin efectivament les esglésies dins d'ella; no quedi per falta de la providència i sol·licitud pastoral dels Bisbes destorbar que es verifiqui el que diu l'Escriptura: Els nens van demanar pa, i no hi havia qui s'ho partís. En conseqüència, si amonestats pel Bisbe no compleixen aquesta obligació d'aquí a tres mesos, siguin precisats a complir per mitjà de censure eclesiàstiques, o d'altres penes a voluntat del mateix Bisbe; de sort, que si li semblés convenient, fins i tot es pagui a una altra persona que ocupi aquell ministeri, algun decent estipendi dels fruits dels beneficis, fins que penedit el principal posseïdor compleixi amb la seva obligació. I si s'hi troben algunes esglésies parroquials subjectes a monestirs de cap diòcesi, els Abats o Prelats regulars fossin negligents en les obligacions esmentades; siguin compel·lits a complir-les pels Metropolitans en les províncies estiguin aquelles diòcesis, com delegats per això de la Seu Apostòlica; sense que pugui impedir l'execució d'aquest decret*

transcendència teològica, lingüística i pastoral, respon a la necessitat de fixar la doctrina catòlica després de la calamitat de la Reforma catòlica, d'una manera exacta, però sobretot adient per a la predicació, que superàs les disputes de l'escola⁷⁴².

Aquests compendis doctrinals, positius certament perquè elevaren la formació religiosa del poble mallorquí, això no obstant foren un element de disfunció tal com se'n disposa l'ús a la litúrgia.

costum alguna o exempció, apel·lació, reclamació o recurs, fins que es conegui i decideixi per jutge competent, el qual ha de procedir sumàriament, i atesa sola la veritat del fet. Tampoc puguin predicar, ni fins i tot en les esglésies de les seves ordres, els Regulars de qualsevol religió que siguin, si no haguessin estat examinats i aprovats pels seus superiors sobre vida, costums i saviesa, i tinguin més la seva llicència; amb la qual estiguin obligats abans de començar a predicar a presentar-se personalment als seus bisbes, i demanar-los la benedicció. Per predicar a les esglésies que no són de les seves ordres, tinguin obligació d'aconseguir, a més de la llicència dels seus superiors, la del Bisbe, sense la qual de cap manera puguin predicar en elles; i els Bisbes se l'han de concedir gratuïtament. I si, el que Déu no permeti, semblar el predicador al poble errors o escàndols, encara que els prediqui en el seu monestir, o en els d'un altre ordre, li prohibirà el Bisbe l'ús de la predicació. Si prediqués heretgies, procedent contra ell segons el que disposa el dret, o segons el costum del lloc; encara que el mateix predicador estigués exempt per privilegi general o especial: en aquest cas sigui procedent el Bisbe amb autoritat Apostòlica, i com a delegat de la santa Seu. Mas cuidin els Bisbes que cap predicador pateixi vexacions per falsos informes o calúmnies, ni tingui just motiu de queixar d'ells. Eviteu més d'això els Bisbes el permetre que prediqui sota pretext de privilegi cap a la seva ciutat o diòcesi, cap persona, ja sigui dels que sent Regulars en el nom, viuen fora de la clausura i obediència de les seves religions, o ja dels preveres seculars, a no tenir-los coneguts i aprovats en els seus costums i doctrina; fins que els mateixos Bisbes consultin sobre el cas a la santa Seu Apostòlica; de la qual no és versemblant treguin persones indignes semblants privilegis, tret callant la veritat, i dient mentida. Els que recullen les almoines, que comunament es diuen Demandants, de qualsevol condició que siguin, no presumeixin de cap manera predicar per si, ni per un altre; i els contraventors siguin reprimits eficaçment amb oportuns remeis pels Bisbes i Ordinaris dels llocs, sense que els serveixin ninguns privilegis. Assignació de la Sessió següent. A més d'això, el mateix sacrosant Concili estableix i decreta, que la propera futura Sessió es tingui i celebri el dijous, fira cinquena després de la festa del benaurat Apòstol Santiago.

⁷⁴² Biblioteca Nacional (BN), *Manuale Sacramentorum*, 1601, p. 16–25. *Per lo senyal de la sancta creu, dels nostres inimics alliberau-nos Senyor, Déu nostre. En nom del Pare, i del fill i del sanct Esperit. Amen. (...) Los pecats mortals confessar-los han als peus del confessor. (...) En penitència direu: Lloada i beneïta sia la mort i passió de Nostre Senyor Jesucrist, i la puritat de la sagrada Verge. Tots los devots cristians són obligats, en tenir ús de raó, a saber les coses necessàries a la nostra salvació. Primerament, havem de saber l'oracio del Pater noster, en lo qual és contingut breument tot lo que havem de demanar a Déu nostre Senyor.*

En efecte, consumaren la separació entre la Paraula de Déu, la celebració i la predicació perquè en la commemoració s'explicava el punt de la doctrina que pertocava, independentment del temps litúrgic, dels textos bíblics i del caràcter propi de cada celebració. Així, la celebració esdevingué el marc i l'ocasió de la predicació, no el centre.

- Introducció als sacraments⁷⁴³. Aquesta mena de monició als sacraments també deriven dels decrets tridentins⁷⁴⁴ i estan preses generalment del “Catecisme romà” (1566), la redacció del qual, com hem vist anteriorment, fou encomanada pel concili de Trento a la Santa Seu⁷⁴⁵. Són explicacions molt extenses i detallades, de caràcter apologètic i controversista, un to típic de la teologia i la predicació posttridentines. Precisament, són

⁷⁴³ Biblioteca Nacional (BN), *Manuale Sacramentorum*, 1601, p. 31–33. *Los sacraments de l'Esglesia son set. Lo primer es baptisme. Lo segon, la confirmacio. Lo tercer, eucaristia. Lo quart, penitencia. Lo quint, extremaunctio. Lo sise, orde sagrat. Lo sete, matrimoni.*

⁷⁴⁴ Concili de Trento, *Decretum de reformatione* (sessió XXIV, 11 de novembre de 1563), cànon 7: *Perquè els fidels es presentin a rebre els sacraments amb més reverència i devoció, mana el sant Concili a tots els bisbes, que expliquin segons la capacitat dels que els reben, l'eficàcia i ús dels mateixos sacraments, no només quan els hagin d'administrar per si mateixos al poble, sinó que també han de tenir cura de que tots els rectors observin el mateix amb devoció i prudència, fent aquesta explicació i tot en llengua vulgar, si cal, i còmodament es pugui, segons la forma que el sant Concili ha de prescriure respecte de tots els sacraments en la seva catecisme; el que cuidaran els Bisbes es tradueixi fidelment a llengua vulgar, i que tots els rectors ho expliquin al poble; i a més d'això, que en tots els dies festius o solemnes exposin en llengua vulgar, en la missa major, o mentre se celebren els divins oficis, la divina Escriptura, així com altres màximes saludables; cuidant de ensenyar-los la llei de Déu, i d'estampar en tots els cors aquestes veritats, ometent qüestions inútils.*

⁷⁴⁵ Concili de Trento, *Decretum super índice librorum, catecismo, breviario et missali* (sessió XXV, 3-4 de desembre de 1563). *En la Sessió segona, celebrada en temps del nostre santíssim Pare Pius IV, va cometre el sant Concili a certs Pares escollits, que examinessin el que s'havia de fer sobre diverses censures, i llibres o sospitosos o perniciosos, i s'adonessin al mateix sant Concili. I sentint ara que els mateixos Pares han donat l'última mà a aquesta obra, sense que el sant Concili pugui interposar la seva opinió amb distinció i oportunitat, per la varietat i multitud dels llibres; mana que es presenti al santíssim Pontífex Romà és que aquests Pares han treballat, perquè es determini i divulgui per la seva dictamen i autoritat. I el mateix mana facin respecte del Catecisme dels Pares als que estava encomanat, així com respecte del Missal i Breviari.*

inzerides en els sacraments que els reformadors varen impugnar d'alguna manera: penitència⁷⁴⁶, eucaristia⁷⁴⁷, unció dels malalts⁷⁴⁸ i matrimoni⁷⁴⁹.

- El batiat a l'església té el seu protocol: el prevere traça una creu sobre el front, un altra sobre la boca i un altra sobre el pit dient: "Cristus vincit, Cristus regnat, Cristus imperat, Cristus omni malo te defendat. Amen"⁷⁵⁰.

⁷⁴⁶ Biblioteca Nacional (BN), *Manuale Sacramentorum*, 1601, p. 58. *Quant sia lo sacrament de la penitentia i quant estigam obligats a la divina bondat per aquest binifici, solament ho entenen aquells, los quals conexen la fealdat i torpesa del pecat, i consideram ab attencio quant mala cosa sia haver offes i dexat a Deu i Senyor. (...) Justa cosa fora l'estola blanca, la qual rebereu en lo sanct baptisme, guardereu i conservareu neta i sens macula alguna. (...) Si lo pecador fara penitencia de sos pecats, viura i no morira (...).*

⁷⁴⁷ Biblioteca Nacional (BN), *Manuale Sacramentorum*, 1601, p. 59. *Tots los que vos acostau an aquest divinal convit per have de rebre lo sanctissim sacrament de l'Eucaristia, estau present aci amb l'anima com estau en lo cos. (...) Es aquest sacrament de l'Eucaristia fi an el qual s'ordenen totes les coses. Es la Font d'on neix la virtut i sanctedat de tots los altres sacraments. Los demes sacraments son sancts, pero aquest conte en si lo auctor de la matexa sanctedat, que es Cristo Nostre Senyor. Aquest mateix que naixque de la Verge Purissima i fonc clavat per nostres pecats en la creu, i ara està assentat en la benaventurança aeterna a la dreta del Pare celestial. (...) L'Eucaristia es pa de l'anima i lo que fa manteniment corporal al cos, axo fa aquest celestial menjar a l'anima de qui ho rep. (...) La fe s'exercita i s'augmenta ab la grandesa d'aquest misteri (...).*

⁷⁴⁸ Biblioteca Nacional (BN), *Manuale Sacramentorum*, 1601, p. 62. *Devot cristia, aci esta lo Senyor de tot lo mon, lo qual, per la sua gran bondat i misericordia, vos ve a auxiliar en medicina espiritual despres que us ha visitat en malaltia corporal. Donau-li sempre laors i gràcies per la misericordia que ha usat ab vos. Beneit sia lo seu sanct nom. Ja per gracia de Deu vos sou confessat conforme es necessari per a rebre aquest sanctissim sacrament (...).*

⁷⁴⁹ Biblioteca Nacional (BN), *Manuale Sacramentorum*, 1601, p. 80. *Considerau, germans, que celebren lo sanct matrimoni, lo qual es necessari per la conservacio del linatge huma, instituït per nostre Deu i Senyor en lo paradís terrenal, i sanctificat ab la presentia de Cristo nostre redemptor, un dels set sacraments de l'església, gran en significatio i de molta virtut i dignitat. (...) Lo fi principal, per lo qual fonc instituït aquest sacrament, es la procreatio de fills. Axi, haveu de procurar de dexar hereus i successors, no tant solament dels vostres bens, pero encara de vostre fe, religio i virtut. (...) Teniu lo u i l'altre gran cuidado i diligencia d'ensenyar i instruir los de vostra casa per a que sapien lo que han de fer com a cristians i lo Senyor en premi vos donara sua gloria. Amen.*

⁷⁵⁰ Biblioteca Nacional (BN), *op. cit.*, p. 83.

- Entre les benediccions n'hi havia una que era de fort caràcter local: el "Salpàs", un ritus de Pasqua que consistia en ruixar les cases amb aigua beneïda i posar a les portes sal exorcitzada⁷⁵¹.

- La "Benedictio termini", que es realitzava el dia 3 de maig, festa de la Invenció de la Creu; servia demanar una bona collita, cantant els evangelis fins als quatre punts cardinals⁷⁵².

- El salm de la maledicció de rebels i obstinats contra l'Església⁷⁵³. És una llarguíssima maledicció que solia adreçar-se sobretot als qui no complien el precepte pasqual, però també era usat en altres ocasions, com per exemple en el cas d'algun que havia mort o maltractat un eclesiàstic.

Té un caràcter totalment apocalíptic i condemnatori. S'hi usen nombrosos textos de l'Antic Testament, segons una interpretació descontextualitzada i de conveniència, en els quals surten precisament personatges que s'han rebel·lat contra Déu o els seus ministres (Caïm, Datan, Coré, Abiron). A més, les rúbriques indiquen una teatralitat ben barroca: ornaments negres i creu coberta de vel negre, una processó, una intra missa, presidida pel rector⁷⁵⁴.

- Supressions. Es treuen d'aquest ritual la comunió sota les dues espècies, la pregària dels fidels i els anuncis d'excomunions i dels bacins. En els dos primers casos, hi és

⁷⁵¹ Biblioteca Nacional (BN), *op. cit.*, p. 344.

⁷⁵² Biblioteca Nacional (BN), *op. cit.*, p. 345 - 368.

⁷⁵³ Biblioteca Nacional (BN), *op. cit.*, p. 88. (...) *Axi nosaltres, volent obeir a vostres sancts documents, zelosos de l'honra i autoritat de la vostra sancta Esglesia, nos havem aci ajuntat en lo vostre sanctissim nom contra d'aquell o aquells, los quals, poc temet a la vostra divina majestat, a les censures i penes de vostre esposa de l'Esglesia, no han dubtat, ab persuasio diabolica, matar o vulnerar, o posar les mans enn la persona de N., en grau eclesiastic constituïda (...). Vos, Senyor, maleireu a Caïm perquè mata son germa Abel, dient-li: maleït seras sobre la terra, vago i fugitiu aniras sobre ella. Llançau la vostra maledictio sobre d'estos que han escampada la sang de vostres ministres o posats les mans en ells. (...). Destruïu-los Senyor com destruïreu a Sodoma i Gomorra ab foc del cel. Descarregau, Senyor, sobre d'ells totes les plagues que vingueren a Faraó (...).*

⁷⁵⁴ Biblioteca Nacional (BN), *op. cit.*, p. 446-453. Les malediccions acabaven amb el res del salm 108 "Deus laudem meam ne tacueris" i la recitació de l'antífona penitencial "Media vita in morte sumus, quem quaerimus auditorem, nisi te Domine, qui pro peccatis nostris iuste rasceris".

evident, en primer lloc, el triomf de la doctrina de la concomitància de les espècies eucarístiques i, d'altra banda, l'esclerotització de la litúrgia a causa de la limitació, encara més accentuada, de la participació del poble en la celebració. En aquest sentit, cal notar també que pràcticament totes les rúbriques estan en llatí. Igualment, aquest ritual albira ja la tendència a abandonar les notes peculiars de la litúrgia pròpia de cada diòcesi.

En definitiva, la litúrgia entrà en un període d'uniformitat substancial i d'un caràcter estàtic persistent; davant seu, la pietat popular experimentà un desenvolupament extraordinari.

3. Joan Vic i Manrique de Lara, el mecenes

3.1. Entre el bàcul i l'art. Les realitzacions a Ciutat i Part Forana

3.1.1. Vic, benefactor d'art⁷⁵⁵

L'art i la societat de Mallorca no foren del tot impermeables a les novetats renaixentistes.⁷⁵⁶ Els contactes amb el món artístic de l'exterior continuaren al llarg del segle XVI, artistes que desplegaren la seva destresa a València i en general a altres indrets de la geografia peninsular que “evità l'estancament o la definitiva fossilització de l'art local”⁷⁵⁷.

En qualsevol cas, si pensem que l'arribada del Renaixement a Mallorca hauria convertit en obsoleta una arquitectura allunyada de la modernitat de l'arribada d'Itàlia, durant tot el segle XVI les esglésies mallorquines varen mantenir planimetries i les altimetries invariables, “i per tant, el seu aspecte és gòtic”⁷⁵⁸.

Fou característic dels bisbes posttridentins, com per exemple Vic i Manrique, l'interès per l'esplendor del culte i els temples⁷⁵⁹: “ (...) Su mayor gusto era invertir sus rentas en

⁷⁵⁵ Ometem les referències a les visites pastorals perquè serà l'objecte de la nostra tesi doctoral. Vegeu més a MARTÍNEZ, B., *Visitatio rerum. El control del patrimoni artístic a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique. El cas del santuari de Lluc (1591-1599)*, Lluç, 2010; “Poder i patrocini artístic a la Seu de Mallorca durant l'episcopat de Joan Vic i Manrique de Lara (1573-1604), des de l'òptica de les fonts documentals capitulars” a *La circulació artística a la Corona d'Aragó (XVI – XVIII): el rol dels capítols catedralicis*, Perpignan, 2014, p. 45-67; *La Catedral de Palma i la prelatura del bisbe Joan Vic y Manrique (1573-1604)*, Palma, (inèdit); *Liber operum chatedralis. Artífex, administració i finançament de la fàbrica de la catedral de Palma a través dels llibres de fàbrica de 1600 a 1602*, Palma, 2012.

⁷⁵⁶ CARBONELL M., “L'art del renaixement i del Barroc”, *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 493-523.

⁷⁵⁷ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 494.

⁷⁵⁸ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 496.

⁷⁵⁹ PONS, G., “La reforma eclesiàstica en Mallorca durante el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara”, *Antologica Annua*, núm. 16, Roma, 1968, p. 280.

obras artísticas para embellecer las iglesias, y entre sus preocupaciones pastorales sobresale su empeño por dignificar lo más posible el culto divino”⁷⁶⁰.

Aquest prelat “desempeñó un papel relevante en la introducción de nuevos modelos artísticos en la isla, derivados sobre todo de la cultura figurativa valenciana, aunque en última instancia, de origen italiano”⁷⁶¹.

En aquesta línia, es fa incís que hi ha una part important de la biografia del bisbe Vic que encara no s’ha estudiat en profunditat: “Sobre la relación del prelado Vic con el arte, las noticias escasean”⁷⁶².

En aquest apartat hem volgut fer un estat de la qüestió d’alguns dels exemples que es coneixen sobre l’empremta del valencià en temples i llocs de culte; des dels seus inicis familiars al Palau Vic (València)⁷⁶³, la seva contribució al monestir de sant Jeroni de la Murta (València)⁷⁶⁴, el seu mecenatge i talent generós a la Cartoixa de Valldemossa, el convent de santa Elisabet de Palma, la parròquia de Manacor, el convent de les Concepcionistes de Sineu o la Seu de Palma.

⁷⁶⁰ PONS, G., *op. cit.*, p. 281.

⁷⁶¹ CARBONELL, M., “El mediterráneo cercano: Juan Vic y Manrique (1530-1611) y algunos intercambios artísticos entre Valencia y Mallorca”, *Actas del XI Congreso del CEHA*, Valencia, 1998, p. 134; MARTÍNEZ, B., “Las influencias artísticas foráneas en la isla de Mallorca. El mecenazgo del obispo Juan Vic y Manrique (1573 – 1604) impulsor del culto a la Inmaculada Concepción”, *Actas del XVI Congreso Nacional de Historia del Arte*, Las Palmas de Gran Canarias, 2006, p. 337 – 344.

⁷⁶² CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 134.

⁷⁶³ PONS, V. et al., *L’ambaixador Vich i el seu temps*, Generalitat de València, 2006. Segons P. A. Gallart “Los cuadros de Sebastiano del Piombo, que habían permanecido en el palacio de los Vich en la ciudad de Valencia durante más de un siglo, ejercieron una gran influencia en la pintura valenciana del siglo XVI y primera mitad del siglo XVII, lo que se hace patente en la producción de Miguel Prado, Felipe Pablo de san Leocadio, y sobre todo, de Vicente Macip”. GALLART, P., “El Monasterio de Santa María de la Murta, Alzira (Valencia), y su legado artístico”, *La orden de san Jerónimo y sus monasterios*, vol. I, El Escorial, 1999, p. 488.

⁷⁶⁴ AYMAR, J., *El monestir de sant Jeroni de la Murta*, Badalona, 1993; “La biblioteca del monasterio de sant Jeroni de la Murta”, *La orden de san Jerónimo y sus monasterios*, vol. II, San Lorenzo del Escorial, 1999, p. 693-710; CUYÁS, J. M., *Llibre V dels actes capitulars del Monestir de sant Jerònim de la Murta*, Badalona, 1966; *Resumen histórico del monasterio de san Jerónimo de la Murta*, Badalona, 1975.

ART I ESGLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

També tractarem algunes notícies respecte la música i la construcció d'orgues, així com també, alguna obra que deixà sufragada pel seu pas a l'arquebisbat de Tarragona (1604-1612).

3.1.2. El monestir jerònim de la Murta. Església, edificis annexos, biblioteca i tresor litúrgic

En primer lloc, pel que fa a la personalitat de Joan Vic i Manrique en relació a l'art i la seva família, un dels primers contactes amb l'univers artístic va ser en el palau Vich⁷⁶⁵, lloc en el qual es va criar a la seva etapa d'infantesa.⁷⁶⁶

De la seva herència familiar, el bisbe Vic obtingué un simbòlic dobló d'or, donació que es relaciona amb un altre lloc important de la seva biografia: el monestir de la Murta (Alzira).

Així, en aquest sentit, “considerant que lo dit Joan Vich per la gràcia de Nostre Senyor es bisbe y te la Iglesia bens ab los quals pot viure y encara a sos germans, com jo de aquell confie ho fara, y li recorde que tinga molta memoria de la obligació que tenim a la casa o convent de la Murta per estar com estan allí tots nostres passats, pares, avis i besavis, y lo dit Don Joan Vich esser nat en la mateixa casa de la Murta, y que's recorde molt de veres de pregar y fer pregar a Nostre Senyor per la mia anima”⁷⁶⁷.

En presència del seu nebot Diego Vic i complint la voluntat del difunt, es va disposar a portar les seves restes al monestir de Nostra Senyora de la Murta (Vall de Miralles d'Alzira, València) per enterrar-lo juntament amb tota la seva família⁷⁶⁸.

⁷⁶⁵ BENITO, F. et al., *El patio del palacio del embajador Vich: elementos para su recuperación*, Valencia, 2000; BÉRCHEZ, J., “El palau de l'ambaixador Vich de València”, *Debats*, núm. 1, 1982, p. 25 - 34.

⁷⁶⁶ BÉRCHEZ, J., *Arquitectura renacentista valenciana (1500-1570)*, Valencia, 1994, p. 43 i ss.

⁷⁶⁷ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 134. L'autor remarca que l'herència també va incloure dos llegats artísticament més interessants com és “un sello de argent ahon estan los Reys ab les armes de Vich y Vallterra (...) y un retaule de pedra marbre de sanct Joan Baptiste”.

⁷⁶⁸ ARV, *Papers de la Murta*, s. f. Sepultura de la familia Vich en el convento de la Murta. Letra de Don Diego Vich. “El origen que tuvo la sepultura de los Viques en la Murta ni allá ni acá se halla. Lo más antiguo es una memoria de algunos ornamentos que Luís Vich, Maestro racional y padre del Embajador dio al convento. El Arzobispo de Tarragona Vich i Manrique con auto en Dionisio Alfonso not. A 18 de noviembre de 1609 conuerda y dice así: *quia occasione et causa construendi faciendi quondam sacellum sive quamdam capella quoe maius nuncupetur et in qua altare maius dicte Ecclesiae existat ad efectum*

Aquest conjunt monumental rebé la visita el dia 19 de febrer de 1586 de Felip II aprofitant un viatge familiar pel Regne de València acompanyat pels seus fills, Felip i Isabel Clara Eugènia⁷⁶⁹.

G. Pons constata que Diego Vic, nebot de Joan Vic, patró del monestir i mort el 25 d'abril de 1657⁷⁷⁰, era un gran mecenes i “como en su persona acababa la rama de los

quod sepeliantur in ea corpora tam dicti dni Archiepiscopi quam predecessorum et successorum ex familia sue illustrissime dominationis habitis super his variis et diversis tractatibus et coloquis inter dictum Archiep. Et priorem et fratres. Sobre un memorial con los capítulos siguientes: Primeramente pide su Ilustrísima Que el Convento de la Murta se obligue a sus costas a hacer en la Iglesia de N. S. de la Murta al cabo del altar una capilla que sea la mayor de 40 palmos en cuadro y 50 en lo alto y dentro de dicha capilla y reja de la Iglesia inmediatamente después de las gradas del altar mayor un vaso o carnero para el dicho Arzobispo Don Juan Vique y los suyos enterrados en la capilla del claustro de dicho Arzobispo y sus menores. Muere dicho Arzobispo antes de acabarse la Iglesia y yo hice el carnero y puse en el Arzobispo y todos los que había en el de la sepultura antigua: esta quedó por acuerdo del convento para la sepultura de los religiosos y la capilla sirve de Capítulo”.

⁷⁶⁹ MORERA, J. B., *op. cit.*, p. 176. “Año 1586. En 19 de febrero este último año, a las 10 de la mañana vino a visitar el Monasterio el Sr. Rey Felipe II con un hijo y una hija suyos. Celebró mucho el sitio y la ejemplar vida de los Monjes. La Comunidad le regaló frutas y otras cosas, según su pobreza, lo que apreció Su Magestad. El mismo día a las cuatro de la tarde se volvió a Alcira, y aunque no hizo limosna alguna a la casa, sin que tampoco se le diese cosa alguna”.

⁷⁷⁰ ARV, *Papers de la Murta*, s. f. “Cinco de mayo de 1656. Último testamento de Don Diego Vique en presencia de D. Pedro Juan Ferrer notario (...) En nombre de la Santísima Trinidad Padre, Hijo y Espíritu Santo (...) Yo el mayor de todos ellos Fray Don Diego Vique y Mascón, caballero profeso de la Orden de Alcántara, Señor de las Baronías de Llaurí y Matada, Molinos y tierras de Cullera, patrón del Convento de la Murta, criado del Rey Nuestro Señor (...) sea sepultado y me entierren en la bóveda donde están todos mis antepasados, acomodando mi caja a los pies de la que está el cuerpo del Ilustrísimo Sr. Arzobispo de Tarragona, mi Sr. Tío (...) Ítem por cuanto Don Juan Rocafull y Vique, Señor que fue de Alfarrassi, poseía un censo sobre mi casa, cargado por Don Jerónimo Vique su abuelo y mi tío para el dote de Dona Mencía, madre de dicho Don Juan, de propiedad de dos mil libras – y dicho Juan y su casa respondía otro a la mía de propiedad de mil trescientas sesenta y ocho libras, un sueldo y seis dineros y con recíprocos quitamientos que nos formamos ante Vicente Gazull not. En 7 de marzo 1623 (...) Y como por otra parte yo he deseado algunos muebles que recayeron en dichos vínculos y otros con la misma sujeción dejó en su herencia el Ilustrísimo Señor Tío y Sr. Mió, Don Johan Vique, Arzobispo de Tarragona (...) Ítem confieso que del Mayorazgo y vínculo del Señor Don Luis Vique mi tío, Comendador mayor de Aragón en la orden de Santiago, Virrey, Capitán General de la Ciudad y Reino de Mallorca, en que sucedí por muerte de Don Jorge Marrades mi primo hermano, sin hijos *iure vinculi*; están hoy una fuente grande dorada con su hydria; dos frascos de plata llana y dorados a trechos; un tazón

Vich, quiso en la Murta quedara perpetuada la memoria de tan ilustre familia (...) Construyó allí una iglesia nueva y restauró todo el convento, y en la capilla mayor dispuso la sepultura de sus familiares con una gran lápida, ostentando una inscripción latina, en que honra principalmente, al prelado Joan Vic i Manrique”:⁷⁷¹

Don Ionnaes Vich Ludovici Fil. Vir. Benere morib. Litteris dignitate clarus H. S. E. Qui ob ingentia merita salmanticae doctor laurea honestatus gymnasium rector legibus coercuit theol. Professor doctor illustravit ornamenta consecutus maxima majora reddidit Baleares inde episcopum venerati sunt de vexa aetate present. Pertaesus futuror. Sollicitus huius temple absidem Virgin. Virgini Mariae aram deo deorum Cristo erigi et ad eam sibi sepulcrum fodi jussit in quod posteru ut inferrentur et e próximo vetere sarcopilago maiores ut transferrentur (Quos inter D. Hier Vich avus Reg. Ad pont leg. Et D. Guil. Raim. Vich Card. Avi frat humati erant) Test. Cavít virum tantum postquam vixisset an. LXXXI M V D IV atetate et virtutibus gravem quo olim Locc mentia Manrique mat. In vitam edidebat eodem terra communis mat. Exepit disce viator

de plata dorado y una Santa Ursula de piedra de valor guarnecida de oro, con algunos diamantes pequeños, las cuales piedras por respectos a mi bien vistos, y por estar más seguras y guardadas, que en mi casa, tengo encomendados en dicho convento de la Murta, según consta por cédula de dicho Prior Fray Jaime Tomás (...).

⁷⁷¹ La nissaga familiar dels Vic es va extingir i poques famílies volgueren aportar els seus béns a un monestir on tot quedava lligat i eclipsat a una gran dinastia valenciana, ben visible a l'arquitectura i les arts plàstiques d'aquest conjunt històric valencià. PONS, G., *op. cit.*, p. 582. Vegeu més sobre la nissaga dels Vic a BRUNA, D., *Un gran mecenas valenciano del siglo XVII, Don Diego Vich*, tesis de llicenciatura presentada a la Universitat de València (inèdita), 27 de novembre de 1956; ALMARCHE, F., *Historiografía valenciana*, 1919, p. 194; *Don Jerónimo Vich, Barón de Llaurí. Embajador en Roma (1507-1521)*, Valencia, 1941; BENITO, F. et al., *El patio del palacio del embajador Vich: elementos para su recuperación*, Valencia, 2000; BÉRCHEZ, J., “El palau de l'ambaixador Vich de València”, *Debats*, núm. 1, 1982, p. 25-34; CALLADO, E., *L'ambaixador Vich*, València, 2006; PONS, V. et al., *L'ambaixador Vich i el seu temps*, Generalitat de València, 2006; SARRABLO, E., “Una correspondencia diplomática interesante: las cartas de Fernando El Católico a Jerónimo Vich”, *Estudios del V Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. II, Zaragoza, 1956, p. 179 - 194; TERRATEIG, B. de, *Don Jerónimo Vich, barón de Llaurí, embajador en Roma (1507-1521)*, Valencia, 1944; *Política en Italia del Rey Católico (1507–1516)*, vol. I–II, Madrid, 1963; ARCINIEGA, L., “Santa María de la Murta (Alzira): artífices, comitentes y la *damnatio memoriae* de D. Diego Vich”, *Simposium Los Jerónimos: El Escorial y otros Monasterios de la Orden, Instituto Escorialense de Investigaciones Históricas y Artísticas, San Lorenzo de El Escorial*, vol. I, 1999, p. 267-292.

*unius exemplo viri in terris premia virtuti et sapient. Sub bonis principibus non deesse sub Christo meliore principe in coelis etiam superesse obiit Tarraconae IV non Mart. An REP salut MDCXII D. Didacus Vich frat. Fil. o. pos*⁷⁷².

Es coneixen dues notícies artístiques de dos parents directes del nostre bisbe: en primer lloc, el seu besavi, Lluís Vic Corbera que havia fet una donació d'objectes litúrgics en el 1459 i, en el seu testament, al marge d'elegir sepultura a la capella que tenia al claustre, deixà un llegat per construir un retaule amb els Set Goigs de la Verge i imatges de santa Magdalena i sant Joan Baptista⁷⁷³.

I en segon lloc, el seu avi, l'ambaixador de Ferran II i Carles V, Jeroni Vic (1459? – 1535), que va manar construir la capella familiar del claustre de la Murta i patrocinà els ciments de la nova església que portaria al bell mig del portal major, l'escut dels Vic.⁷⁷⁴ Recordem que l'ambaixador, juntament amb Lluís Carroz de Villagarut, havien col·locat la primera pedra de santa Maria de Montserrat a Roma⁷⁷⁵.

El dia 20 de juny de 1516 gràcies a la protecció de la família Vic s'inicià la construcció del temple, situat a la part de Llevant i s'habilità una cripta davall l'altar major destinada a panteó familiar d'aquesta insigne dinastia valenciana.

⁷⁷² En aquesta inscripció al·ludeix als seus pares, Lluís i Mencía, destaca els grans mèrits obtinguts a Salamanca com a professor de teologia i rector, els governs episcopals a les seus dioceses de Mallorca i la metropolitana de Tarragona, la feblesa física, la intenció de ser sepultat a una tomba a l'altar de la Mare de Déu juntament amb el seu avi Jeroni Vic (ambaixador) i Guillem Ramon Vic (cardenal), ambdós germans; morí el 4 de març de 1612 a Tarragona quan tenia 82 anys i finalment que el seu nebot Diego Vic determinà posar aquesta làpida per a resar pel conjunt de la família.

⁷⁷³ Biblioteca Ateneu de València, R- Foll, sig. 271 – ORI. Extracte del testament a TERRATEIG, Baró de, "Sobre testamentos valencianos en la época floral", *Anales del Centro de Cultura Valenciana*, vol. XVI, núm. 20, València, 1948, p. 1 – 13; núm. 21, p. 77–95.

⁷⁷⁴ *Ibidem*, p. 135. Luis Arciniega (*op. cit.*, p. 275) afirma i puntualitza que "fue el cardenal, arcediano de Játiva y canónigo de Valencia, Guillermo Ramón Vich, quien pretendió dar al monasterio jerónimo una nueva iglesia. El P. Morera transcribió tres cartas de 1516 tocantes a este asunto (...) Pero tempranamente D. Jerónimo Vich se ofreció a costearla a cambio de convertirla en exclusivo panteón familiar y poner sus armas en las puertas de la iglesia".

⁷⁷⁵ FALOMIR, M., *Actividad artística en la ciudad de Valencia (1472–1522). La obra de arte, sus artífices y comitentes*, València, 1996, p. 473–483.

La febre constructiva va ser dilatada en el temps: es construeix la infermeria (iniciada el 1528 i acabada per Vic i Manrique a partir de 1599), la torre dels Coloms dirigida pels mestres Aleix Bonet i Josep Sasan (amb escala de cargol i voltes de totxos, 1547–1601⁷⁷⁶) amb els matabans amb creu d'Alfardons.

El 17 de setembre de 1623 finalitzaren les obres de l'església, d'estil renaixentista i beneïda pel prior Francesc Verges.

És en aquest temps, quan el monestir adquirí un retaule d'estil quatrecentista i Jeroni Vic dotà a la capella familiar amb una Verònica i un retaule d'alabastre que representava el Baptisme⁷⁷⁷ i que Joan Vic reclamà, com veurem, en el seu testament de 1611.

Les donacions de Joan Vic i Manrique destinades a la fàbrica del citat monestir de la Murta (Alzira, València) foren múltiples: “La obras pudieron continuar gracias a la ayuda de nuestro obispo y de su hermano Luis, virrey de Mallorca (1584-1594) quienes ordenaron levantar la capilla mayor y construir una nueva sepultura en el presbiterio, aunque ésta fue ultimada por su sobrino Diego Vich Mascó, quien invirtió 25.000 libras en las obras del monasterio, aumentadas con otras 7.000 después de su fallecimiento”.⁷⁷⁸

Per contra, cal advertir que el seu pare va destinar els recursos econòmics a la construcció de l'església de Llaurí, que donava nom a la baronia, i no al temple de l'orde de jeronis de la Murta.

⁷⁷⁶ MORERA, J. B., *op. cit.*, p. 177. “Año 1601. En 8 de junio, se acordó se hiciesen las obras de la Torre de las Palomas con su caracol y bóveda a consejo de Alejo Bonet y maestro José Sasan, y que a consejo de los mismos se hicieran los lagares. Asimismo, se pusiese e reloj en parte más alta donde se pudiese desde más lejos oír las horas y que al coro saliese una campana que diese las medias, para su mejor gobierno. En 15 de agosto, se convino en que se abrieran dos ventanas grandes en la librería y un balcón”.

⁷⁷⁷ SORTHOU, C., “El monasterio de la Murta”, *La Esfera*, núm. 218, Madrid, 1918.

⁷⁷⁸ *Ibidem*, p. 135. Aquest nebot va ser l'encarregat d'acabar la sepultura, amb l'epitafi i la inscripció ja prevista pel difunt bisbe Vic: “Nudus egressus sum de utero matris me hinc et nudus revertor huc” (Aquí nu vaig sortir de l'úter de la meva mare i nu torn allà). ARCINIEGA, L., “Santa Maria de la Murta (Alzira): artífices, comitentes y la *damnatio memoriae*”, *La orden de san Jerónimo y sus monasterios*, vol. II, San Lorenzo del Escorial, 1999, p. 267-293.

Segons L. Arciniega “Fue a finales del siglo XVI y comienzos del siglo XVII cuando se experimentó un notable cambio, Juan Vich, arzobispo de Tarragona, hizo donación en 1593 de escasos pero preciados objetos litúrgicos, valorados en 6.000 libras y en 1611, de su biblioteca”⁷⁷⁹.

Tenim notícies de la seva contribució a l’art i a la conservació del patrimoni per dues fonts: en primer lloc, una carta de fra Joan Quixada del 1594, religiós del monestir de la Murta (Alzira, València) que va escriure al nostre prelat després d’arribar a València amb els regals que aquest havia donat al seu monestir, especialment un retrat seu: “Yo estuve en Valencia seis días y no quedó ningún deudo de V.S. que no viniese a ver tan precioso don, con tanto contento como si fuera para ellos mismos, y otras personas principales lo vinieron a ver, hasta las hijas del Duque de Segorbe, y yo no me cansaba de mostrarlo (...) Pues el retrato de V.S. ha dado tanto contento a todos, que no se hartaban de mirarlo y darle mil bendiciones”⁷⁸⁰.

En segon lloc, G. Pons a través d’un memorial que relaciona les obres d’art que deixà a la Murta: “Integraban esta donación un cáliz de oro y pedrería, una cruz de plata muy adornada, un precioso relicario, una lámpara y muchos ornamentos de telas preciosas. Este donativo se tasó en más de seis mil libras y el prior del monasterio escribía (...) que el don es tan rico y precioso que si el Sumo Pontífice lo enviara a la iglesia mayor de Toledo fuera negocio alabado y que pareciera mucho (...)”⁷⁸¹. Aquest reliquiari de plata que guarda el cap de santa Fulgència, una de les onze mil verges, fou enviat des de Mallorca a la Murta pel bisbe Vic aprofitant una visita del pare Joan Quixada l’any 1593⁷⁸².

⁷⁷⁹ ARCINIEGA, L., *op. cit.*, p. 276. Cal completar la informació amb TERRATEIG, Baró de, “Un regalo del obispo de Mallorca, Juan Vich, al convento de la Murta”, *Almanaque Las Provincias*, 1958, p. 377-379.

⁷⁸⁰ ARV, *Fray Juan Quixada al obispo de Mallorca*, secció esglésies i monestirs. Papers de la Murta, lligall 411, 6 d’octubre de 1594.

⁷⁸¹ ARV, *Sección de iglesias y monasterios. Papeles de la Murta. Memoria de las cosas donadas por el obispo a dicho monasterio*, lligall 411, 1594.

⁷⁸² MORERA, J. B., *Història del Monestir de Santa Maria de la Murta*, Alzira, 1995, p. 91. “Año 1583. En este año se hubo la cabeza de Santa Fulgencia, una de las once mil virgenes de la Reina y Emperatriz de Hungria, hermana del Rey Felipe II”.

Aprofitant aquest viatge, el prelat valencià regalà unes casulles (de damasc carmesí) per a l'altar major, rebosters amb el seu escut d'armes, una creu de plata sobredaurada amb botons de vidre un tern de fil d'or “que es el más rico que hoy tiene el monasterio”⁷⁸³.

No obstant això, el dia 3 de juliol de 1594, Joan Vic va fer donació d'un calze d'or. El 1597 es va comprar un nou orgue per a dignificar la litúrgia. Dos anys més tard, es va bastir la nova cel·la prioral damunt el refectori.

Però la seva intercessió davant la monarquia i en concret del rei Felip III, va impulsar definitivament el ritme de les obres del monestir.

El dia 22 de març de 1599, el prior va enviar una missiva al monarca demanant-li l'amortització de la renda de més de 15.000 que Joan Vic i Manrique havia destinat per a la finalització de l'infermeria i l'església monacal (*por haver naçido en dicha casa y tener alli su entierro*) que havien de cobrir les necessitats de més de trenta monjos⁷⁸⁴.

Les relacions de Joan Vic amb Itàlia sempre foren òptimes i és en aquest sentit que, el conte d'Elda, cavaller de l'orde de Sant Jaume i militar espanyol Antonio Coloma Saa (ca. 1555–1619)⁷⁸⁵ envià una missiva al cardenal camarlenc Pietro Aldobrandini (1571–1621), de gran influència dins la cort papal ja que fou promocionat pel seu oncle, el pontífex Clement VIII; suplicant el vist – i – plau en alguns assumptes del bisbe de Mallorca perquè “(...) es un prelado dicen de honra y gran christiano y de mi tierra (...)”⁷⁸⁶. El monestir de la Murta era un d'ells i de gran interès pel prelat.

Sota la supervisió del seu nebot Diego, el dia 16 de juny de 1610, l'arquitecte valencià Francisco Figuerola contractava l'obra de l'església per un import de 4.100 lliures valencianes, conforme a la traça primigènia d'un frare franciscà de Dènia⁷⁸⁷.

⁷⁸³ MORERA, J. B., *op. cit.*, p. 97.

⁷⁸⁴ ACA, *Consejo de Aragón*, legajos 863, núm. 67.

⁷⁸⁵ Segons J. Olarra el “día 12 de octubre de 1598, el conde de Elda tomó posesión en nombre del Reino de Mallorca y Cerdeña). OLARRA, J. et al., *Correspondencia entre la nunciatura en España y la Santa Sede. Reinado de Felipe III (1598 – 1621)*, Roma, 1960, p. 78. A Mallorca, el virrei era Ferran de Zanoquera.

⁷⁸⁶ ASV, *Segretaria di Stato. Spagna*, vol. LII, f. 516r.

⁷⁸⁷ AHN, *Códices*, sig. 525/B, f. 169 r.

El temple, primmirat en els materials, de planta conventual, de nau única i capelles entre els contraforts, fou concebut amb cor alt i presbiteri elevat segons la tradició de les ordes mendicants i els jerònims. L'arc de la capella major fou el lloc idoni per a què perdurés la memòria dels Vic a través de l'escut d'armes familiar.

J. B. Morera en el capítol dedicat a "Las primorosas pinturas que hay en este monasterio" afirmà que Joan Vic patrocinà les tres pintures del pintor Pedro de Orrente (Murcia, 1580–València, 1645)⁷⁸⁸, "El Jacobo Bassano español" dedicades al Naixement, Assumpció i Visitació de santa Isabel. Avui, en principi, resten desaparegudes.

Una altra empresa artística que Diego Vic, cavaller de l'hàbit d'Alcàntara, senyor de Llaurí i Matada, inicià amb passió, sis anys després de la mort del bisbe Vic, fou el retaule major obra de Juan Miguel Orliens, natural d'Osca, que acabà l'obra el dia 11 de novembre de 1634, percebent 3.500 lliures⁷⁸⁹ i de Pedro Orrente, artífex que coneixia per l'encàrrec que féu el seu oncle, qui el daurà i pintà finalitzant-ho el dia 7 de setembre de 1637⁷⁹⁰.

La celeritat va portar a que la teulada l'església, claustre i torres, construïdes sota la direcció de fra Jaume Fuertes, s'haguessin de desmuntar per defectes en la tala de les bigues⁷⁹¹.

Diego Vic tingué un ferm compromís amb els seus i el lloc que les acolliria eternament.

En vida, Diego Vic va impulsar: el poliment de la volta i sepultura del seu llinatge col·locant una pedra de marbre amb sentit epitafi, l'encàrrec del sagrari major, donà una font de plata sobredaurada alemanya, construir la sepultura dels monjos, encomanà les portes del temple, sagristia i refectori, renovà el claustre i ho adornà de rajoles pintades per Jeroni Espinosa i rebaixant-ho fins igualar-ho a l'església, bastí la torre de les

⁷⁸⁸ MORALES, J. L., *El pintor Pedro Orrente, familiar del Santo Oficio*, Madrid, 1977; MUÑOZ, M., *Pedro Orrente (nuevos documentos murcianos)*, Múrcia, 1981.

⁷⁸⁹ AHN, *Códices 525/B*, f. 219v. MORERA, J. B., *Història del monestir de Santa Maria de la Murta*, Alzira, 1995, p. 89.

⁷⁹⁰ Arxiu Regne de València, *Papers de la Murta*, 1637.

⁷⁹¹ AHN, *Códices 525/B*, f. 263r.

campanes, cel·les noves, i una interessant col·lecció de pintura disposta a la capella major (Apostolat), a les quatre ales del claustre (vint quadres), a l'escala del convent (deu teles), a la porteria (onze més) i a les diferents galeries (cinquanta).

Una de les obres de gran envergadura que impulsà fou la façana major de l'església contractada el 27 de novembre de 1656 a mestre Vicent Mir per un total de dos-centes deu lliures.

També havia de realitzar, dins el mateix contracte, la pila de pedra per rentar-se les mans de la sagristia i assentar la pedra que aguanta el sagrari⁷⁹².

Difunt, deixà testat una important donació de més de set mil lliures que, computades dins els comptes generals de les seves aportacions directes a l'obra de la Murta, ascendien a vint-i-una mil sis-centes seixanta-quatre⁷⁹³.

No obstant, la bonhomia del nebot cap al seu oncle Joan, era tenaç; mai se n'oblidà d'ell: en el seu testament i codicil del 15 d'abril de 1657 només va estipular, lluny de vanitats, la col·locació d'una inscripció que recordés el lloc on va néixer el bisbe Vic⁷⁹⁴.

⁷⁹² Arxiu Regne de València, *Papers de la Murta*, 1656. *En Valencia a 27 de novembre 1656 ajustamentats contes Vicent Mir y yo y dells dit dia li rerti doscentes y deu lliures, ço es, les cinch lliures resti deudor de les cinch centes y quinze en que concertarem la portada y les cent y setanta en que esta concertat lo aguamanil de la sacristia mudar borrar y escriure y tornar a sentar la pedra que estava en lo sagrari y trenta y cinch lliures que alcanza de les millores de dita portada les quals tres partides fan dita suma de doscentes y deu lliures y este me obligue a pagar a dit Vicent Mir donant li trenta lliures cada mes començant del present mes de novembre y continuant per mesades fins tant sien pagades les dites doscentes y deu lliures. Fet dit dia 27 de novembre 1656. Diego Vich. Yo Visent Mir confese ser veritat tot lo sobredit y que e rebut les trenta lliures de la present mesada del mes de novembre qui a 27 del dit.*

⁷⁹³ MORERA, J. B., *op cit.*, p. 124.

⁷⁹⁴ MORERA, J. B., *op cit.*, p. 82. "(...) Quién más se esmeró de todos fue Don Diego Vich, su nieto [de Luis Vic], su nieto, el cual cobró tanta pasión al Monasterio que puedo decir sin encarecimiento que todas sus oficinas y aún todas sus paredes están pregonando su largueza (...)"; p. 86 "(...) Dejó a punto la iglesia, con la perfección que hoy tiene, y hecha la sepultura para su casa, que está debajo la capilla del altar Mayor, donde depositó con mucha solemnidad las cenizas del Ilustrísimo Sr. D. Juan Vich, su tío, de don Álvaro Vich, su hermano, y otros de su linaje, cuyos cuerpos estaban en la bóveda de la Capilla del claustro que hoy sirve para religiosos del Monasterio".

3.1.3. Patrociniis artístics a Mallorca. Santa Elisabet de Ciutat, Manacor, Sineu, la Seu i santa Creu

Del talant generós i caritatiu de Joan Vic com a bisbe de Mallorca hi ha nombrosos testimonis artístics i en aquesta línia, segons M. Carbonell “el escudo del obispo Vic aparecía en diversos monasterios de la isla como recuerdo de su munificencia: cartuja de Valldemossa, capilla del Rosario del convento de santo Domingo, y cisterna del convento de Jesús (los dos últimos en Palma y desaparecidos)”⁷⁹⁵.

En primer lloc, ens podem aturar en el convent de les monges jerònimes de Santa Isabel d’Hongria, popularment conegut com Sant Jeroni de Ciutat.

El patrimoni artístic i cultural, reunit peça a peça per la comunitat de monges jerònimes durant cinc segles, mostra la cura per a la conservació dels béns patrimonials. Entre els exemples més significatius, alguns sufragats pel bisbe Vic, que va pagar la construcció d’una capella dedicada a la Concepció el 1589, avui dedicada a la Verge de Fàtima.⁷⁹⁶

Anteriorment, essent priora Sor Prudència Santjoana (1571-1574), es va encomanar un retaule de la Concepció de Nostra Senyora al pintor Mateu Llopis, qui ho va tenir enllestit el mes d’abril de 1574, pel qual cobrà la quantitat de cent - tres lliures.⁷⁹⁷

La retaulística del convent citada a la visita pastoral de Vic i Manrique el 1576, apareix en el retaule antic de santa Elisabet, en el racó de davall el cor, a la part esquerra del temple: el bisbe ordenà (...) *que el retaule de santa Elisabet sigui restaurat en les parts on es necessari, dins el termini de dos mesos*⁷⁹⁸.

⁷⁹⁵ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 136.

⁷⁹⁶ ESTELRICH, J., *El convent de santa Elisabet. Beguins, Terceroles i Jerònimes (1317-2000)*, Palma, 2002.

⁷⁹⁷ ESTELRICH, J., *op. cit.*, p. 215. Arxiu del Monestir de Santa Elisabet (AMSE), *Llibre de Albarans* (1574), núm. 1, 68.1, f. 53r. “Jo, Matheu Lopez, pintor , menor, fas testimoni com mon pare Mateu López, pintor ha rebut per mans del reverent mº Jaume Andreu prevere, sent y tres lliures, dich 103 lliures, y son a compliment de pintar lo retaule de la Concepció de nostra Senyora, y dites sent i tres liures pagades (...) fet a 4 de abril de 1574 (...)”.

⁷⁹⁸ ADM, *Visites Pastorals 1575-1578*, IV, f. 73r -76v.

El prelat tingué consciència en la preservació i conservació del patrimoni artístic illenc. Per aquest motiu, a la visita pastoral del 21 de gener de 1576 hi figura: (...) *Perque veu que en la custodia de la Veracreu es perillos que el Lignum Crucis caiga facilment, mana que, sense tardar, hi posin un vidre d'optima qualitat o un cristall, per protegir la reliquia (...)*⁷⁹⁹.

Tornant a la fàbrica anterior, l'obra de l'arc de la capella de la Concepció fou bastida essent priora sor Elionor Vilallonga (1574-1577) i fou observada a la primera visita pastoral del bisbe Vic i Manrique al monestir, el dia 21 de gener de 1576: “pogué visitar a més de l'altar major instal·lat a la segona capella de la dreta, l'altar de la Verge Maria de Concepció, recentment construït, l'altar de la Transfiguració del Senyor, el de Santa Elisabet i el de la Passió de nostre Senyor Jesucrist, si bé els quatre darrers estaven mancats encara de les ares corresponents”⁸⁰⁰.

Devers el 1579 el ferrer treballava la reixa de la capella de la Concepció⁸⁰¹ però no consta que comencessin les obres fins l'agost de 1585; quatre anys després, el dia 8 de setembre de 1589 es beneí: “(...) dia de la nativitat de la Sacratíssima Verge Maria, fonch beneyda la capella de la Concepcio, la qual lo molt Il.lustrissimo y Reverendissimo Senyor Bisbe de Mallorca Don Joan Vic y Manrique ha edificada y pagada de sos diners propis y dedicada a honor y gloria de Deu omnipotent y de la Immaculada Concepció (...) la qual benedicció fonch feta per dit Senyor Bisbe, vestit de pontifical (...) foren presents lo molt Il·lustríssim Senyor Don Luis Vic i Manrich, virrei, lochtinent y Capita general en lo present Regna de Mallorques (...)”⁸⁰².

Finalment, el convent de santa Elisabet celebrava cada any, amb gratitud a totes les obres de Vic i Manrique, tres aniversaris: el primer, per acord de la comunitat quan varen acabar la construcció de la capella de la Concepció⁸⁰³; el segon, per l'obsequi de l'orgue de mestre Pau Estada⁸⁰⁴; i el tercer, per agrair l'obsequi de la imatge de la Mare

⁷⁹⁹ ADM, *ibídem*, f. 73r-76v.

⁸⁰⁰ ESTELRICH, J., *op. cit.*, p. 216. ADM, *Registre de visites pastorals IV, 1576-1578-1592*, f. 73r-76v.

⁸⁰¹ AMSE, *Procura 1577-1580*, 66.4, f. 55r.

⁸⁰² ESTELRICH, J., *op. cit.*, p. 217. AMSE, *Capbreu major, 31.1*, f. 3v.

⁸⁰³ *Ibídem*, p. 217-218. AMSE, *Llibre dels aniversaris 1, 47.1*, f. 2r.

⁸⁰⁴ *Ibídem*, p. 218. AMSE, *Llibre dels aniversaris 1, 47.1*, f. 25v. Diu així: “La segona festa de l'Esperit Sant, missa y aniversari ab orga i sermó, per lo Il·lustríssim Senyor Don Joan Vic, bisbe de Mallorca, per

de Déu morta.⁸⁰⁵ Ja el dia 1 de desembre de 1597, el prelat valencià féu donació d'una missa cantada⁸⁰⁶.

Un altre exemple, que testimonia el control del patrimoni artístic que es traspuja de les actes de visites pastorals, és la parròquia de Manacor.

Hem constatat l'ample coneixement de Vic al voltant del panorama d'artistes de l'època ja que en aquesta visita en recomanà quatre: "Por ejemplo, en la visita pastoral que Vic efectuó a la parroquia de Manacor; (...) visità lo altar, retaule y capella de Santa Anna y atès totes les tres figures tenen necessitat de reparació ordena que lo dit retaule sia reparat y los rostros y caps de totes les figures se facen de nou, per ma de Gaspar Gener o Verger y aquelles fetes, sien pintades de Matheu Lopez o Gaspar Homs, pintors, dins de tres mesos (...)"⁸⁰⁷.

Les concepcionistes de Sineu foren un altra dels convents de monges religioses protegit pel bisbe Vic. Fundada la comunitat per la noble Francina de Puigdorfila a l'antic palau dels reis de Mallorca cedit per Felip II l'any 1583 i sota l'advocació de la Immaculada Concepció (per voluntat directe del bisbe de Mallorca); "(...) El bisbe de Mallorca, Joan Vic i Manrique, escollí tres monges del monestir de santa Margalida de Ciutat: sor Aina Puigdorfila, sor Úrsula Cotoner i sor Maria Aixartell, les quals prengueren possessió del nou monestir el dia 6 de gener de 1583 (...)"⁸⁰⁸.

En el presbiteri del temple, rere la reixa que marca la clausura, presideix la imatge de la Immaculada situada dins un nínxol amb coberta de quart d'esfera.

la caritat de lo que han costat y despeses per los organs". La clau per comunicar el missatge de la Contrareforma era el sermó, en certa mesura una novetat per al creient comú. Al final de l'edat mitjana, hi havia hagut grans predicadors i a la cort reial s'havien predicat sermons molt famosos, però el sermó era un mitjà d'instrucció excepcional a la pagesia. El sermó va esdevenir una forma d'art i un tret de l'activitat social que es concentrava al voltant de la missa.

⁸⁰⁵ ESTELRICH, J., *op. cit.*, p. 217-218. AMSE, *Llibre dels aniversaris 1*, 47.1, f. 33r.

⁸⁰⁶ ARM, *Protocol 5037*, f. 71r.

⁸⁰⁷ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 137. Molts visitadors eren tant escrupulosos com el bisbe Vic, però és menys freqüent que un prelat imposés els noms d'artistes que havien de treballar en la decoració estètica de les parròquies.

⁸⁰⁸ MULET, B., et al., *La vila de Sineu. Itinerari Cultural i patrimonial*, Sineu, 1999.

Obrada el 1590 pel mestre Gaspar Gener, artista que el bisbe Vic coneixia a la perfecció. En aquest sentit, segons M. Carbonell “No puede sorprender que la imagen de la titular, una talla en madera que preside la capilla, sea obra documentada de Gaspar I Gener ni que fuera tasada por Antoni Verger – junto con Pere Tugores – alcanzando la elevada cantidad de 110 libras”.⁸⁰⁹

Un dels benefactors més piadosos i generosos que ha sufragat la Seu de Mallorca fou indubtablement el bisbe Vic: “la coherència de la traça fou alterada a la portada principal, la primera pedra de la qual fou posada en temps del bisbe Vic i Manrique l’any 1590”.⁸¹⁰

No només es palès el seu patrocini en el portal major sinó que Vic demostrà una gran predilecció per les obres d’art. Dedicarem un extens capítol a l’anàlisi de la Seu en temps del bisbe Vic i Manrique. Vegem, però, unes breus notícies.

Per una banda, l’any 1580 proposà al Capítol de la Seu la fàbrica d’un tabernacle de plata per portar les relíquies a les processons⁸¹¹ i per l’altra, regalà a la Seu casulles i dalmàtiques de brocat.⁸¹²

L’etapa constructiva d’aquesta fàbrica religiosa fou complexa i, segons J. Domenge “(...) En arribar l’any 1573, encara restaven per cobrir les tres darreres crugies; i el bisbe Vic i Manrique va voler assumir ell mateix la construcció de la sisena volta major i va incentivar determinades personalitats de l’entorn catedralici, els jurats, els gremis i

⁸⁰⁹ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 138; ROTGER, J., *Les monges del Palau de Sineu*, Palma, 1982; PASCUAL, A. et al., *Conventos y monasterios de Mallorca*, Palma, 1992.

⁸¹⁰ CARBONELL, M., “L’art del renaixement i del Barroc”, *Història de les Illes Balears. L’època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 497. No hem d’oblidar que a la Catedral de Mallorca fou enterrat el seu germà Lluís virrei de Mallorca entre els anys 1584 i 1594.

⁸¹¹ ACM, *Actes Capitulars*, 1580, f. 43r. Diu així: “Die Mercurii XXVIII Setembris anno praedictio (1580) Decreverunt omni parte quam ex quo Illustrissimus D. Episcopus expensis suis vult facere quoddam tabernaculum ad deferendum reliquias in processionibus, quae fiunt per civitatem quum comitatu (...)”.

⁸¹² *Archivum Sacrae Congregationis Concilii, Documenta Maioricensia, Visitas ad limina*, 1590, f.f. 128r-133v. “Annis preteris cum Episcopus videret ecclesiam hanc ornamentis egere ad divinum cultum et sacra, ut decet, peragenda, curavit propriis expensis aliquibus ornamentis, hiisque ditissimis, ornare (...)”.

famílies benestants perquè, a canvi de poder col·locar els seus escuts a les claus de volta, contribuïssin econòmicament a la conclusió de la fàbrica”⁸¹³.

Durant el segle XVI s’havien concentrat els esforços del Capítol en la construcció del cadirat del cor i altres peces artístiques⁸¹⁴: pareixia impossible “acometer la ingente obra de dar remate al grandioso edificio, pues no se contaba con rentas suficientes para ello, sino sólo con las limosnas que provenían de la devoción y liberalidad del clergat y de los fieles (...) En 1573, al dejar la diócesis Diego de Arnedo, parece que se consiguió que los frutos de la vacante se aplicasen a la obra de la iglesia mayor, y entonces se emprendió la construcción de los muros y bóvedas que faltaban”⁸¹⁵.

D’aquesta manera, el 1601⁸¹⁶ el Capítol es podia plantejar la consagració de l’edifici, per bé que parts de la façana encara no s’haguessin enllestit.

És per això, que fins a les acaballes del segle XVI no es pot constatar un procés de depuració del llenguatge renaixentista, sobretot per part d’Antoni Verger i Jaume Blanquer, “dos polifacètics artistes que compaginaven l’ofici d’escultor amb la traça arquitectònica⁸¹⁷”.

Si el mestre Verger inaugurà, amb el portal major de la Seu de Palma sufragat pel bisbe Vic i Manrique, el tipus de portada absidal que perdurà durant tot el segle XVII i que

⁸¹³ DOMENGE, J., “L’art gòtic a Mallorca”, *Història de les Illes Balears. L’època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 251.

⁸¹⁴ JOVELLANOS, G. M. de, *Carta histórico-artística de la iglesia catedral de Palma de Mallorca*, Palma, 1945, p. 13; DOMENGE, J. et al., *Memorias histórico-artísticas de arquitectura (1805 – 1808) de Gaspar Melchor de Jovellanos*, Madrid, 2014.

⁸¹⁵ PONS, G., *op. cit.*, p. 281. En la visita pastoral de l’any 1575 ens trobem que el claustre de la Seu estava en obres, tractant-se probablement de la construcció de les darreres voltes de l’església. ADM, *Visites pastorals 1575-1578-1592*, lligall 10, f. 14r.

⁸¹⁶ El dia 8 de març de 1601 el bisbe Vic i Manrique cobrà a través d’una àpoca al mercader Gabriel Ferragut les rendes de tres anys de la mensa episcopal per valor de més de quatre – mil sis - centes lliures. La fiança anava a càrrec de l’escultor Antoni Verger. ARM, *Protocol 5035*, f. 65r. Mesos després, el 4 d’agost, arrendava la mensa a un important mercader genovès, Felip Murta. ARM, *Protocol 5035*, f. 93v.

⁸¹⁷ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 505. Com diu l’autor “(...) a més de l’obra de Joan de Salas, que estudiaren amb l’aplicació, varen ser influïts per tractats d’arquitectura, en particular de Serlio, i per un contacte assidu amb els enginyers militars que treballaven a l’illa”.

rebé la qualificació d'escultòrica i monumental⁸¹⁸; el seu deixeble Blanquer estrenà el model d'església cupulada amb el santuari de Lluc.

El 28 d'octubre de 1592, festivitat de sant Simó i sant Judes, el bisbe Vic beneí la primera pedra del portal major de la Seu: “Un contemporáneo del obispo, el jesuita P. Borrassà estimaba en quince mil libras el importe total de las obras⁸¹⁹ “.

El pare Villanueva va extreure de la consuetuda de la Sagristia (f. 139r) la nota al respecte: *Lo illustrisim y Reverendisim monseyor Juan Vich y Manrique, bisbe de Mallorques benehi lo dia de San Simo y Judas de 1592 la primera pedra del portal major apres Vespres. Lo mestre de aquell es mestre Antoni Verger y dit portal se fa de diners del dit Reverendisim Sr. Bisbe*⁸²⁰.

L'obra del portal major la va executar el mestre Antoni Verger entre els anys 1592 i 1601, encara que és molt probable que el treball escultòric es retardés algun temps⁸²¹.

El portal és una obra de transició entre el Renaixement i el Manierisme i, en ell, els símbols bíblics de Maria es plasmen monumentalment en el timpà rematat per una volta de cassetons.⁸²²

En aquest sentit, les visites pastorals són un testimoni preuat de com evoluciona el santoral de l'Església Catòlica a Mallorca especialment amb la introducció dels sants al

⁸¹⁸ Segons M. Carbonell “(...) el model de porta absidal fou imitat ràpidament a la parròquia de Felanitx, amb traça de Miquel Quetglas (deixeble de Verger) i a l'església de sant Francesc de Palma (cos inferior) que cal atribuir a Jaume Blanquer”. CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 508.

⁸¹⁹ CARBONELL, M., “El mediterráneo cercano: Juan Vic y Manrique (1530-1611) y algunos intercambios artísticos entre Valencia y Mallorca”, *Actas del XI Congreso del CEHA*, Valencia, 1998, p. 138.

⁸²⁰ VILLANUEVA, J., *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XXI - XXII, Madrid, 1851, p. 115 - 116.

⁸²¹ DOMENGE, J., “Tres segles d'obres a la Seu de Mallorca (s.XIV-XVI)”, *La Seu de Mallorca*, Palma, 2005, p. 23-34.

⁸²² MARTÍNEZ, B., “Las influencias artísticas foráneas en la isla de Mallorca. El mecenazgo del obispo Juan Vic y Manrique (1573-1604) impulsor del culto a la Inmaculada Concepción”, *Actas del XVI Congreso Nacional de Historia del Arte*, Las Palmas de Gran Canarias, 2006, p. 337-344.

missal romà de 1570 i la desaparició d'un gran percentatge establerts en el missal mallorquí de 1506.⁸²³

No s'ha d'oblidar que una part significativa d'aquest missal de Mallorca pre-tridentí està relacionada amb les relíquies i capelles de la Seu de Mallorca.⁸²⁴

A les visites pastorals del bisbe Vic, podem trobar la introducció de noves devocions populars o la revalorització d'altres com el culte a la Immaculada Concepció de Maria, que a Mallorca té arrels lul·lianes.⁸²⁵

Segons M. Oliver “el 1575 el bisbe Vic i Manrique (1573-1604) augmenta la festa amb processó i solemnitat equivalent a la del Corpus⁸²⁶”.

En el seu pontificat s'estableixen a Sineu les monges amb la regla de la Concepció de les Descalces de Toledo⁸²⁷.

A poc a poc primer, i ràpidament en el segle de la Contrareforma, “la Immaculada, amb la imatge que ens arriba fins al segle XX, es fa visible per tota la ciutat.

A la Seu, ubicada al centre de la portada major, l'entronitza l'any 1601 amb la divisa: *Tota Pulchra amica mea et macula originalis non est in te*; i la cita *Non est factum tale opus in universis regnis*.⁸²⁸

⁸²³ SEGUÍ, G., *El missal mallorquí de 1506*, Barcelona, 2003, p. 164 - 172 i 180-181; MARTÍNEZ, B., “El mensaje perceptivo y estético del arte religioso mallorquín en la época moderna: la iconografía del misal romano (1506)”, *XV Congreso Nacional Historia del Arte (CEHA)*, Palma de Mallorca, 2004, p. 1609 - 1619.

⁸²⁴ SEGUÍ, G., *op. cit.*, p. 177-179.

⁸²⁵ OLIVER, M., “Mallorca lul·liana, franciscana i mariana: la Concepció Immaculada”, *El franciscanisme a Mallorca. Art, festa i devocions. Monestir de la Puríssima Concepció*, Palma, 2008, p. 99-115.

⁸²⁶ Hi portaven la relíquia de la llet o de la camisa de la Nostra Senyora, i nins vestits d'àngels duien títols marians a les mans. MIRALLES, J., *Las reliquias y relicarios de la Catedral de Mallorca*, Palma, 1961, p. 81-82.

⁸²⁷ OLIVER, M., *op. cit.*, p. 104.

⁸²⁸ Del Llibre dels Reis (I,10), on es refereix al trono del rei Salomó, s'ha d'entendre ambivalent referida al temple i a l'entronització de Maria per la seva puresa. OLIVER, M., *op. cit.*, p. 107; CARBONELL, M., “El Mediterráneo cercano: Juan Vic i Manrique (1530-1611) y algunos intercambios artísticos entre

Les obres de construcció de la Seu pràcticament culminen en el segle XVI i amb això cal suposar “que es realitzen tota una sèrie d’obres d’art moble, entre els quals hem de destacar en particular els retaules destinats a abillar i ornar les noves capelles (...) A més cal tenir en compte la influència teòrica dels humanistes de l’època com Benet Espanyol, Jeroni Garau, Jeroni Nadal; i bisbes com Joan Vic i Manrique”⁸²⁹.

A la darrera dècada del segle XVI, el tresor de la Seu incorporà una figura de sant Vicenç Ferrer⁸³⁰, escultura d’argent que segons J. Domenge “fou salvada de les incautacions del segle XIX perquè se’n separà la relíquia i es protegí el sant dins una capsa de fusta que va romandre amagada dins la Seu fins que el bisbe Miralles la descobrí quan era fabriquer de la Catedral”⁸³¹.

Els *custos* de la sagristia deixaren constància, l’any 1597, de la donació d’aquesta figura per part del bisbe Vic. Segons sembla, estava remuntada damunt un pedestal amb les armes del cap de la diòcesi que potser es va perdre amb les vicissituds per les quals ha travessat l’obra.⁸³²

Si coneixem el donant de l’obra també coneixem el nom de l’artífex que executà aquesta peça: fou Gaspar Gener (Palma? 1563-1590),⁸³³ fill de l’escultor homònim, “tal com certifiquen diversos testimonis en un procés de 1603 que el gremi d’argenteres

Valencia y Mallorca”, *Actas del XI Congreso CEHA. El mediterráneo y el arte español*, Valencia, 1996, p. 134 - 139.

⁸²⁹ PALOU, J. M., “La pintura del segle XVI”, *La Seu de Mallorca*, Palma, 1995, p. 99.

⁸³⁰ Per aprofundir més sobre la figura i l’artista; CARBONELL, M., *Art de cisell i de relleu. Escultura mallorquina del segle XVII*, Palma, 2002.

⁸³¹ DOMENGE, J., “Enlluernats per l’argent: una visita al tresor”, PASCUAL, A. (coord.), *op. cit.*, p. 265.

⁸³² José Miralles Sbert apuntà que curiosament, ja apareix la figura en l’inventari de 1596, abans de formalitzar-se la donació. MIRALLES, J., *Las reliquias y relicarios de la Catedral de Mallorca*, Palma, 1961, p. 157 - 158; 253 i 299.

⁸³³ Per tractar d’una forma acurada la biografia artística de Gaspar Gener cal veure; CARBONELL, M., “Veü Gaspar Gener (Palma? 1563-1590)”, *Gran Enciclopèdia de la pintura i l’escultura a les Balears*, vol. II, Inca, 1996, p. 255-259.

dugué contra ell, precisament pel fet de practicar l'art de fer cisell y relleu sobre or i argent sense haver-se format i examinat d'argenter”⁸³⁴.

No seria l'única notícia de la propagació del culte a sant Vicenç Ferrer en temps del bisbe Vic.

F. Almarçhe⁸³⁵ cità un manuscrit dipositat a la biblioteca de l'Ajuntament de València en el qual s'informà que el dia 7 de maig 1600 es va traslladar una relíquia de sant Vicenç Ferrer al Regne de València.

Diu així: “Traslado de una carta embiada por el Padre Fray Francisco Sala al Iltre. Don Hernando Zanoquera Virrey de Mallorca dando noticia de la entrada de la Reliquia del Señor San Vicente Ferrer, año 1600”⁸³⁶.

El cavaller de la cort de Castella, Juan de Aguila rebé donació, del capítol de la catedral de Saint - Pierre de Vannes (a la Bretanya francesa), d'una part de la costella de sant Vicenç Ferrer. L'arquebisbe de València i Patriarca sant Joan de Ribera (1569 – 1611) conscient que era la relíquia que donà lloc al miracle tant gloriós que va millorar una greu malaltia a Blanca de Cardona, la sol·licità amb celeritat per al culte valencià. El cavaller la regalà als jurats de la Universitat els quals, en sessió plenària, decidiren donar la relíquia als preveres de l'església de sant Esteve, parròquia on fou batiat sant Vicenç Ferrer.

Seguint amb els patrocini del bisbe Vic, en el palau episcopal de Mallorca es conserva una pintura devocional anònima, datada aproximadament el 1580 i que va pertànyer al bisbe valencià durant la seva prelatura a Mallorca.

J. M. Pardo ens parla de la seva bellesa iconogràfica i “(...) Como se funden las advocaciones de la Inmaculada y de la Asunción de María, quien aparece entre nubes abrazada por Padre e Hijo, bajo el Espíritu Santo, entre los cuales se desarrollan dos

⁸³⁴ DOMENGE, J., *op. cit.*, p. 265.

⁸³⁵ ALMARCHE, F., *Historiografía Valenciana*, Valencia, 1919, p. 176.

⁸³⁶ Biblioteca Ajuntament de València, *Relación del traslado de la relíquia de san Vicente Ferrer (1600)*, sig. 6803.

filacterias con las inscripciones Tota Pulcra es *amica nostra et macula originalis non est in te Mater Dei (...)*⁸³⁷.

Quant a la música, un art que va entrar dins el patrimoni de l'expressió religiosa entre els ss. XVI al XVIII, tingué un impuls notable en la construcció d'orgues: és l'època coneguda com gloriosa dins l'orgueneria mallorquina.

Els monestirs de monges⁸³⁸ entraren ben prest en aquesta promoció musical. Ja el bisbe Vic féu donatius substanciosos en aquest sentit.⁸³⁹

A.Mulet i A. Reynés en el capítol de la història de la parròquia de santa Creu de Ciutat apuntaren que "(...) el dia 28 de març de 1596, en la visita pastoral del bisbe Vic i Manrique s'anota: *visito organo que se empieza a poner*. El 28 de setembre de 1599, en una posterior visita s'informa que *visito el organo de dicha parroquial el cual ahora se empieza hacer de nuevo*"⁸⁴⁰.

En relació a la Seu de Mallorca, consta una notícia sobre l'elecció dels primatxers, que són els encarregats de donar o iniciar el to i d'interpretar les parts de solista a les celebracions cantades, "a la mort de Miquel Julià el 1574 (...) Es presentaren diversos opositors per ocupar el càrrec i el bisbe Vic i Manrique proposà que cada un d'ells dirigís el cant coral uns quants dies consecutius des de tèrcia fins a completes (...)"⁸⁴¹.

L'orgue plateresc construït per l'orguener català Gaspar Roig fou restaurat entre els anys 1541 i 1558: "El dia 13 de setembre de 1581 el Capítol de la Seu donà plens poders, per ordre del bisbe Vic i Manrique, al canonge Joan Abrines⁸⁴² perquè tractés

⁸³⁷ PARDO, J. M., "Asunción de la Virgen Inmaculada, acogida por la Santísima Trinidad", *Inmaculada. Catálogo de exposición*, Madrid, 2005, p. 136-138.

⁸³⁸ ESTELRICH, J., "Artistes que treballaren pel monestir de Santa Elizabeth de la ciutat de Mallorca. Documentació d'arxiu (segles XVI-XIX)", *BSAL*, vol. XXXXI, Palma, 1985, p. 238 - 239.

⁸³⁹ ESTELRICH, J., *op. cit.*, p. 238 - 239.

⁸⁴⁰ MULET, A. et al., *Orgues de Mallorca*, Palma, 2001, p. 118.

⁸⁴¹ CARBONELL, X., "La música a la Seu", PASCUAL, A. (coord.), *op. cit.*, p. 300.

⁸⁴² BOVER, J., *Nobiliario mallorquín*, vol. I, Palma, 1944, p. 25. "El Dr. Juan Salvador Abrines, fue un gran teólogo hombre de mucho saber y de una vida ejemplar, canónigo de la Catedral de Palma, inquisidor de este Reino, confesor de la Beata Catalina Tomás, murió lleno de virtudes el 2 de enero de 1594.

amb mestre Joan-Gaspar Roig de la restauració de l'instrument per posar-hi *remedio oportuno ne abinde deveniat ab tantam ruinam quan devenit*"⁸⁴³.

El remei mai va arribar i l'orgue estava en estat ruïnós; és per això gràcies a l'empenta del bisbe Vic, el 18 de novembre de 1592 i davant la negativa de Joan-Gaspar Roig d'adobar-lo, s'encarregà la feina a mestre Joanot Olsona, de la vila de Muro.⁸⁴⁴

⁸⁴³ MULET, A., "La música a la Seu. Els orgues", PASCUAL, A. (coord.), *op. cit.*, p. 305. Font documental: ACM, *Actes Capitulars, 1574-1583*, registres 1.632, f. 268v.

⁸⁴⁴ ACM, *Actes Capitulars, 1592-1603*, registres 1.634, f. 40r.

3.1.4. Les obres de reforma del palau episcopal (1580)

El palau fou el lloc i escenari de la reunió sinodal de 1588 i vuit anys abans, el bisbe Vic va decidir que havia de tenir les condicions necessàries per donar cobertura a tots els rectors i canonges que hi havia d'assitir, encapçalats per l'ardiaca Gregori Safortesa⁸⁴⁵.

La font documental localitzada a l'Arxiu Diocesà de Mallorca correspon a uns estims⁸⁴⁶ de dia 3 de juliol de 1580⁸⁴⁷.

Dirigides pels mestres Miquel Garcia, picapedrer i Jeroni Torrens, fuster, les obres pujaren a un total de 280 lliures i 6 sous.

La reforma general de tot el paviment, una nova cuina, una tribuna de pedra exterior, les gelosies de llistons de totes les finestres, un menjador i una bugaderia més ample són els conceptes que conformaren aquesta intervenció al palau episcopal, que vuit anys després, reuní totes les condicions necessàries per al ple desenvolupament de la reunió sinodal.

⁸⁴⁵ *Synodus Dioecesis Maioricensis (...)*, 1588, p. 31. *D. Gregorius Forteza Archidiaconus et canonicus. D. Antonius Martorell sacrista. D. Ioannes Abrines canonicus. D. Bartholomeus Tries canonicus. F. Antonius Reus prior monesterii D. Dominici. Magister Michael Sastre rector Sancti Michaelis. Ad causas ecclesiasticas et spirituales quae ad forum ecclesiasticum pertinent in partibus a sede Apostolica, vel eius Nunciis, seu legatis committendas: sequentes in hac Dioecessi Maioricense iudices nominantur. Graegorius Forteza. I. V. D. Archidiaconus et canonicus. Hieronymus Forteza decanus et canonicus. Matthaeus Malferit. I.V.D. canonicus. Hieronymus Garau canonicus. Finis Synodi.*

⁸⁴⁶ A Mallorca, conjunt d'objectes que es manegen o empen dins una alqueria, possessió, palau i que són objecte de valoració quan l'arrendatari surt de la possessió.

⁸⁴⁷ ADM, *Registra communa*, núm. 3, 1573-1588, f. 235v.

3.1.5. Pragmàtiques diocesanes al servei de l'art religiós. El *Liber Decretorum* (1596-1623) i l'impacte devocional i cultural a convents, monestirs, capelles i retaules

L'historiador de l'art que s'acosta a l'època posttridentina (després de 1563) pot disposar d'un ventall amplíssim de documents eclesiàstics per a l'estudi de les manifestacions artístiques de l'Edat Moderna.

No podem oblidar, atenent a l'objectiu d'aquesta tesi doctoral, que en gran mesura la intencionalitat dels escrivans del palau episcopal de Mallorca era elevar la qualitat de la pastoral tridentina, tant des del punt de vista administratiu com de vigilància i control del patrimoni artístic.

La reforma que més necessitava l'església era de naturalesa teològica i de praxi sinodal: es consumava la victòria del catolicisme i es incidia en l'eficàcia sacramental. Les decisions de govern del valencià Juan Vic i Manrique⁸⁴⁸, segon pastor posttridentí a la Diòcesi de Mallorca després de l'aragonès Diego de Arnedo (1562-1572), van quedar reflectides en una font diplomàtica essencial: el *Liber Decretorum* (1596-1623) conservat a l'Arxiu Diocesà de Mallorca.

Des de la seva coneixement i tractament arxivístic, analitzarem minuciosament les resolucions de la cúria eclesiàstica de finals del segle XVI al servei de la potenciació de les arts, el culte i les devocions religioses.

⁸⁴⁸ Francisco Almarche defineix la importància del llinatge valencià per al patrocini de les arts: "Oriundo de ilustrísima familia, heredada de la Conquista, desempeñaron sus miembros altos cargos del gobierno en el Reino y misiones de confianza que le dieron justo renombre. Entre sus antepasados contábase un Don Luís de Vich, Maestre racional y consejero de Juan II; timbre de honor en esta familia será siempre aquel embajador Jerónimo de Vich, plenipotenciario en los intrincados negocios de la Corte romana durante los reinados de Fernando el Católico y Carlos V y que, entre los ocios que libres le dejaban, dedicábase al cultivo y admiración de las Bellas Artes construyendo el soberbio patio del palacio, que de su nombre, tenía en la calle el Embajador Vich y cuyo claustro, completo joyel del más fino renacimiento, se conserva como único ejemplar, en nuestro museo provincial. Ornamento de esta familia fueron también el cardenal Guillem Ramón de Vich o el obispo de Mallorca y arzobispo de Tarragona, Don Juan de Vich y Manrique de Lara". ALMARCHE, F., *Historiografía valenciana*, Valencia, 1919, pàg. 194.

Aquest nou escenari que es materialitza en la "arquitectura del poder" ens permetrà descobrir la reconversió estètica, urbana i paisatgística de la Mallorca posttridentina a les seves ciutats, viles, parròquies i convents.

L'Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM) custòdia en el seu fons històric el *Liber Decretorum (1596-1623)*⁸⁴⁹ l'únic tom conservat d'aquesta sèrie pertanyent a l'episcopat de Joan Vic i Manrique.

Recull copiosa informació concernent a resolucions cancelleresques, preses pel *munus regendi ecclesiae* del prelat, tant en termes econòmics com judicials juntament a les de contingut sacramental, religió, artístic, administratiu, règim interior d'esglésies, monestirs i convents. Intuïm la tendència de Joan Vic a controlar rigorosament i amb tot detall l'administració diocesana i la jerarquia eclesiàstica⁸⁵⁰.

No oblidem que l'augment de la demografia i la prosperitat econòmica insular van tenir repercussions directes en la transformació necessària de temples, convents i monestirs⁸⁵¹.

A través dels folis del *Liber Decretorum* analitzarem les resolucions del bisbe Vic i Manrique pertanyents a construccions d'esglésies i d'altres com la del convent de monges de la Misericòrdia de Palma, les millores de temples i monestirs com el santuari

⁸⁴⁹ ADM, *Liber Decretorum Joannes Vich et Manrique*, 1596–1623.

⁸⁵⁰ El bisbe, en una carta dirigida al papa Gregori XIII l'any 1582, afirmava que des de que va ser elevat a la dignitat episcopal el 1573, sempre va procurar cercar bons col·laboradors que l'ajudessin a desenvolupar la seva pastoral. ASV, *Lettere di vescovi*, n. 10, f. 135r. "Beatissime Pater. Cum primum ad episcopalem dignitatem non meis meritis, sed divina favente gratia vocatus sum, nom modo meam, quo melius meo muneri satisfacerem, sed aliorum etiam virorum industriam adhibendam censi (...)". Normalment tenia simultàniament dos vicaris generals, sense comptar el de l'illa de Menorca. Ho van ser alguns canonges de prestigi (Jeroni Garau, Jeroni Agustí Morlà i Gregorio Saforteza) o els que al llarg del seu pontificat van ser la seva mà dreta: Juan Mirana (condeixible i amic que va viatjar amb ell des de Salamanca), Joan Torrens (rector de Algaida i visitador de la primera visita *ad limina* el 1590) i Joan Estelrich (jesuïta, rector d'Artà i bisbe auxiliar de Tarragona durant la seva arquebisbat).

⁸⁵¹ Per exemple el notari Andrés Caselles el dia 12 desembre 1596 va demanar al bisbe Vic, amb la finalitat d'obtenir recursos econòmics, vendre la possessió de Ortella de Sineu (de Francisca Forteza i el seu nebot Rafael Puigdorfila) pel valor de 200 lliures. La meitat d'aquesta quantitat es van destinar a la manutenció i decòrum artístic del monestir de les monges concepcionistes de Sineu.

de Lluc, les fundacions de capelles com la de Sant Agustí al convent del Socors de Palma, les remuneracions a mestres picapedrers com la família Genovard, les fàbriques d'òrgans parroquials com el de Sineu i un llarg etcètera d'aportacions que conformen l'univers artístic mallorquí de finals del segle XVI i principis del XVII.

Com venim advertint, el prelat valencià no només va emfatitzar la seva pastoral a la finalització de la Seu de Palma sinó també en comprendre l'esperit i les aspiracions estètiques de l'època⁸⁵².

Mitjançant el *Liber Decretorum* constatarem el foment del bisbe Vic pel culte i la propagació immaculista en molts pobles instituint noves confraries, possibilitant adaptacions *ex - novo* de capelles a la devoció mariana, i finalitzant el seu tribut a la Puríssima amb el patrocini del portal major de la catedral de Mallorca (1592-1601) dedicat iconogràficament a la *Tota pulchra*⁸⁵³.

⁸⁵² Els decrets tridentins (sessió XXV) van tenir conseqüències transcendents i irreversibles per a la història de l'art barroc. Es van ampliar i traduir primer en els tractats de Borromeo, Molanus o el cardenal G. Paleotti i, segon, en la producció artística amb evidents repercussions locals com a Mallorca. Els *edictes Generals* publicats l'any 1598 durant la prelatura del bisbe Vic i Manrique, van suposar guies útils per al govern parroquial apel·lant en bona part, al model de Carles Borromeo (*Instruccions per a la fàbrica i aixovars eclesiàstics*, 1577) tant en la forma com el contingut; demostrant la seva vigència, eficàcia i validesa.

⁸⁵³ El portal major de la Seu, que va fer construir a càrrec seu, està presidit per la imatge de la Puríssima, envoltada dels atributs i figures bíbliques que fan al·lusió al misteri de la Concepció Immaculada de Maria (VILLANUEVA, J., *Viaje Literario*, vol. XXI, Madrid, p. 115). Estava cridat a ser el monument més representatiu i que havia de quedar com perenne reminiscència del pontificat del bisbe Vic (MUNAR, G., *Devoción de Mallorca a la Purísima*, Palma, 1954, pàg. 18). En el fris llegim la inscripció: "Non est factum tals opus in universis regnis 3 reg. Cap. Illustrissimus et Reverendissimus DD Joannes Vich et Manrique episcopus Maioricensis virginis conceptioni dicabat 1601". Aquest text bíblic fa al·lusió a la grandiositat i esveltesa de la catedral mallorquina, però també al venerat privilegi maria (PIFERRER, P. et al., *Illes Balears*, pàg. 695).

La preocupació pel finançament d'obres en convents i monestirs estarà present en les seves determinacions⁸⁵⁴. Per exemple el monestir de la Misericòrdia, establert a la ciutat de Palma, havia estat casa de recolliment per a dones pecadores convertides.

Les dones d'aquesta residència a 1578 van abraçar la vida religiosa, professant la regla de Sant Agustí amb subjecció al ordinari⁸⁵⁵. El dia 6 de març de 1596, per exprés decret del bisbe Vic redactat pel seu vicari general Joan Torrens, es concedeixen 200 lliures per a la construcció de l'església⁸⁵⁶.

La major cura del bisbe respecte a les monges mallorquines va ser que procedissin a portar una intensa vida espiritual. No obstant també, a cobrir les necessitats diàries i sanitàries en les ordres eren accions prioritàries en la seva acció de govern: el dia 17 maig 1596 el notari del monestir de Santa Margarita de Palma, Joan Mollet, trasllada al

⁸⁵⁴ Els monestirs de monges existents a la diòcesi de Mallorca eren 10: set d'ells subjectes a l'ordinari i tres a l'Ordre de Sant Francesc. A Palma hi havia els de Santa Margarida, Santa Magdalena, La Concepció, Sant Jeroni, Santa Clara, l'Olivar i la Misericòrdia. A Inca, existia un altre de jerònimes; a Sineu un concepcionistes, i a Ciutadella (Menorca) un clarisses.

⁸⁵⁵ CAMPANER, A., *Cronicó mayoricense*, Palma, pàg. 277.

⁸⁵⁶ ADM, *Liber Decretorum*, 1596 - 1623, f. 5r – 5v. El document remès al palau episcopal per part del procurador de la comunitat de monges, Joan Mesquida, dóna trasllat de l'última voluntat del Sr. Leonardo Massanet per la qual es comprometia a sufragar les obres del nou temple. *Oblata die sexta mensis marcii anno a natus Domini Millesimo Quingentesimo nonagesimo sexto per decretorum Joannum Mesquida scriptorem procuratorem infrascriptarii monialium. Illmo et Rmdo. Sr. Lo Magnifich Leonard Massanet en son darrer testament dexa dos centes lliures al convent de les monges de la Misericordia per la fabrica de la Iglesia de dit convent y com los hereus de dit Massanet no tinguessin diners a ma per pagar dites 200 ll. giraren en propietat y pensions setse lliures censals que fara heretat de M^o Font de Roqueta y com dites monges tinguen necessitat extrema de fer dita Iglesia y dits diners feren donats per effecte de dita obra y dites 16 ll. fui stades quitades a dit convent de dites monges demanen y supliquen a V. S. I. se servesca donar licentia y facultat de poder gastar dites 200 ll. en la dita fabrica posant per ço la autoritat y decret y a be que esta. Atissimus Episcopus. Et nos Joannes Torrens doctor theologus vicarius generalis et officialis Illmi. Et Rmdi Domini Don Joannis Vich et Manrique Domini et Apostolice Sedis Gratia Episcopus Maioricensis et de Consilio sue Magestatis quia per informationem de mandato (...) concedimus facultatem dictis monialibus distribuendi dictas ducentum libras in fabrica dicti monasterii, attenta illius necessitate.*

bisbe Vic, amb urgència i celeritat, la dotació de 300 lliures de moneda mallorquina per a la construcció d'una font⁸⁵⁷.

El monestir de la Concepció, situat a la demarcació parroquial de Sant Jaume, estava en plena efervescència constructiva durant el pontificat del bisbe Vic.

Una de les parets majors del dormitori necessitava urgent objecció i en aquest sentit, el prelat concedeix 10 lliures el 12 de novembre de 1597 per a la seva rehabilitació efectuada pels mestres picapedrers de la mateixa nissaga familiar, Jordi, Jaume i Antoni Genovard⁸⁵⁸.

En els trenta anys que el bisbe Vic va estar al capdavant d'aquesta diòcesi es van fundar dotze nous convents, gairebé tots a la part forana. El convent dels Socors de Palma, tutelat pels pares agustins, va suplicar al prelat el 9 juliol 1599 la facultat per erigir i construir en el seu temple la capella dedicada a Sant Nicolau⁸⁵⁹.

⁸⁵⁷ ADM, *ibídem*, f. 8v-9r. *Oblata die decima septima mensis maii anno M D L XXXXVI per decretum Joannotem Mollet nottarium procuracionem monasterii et conventus monialium Sta. Margarite Illmo. Et Rmo. Señor per la vida e la necessaria sanitat de les monges del monestir e convent de Sta. Margarita de la present ciutat de Mallorca desitgen les dites monges e han determinat fer una font en lo dit monestir de Consell axi del doctor en medicina del dit convent com encare dels protectors et procuradors del dit convent les quals tots diuen la aygua que beuen les dites monges axi de la ciutat com sa del pou esser molt dolenta (...) e per quant la obra de aquella contara en sus de tres centes lliures moneda mallorquina, e com lo dit convent no tinga quantitat alguna per a tal obre (...) supplicam les dites monges provenir y manar que de la dot de una monge del dit convent pughan pagar la dita obra faedora e necessaria per la dita font feadora en lo dit monestir. Altissimus Episcopus et Nos Don Joannes Vich et Manrique Dei Et Apostolice Sedis Gratia Episcopus Maioricensis et de Consilio sua Regie Magestatis quia (...) concedimus licentia et facultatem dictis monialibus quod pecunias (...) consumare propossit per fontis (...). Aquest monestir va ser el primer que va acceptar la clausura i la reforma del bisbe Sánchez el 1520. Per aquest motiu, dècades després, el bisbe Vic va seleccionar algunes d'elles per a la fundació, amb autorització reial, del monestir de concepcionistes de Sineu. (ADM, *Liber Commun*, 1573-1604, f. 34r.*

⁸⁵⁸ El vicari general Miguel Sabater va certificar aquest decret. ADM, *Liber Decretorum*, 1596 - 1623, f. 36r.

⁸⁵⁹ ADM, *ibídem*, f. 78v-79r. *Lo Molt Rnvd. Prior y convent de Nostra Sra. dels Socors de sant Agusti per honra y gloria del Sr. y Glorios sant Nicholau han alsada y adornada una capella en dit convent com el notori a V. S. Illma y Rma. Y per maior gloria de Deu Nostre Señor per alabansa del sant Glorios (...)*

Afavoria decididament aquestes fundacions però, a més, en l'aspecte cultural era molt fructuosa la tasca dels religiosos. Així, el 28 juliol 1599 es va instituir la festa de la Immaculada en el convent dels pares mínims de la Soledat de Palma sol·licitada pel provincial fra Joan de Cobera⁸⁶⁰.

Va ser característic de la Contrareforma l'interès per l'esplendor o solemnitat al culte i en els temples⁸⁶¹. Per exemple, a la parròquia de Santa Creu de Palma van ser convocats per part del rector i prior de la cartoixa de Valldemossa⁸⁶² Jeroni Roca, el mercader Joan Tomàs i l'obrer Antonio Torrens per informar de l'estat deplorable de la clau major i dues capelles.

supplica per quant humilment y millor dit prior y convent de sant Agusti de Nostra Gracia dels Socors a nostra Illma. ha servit erigir y crear de nou instituir en aquesta ciutat present de Mallorca en dita casa y capella de dit convent de Nostra Gracia dels Socors la confraria del dit glorios sant Nicholau ab grans acostumades pel millor en favor de dita casa y convent a honra y gloria del dit sanct. Atissimus. E perque los particulars millor se moguen a per scriure en dita confraria se ordena que cada any se celebrara lo die de St. Nicholau un offici y sermo y axi matex lo dissabta del dit St. Vespres y completes per dits confreres (...) Item ordene que quant un confrare moria se celebrase en dita casa en lo altar de dit sanct dues misses pregant per la anima de dit difunt.

⁸⁶⁰ ADM, *ibídem*, f. 83r - 85v.

⁸⁶¹ Ja apareix aquesta tendència a San Carles Borromeo i molt més intensificada a Sant Joan de Ribera, fundador de l'església del Corpus Christi de València, en la qual s'ha conservat un estil litúrgic típicament barroc. El seu contemporani, el bisbe Vic i Manrique, pertany a la mateixa escola. Una de les seves prioritats era invertir les seves rendes en obres artístiques per embellir les esglésies i entre les seves preocupacions pastorals sobresurt el seu afany per dignificar el culte. Per exemple, el prelat va decretar el 2 de juny de 1596, destinar 8 sous cada dia per al manteniment de les obres al santuari de Lluç sent prior Felipe Perelló. El bisbe Vic, considerat el superior nat d'aquesta casa i comunitat, tenia molt d'interès en que aquest santuari i la seva col·legiata es mantinguessin en un estat florent i es guardés, dins el bosc sagrat, la més perfecta observança. ADM, *ibídem*, f. 27v.

⁸⁶² A finals del segle XIV aquest monestir va se fundat sota el títol de Jesús Natzaret, en un antic palau dels reis mallorquins. En temps del bisbe Vic es van distingir en aquesta cartoixa frares religiosos tan insignes com el pare Vicenç Mas a qui amb exprés desig de ser el seu confessor personal finalment no es va complir el seu anhel. L'escut d'armes del prelat va quedar gravat al claustre de Valldemossa, sens dubte com a indici del seu amor, benignitat i generositat cap al monestir (FURIÓ, A., *Episcopologio de Mallorca*, Palma, pàg. 573).

La Universitat de Palma, a través del jurat Mateu Noguera, va determinar l'aportació de 300 lliures, sent aquesta quantitat ratificada pel bisbe Vic el 22 novembre 1598⁸⁶³.

La mateixa quantitat, notificada per Melcion Forteza el 24 de gener de 1599, va necessitar l'església de Sant Nicolau per a la construcció del temple a petició del ciutadà Baltasar Contestí, el mercader Joan Martorell i l'obrer Joan Gual⁸⁶⁴.

La devoció al misteri de la Immaculada Concepció de la Mare de Déu que professava el bisbe Vic⁸⁶⁵ es va perpetuar bé en la fundació de confraries, com ara la de Lluçmajor (2

⁸⁶³ ADM, *ibídem*, f. 43r - 45v. *Convocats per Jeroni Rocha prior del monestir y convent de la Cartoixa y rector de la parrochial Iglesia de Sancta Creu ab els honorables Joanot Thomas mercader y Antoni Torrens apuntador altres dels obrers dedicats a la Iglesia si be acusats per lo Reverend vicari de dita celebrat (...) es per representarlis les urgents necessitats de dita esta nostra Iglesia com son los moviments ha fets ja assaialats est cap Iglesia en la penderia sobre la capella del Honor M^o. Antoni Baro qui manca per falta de no tenir resparles prestudador com les taprades fetes a dita present fins a la porta sien les que carreguen i no fan forsa a la dita penderia axi que fantant dits texarles prestubador dits pendents no poden dexar de partir y axi assaialant tot com assenyalen los danys patexen, quals si nos remoren fent se les dos capelles subseqüents prosades aprest y altre clau subseqüent qual restube a la maior es impossible que lo fet sia durable ab dits prochs dits sera del tot en terra i fara veures en lo conflicte en ques venen los parchs de nostra Sra. del Carme qual porchs anys fa entenguen remeiar la clau païor de llur Iglesia (...) demanen que segons parer de presentatis sia forçat fer altre clau perque cegue de mes dita necessitat de dita Iglesia moltes altres notories com son de llorga qual esta mig fet i se deuen les mans de ell lo facen del qui lo ha tocat les vexilles, al entrar a dita Iglesia lo canto de ella qual declina va a banda, qual totes per si tenir necessitat de remeiar sons moltes altres ques dexten de representar a V. S. com son la falta de ornaments a la sagristia. Jurat Matheu Noguera qui dix hi ha un tall de 300 lliures.*

⁸⁶⁴ ADM, *ibídem*, f. 60v. *Dit dia ajunctats lo Magnífich Sr. Balthasar Contesti ciutada de Mallorca, Joan Martorell mercader y Joan Gual obrers de la Iglesia parrochial de sanct Nicholau de la present ciutat de Mallorca, congregats ab sons de campanes dins Iglesia per son consell per tractar coses concernients lo que ha de esser de la obra de la dita Iglesia han proposat (...) la obra de sanct Nicholau sta vuy en terme decent exequitada per cent trenta lliures que deuen a diversos sous lo que mes havent menester per altres coses necessaries per la Iglesia junta tot tendrem necessitat de 300 lliures per no tenir diners (...) per so sien servits a V. S. donar nos permes diners (...) passaran los vots de un en altre com es costum fet per silenci entre ells fonch conclus definitivament determinat per la major part de dits parrochians que sia fet tall de dos centes lliures per dites necessitats. Testes Pere Joan Salva, schola de S. Nicholau. Melcion Fortesa nott. Joan Estelrich confirma y ratificat dita talla.*

⁸⁶⁵ Un de les seves obres patrocinades, de major transcendència, va ser el pagar l'immaculista portal major de la Seu de Palma, d'estil plateresc executat per l'escultor Antoni Verger. També, en la mateixa

agost 1596)⁸⁶⁶, Manacor (28 de juliol de 1599)⁸⁶⁷ i la de Puigpunyent (9 setembre 1599)⁸⁶⁸; o bé en la construcció d'un retaule per a la confraria de la parroquial d'Algaida (6 desembre 1597)⁸⁶⁹.

línia, va instaurar la festivitat de la Immaculada Concepció al mateix temple catedralici, amb els elements més típics del Barroc, encaminats a aconseguir aquesta fastuositat (repics de campanes, tocs de trompetes des de dalt de la torre, fogates, el cant a veus, nens vestits d'àngels, etc.). Hem trobat un sermó predicat a la Seu en honor a la Immaculada: en tota la seva admonició apareixen idees i imatges molt belles, posant de manifest la devoció que el prelat sentia per aquest privilegi marià. (Biblioteca del Monestir de la Real, MS. III - 6, f. 215v-216v).

⁸⁶⁶ ADM, *ibídem*, f. 11r-13v. Els solters de la vila celebraven aquesta festivitat i per causa d'esplendor i auge, els jurats i capellans de Lluçmajor suplicaren al bisbe Vic i Manrique la fundació de la Confraria de la Immaculada Concepció. Es van establir 10 clàusules entre les que destacaven que els joves fossin elegits pel rector, l'alcalde i els jurats; la compra d'un llibre per a inscripció de tots els confreres i l'estipulació d'una missa baixa per a tots els benefactors amb el cost d'un real castellà; la fabricació d'un estendard amb la imatge de la Immaculada, etc. *Illm. et Molt Rd. Sr. Los anys atras en la vila de Lucmaior los fradins de dita vila feyen celebrar la festivitat de Nostra Señora que els 8 setembre la qual festivitat de alguns anys a estat dexada de celebrar y no estar erigida ni decretada per V. S. per continguts de decreto hague determinat los fradins en que se ordena y fasse dita confraria ab la forma necessaria per la bona administratio de aquella. Per tant los venerables preveres y honorables jurats de dita vila suppliquen a V. S. esser los donat loch de erigir y fundar dita confraria. Atissimus Episcopus. Capitols. 1. Primerament se han de treure tres obrers fradins lo un clavari y los dos conobres y tengan carrech de tot a la confraria y de tot lo que se haura de menester per dits tres obrers hagen de fer los jurats y dit Balle y lo Rvnd. Rector o Vicari conforme se fan en altres confraries. 2. Item se ha de tenir un libre per scriure tots los confreres pagaran a dita confraria lo que voldran per los gastos. 3. Item se obliguen dits confreres cada festa de Nostra Sra. fer dir una missa baixa per tots los benefactors de dita confraria la qual missa te de dir un dels preveres de dita Iglesia i per la charitat de aquella se donara un real castella i en la celebratio de dita missa se puga acaptar per un dels dits obrers per la charitat de aquella. 4. Item son obligats dits obrers lo dia o festa de la Nativitat de Nostra Señora fer festa solemne de primeres vespres fins a segones ab caxes, orga i tota la solemnitat deguda y acostumada y sermo y per la charitat de dita festivitat pagaran lo que ses acostumat pagar. 5. Item tindran obligatio dits obrers de fer dos ciris blanchs per tenir los penjats a la capella de dita confraria per acompanyar lo Sanctissim Sacrament quan va fora per dits ciris aportaran los obrers de dita confraria. 6. Item per la diada de Nostra Sra. se fara un pano blanch a honra de la Nativitat de Nostra Sra. per quant se aportara en processo solemne lo tinga de aportar lo clavari per los obrers un a cada part conforme se fa en Ciutat. 7. Item cada any passada la dita festivitat lo clavari tindra obligatio de donar compte del que haura rebut per pagar a los jurats, rector o vicari conforme es costum i feta resolutio de comptes trauran altres obrers fradins de bondat, honra y de bona casa. 8. Item die que es fara dita festivitat pogan acaptar y*

El Concili de Trento (1545–1563), en la sessió XIII l'any 1551, aprovà el Decret sobre la Santíssima Eucaristia: “Al Santíssim Sagrament de l'Eucaristia, està contingut veritablement, realment i substancialment el cos, la sang, l'ànima i la divinitat del nostre Senyor Jesucrist, i per tant, Crist tot sencer. Té, la santíssima Eucaristia de comú amb la resta de sagraments, ser símbol d'una cosa sagrada i forma visible de la gràcia invisible”⁸⁷⁰. El bisbe Vic va erigir, amb solemne processó el dia del Corpus, la

anar devant tots los altres bassins per pagar dit gasto conforme fan les altres confraries. 9. Item tindran obligatio dits sobreposats lo die de dijous 8 setembre fins lo divendres tenir un ciri blanch de pes de 4 onzes lliures lo qual cremara vora lo St. Sacrament. 10. Finalment totes les coses mencionades en dits capitols los tres obrers qui faran cada any hagen de tenir compte de totes les coses damunt dites y se aumentara la devotio de Nostra Señora. Amen.

⁸⁶⁷ ADM, *ibídem*, f. 83r – 85v. Bernat Mas, *Barthomeu Roca hortolans obrers de la confraria ara novament concedida del Molt Rvnt. Pare Provincial fra Joan de Cobera y son companys el pare Fra Pere Ruiz de la visitatio de licentia del ordinari en aquest convent de Nostra Señora de la Soledat del cami de Manachor y Sineu junctament ab los descrits per tots los confreres y vesins desta St. Casa per fer y ordenar (...) primerament antes de todas las cosas constituir dia y festa solemne en lo qual no sia altre cosa nostre ni tant sino solemnizar y festear aquella Nostra Reina de Mallorca y axi entre totes les festes que de sta Nostra Sra. Sancta Mare Iglesia celebra nos ha paregut elegir la festa de la Sua Visitatio (...) y axi volem que la nostra festa de esta Nostra veneratio y devotio (...) Item es necessari posar altra bassi de la obra de la casa de la qual los pares religiosos son senyors y administradors. Item per quant en algunes confraries algunes persones per ses devotions ajan donades algunes presentalles de or, argent, seda y altres de valor y aquelles no aparexen en ditas iglesias y capelles de les confraries ordenam (...) per quant a les presentalles ques presentaran a la Mare de Deu de la Soledat per auxili favor y almoyna de la confraria ningun sobreposat tingue poder sobre ellas sino el Pare corrector.*

⁸⁶⁸ ADM, *ibídem*, f. 119r.

⁸⁶⁹ ADM, *ibídem*, f. 38r.

⁸⁷⁰ DENZINGER, H., *El magisterio de la Iglesia*, Barcelona, 2000, p. 508 – 516. El març de 1547 s'iniciaren els estudis de les proposicions al voltant de l'Eucaristia que eren sospitoses d'heretgia. Tres obres foren essencials per a la redacció dels nous cànons: Juan Ecolampadio (*De genuina verborum Domini (...)*, Basilea, 1525); i les dues obres de Ulrico Zuinglio (*De vera et falsa religione*, 1525) – (*Subsidium sive Coronis de eucharistia*, 1525). S'estableix en el capítol cinquè “el culte i la veneració que s'ha de mostrar per aquest santíssim sagrament” i és en aquest sentit que el bisbe Vic i Manrique va voler donar visibilitat a la declaració expressa del Concili de Trento: “Declara además el santo Concilio que muy piadosa y religiosamente fue introducida en la Iglesia de Dios la costumbre que todos los años, determinado día festivo, se celebre este excelso y venerable sacramento con singular veneración y solemnidad, y reverente y honoríficamente sea llevado en procesión por las calles y lugares públicos. Justísima cosa es, en efecto, que haya estatuidos algunos días sagrados en que todos los cristianos, por

confraria del Santíssim sagrament en la parroquial d'Alcúdia (21 maig 1597)⁸⁷¹, Sóller (27 juny 1597)⁸⁷², Bunyola (27 gener 1598)⁸⁷³.

Com hem vist, l'increment assolit per les confraries va ser molt gran: el bisbe Vic va decretar algunes disposicions per uniformitzar, fins a cert punt, els reglaments. Comptaven amb un pare espiritual que les dirigia, i els fins d'aquestes associacions eren de tipus pietós.

El prelat valencià, davant l'exuberància de tantes confraries⁸⁷⁴, va dirigir les seves forces a que promoguessin el culte i veneració d'algun misteri o sant particular, havent de col·laborar també en la conservació de la fàbrica de la parròquia.

Durant la prelatura de Vic i Manrique es va gestar a Mallorca una altra institució exemplar: l'asil de la Consolació o vulgarment anomenat de *Les Minyones*, fundat pel canonge Jeroni Garau, segons consta en una carta adreçada al bisbe el 17 juny 1602⁸⁷⁵. Va dedicar tenaçment tot el seu anhel ja que la dotació de donzelles pobres era en aquell temps una obra de caritat molt valorada⁸⁷⁶.

singular y extraordinariamente muestra, atestigüen su gratitud y recuerdo por tan inefable y verdaderamente divino beneficio, por el que se hace nuevamente presente la victoria y triunfo de su muerte. Y así ciertamente convino que la verdad victoriosa celebrara su triunfo sobre la mentira y la herejía, a fin de que sus enemigos, puestos a la vista de tanto esplendor y entre tanta alegría de la Iglesia Universal, o se consuman debilitados o quebrantados, o cubiertos de vergüenza y confundidos se arrepientan un día”. Recordem que la festa del *Corpus Christi* fou introduïda dins l'Església Catòlica el 1264.

⁸⁷¹ ADM, *ibídem*, f. 25r.

⁸⁷² ADM, *ibídem*, f. 30r - 31r. El bisbe Vic també instituí a Sóller, la processó en honor a la Verge de les Neus, que tenia capella al monestir de Jesús de Valldemosa. ADM, *Pergamis franciscans (1595 – 1596)*.

⁸⁷³ ADM, *ibídem*, f. 46r-50r.

⁸⁷⁴ Entre les devocions més arrelades a Mallorca destaquen la del Nom de Jesús, la Transfiguració, la dels Goigs de la Mare de Déu, la del Sant Rosari i les d'alguns sants, com Sant Joan Baptista (Artà, 27-05-1598, ADM, *ibídem*, f. 52r), Sant Antoni (Alcúdia, 14-01-1598, ADM, *ibídem*, f. 40r), Sant Sebastià, Sant Cristòfol, Sant Jacinto (Convent de Sant Vicent Ferrer de Manacor, 07-12-1600, ADM, *ibídem*, f. 129r), Nostra Senyora de l'Esperança (Capdepera, 15-12-1598, ADM, *ibídem*, f. 55r) i; en els convents, les peculiars de cada ordre religiosa.

⁸⁷⁵ ADM, *ibídem*, f. 202v-203v. La missió fundacional consistia en la preservació de les donzelles que es veien obligades a cohabitar amb les seves mares i per això estaven en gran perill de ser impulsades a

Trobem, finalment, en les visites pastorals i en els edictes del prelat gran quantitat de disposicions al respecte de la neteja, el decòrum i el bon ordre de les esglésies; i que minuciosament el *Liber Decretorum* recull.

Els jurats de la vila de Lluçmajor van sol·licitar, satisfactòriament el dia 11 de desembre de 1601 al bisbe Vic qui havia manat en la visita pastoral passada construir un nou retaule, la possibilitat de recol·lectar tots els diners que anualment es reunia el dia de la Purificació de la Mare de Déu, per a destinar a la fabricació del nou retaule major dedicat a Sant Gabriel⁸⁷⁷.

Postumum fama et gloria. Catedral finalitzada i bellament consagrada el 1602; col·legis, convents i monestirs erigits de nova planta; parròquies i capelles rehabilitades o fabricades *a fundamentis*; confraries religioses complint la propagació de devocions

semblant vida. A Roma, on va estar el 1570, va conèixer els bons fruits de la institució de Santa Catalina "dei Funari" i en 1602 ja a la seva terra, les obres estaven a punt de finalitzar-se. El canonge Garau comunicà al bisbe Vic la intenció de fundar "de los propis diners una casa en esta Ciutat de Mallorca a hont se criasen donselles que coneguessin perill de imitar la mala y deshonesto vida de ses mares o altres parentes les quals deshonestament viuen en esta ciutat y a imitatio de altres (...) y com per la dificultat de trobar cases en loch apte y sufficient y a lo ultim se sien trobades y sia estat necessari de nou adresar dites cases y prima de fer una iglesieta y oratori a on poguessin rebre els sacraments y tenir loch de fer les oracions y devocions la qual cosa fos instituïda sots invocatio de charitat y la isglesieta o oratori sots invocatio de Nostra Señora de la Consolatio".

⁸⁷⁶ LLABRÉS, G., "El canonge Jeroni Garau", *BSAL*, vol. V, Palma, 1893 - 1894, pàg. 120-129; 159-171 (regles).

⁸⁷⁷ ADM, *ibídem*, f. 176r. *Per executio de lo que en las visitas proppassades fonch manat y promes renovar o fer de nou lo retaule del altar major de la Iglesia parrochial de la vila de Lluçmajor sots invocatio del glorios St. Michel patro de dita vila es estat determinat ques fassa de nou lo dit retaule porque ha aparegut mes convenient ques fassa de nou que si es repare y para que millor se puga fer comensar y acabar se ha tractat y concertat entre los jurats de dita vila y venerables preveres y els obrers de les confraries de la dita Iglesia que los que les dites confraries acostumen gastar en cera que donen y repartexen entre les confraries lo dia de la Purificatio de Nostre Sra. Sia applicat aquest any ço es per a la festa primera venidora a la obra y fabrica de dit retaule aplicanthe tanta quantitat com valdria y costaria la cera per la dita festa y com Illm. y Rm. Sr. sobre les dites coses sien justes y sien per agument del culto divino y de cosa perpetua y mes en favor de la Iglesia.*

contrareformistes⁸⁷⁸. En suma no deixa de cridar l'atenció la seva comesa de benefactor respecte les arts, sempre amb uns fins estrictament pastorals⁸⁷⁹.

El seu llegat, fruit del binomi art - religió⁸⁸⁰, constitueix un patrimoni permanent de la promoció de l'arquitectura i els seus tresors litúrgics, per tal d'exaltar el culte diví, la dignitat episcopal, atendre l'ensenyament i la preparació intel·lectual del clergat.

Si a aquest detallat patrocini afegim la preocupació del prelat per la música en general, la recuperació del cant nadalenc de la Sibil·la⁸⁸¹ tan propagat a València, el foment de la

⁸⁷⁸ El Concili de Trento, a més de fomentar el culte a les relíquies també va incentivar el culte als sants i, d'una manera més específica, als sants màrtirs. Els sants es presenten com a herois i membres d'una humanitat superior amb qualitats arquetípiques. Els sants actuaven com a mediadors entre Déu i l'Home a l'època barroca. A la sessió XXII de dia 17 de setembre de 1562 on es tractà la doctrina i cànons de la missa, en el capítol III s'estipularen misses en honor als sants: "Y si bien es cierto que la Iglesia a veces acostumbra a celebrar algunas misas en honor y memoria de los santos; sin embargo, no enseña que a ellos se ofrezca el sacrificio, sino a Dios sólo que los ha coronado [canon V]. De ahí que tampoco el sacerdote suele decir - Te ofrezco a ti el sacrificio, Pedro y Pablo -, sino que dando gracias a Dios por las victorias de ellos, implora su patrocinio - para que aquellos que se dignen interceder por nosotros en el cielo, cuya memoria celebramos en la tierra - (*Missale Romanum*, 1962, orden de la misa, después del lavatorio de las manos).

⁸⁷⁹ El pare P. J. Nicolau, O. M. escrigué una crònica de l'orde (1709) on afirmava el següent: "(...) teniendo por Prelado aquel zelosísimo, vigilantísimo, devotísimo y nunca bastantemente alabado Varón D. Juan Vich y Manrique cuyas virtudes publican las memorias con que su liberalidad enriqueció la sacristía de la Iglesia Catedral, haciendo a espensas propias las sexta llave de dicha Iglesia, y el Portal mayor que es obra de admirable fábrica y hermosísima escultura, reparando la Iglesia del Hospital General; haciendo liberasísimas limosnas a conventos pobres y a todos los menesterosos, no habiendo en su tiempo necesidad que no la viese, sin que el remedio hallare distancia entre los ojos y sus manos, como dijo D. Vicente Mut en la *Historia de Mallorca*, fue fácil el que los dichos religiosos obtuviesen el permiso y licencias necesarias para fundar en otras partes de la Isla como lo ejecutaron". NICOLAU, P. J., *Crónica de los conventos de la provincia de Mallorca, de la orden mínima*, Mallorca, 1709, p. 9.

⁸⁸⁰ Joan Vic i Manrique era conscient del nou rol que l'Església Catòlica havia pres subjectant les regnes de l'art nou i, com no ho havia fet des del segle XIII, va programar els temes i en gran part va condicionar les formes. Emile Mâle ha afirmat que l'Església de la Contrareforma "va modelar l'art a la seva imatge". MÂLE, E., *El arte religioso de la Contrarreforma. Estudios sobre la iconografía del final del siglo XVI y de los siglos XVII y XVIII*, Madrid, 2001.

⁸⁸¹ ACM, *Actes Capitulars* 1575, f. 54r. "Die XXIII mensis decembris Anno MD LXXXV. Congregati in episcopali Palatio Illmus. Et Rvmus. Dnus. Episcopus, arc., Decanus, praecentor, Torrella, Maferit, Abrines maior, Palou, Ferragut, Berard, Catllar, Garau, Anglada, A. Palou, Fiol, Tries. Proposuit sua

litúrgia i el culte, especialment eucarístic en particular; ens trobem amb tota evidència davant un bisbe capaç d'impulsar la implantació de la reforma tridentina *in capite et in membris*, molt en la línia de Sant Carles Borromeu, Sant Joan de Ribera, el agustí fra Tomàs de Vilanova o Martín Pérez de Ayala⁸⁸².

Per aquest motiu, com expressàvem a l'inici d'aquest capítol, el llinatge Vic és considerat un dels exemples més representatius de la trajectòria de la noblesa valenciana i del protagonisme que alguns dels seus membres van ocupar a nivell diplomàtic, militar, eclesiàstic, polític i cultural en el context de la política europea dels Reis Catòlics primer, i de la Monarquia Hispànica, després.

Aquest *Liber Decretorum* o llibre de decrets i resolucions ens ha presentat el recorregut de govern corresponent a un bisbe de gran cultura acadèmica i humanista, que fent gala dels apel·latius tridentins del "decòrum" i la "decència" durant més de trenta anys, va llegar a la posteritat mallorquina tresors religiosos que avui són exemples de magnificència i esplendor artístic dels segles XVI i XVII a Mallorca.

Dominatio quod ex quo de antiqua consuetudine fiebat in seu dum fiunt matutine Cibilla et per alies ecclesias Cathedrales in Hispani et praesentim in metropolitana Val., Dicuntur inter nocturns Alique Cantilène devote in matutinis quod bene esset ex quo non erat addere officis quod fieret Sibilla et decanteratur Alique cantiline. Conclusum quod fiat sicut Dni. Bene videbitur ".

⁸⁸² BENLLOCH, A., "Sínodos valentinos y reforma a finales del siglo XVI", *Corrientes espirituales en la Valencia del siglo XVI (1550-1600)*, Valencia, 1982, p. 169 – 182; "Sínodos valentinos y contrarreforma durante el siglo XVII", *Confrontación de la teología y la Cultura valenciana*, València, 1984, p. 201–209; CALLADO, E., *Iglesia, poder y sociedad en el siglo XVII. El arzobispado de Valencia fray Isidoro Aliaga (1612 – 1648)*, València, 2011, p. 101 – 170.

3.2. *Ecclesiae almae sedis Maioricensis*. La Catedral de Palma, model de programa reformista

No és possible conèixer en detall la dinàmica religiosa i l'esfera eclesiàstica d'una diòcesi sense l'estudi en profunditat del capítol catedralici: les seves funcions i atribucions, composició de membres, relacions de poder establertes amb altres organismes eclesiàstics i civils, sistemes de finançament, estratègies endogàmiques, etc.

Si això és cert en general, encara ho és més en el cas de la Mallorca de finals del segle XVI, quan el bisbe Joan Vic i Manrique de Lara va impulsar de manera decidida la implantació de les primeres reformes tridentines atès que, tant la institució com el període suara indicat, han tingut escassa fortuna historiografia.

Un dels aspectes més negligits ha estat el paper que el capítol, ja sia actuant com organisme col·legial o ja sigui mitjançant l'actuació individual d'alguns dels seus integrants, va jugar en l'esfera artística.

Com és sabut, a més de regir el funcionament de la Seu, també en gestionava la fàbrica i l'embelliment amb recursos propis i aliens.

La nostra aportació vol posar l'accent en aquest apartat, però servint-se de la voluminosa informació que poden aportar algunes sèries documentals de l'Arxiu Capitular de Mallorca (ACM).

N'hi ha de més conegudes, com ara les *Actes capitulars*, que recullen minuciosament les resolucions del govern col·legiat dels canonges, i els vint – i – nou *Llibres de fàbrica* (també anomenats *Llibres d'obra*), que permeten el seguiment més o manco exhaustiu del procés constructiu a la prelatura del bisbe Vic (1573–1604), però també n'hi ha que encara no han estat explorades o ho han estat molt fragmentàriament.

La historiografia artística ha donat carta de naturalesa a les notícies proporcionades per les tipologies documentals, perquè també ens revelen el sistema de patrocini artístic i la circulació d'artistes, però ha estat menys generosa, fins al punt de negligir-les, amb altres fonts d'importància substancial: llibres de sagristia, de clavaria, de mensa

capitular, de vuitens, d'almoines, d'aniversaris, de distribució de ploms i, encara, l'inèdit *Liber repertorium*.

En definitiva, ens referim a una documentació imprescindible per al coneixement de la institució capitular i dels artistes que treballaren a la catedral.

El nostre objectiu, en aquesta tesi doctoral, és aproximar-nos a l'heurística de les fonts documentals generades per l'administració capitular a la Mallorca de la primera etapa contrareformista i vol contribuir a donar una visió més treballada, monogràfica i entenedora de la realitat històrica d'un bisbe i un capítol que, amb l'enginy artístic, feren possible la consagració de la Seu de Mallorca l'any 1602.

La catedral de Palma⁸⁸³, essencial epicentre de la ciutat, mare i cap de totes les esglésies de la diòcesi de Mallorca, església de la càtedra del bisbe, havia d'administrar béns i rentes per a poder atendre les despeses, especialment de culte i fàbrica. Pretenen ser aquestes línies un oferiment al coneixement, des del punt de vista de la institució capitular i eclesiàstica, de la diversitat de temes que circulaven al voltant de la Seu, intentant aprofitar rigorosament les aportacions de les fonts documentals en temps del bisbe Vic i Manrique.

⁸⁸³ La catedral va sorgir com un triomf plàstic de la veritat revelada per Déu i un ambiciós projecte econòmic dins la ciutat que l'acull i la diòcesi que presideix. YARZA, J., "La catedral. Triunfo plástico de la verdad revelada y proyecto económico", *La catedral: símbolo del renacer de Europa*, Cuenca, 2010, p. 23-45.

3.2.1. Temps d'indubtable efervescència artística

El Concili de Trento va ser favorable perquè l'Església catòlica tingués un vertader floriment cultural, artístic i religiós vist, per exemple, centúries enrere amb el gòtic⁸⁸⁴. Sobretot la victòria del catolicisme es palesa en dos aspectes: l'esplendor litúrgic i el floriment de les arts que exalten la puixança cultural iniciada a Mallorca amb el bisbe Diego de Arnedo⁸⁸⁵.

A partir de 1573, l'arribada del nou titular de la diòcesi, el valencià Joan Vic i Manrique, esdevé la força necessària per acabar el conjunt arquitectònic. Tot pareix indicar que l'activitat constructiva, controlada successivament pels mestres majors Joan Amengual, Miquel Garcia i Antoni Seguí, agafà un ritme vertiginós que fins i tot superà el que s'havia portat a les acaballes del segle XIV⁸⁸⁶.

⁸⁸⁴ El segle XVI fou, en el marc polític, el temps de grans focus de poder, amb l'Espanya de l'emperador Carles, la França de Carles VII i l'Alemanya de Maximilià. En aquest temps del *Príncep* de Maquiavel i l'*Institutio Principis Christiani* d'Erasmus de Rotterdam, de la guerra contra els turcs, la conquesta d'Amèrica i les exploracions geogràfiques per al nostre planeta, temps d'absolutismes, també fou la centúria en què el renaixement de les arts acabà culminant en un classicisme que, portat als seus límits amb el manierisme o romanisme, desembocà en el barroc. Una època de crisi econòmica però d'esplendor absolut en els terrenys artístics i culturals, essent el temps de la definitiva fractura dins de l'Església, on l'escisió de la Reforma comportà la convocatòria del Concili de Trento, la Reforma Catòlica i la tremenda fase històrica coneguda com a les "Guerras de religió", amb terribles conseqüències demogràfiques, econòmiques, socials, culturals i espirituals.

⁸⁸⁵ Una de les fonts més interessants per copsar la incidència de la prelatia del bisbe Arnedo a la Seu de Mallorca, és l'anomenat *Capbreu Arnedo* conservat a l'Arxiu Capitular de Mallorca (sig. 3382). En ell, el notari i escrivà del capítol Gabriel Mora, anotà minuciosament tots els censals de propietats de picapedrers com Joan Cerdà (altar de Santa Catalina, 15-06-1562, f. 22r), Andreu Pons (altar de Sant Pere, 15-06-1562, f. 19v.), Simó Carrió (altar de Sant Pere, 15-06-1562, f. 19v.), Francesc Ferrer (altar de Sant Martí, 04-06-1563, f. 51r.); o bé, els beneficis d'argenteros provinents de la parròquia de Santa Eulàlia com Nicolau Llabrés (altar de Sant Bernadí, 07-08-1562, f. 97r.) o Francesc Castillo (altar de sant Aloi, 15-05-1564, f. 111r.).

⁸⁸⁶ Els dos trams que mancaven per arribar a la façana major s'alçaren ràpidament gràcies als donatius que feren determinades personalitats del món religiós, incentivades pel bisbe Vic i Manrique i per la contentació de veure les seves armes esculpides a les claus de volta de la Seu.

D'altra banda, Vic degué jugar un paper determinant a l'hora d'obtenir dels organismes civils, tots els avantatges que podrien beneficiar econòmicament l'obra, com ara dels jurats de ciutat, els gremis i algunes famílies benestants, que també contribuïren econòmicament a la conclusió de la fàbrica.

Tot plegat, abans d'acabar el segle XVI es tancaren les darreres voltes i tot seguit, l'any 1592, quan Antoni Fornari era mestre de la Seu, es va posar la primera pedra del portal principal, traçat per l'escultor Antoni Verger i patrocinat pel bisbe Vic.

Els llibres d'obra es divideixen en dues parts, la de rebudes (ingressos) i la de dates (despeses), i són la prova de l'administració i la comptabilitat controlades pel capítol.

Si bé no aporten una informació excessiva sobre els grans esdeveniments constructius ni les pautes arquitectòniques que regien l'obra són un document primordial per conèixer l'organització del treball (jornals), el moviment quotidià dels obrers (picapedrers, manobres, fusters, ferrers, trencadors i carreters de pedra), l'utilatge i els sistemes de finançament (heretats, censals, bacins, donacions).

Per això, els llibres d'obra constitueixen una sèrie documental de valor incalculable per apropar-nos al que ha estat, durant segles, la construcció, reparació i manteniment del monumental edifici.

Són el resultat de la ferma vocació d'administració financera que el capítol va manifestar sempre a fi de contribuir a una gestió correcta i operativa de tots els recursos econòmics que havien de possibilitar l'avenç dels costosos treballs constructius.

Un altre aspecte que volem abordar en aquest apartat dedicat a la Seu de Mallorca en temps del bisbe Vic i Manrique és la possibilitat d'establir una cronologia de les obres que també incorpori el nom dels diferents mestres que hi van intervenir tot assentant les diferents categories professionals, els salaris, les jornades de treball i altres detalls de tipus laboral.

Les tècniques i materials, així com d'utilatge de l'obra, complementaran una visió unitària del procés constructiu. La comptabilitat de l'obra farà conèixer l'explotació de noves pedreres (Fontsanta de Campos), l'ús de noves eines, el nom dels procuradors que hi participen, etc.

Si el món de la construcció enllaça directament amb la història econòmica i social del moment, no és menys cert que la comptabilitat de la Seu proporciona suficients indicis que ens permeten penetrar en l'espiritualitat de l'època.

La Seu de Mallorca és un univers integrat per múltiples espais arquitectònics que obeeixen a les diverses funcions i necessitats de la institució.

Sobre la intervenció del bisbe Vic i el capítol en afers tècnics, arquitectònics i artístics, podem avançar que les campanyes constructives estaven marcades per les resolucions capitulars. La veu episcopal i la dels canonges era la que proclamava la construcció de nous trams.

3.2.2. L'home i el seu temps. Notícies del prelat Vic a les fonts capitulars

La família Vic és un bon exemple de la noblesa que jugà un paper de primera fila al servei de la monarquia. El nou Estat modern requereix la col·laboració de diplomàtics, administradors o militars i va ser entre la petita i mitjana les que en van fornir la major part.

A més, en el cas de l'Espanya dels segles XVI i XVII, aquesta exigència va ser encara major que en altres incipients estats perquè durant aquests segles, la Monarquia Espanyola és una potència hegemònica europea amb innumerables compromisos més enllà de l'estricta marc geogràfic peninsular.

La via eclesiàstica està present també en la història del llinatge dels Vic. L'arxiu de la catedral de València conserva interessants instruccions del capítol al seu ambaixador a Roma, Jeroni Vic, la qual cosa demostra que també el germà eclesiàstic de l'ambaixador, el cardenal Guillem Ramon de Vic, va exercir importants funcions diplomàtiques⁸⁸⁷.

El 1520 es fa sentir la influència d'ambdós germans, el cardenal i l'ambaixador, en un breu de Lleó X que nomenava Jeroni i Lluís Vic, Ramon Ladro, Giner de Perellòs i Lluís Jeroni Vic, entre altres eclesiàstics de València, familiars i continus comensals seus, i els eximia d'una altra jurisdicció⁸⁸⁸.

Tant l'ambaixador com els seus descendents van tindre l'honor i el deure de desplaçar-se llargues temporades fora de terres valencianes al servei dels seus monarques, bé com a governants, com a diplomàtics, o com a militars.

Dels seus tres fills (Lluís, Magdalena i Iolant), l'únic fill baró, Lluís Vic i Ferrer (1499 – 1585)⁸⁸⁹, pare del bisbe Vic, va combatre els agermanats sota les banderes reials i va

⁸⁸⁷ ACV, *Lligall* 650–10.

⁸⁸⁸ Arxiu de la Baronia de Llaurí, caixa 5.

⁸⁸⁹ Una família com els Vic, tan pròxima a la Monarquia, no podia ser aliena al procés de castellanització viscut per gran part de la noblesa valenciana. El prestigi social del castellà, la llengua universal del seu temps, impulsava un procés de substitució que va començar per les elits. A més, determinants

acompanyar Carles V en les seves expedicions al nord d'Àfrica; i el seu net, Lluís, virrei de Mallorca (+1594).

Els bisbes que durant els segles moderns ocuparen les diòcesis constituïen l'extracte més alt de l'Església espanyola i, en conseqüència, el qui més estava sotmès a la Corona.

Des de que el 1523, el papa Adrià VI concedeix a Carles V i als seus successors a les corones de Castella i Aragó, el dret de Patronat Reial i la presentació de persones idònies a totes els episcopats, el monarca obté el control de les persones que ostenten la màxima autoritat religiosa d'una diòcesi⁸⁹⁰.

Virtut, lletres, edat i vida exemplar eren els requisits fonamentals per accedir a una prelatura. L'elecció d'homes de lletres per nomenar-los "bisbes ideals"⁸⁹¹, com veurem a continuació, podria significar que s'havien format a aules universitàries per a que s'encarreguessin, en posterioritat, de la promoció de les arts, la cultura, el clero i el poble d'una diòcesi que unia Mallorca i Menorca.

entroncaments familiars van emparentar aquest llinatge amb famílies del regne veí. Així, l'únic fill baró i hereu de l'ambaixador es va casar amb Mència Manrique de Lara (+ 1581), filla del comte de Paredes. Un dels seus nou primogènits (Lluís, Pere, Àlvar, Jeroni, Jordi, Francesc, Magdalena i Aina) fou el bisbe de Mallorca, Joan Vic i Manrique.

⁸⁹⁰ Per aquest motiu Felip II el 1565 podia expressar la seva voluntat afirmant que "por derecho, antigua costumbre y justos títulos y concesiones, somos patronos de todas las iglesias, catedrales de estos reinos, y nos pertenece la presentación de los obispos y arzobispados, prelacías y abadías consistoriales de estos reinos, aunque vaquen en la corte de Roma". *Novísima compilación de las leyes de España mandada formar por Carlos IV*, vol. VI, Madrid, 1807.

⁸⁹¹El Concili de Trento concretà una sèrie de disposicions respecte la reforma religiosa apuntant el sorgiment d'un nou model de bisbe, que la tratadística posttridentina el convertí en un pastor d'ànimes, superant la figura tardomedieval d'escarrit administrador de sagraments. En resum, el nomenament reunia tres factors determinants: família, mèrits i lligams sòcio - religiosos.

Un nét de l'ambaixador, després d'ocupar el lloc de rector de la Universitat de Salamanca (Doctor en Teologia, Rector, Catedràtic Prima de Sant Tomàs i Sagrada Escriptura)⁸⁹², va ser nomenat bisbe de Mallorca entre els anys 1573-1604.

Felip II el presentà per assumir l'episcopat illenc el 31 de juliol de 1573 i d'entre les seves responsabilitats pastorals impulsà la implantació de la reforma tridentina, la dignificació del clero secular mallorquí, el floreixement de la litúrgia, la potenciació de les ordres religioses (la fundació de l'ordre de Mínims de Sant Francesc de Paula a Palma l'any 1582), incidí en l'esperit de renovació religiosa a través del floriment de sants, beats, venerables entre 1573 – 1604 i benefactor en les arts.

Una de les fonts documentals més interessants per poder captar la relació del bisbe amb la Seu de Mallorca són els llibres de sagristia. A la font corresponent, als anys 1574 i 1575 s'inscriví el cerimonial litúrgic corresponent a l'enterrament del germà del bisbe de Mallorca, fra Francesc Vic, cavaller de Malta, mort el 24 de febrer de 1575⁸⁹³.

No només possibilità un enterrament digne per el seu germà al temple religiós més important de l'illa, sinó que Vic i Manrique presidí, per exemple, l'enterrament del virrei de Mallorca Antoni Oms el 21 de setembre de 1582 (festivitat de Sant Mateu)⁸⁹⁴.

⁸⁹² A l'arxiu històric de la Universitat Pontifícia de Salamanca es conserven els següents documents: el llibre de claustres (AUSA, 33), llibres de matrícula de 1569 (any de llicenciatura), 1570 (any de magisteri) i llibre de matrícula en Teologia (AUS, 777).

⁸⁹³ ACM, *Llibre de l'administració de la custòdia de la sagristia de la Seu per mi Pere Crespi, prevere i doctor en drets (1574–1575)*, sig. 1257, f. 52v–53r. “A XXIV de Febrer de 1575 soterraren lo il·lustre Senyor Frai Francisco Vic, cavaller de Malta, germà del molt il·lustre i Rmo. Sr. D. Juan Vic, bisbe de Mallorca qui portà setze torxes (...) Tragueren el cos de Palau i anà en processó per la volta de Mo. Oleza i el carrer den Morey, pl. De Cort. Entraren per la porta de l'Almoïna, fent la processó el Senyor Ardiaca i vingueren a dita processó tots els canonges que es trobaven a Ciutat i les dignitats. L'enterrament es va fer el capvespre a la darrera hora perquè es va morir a mig matí. Vingueren a dita processó totes les parròquies de Ciutat amb les seves creus (...) A XXV de febrer de 1575 feren missa conventual pel Molt il·lustre Senyor D. Francesc Vic, germà del bisbe Vic. Digué la missa el Sr. Ardiaca, fou de Concepció a cant d'orgue i malalt el virrei designà el seu germà D. Fernando de Mendoza”.

⁸⁹⁴ ACM, *Llibre segon de l'administració de la sagristia de la Seu administrada per mi Melcior Coll prevere (1582–1583)*, sig. 1265, f. 51v–52r. “Dimecres a 21 de setembre de 1582, dia de Sant Mateu, a quatre hores del dia passà d'aquesta vida el Molt Il·lustre Sr. D. Antoni Oms, virrei de Mallorca el qual morí al convent de Sant Domingo (...) Anà en processó el Il·lm. i Rmo. Sr. D. Joan Vic i Manrique, bisbe

Tres anys més tard el 25 de maig de 1585, celebrà a la Catedral, les exèquies per òbit del seu pare Lluís Vic rebent del prevere Andreu Vilar, 4 lliures per candelas i 40 sous per l'ofici⁸⁹⁵.

Els seus lligams a la monarquia de Felip II i posterior agraïment, es veu reflectit en la donació anual de 30 s. igual que la del capítol, per l'aniversari del rei⁸⁹⁶.

Per exemple, el dia 20 d'octubre de 1598, mes de la mort del rei Felip II, manà a totes les parròquies i convents de la seva diòcesi tocar nou trets es vespre i celebrar missa major de rèquiem, l'endemà amb tota la seva solemnitat⁸⁹⁷. També arribaren les

de Mallorca, partint des de la Seu anant al Castell per davant de la casa del deganat i pel carrer den Morey. Seguiren per la plaça nova i per Cort, entrant pel portal major del convent de Sant Domingo”.

⁸⁹⁵ ACM, *Llibre de l'administració i custòdia de la sagristia de la Seu administrada per mi Antoni Vinyes prevere (1585–1586)*, f. 32v. “A més el Capítol ha restat a la sagristia 49 trossos de torxes de cera vermella i 12 ciris de pes d'1 ll.”. El diumenge 5 de gener de 1603 enterraren a la Seu un esclau del bisbe Vic dit Felip Arnau, deixant 4 torxes i fent donació de 8s. per mitjà de Mn. Jaume Verger. ACM, *Llibre de l'administració de la custòdia de la Seu administrat per mi Antoni Pascual prevere (1602–1603)*, f. 65r.

⁸⁹⁶ ACM, *Llibre de l'administració i custòdia de la sagristia de la Seu administrada per mi Antoni Vinyes prevere (1587 – 1588)*, sig. 1270, f. 36v. Es fa efectiu el pagament el 4 de maig de 1587 essent procurador del bisbe Vic Mn. Fluviana i del Capítol Mn. Jeroni Moix.

⁸⁹⁷ ACM, *Noticario de Mallorca (1598–1635)*, sig. 3417, f. 23v–24r. “Les nou lliçons de mort per lo Sr. Rey. Dijous 28 d'octubre, tocades vespres, començaren a tocar els nou trets i mentre que deien vespres, vingueren dotze cavallers engranallats del Castell Reial a convidar el virrei Ferran Sanoguera per l'endemà del dol. Després anaren al Palau a convidar Monsenyor Bisbe, i després els canonges que estaven congregats al Capítol, vestits de dol. Sortiren de la Seu, anaren a Palau amb bidell davant d'ells, amb rosegant gramalla i massa alta, reberen al bisbe Vic i tots, anaren al Castell a donar el pesar al Virrei. Es digueren les completes al cor, amb nou lliçons de mort per lo dit Rei dites pel canonge Garau, tres responsos de música, miserere i benedictus. Després, el Virrei anà a la Seu amb la seva família, els capellans del Castell, escrivans i oficials amb ses gramalles. Segon entrà el Sr. Inquisidor amb tota sa família i els oficials, secretaris i nuncis. Després el Sr. Regent, l'ardiaca Gregori Safortesa Tagamanent i els Srs. de la Rota (els missers Verí i Ferrer, i l'advocat Fiscal Faviller). Després els síndics de la Part Forana, clavaris, consellers de la Part Forana, oficials i clavaris. A continuació, el bisbe Vic amb tot el Capítol amb ses torxes i capirot de dol, entraren pel cor amb el bidell enfilant l'altar major. Allà se vestí de pontifical per presidir la missa conventual de rèquiem. Començà la música dalt de la trona major, escoltaren l'introit rèquiem *eternam*, assistents Jeroni Safortesa, Ugo de Palou, Jeroni Garau (Evangeli), Pere Onofre Verí (Epístola)”.

aportacions cada 10 de maig en motiu de la celebració de l'aniversari del rei Felip III, en aquest cas 30 s⁸⁹⁸.

Respecte l'acabament de la construcció catedralícia, els dissenys del bisbe i el capítol foren unànimes: accelerar el ritme de les obres per acabar el bastiment de la catedral.

La consagració de la darrera clau de volta de la Seu fou el diumenge 19 de juliol de 1587, per aquest motiu el dia abans s'encortinaren tots els pilars del temple amb draps de raso de molta qualitat.

El cerimonial preparat i cuidat per a la missa de Salve a l'altar major presumia la visita del bisbe Vic i del seu germà el virrei de Mallorca: totes les relíquies presidien l'altar major juntament amb la Veracreu custodiada per quatre canelobres d'argent i els ciris corresponents.

Les naus encatifades de murta, la missa major celebrada pel canonge Guillem Descatlar, la lectura de l'Evangeli realitzada pel canonge Jeroni Garau, el sermó pronunciat pel dominic Fra Sebastià Casesnoves, suposaven l'antesala de la processó general encapçalada pel bisbe Vic i Manrique i el seu germà Lluís.

La propagació del culte a la Immaculada Concepció⁸⁹⁹ per part del prelat, al marge de sufragar el portal major iniciat el 1592 per mà de l'escultor Antoni Verger, també es va veure reflectit en la fundació d'un benefici a l'altar major el 27 d'agost de 1591⁹⁰⁰, deixant així estela per a futures institucions concepcionistes a la Seu⁹⁰¹.

⁸⁹⁸ ACM, *ibídem*, f. 36v.

⁸⁹⁹ ROSSELLÓ, J., "Principales advocaciones marianas de la diócesis de Mallorca", *Memoria Ecclesiae*, vol. XXI, Oviedo, 1999, p. 363–373.

⁹⁰⁰ ACM, *Capbreu vell de les institucions de beneficis de la Seu i parròquies de Ciutat*, sig. 2723, f. 343r. "Instituto fundo et de novo erigo unum simples perpetuum ecclesiasticum beneficium in altari maiori ecclesie sedis Marias sub invocatione Immaculate Conceptionis Sanctissime Virginis Matris Domine nostre beneficiatus". Fou redactat pel notari Gabriel Torelló, en presència del bisbe Vic a la Cartoixa de Valldemossa, essent testadors el canonge Jeroni Safortesa i el cirurgià Joan Fornès.

⁹⁰¹ ACM, *ibídem*, f. 350r. Fundació del benefici a l'altar major *sub invocatine B. V. Marie* per part del negociador del Regne de Mallorca Pere Esplugues el 25 de febrer de 1599, essent notari Bartomeu Julià i testador Mn. Agustí Cantallops.

L'economia i les finances de la catedral tenien una repercussió directe en l'administració de la diòcesi.

La nòmina d'artífexs, que hem localitzat en els llibres de sagristia en temps del bisbe Vic i Manrique (1573–1604) són els següents:

Argenters. Rafel Oller, Mestre Andreu Pical, Andreu Pieras, Pere Morro, Lluç Marsà, Antoni Amer, Jeroni Amer, Antoni Adrover, Bartomeu Morro, Pere Joan Aguiló, Joan Blanc, Gregori Gener, Mestre Guitart.

Impressors. Mestre Navarro (llibreter), Pere Ripoll (prevere), Gabriel Guasp, Antoni Pocoví (prevere).

Bugaderia. Madò Margalida, Bartomeva Joan (donzella), Joana Morlana, Caterina Giberta, Coloma Togores.

Escultors o imaginaires. Gaspar Gener, Antoni Verger, Nicolau Roig, Miquel Quetglas.

Courer. Mestre Bonnín.

Picapedrer. Mestre Cosano.

Mercader. Antoni Palau.

Vidrier. Mestre Figuera.

Espaser. Ramon Gili.

Candeler. Joan Torrens.

Brodadors. Mestre Berenguer, Miquel Julià, Pere Ferrer (major i menor), Mestre Galderi (clavari), Mestre Jaume Caldenty (clavari), Mestre Pere Desí (major), Mestre Perris Rolanch (francès).

Pintors. Mestre Pau Puigserver, Joan Fe (prevere i sotsdiaca), Mateu Llopis, Nicolau Roig, Cosme Ramis, Onofre Llinya (clavari), Gaspar Oms (clavari), Pere Togores, Llorenç Fons (prevere), Mestre Josep Uguet, Miquel Quetglas.

Passamaner. Miquel Roca, Mestre Stafi.

Sastres. Joan Baptista, Esteve Massanet, Mestre Seguí.

Ferrers. Bernat Llabrés, Joan Banyes, Cristòfol Serra, Joan Panys Moyà, Llorenç Creus,
Mestre Aloi

Mestre Femenia, Mestre Casa, Mestre Codonyer, Mestre Jaume Massanet.

Fusters. Bartomeu Horrach, Jaume Torrens, Miquel Julià, Mestre Alemany, Miquel Company.

Els diferents llibres de vuitens (*ochenos*) o ingressos regulars tenien registrades dotacions directes per al bisbe Vic. Aquestes tipologies ens indiquen com els argenters Bernat Mudoy (4 s. per un hort prop de la porta de Sant Antoni en el camí d'Inca)⁹⁰², Josep Gelabert (24 s. per unes cases de l'argenteria)⁹⁰³, Bernadí Aloy (4 s. per unes cases a l'argenteria)⁹⁰⁴ pagaven, entre d'altres artífexs (el ferrer Miquel Denís, el picapedrer Antoni Ferrer), els seus censals anuals.

La suma que rebia el bisbe de Mallorca dels vuitens en concepte d'assignació directe era a cada exercici. Per exemple, veurem la relació de quantitats durant els seus primers deu anys de mandat: 1574 (285 ll. 9 s. d.)⁹⁰⁵, 1575 (277 ll. 7 s. 10 d.)⁹⁰⁶, 1579 (457 ll. 17 s. 2

⁹⁰² ACM, *Llibre de vuitens del Sr. Bisbe i del Rvnd. Capítol (1573–1574)*, sig. 2301, f. 7v.

⁹⁰³ ACM, *ibídem*, f. 3v. Els anys 1599 i 1600 les seves cases passaren a ser propietat de l'argenter Gregori Moragues, qui seguí sufragant l'administració de la Seu amb la mateixa estipulació econòmica, 24s. ACM, *Llibre de vuitens (1599–1600)*, sig. 2322, f. 3v.

⁹⁰⁴ ACM, *Llibre de vuitens (1580–1581)*, sig. 2305, f. 17v.

⁹⁰⁵ ACM, *Llibre de vuitens (1574)*, sig. 2302, f. 68r. Procurador del prelat, Alfonso Dufay.

⁹⁰⁶ ACM, *Llibre de vuitens (1575)*, sig. 2303, f. 70r. Arrendador i administrador del bisbat, Joanot Sureda.

d.)⁹⁰⁷, 1580 – 1581 (275 ll. 2 s. 2 d.)⁹⁰⁸, 1582 (371 ll. 6 d.)⁹⁰⁹, 1583 (355 ll. 3 s. 6 d.)⁹¹⁰, 1584 (303 ll. 6 s. 7 d.)⁹¹¹.

Del llibre de testaments de diferents canonges, preveres (Miquel Esteve)⁹¹², notaris (Antoni March)⁹¹³, mercaders (Gabriel Ballester⁹¹⁴, Antoni Blanc⁹¹⁵) etc; conservat a l'ACM, podem deduir la partida de 10 s. moneda de Mallorca per dret episcopal que rebia el bisbe Vic de la darrera voluntat canonical.

És el cas d'Antoni Torrella (16 de desembre de 1573)⁹¹⁶, d'Agustí Pol (28 de juliol de 1597)⁹¹⁷ i Lluçà Nadal (6 d'abril de 1600)⁹¹⁸.

Els tres llibres de comptes particulars del bisbe Vic i dels canonges que ens han arribat, redactats pel prevere i procurador del Capítol Jeroni Moix els anys 1581⁹¹⁹, 1589⁹²⁰ i 1590⁹²¹; contenen una nòmina d'artistes inexplorats que treballaven al servei de la Seu de Mallorca les dues darreres dècades del segle XVI.

El més conegut és el pintor Gaspar Oms a qui el canonge Miquel Gual li devia 6 ll. el dia 19 de juny de 1582⁹²². La mateixa dignitat capitular devia 50 s. al fuster Guillem

⁹⁰⁷ ACM, *Llibre de vuitens (1579)*, sig. 2304, f. 96v.

⁹⁰⁸ ACM, *Llibre de vuitens (1580–1581)*, sig. 2305, f. 86v.

⁹⁰⁹ ACM, *Llibre de vuitens (1582)*, sig. 2306, f. 82r.

⁹¹⁰ ACM, *Llibre de vuitens (1583)*, sig. 2307, f. 68v.

⁹¹¹ ACM, *Llibre de vuitens (1584)*, sig. 2308, s.f.

⁹¹² ACM, *Llibre primer de testaments*, sig. 3392, f. 36r. 20 de maig de 1576. Deixà 15 s. a favor del bisbe Vic.

⁹¹³ ACM, *ibídem*, f. 20v. 12 de novembre de 1594.

⁹¹⁴ ACM, *Llibre segon de testaments*, sig. 3393, f. 48r. 28 d'abril de 1584.

⁹¹⁵ ACM, *Llibre primer de testaments*, sig. 3392, f. 15r. 24 de desembre de 1573.

⁹¹⁶ ACM, *ibídem*, f. 62r. 16 de desembre de 1573. Deixà 5 ll. per l'obra de la Seu.

⁹¹⁷ ACM, *ibídem*, f. 55v. 28 de juliol de 1597. Deixà 10 sous més pel bisbe Vic, al marge dels corresponents al dret episcopal.

⁹¹⁸ ACM, *ibídem*, f. 60r. Sis d'abril de 1600.

⁹¹⁹ ACM, *Llibre de comptes particulars de l'Ilmo. y Rmo. Sr. Bisbe y Senyors canonges aportat per mi Jeroni Moix, prevere y procurador del Molt Rvnd. Capítol en lo any M D LXXXI*, sig. 2697.

⁹²⁰ ACM, *ibídem*, sig. 2698.

⁹²¹ ACM, *ibídem*, sig. 2699.

⁹²² ACM, *ibídem*, sig. 2697, f. 5v.

Salvà (4 d'agost de 1582)⁹²³, 3 ll. 10 s. al picapedrer Gaspar Carrió (20 d'agost de 1582)⁹²⁴ i 4 ll. 4 s. a l'argenter Antoni Domer (9 de maig de 1583)⁹²⁵.

Una altra tipologia capitular al servei de l'administració de la Seu fou la que reunia els llibres d'aniversaris i distribució de ploms. De l'època del bisbe Vic es conserven deu volums⁹²⁶, suficients per tenir més indicadors dels ingressos que obtenia el capítol per poder sufragar les obres.

Els bossers, preveres tots (Antoni Vinyes, Rafel Sabater, Antoni Pons, Bernat Perdiguier, Francesc Ferragut, Miquel Genovart, Damià Avellà, Gabriel Mir, Miquel Tomàs) i els clavaris (Joan Saurina, Miquel Jover, Antoni Oliver, Miquel Ferrer, Maties Mas, Jaume Cererols) eren els encarregats, juntament amb la designació dels canonges – protectors, de la recaptació general de ploms⁹²⁷ distribuïts anualment per mesades (d'abril a març).

Les diferents sumes generals i universals consultades durant la prelatura del bisbe Vic indiquen que era una font de finançament significant superant les més de 2'000 lliures /any.

Però al marge de la seva importància econòmica, aquests llibres contenen algunes dades interessants al voltant dels òbits succeïts entre 1573 i 1604 i que, alhora, ens permeten bastir una reconstrucció sòcio-religiosa més arrodonida.

En són una mostra: Miquel Garcia (picapedrer de la Seu, 13 d'octubre de 1580; el mateix any realitzà les obres de reforma del palau episcopal)⁹²⁸, Joan Estelric (estudiant a la casa del canonge Mateu Malferit, 24 de febrer de 1581)⁹²⁹, Antoni Palau (canonge,

⁹²³ ACM, *ibídem*, f. 5v.

⁹²⁴ ACM, *ibídem*, f. 5v.

⁹²⁵ ACM, *ibídem*, f. 31v.

⁹²⁶ ACM, *Llibres dels aniversaris i distribucions de ploms*, sig. 2009 a 2027.

⁹²⁷ Pellofa, plom o peça de metall que servia a les catedrals per a pagar els canonges les hores de cor. Eren generalment de llautó i menys sovint de llauna, marcades d'una sola cara, per la primor del metall, amb lletres o símbols d'identificació i marques de valor (en sous i diners). A Mallorca són generalment de plom i tenen anvers i revers, fabricades amb motlles i metall fos.

⁹²⁸ ACM, *Llibre d'aniversaris i distribució de ploms*, sig. 2011, f. 61v.

⁹²⁹ ACM, *ibídem*, f. 61v.

27 de novembre de 1586)⁹³⁰, Mateu Malferit (canonge i cavaller, 25 d'agost de 1589)⁹³¹, Jaume Burgues (tresorer del virrei, 6 d'octubre de 1589)⁹³², Jaume Torrens (fuster de la Seu, 20 d'abril de 1591)⁹³³, Onofre Pinya (picapedrer, 30 de desembre de 1591)⁹³⁴, Jeroni Janer (fill de mestre Gaspar, 15 de març de 1592)⁹³⁵, Rafel Oller (argenter, 10 de juliol de 1594)⁹³⁶, Agustí Pol (canonge, 24 de març de 1597)⁹³⁷, Guillem Rosselló (picapedrer de la Seu, 4 de juliol de 1604)⁹³⁸, Sebastià Garcia (fuster de la Seu, 31 d'agost de 1604)⁹³⁹, Miquel Bellver (nunci del Bisbe Vic, 17 de setembre de 1604)⁹⁴⁰.

Els llibres de confraries de la Seu (de la Verge Maria o Nostra Senyora de l'Assumpció del claustre, vint conservats; i de les ànimes del Purgatori, tretze) s'emmarquen dins la devoció popular que promovia la pràctica religiosa entre els membres i fomentava la fe envers el seu patró fora de la confraria.

Pel que fa als volums (fets pel llibreter Gabriel Guasp) corresponents a la confraria de la Nostra Senyora del claustre, l'administrador, col·lector i canonge – protector eren les figures que en tenien cura de les entrades i sortides.

Els moviments econòmics mostren la cura i atenció a la litúrgia de la catedral (construcció de cadafals i del llit de la Verge per part del fuster Jaume Torrens, adobs del salomó, encortinar la capella pel mestre paraire Pere Garriga, el músic d'arpa pel dia de l'Assumpció Esteve Serra, treballs de daurat del llit de la Verge del pintor Gaspar Oms⁹⁴¹, adobs de les dues corones de la Verge per part de l'argenter Jeroni Amer, etc.)

⁹³⁰ ACM, *ibídem*, sig. 2015, f. 64v.

⁹³¹ ACM, *ibídem*, sig. 2017, f. 76v.

⁹³² ACM, *ídem anterior*.

⁹³³ ACM, *ibídem*, sig. 2018, f. 62v.

⁹³⁴ ACM, *ídem anterior*.

⁹³⁵ ACM, *ídem anterior*.

⁹³⁶ ACM, *ibídem*, sig. 2020, f. 68v.

⁹³⁷ ACM, *ibídem*, sig. 2023, f. 70v.

⁹³⁸ ACM, *ibídem*, sig. 2027, f. 73v.

⁹³⁹ ACM, *ídem anterior*.

⁹⁴⁰ ACM, *ídem anterior*.

⁹⁴¹ ACM, *Llibre d'acapes del Cor de Nostra Sra. del Claustre en lo any 1592 fins 1593*, sig. 3207, s.f. Albarà. "Jo Gaspar Oms, pintor, confés haver rebudes set lliures del Rvnd. Cristòfol Ginart, prevere, per

com també, altres dades d'interès com la nòmina de confreres artistes⁹⁴² o la venda puntual de joies per sufragar despeses⁹⁴³.

El sistema d'administració econòmica per part de la confraria de les ànimes en el Purgatori de la Seu de Mallorca era molt semblant al que hem vist fins ara.

El baciners preveres Andreu Rebassa, Martí Mora, Antoni Pascual i Miquel Bonet anaven amb una bacina captant per a la finalitat piadosa: per exemple, el diumenge 10 d'octubre de 1573 fou el primer sermó⁹⁴⁴ solemne pronunciat pel bisbe Vic suposant l'acapte de 2 ll. i 12 s.⁹⁴⁵; d'altres oficis presidits pel prelat suposaven considerables ingressos per a la confraria (3 ll. 2 s. el 8 desembre de 1573 festa de la Concepció de Maria; 2 ll. 13 s. el primer diumenge de Quaresma el 18 de febrer de 1574, etc.).

L'acabament de la fàbrica està present igualment en aquesta tipologia: el dimecres 30 de novembre de 1579 (Sant Andreu) el bisbe Vic beneí la clau major "en molta solemnitat d'ofici i dites vespres, la pujaren molt ben ornada i lligada i ben fermada, i mestre Jaume Torrens fuster si mira molt, amb altres mestres fusters i picapedrers"⁹⁴⁶.

les dotze lliures per daurar el llit de Nostra Sra. de l'Assumpció de la confraria de Nostra Sra. de la clastra. Fet a 13 de gener de 1593".

⁹⁴² ACM, *Llibre de la confraria de Nostra Senyora del claustre de lo any 1577 que finirà el 1578*, sig. 3199, s.f. "Confreres, mestre pintor Pere Reial, Mateu Gallart major pintor, Gaspar Gener imagineire, Jaume Fuster pintor, Mateu Llopis pintor, Antoni Planes picapedrer, Cosme Ramis pintor, Gaspar Oms pintor, Rafel Guitard pintor, Pau Puigserver pintor, Antoni Verger imagineire i Antoni Genovart picapedrer i escultor".

⁹⁴³ ACM, *idem anterior*, s.f. "Compte de unes joies d'or i argent que són venudes per la confraria de Nostra Senyora del claustre. Primo set grams d'or, dit senyals de penitència (21 ll. 15 s. 6 d.), un joiet d'or venut al botiguer Joanot Fortesa (4 ll. 12 s. 6d.), dues creus a l'argenter Francesc Oller (6 ll. 14 s.), una medalla d'argent ovada i daurada dedicada a Sant Jeroni i sant Joan venuda al conrador Joan Perelló (1 ll. 16 s. 6 d.), dotze caps de corretja d'argent a l'argenter Francesc Bordoy (10 ll. 8 s.) i una patena daurada d'argent a l'argenter Miró (12 s. 2 d.)".

⁹⁴⁴ MARCOS, A., "Religión predicada y religión vivida. Constituciones sinodales y visitas pastorales: ¿Un elemento de contraste?", *La religiosidad popular*, vol. I – III, Barcelona, 1989, p. 46–56.

⁹⁴⁵ ACM, *Llibre de la confraria de les ànimes al Purgatori (1573–1574)*, sig. 3168, s.f.

⁹⁴⁶ ACM, *Llibre de rebudes i dates del bací de les ànimes en lo any 1579 a 1580*, sig. 3171, s.f.

Al marge d'aquestes fonts documentals capitulars, podem concloure que la relació pastoral i litúrgica del bisbe Vic i Manrique amb el capítol va ser reiterada i amatent al seu batec religiós.

Els oficis i misses dedicades a Sant Vicenç (5 d'abril) i de la Immaculada Concepció (15 de desembre, pagades ambdues pel bosser de la Confraria de Sant Bernat) celebrades a la Seu foren presidides anualment pel prelat amb aportació de 2 ll. de candeles blanques i 20 s⁹⁴⁷.

Segons consta en un inventari de l'aixovar litúrgic corresponent a la capella de Sant Pere datat a finals del XVI, el bisbe Vic tenia, per una banda, un pal·li de *brocadillo* blanc i verd i, per l'altra, quatre casulles vermelles; totes les peces portaven el seu escut d'armes brodat⁹⁴⁸. Malauradament no s'han conservat.

L'aniversari del 14 de desembre de 1603 el bisbe Vic ja era a Tarragona exercint les tasques pastorals corresponents a l'arquebisbat tal i com s'apunta al llibre de sagristia administrat per Mn. Gabriel Mir, essent canonge protector Rafel Alberti⁹⁴⁹.

Finem praelaturae. El divendres 17 de juny de 1605 prengué possessió a la Seu de la mitra mallorquina, ajudat pel seu procurador Mn. Pere Bennàssar, els canonges Garau i Safortesa i un mestre de cerimònies, el nou bisbe Mons. Alonso Lasso Sedeño⁹⁵⁰.

⁹⁴⁷ ACM, *Llibre de l'administració de la custòdia de la Seu administrat per mi Antoni Pascual prevere (1602–1603)*, f. 34v.

⁹⁴⁸ ACM, *Llibre primer de testaments*, sig. 3392, f. 1r. Inventari de robes de la capella de Sant Pere de la Seu.

⁹⁴⁹ ACM, *Llibre de l'administració de la custòdia de la Seu administrada per mi Gabriel Mir prevere (1603 – 1604)*, sig. 1286, f. 48v.

⁹⁵⁰ ACM, *Llibre de l'administració de la custòdia de la Seu administrada per mi Antonio Alonso prevere (1605–1606)*, sig. 1288, f. 80r. "Divendres a 17 de juny de 1605 prengué possessió de l'obispat de Mallorca, d'Il·lm. i Rmo. Sr. D. Alonso Lasso Sedeño per mitjà del seu procurador Mn. Pere Bennàssar, prevere mallorquí. Fou del mode següent: primo, després d'haver citat i congregat el Capítol, feren tocar les matines per espai de 50 tirades i, mentrestant, sortiren del Capítol el Sr. degà Fortesa i el Sr. canonge Garau com a més antics. Amb el procurador, donant-li possessió a la cadira del Sr. bisbe a l'altar major. Després anaren a la sagristia a on el feren seure a la cadira episcopal. El procurador porta la mitra i el degà li posà, que la va portar el mestre de cerimònia i el bàcul li donà el Sr. Garau. El custos donà a dit procurador 1 ll. de candeles i tots, s'anaren a Palau a donar-li possessió de tot i en acabar, tocaren totes les

3.2.3. El *liber repertorium* (1886), un tresor catedralici per a l'art posttridentí

Una estimulant descoberta entre el fons de l'ACM, sobretot pel que pugui tenir de rellevant en el camp de la història de l'art és el *Liber repertorium* redactat l'any 1886⁹⁵¹.

El *liber repertorium* és un manual de finals del segle XIX, indexat de l'A a la Z a partir de les resolucions d'actes capitulars. El maneig d'aquest volum per a l'historiador de l'art és delerós i de gran profit.

A tall de resum i, per acabar la nostra aproximació a les fonts documentals de la Seu, espigolarem algunes notícies relacionades amb el bisbe Vic, la catedral i el seu temps.

L'esquema escollit per assolir una més fàcil lectura, relaciona la matèria, l'explicació de la decisió presa pel capítol i, finalment, la referència cronològica.

Matèria	Resolució	Data
Absolucions	Dues. Una es fa per la mort del Sr. lloctinent general i l'altra, pel procurador reial	27 – 09 – 1574, f. 33r
Aloi	Aloi capitular. Que l'Aloi que es celebrava per la Puríssima es fes el dia de la Circumcisió de Jesús perquè el bisbe Vic en volia fundar un altre, el dia de la Immaculada	23 – 09 – 1584, f. 44r
Aqüeducte	L'aqüeducte que s'havia construït a Sóller per compte del Sr. bisbe i del capítol,	26 – 01 – 1601, f.

campanes tres trets, tot al servei de la divina majestat. Amen"; també vegeu ACM, *Noticiari de Mallorca (1598–1635)*, sig. 3417, f. 34r. (Es detalla tota la memòria de l'entrada que féu el nou bisbe Mons. Lasso Sedeño).

⁹⁵¹ ACM, *Liber repertorium*, sig. 3410.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	resultava imperfecte	327r
Aranya	Compra. Que es compri una aranya (o salomó) de fusta, en venda a la plaça de Cort, per al cor	12 – 07 – 1596, f. 162r
Arxiu	Obres. Per fer l'obra de l'arxiu el canonge Ferragut, fes un compartiment de separació entre el capítol i la resta de membres de l'Església	20 – 09 – 1566, f. 262r
“	Construcció d'armari. Que per a la millor custòdia de les escriptures i privilegis, es construeixi a l'arxiu un armari per guardar-hi els originals	08 – 01 – 1597, f. 179r
Arxiver	Sou. Al Sr. Ferragut, canonge arxiver se li assenyalen 70 ll. cada any	07 – 09 – 1570, f. 75r
“	Obligacions detallades minuciosament	22 – 04 – 1583, f. 342r – 343r
“	Conservació. Que el Dr. Moragues juntament amb el canonge Garau adobin 'arxiu de la catedral	12 – 08 – 1594, f. 97r
Benedicció	Que no es canti l' <i>Ave Regina</i> ni cap altra antífona després d'haver donat la benedicció episcopal en el cor	26 – 05 – 1585, f. 52r
Benefici	Fundació del benefici del bisbe Vic, examinant-ne la dotació els canonges Garau i Togores	05 – 07 – 1591, f. 354r
Bibliotecari	És nomenat bibliotecari el prevere Cristòfol	15 – 01 – 1601, f.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Ginart	326r
Bidell	Maça. Es va fer una maça nova de plata realitzada pel mestre Gaspar Janer	05 – 02 – 1592, f. 3r
Bisbe	Pressa de possessió del bisbe de Mallorca Joan Vic i Manrique	05 – 09 – 1574, f. 29r
“	Disposar que es toqui l’orgue major en totes les absolucions dels aniversaris fundats pel bisbe a la festa de Sant Vicenç Ferrer i la Immaculada Concepció	13 – 03 – 1592, f. 8r
Bosser de ploms	Salari. Que el bosser de ploms tengui 30 ll. de salari enloc de les 22 ll. d’abans	24 – 05 – 1577, f. 116r
Brodador	Elecció. El capítol, d’acord amb el bisbe, els jurats i procuradors de les rentes, elegiren a Pere Ferrer brodador capitular per al manteniment i conservació de les capes, frontals d’altar d’acord a la seva habilitat, indústria, diligència i intel·ligència. Feu jurament del seu càrrec	29 – 01 – 1586, f. 96r
Cadafal	Auto de Fe. Construcció de dos cadafals per al capítol i pel Sr. Inquisidor	17 – 08 – 1588, f. 227r
Calze	La Sra. Isabel Forteza, vídua de Jordi Santjoan, presentà un calze destinat, exclusivament, a la capella de l’Assumpció	11 – 10 – 1576, f. 95r
Campana	N’Antònia. Matà a un infant i el capítol resolgué prohibir que els infants pugessin al campanar	18 – 03 – 1580, f. 209r

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

“	N'Eloi. La fongué mestre Cosme Janer	24 – 05 – 1574, f. 20r – 21r
“	N'Eloi. La tornaren fondre dos anys després els mestres Miquel Homar i Joan Benet per 140 ll. i fou beneïda pel bisbe Vic	30 – 04 - 1593
“	Les campanes major de la Seu s'han de tocar repicant i no “ventant” fins que l'obra estigui acabada	06 – 06 – 1576, f. 83r
Campaneta	Es manà comprar una campaneta per cridar el bidell mentre es celebra el capítol	29 – 07 – 1575, f. 55r
Capella	Capella i altar de la Concepció. A petició dels germans Felip i Joan Baptista Despuig, que oferiren 500 ll. per a la construcció d'una de les claus de volta de la catedral, els fou assignada per a la seva sepultura la darrera capella del claustre. Es tracta de la capella de la Immaculada	24 – 03 – 1574, 10r
“	Capella dels Sants Apòstols. Es concedeix als germans Hug, Joan Lluís i Nicolau Berard, que hi podran posar el seu escut d'armes	30 – 03 – 1576, f. 74r
“	Capella de Sant Gabriel. Que es fabriquin unes portes i romangui tancada	07 – 11 – 1577, 135r
“	Capella de Sant Antoni. Permís per establir sepultures	20 – 06 – 1578, f. 160r
“	Capella de Sant Pere. Lloc per a la reserva del Santíssim Sagrament i que el canonge Abrines elegeixi un capellà per llegir la	18 – 05 – 1580, f. 215r

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Sagrada Escriptura i cuidar el culte i la celebració de misses	
“	Capella de Santa Eulàlia. Disposar de lloc per viure sobre la capella a la Sra. Isabel Santjoan, vídua de Jordi Santjoan, procurador reial, complint el seu desig de viure dins la Seu	21 – 02 – 1576, f. 69r
“	Capella de la Verge del Claustre. Es disposa el retorn de la imatge de <i>bulto</i> de la Verge a la citada capella	18 – 04 – 1586, f. 111r
“	Capella del canonge Garau (a partir de 1884, Sant Benet). Es concedeix al canonge Jeroni Garau la darrera capella de l'Epístola, al costat de la de l'Àngel custodi del Regne, totalment abandonada, sense altar ni retaule	10 – 10 – 1586, f. 133r
“	La primera capella de l'Epístola entrant pel portal major la pretenen com a patrons els Srs. Amengual	10 – 02 – 1588, f. 207r
“	Capella de Sant Antoni i Sant Valentí. La Sra. Elionor Torrella vol sufragar l'obra del retaule	04 – 03 – 1588, f. 208r
“	Capella de les Ànimes. En la construcció del retaule es compra la fusta d'ayet i es ven la de sepí que ja s'havia comprat	11 – 03 – 1588, f. 214r
“	Capella de Sant Benet. Després de la cessió al canonge Garau, la titularitat fou transferida als Srs. Amengual, encara que el	15 – 03 – 1588, f. 211r

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	capítol els prohibeix la construcció del túmul presentat	
“	Capella de la Nostra Senyora dels Navegants. Els Srs. Amengual sufragaren la construcció d'un retaule i la imatge de fusta de la Verge Maria dels Navegants	08 – 07 – 1588, f. 244r
“	Capella de Santa Margalida. El canonge Verí deixa dotze quartans d'oli perquè cremi perpètuament una llàntia davant el retaule de la titular	23 – 03 – 1589, f. 256r
“	Capella de Sant Martí. Es concedeix el dret de sepultura a l'Honorable Rafel Ribas i família	30 – 07 – 1593, f. 64r
“	Capella de la Puríssima. Es concedeix posar el seu escut d'armes a Joan Baptista Despuig, benefactor de la capella	19 – 01 – 1594, f. 79r
“	Capella de Sant Onofre. Es disposa que el Sr. Ferran Moix faci el retaule acordat o es cedirà la capella a un altra benefactor	13 – 11 – 1601, f. 550r
Carmelites	Abonament de 40 ll. al prior dels Carmelites per ala construcció de l'església	29 – 11 – 1585, f. 90r
Canonges	Els canonges s'ofereixen al virrei de Mallorca per treballar, personalment, en l'adob de les murades	02 – 08 – 1596, f. 164r
Canonge cartoixà	El canonge Catlar va professar en el monestir de la Cartoixa de Valldemossa	06 – 06 – 1599, f. 267r

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Cases	Cases de la fàbrica. El capítol demanà permís als jurats per a fondre artilleria en el seu interior	06 – 04 – 1575, f. 47r
Ciris	En els ciris del Divendres Sant es pinti la imatge de la Verge Maria i que siguin portats en processó per preveres i no seglars	22 – 04 – 1588, f. 217r
Clau de volta	Es nomenen els canonges que havien d'assistir al Sr. Bisbe en la benedicció de la darrera clau de volta d'aquesta catedral	12 – 04 – 1587, f. 155r
“	El canonge Antoni Torroella pagà una clau de la nau major en la que es fa pintar una imatge de la Verge Maria de les Neus	27 – 06 – 1584, f. 20r
“	El canonge Agustí Pol pagà 500 ll. per a la construcció d'una clau de volta de la nau menor davant la capella de l'Àngel Custodi del Regne (1884, dita de Sant Vicenç Ferrer)	08 – 06 – 1584, f. 12r
Consagració	Preparació de tots els actes necessaris per a la consagració de la Seu, tan prest sia possible	19 – 12 – 1601, f. 353r
Cor	Llevar el portal del Cor, davall la clau de volta dels Pacs, la qual amenaça runa	20 – 02 – 1593, f. 48r
“	Es publicà un edicte per a la reforma dels abusos a l'entrada i sortida de l'espai com també, la circulació pel temple	17 – 12 – 1593, f. 76r
“	Es concedeix la darrera cadira del Cor de la Seu a l'il.lustríssim Sr. Francesc de Verí, Batle reial, per les seves grans obres en <i>pro</i>	10 – 02 – 1595, f. 111r

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	del temple	
Corpus	En aquesta festivitat es toqui la campana N' Aloï en el moment de l'exposició del Cos de Jesucrist sobre l'altar major	27 – 05 – 1587, f. 170r
“	Litúrgia. En el retorn de la processó, es disposi la custòdia sobre l'altar majori quan arribi el bisbe, el diaca que l'hagi assistit pujarà per unes escales col·locades darrera l'altar, adornada de ciris encesos. Davallarà l'Òstia sagrada i la posarà sobre els corporals per lliurar-la al bisbe que l'ensenyarà al poble, guardant-la finalment en el sagrari	15 – 05 – 1597, f. 229r
Dijous Sant	A proposició del bisbe, es resolgué que tots els canonges, preveres i beneficiats rebessin la comunió del prelat	28 – 03 – 1584, f. 11r
Estatuts	Es manà fer un resum per part del canonge Abrines del llibre dels estatuts de la Seu, guardat a l'arxiu en cadena i, que abans d'executar aquesta resolució, es comuniqui al Sr. Bisbe	17 – 02 – 1593, f. 47r
Fàbrica	Es disposaren 3'000 ll. de la mensa capitular en el període de cinc anys (600 ll. / any) per a la finalització de la Seu	19 – 05 – 1573, f. 45r
“	Acceptació de 1.000 ll. per part del canonge Antoni Torroella per a la fàbrica de la primera nau de la nervada gran davant del portal major, dedicada a Nostra Senyora i	01 – 09 – 1574, f. 28r

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	no al seu escut d'armes	
“	Donació de 500 ll. per part del canonge Joan Fiol per sufragar la clau de davant la capella de Sant Sebastià	08 – 09 – 1574, f. 28r
“	Acceptació de 1'000 ll. que oferí el canonge sagristà Martorell per al bastiment d'una clau a la nau major disposant en ella el seu escut d'armes	06 – 06 – 1584, f. 19r
“	Donació de 500 ll. pel canonge Pol i els seus per a la construcció de la clau de la nau menor davant la capella de l'Àngel Custodi	08 – 06 – 1584, f. 19r
“	Consignació de 25 ll. / mes de la mensa capitular durant un any, atenent a la gran necessitat de la fàbrica	24 – 01 – 1586, f. 95r
“	Donació de 500 ll. per a la construcció d'una clau de volta per part dels canonges Nicolau i Ugo de Berard, amb la facultat de posar l'escut d'armes a la capella dels Apòstols i poder-hi construir sepultura	30 – 05 – 1576, f. 74r
“	Abonament per a la fàbrica de 1'500 ll. de la Universitat, el bisbe Vic i el capítol, 1'000 ll. cada un	26 – 05 – 1581, f. 50r
“	Dictamen d'alguns pèrits al voltant del perill en què es trobaven algunes parts de la Seu	30 – 04 – 1581, f. 254r
Festa	Immaculada Concepció. Aquesta festa s'havia de celebrar amb solemnitat conforme desitjava el bisbe Vic. Cant de	22 – 09 – 1575, f. 60r

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	completes	
Fonts baptismals	Es deixen sense efecte les reparacions per falta de diners	17 – 06 – 1592, f. 20r
Fortificació de Ciutat	Consulta que realitzà el bisbe Vic amb doctors teòlegs per si el clero mallorquí podia contribuir a la fortificació sense llicència del Papa	10 – 03 – 1576, f. 71r
Funeral i exèquies del pare del Bisbe Vic	Acord del capítol per a que de la mensa capitular es sufraguin les cinquanta misses que havien de celebrar-se a la capella de Sant Pere en sufragi del pare del Bisbe de Mallorca atesa la bona correspondència que sempre hi ha hagut del prelat amb el capítol	10 – 05 – 1585, f. 65r
Hospital General	Renúncia al càrrec de regents de l'Hospital per part dels Srs. canonges Albertí i Lloscos, entregant en conseqüència les claus. El capítol no admet la renúncia	09 – 06 – 1600, f. 309r
Immaculada Concepció	El bisbe Vic desitja la institució d'una confraria de la Immaculada i el capítol atorga aquest desig del prelat	12 – 12 – 1576, f. 100r
“	Festa. El bisbe Vic vol pagar les distribucions de la festa de la Concepció, és a dir, Aloi i distribucions que paga el capítol	28 – 11 – 1584, f. 45r
Indulgència	Concessió d'indulgència plenària per deu anys, obtinguda a Roma pel bisbe Vic, pel qui visitessin la Seu el dia de la Immaculada Concepció	28 – 11 – 1584, f. 45r

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Jesuïtes	Concessió de 40 ll. als pares jesuïtes com auxili per a la fàbrica del nou col·legi	18 – 05 – 1590, f. 314r
“	Concessió de 100 ll. de moneda mallorquina als pares jesuïtes del col·legi de Montision de Ciutat per sustentat la seva pobresa, per menjar i els vestits	05 – 12 – 1596, f. 177r
Litúrgia catedralícia	Instància del bisbe Vic en referència a les reformes dels oficis divins conseqüents a l'adopció del Breviari i Missal romà, s'anomenen executors els canonges Tries i Catlar prèvia consulta al Dr. Joan Binimelis i el Rvnd. Joan Mas	04 – 12 – 1585, f. 91r
Llànties	Fabricació d'una llàntia de plata i 200 onzes de pes, i que es retiressin les llànties petites que havien fet els gremis	26 – 01 – 1601, f. 327r
“	Gremi de blanquers de Mallorca. Oferí una llàntia per a que cremi davant l'altar major de la Seu	24 – 07 – 1602, f. 373r
Llibreria	Es manà fer un inventari dels llibres existents	11 – 02 – 1594, f. 81r
Llibres del Cor	Es responsabilitza al bidell Joan Fe per al càrrec de tancar els llibres del cor	16 – 04 – 1586, f. 110r
Llit de la Verge	S'encarregà al canonge Abrines menor, les gestions per a la construcció d'un llit per a la Seu	08 – 01 – 1578, f. 142r
Monges de sant Jeroni de Ciutat	Cessió d'un frontal o pali d'altar de la capella de la Verge del claustre per a la	24 – 09 – 1586, f. 130r

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	festivitat del seu titular	
Patrona de Mallorca	Acceptació de la Puríssima Concepció de Maria a proposta del bisbe Vic com a patrona de l'illa	10 – 03 – 1576, f. 72r
Paviment o trespol	L'adequació en pedra de Santanyí	04 – 03 – 1590, f. 309r
“	El nivell del pis de la Seu sigui el púlpit major	22 – 11 – 1591, f. 369r
Portal major	Oferiment del bisbe Vic per a construir el nou portal major de la Seu. Agraïment del capítol autoritzant-li posar el seu escut d'armes	17 – 04 – 1587, f. 156r
“	Aprovació del plànol i dibuix del nou portal major, sufragat pel bisbe de Mallorca	27 – 07 – 1590, f. 322r
“	Prohibició que els mestres artífexs del portal major prenguin materials de la fàbrica de la Seu sense la llicència dels canonges protectors	18 – 09 – 1592, f. 31r
Presó	Presó episcopal. Es duen a terme les rehabilitacions necessàries a la presó del palau episcopal	07 – 05 – 1573, f. 151r
Reliquiari de la Llet de la Verge	Pagament del dibuix que havia fet el mestre Gaspar Janer del dit reliquiari, del mateix fons econòmic d'on s'havia de pagar la manufactura del mateix	02 – 10 – 1579, f. 193r
“	Manament de fer el dit reliquiari	05 – 01 – 1583, 329r

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Reliquiari de la Veracreu	Adob dintre de la Seu i no fora d'ella	05 – 09 – 1584, f. 27r
Rellotge	Nomenament de rellotger major de la Seu a Melcior Coll amb salari de 6 ll.	08 – 07 – 1575, f. 53r
Retaule	Que es faci un retaule de fusta on es pintin les armes gentilícies dels fundadors d'almoines a la Seu	30 – 10 – 1596, f. 158r
Sepulcre canonical	Dotació de pedres de marbre adornades al sepulcre dels canonges per denotar l'honor i distinció	13 – 03 – 1596, f. 155r
Sermó de Pasqua	Pronunciat, segons costum antiga, en el púlpit major	20 – 03 – 1578, f. 151r
Sínode diocesà	Celebració del sínode, presidit pel bisbe Vic, qui manà l'elecció de dos canonges adjunts o assistents i altres dos per dir els evangelis	30 – 01 – 1577, f. 105r
“	Publicació dels decrets sinodals per part del bisbe de Mallorca, lectura a l'aula capitular en presència dels canonges i tots els capellans de la diòcesi	08 – 01 – 1589, f. 245r
“	Notificació del bisbe al capítol per a la celebració del sínode el primer diumenge d'octubre	16 – 02 – 1592, f. 31r
Veracreu	Donació d'un tros de la Veracreu a les monges concepcionistes de Sineu	18 – 03 – 1602, f. 361r
Vicari capitular	Creació d'aquesta dignitat suggerida pel	20 – 07 – 1576, f.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
 DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	bisbe Vic	86r
Visita pastoral	Celebrada disposant manaments en relació a les misses, relíquies i reliquiaries, ornaments litúrgics i missals	26 – 08 – 1588, f. 229r
“	Anunci del bisbe Vic per a la seva celebració la tercera festa de Pentecostes	07 – 05 – 1597, f. 228r

3.2.4. Els llibres de fàbrica que consagraren la Seu

L'Arxiu Capitular de Mallorca (ACM) custodia una gran diversitat de fonts documentals que contenen notícies, entre d'altres, del procés constructiu de l'edifici religiós més important de Mallorca.

Els llibres de fàbrica de 1600 a 1602 corresponents a la consagració de la Seu de Mallorca⁹⁵² són, per una banda, els testimonis més fidedignes a principis del Barroc de l'administració de les obres i, per l'altra, la demostració dels benefactors que les patrocinaren i dels artífexs que hi treballaren.

Si el procés constructiu és captivant, el seu finançament suposa un capítol tan apassionant com el primer, ja que en ell intervingueren tots els estaments socials que en aquell moment cristal·litzaven la societat barroca de Mallorca⁹⁵³.

En ells hi figuren dades relacionades amb l'economia, el finançament, les parròquies, els mestres picapedrers, artífexs, ferrers, fusters, pintors i les pedreres que subministraren els materials per bastir la fàbrica catedralícia.

L'administració de totes aquestes aportacions econòmiques i el seu ús per a les obres de la fàbrica recaigué en el capítol de la Seu. La institució capitular assumia doncs, la direcció de les obres, contractava al mestre major i la resta d'artistes vinculats a la construcció.

El pes de la gestió requeia en el procurador major, càrrec assignat a un canonge o un prevere; però de fet, qui seguia directament el ritme constructiu i qui vetllava els llibres de comptabilitat era el procurador menor, ofici en el que era nomenat un beneficiat⁹⁵⁴.

⁹⁵² Fàbrica és el nom que rep l'organisme encarregat de l'administració dels béns i rentes de la Seu.

⁹⁵³ M. Carbonell afirma que "l'arquitectura eclesiàstica mallorquina del segle XVI és un tema d'estudi pràcticament inèdit, un terreny inexplorat i incòmode de travessar (...) Entre els religiosos, l'edifici més important que es va bastir o, més ben dit, acabar fou la catedral, mantenint-ne com és natural l'esquema global i les formes originals". CARBONELL, M., "L'art del Renaixement i del Barroc", *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230 – 1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 496–497.

No oblidem, segons l'esperit contrarreformista, que la implementació dels decrets tridentins en els aspectes litúrgics i religiosos⁹⁵⁵, convertí Mallorca en un nou cresol d'experiències artístiques al servei de la renovació de la fe.

El 1601 l'edifici era acabat i consagrat, i és en aquesta eclosió arquitectònica on centrarem la nostra investigació. L'edificació religiosa més emblemàtica de Mallorca és la catedral⁹⁵⁶, iniciada a principis del segle XIV pel rei Jaume II i des del punt de vista de la història de la comptabilitat, els llibres de fàbrica que analitzarem constitueixen un vertader sistema comptable no mercantil⁹⁵⁷.

⁹⁵⁴ El procurador menor era realment, el responsable de la construcció de la catedral i de l'organització de tot el cerimonial interior. Per tant, l'administració de la fàbrica quedava registrada en els llibres de l'obra, també coneguts com a llibres de comptes. Aquestes sèries ens permetran copsar aspectes de la vida social i econòmica d'aquella illa que veié consumada l'obra de la Seu a Ciutat.

⁹⁵⁵ Decret sobre la invocació, la veneració, les relíquies dels sants i sobre les imatges sagrades (3 de desembre de 1563), can. 1820–1835. Citat a *Concilium Tridentinum, Diariorum, Actirum, epistularum, tractatum nova collectio*, Friburg, 1901, p. 1077–1079; *Canones et decreta Concilii Tridentini ex editione romana a M D CCCXXXIV repetiti*, Leipzig, 1853, p. 392ss.; *Sacrorum Conciliorum nova et amplissima collectio*, Leipzig, 1901–1927, 171A–172C; *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bologna, 1962, p. 774–776.

⁹⁵⁶ Catedral del grec *cathedra* (cadira alçada), segons Sebastián de Covarrubias (1539 – 1613) “vale la yglesia en la cual reside la silla archiepiscopal o obispal; y así en la corona de Aragón, especialmente en Valencia, llaman Seu a la iglesia mayor y catedral, que vale tanto como silla, porque silla denota jurisdicción”. Vegeu el diccionari del canonge de Cuenca titulat *Tesoro de la lengua castellana o española* (Madrid, 1611), f. 211v.

⁹⁵⁷ Aquesta investigació analitza dos llibres de fàbrica de 1600 a 1602 (rebudes i dates) custodiats a l'ACM i en els quals es pal·les com el clero capitular va succeir des de feia tres segles al Rei davant la responsabilitat de l'edificació, designant pel seu control a dos canonges obrers (Antoni Gil i Antoni Amoròs) i a un sots - obrer (Antoni Gual) amb funcions de tresorer i comptable. Seguint en part l'opinió de Guillem Forteza, la monarquia mallorquina no desitjava construir una nova Seu. La intenció del rei Jaume II era construir una capella reial que s'integrés a l'absis de la vella construcció que ja hi havia (antiga mesquita, purificada en temps del Conqueridor). FORTEZA, G., “Les determinants gòtiques de la catedral de Mallorca. Estat de l'arquitectura en temps de Jaume I”, *Estudis sobre arquitectura i urbanisme*, vol. I - II, Barcelona, 1984, p. 5 - 28. Per analitzar el significat de les catedrals europees hem de tenir en compte el seu origen medieval. L'historiador de l'art Elie Faure afirmava que les catedrals eren el producte de la col·lectivitat, l'obra del poble encarnada a l'esperit municipal que culminà a la Baixa Edat Mitjana. BONET, A., “La catedral y la ciudad histórica”, *Las catedrales españolas en la Edad Moderna*, Madrid, 2001, p. 11–26. Les catedrals, cronològicament, són posteriors a la societat feudal,

Aquests dos llibres de fàbrica de la Seu desvetllaran primordialment els sistemes de finançament, la gestió administrativa, els processos constructius de la catedral, l'organització de la feina i la menestralia mallorquina que treballà als inicis del segle XVII.

Així doncs, cal destacar la important contribució eclesiàstica del bisbe Joan Vic i Manrique (1573–1604) i el capítol de canonges que, unes vegades amb entusiasme i altres amb diners, s'erigeixen, des del rigor litúrgic posttridentí, en els principals impulsors per a la consecució, finalització i sacralització de la Seu de Mallorca⁹⁵⁸.

militar i rural dels castells i monestirs. Amb el naixement de la burgesia i el desenvolupament civil de les ciutats, les catedrals adquiriren un protagonisme tan gran que en la seva arquitectura es plasmaren ideals d'una nova societat urbana. Des del punt de vista funcional, foren centres religiosos i a la vegada cívics, edificis estrella i autèntiques corones de la ciutat.

⁹⁵⁸ Gràcies al P. Villanueva, la literatura de mitjans s. XIX ha salvaguardat aquest període: “Durante todo el siglo XVI fue continuándose la obra, hasta que a finales del mismo llegó a su conclusión. El 8 de agosto de 1578 eligió el capítulo, maestro mayor a Miguel Garcia por renuncia de Juan Armengual. En enero de 1595 fue nombrado Antonio Fornari (Act. Cap.). De la construcción de la puerta mayor, he visto en la citada Consueta de la sacristía la nota siguiente: “Lo Ilustris. et Reverendis. Monsenyor Joan Vich y Menrich, Bisbe de Malorques, beneí el 28 de noviembre de 1592, lo día de Sant Simo y Judes, la primera pedra del portal major après vespres. Lo mestre de aquell es mestre Antoni Verger. Y dit portal se fa de dines de dit Reverendis. Senyor Bisbe”. Concluyese esta puerta en 1601, en cuyo año, a 19 de diciembre, resolvió el Capítulo “quod praeparentur omnia necessaria ad secretionem ecclesiae Sedis, quae fiet quamprimum fieri poterit”. Esta es la única memoria que he hallado relativa a la consagración de esta catedral, la cual por ningún camino me consta ni se verificó. VILLANUEVA, J., *Viaje literario a las Iglesias de España*, vol. XXI, Madrid, 1851, p. 114–115.

3.2.5. El ritme de les obres

En el segle XVI l'activitat constructiva de la Seu experimentà un fort creixement en relació a la del segle anterior⁹⁵⁹.

En aquest sentit J. Domenge afirma que “las cuatro crujías que faltaban, o sea la otra mitad de la catedral de Palma, se edificaría ya a finales del siglo XVI, a un ritmo inusitadamente veloz, entre 1570 i 1585”⁹⁶⁰.

Recordem que el bastiment de les naus catedralícies quedà paralitzada l'any 1460 i es reactivà a finals del Quatre-cents amb la construcció del portal de l'Almoina l'any 1499 per part de Mn. Guillem Sagrera, fill del cèlebre mestre picapedrer Guillem⁹⁶¹.

Una eufòria constructiva com aquesta només era possible amb un suport ciutadà ampli, continu i eficaç, que involucrava les institucions públiques, els col·lectius professionals i les voluntats personals: fossin les aportacions de solvents benefactors, fossin les petites almoines provinents dels sectors més humils, com per exemple els calderers.

Tal i com afirma Joan Domenge, tractant-se la Seu de Mallorca “d'un edifici que havia començat com a iniciativa reial, per força s'havia de ressentir de la caiguda de la monarquia autòctona”⁹⁶². Si la construcció dels dos primers trams de la Catedral va ser relativament ràpida, a partir del tercer, el ritme de l'obra fou més lent, en part perquè es posà l'afany en l'avenç de les capelles i l'obratge del Portal del Mirador.

⁹⁵⁹ PERELLÓ, A. M., *Esglésies dels segles XVII i XVIII a Ciutat de Mallorca*, Palma, 1985.

⁹⁶⁰ DOMENGE, J., “La arquitectura en el reino de Mallorca, 1450 – 1550. Impresiones desde un mirador privilegiado”, *Artigrama*, núm. XXIII, Zaragoza, 2008, p. 188.

⁹⁶¹ PIFERRER, P., *Recuerdos y bellezas de España: Mallorca*, 1842, p. 264. El portal de l'Almoina donava pas aleshores a un espai obert al claustre on s'edificarien la darrera nau de cinc claus de volta (1517 – 1518) essent el mestre major Jaume Creix. El 20 de juliol de 1593 es pagaven 4s. al genovès Jacobo Bonanat “per civellar el llindar del portal de l'Almoina”. (ACM, *Llibre de la fàbrica de la Seu 1592 – 1593*, sig. 1841, f. 56r.).

⁹⁶² DOMENGE, J., “L'art gòtic a Mallorca”, *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230 – 1715)*, Barcelona, 2004, p. 251.

Les expectatives del capítol eren massa optimistes pel que fa a la construcció dels trams centrals. La manca de recursos féu que s'anessin construïnt a poc a poc durant el segle XV (sota la direcció de Guillem Sagrera, Arnau Piris i Joan Sagrera) i part del segle XVI.

El desenvolupament quantitatiu de les rentes capitulars va facilitar al capítol, a través d'una considerable assignació, desenvolupar l'esperit tridentí. D'aquesta forma acompliren el desig d'ostentació d'un grup d'elit en el seu afany de perpetuar la memòria i poder, mitjançant un procés accelerat de magnificència de la religió i l'exaltació del culte⁹⁶³.

El dia 16 de gener de 1573 el capítol nomenà els seus oficials a seu vacant i encara restaven per cobrir les tres crugies. El bisbe Vic i Manrique⁹⁶⁴, recent nomenat pel Patronat Reial de Felip II i preconitzat al consistori cardenalici el 31 de juliol de 1573⁹⁶⁵ sota una pensió de 1.200 ducats, va voler assumir ell mateix la construcció de la sisena volta major⁹⁶⁶.

Incentivà igualment, determinades personalitats de l'entorn catedralici, els jurats, els gremis i famílies benestants perquè, a canvi de poder col·locar els seus escuts a les claus de volta, contribuïssin econòmicament a la conclusió de la fàbrica (mantenint l'esquema global i les formes originals). La celeritat fou immediata.

⁹⁶³ La codificació canònica del sacrifici de la missa fixat a Trento tingué com a conseqüència la celeritat en la fabricació de calzes de plata, altres peces d'aixovar d'altar i de vestidures litúrgiques. Vegeu RODRÍGUEZ, A., "Litúrgia y configuración del espacio en la arquitectura española y portuguesa a partir del Concilio de Trento", *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte*, Madrid, 1991, p. 43–52.

⁹⁶⁴ Joan Vic i Manrique de Lara, membre d'una distingida família valenciana, va ser bisbe de Mallorca gairebé trenta anys, des del 5 d'octubre de 1573 fins al 10 de maig de 1604, data en la qual va ser promogut a la seu de Tarragona amb pensió de 3'000 lliures segons consta als arxius consistorials vaticans del 27 de setembre de 1604 presidits pels cardenals Paravicino i Farnisio, respectivament. Vegeu ASV, *Archivio Consistoriale. Acta camerarii (1592 – 1605)*, n. 13, f. 404v.

⁹⁶⁵ Arxiu Secret Vaticà (ASV), *Archivio Consistoriale. Acta camerarii (1573–1583)*, n. 11, f. 134v.

⁹⁶⁶ ADM, *Visita pastoral*, 1575, núm. 10, f. 14r. Segons la visita pastoral de 1575, en aquest període s'està treballant al claustre de la Seu i els darrers trams de volta del temple. Segons J. M. Quadrado (*Islas Baleares*, Palma, 1969, p. 760) el 1573 es va iniciar el bastiment de la volta de la nau corresponent a la capella de sant Sebastià.

La suma major dels ingressos registrats en el llibre de fàbrica de 1574 “tocant a la seu vacant” fou de 5.633ll. 4s. i 4d.⁹⁶⁷, dels quals 1.844 ll. 1s. es destinaren directament a la dilatada nòmina de mestres picapedrers, manobres i mossos⁹⁶⁸.

Un any després s’afegiren Bartomeu i Joan Catany, Jeroni Mas, Antoni Sureda, Onofre Mesquida, Blai Cerdà, Antoni Amorós i Antoni Fornari⁹⁶⁹.

Ferrers, corders, trencadors i traginers de pedra de Lluçmajor, Portocolom, pedra de galga de Felanitx, pedra viva negre de Sóller i Deià, de la Font Santa i Rafalbeig, treballaren en coordinació per aconseguir cloure, el 16 d’abril de 1587, la darrera clau portadora de les armes del canonge Torroella i pintada per mestre Gaspar Gener per 9ll.⁹⁷⁰.

Amb aquest *modus operandi* cadenciós, el 1601 el capítol es podia plantejar la consagració de l’edifici, per bé que parts de la façana major encara no s’haguessin enllestit (la primera pedra fou col·locada pel mestre major Antoni Fornari en presència del bisbe Vic el 28 de novembre de 1592, festivitat de Sant Simó i Sant Judes)⁹⁷¹.

⁹⁶⁷ ACM, *Llibre de fàbrica de la Seu fet per mi Jordi Reus, prevere (1574–1575)*, sig. 1825, f. 59v.

⁹⁶⁸ ACM, *ibídem*, f. 108r–230v. Foren: Joan Amengual i Antoni Amengual, Mateu Mut, mestre Noguera, Antoni Lladó, mestre Seguí, Antoni Roig, Domingo Marimón, mestre Garcia, Francesc Cardell, Francesc Vidal, Maties Puigserver, mestre Dalmau, Sebastià Ripoll, Pere Sagrera, Gaspar Quintana, mestre Salvador, Guillem Tallades, Andreu Valls, Miquel Tallades, Joan Berga, Joan Reus, Joan Garau, Joan Botilles, Joan Xamena, Bartomeu Amengual, Antoni Joan Fuster, Antoni Berard, Rafel Colom i Bartomeu Llambies.

⁹⁶⁹ ACM, *Llibre de fàbrica de la Seu (1575–1577)*, sig. 1827, f. 105r.

⁹⁷⁰ ACM, *Llibre de fàbrica de la Seu (1587–1588)*, sig. 1838, f. 47v. Aquesta feina no li pagaren fins el 23 de desembre de 1588 (ACM, *Llibre de fàbrica de la Seu 1588–1589*, sig. 1839, f. 55v.).

⁹⁷¹ ACM, *Llibre de fàbrica de la Seu (1592–1593)*, sig. 1841, f. 56r. “A dia 3 d’octubre de 1592 es pagà a mestre Jaume Mateu, 20s. a bon compte per llevar la terra i preparar la plaça de la Seu”; f. 79r. “A 3 d’octubre de 1592 es pagà a mestre Damià Serra, 3s. pels claus que havia de clavar a les anelles, el pany i baula en el portal de Monsenyor Vic”.

Segons M. Carbonell la coherència de la traça fou alterada a la façana major, malgrat a la resta si es volia mantenir la lògica més elemental, les solucions només podien ser gòtiques⁹⁷².

Fins a les acabances del segle XVI no es pot constatar un procés de depuració del llenguatge renaixentista, mèrit sobretot d'Antoni Verger –pioner en el tipus de portada absidal a la façana major de la Seu, tipologia que perdurarà tot el segle XVII) i Jaume Blanquer, “dos polifacètics artistes que compaginaven l'ofici d'escultor amb la traça arquitectònica”⁹⁷³.

Les cerimònies, els rites i el desenvolupament de noves pràctiques devocionals, potenciades per la Reforma primer, i imposades per bisbes postridentins com Joan Vic i Manrique després; generà un nou concepte d'espai sagrat que obligà a l'adequació dels edificis religiosos com la Seu.

A més, s'intensificà dins les catedrals del segle XVI pel seu alt contingut simbòlic i la seva directa associació amb el poder i la ideologia dominants.

Exempli gratia. El virrei de Mallorca Ferran de Zanoguera, el 26 de febrer de 1600, dispensà 75 ll. per a l'oli de la llàntia de Sant Pere⁹⁷⁴, unes peces que fabricava el mestre vidrier Figuera⁹⁷⁵, els argenters Gregori Gener i Francesc Oller⁹⁷⁶ i netejava madò Mariana de l'hospitalet⁹⁷⁷.

⁹⁷² CARBONELL, M., “L'art del Renaixement al Barroc”, *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230–1715)*, Barcelona, 2004, p. 497.

⁹⁷³ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 505.

⁹⁷⁴ ACM, *Llibre de l'administració de la custòdia de la sagristia de la Seu, administrada per mi Bartomeu Albert, prevere i doctor teòleg (1600–1601)*, sig. 1283, f. 116r.

⁹⁷⁵ ACM, *ibídem*, f. 132r. “Dimarts 29 de maig de 1601 he pagat mestre Figuera, vidrier, 15s. per les llànties de la Seu”. Un any abans, el 14 d'agost de 1599 cobrà 10s. per quatre llànties (ACM, sig. 1282, f. 133v.).

⁹⁷⁶ ACM, *ibídem*, f. 134r – 136v.

⁹⁷⁷ ACM, *ibídem*, f. 132r. “Dilluns 20 de juny de 1600 pagui 2s. a madò Mariana de l'hospitalet per fer netes les llànties d'argent”.

Per la seva banda, el courer mestre Bonnín adobava canelobres de llautó⁹⁷⁸ sota la direcció de l'argenter Lluç Marsà⁹⁷⁹, el pintor Pau Puigserver pintava el ciri de Maria⁹⁸⁰, el brodador Pere Desí apedaçava amb fil de seda els pal·lis, les capes i casulles⁹⁸¹; el seu company també, el brodador Pere Ferrer, fabricava un pali de xamellot negre per a les misses de rèquiem⁹⁸².

Aquest escenari de producció frenètica no s'estalvià de robatoris produïts a la sagristia catedralícia, per exemple, el succeït a l'argenter Bartomeu Morro⁹⁸³.

La reforma dels espais rituals, l'annexió de sagraris, capelles funeràries i dependències funcionals pel normal desenvolupament del culte i de l'activitat dels capítols (sagristies, capelles i llànties, retaules, sales capitulars, claustres, etc.) constitueixen una manifestació brillant d'aquest fenomen, comparable tan sols amb el gran desenvolupament que durant la segona meitat del segle XVI arribaren en aquest àmbit les imatges devocionals i les arts sumptuàries⁹⁸⁴.

⁹⁷⁸ ACM, *Llibre de l'administració de la custòdia de la Seu administrat per mi Antoni Pascual, prevere (1601 – 1602)*, sig. 1284, f. 131r. “Dimarts a 27 de març de 1601 pagui a mestre Bonnín, courer, 2s. per adobar tres canelobres de llautó”.

⁹⁷⁹ ACM, *ibídem*, f. 139r. “Diumenge a 24 de març de 1602 he pagat al mestre Lluç Marsà, argenter, 8ll. 12s. per tota la feina i adobs d'encensers i totes les altres feines de la sagristia en el decurs de l'any”.

⁹⁸⁰ ACM, *ibídem*, f. 132r. “Diumenge 15 d'abril de 1601 he pagat a mestre Pau Puigserver, pintor, 2s. per pintar el ciri de Maria”.

⁹⁸¹ ACM, *ibídem*, f. 132r. “Dijous 12 d'abril de 1601 he pagat a mestre Pere Desí, brodador, 32s. 4d. per tanta seda i fil que han servit per adobar els palis, capes i casulles”.

⁹⁸² ACM, *ibídem*, f. 136r. “Divendres 5 d'octubre de 1601 he pagat a mestre Pere Ferrer, brodador, 16ll. 2s. 2d. pel valor d'un pali de xamellot negre el qual serveix per a les misses de rèquiem”.

⁹⁸³ ACM, *Llibre de l'administració de la custòdia de la Seu administrat per mi Antoni Pascual, prevere (1602 – 1603)*, sig. 1285, f. 105r. “Divendres 24 de gener de 1602 he rebut de mestre Bartomeu Morro argenter, 40ll. les quals paga per a compte d'aquells 105ll. 10s. del robatori a el qual està condemnat a pagar a la sagristia de la Seu per l'argent dels dos encensers que li robaren”.

⁹⁸⁴ La publicació, per una banda, el 1564 dels decrets del Concili de Trento, que foren incorporats a l'ordenament civil per una reial cèdula de Felip II el dia 12 de juliol del mateix any i, per l'altra, la promulgació per sant Pius V el 1568 i 1570 respectivament del Breviari i Missal, tingué evidents repercussions a diferents àmbits com el de la doctrina dels sacraments i la litúrgia. Per exemple respecte les misses: “A 17 d'agost de 1601 fa memòria Antoni Pascual, prevere i custos de la sagristia de la Seu, de com es posà una llàntia xica d'argent a la capella de Sant Pere, la qual fou per deïxa i testament del Sr.

Podem acabar dient que el Sis-cents a Mallorca fou una època de gran religiositat deutora de l'esperit contrareformista procedent del concili de Trento.

Sota el concepte de pietat i devoció barroca, i sense oblidar la força de la seva implantació amb l'arribada a Mallorca el 1573 del bisbe Vic i Manrique, s'instal·là una nova sensibilitat que intentà canalitzar tot tipus de sentiments, en el context d'un catolicisme militant interessat en trobar unes formes noves de manifestació religiosa que moguessin als cristians a la fe i devoció.

Pedro Marcado, majordom de l'Il.lustríssim Sr. D. Lluís Vic i Manrique, virrei de Mallorca". ACM, *Consueta de Sagristia*, sig. 3400, f. 119r.

3.2.6. Recursos financers: donacions i fundacions piadoses

Com hem vist anteriorment, el prestigi de la corporació capitular mallorquina i la seva reconeguda solvència econòmica propiciaren que, durant segles, fos dipositària de nombroses donacions i alhora partícip d'infinat de fundacions piadoses.

Quines eren les dignitats de la Seu entre el 1599 i 1600 que administraven principalment, el capítol i la fàbrica artística?

El llibre de la mensa capitular d'aleshores, administrat pel procurador Mn. Francesc Ferragut Taxaquet, és explícit⁹⁸⁵: Jeroni Safortesa (degà), Gregori Safortesa (ardiaca) i els canonges Jeroni Garau, Ugo de Palou, Bernat Umbert, Guillem Andreu, Pere Abrines, Rafel Albertí, Joan Amengual, Antoni Amorós, Francesc Sansaloni, Mateu Mallol, Pere Onofre Verí, Llucià Nadal, Joan Lloscos, Pere Ensenyat, Jeroni Catlar, Jeroni Fortesa, Joan Seguí, Antoni Gil i Antoni Gual.

Per a les famílies nobles del segle XVI, substrat genealògic del poder capitular mallorquí, el col·leccionisme d'objectes d'art portava dos sentits: per una banda, era una demostració del gust personal però, per l'altra banda, denotava la condició aristocràtica, sense oblidar que en la possessió d'algunes peces d'orfebreria i pintura es mesclava el component artístic amb l'econòmic⁹⁸⁶.

Els llibres de testaments de la Seu deixen entreveure alguns llegats canònics i civils que reafirmen aquesta posició i el compromís garant per al finançament de la fàbrica.

El 28 de juliol de 1597 el canonge Agustí Pol, a més de satisfer en 20s. al bisbe Vic, deixà un calze d'argent a la parroquial de Binissalem i un aixovar litúrgic complet al seu nebot Mn. Bartomeu Mas (casulla, tepit i amit) complementat en 30 lliures⁹⁸⁷.

⁹⁸⁵ ACM, *Llibre de rebudes i dates de la Mensa Capitular*, sig. 2895, f. 4r-30r.

⁹⁸⁶ CARBONELL, M., "Dos retrats cincentistes del canonge Jeroni Garau", *BSAL*, vol. LIII, Palma, 1997, p. 119-128.

⁹⁸⁷ ACM, *Llibre primer dels testaments*, sig. 3392, f. 55v. Miquel Sans notari.

Per la seva banda el 16 de desembre de 1573, el canonge Antoni Torroella, enterrat en el vas dels canonges de la Seu, deixà 5 lliures per a la fàbrica de la Seu, la mateixa quantitat instituïda per a la confraria de Sant Pere i Sant Bernat, l'Hospital General i als pares de la Companyia de Jesús de Montision⁹⁸⁸.

Altrament, el canonge Lluçà Nadal deixà el 6 d'abril de 1600 tots els seus béns als administradors de les almoines de la Seu, als seus germans Antoni i Francina, al seu nebot Francesc; menys una part destinada als pobres de Sóller⁹⁸⁹.

En referència als llegats civils cal destacar els següents: el mercader Antoni Blanc deixà 5 lliures per a l'obra de la Seu⁹⁹⁰, el notari Antoni Marc 20 sous de moneda de Mallorca⁹⁹¹, el beneficiat Mn. Joan Mas 100 sous de moneda mallorquina⁹⁹², el balliu Fra Ramon de Verí 150 lliures⁹⁹³ i, finalment, 100 lliures per part de Catalina Pacs Calvo, vídua del procurador reial Nicolau de Pacs, fundadora del convent de monges "Recoletas" i germana de Jerònima Calvona monja del monestir de Santa Magdalena⁹⁹⁴.

⁹⁸⁸ ACM, *ibídem*, f. 62r. El canonge Agustí Ferragut en fou testimoni. A. Torroella morí el 3 de novembre de 1577.

⁹⁸⁹ ACM, *ibídem*. Testament n. 1. Notari Melcior Sans.

⁹⁹⁰ ACM, *ibídem*, f. 15r. Notari Melcior Sans. A més, 3 ll. per a la confraria de la Nostra Senyora del Claustre.

⁹⁹¹ ACM, *ibídem*, f. 20v. El 12 de novembre de 1594 els marmessors foren els canonges Jeroni Garau i Agustí Pol, fou enterrat en el vas dels confreres de Sant Pere i Sant Bernat sufragant 100 misses en honor a la seva ànima a dit altar de la institució. Fou redactat pel notari Miquel Amengual.

⁹⁹² ACM, *ibídem*, f. 51r. El 16 d'abril de 1596 deixà 5s. pel dret episcopal del bisbe Vic i 10 ll. a la sagristia catedralícia per a l'obra d'un Sant Joan de *bulto* de llenyam daurat per posar alguna relíquia de l'Evangelista. A més a més, llegà 3 ll. a les capelles de les Ànimes en el Purgatori, Sant Sebastià, Nostra Sra. del Claustre i de sant Bernat, respectivament, per a dotació d'ornaments litúrgics.

⁹⁹³ ACM, *Llibre segon dels testaments*, sig. 3393, f. 40r. Donació feta davant el bisbe Vic i l'ardiaca Gregori Safortesa l'1 d'agost de 1582.

⁹⁹⁴ ACM, *ibídem*, f. 206r – 211r. Completà la donació amb una peça d'orfebreria: "Ítem vull i man que aquell gesserant d'or que estava a la casa de Bartomeu Calvo, mon pare, sia donat a la sagristia de la Seu de Mallorca i posat per honra i glòria de Déu i Senyor, a la custòdia del Santíssim Sagrament en la qual hagi d'estar perpètuament per virtut del present llegat".

La catedral irradiava activitat artística al marge de certs canonges que, segons veiem a la consuetud de sagristia, es convertiren en col·leccionistes d'excepció⁹⁹⁵.

La importància de les rentes de la Seu de Mallorca a principis del XVII fruit d'una sàvia gestió, recolzada en una administració capitular sòlida, garantia l'ús dels recursos financers d'aquests dos llibres de fàbrica que analitzarem.

En conseqüència, la seva aplicació es materialitzava per una part, en cometre importants empreses artístiques com l'acabament dels trams i la fàbrica escultòrica del portal concepcionista; i per l'altra, sustentar la conservació del patrimoni catedralici i l'expeditesa litúrgica diària.

Per exemple, el llibre del clavari de la Seu Jaume Cererols datat el 1600 registrà uns ingressos de 2.608 lliures distribuïts en partides de censals (20 ll. 8 s. de Joanot Sureda Tomàs, 41 ll. 8s. 3d. de Gaspar de Villalonga)⁹⁹⁶ o, per exemple, donacions del bisbe Vic i Manrique per pagar el salari anual del mestre de capella Pau Villalonga (204 ll.)⁹⁹⁷.

Aquesta tipologia, a més, ofereix un testimoni fidedigne per l'art cristià, corresponent a la celebració del Davallament de la Creu. El fuster major Rafel Poquet cobrava 2 ll. 10 s. per a la construcció del cadafal i els diferents personatges de l'episodi de la Passió de Jesús eren Mn. Pi (Sant Pere, 1ll, 10s.), Mn. Joan Fe (Sant Joan, 15s.), Mn. Onofre Catany (Pilat, 6s.), un minyó (Maria, 6s.) i dotze capellans més (dotze apòstols, 2ll, 8s.)⁹⁹⁸.

El mateix any, el baciner del llibre de les Ànimes en el Purgatori de la Seu, Mn. Antoni Pascual registrava diversos pagaments que demostren el ritme devocional que es vivia a la Seu: al pintor Pau Puigserver 3s. per pintar tres ciris del Dijous Sant (Casa Santa), al

⁹⁹⁵ ACM, *Consuetud de Sagristia*, sig. 3400, f. 7v. Dóna fe Antoni Vinyes, prevere i custos de sagristia de la Seu. "Dissabte dia 14 d'abril de 1584, a la nostra comissió del Reverend capítol, els Il·lustres i Molt Reverends Srs. Jeroni Fortesa, degà; i Joan Abrines, canonge, donaren un tros de *Lignum Crucis* a la parroquial de Marratxí. En nom de la parròquia vingué el Rvnd. Sr. Antoni Mascaró, paborde, qui recollí el citat tros a la sagristia de la Seu dins una capsa d'ivori que contenia més trosos".

⁹⁹⁶ ACM, *Llibre de clavari (1599-1600)*, sig. 641, f. 7v-8v.

⁹⁹⁷ ACM, *ibídem*, f. 27v.

⁹⁹⁸ ACM, *ibídem*, f. 36v.

llibreter Antoni Morlà 7s. per adobar el missal de la capella de les Ànimes i a la sagristana de Sant Jeroni 4s. per fer nets tots els corporals⁹⁹⁹.

Les sumes i partides econòmiques procedien de diferents àmbits: per exemple, en el llibre de confreres de Nostra Senyora del Claustre de la Seu de 1600 verifiquem per una banda, una assignació anual procedent del castell reial donada pel virrei de Mallorca i capità general de la majestat Ferran de Zanoquera (19s.) i per l'altra, la mateixa quantitat del cor del bisbe Vic¹⁰⁰⁰.

El total d'aquest any foren 110 ll. 9s. i 7d. que es gastaren, entre altres despeses, en "armar" el llit de la Verge (Rafel Poquet, fuster major, 20 s.) i pagar dues "raimes" d'imatges de l'Assumpció (Gabriel Guasp, llibreter, 6 ll.)¹⁰⁰¹.

A partir de 1573, l'arribada del bisbe Vic esdevé la força imprescindible per acabar el conjunt arquitectònic¹⁰⁰² assumint el finançament de la sisena volta major¹⁰⁰³.

Des d'aquesta perspectiva hem de mirar la Catedral de Palma. Una empresa constructiva que constituí la més ambiciosa aposta artística del seu episcopat, i aquella amb la que se va sentir plenament identificat.

⁹⁹⁹ ACM, *Llibre de les Animes em el Purgatori (1600)*, sig. 3179, f. 25r–35v. El 18 d'abril de 1603, l'argenter Pere Joan Aguiló cobrà 8 s. per fabricar uns purificadors per a la capella i el llibreter Antoni Perpinyà 6 s. per "apedassar" un missal. (ACM, *Llibre de les Animes em el Purgatori (1603)*, sig. 3181, f. f. 36r).

¹⁰⁰⁰ ACM, *Llibre dels confiares de Nostra Sra. del Claustre de l'Assumpció de la Seu (1600)*, sig. 3215, f. 23r. Els oïdors de comptes eren els canonges Joan Lloscos i Pere Ensenyat.

¹⁰⁰¹ ACM, *ibídem*, f. 34v. Els pagaments es feren el 16 i 23 d'agost de 1600.

¹⁰⁰² ACM, *Acta Capitular (1573–1583)*, sig. 1632, f. 29r. *Ingressus Rvndi. Joannes Vich Episcopus. Domini die V mensis octobris M D LXXIII. Dictis die et anno eficiet et anti folis. Ortum oppalis ad portum presents civitatis multus Illus. Et Rm. Domini Don Joannes Vich et Manrique Dei et apostolice sedis gratia episcopus maioricensi est de consilio sua matis eium virgini. f. 29v. Nos Don Joannem Vich et Manrique (...) ratificando est confirmando (juraris juramento) de observandis statutis et consuitudinibus huius que per Rdm. Franciscus Ferrer presbiterium ad hoc est alia per nos legitimus constitutum juramens.*

¹⁰⁰³ Els dos trams que mancaven, segons Joan Domenge, per arribar a la façana s'alçaren ràpidament gràcies als donatius que feren determinades personalitats del món religiós, incentivades pel cap episcopal i per l'orgull de veure les seves armes esculpides a les claus de volta de la Seu. DOMENGE, J., "Tres segles d'obres a la Seu (segles XIV – XVI)", *La Seu de Mallorca*, Palma, 1995, p. 31.

El sosteniment de la fàbrica de la Seu s'assentà en la recaptació d'un important nombre de rentes. Totes elles contribuïren a finançar la construcció, essent el termòmetre perfecte per entendre un dels períodes de major opulència econòmica de la Catedral¹⁰⁰⁴.

Per exemple, el llibre dels Quatre Rams administrat el 1601 per Mn. Miquel Aguiló, procurador del capítol, a part d'indicar-nos les assignacions mensuals que rebien el bisbe Vic (20 ll.), canonges (10 ll.), domers (3 ll. 6 s. 8 d.), primatxers (2 ll. 4 s. 6 d.), subdiaconils (1 ll. 15 s. 11 d.) i demés dignitats; la celeritat en el bastiment de la Seu quedà demostrada pagant 25 ll. cada mes¹⁰⁰⁵.

¹⁰⁰⁴ Malgrat no disposam de totes les dades, la separació de l'estament episcopal i capitular, l'administració dels béns de fàbrica la portava el bisbe; més endavant el prelat deixarà l'administració en mans de les parròquies, degut a les herències dels decrets conciliaris tridentins cedint l'adequació, el decoro i l'embelliment de les esglésies.

¹⁰⁰⁵ ACM, *Llibre dels Quatre Rams (1601)*, sig. 486, f. 30r-31v. L'activitat constructiva que es traspua d'aquesta tipologia documental va més enllà de l'acabament de les naus. Per exemple, es pagaren al mestre major Antoni Fornari, 18 s. i 8 d. per adobs a la casa del canonge Lluçà Nadal i 6 ll. 1 s. i 10 d. pel mateix concepte a la casa del bidell.

3.2.7. Vic i la concessió del crèdit de la seu vacant per a la finalització del temple

Vic i Manrique alenà el seguiment constructiu, orfe econòmicament fins a la seva arribada l'any 1573, iniciant-se *a posteriori* un relació especial que l'ha identificat sense fissures, amb la figura del bisbe valencià.

El 22 de desembre de 1572 el rei Felip II, des del palau del Pardo (Madrid), envià una carta al Papa Gregori XIII a través del seu ambaixador Joan de Zuñiga, on li expressava la voluntat de concedir el crèdit de la seu vacant a la fàbrica de la Seu de Palma “por ser obra de tal calidad y para servicio del culto divino”¹⁰⁰⁶.

Facem un breu apunt entorn a la diplomacia espanyola. El govern de l'Església des de Roma afectava a tots els regnes cristians. En el cas d'Espanya, els estudis més tractats han estat les relacions amb Roma o el Concili de Trento¹⁰⁰⁷.

Alguns estudis han profunditzat amb alguns ambaixadors espanyols: són els casos de lleidatà Miquel Mai Rovira (1528–1533)¹⁰⁰⁸, els germans Lluís de Requesens i Juan de

¹⁰⁰⁶ ACM, *Secció de papers solts*, calaix 10, núm. 5 (ref. 15628), f. 3r; AAEV, *Real cédula del 22 de diciembre de 1572 para que el Papa permita los frutos de la sede vacante episcopal de Mallorca a la construcción de la catedral*, n. 42.

¹⁰⁰⁷ TELLECHEA, I., “Cartas y documentos tridentinos inéditos”, *Hispania Sacra*, vol. XVI, Madrid – CSIC, 1963, p. 191–248; “Filippo II e il Concilio di Trento”, *Il Concilio di Trento come crocevia della politica europea*, Bologna, 1979, p. 109–135; “El obispo ideal según el Concilio de Trento”, *I Tempi del Concilio. Religione, cultura e società nell'Europa tridentina*, Roma, 1997, p. 207–223; GUTIÉRREZ, C., *Españoles en Trento*, Valladolid, 1951; FERNÁNDEZ, J. M., “El libro litúrgico hasta el Concilio de Trento” a *Historia Ilustrada del libro español (Los manuscritos)*, 1993, p. 401–433; FERNÁNDEZ, I., *Felip II y el clergat secular. La aplicación del Concilio de Trento*, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid, 2000. Per una perspectiva més ampla al voltant de les comunitats i lleialtats espanyoles a Roma sota el poder de Carles V i Felip II, la cultura espanyola i l'humanisme romà del segle XVI i finalment, la noblesa, església i diplomàcia a la Roma del segle XVII vegeu HERNANDO, C. J. (coord.), *Roma y España. Un crisol de la cultura europea en la edad moderna*, Madrid, 2007.

¹⁰⁰⁸ YEGUAS, J., “Miquel Mai embajador en Roma (1528–1533). Erasmismo y mecenazgo”, *Roma y España. Un crisol de la cultura europea en la edad moderna*, Madrid, 2007, p. 297–321.

Zúñiga (1563–1579)¹⁰⁰⁹ i Manuel de Moura i Corte Real (Marques de Castel Rodrigo (1632–1641)¹⁰¹⁰.

El canonge Agustí Pol, *olim* procurador del capítol, féu una relació de l'estat constructiu de l'edifici “diciendo como el templo de la dicha Iglesia es muy suntuoso y grande y que conviene como catedral, el cual está hecho poco más de la mitad a causa de no haber ayudado los obispos anteriores de inmortal tiempo a esta parte, con alguna cantidad para la fábrica de dicha Iglesia”¹⁰¹¹.

Segueix la missiva constatant que la construcció havia estat sufragada en major nombre per part de veïns i ciutadans del Regne de Mallorca.

Finalment el papa, el dia 6 de març de 1573 concedeix els fruits de la seu vacant al capítol per poder reactivar les obres el més aviat possible¹⁰¹².

No hi ha dubte de què el prelat entengué l'acabament de la catedral com una obligació històrica que havia recaigut a les seves espatlles.

Un deure per la diòcesi i per al poble mallorquí. La seva contribució personal per acabar de definir una imatge artística de la diòcesi fora de l'illa.

Tant és així que el dia 1 de gener de 1602, el capítol envià una carta al Rei Felip III acompanyada de les 4.000 lliures de renda capitular però en la que se li adverteix de les

¹⁰⁰⁹ PÉREZ, A., “El papel de los embajadores españoles en Roma como agentes artísticos de Felipe II: los hermanos Luis de Requesens y Juan de Zúñiga (1563 – 1579)”, *Roma y España. Un crisol de la cultura europea en la edad moderna*, Madrid, 2007, p. 391–420.

¹⁰¹⁰ GARCÍA, D., “Mecenazgo y representación del Marqués de Castel Rodrigo durante su embajada en Roma”, *Roma y España. Un crisol de la cultura europea en la edad moderna*, vol. II, Madrid, 2007, p. 695 – 716; OCHOA, M. A., *Historia de la diplomacia española. La Edad Barroca*, vol. I, Madrid, 2006, p. 374 – 380. Sobre el paper dels diplomàtics espanyols davant la cort romana durant aquest període vegeu ALDEA, Q., “El papado y el imperio durante la guerra de los Treinta Años. I. Instrucciones a los embajadores de España en Roma (1631 – 1643)”, *Miscelánea Comillas*, núm. 29, 1958, Santander, p. 303 – 315; CARRIÓ, D., “Los embajadores de España en Roma y la fabricación del mito de San Francisco de Paula (1662 – 1664)”, *Roma y España. Un crisol de la cultura europea en la edad moderna*, Madrid, 2007, p. 717 – 728.

¹⁰¹¹ ACM, *ibídem*, f. 3r – 3v.

¹⁰¹² ACM, *ibídem*, f. 4r – 4v.

dificultats econòmiques que travessava la fàbrica: “(...) Pero la miseria y poquedad de nuestras prebendas es tanta por causa de las muchas provisiones que casi todos los canonicatos responden en Roma y los muchos gastos que sin efecto se nos han ofrecido y ofrecen, en especial, la fábrica de la Iglesia Catedral que sin tener un maravedí de renta, carga totalmente sobre el obispo de Mallorca y nosotros el haber de acudir a reedificar parte de ella que amenaza ruina”¹⁰¹³.

¹⁰¹³ ACM, *ibidem*, ref. 15709.

3.2.8. El llibre de fàbrica de 1600. Ingressos o *rebudes*

La Seu de Mallorca, des del punt de vista constructiu i de finançament, presenta dues etapes diferents. La primera, identificable amb l'absis del temple, de proporcions més reduïdes, sufragada per la dinastia dels Reis de Mallorca entre els anys 1300 i 1345¹⁰¹⁴. La segona, que correspon a la construcció de les tres naus, sufragades per bisbes, canonges, benefactors i pobles de Mallorca entre els anys 1345 i 1601.

L'interès per a la història i la història de l'art en el punt d'eclosió de la Seu radica en l'existència de dos llibres de fàbrica de 1600 i 1601–1602 respectivament, els quals constitueixen un sistema comptable on s'hi registraven els costos de l'obra, el seu finançament i despeses corrents.

Com ja hem comentat anteriorment, la comptabilitat recollida en els llibres de fàbrica és una font inesgotable d'informació diversa, que abasta la història, l'arquitectura, el patrimoni, l'economia, el finançament i la sociologia religiosa.

Els llibres d'obres són una font d'informació per aproximar-nos a dos universos: al procés constructiu de la catedral i les qüestions de caràcter artístic.

Per una banda, coneixerem els mestres que dirigiren les obres, els col·laboradors que les ajudaren (picapedrers, fusters, ferrers, campaners, trencadors de pedra, carreters, organers, etc.), materials i llocs de procedència.

Per altra banda, ens aproximarem a l'organització laboral i les directius sobre les quals treballaven els obres del món de la construcció, és a dir, la distribució de la feina, la jerarquia i l'estructuració dels oficis, les festivitats, els horaris, etc.

¹⁰¹⁴ Es pretenia bastir una capella–mausoleu pels sobirans de la dinastia reial iniciada per Jaume II, annexa a la mesquita que havia estat convertida en Seu per Jaume I “el Conqueridor”.

Pel que fa a l'organització laboral comentada anteriorment, C. Argilés apunta que “els llibres de fàbrica ens donen llum d'una realitat que s'allunyà notablement del clàssic esquema mestre–oficial–mosso i que obliga a fer una sèrie de plantejaments *ad hoc*”,¹⁰¹⁵.

Aquests dos registres comptables dipositats a l'Arxiu Capitular de Mallorca es troben catalogats en dos grans conjunts: llibres de comptes (com per exemple, de la Mensa Capitular¹⁰¹⁶) i llibres de fàbrica.

El sistema de fàbrica reflexava els costos de l'edificació de la Catedral essent una comptabilitat industrial detallada en les despeses dels artífexs.

Els ingressos es classificaven i detallaven per conceptes, malgrat es definien atenent a la naturalesa de les fonts de finançament. L'índex de títols assignats als diferents conceptes constituí l'estructura dels ingressos.

Les anotacions segones i següents en diferents dates d'un mateix concepte van precedides del símbol que correspon a l'abreviatura de la paraula “Ítem”, és a dir, “i també”.

En general, aquests dos exemplars no conserven els justificants que servien de base reguladora als assentaments. No obstant, alguns llibres presenten en els folis posteriors a la suma general i universal, rebuts autògrafs anotats successivament pels interessats.

¹⁰¹⁵ La figura del mosso, especialment quan es tracta d'un mestre d'obra, se'ns presenta molt heterogènia i amb un ample ventall de relacions mestre – mosso. Referent a la figura de l'oficial, aquesta és gairebé inexistent quan es tracta de mestres picapedrers. ARGILÉS, C., “Los libros de obra, algo más que unos simples libros de cuentas”, *Memoria ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 273.

¹⁰¹⁶ El llibre de rebudes i dates de la *mensa capitular* de l'any 1600 (ACM, sig. 2895) essent el seu procurador el prevere Francesc Ferragut Taxaquet, denota una estructura econòmica molt semblant a la tipologia dels llibres de fàbrica malgrat aquest exemplar només ens dóna compte dels pagaments a dignitats i artífexs. En són un exemple a tall de resum: al bisbe Joan Vic i Manrique (191 ll.), a tots els canonges (95 ll. cada un), domers Pere Amengual i Antoni Alonso (40 ll. cada un), primatxers Pau Villalonga i Pere Ripoll (36 ll. 14 s. cada un), subdiaconils Pere Ballester i Jeroni Pujol (21 ll. 11 s. cada un), mestre d'escoles Joan Binimelis (15 ll.), bidell Joan Fe (15 ll.) i pabordes Guillem Frontera, Antoni Mascaró, Miquel Garau i Berenguer d'Oms (75 ll. cada un). Respecte qüestions més artístiques cal apuntar que cada dos mesos es destinaven 25 ll. per a la fàbrica de la Seu, es pagaven 1 ll. 10 s. al pintor de ciris de Pasqua Antoni Tallades, s'adovaba la casa del Capítol a Sineu per 7 ll. 13 s. i 6d. i finalment, cada cinc mesos el músic dels ministrils Sebastià Llopis rebia la seva assignació de 16 ll. 13 s.

A més de l'entusiasme del bisbe Vic apareix el del capítol de canonges, els quals eren els encarregats de coordinar i crear el sistema de recaptació més adient per treure el major partit d'aquestes iniciatives.

Per tant, els vicaris i els canonges assumiren càrregues administratives i de control financer, sobretot quan decidiren elegir un secretari, que la documentació anomena *sotsobrer*.

Eren els dos canonges obrers, representants del capítol, els qui l'obligaven a registrar els ingressos i les despeses en els llibres d'obra, i els qui, al final de l'any comptable, revisaven puntualment totes les partides. És així com l'experiència en els afers comptables modificà i perfilà l'estructura dels llibres, que s'ha mantingut des de l'Edat Mitjana.

El càrrec de canonge obrer, segons es desprèn de la llista nominal, pareix que era de duració anual, circumstància que no suposava el canvi del prevere nomenat com a sotsobrer. La seva actuació, encara que complexa, es deixà entreveure al llarg de tots els anys de la prelatura de Vic i Manrique.

En absència del bisbe, eren els encarregats de contractar els mestres, amb els quals visitaven les pedreres per inspeccionar i escollir el material adient; contactaven amb els qui proveïen l'obra de materials procedents de les seves pedreres (traginers i carreters), i fixaven, d'acord amb el Capítol, el salari extraordinari que anualment rebien els mestres majors per dirigir l'obra.

En la revisió dels llibres de les rebudes i de les dades, el canonge secretari sumava les diferents partides, de manera que a la fi de cada capítol s'observen, amb diferent redacció, tipus de lletra i coloració de la tinta; les sumes parcials. Finalment, s'escrivien les sumes universals i altres anotacions del canonge. Una vegada acceptat i clos, el llibre es convertia en un document públic i de validesa davant notari.

La continuïtat de les obres depenia principalment dels ingressos que anualment es produïen —quantitats que s'invertien segons les iniciatives acordades pel prelat (o el seu vicari) i el capítol a les sessions capitulars— i de la decisió d'aquelles entitats

públiques o de particulars que es comprometien a sufragar, a càrrec del seu erari, una determinada obra o capella.

És evident que les campanyes constructives estaven marcades per les resolucions capitulars, proclama que feien conjuntament el bisbe i el capítol en les actes. Però des de la intenció formulada per aquells a l'inici i a l'acabament de les obres, s'obria un llarg camí ple de dificultats financeres i tècniques imprevisibles.

Per tant, després de les decisions preses a les sessions capitulars, era convenient consultar l'opinió dels tècnics. Així doncs, a l'organisme directiu de les obres, era necessària la presència dels mestres majors, generalment dos: el mestre picapedrer i el mestre fuster. No podem afirmar si el segon estava supeditat al primer. Sembla ser que un era independent de l'altre, però és evident que hi havia una avinentesa total. L'única diferència era el salari.

A més dels donatius que se solien fer per les festivitats de Pasqua, Nadal i la Candelera, l'assignació retributiva, com a salari extraordinari per direcció de l'obra, era de 20 i 15 lliures, respectivament.

Per tant, el sotsobrer era un càrrec purament administratiu (a vegades era nomenat procurador de l'obra), que no va prendre mai decisions sobre la traça de l'obra ni sobre l'estructura pètria.

Però és evident que estava al corrent dels principals problemes i qüestions de la fàbrica i, per la quantitat de diners que manejava, devia tractar-se d'una persona de eminent confiança i de provada responsabilitat.

El sotsobrer ingressava setmanalment els donatius acaptats pel baciner de la Seu procedents del bací i de la taula de la confraria situada dins l'església, donatius que es feien durant les misses dites pels confreres.

Sota la invocació de la Sagrada verge Maria de la Seu, el prevere Cristòfol Ginart començava la redacció inicial del llibre de registre comptable supervisat pels dos canonges obrers Antoni Gili i Antoni Amoròs, juntament amb els obrers laics el cavaller Pere Valero, el mercader Rafel Olesa i el calderer Jaume Massanet.

El llibre s'estructura en dues parts molt definides: ingressos (rebudes) i despeses (dates).

Les primeres referències comptables provenen de les acaptes del prevere Miquel Bordoy registrades cada dia 24 (anualitat de febrer a març) en el llibre del Cor i de l'Almudaina per un total de 17 ll. 16 s.¹⁰¹⁷

A continuació, mestre Bartomeu Amengual aportarà les quantitats del bací de les parròquies de Ciutat. També s'especifiquen els col·lectors del bací de la Seu, especialment els diumenges, festes i Pasqua.

No menys importants en els ingressos de l'obra són els bacins de la Part Forana (Sant Joan, Deià, Campanet, Sóller, Lluçmajor i Sencelles).

Les heretats i deixes testamentàries són una altra línia financera per obtenir beneficis econòmics. En aquest cas, el dia 20 de maig es reben per mans del prevere Miquel Berga, del testament de Beatriu Fustera, vídua, 25 ll. destinades a sufragar part del cost de la construcció de la Seu¹⁰¹⁸.

Les parròquies de la part forana aportaven els censals de propietats adscrites a les seves circumscripcions. El 27 de juliol de 1600 Jaume de Aro, prevere i rector de la parroquial de Campos, pagava 60 ll. per la taxa de la possessió darrera de la rectoria. També la fàbrica rebia 37 ll. i 10s. del Dr. Joan Sanseloni per la possessió de la parroquial de Felanitx¹⁰¹⁹.

Els censals per la xeixa mallorquina, del pa beneït com del forment significaven altres ingressos a l'obra de la Seu; el capítol rebia la dècima part del delme de diversos productes agraris (a Lleida rebien el nom de *menuccies*): les unitats de mesura eren les quarteres i les barcelles encara que les acaptes de l'oli eren amb cortans¹⁰²⁰.

A continuació, s'especifiquen altres partides computades com ingressos de l'obra on el bisbe Vic i Manrique lliurà alguns imports en concepte de les promeses fetes a la

¹⁰¹⁷ ACM, *Llibre de l'obra de la Sagrada Verge Maria de la Seu de l'any 1600. Sots obrer lo Rvnd. Mossèn Cristofol Ginart prevere*, sig. 1849, f. 2v.

¹⁰¹⁸ ACM, *ibídem*, f. 10r.

¹⁰¹⁹ ACM, *ibídem*, f. 11r.

¹⁰²⁰ ACM, *ibídem*, f. 18r. Vegeu taula de l'acapta de l'oli a la part forana.

construcció (75 ll. el 29 d'agost de 1600) i la meitat del total del cost de l'orgue construït per Pau Estada (75 ll. el 4 de juliol de 1600 pagades pel seu majordom Jeroni Tafoia).

A més, el canonge Jeroni Garau formalitzà el pagament el dia 20 de març per valor de 31 ll. 18 s. per sis dotzenes de pedra de galga de Santanyí pel bastiment de la capella de Santa Magdalena.

Seguidament, es detallen els censals rebuts per l'obra, tant particulars com de la Universitat, els quals provenien de fonts diferents com per exemple de la consignació de Mateu Fortesa Tagamanent per 6 ll. per l'ofici de sabaters el dia 25 de març de 1600.

La majoria de partides fan referència als censals de les cases de mestres d'oficis (el corder Miquel Bonet o el sabater Bernat Llabrés), hortolans (Antoni Cortès) i que puguen a 30 ll. 4 d.

Finalment, es detallen capbreus de darreres voluntats que suposaven una font de finançament directe per a la compra de materials per l'obra: per exemple, les heretats de Margalida Morella, Maria Giberta, el mercader Pere Valls, el canonge Miquel Gual, el Capítol, etc. En darrer aspecte, la suma general i universal d'aquests ingressos l'any 1600 suposaren, en la seva totalitat a partir de 15 sumes anteriors, 1.991 ll. 1 s. 7 d.¹⁰²¹

A la segona part del llibre de fàbrica apareixien les despeses que feia l'obra per a la finalització de la Seu a un grup heterogeni d'artífexs. En primer lloc, es registraren les partides ordinàries i extraordinàries referents a múltiples conceptes i que suposaren un cost total de 873 ll. 7s. 6d.

Per exemple, es destinaren al cost del llibre comprat al llibreter Gabriel Guasp (25s.), flassades i bancs per a finalitats litúrgiques, materials (tatxes, manxes, metxonets del torner mestre Jeroni, teles de Gènova, 2000 panys d'or per daurar la cadireta i una lliure d'atzur) i fusta de vet per a la construcció de l'orgue major.

La intervenció del pintor Joan Oms "per mans de pintar i daurar l'orguenet nou", pagades el 22 de desembre de 1600, costà 55ll.

¹⁰²¹ ACM, *ibidem*, f. 43r.

A continuació, es registraren els jornals de picapedrers, manobres i mossos que construïen la catedral per un total de 130ll. 19s.

La norma per a la remuneració era la del jornal diari estipulat amb una quantitat fixa. La relació dels artífexs són: Antoni Fornari¹⁰²², mestre major de l'obra¹⁰²³, el seu fill Miquel, els manobres Marc Berard, Jaume Roca, Joan Riera, Jeroni Ferrer, Jaume Berga, Antoni Bujosa i un criat, Nadal Torrens.

Els fusters, serradors i mossos ocupaven seguidament els registres de comptabilitat de la Seu per un total de 117 ll. 9 s. El model és semblant a l'anterior: Rafel Poquet¹⁰²⁴, fuster major de la Seu, els serradors Bernat Marcús, Jaume Planas, Miquel Canals, Pere Genovart, Llorenç Pujol, Bernat Sansó, l'escultor Antoni Vidal i el criat Llorenç Pujol.

Altres artífexs de la Seu foren el ferrer Llorenç Creus i els guixers Gregori Timoner i mestre Carrió.

La part final de la comptabilitat estava dividida en despeses varies per misses matinals (37 ll. 20 s. 4 d.) de benefactors, canonges, preveres o dignitats, com per exemple la missa de difunts pontifical de dia 2 de novembre de 1600 en presència del bisbe Vic i Manrique¹⁰²⁵. D'altres es destinaven a pagar la direcció d'obres anual al mestre de l'obra (10 ll.), al fuster major (8 ll. 10 s.), al sots obrer Cristòfol Ginart (70 ll.) com

¹⁰²² Antoni Fornari fou mestre major de l'obra de la Catedral durant gairebé trenta anys. Va començar a treballar a la fàbrica a març de 1588 en substitució de l'anterior mestre major, anomenat Antoni Seguí. Els seus treballs es van perllongar fins a març de 1616, data en la qual va ser substituït al càrrec pel mestre picapedrer Joan Quintana.

¹⁰²³ A més de ser el responsable tècnic de la construcció les seves competències eren més dilatades i variades. Una part important de la seva labor consistia en la direcció de les obres que prèviament havia projectat. Una segona ocupació era la de proveïdor. En tercera instància, fou executor manual de la construcció: picapedrer. Finalment, decidia els horaris dels seus col·laboradors, i en moltes ocasions contractava ell mateix els artesans.

¹⁰²⁴ El mestre Rafel Poquet fou fuster major de la Seu des de l'any 1590 fins a març de l'any 1608. Va accedir al càrrec en substitució del també mestre fuster Jaume Torrens i ho va haver d'abandonar per motius de salut, sent reemplaçat pel mestre Bernat Salom. Poquet va morir el 6 d'abril de 1609, tal com apareix reflectit en el llibre de sagristia d'aquest mateix any (ACM, *Llibre de Sagristia*, Miquel Berga Custos, sig. 1292 f. 60r.).

¹⁰²⁵ ACM, *ibídem*, f. 97r. Costà 17 ll. 10 s. No oblidem que pels prelats posttridentins, la santa missa, substancial per a fe catòlica, és el mitjà per arribar a la salvació.

també als escolans (Joan Llull), llantiers, rellotger, bibliotecari (Bartomeu Julià) i el fossar (Francesc Borguny).

La suma major general i universal de les despeses de la fàbrica, reunides en catorze sumes, fou de 1.676 ll. 7 s. 10 d.

3.2.9. El llibre de fàbrica de 1601 a 1602. Ingressos o *rebudes*

El segon llibre de fàbrica analitzat presenta la mateixa estructura que hem vist anteriorment. Els primers ingressos provenen del llibre del Cor, custodiat per Mn. Joan Domènec¹⁰²⁶ i després per Mn. Jaume Roca degut a l'òbit del primer. Mestre Bartomeu Amengual s'encarregà de registrar totes les partides en el llibre de Confraria corresponent a totes les parròquies de Ciutat i Almudaina.

El bací de la Seu arplegava l'acapte tots els diumenges, les festes, els dies feiners i la Pasqua: el total de l'exercici de 1601 a 1602 fou de 67 ll. 14 s.¹⁰²⁷ Tampoc no eren una excepció els bacins de les parròquies de la part forana espigolats pels baciners de Lluçmajor (Pau Tomàs), Sencelles (Joan Llabrés) i Sóller (Pere Joan Miró)¹⁰²⁸.

A continuació, es desglossen algunes deixes testamentàries i darreres voluntats com les de Bartomeu Ferrandell, el qual llegà 50 ll. per l'obra tal i com expressava la voluntat testamentària del seu oncle.

També veiem com es pagaven les taxes de canonicat el 15 de setembre de 1601: la vacant per òbit del canonge Ugo de Palou és substituïda per Jeroni Tafoia, majordom del bisbe Vic, per valor de 22 ll. i 10 s.¹⁰²⁹ El substitut epr a la majordomia del prelat fou Miquel Pallarés.

Les acaptes de forment, plegades pels canonges, suposaven uns ingressos regulars cada any¹⁰³⁰, especialment les de les vil·les de la part forana com Inca, Montuïri, Campanet (canonge Albertí), Manacor (canonge Togores), Lluçmajor (Gil), Porreres (Berenguer), Sineu (Amengual), Andratx (Ensenyat), Algaida (Andreu), Felanitx (Sansaloni), Selva (Catlar), Petra (Gual), Sóller (Mayol), Santa Margalida i Muro (Lloscos).

¹⁰²⁶ El preveré Joan Domènec va ser enterrat el 10 de gener de 1602. ACM, *Llibre de Sagristia*, sig. 1284, f. 66v.: “Dit die [10 de janer 1602] enterraren lo reverent mossèn Joan Domènec prevere aporta 4 entorxes i ciris”.

¹⁰²⁷ ACM, *Llibre de la obra de Nostra Senyora de la Seu del any 1601 – 1602*, sig. 1850, f. 6v.

¹⁰²⁸ ACM, *ibídem*, f. 8r.

¹⁰²⁹ ACM, *ibídem*, f. 11r.

¹⁰³⁰ La suma major suposà 50 quarteres i 4 barcelles. f. 13r.

Els censals pel forment a particulars significà a més de l'aportació econòmica per a poder consagrar les obres de la Seu, tot un seguit de registres comptables de possessions i herències. És el cas de la possessió a Sencelles de Baltasar Rossinyol i la de Lluçmajor d'Antoni Salvà¹⁰³¹.

El bisbe Vic i Manrique fou un dels prelats de la diòcesi de Mallorca més importants de la centúria i que més ajudà al patrocini d'obres d'art. Segons, aquest llibre de fàbrica, cada mes lliurava a la construcció 25 ll. per mà de Mn. Miquel Polleres i el primer registre consta de dia 7 de març de 1601.

Els pagaments que apareixen no aporten cap data significativa que doni testimoni cabdal de la consagració de la Seu. Els primers testimoniats, ordinaris i extraordinaris, són molt semblants als vistos fins ara: els honoraris a l'organista Pau Estada, els llibreters Gabriel Guasp i Antoni Morlà (per enquadrar quatre Ordinaris) o al forner Miquel Mulet per servir el pa de tot l'any¹⁰³².

Encara així caldria destacar el pagament de 150 ll. realitzat pel sots obrer Ginart al mercader Joan Anglès. Sembla ser que un any abans el senyor Anglès havia prestat aquestes 150 ll. a l'administració de la fàbrica de la Sseu perquè les obres poguessin continuar.

Joan Anglès formava part d'una important família de mercaders mallorquins que a principis del segle XVII havien fet una considerable fortuna amb el comerç pel Mediterrani, concretament amb Itàlia i Sicília.

Tant Joan Anglès com els seus germans menors Antoni i Joan Baptista van ser grans benefactors de la fàbrica de la Seu; de fet va ser a partir de les disposicions testamentaries del seu germà Antoni i dels béns que va llegar per a obres pies que es va

¹⁰³¹ ACM, *ibidem*, f. 15r.

¹⁰³² ACM, *ibidem*, f. 32r. Total: 534 ll. 2 s.

poder sufragar i construir el 1626 el magnífic retaule de Corpus Christi¹⁰³³, obra de l'escultor Jaume Blanquer.

Els mestres picapedrers i la nòmina d'artífexs relacionada en el llibre anterior de 1600, tan sols se li afegeixen el picapedrer Miquel Vadell i el manobre Jaume Bagur¹⁰³⁴.

Els ferrers contractats pel capítol que fins ara no havien treballat a la Seu foren mestre Femenia, Miquel Aloy i Mateu Togores¹⁰³⁵. Les feines eren acabades pel guixer Gregori Timoner i el corder Bernat Muntaner.

En aquesta font, hem pogut treure a la llum els treballs dels trencadors de pedra de las Font Santa (Onofre Ferrer, Antoni Pons, Bartomeu Serra) qui subministraven la pedra al mestre major Antoni Fornari¹⁰³⁶; també del carreter de la pedrera Mateu Reus o dels del forn de calç, Joan Muntaner, Pere Munar, Joan Bisbal, Bartomeu Amengual, Sebastià Calafat, Jaume Calvo, Antoni Gitar i Antoni Mir.

Altres conceptes de despesa se'n deriven dels treballs en la direcció d'arxiu (5 ll.), els dels canonges obrers (4 ll.), els presents nadalencs als directors de l'obra (1 anyell per valor de 10 s. unitat), etc.

Finalment, les despeses per misses matinals i algunes heretats completen la suma general i universal de totes les despeses fetes entre els anys 1601 i 1602 per valor de 1.860 ll. 11s. 8 d¹⁰³⁷.

A diferència del primer llibre analitzat de l'any 1600, els folis que clouen el llibre de fàbrica citats com *rúbrica* o índex final, especifiquen totes les matèries que podem trobar en aquesta font, desdoblades en rebudes i dates amb el seu corresponent foli.

¹⁰³³ CARBONELL, M., "El retaule del Corpus Christi de la Seu de Mallorca", *La fidelitat obstinada*, Palma, 2007, p. 89 – 107; *Memòria de la restauració i investigació del retaule del Corpus Christi de la Seu de Mallorca*, Palma, 2007, p. 31 – 38.

¹⁰³⁴ ACM, *ibídem*, f. 39v. El cost total fou de 136 ll. 1 s. 4 d.

¹⁰³⁵ ACM, *ibídem*, f. 50v. El cost fou de 67 ll. 15 s. 6 d.

¹⁰³⁶ ACM, *ibídem*, f. 52v. El cost fou de 277 ll. 9s.

¹⁰³⁷ ACM, *ibídem*, f. 116v.

3.2.10. *De praedicatione evangelica*. Ensenyar, delitar, moure. El poder catequístic a través del sermó de la Immaculada Concepció (1594)

“A la plaça de la llum, en la foscor resplendir i les ombres de la vinguda del canó del Nostre Senyor”¹⁰³⁸. Amb aquestes paraules iniciava Vic i Manrique l’únic testimoni d’oratorià sagrada dedicada a la Concepció de Maria¹⁰³⁹ que es conserva de la seva prelatura¹⁰⁴⁰.

G. Pons afirmarà que “Del obispo Vich hemos localizado escrito un sermón predicado en la Seo en honor de la Inmaculada Concepción, y en él abundan también los textos bíblicos en sentido acomodaticio”¹⁰⁴¹.

La missió evangelitzadora i la transmissió de continguts doctrinals de la devoció mariana que Vic impulsà, es realitzà en el marc natural de la celebració litúrgica per

¹⁰³⁸ BMR, *Sermó a la Immaculada Concepció del bisbe Joan Vic i Manrique*, Sermons Varis, sig. BB – MS – III – 6, f. 215v–216v.

¹⁰³⁹ El dogma de la Immaculada Concepció de Maria és un dels més rics en el seu desenvolupament i circumstàncies particulars en la història dels dogmes de l'Església. Necessitem prendre com a referència inicial del nostre capítol dedicat al sermó concepcionista del bisbe Vic i Manrique, el desenvolupament de la devoció i doctrina marianes provinents de la Cristiandat Oriental des dels primers segles del cristianisme i molt especialment, els dogmes establerts enfront de les heretgies referents a la mariologia: la maternitat divina de Maria definit en el Concili d'Efes (juny del 431) i la virginitat perpètua de Maria en el Concili de Laterà (any 649). GARCÍA, F., S. J., "Historia y definición del dogma de la Inmaculada Concepción", *Boletín de Bellas Artes*, vol. XXXVI, Sevilla, 2008, p. 145-164.

¹⁰⁴⁰ Segons G. Pons “El obispo Vich tenía muy grabada la idea de que la predicación personal era una de las más grandes obligaciones episcopales, y decía que todos los predicadores eran sus colaboradores en este ministerio, y por esto quería que hubiera unidad de criterio y de enfoque en el ejercicio de la predicación dentro de la diócesis, y él mismo, personalmente, predicaba con mucha frecuencia al pueblo, tanto en la visita pastoral como en las solemnidades litúrgicas de la Seo y otras iglesias, aún de religiosos, en donde solía tener el sermón en algunas fiestas de los titulares de las órdenes u otras grandes festividades. Al venir a Mallorca tenía ya fama de ser uno de los más señalados predicadores de su tiempo, y aquí pudo demostrar sus buenas calidades oratorias durante su lago pontificado y apacentar con su palabra a sus diocesanos, dando así ejemplo para poder exigir a los curas que hicieran lo mismo con sus fieles”. PONS, G., “La cura de almas y la vida cristiana del pueblo en Mallorca bajo el pontificado de Juan Vich y Manrique de Lara (1573–1604)”, *Anthologica Annua*, vol. XVIII, Roma, 1971, p. 515.

¹⁰⁴¹ PONS, G., *op. cit.*, p. 517.

mitjà dels sermons¹⁰⁴², textos oratoris que omplien de sentit la celebració religiosa a la Seu, parròquies, convents i monestirs de la diòcesi que ell governava.

La història de la predicació a Espanya està per fer-se. Existeix un buit historiogràfic al voltant de l'oratòria sagrada en general i dels segles XVI i XVII en particular¹⁰⁴³.

Miguel Herrero assenyala les causes del desinterès per l'estudi de l'oratòria sacra: “el olvido y abandono por parte de la Historia de la Literatura Española de esta materia, la dificultad que conlleva la lectura de los textos y la falta de catalogación de sermones y sermonarios y su dispersión por toda la geografía española”¹⁰⁴⁴.

¹⁰⁴² Concili de Trento, *Decret sobre la reforma*, sessió XXIV, 11 de novembre de 1563, cap. IV, *Qui i quan han d'exercir el ministeri de la predicació. Concorrin els fidels a escoltar la paraula de Déu en les seves parròquies. Cap prediqui contra la voluntat del Bisbe. Desitjant el sant Concili que s'exerceixi amb la major freqüència que pugui ser, en benefici de la salvació dels fidels cristians, el ministeri de la predicació, que és el principal dels Bisbes; i acomodant més oportunament la pràctica dels temps presents els decrets que sobre aquest punt va publicar en el pontificat de Pau III de felix memòria; mana que els Bisbes per si mateixos, o si estiguessin legítimament impeditos, per mitjà de les persones que puguin elegir per al ministeri de la predicació, expliquin en les seves esglésies la Sagrada Escripura, i la llei de Déu; havent de fer el mateix en les restants esglésies per mitjà dels seus rectors, o estant aquests impeditos, per mitjà d'altres, que el Bisbe ha de visitar, tant a la ciutat episcopal, com en qualsevol altra part de les diòcesis que jutgés convenient, a costa dels que estan obligats o sol pagar, ben bé, en tots els diumenges i dies solemnes; i en el temps de dejuni, quaresma, i advent del Senyor, en tots els dies, o almenys en tres de cada setmana, si així ho considerin convenient; i en totes les altres ocasions que jutgin si es pot això oportunament practicar. Tingueu també el Bisbe amb zel el seu poble, que tots els fidels tenen obligació de concórrer a la seva parròquia a sentir-hi la paraula de Déu, sempre que puguin còmodament fer-ho. Mas cap sacerdot secular ni regular tingui la presumpció de predicar, ni fins i tot en les esglésies de la seva religió contra la voluntat del Bisbe. Han de tenir cura aquests també que s'ensenyin amb cura als nens, per les persones a qui pertanyi, en totes les parròquies, almenys en els diumenges i altres dies de festa, els rudiments de la fe o catecisme, i l'obediència que han a Déu i als seus pares; i si fos necessari, obligaran i tot amb censures eclesiàstiques a ensenyar; sense que obstin privilegis, ni costums. En la resta punts mantinguin el seu vigor els decrets fets en temps del mateix Pau III sobre el ministeri de la predicació.*

¹⁰⁴³ HERRERO, F., *La oratoria sagrada en los siglos XVI y XVII*, Madrid, 1996; *La oratoria sagrada en los siglos XVI i XVII. Predicadores dominicos y franciscanos*, Madrid, 1998.

¹⁰⁴⁴ HERRERO, M., *Sermonario clásico. Con un ensayo sobre la oratoria sagrada*, Madrid, 1942.

Si faltés aquesta predicació¹⁰⁴⁵ es perdria la comprensió global del misteri marià com a part de la fe de l'Església. Segons Virgilio Pinto “Así el pueblo alejado del texto impreso, encontró en las representaciones plásticas, la plasmación gráfica del mensaje doctrinal que se transmitía en la predicación”¹⁰⁴⁶.

La imatge exacta de la concepció espanyola del bisbe ideal, a més de Vic i Manrique, la donà el sant dominic Bartolomé de los Mártires (1514–1590), bisbe de Braga. Després del concili de Trento, publicà el conegut *Stimulus Pastorum* (1565), gens ignot per Vic, on afirmà que si bé la vida del contemplatiu és més dolça i feliç, la dels bisbes és més forta i útil.

Destacà els cinc deures del bisbe ideal entre els que dedica especial atenció a la predicació.

Dedicat al cardenal Carles Borromeu, apel·là, al prefaci, als decrets conciliars perquè havien de ser els pilars dels bisbes a seguir i aplicar la doctrina de la reformada Església amb virtut (*humilitas ac modestia praelatorum quoad sattum et personam*, cap. VI, f. 68r–73v).

La tercera part titulada *Explicatio de officio et moribus episcoporum, aliorumque praelatorum*¹⁰⁴⁷ manifestà que els bisbes elegits tenen una santedat especial i havien de predicar amb caritat per dur una vida pura i neta¹⁰⁴⁸.

La prudència seria un dels altres valors pel seu ministeri episcopal, seguits per la diligència, la fortalesa i la ciència (*recte enim Cicero*¹⁰⁴⁹). La visita pastoral i la predicació ocupaven un lloc determinant al seu capítol *De officio pastoralis*¹⁰⁵⁰.

¹⁰⁴⁵ CAÑIZARES, A., “La predicación española en el siglo XVI”, *Repertorio de las Ciencias Eclesiásticas*, Vol. II, Salamanca, 1977, p. 189 – 266.

¹⁰⁴⁶ PINTO, V., *La actitud de la Inquisición ante la iconografía religiosa. Tres ejemplos de su actuación*, Madrid, 1981, p. 291.

¹⁰⁴⁷ De Martyribus, O. P. B., *Stimulus pastorum*, Romae, 1572, p. 74. (BAV, R.I.V., 1444), f. 109r ss.

¹⁰⁴⁸ De Martyribus, O. P. B., *op. cit.*, f. 13r.

¹⁰⁴⁹ De Martyribus, O. P. B., *op. cit.*, f. 22r.

La predicació era la principal obligació del bisbe (amb tot el que suposava això per a una revisió del ministeri i dels estudis de la teologia)¹⁰⁵¹ perquè era un pastor a la recerca d'ànimes, predicant sense descans amb la paraula i l'exemple.

De los Mártires exhortava als seus companys pastors: “Què deis a tot això, pastors ociosos, que ambicioneu les càtedres on s’ha de predicar i després abandonau aquest ministeri de la paraula?”¹⁰⁵².

Exposà el seu profund programa de reforma episcopal a través de la segona part de l’obra¹⁰⁵³.

D’idèntica trajectòria doctrinal, veu l’obra que Ribera tenia a la seva biblioteca tractant-se d’un sermó de fra Luis de Granada dedicat, aleshores, al bisbe de Badajoz. L’opuscle, més breu però que veu directament del *Stimulus Pastorum*, ressaltava la predicació, el bon exemple i practicar la visita pastoral¹⁰⁵⁴.

Com hem dit, els conciliaris de Trento s’adonaren de la importància de la reforma de la predicació, i ja a la sessió V (17 de juny de 1546), juntament amb el *Decretum sper peccato originali*, tan central a la reforma de la teologia d’aleshores, hi trobem el *Decretum secundum: super lectione et predicatione*¹⁰⁵⁵.

¹⁰⁵⁰ De Martyribus, O. P. B., *op. cit.*, f. 33r. “Sequitur deinde aliud, non minus necessarium visitationis officium: puod multis nominibus, Pastoribus convenit. Convenit enim eis primum, quatenus praedicatores et magistri ecclesiae sunt”.

¹⁰⁵¹ Aquestes afirmacions permeten revisar la visió excessivament culturalista del ministeri, que és considerada típicament tridentina, i la majoria dels textos la fonamenten. DENIS, H., «La théologie du presbytérat de Trente à Vatican II», *Les Prêtres. Décret «Presbyterorum Ordinis» et «Optatam totius»*, Paris, 1968, p. 198 – 232.

¹⁰⁵² De Martyribus, O. P. B., *Stimulus pastorum*, Romae, 1572, p. 74. (BAV, R.I.V., 1444), f. 40v.

¹⁰⁵³ De Martyribus, O. P. B., *op. cit.*, f. 40r–108v.

¹⁰⁵⁴ *De officio et moribus episcoporum. Explicatio copiosior concionis habitae in consecratione Reverendissimi D. Antonii Pinarü. De officio et moribus episcoporum, aliorumque praelatorum. Per Rever. P. F. Ludovicum Granatensem, ordinis Beati Dominici professorem. Reverendissimo D. D. Johanni Riberio Episcopo Pacensi, Romae, 1572.*

¹⁰⁵⁵ *Conciliorum oecumenicorum decreta*, Bologna, 1973, p. 667–670. A la penúltima sessió, la XXIX (11 de novembre de 1563), dins el *Decretum de reformatione*, al cànon quart és féu un plantejament pastoral

La dificultat en què es trobava la predicació, no depenia solament de les dimensions exagerades de les diòcesis, sinó que una de les arrels més profundes de la situació s'endinsava en el sistema beneficial que havia conduït a l'acumulació dels beneficis, i necessàriament a l'absentisme, tant episcopal, com dels rectors.

Un dels corrents devocionals més intensos que van emergir a l'Espanya del Barroc, va ser el de la Immaculada Concepció de Maria, devoció que va resultar ser una de les més definitòries de la religiositat imperant en un destacada diòcesi com la de Mallorca.

La promoció de la Immaculada va ser una de les claus definitòries de la religiositat del segle XVII mallorquí.

Un enteniment total de la doctrina de la Immaculada Concepció és una qüestió crucial per a comprendre moltes de les accions de govern que el bisbe Vic i Manrique va impulsar o patrocinar per a promocionar el dogma. Recapitem el que ja hem vist al llarg d'aquesta investigació:

- El dia 22 de setembre de 1575 el capítol de la Seu i ell instituïren la festa de la Immaculada Concepció.
- El dia 12 de desembre de 1576 s'institueix a la Seu una confraria sota l'advocació de la Immaculada Concepció.
- El 6 de gener de 1583 aprovà i autoritzà la fundació del convent de concepcionistes de Sineu i set anys després, impulsà la talla de fusta de la Immaculada obra de l'escultor Gaspar Gener.
- El 22 de novembre de 1584 Vic i Manrique concedirà una indulgència plenària a qui visites la Seu el dia de la festa de la Immaculada Concepció.
- El 22 de setembre de 1585 institueix a la Seu les octaves solemnes per a la Festa de la Immaculada. El seu germà, el virrei Lluís Vic, al seu testament de dia 6 de setembre de 1594, instituï missa solemne a la capella major de Nostra Senyora de la Murta (Alzira).

del ministeri episcopal i, en quant correspon, també del presbiteral, assenyalant que la salvació dels fidels depèn de la predicació feta amb assiduitat i de forma acurada.

- El dia 19 de juliol de 1587 beneí a la Seu una clau de volta de la nau major dedicada a la Immaculada.
- El dia 8 de setembre de 1589 beneí la capella de la Immaculada Concepció del monestir de jerònimes de santa Elisabet de Palma, espai presidit pel retaule dedicat al mateix dogma realitzat per Mateu Llopis el 1574 i encomanat per la priora Sor Prudència Santjoana tres anys abans, el 1571.
- El dia 28 de novembre de 1592, festivitat de sant Simó i sant Judes, posà la primera pedra del portal major de la Seu dedicat a la Immaculada Concepció.
- Aprovació de confraries sota advocació de la Immaculada a Lluçmajor (1597) i Puigpunyent (1599) i el patrocini d'un retaule a Algaida (1597).
- El dia 11 de setembre de 1598 institueix a la Seu un benefici sota l'advocació de la Immaculada.
- El 28 de juliol de 1599 aprovà la institució de la festa al convent de la Soledat de Palma, dels frares mínims.
- El dia 19 de desembre de 1601 es consagrà el nou portal major de la Seu obra de l'escultor Antoni Verger.
- Entre els anys 1604 i 1612, com arquebisbe de Tarragona, instituí la festa i missa solemne i regalà una imatge de metall preciós a la Catedral tarragonina.

La relació que podia tenir la paraula, escrita o sermonada, amb la devoció, la litúrgia, la pintura o l'escultura, confirmava el poder didàctic i de persuasió de la imatge. Vic i Manrique, fins i tot, s'encomanà a la Immaculada Concepció en el seu testament el 9 de setembre de 1611.

El sermons de Vic i Manrique, crònica emocional d'un succés religiós amb el desig d'adoctrinar, fou un gènere literari i excel·lent mitjà per a la instrucció. No ens ha

d'estranyar en una societat tant mentalitzada religiosament. Només se n'ha conservat un, custodiat a la Biblioteca del Monestir de la Real de Palma¹⁰⁵⁶.

La importància de la predicació i l'oratória sagrada va ser cabdal per a la pastoral posttridentina del bisbe valencià: "(...) Es tan fuerte la vivencia sacra de lo profano, o la asimilación laica de lo religioso, que en los lugares comunes de la vida gravita la presencia de lo transcendente o se inmanentiza lo sagrado convirtiéndolo en una unidad totalitaria en la que se patentiza la esperanza y el temor, lo divino y lo humano, lo temporal y lo eterno"¹⁰⁵⁷.

El sermó i la predicació resulten ser durant la prelatura del bisbe Vic i més enllà de la seva diòcesi, l'instrument més eficaç, no tan sols de cristianització sinó també d'enfortir mentalitats: "Y es que la acción catequética y pastoral de la Iglesia se orientó durante estos siglos a la consecución de dos objetivos a la vez; por una parte, la elevación del nivel de cultura cristiana de los fieles; y por otra, la construcción de un modelo de moral, no sólo religiosa, al que debían ajustarse todos los hombres"¹⁰⁵⁸.

La missió de Vic i Manrique en aquest sermó fou triple: ensenyar, delitar i moure. Ensenyar popularment essent conscient del grau cultural de la feligresia a la qual es dirigeix.

Delitar perquè és precís no avorrir i fer fugir a la societat de les esglésies, sinó atreure-les per dur a terme el tercer objectiu: moure, que és l'objectiu central que es persegueix en aquest sermó: "Enseñar, deleitar y mover son los requisitos de un sermón y las obligaciones de un predicador. El sermón en fin debe tener tres partes. La primera es enseñar a uno. La segunda deleitarlos en el amor. La tercera moverlos a la devoción y

¹⁰⁵⁶ BMR, *Sermó a la Immaculada Concepció del bisbe Joan Vic i Manrique*, Sermons Varis, sig. BB – MS – III – 6, f. 215v – 216v.

¹⁰⁵⁷ NUÑEZ, M. A., *La oratoria sagrada de la época del barroco: doctrina, cultura y actitud ante la vida de los sermones sevillanos del siglo XVII*, Universidad de Sevilla, 2002, p. 34.

¹⁰⁵⁸ MARCOS, A., "Religión predicada, religión vivida. Constituciones sinodales y visitas pastorales: ¿Un elemento de contraste?", *Religiosidad popular. Vida y muerte. La imaginación religiosa*, vol. II, Barcelona, 1989, p. 50.

compunción, de suerte que siempre del sermón salgan los oyentes llorosos o, por lo menos, devotos”¹⁰⁵⁹.

Vic i Manrique aspirava aconseguir la persuasió dels fidels amb l’objectiu de canviar, si fos precís, el comportament i orientar-ho cap al model moral que es presentava com autèntic, l’ortodoxa. Per aquest motiu, la seva pastoral va estimular la funció dels predicadors que no era més que la de catequitzar i desterrar els vicis, pecats i pràctiques allunyades de l’esperit cristià i de la doctrina exercida pel bisbe valencià a través dels sínodes diocesans i les visites pastorals¹⁰⁶⁰.

A imitació dels Sants Pares, el sermó possiblement llegit a la Seu de Palma per part del bisbe Vic, discorre pel Vell i Nou Testament. D’aquí la força, el color i el gust peculiar de les seves consideracions¹⁰⁶¹. L’humanista cristià, obert a les inquietuds dels sabres, orienta la seva meta cap al coneixement de tres grans realitats, presents en els sentits i l’enteniment: el món, l’home i Déu.

Aquest sermó, tota una declaració d’aspiració reformadora, demostra un fort maneig en el contingut doctrinal i la formulació literària. Vic i Manrique és presenta com un contemplatiu que es projecta cap als demés, amb claredat i profunditat. El desig de perennitat d’aquest manuscrit és evident, mirant com agradar sempre a Déu¹⁰⁶².

¹⁰⁵⁹ NUÑEZ, M. A., *op. cit.*, p. 37.

¹⁰⁶⁰ Segons M. A. Nuñez (*op. cit.*, p. 38), “Desde esta perspectiva los instructores de predicadores ratifican la finalidad dirigista del sermón: mudar comportamientos y canalizar conductas encauzando la existencia humana por el camino que Dios manda y la Iglesia católica determina. Se persigue por tanto, sin olvidar la instrucción, más que convencer el intelecto, mover la voluntad, e incluso emocionar o agrandar el sentimiento, para conseguir la reforma de costumbres”.

¹⁰⁶¹ GARCÍA, F., S. J., “Introducción al estudio de la predicación española”, *Razón y Fe*, núm. 169, Madrid, 1964, p. 151 – 152.

¹⁰⁶² En un sermó sobre el Pare Nostre de Sant Joan de Ribera datat 1563 (*Super orationem dominicam*, sermón II, Badajoz) apuntava que l’oració és carta, trobar a Déu en silenci: “Hay en esta oración y cosas que se piden dos cosas. La una, lo que gana el hombre por ser hijo de Dios. La otra, a lo que está obligado. (...) Porque como dice San Lucas: *Qui ex vobis, qui si petit panem, numquid lapidem porriget ei?* (cf. Mt, 7, 10 -11)”. *Biblioteca de San Juan de Ribera, sermones del Fundador* (Ms, 48 a 50).

El bisbe convida als feligresos i als seus oients *in extenso*, a considerar un fenomen col·lectiu, troncal per arribar a les arrels de la seva espiritualitat. La doctrina és clara. No hi ha seguretat si no és en el cel.

Respecte al prelat orador hem vist que recorre amb freqüència a l'ús d'analogies (elegàncies del llenguatge del segle XVI) però també en la seva aproximació a l'oient ofereix una riquesa de vocabulari notable, parlant de les competències iconogràfiques dels pintors.

A diferència dels sermons en temps de Carles V, cenyits al llatí i l'italianisme¹⁰⁶³, Vic i Manrique adoptarà un llenguatge, profund de pensament però més proper i directe: l'atenció del fidel ha de ser continua.

Segons R. Robres “tanto en el fondo como en la forma, el más perfecto modelo es la expresión bíblica para el acertado cumplimiento del ministerio”¹⁰⁶⁴. Per conèixer l'estructura del seu sermó cal apuntar que sis són les parts d'un sermó complet i perfecte: exordi (captar l'atenció)¹⁰⁶⁵, narració (Vic utilitza la vida dels Sants), proposició, conformació, confutació (aquestes parts juntes fan ús de sentències) i conclusió (esclafit i remat).

Vic seguí el model de sant Joan de Ribera, qui sermonà, amb certa feminitat heroica i en diverses ocasions (1567, 1568 i 1583)¹⁰⁶⁶, l'Assumpció de Nostra Senyora, per ser la titular de la catedral de València.

El sermó de Vic i Manrique denota una saviesa teològica – escripturística de carrera espiritual profunda. Sabia abastament que la Immaculada Concepció de la Mare de Déu

¹⁰⁶³ GONZÁLEZ, F., “Introducción al estudio de la predicación española”, *Razón y Fe*, núm. 169, 1964, p. 143; CEJADOR, J., *Historia de la lengua y literatura castellana*, vol. II, Madrid, 1972, p. 41.

¹⁰⁶⁴ ROBRES, R., *San Juan de Ribera. Expresión teológica y oratoria sagrada en el Siglo de Oro de la lengua de Castilla (1532 – 1611)*, Roma, 1984, p. 135.

¹⁰⁶⁵ El Barroc posa la mirada i vibra de manera peculiar en la contemplació dels valors transcendents: Jesucrist, la Verge Maria, els àngels, la mort, el pecat. Aquest, lleva a l'home l'honra, l'hisenda i la vida, anticipant la trilogia calderoniana.

¹⁰⁶⁶ *Domenica tertia Quadragesimae*, Badajoz, 1567–1568; *In Assumptione Beatissimae Virginiae Mariae*, Valencia, 1583.

és l'últim refinament d'una de les doctrines de l'Església Catòlica que expressen la unió mística entre Déu i el món empíric.

El culte a la Mare de Déu, que tant va afavorir el prelat valencià durant l'episcopat mallorquí, es va veure determinat pel seu paper en l'Encarnació de Déu. La seva puresa defineix el seu caràcter. La seva preservació de tota taca de pecat la va convertir pròpiament en l'únic instrument a través de qual Déu es va fer home.

Així inicià el seu sermó, al·ludint directament a l'apòstol Pau i la Carta als Efesis. Amb aquesta carta se l'ha anomenat la carta de l'Església. En ella, el pensament teològic de sant Pau aconsegueix el seu apogeu i el seu més ric desenvolupament. Per què tria Vic i Manrique el patrimoni paulí per sermonar als mallorquins?

La carta als Efesis és una visió panoràmica de la realitat de la revelació cristiana i ens ofereix la possibilitat de penetrar a l'interior de la vida de fe de l'apòstol. Vic té clar que si vol articular un sermó clar per estimular una vida de fe, ha de fer referència a dues qüestions: per una banda, a Déu i la comuna trinitària del Pare, del Fill i de l'Esperit Sant, i per l'altra, a l'home, davant la resposta a aquesta acció divina en la fe, l'esperança i l'amor.

Seguidament, integrarà dins la seva oratòria a sant Joan Baptista i "la seva llum"¹⁰⁶⁷. Joan, el Baptista, té el seu nom en l'Església en raó de la seva obra més característica: els baptismes que realitzava a la vora del riu Jordà. En diem "el baptista", això és, "el batiador" per aquesta obra de predicació profètica que va servir de preparació immediata al ministeri públic de Jesús.

Però el bisbe Vic, cità a sant Joan en un sermó a la Immaculada Concepció, no només perquè va ser preparació per a l'obra de Crist. Molt abans que la seva paraula ressonés al desert, Joan era precursor de Nostre Senyor. La seva presència al món és fruit d'un disseny de Déu que va voler vèncer l'esterilitat de Sacaries i Isabel, i vèncer també la seva avançada edat, regalant-los un infant.

¹⁰⁶⁷ BMR, *Sermó a la Immaculada Concepció del bisbe Joan Vic i Manrique*, Sermons Varis, sig. BB – MS – III – 6, f. 215v.

El naixement anunciat d'aquesta criatura, que a més va rebre la visita i l'amor de la Mare de Déu, va precedir per mig any al naixement del Messies. D'aquesta manera van quedar patents tant la gràcia que portava en el seu si la Mare de Déu com la grandesa d'aquell que tal visita va rebre.

Recordem que a la carta als Efeſis (2L) sant Pau indica com el Pare ens ha triat des de l'eternitat en Crist per ser sants i immaculats en la seva presència en l'amor. El primer fruit excel·lent d'aquest pla salvífic és Maria, qui en previsió dels mèrits de Crist, va ser preservada de tota taca de pecat original en el primer instant de la seva concepció.

Vic i Manrique deixà ben pal·les que el pla del Pare que volia enviar el seu Fill a la humanitat exigia, per a la dona destinada a portar-lo en el seu si, una perfecta santedat que fos reflex de la santedat divina. Al·ludeix a Ella qui no va conèixer el pecat, centre d'aquesta enemistat entre el dimoni i la nissaga humana redimida per Jesucrist, l'estirp dels fills de Déu.

Ella apareix enmig d'aquesta singular batalla com l'aurora que anuncia la victòria definitiva de la llum sobre la foscor tal i com manifesta el prelat a l'inici del seu sermó. Vic reafirma que enmig de les tempestes que per tot arreu constrenyen l'Església catòlica, Ella no abandona els homes que peregrinen a la llum de la fe. Ella és signe de segura esperança i ardent caritat.

A continuació, les paraules del sermó assenyalen que la preservació del pecat en Maria és obra només de la gràcia, ja que no hi havia a Maria mèrit: la santedat concedida a Maria és només el fruit de l'obra redemptora de Crist.

Vic sabia que el pecat original, encara que era cancel·lat pel baptisme, normalment deixava a l'interior de l'home un desordre que havia de ser superat i vençut amb la gràcia i amb l'esforç humà¹⁰⁶⁸. Es requereix, adverteix el prelat valencià, un sa i seriós discerniment dels propis pensaments i intencions per triar, a la llum de Déu i de la seva paraula, allò que és bo i sant.

A partir d'aquí, el bisbe farà una sèrie de suggerències pastorals. En contemplar Maria Immaculada apreciem la bellesa sense igual de la criatura sense pecat: "Tota bella ets

¹⁰⁶⁸ Concili de Trento, *Decretum de iustificatione*, cap. 10.

Maria". La Gràcia concedida a Maria inaugura tot el règim de Gràcia que animarà la humanitat fins a la fi dels temps. En contemplar Maria experimentem al mateix temps la invitació de Déu perquè, encara que ferits pel pecat original, visquem en gràcia, lluitem contra el pecat i contra el dimoni.

Finalment, el que ve a afirmar Vic i Manrique és que els homes tenen necessitat de Déu, tenen necessitat de viure en gràcia de Déu per ser realment feliços, per poder realitzar-se com a persones. Per viure en gràcia és necessari: pregar i vigilar. L'oració, segons estímulo de Vic, ens dóna la força que ve de Déu.

Així acabava l'exhortació que Vic i Manrique realitzà el 1594 a algun temple de la seva diòcesi. Maria va ser objecte per part del Senyor d'una elecció especialíssima, ja que en ella es va complir plenament i en tot instant la salvació de Déu. La representació iconogràfica de la pietat cristiana va trobar aviat els símbols per distingir a la Immaculada: sobretot, la seva victòria sobre el mal, figurada en la serp que s'humilia als seus peus.

El bisbe Vic portava els aires nous de Trento i la vida nova, vida de gràcia i de perdó, que Jesús va venir a anunciar, va ser realitat plena des de la seva concepció i va omplir cada moment de la seva existència terrenal.

La teologia, pronunciada en paraules d'un catedràtic de Sagrada Escripura com era Vic, es va esforçar durant segles per expressar la fe del poble en coherència amb el conjunt de la doctrina cristiana. Per fi, la va trobar amb una formulació que avui ens recorda diverses vegades la litúrgia: a Maria hi actuà una gràcia divina singular que la va preservar de tota taca de pecat. Va ser preservada de tot mal, en atenció als mèrits de Crist (*praevisis Meritis Christi*).

3.2.11. *Postumum fama et gloria*. L'art com a propaganda al servei del dogma de la Immaculada Concepció. El portal major de la Seu dedicat a la *Tota Pulchra* (1592–1602)

Efectuada la recaptació anual, el capítol havia de satisfer les quantitats corresponents vinculades a aquest organisme religiós.

De la suma general dels imports, despeses pels salaris dels mestres i manobres, ports, tragins de pedra, carreters, dispendis de materials, fusters, ferrers; sorgia l'import total de la despesa (*dates*) com un dels conceptes comptables que sovintegen en els dos llibres d'obra.

Les despeses pels salaris vinculats a l'obra i fàbrica es feien efectius, segons la periodicitat per cadascun dels oficis, atenent a les anotacions del procurador dels llibres de fàbrica, el manacorí Mn. Cristòfol Ginart.

El capítol dedicat a les despeses abarcà multitud de conceptes: el culte en les seves múltiples expressions (art sacre), el manteniment d'edificis del capítol a Ciutat i Part Forana (casa del capítol a Sineu), la construcció de la Seu en la seva globalitat (naus, capelles, campanes, portal major, etc.) i l'atenció a l'administració capitular.

Abans d'acabar el segle XVI l'edifici va romandre clos pel costat occidental i l'any 1592, quan Antoni Fornari ja era mestre major, es va posar la primera pedra del portal occidental, obrat per l'escultor Antoni Verger (ca. 1555–1635) i patrocinat pel bisbe benefactor de la fàbrica: el bisbe Vic i Manrique.

No oblidem que gràcies a l'impuls directe del prelat valencià no tan sols es va construir el portal major sinó també s'acabaren les darreres capelles de la Seu, així com els trams, de la nau, que quedaven per bastir.

Vegem amb detall aquesta empresa escultòrica que donà lloc a la consagració del temple i “en la que se llegaron a invertir cerca de 15.000 libras”¹⁰⁶⁹.

El primer que hem d’afirmar és l’escassetat de notícies que les fonts arxivístiques capitulars ens aporten. Tan sols en resten algunes als volums d’actes capitulars¹⁰⁷⁰.

En segon lloc, la inexistència d’un estudi en profunditat i monogràfic del portal major de la Seu que actualitzi i amplii la base acadèmica sota la qual va treballar Santiago Sebastián¹⁰⁷¹. No obstant i això, en aquesta tesi doctoral oferirem algunes notícies inèdites que complementin aquest estudi citat anteriorment.

El 17 d’abril de 1587 el bisbe Vic i Manrique, qui presideix la sessió capitular, ofereix el patrocini per a la construcció del portal concepcionista de la Seu i cloure així, la fàbrica catedralícia impulsada pel prelat el 1573.

La rèplica del capítol fou immediata: estimaven per assentiment la proposta amb la gratitud canonical d’oferir un lloc preminent a dita obra per a l’escut d’armes¹⁰⁷². Aquest espai, finalment, serà el dintell del portal.

Pràcticament va tardar tres anys l’escultor Antoni Verger per a presentar el dibuix i el plànol de la seva creació: el dia 27 de juliol de 1590¹⁰⁷³, el capítol i el bisbe Vic, aprovaven unànimament la proposta, avui desapareguda.

¹⁰⁶⁹ MOLINA, F. “Nuevas aportaciones sobre Antoni Verger sculptor”, *BSAL*, vol. LXIX, Palma, 2014, p. 199.

¹⁰⁷⁰ Segons F. Molina “La falta de referencias documentales directas sobre la evolución de la obra y el lugar exacto en el que trabajaban los picapedreros, albañiles y carpinteros, hace que en algunos momentos sea difícil seguir con exactitud el ritmo de la obra”. MOLINA, F. *op. cit.*, p. 193; CARBONELL, M., “El mediterráneo cercano: Juan Vic y Manrique (1530-1611) y algunos intercambios artísticos entre Valencia y Mallorca”, *Actas del XI Congreso del CEHA*, Valencia, 1998, p. 134–139; MARTÍNEZ, B., “Las influencias artísticas foráneas en la isla de Mallorca. El mecenazgo del obispo Juan Vic y Manrique (1573 – 1604) impulsor del culto a la Inmaculada Concepción”, *Actas del XVI Congreso Nacional de Historia del Arte*, Las Palmas de Gran Canarias, 2006, p. 337–344.

¹⁰⁷¹ SEBASTIÁN, S., “El programa simbólico de la catedral de Palma”, *Revista Mayurqa-UIB*, núm. II, Palma, 1969, p. 14-18.

¹⁰⁷² ACM, *Actes capitulars*, 1587, f. 156r.

¹⁰⁷³ ACM, *Actes capitulars*, 1590, f. 322r.

Establert el contracte amb l'escultor, examinada la traça, acceptat l'oferiment del patrocinador i amb els artífexs a peu d'obra, el dia 28 de novembre de 1592, festivitat de sant Simó i sant Judes, les màximes autoritats diocesanes i catedralícies posaren la primera pedra del portal major de la Seu dedicat a la Immaculada Concepció.

Dos mesos abans, el dia 18 de setembre, s'havia resolt capitularment que els mestres dedicats a la construcció del portal major, no prenguessin els materials de la fàbrica del temple sense permís dels canonges protectors de l'obra.

Cal advertir, segons les conclusions de la restauració de l'any 2003, que el material que utilitzà Antoni Verger fou el següent: pedra de Santanyí de tipus calcària oolítica (programa escultòric) i marés blanc de tipus calcari bioclàstic (resta de la fàbrica del portal) amb morters a base de calç (roca dolomítica calcinada i magnèsi àric) per a lligar l'obra.

Sabem que el dia 3 d'agost de 1599, l'escultor Antoni Verger encara treballava en el portal major i en el vas de paraïres de la capella de la Mare de Déu, rebent un import de 53 lliures i 4 sous. Qui era l'escultor Antoni Verger?

Mestre Verger, en paraules de F. Molina, “es conocido por ser uno de los escultores más relevantes de la historia de Mallorca de finales del siglo XVI y principios del siglo XVII. A pesar de haber sido objeto de varios estudios, aún quedan muchos interrogantes sin resolver sobre la figura de tan ilustre escultor”¹⁰⁷⁴.

Fill d'un sabater de Ciutat de Mallorca, Rafel Verger, possiblement conegué el bisbe Vic i Manrique quan treballava a la capella del campanari de la parroquial de Sineu el 1588¹⁰⁷⁵ o quan, malgrat no ho poguem testificar, treballava en el programa de la Immaculada Concepció del portal de la sala capitular del convent de jerònimes de Santa Elisabet de Palma el 1594 (destuïda el 1936), conjunt monumental on el prelat valencià patrocinà algunes obres artístiques com la capella de la Concepció o la Mare de Déu morta.

¹⁰⁷⁴ MOLINA, F. “Nuevas aportaciones sobre Antoni Verger sculptor”, *BSAL*, vol. LXIX, Palma, 2014, p. 192.

¹⁰⁷⁵ ROTGER, J., *L'església de Sineu*, Palma, 1944; MULET, B. et al., *Sineu aixeca una nova església. Segle XVI*, Sineu, 1996, p. 123–124.

No obstant i això, “Esta buena relación con el obispo Juan Vich y Manrique, desembocó en la que sin duda alguna sería su obra más celebrada, la construcción del portal mayor de la catedral de Mallorca, obra que lo consagraría definitivamente como un artista de primer orden en el reino de Mallorca”¹⁰⁷⁶. Sense lloc a dubtes, fou l’empresa artística més important de Verger.

Fou un artista de prolífica carrera escultòrica i mestre d’avantatjats alumnes com Jaume Blanquer, un dels escultors malloquins més notables del segle XVII¹⁰⁷⁷, que rebia de ben segur la seva instrucció a la casa de l’obra de la Seu¹⁰⁷⁸.

Fadrí i sense fills, entorn al 1620, Verger tindria una fortuna degut a la seva labor professional entorn a les set mil lliures.¹⁰⁷⁹

El 1581, per exemple, li encarregaren els treballs d’esculpir, pintar i daurar la clau de volta de la família Pacs a la Seu.

El mateix any de la consagració de la Seu de Palma, el 1602, estava treballant per a la torre del Port Major d’Alcúdia en escuts (reials i de la Universitat) i làpides per embellir les fortificacions del Regne¹⁰⁸⁰.

Una resolució del capítol de dia 22 de novembre de 1603 confirmà que es pagaven uns traginers que portaren pedra grossa de Santanyí des de la casa de l’escultor¹⁰⁸¹.

¹⁰⁷⁶ MOLINA, F., *op. cit.*, p. 192.

¹⁰⁷⁷ CARBONELL, M., *Art de cisell i relleu: escultura mallorquina del segle XVII*, Palma, 2002, p. 88; “El Retaule del Corpus Christi de la Seu de Mallorca”, *La fidelitat obstinada. Homenatge a Mn. Pere Joan Llabrés Martorell*, Palma, 2007, p. 89–106; “Jaume Blanquer i el retaule del Corpus Christi”, *La Seu de Mallorca*, Palma, 1995, p. 135-147. Segons F. Molina “La etapa de aprendizaje de Blanquer estuvo marcada de forma directa por una de las obras arquitectónicas y artísticas más importantes del momento, los trabajos de construcción del portal mayor de la Catedral de Palma”. MOLINA, F., *op. cit.*, p. 199.

¹⁰⁷⁸ ARM, *AA Pletits I*, nº 14.

¹⁰⁷⁹ GAMBÚS, M., “El trabajo artístico en Mallorca durante los siglos XVI y XVII”, *BSAL*, vol. XXXXIII, Palma, 1987, p. 157.

¹⁰⁸⁰ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 48. “La desaparició de Gaspar Gener I deixava un buit que només podia ser ocupat per un artista de similar empenta creativa, i aquest fou Antoni Verger (ca. 1555–1635)”.

El 1616 realitzava la decoració aplicada a la casa del mercader Jeroni Vallès i el 1624, juntament amb el seu deixeble Jaume Blanquer, traçà la balconada del Consolat de la Mar.

Com afirma M. Carbonell, “un nebot seu, el 1628, li feia de procurador, qui assegurava de l'onclo *no esser capàs ni abte de poder fer ni firmar acte algú per lo accident pateix de la gota i stà privat in totum del juy natural*. Cinc anys després més tard jeia de nou, atacat de gota. No va morir, però fins el 1635”¹⁰⁸².

La fàbrica del portal major de la Seu degué suposar un dels episodis més importants de l'època per tres motius: en primer lloc, pel fet que significava cloure tres – cents anys de bastiment de la seu de la càtedra del bisbe; i en segon lloc, honrar i servir la devoció a la Immaculada a través de la magnificència d'una obra artística per al gaudi de tots els mallorquins; i finalment, en tercer lloc, plasmar, donant visibilitat a través del gust artístic, la voluntat i els esforços del bisbe Vic de veure closa una obra en la què, a través del seu escut episcopal, protegiria *in aeternum* la seva pastoral diocesana entre els segles XVI i XVII.

Endinsem la nostra mirada i atenció en el segon punt citat anteriorment: l'advocació a la Immaculada Concepció.

El seu culte, que visqué un període d'auge en la Espanya del segle XVII, enfonsà les seves arrels a l'Edat Mitjana.

L'origen d'aquesta veneració va tenir lloc a Orient, cap al segle VIII. Com va afirmar Elías Tormo: “No es la Iglesia latina y romana la que inventó esas sentencias absolutas con las que se apellida secularmente a la Virgen Madre Purísima, Madre castísima,

¹⁰⁸¹ ACM, *Actes capitulars*, 1603, f. 67r. Segons M. Carbonell “l'any 1610 el capítol determinà *ut debitas faciat diligentias contrafrangentes figuras portalis Eccle. Sedis et provedeat de remedio oportuno*. L'any 1615, el capítol atorgava a Verger una almoïna de tres lliures, provinents de les rendes de la possessió de Sarrià, de manera que l'escultor continuava vinculat a la Seu. Encara, l'any 1621 el bisbe fra Simó Bauçà prometia lliurar prop de 600 lliures per a la fàbrica *del enfront del portal major* i entre 1623 i 1628 una devota persona, el canonge Rafel Albertí, va esmerçar-hi quasi 2.000 lliures més. És clar que els comptes no es refereixen únicament al portal, sinó a tota la façana principal, mal que no es detallen per desgracia”. CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 86.

¹⁰⁸² CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 86.

Madre inviolata, Madre intemerata (...). La letanía griega inventó y reforzó, y sobre inventó y sobre completó los adjetivos con que se le dice purísima y se le dice inmaculada a la Madre de Dios: achratos, sin mancha; amamos, sin mancilla; y la toda santa, la toda inocente: panagia, panagra...”¹⁰⁸³.

De la mateixa opinió foren Trens i Stratton; Cabello Morales també apuntà el seu origen oriental, però ho avançà al segle IV, basant-se en un text de Sant Efrén ¹⁰⁸⁴.

Aquesta adoració va arribar a la Península a través de Sicília i el sud d'Itàlia¹⁰⁸⁵, sent la Corona d'Aragó el primer dels regnes peninsulars en què penetrar el culte a la Immaculada, a causa que estava obert al Mediterrani i tenia forts contactes amb Sicília i el Sud d'Itàlia.

A Espanya, com veurem amb el bisbe Vic i Manrique, la promoció de la Immaculada va ser una de les claus definitòries de la religiositat del nostre segle XVII ja des dels primers anys de la centúria¹⁰⁸⁶.

L'any 1582, moment en què el teòleg Diego Pérez Valdivia¹⁰⁸⁷ acabà de redactar el seu “Tratado sobre la Inmaculada” estava vigent l'orde que el papa Pius V (1504–1572) havia donat a tots els teòlegs de què, sota greus penes, ni els immaculistes ni els

¹⁰⁸³ TORMO, E., *La Inmaculada y el arte español*, Madrid, 1915, p. 13.

¹⁰⁸⁴ TRENDS, M., *Iconografía de la Virgen en el arte español*, Madrid, 1946, p. 165; STRATTON, S., *La Inmaculada Concepción en el Arte Español*, Madrid, 1988, p. 3; CABELLO, P. V., “La Inmaculada Concepción”, *Gratia Plena: La llena de Gracia, catálogo de la exposición*, Córdoba, 2004, p. 294; ATIENZA, J. C. (dir.), *Iconografía de la Inmaculada en la Diócesis de Osma – Soria. Llena de Gracia*, Soria, 2005.; MORELLO, G. et al., *Una donna vestita di sole. L'Immacolata Concezione nelle opere dei grandi maestri*, Roma, 2005.

¹⁰⁸⁵ AMATO, P., “Le immagini e la storia contestuale dell'arte mariana”, *Bolletino del Monumenti Musei e gallerie Pontificie*, vol. XXI, Vaticano, 2001, p. 413 – 447.

¹⁰⁸⁶ Fins a tal punt va arribar el grau de preocupació de les autoritats civils i religioses espanyoles per a defensar el dogma de la Immaculada, que es va constituir el 2 de juny de 1616, per decisió de Felip III, una junta dins de l'Estat només per ocupar-se de l'assumpte. STRATTON, S., *op. cit.*, p. 59.

¹⁰⁸⁷ CRUZ, J., *Diego Pérez Valdivia. Tratado de la Inmaculada Concepción de Nuestra Señora (1582)*, Pamplona, 2004; RINCÓN, W., *Mater Purissima. La Inmaculada Concepción en el arte de la diócesis de Tarazona*, Tarazona, 2005.

contraris anomenassin heretges entre si: tots havien d'acceptar la santedat de la Verge des del ventre de la seva mare.

En un panorama tan tens i canviant respecte al progrés de la definició del dogma de la Immaculada, va quedar palesa la constància dels espanyols en la defensa del mateix.

La disputa entre defensors i detractors de la Immaculada no era nova, sinó que com és ben sabut es remuntava als antics desacords teològics entre franciscans i dominics.

La pública devoció que els Reis Catòlics van professar per la Immaculada Concepció va anar disminuint en els seus successors del segle XVI. No es va produir, però, un canvi d'actitud cap a la doctrina.

Així, Joana la Boja, mare de Carles V, va establir un convent de franciscans menors a Palma de Mallorca (1508) sota el patrocini de la Immaculada Concepció¹⁰⁸⁸, i el seu fill es va haver de veure afectat per l'atmosfera immaculista de la cort de Maximilià d'Augsburg.

El debat va continuar en el Concili de Trento on, fins al moment de la proclamació de la puresa immaculada de Maria, es va reiterar l'opinió de Sant Agustí que la Verge va ser concebuda sense pecat. Entre els últims arguments a favor de la Immaculada Concepció, una de les decisions conciliars va ser especialment important: que les tradicions de l'Església eren revelacions de Déu del mateix pes doctrinal que les revelacions de l'Escriptura.

Al final del segle XVI, els defensors de la puresa en la concepció de Maria van deixar de considerar sagrada la concepció, i van sostenir que la seva puresa provenia del mateix moment en què la seva ànima va cobrar vida.

Consegüentment, "l'Abraçada a la Porta Daurada" es va deixar de representar seguint l'esperit de Trento. Per teòlegs com Johannes Molanus¹⁰⁸⁹, la puresa amb la qual l'ànima

¹⁰⁸⁸ CASTRO, M. de, "Legislación immaculista de la orden franciscana en España", *AIA – Archivo Ibero Americano*, vol. XV, 1955, p. 37.

¹⁰⁸⁹ Molanus aconsella que la imatge de la Mare de Déu estigui envoltada per símbols de la seva puresa presos del Càntic dels Càntics i amb inscripcions basades en aquests versos: "(...) Porro sicut Canticorum Liber reste applicatur Beatae Virgini: sis etiam suavis adimentionis est ea Virginis Imago, in qua ei

de Maria va cobrar vida semblava trobar el seu millor representació en la imatge de la Mare de Déu *tota pulchra*¹⁰⁹⁰.

No obstant això, a principis del segle XVII, la doctrina no era encara prou popular com per ser elevada a dogma i la prohibició de predicar públicament sobre el tema va frenar les perspectives de popularització.

Així i tot, Vic i Manrique i altres eclesiàstics de la diòcesi mallorquina, estaven decidits a que tots els catòlics creguessin en la Immaculada Concepció com a únic mitjà perquè la doctrina es convertís en dogma.

Per aquest motiu, possiblement el patrocini artístic més important del seu episcopat sigui la construcció del portal major de la Seu de Mallorca, entre els anys 1592 i 1602, dedicat a la “Tota Pulchra”.

Però Vic tenia pensat tot un itinerari per a promocionar i impulsar aquesta advocació religiosa.

Recordem que el 22 setembre de 1575 juntament amb els canonges del capítol de la catedral va instituir la festa de la Immaculada Concepció a tots el Regne. Un any més tard, el 12 de desembre de 1576, instituí una confraria sota l’advocació mariana.

El 22 de novembre de 1584 concedirà una indulgència plenària a qui visiti la Seu el dia de la festa de la Immaculada Concepció. El 22 de setembre de 1585 féu oficial les octaves solemnes per a la dignificació i magnificència de la Festa. El 19 de juliol de 1587 beneí una clau de volta de la nau major dedicada a la Immaculada.

Finalment, després d’aquest recorregut cautelós i cavil·lós, el dia 28 de novembre de 1592, festivitat de sant Simó i sant Judes, posà la primera pedra del portal major de la Seu dedicat a la Immaculada Concepció.

appinguntur, Sol, Stella, Luna, Porta caeli, Liliun ínter spinas, Speculum sine macula, Hortus conclusus, Fons signatus, Civitas Dei, et smilia, adscriptus etiam verbis: "Tota pulchra es amica mea, et macula non est in te: Elena ut sol: Pulchra ut luna: Stella maris: Porta caeli: Sicut liliun ínter spinas, (...)".
MOLANUS, J., *Traité des saintes images*, Paris, 1996, p. 393 – 394.

¹⁰⁹⁰ ANSELM, A., “Tota pulchra es amica mea et macula non est in te: la Spagna e l’Immacolata a Roma”, *L’Immacolata nei rapporti tra l’Italia e la Spagna*, Roma, 2008, p. 240–300.

A continuació, tractarem els aspectes estilístics i dispositius que resten per a finalitzar aquest capítol¹⁰⁹¹. El portal major està estructurat a la manera d'un retaule, responent al model de les portades–retaule.

Estilísticament es tracta d'un gran conjunt decoratiu, d'estil plateresc, de transició entre el renaixement i el manierisme, manifestat tant a l'interior com a l'exterior.

En els brancals interiors de la porta observem grotescos característics del primer renaixement del pintor i gravador italià Nicoletto da Modena a través de la seva obra de setanta – vuit gravats del primer quart del segle XVI titulada *OPVS NICOLETI MODENENSIS ROSEX, OP NICOLETI DE MUTINA, OP. NI. MODENENSIS*.

El portal s'obri amb un arc de grans dimensions i casetonat sobre quatre parells de columnes que flanquegen les imatges. Més que els grotescs s'ha de destacar un tipus de columna que tenen els models, segons Marià Carbonell, del gravador i numismàtic l'italià Enea Vico (1523 – 1567)¹⁰⁹².

El simbolisme del gravat de Vico que copia Verger denota la formació humanística de l'artista i arqueòleg italià, qui tenia una profunda afició pel món de l'Antiguitat, especialment la medallística i la numismàtica.

Aquesta sensibilitat justifica les sèries gravades amb efigies d'emperadors i emperatrius romanes, l'armament i les vestimentes, les cuirasses, els cascs, els escuts amb animals

¹⁰⁹¹ El portal major de la Seu de Palma es va rehabilitar l'agost de 2012 en base a la documentació prèvia a la restauració de 2002 (Pla Director de la Catedral de Mallorca, caracterització de materials de Enrique Parra Crespo, Doctor en Químiques, Pedro Pablo Pérez García, Geòleg i proposta de metodologia de Jorge Pérez Guerra, Diplomant en Restauració). L'objecte de la intervenció va ser realitzar un examen detallat del seu estat de conservació, documentar i estudiar les patologies i efectuar alguns treballs de manteniment. Es retiraren els depòsits de pols més superficials i es fixaren les zones amb risc de desprendiment: controlar l'eficàcia, estabilitat i comportament dels diferents sistemes aplicats i tenir cura d'un envelliment accelerat, per determinar el futur protocol de manteniment.

¹⁰⁹² Treballà a la cort d'Alfons II, considerat un dels fundadors de la crítica numismàtica, produí molts de gravats en coure que possiblement conegué Antoni Verger. CARBONELL, M., *Art del cisell i de relleu*, Palma, 2002, p. 32; GARCÍA, J. J., "Documento histórico y exaltación simbólica en un grabado de Enea Vico", *NORBA – ARTE*, vol. XXII–XXIII, Universitat d'Extremadura, 2002–2003, p. 5–27; GONZÁLEZ DE ZARATE, J. M., *Real colección de Estampas de San Lorenzo de El Escorial*, vol. IX, Vitòria, 1995, p. 127.

monstruosos, escorpins, caps d'àngüles; que tanta repercusió tingueren a la iconografia coetània i que es plasmaren al repertori iconogràfic del portal major de la Seu mallorquina.

La famosa obra de Vico, publicada a Venècia el 1548, portava el títol de *Le imagini con tutti i riversi trovati et le vite de gli Imperatori tratte dalle medaglie et dalle historie de gli antichi*¹⁰⁹³.

La difusió i fama eterna de la victòria militar que grava dissenya Vico i que interpreta dècades després l'escultor Verger, possiblement, com un triomf en defensa de la pàtria mallorquina de Vic i Manrique en favor de l'eterna memòria que obtindrà a la posteritat.

La imatge de les aus fou un dels símbols animalístics més cèlebres i difosos de l'Edat Moderna, especialment del caràcter vigilant de l'àngüla que esculpeix Verger, manifestant el zel del prelat Vic cap a la seva comunitat diocesana. L'àngüla esdevé símbol de la prudència, seguretat i la vigilància, aplicada als guardians de les comunitats cristianes com Vic i Manrique, davant les amenaces i heretgies.

Així, el portal major constitueix una perfecta simbiosi entre allò descriptiu i allò significatiu: són principis de retòrica visual que Verger afiançà dins el seu imaginari manierista.

La representació religiosa de la Immaculada Concepció es complementa amb figuracions al·legòriques i motius vegetals en una completa expressió de la glòria del patrocinador: no debades aquesta iconografia militar¹⁰⁹⁴ transmet els esforços fets de les tropes imperials que aplicats a un programa religiós i a un temple de culte cristià, explica els principals mèrits al·legòrics que propiciaren el triomf i la transcendència del govern episcopal de Joan Vic i Manrique.

La disposició de l'obra s'estructura en tres nivells:

¹⁰⁹³ BODON, G., *Enea Vico. Fra memoria e miraggio della classicità*, Roma, 1997.

¹⁰⁹⁴ Enea Vico, autor dels gravats en els quals s'inspirà el mallorquí Antoni Verger, va recórrer a uns emblemes que coneixia a la perfecció degut a la seva faceta d'antiquari: divinitats clàssiques, figuracions, jeroglífics que procedien del revers de monedes antigues; i emblemes basats en relats animalístics que estaven presents a la literatura grecolatina.

- El sòcol o pedestal, decorat amb garlandes i medallons amb inscripcions marianes. En alguns dels paraments, i en els medallons dels mateixos, hi apareixen una pedra de calcària gris de gra fi amb vetes blanques de calcita (carbonat de calç).

- El cos central recorregut per cinc esbeltes columnes, acanalades en els dos terços del fust superior, amb anelles i decorades amb garlandes. Una columna frontal de dimensions majors amb un capitell d'ordre corinti; dos parells de columnes amb capitells d'ordre corinti, que emmarquen dues fornícules superposades amb les imatges de sant Gregori (a l'ull de l'espectador, inferior esquerre, 540 - 604)¹⁰⁹⁵, sant Jeroni (superior esquerre, 347 - 420)¹⁰⁹⁶, Sant Ambrosi (inferior dreta, 339 - 397)¹⁰⁹⁷ i sant Agustí (superior dreta, 354 - 430)¹⁰⁹⁸.

¹⁰⁹⁵ Foren les seves ties Tàrsila i Emiliania qui consagraren a Déu la seva virginitat i, per aquest motiu, foren exemple per al seu nebot Gregori a les homilies i predicacions que realitzava.

¹⁰⁹⁶ En el seu tractat sobre "La perpètua virginitat de Maria" declara la fe profunda i ple convenciment de la veritat de les Escriptures, com a seguidor de la vida de Crist i es mostra admirador incondicional de Maria, per qui sent una profunda devoció. No obstant, l'obra monogràfica sobre el tema i on sant Jeroni abocà tots els seus esforços fou a la "Carta a Eustaquia", la filla de santa Paula. És aquí on ofereix una relació de sentències que poguere servir d'inspiració per a la creació iconogràfica d'artistes com Antoni Verger: "La flor de la vara és Crist (...) D'Ell es diu a un altre lloc que és la pedra tallada del turó sense intervenció de mans, profecia que dóna a entendre com Crist verge havia nascut de mare verge". JERONI, Sant, *Epistolario*, vol. I, Madrid, 2013, p. 203-260.

¹⁰⁹⁷ A la seva obra "Sobre las vírgenes", el bisbe de Milà afirmà el següent: "Sirvaos la vida de María de modelo de virginidad, cual la imagen que se hubiese trasladado a un lienzo; en ella, como en un espejo, brilla la hermosura de la castidad y la belleza de toda virtud. De aquí podéis tomar ejemplos de vida, ya que en ella, como en un dedacho, se muestra con las enseñanzas manifiestas de su santidad qué es lo qué habéis de corregir, qué es lo que habéis de reformar, qué es lo qué habéis de retener". PONS, G., *Textos marianos de los primeros siglos*, Madrid, 1994, p. 84; COLA, S., *Perfiles de los Padres*, Madrid, 1991; MOLINÉ, E., *Los Padres de la Iglesia. Una guía introductoria*, Madrid, 2000; SEBASTIÁN, S., "La iconografía de la Virgen", *Contrarreforma y Barroco*, Madrid, 1989, p. 195-238; MARTINO, P., "Iconografía de los Padres de la Iglesia en torno a la Inmaculada Concepción", *La Inmaculada Concepción en España*, vol. II, San Lorenzo del Escorial, 2005, p. 717-734.

¹⁰⁹⁸ Les al·lusions a la virginitat de Maria s'inclouen en els "Sermons" o en el "Tractat sobre la santa virginitat" on destaca la fe de la Verge i la humilitat amb què rep el manament diví, afirmant que amb aquestes virtuts va cooperar a què dins l'Església nasquessin els creients, el que la converteix en mare de tots els membres de l'Església.

La imatge dels Pares de l'Església entorn a la Immaculada Concepció com assumpte iconogràfic és, sense lloc a dubtes, poc prolífica si la comparem amb l'abundància d'imatges de la "Tota Pulchra" aïllada¹⁰⁹⁹.

Entre els majors defensors de Maria i la seva virginitat, posada en dubte per Lutero, estaven els grans Pares de l'Església llatina: sant Ambrosi, sant Jeroni, sant Agustí i sant Gregori.

Amb el bastiment d'aquesta obra i la propagació del missatge immaculista, el bisbe Vic i Manrique sabia que era una eficaç i persuasiva de minimitzar les tesis luteranes i fer arribar les veritats de la fe, no solament amb escrits erudits i disputes teològiques, sinó fer visible amb imatges religioses aquests assumptes iconogràfics.

El prelat era conscient que si unia teologia i iconografia, la imatge enforteix el contingut del missatge.

Segons la disposició, Antoni Verger situà a sant Ambrosi, bisbe de Milà i Doctor de l'Església, a la part inferior del costat dret, representat amb la mitra episcopal. Madur, barbat i amb hàbit episcopal, a la mà esquerra porta un llibre i a la dreta un bàcul, avui desaparegut.

Tot just al damunt, hi figura sant Agustí, bisbe d'Hipona, fundador de l'orde dels agustins revestit amb indumentària mixta: capa pluvial episcopal per damunt de l'hàbit monacal. Patriarcal, madur, entregat a Déu i amb barba, porta a la seva mà esquerra la maqueta de l'Església i, recolzat a l'espatlla, un bàcul, símbol de govern episcopal.

Sobre el pit porta un cor atravesat per dues fletxes en al·lusió a l'amor de Déu i al fidel que ha abraçat en el seu cor. Segons Molano (*De Historia SS. Imaginum*, Lovaina, 1570) és un atribut extret dels comentaris de sant Agustí de l'obra "Proverbis" (cap. XXIII, 26): "Dona'm fill, el teu cor, i que els teus trobin delectació en els teus camins".

¹⁰⁹⁹ Mentre que aquests temes es consideraven fonamentals per a la iconografia religiosa dels segles XVI i XVII, la unió d'ambdós, malgrat l'abundància d'escrits dels Pares de l'Església sobre la virginitat de Maria que, des dels primers segles tingueren que defensar-se amb insistència; no s'ha vist reflectida en l'art e la mateixa proporció a com fou defensada pels Pares tant de l'Església llatina com l'oriental. PONS, G., *Textos marianos de los primeros siglos*, Madrid, 1994.

A partir del segle XVI, i com veurem seguit fidelment per Verger en el programa iconogràfic, el cor està atravesat per fletxes. En aquest cas s'inspira en un passatge de les "Confessions" (cap. IX, 2, 3): "Les teves fletxes havien atravesat el meu cor amb el teu amor. Portava les teves paraules clavades a les meves entranyes".

En el costat esquerre, a la part inferior hi figura sant Gregori Magne que apareix representat com a papa, amb tiara de tres corones i creu de triple travesser. Porta a la mà esquerra un llibre obert, faltant-li la mà dreta.

A damunt, hi s'hi va esculpir sant Jeroni, representat amb barba, capelo carenalici per haver estat secretari de sant Damaso però que mai va ser investit, amb un llibre entre les mans que representaria la Bíblia Vulgata (versió oficial de l'Església catòlica en el Concili de Trento), i acompanyat per un fidel i agraït lleó, que remet a l'episodi llegendari de "La llegenda daurada".

Estant ell en el monestir de Betlem (enclau fundat per ell mateix, on durant els darrers quinze anys següents treballarà en la traducció al llatí dels texts hebreus de l'Antic Testament) se li acostà un lleó cosejant que provocà la fugida dels monjos que l'acompanyaven.

El lleó li va mostrar una espina clavada a les seves potes i el sant li va extreure. Des de llavors, l'animal, agraït, es va quedar en el monestir, ocupant-se d'escoltar l'ase que portava llenya.

- El cos superior, de menor altura, segueix la mateixa estructura, columnes amb acanaladures decorades amb garlandes i capitells corintis amb cavalls alats. Les fornícules estan ocupades per sant Joan Evangelista (esquerra), amb l'àguila als seus peus, el llibre dels evangelis a la seva mà esquerra i a la dreta, alçada, sosté una copa de la qual surt un dragonet¹¹⁰⁰; i sant Joan Baptista (dreta) revestit de pells, amb una vara crucífera a la seva mà esquerra i l'anyell als seus peus.

¹¹⁰⁰ Representa la història en la qual el suprem sacerdot de Diana a Efes li sotmet a una prova de la qual en surt victoriós, li dóna a Joan una copa envenenada, però abans de beure, el verí es converteix en un dragonet, resultant-ne il·lès al beure d'ella.

Sobre la porta, el dintell descana sobre dues mènsules antropomorfes, unade caràcter femení (dreta) i una altra masculí (esquerra).

Un mainell divideix la porta en dues obertures. Sobre el dintell, en un pedestal i centrada en el timpà, apareix la imatge de la Immaculada Concepció, rodejada de símbols marians que destaquen sobre un fons vermell – ataronjat, però que originalment havia de ser de color verd-blau.

La iconografia de la “Tota Pulchra” (Tota bella)¹¹⁰¹ és una representació al·legòrica de la Verge i procedeix d’una composició que té el seu origen l’any 1500 derivant de fonts gràfiques i literàries. A la pintura espanyola, Trens assenyala que procedia de la visió que va tenir el pare Martín Alberro, confessor de l’artista Joan de Joanes (1510–1579)¹¹⁰², qui a través de la seva paleta s’encarregà de crear una representació laudeatòria¹¹⁰³.

Els símbols i inscripcions basades en versos que rodegen a la imatge procedeixen del Càntic dels Càntics i de l’Antic Testament, on se la interpreta com la Sulamita del Rei Salomó.

La llegenda “Tota pulchra es, amica mea, et macula non est in te” (Cant. 4, 7) s’interpreta com la voluntat de Déu en la predestinació de Maria. Mentre que els símbols amb les que se l’associa també són: el sol (electa ut sol), lluna (pulchra et luna), la porta (porta coeli)¹¹⁰⁴. Així, aquesta imatge es caracteritza per estar envoltada d’emblemes que fan al·lusió al seu origen immaculat.

¹¹⁰¹ Tal i com assenyala Louis Reau, la iconografia de la Immaculada Concepció respon a dos tipus diferents: l’encontre de sant Joaquim i santa Anna enfront a la Porta Daurada de Jerusalem, quan la Verge és concebuda a través d’una besada als llavis, i el davallament de la Verge Immaculada que sorgeix a la finals de l’Edat Mitjana. RÉAU, L. *Iconografía del arte cristiano*, vol. I, Madrid, 1997, p. 85. A Espanya, aquesta imatge tingué un referent primigeni a la Immaculada del retaule de l’església de sant Saturnino del Cerco d’Artajona (Navarra).

¹¹⁰² FALOMIR, M., “La construcción de un mito. Fortuna crítica de Juan de Juanes en los siglos XVI y XVII”, *Espacio, tiempo y forma*, vol. XII, Madrid–UNED, 1999, p. 123–147.

¹¹⁰³ TRENS, M., *Iconografía de la Virgen en el arte español*, Madrid, 1947, p. 154.

¹¹⁰⁴ *Quae est ista, quae progreditur quasi aurora consurgens, pulchra ut luna, electa ut sol, terribilis ut castrorum acies ordinata. Electa ut sol* (escollida com el sol, Cànt. 4, 9), *Pulchra ut luna* (Bella com la

Les al·legories s'agrupen al voltant de tres temes: la virginitat (font segellada, ciutat emmurallada, jardí tancat, mirall, i tots els arbres que conserven la seva verdor: xiprer, olivera, cedre i palmera), la puresa immaculada (lliri, sol, roses, torre de David), i la intercessió en favor de tot el gènere humà (porta del cel, pou d'aigua viva, estrella de mar guia de mariners).

La Verge apareix sobre la lluna retallada als seus peus segons el capítol XII de l'Apocalipsi. En aquesta iconografia la Verge és enviada per Déu des del cel a la Terra, apareix de peus sobre la lluna, coronada d'estels i exten els braços en actitud orant.

Els detalls que pren la "Tota Pulchra" d'Antoni Verger és la seva representació rodejada dels símbols de les lletanies. La Verge apareix a l'eix central de la composició, sobre un pedestal en el que apareix un coro d'àngels, amb la lluna als seu peus, amb una corona de dotze estels sobre el cap malgrat que l'escultorr la va concebre, primigèniament, rodejada d'un halo resplendent tal i com ho denoten les restes de plom correponents a raigs que podrien haver estat daurats.

Damunt d'ella, apareix l'Esperit Sant en forma de colom que sosté entre les seves potes una filacteria amb la següent llegenda: "Tota pulchra es amica mea et macula originaes non est in te" (Ets del tot hermosa, estimada meva, i taca original no hi ha en tu). La Immaculada Concepció és la nova Eva que venç la serp.

Rodejant la Verge, apareixen els quinze símbols o atributs marians que representen alegories, extretes en gran mesura de l'Antic Testament¹¹⁰⁵:

- Estel dels mars (*Stella maris*, himne litúrgic¹¹⁰⁶). Estel de la mar.

lluna, Cànt. 6, 9), *porta coeli* (portal del cel, Cànt. 6, 9). El sol i la lluna són atributs de la Verge Maria: "Una dona vestida de sol i la lluna sota els seus peus" (Ap. 12, 1). La Verge Maria rep el nom de porta tancada en al·lusió a la seva virginitat i prové del somni de Jacob en el Gènesi.

¹¹⁰⁵ GRAEF, M., *La mariología y el culto mariano a través de la historia*, Barcelona, 1968; QUINTANILLA, E., "El lienzo de la Inmaculada Concepción del convento de las Carmelitas Descalzas de Fuente de Cantos (Badajoz). Iconografía y fuentes grabadas", *Cuadernos de Arte y Iconografía*, Madrid, 2001, p. 75-96.

¹¹⁰⁶ *Ave Maris Stella / Dei Mater alma / atque Semper Virgo / felix caeli porta*. (Salve estel de la mar / feraç Mare de Déu / i sempre Verge / feliç porta del cel).

- La lluna i el sol (*electa ut sol; pulchra et luna*, Càntic dels Càntics 6, 9). Qui és aquesta que s'alça com l'aurora, hermosa com la lluna, esplèndida com el sol, terrible com esquadrons ordenats?
- La porta del cel (*porta coeli*; Gènesi, XXVIII). Què terrible és aquest lloc! No és sinó la casa de Déu i la porta dels cels.
- El cedre (*Quasi cedrus exaltata sum in Libano*; Eccles. XXIV, 17). Alta com un cedre.
- Un roser (*Et Quasi plantatio rosae in Iericho*; Eccles. XXIV, 17). Planta de rosa.
- Un pou (*puteus aquarum viventium, quae fluunt impeti in Libano*; Càntic dels Càntics IV, 15). Pou d'aigües vives.
- Un arbre (*virga Jesse floruit*; Ezech VII, 10). Floració de la vara de Jesé.
- Jardí tancat (*hortus conclusus, soror mea, sponsa, hortus conclusus, fons signatus*; Càntic dels Càntics IV, 12). Jardí tancat.
- Un lliri (*egos flos campi et lilium convalium sicut cilium inter spinas*; Càntic dels Càntics II, 2). Com un lliri entre espines.
- Una olivera (*Quasi oliva speciosa in campis*; Eccles. XXIV, 19). Oliva vistosa.
- Una fortalesa (Sicut *Turris David collum tuum, quae aedificata est cum propugnalis*; Càntic dels Càntics IV, 4). Torre de David amb baluards.
- Un mirall (*Candor est enim lucis aeternae et speculum sine macula Dei potentiae et imago bonitatis illius*; Sap. VII, 26). Mirall sense taca.
- Una font (*fons ortorum*; Càntic dels Càntics IV, 15). Fonts dels horts.
- Ciutat de Déu (*Gloriosa dicta sunt de te, Civitas Dei*; Salm LXXXVI, 3). Ciutat de Déu.
- Temple de Déu (*Nescistis quia templum Dei estis et Spiritus Dei habitat in vobis?*; I. Cor. 3, 16). No sabeu que sou Temple de Déu i que l'Esperit Sant habita en vosaltres?

L'honor concedit a Maria fou tant preeminent en aquest portal major i, extensivament a la diòcesi de Mallorca, que Vic i Manrique féu inscriure sobre el dintell de la porta el següent passatge del primer capítol de Reis (Reg. 10): “Non est factum tale opus in universis regnis 3 REG. CAP. X”. (En cap altre regne no hi ha fet res semblant). Seguit de “Illustrissimus et Reverendissimus D. D. Joannes Vich et Manrique episcopus maioricensis virginis conceptioni dicabat 1601”.

A més de l'exaltació del dogma de la Immaculada, la figuració real de la porta principal del temple fou traslladada en un pla simbòlic a la pròpia Verge Maria, considerada la porta del cel. A aquesta metàfora esculpida amb destresa tècnica per Antoni Verger en el centre de la façana, fan al·lusió les diverses inscripcions que apareixen a les parts següents:

- Arc exterior: “Introibo in domun tuam adorabo ad templum sanctum tuum in timori tuo” (Sal. V; Entraré a casa teva, adoraré el teu sant Temple amb temor).
- Basament: “Ego sum ostium” (Jo som la porta).
- Muntants: “Sto ad ostium et pulso” (Estic a la porta i crit); “Hec domus dei” (Aquesta és la casa de Déu); “Justi instrabunt in eam” (Els justs entraran per ella); “petite et accipietis (Demaneu i rebreu).

Aquest programa iconogràfic comporta la presència de la figura del Fill, que apareix en un medalló ubicat en el terç inferior de la columna del mainell. La seva figura ve justificada per una inscripció de l'Evangeli de sant Joan: “Jo som la porta; qui per mi entri es salvarà” (Joan, 10).

Símbols, textos bíblics i personatges cristians donen sentit al portal major. Vegem:

- En els muntants, mirant el mainell, a l'esquerra i dins un medalló o orla amb volutes, apareix sant Pere “Tu es Petrus”, pedra angular de l'Església catòlica i dipositori de les claus de la porta del cel: “I jo et dic a tu que tu ets Pere, i sobre aquesta pedra bastiré jo la meva església, i les portes de l'infern no predominaran contra ella. Jo et donaré les claus del regne dels cels, i quan fermis a la terra serà fermat en els cels, i quan desfermis a la terra serà desfermat en el cel” (Mt 16, 18–19).

- Enfront a sant Pere, en el mainell dret, hi figura sant Pau amb la inscripció “Vas electionis”. (Vas d’elecció; subjecte especialment escollit per Déu).

- Al costat dels muntants que miren enfront, hi apareixen dos dels grans profetes de l’Antic Testament: Ezequiel (muntant esquerre devora sant Pere)¹¹⁰⁷ i Isaïes (muntant dret al costat de sant Pau)¹¹⁰⁸. Anuncien la virginitat de Maria que donaria llum al Mesies sense intervenció de cap varó.

- Coronant la porta, la imatge de Crist triomfant a la creu. Crist crucificat apareix sobre una bolla que representa el món. A ambdós costants, apareixen dos dragons, símbol del mal amb el cap girat en actitud de rebuig pel triomf del bé.

L’any 1601, el Capítol es plantejà la consagració d’un temple que s’havia començat pràcticament tres segles abans.

¹¹⁰⁷ “Em va portar de nou a la porta de fora el santuari que donava a Orient, però la porta estava tancada; i Jahvé em digué: aquesta porta ha d’estar tancada, no s’obrirà ni entrarà per ella cap home, perquè ja ha entrat Jahvé, Déu d’Israel, per tant, ha de quedar tancada” (Ez. 44, 1–2).

¹¹⁰⁸ “El Senyor mateix vos donarà per això la señal: vet aquí que la Verge gràvida dona llum un fill i l’anomena Emmanuel” (Isa 7, 14).

3.2.12. L'obra tentineja. Adobs i reparacions (1604–1651)

El 17 de maig de 1604, no es dubte a acudir al rei per a que decreti i destini els fruits de la seu vacant, degut a la promoció del bisbe Joan Vic a Tarragona¹¹⁰⁹.

L'obra tentinejava i el portal major patia profunds problemes estructurals.

Sis anys més tard, el 4 de desembre de 1610 es va realitzar una inspecció a la sexta clau de volta de la nau central coneguda com la clau del bisbe Vic, on hi participaren els mestres picapedrers Antoni Saura (mestre major de la fortificació de Ciutat de Mallorca), Antoni Fornari (mestre major de la Seu), Antoni Seguí (responsable de les tres darreres voltes de la catedral), Sebastià Fonollar i Joan Verger; juntament amb ells hi assistí el mestre escultor Antoni Verger (artífex del portal major)¹¹¹⁰.

El novembre de 1611, i amb un any de retràs, l'escultor Jaume Blanquer va dur a terme una sèrie d'adobs d'algunes figures del portal major que culminaren el 1621 amb una traça "donde todo parece indicar que esta traza que realizó está relacionada con algún

¹¹⁰⁹ AAEV, *Presentación de obispos, abad, beneficios y pensiones*, legajo núm. 108, 1603 – 1604, f. 55r. *Frutos de la sede vacante de Mallorca a vafor de la iglesia Catedral. Yo el Rey. Ilustre Duque primo de mi consejo y embajador. El edificio de la iglesia mayor de Mallorca que es muy grande y suntuosa y para su conservación necesitan siempre los canónigos y capítulo de ella, de mucha suma de dinero. Y ahora particularmente para la fábrica de ella parece muy gruesa que hacen para el resto de la iglesia. Por lo cual y por no tener renta alguna de la fábrica han acudido a suplicarme por parte del cabildo se ha servido de interceder con su Santidad que tenga por bien para la dicha iglesia los frutos de las vacantes del obispado de Mallorca en conformidad de lo que hizo el Papa Gregorio XIII cuando vacó aquella iglesia muerte [traslado] del obispo Arnedo como consta por su breve despacho a 6 de mayo de 1573 y porque por las consideraciones que representa hágase del buen efecto de esto, os encargo y mando quedando a Su Santidad la carta que valen que esta en creencia Nostra hagáis los oficios que convenga para que tengan por bien estas aplicaciones de frutos con que puedan acabar la pared que han comenzado y asegurar el edificio de aquella iglesia y del cuidado y que con esto quedase muy bien servido. 17 de Mayo de 1604. (...).*

¹¹¹⁰ SEGUÍ, A., "Els oficials de la fortificació de Ciutat de Mallorca (1594–1610), *BSAL*, vol. LXVII, Palma, 2011, p. 183.

tipo de intervenció que se llevó a cabo en la fachada de la catedral de Palma y que tantos problemas estructurales daría al cabildo”¹¹¹¹.

No serà la primera ni la darrera vegada que l’armadura del portal patiria infortunis.

Entre els anys 1637 i 1651, els reis envien missives al papa per a informar-li de l’estat ruïnós de la Seu, especialment del portal major, conseqüència directe que provocaria el desviament en el recorregut de les processons.

La resposta fou la següent: nul·la aportació d’almoines i pèrdua de censos que els anteriors monarques havien solucionat gràcies a la dotació de les diferents seus vacants per a la fàbrica constructiva¹¹¹².

¹¹¹¹ MOLINA, F., *op. cit.*, p. 202.

¹¹¹² AAEV, *Obispos, abad, beneficios y pensiones*, legajo núm. 110, 1637 y 1651, f. 49r. *Mal estado de la fábrica de la Catedral. Necesidades del templo, continuar las necesidades de su reparo y su fábrica la más pobre por que no sólo no tiene hacienda fija sino que con el tiempo se han perdido algunos de los censos de que estaba dotada y ha quedado la obligación de algunos que se encargaron para su reparo por lo cual los Señores Reyes, mi abuelo y Padre intercedieron con su Santidad para que se apeasen los frutos de las sedes vacantes para la dicha fábrica y se consiguió en dos ocasiones diferentes y, ahora la necesidad es mayor que nunca y amenaza una ruina que obliga a no usar la puerta principal y pasar las procesiones por diferente lugar del que se acostumbra y faltan limosnas que antiguamente daba el reino y solamente quedan las del obispo y canónigos de la Catedral que no pueden ser suficientes así, por ser mucho esto como por haberse minorado un tercio a valor de los frutos de las mensas episcopal y capitular, suplicándome fuese servido a la fábrica y reparo de aquella iglesia por todos los medios de ayudar a su conservación y ornato. Licenciado de Villanueva, secretario. Madrid 1637. Carta por la mitad. (...) De nuevo se me ha referido por parte del Cabildo de la Iglesia Catedral de aquel Reino que no ha tenido efecto hasta ahora la pretensión del estado eclesiástico y que desean volver a tratar de ella. He querido encargar y mandar como lo hago en conformidad de lo contenido en la presente carta haga con Su Santidad y demás personas que ser de menester las diligencias que conviniesen a este son en que me serviré. Datus en Madrid a XXVII de septiembre de 1651.*

III. Tercera part

1. Decoro i decència. Les visites pastorals de Joan Vic i Manrique (1573–1604)

1.1. *Modus visitandi*. Manuals i formularis de visita pastoral posttridentins

Un breu del papa Climent VIII exhortà a tots els bisbes d'Espanya, al voltant de la cura i la visita pastoral. El pontífex coneixia bé el territori espanyol ja que havia exercit de nunci extraordinari, dignitat que li donava una autoritat especial per a dirigir-se al Rei i els bisbes, màxim quan es tractava d'assumptes de reforma.

Una queixa del cardenal Alessandrino dirigida al nunci Cateano (18 de juliol de 1596)¹¹¹³, donà motiu al Papa per escriure a tots els prelats espanyols sobre els seus deures pastorals, particularment sobre l'administració de sagraments i la visita a esglésies. Des de la data d'expedició de la missiva fins al 10 d'agost es redactaren successivament quaranta – quatre breus en un total de cinc expedicions¹¹¹⁴.

El breu dirigit al rei contenia tota l'artilleria de l'acusació de Monsenyor Caetano. El Papa assegurà que, d'ara en endavant, no donaria el seu consentiment pel trasllat de cap bisbe a una altra seu, almenys que se li constates el compliment de tots els seus deures a la visita pastoral¹¹¹⁵.

Les visites pastorals de Vic i Manrique ens permetran reconstruir la figura reformadora del valencià al cap davant de la diòcesi de Mallorca. No s'ha localitzat cap formulari de visita on puguem analitzar l'ofici pastoral del prelat a través d'aquesta acció de govern.

Els únics referents que possiblement coneixia la cúria eclesiàstica mallorquina i el prelat valencià són el quatre manuals de visita pastoral que, a continuació, analitzarem. Foren

¹¹¹³ ASV, *Nunziatura di Spagna*, 323, f. 83r – 83v.

¹¹¹⁴ Al rei Felip II (18 de juliol); Burgos, Granada, Santiago, Sevilla, Tarragona, València, Saragossa, Elna, Orense, Oviedo i Sigüenza (26 de juliol); Àvila, Badajoz, Burgo de Osma, Calahorra, Cartagena, Còrdova, Guadix, Osca, Jaca, Lleó, Lleida, Màlaga, Oriola, Urgell i Tarazona (2 d'agost); Coria, Pamplona i Tuy (9 d'agost); Astorga, Barbastre, Barcelona, Ciudad Rodrigo, Girona, Jaén, Lugo, Mondoñedo, Plasència, Segorbe, Segòvia, Teruel, Tortosa i Vic.

¹¹¹⁵ ASV, *Epp. ad principes*, 28, f. 236v–238v.

difosos a través de les imprentes i, seguint la seva estructura i ordre, podem afirmar que el bisbe Vic seguí fil per randa les seves disposicions.

Tots ells demostren preocupacions dogmàtiques, evidenciades en l'insistent inquietud i atenció a l'esfera sacramental (per exemple, el Baptisme i les fonts baptismals), advertiments administratius, esment en el decoro del patrimoni eclesiàstic, cura per l'organització diocesana, l'execució de la catequesi, etc.

No oblidem que respon a un model d'Església posttridentina que passà de la deliberació a l'execució, de la normativa a l'aplicació.

Aquests manuals, com veurem tot seguit, no deixen de ser un reglament de comportament col·lectiu i individual a disposició del bisbe o del seu visitador: el bisbe Vic treballava per aconseguir un model precís d'Església mallorquina i la seva articulació diocesana.

Volia fer de la visita el pilar del seu govern pastoral¹¹¹⁶. Per ell, serà la via privilegiada per a estructurar eficaçment una diòcesi i disposar d'una clara atenció al ritus i al seu cerimonial.

Vic sabia que el clero era el protagonista de la vida religiosa, inclòs, des del punt de vista sacramental. No és un prevere “sic et simpliciter”, és un capellà que atén a la cura d'ànimes, a la dimensió espiritual de la persona.

En primer lloc, analitzarem l'obra titulada *Rationale divinatorum officiorum*¹¹¹⁷ del canonista i escriptor francès, Guillelmus Durandus (1230–1296). Aquest tractat litúrgic

¹¹¹⁶ Cal advertir que la visita pastoral, fruit d'una llarga experiència de l'Església, s'exerceix segons les directrius del dret canònic. Comporta molts aspectes: ordinari (legislació), extraordinari (circumstàncies concretes), local, personal, correctiva (abusos), correctora, administrativa i patrimonial. NAZ, R., *Dictionnaire de Droit Canonique*, vol. VII, Paris, 1965, p. 1512–1606.

¹¹¹⁷ BARTHÉLEMY, Ch., *Rational ou manuel des divins offices de Guillaume Durand*, Paris, 1854; THIBODEAU, T. M., *The Rationale Divinatorum Officiorum of William Durand of Mende: A New Translation of the Prologue and Book One*, New York, 2007.

escrit en italià devers el 1284 versa sobre l'origen i el sentit simbòlic del ritual cristià¹¹¹⁸.

Durandus analitza, amb profunditat i fruit de la seva experiència al servei del papa Honori IV, la litúrgia segons les fonts tradicionals i la seva relació amb els edificis i el mobiliari de l'Església. L'obra es va publicar amb posteritat el 1459 i, juntament amb el tractat d'Edmond Martène (1654–1739) titulat *De antiquis Ecclesiae ritibus* (vol. I–III, 1700–1702), és el liturgista més prolífic del món occidental medieval¹¹¹⁹.

El llibre, o millor dit, l'enciclopèdia litúrgica del bisbe de la diòcesi francesa de Mende es divideix en vuit llibres subdividits en diversos capítols. Respecte a la nostra investigació ens interessen els tres primers:

- El primer llibre consta de nou capítols: l'església i les seves parts (1), les pintures d'altar (2), vels i ornaments (3), de les campanes de l'església (4), cementiri (5), llocs sagrats i consagrats per la religió (6), consagració de l'altar (7), consagració de les uncions (8) i els sacraments de l'Església (9).

- El segon llibre consta d'onze capítols: els deures eclesiàstics dels ministres (1), cantors (2), salmistes (3), porters (4), lectors (5), exorcistes (6), acòlits (7), sotsdiaques (8), diaques (9), preveres (10) i bisbes (11).

- El tercer llibre s'estructura en divuit capítols: roba o adorns de sacerdots i altres ministres (1), amits (2), albes (3), corretja o cordó (4), estola (5), maniple (6), casulla (7), pantalons i sandàlies (8), vel al cap (9), capa o túnica (10), dalmàtica (11), guants (12), mitra (13), bàcul (14), tovallons (15), pal·lis (16), roba eclesiàstica (17), vestimentes de l'Antic i Nou Testament (18).

Durandus afirma en el prefaci que “totes les coses que pertanyen a l'ús o adorns per a oficis de l'església estan plenes de figures i misteris divins”¹¹²⁰. En el primer llibre

¹¹¹⁸ BARTHÉLEMY, Ch., *op. cit.*, introducció (p. 21).

¹¹¹⁹ LECLERC, V., *Histoire littéraire de la France*, vol. XX, Paris, 1842.

¹¹²⁰ BARTHÉLEMY, Ch., *op. cit.*, p. 1.

explica com s'ha de construir una església, la casa del Senyor fundada pel bisbe sota una primera pedra beneïda amb aigua i amb senyal de la pedra¹¹²¹.

Les pintures i adorns que es troben a les esglésies són, per a Durandus, la lectura i escriptura secular, la pintura ensenya als ignorants i mou la seva ànima.

Algunes pintures i representacions van imitar el tabernacle de Moisès i el temple de Salomó.

A continuació, enumera les tres iconografies òptimes per a la representació de Jesús Salvador: assegut en un tron, suspès a la creu o damunt el ventre descansant a la falda de la seva mare¹¹²². Normalment les imatges dels sants Pares, continua l'autor, estan pintades a les parets de l'església, en el retaule de l'altar o bé en els ornaments sagrats.

En segon lloc, Vic i Manrique coneixia el programa d'acció apostòlica del bisbe de Toledo fra Bartomeu de Carranza (1503–1576) qui, a través de la seva obra *Ecclesiastica Hierarchia, in qua describuntur officia ministrorum Ecclesiae militantis* (ca. 1551–1552)¹¹²³, ens revela el seu alt ideal espiritual i pastoral, així com també, la *forma visitandi dioecesim toletanam* (1558)¹¹²⁴.

L'ordre en què Crist va visitar (ciutats, llogarets, començant sempre pel temple), suggerí a Carranza la forma de la visita pastoral: els inicis han de ser per la ciutat, seguir pels llogarets, predicant, exhortant, corregint i reformant ordenadament¹¹²⁵.

La visita fou l'instrument principal per la cura pastoral, imitació de l'exemple de Crist, exercici complet de reforma, mitjà per establir contacte entre el bisbe i els fidels.

¹¹²¹ BARTHÉLEMY, Ch., *op. cit.*, p. 16.

¹¹²² BARTHÉLEMY, Ch., *op. cit.*, p. 44.

¹¹²³ Biblioteca Vallicellana Roma, sig. K – 39.

¹¹²⁴ TELLECHEA, J. I., “El formulario de visita pastoral de Bartolomé de Carranza, Arzobispo de Toledo”, *Anthologica Annuaria*, vol. IV, Roma, 1956, p. 385 – 437.

¹¹²⁵ Biblioteca Vallicellana Roma, sig. K – 39, f. 251v – 252r; TELLECHEA, J. I., *op. cit.*, p. 394. *En fin, solamente por medio de la visita pastoral se puede tener aquel conocimiento particular y distinto que requiere Nuestro Señor Jesucristo de los pastores de sus ovejas (Jn, 10). Son innumerables los otros frutos que provienen de la visita personal del obispo, y así lo entenderá quien lo haya experimentado. Pues se presentan muchas cosas que no pueden, al menos con comodidad, llevarse a buen término sino por la persona del obispo.*

El guió d'actuació pastoral o memorial de visita pastoral (*in modum memorialis*) que Carranza va establir, el 1558, fou senzill, concret i precís:

- Pròleg sobre la necessitat de la visita (núm. I–V). El deure de la visita pastoral forma, juntament amb el de la predicació i administració dels sagraments, l'obligació fonamental i bàsica del bisbe.

- Ordre general de la visita (núm. VI–IX, *ordo visitationis*). No preocupà excessivament a Carranza el protocol de la visita i les diverses qüestions financeres i administratives entorn a la mateixa. S'inicia la visita per la ciutat i es recorren posteriorment els llogarets; començant sempre la visita pel temple parroquial, escoles i hospitals. És convenient anunciar amb anticipació la visita al clero i al poble per a preparar la confirmació dels joves. A continuació, el bisbe reunirà al clero en el temple i parlarà amb ell reservadament.

- Visita de l'església i el clero (núm. X–XXIV). Acte seguit passarà a visitar i inspeccionar l'església exteriorment i interiorment. La neteja i decència de tot allò sagrat, en especial tot el vinculat amb l'Eucaristia, serà fonamental per saber l'estat de conservació dels béns artístic i litúrgics. Revisarà l'inventari dels vasos sagrats i ornamentals, missals, llibres de cor, béns mobles del temple i la casa parroquial. Llavors visitarà el clero per a corregir els abusos en la seva vida i costums: freqüència de festes i banquets, concubinat, no exercici de càrrecs públics, etc.

- Visita del poble (núm. XXV–XXXV). Per al coneixement perfecte de les necessitats parroquials, el visitador pot reunir un grup d'homes madurs els quals, sota jurament, manifestin la seva opinió per a millorar la parròquia. Aquest contacte amb el poble, farà que el visitador es guanyi el cor dels fidels.

- Conclusió de la visita. No es pot jutjar la finalitat espiritual de la visita i la salvació de les ànimes sota un clima inoportú. Prepondera la voluntat de servei en favor de l'autèntica restauració cristiana.

Entorn a aquesta data, apareixeran abundants formularis de visita, tant els que s'escriuen entre els decrets sinodals com els que es troben manuscrits.

Els papes, bisbes o religiosos les aniran redactant conforme a les circumstàncies. Segons J. I. Tellechea “como remate de esta lenta evolución progresiva podíamos colocar la obra en dos tomos de Paolo Fusco titulada *De visitatione et regimine ecclesiarum*, que dedicada a Gregorio XIII, apareció en Roma en 1581”¹¹²⁶.

En tercer lloc, analitzarem aquesta edició impresa en els obradors romans de Vincenzo Accolti. L'obra del bisbe Fusco consta de dos volums en els quals tracta abastament totes les disposicions que regulen el culte, la litúrgia, el cerimonial, els béns eclesiàstics, hospitals, seminaris, capítols catedralicis, convents, monestirs, etc.; tots sobre l'ombra dels preceptes tridentins tal i com figura a la portada de cada llibre.

Pel que fa a la nostra investigació, atendrem els primers vint-i-tres capítols del primer volum, en el qual Fusco especifica, de manera guiada, diferents aspectes que afecten directament a la visita pastoral i a les funcions de govern del bisbe. Vegem:

- Capítol I (p. 13–17): distribuït en setze apartats es determina que la visita pastoral es fa en nom de Déu i la cura d'ànimes és un deure essencial de qualsevol prelat.
- Capítol II (p. 18–24): en aquests vint – i – dos apartats s'estipulen els drets de visita amb plens poders del bisbe a tota la seva diòcesi pel fet que ells són successors dels apòstols. Cada any poden visitar les parròquies i l'únic substitut del prelat és el vicari general o bé, l'ardiaca de la Seu, en temps de seu vacant.
- Capítol III (p. 25–31): vint apartats descriuen la constància de la visita pastoral. Es requereix compassió per part del prelat per a visitar éssers humans, el bisbe ha de ser amable perquè la cura d'ànimes és un exercici lloable.
- Capítol IV (p. 32-41): vint –i– sis apartats que serveixen per a la regulació de la visita pastoral, la qual s'ha d'anunciar amb antelació a les parròquies. Només el bisbe tindrà dret a confirmar als joves, els rectors no poden ser examinats en presència dels laics, s'ha de contemplar el dispendi de la visita i el prelat ha d'exercir les correccions amb amabilitat.

¹¹²⁶ TELLECHEA, J. I., *op. cit.*, p. 415.

- Capítol V (p. 42–46): disset apartats en els quals s’anuncia que el sagrament de l’Eucaristia es va establir per Crist. La visita pastoral ha de servir també per instruir els fidels en aquest sagrament. El culte i el decoro s’ha de mantenir sempre amb una llum cremant davant de la Sagrada Eucaristia. Disposar d’atenció eucarística als malalts.
- Capítol VI (p. 47–51). Setze apartats on s’estipula que el bisbe ha de parar la màxima atenció al ministeri de la visita pastoral.
- Capítol VII (p. 52–57): els dinou apartats serveixen per definir que el Baptisme és necessari per a la salvació de les ànimes. Requereix aquest sagrament dues condicions: aigua i pila baptismal. L’aigua significa la regeneració i només podrà ser beneïda pel rector. Obligació de disposar d’una font a totes les esglésies i el llibre de registre de baptismes.
- Capítol VIII (p. 58–62): catorze apartats per a definir la normativa respecte l’adoració dels sants i les relíquies. El bisbe, en visita pastoral, haurà d’atendre la decència en la veneració amb la mateixa humilitat de com ho exercia l’emperador Teodosi.
- Capítol IX (p. 63–65): en deu apartats s’estipulen les normes per a la veneració de les imatges sagrades¹¹²⁷. Les instruccions als laics es faran a través d’imatges i pintures. Els pintors i escultors seran instruïts en la doctrina cristiana ja que seran ells els artífexs que faran arribar el missatge religiós a través de les seves creacions. Res pot anar en contra de la Sagrada Escripura.
- Capítol X (p. 66–70): setze apartats estipulen el valor i significat de l’església, casa d’oració i trono de Déu. El bisbe serà el primer en autoritzar la construcció d’un nou temple, el qual haurà d’estar orientat cap a l’est. Disposarà d’aigua beneïda a l’entrada, púlpit, seient preminent pel prelat i, anualment, efectuar rehabilitacions per a garantir la conservació.
- Capítol XI (p. 71–72): nou apartats descriuen la normativa per la qual els bisbes no poden emetre judicis en els atris dels temples.

¹¹²⁷ FUSARI, G., “Controriforma per imagini. Presupposti e conseguenze del decreto tridentino sulle imagini sacre”, *Brixia Sacra*, vol. VIII, Roma, 2003, p. 235–256.

- Capítol XII (p. 73–75): deu apartats estipulen com han de ser els cementiris i l'obligatorietat de disposar d'autorització de la cúria eclesiàstica per a la seva creació.
- Capítol XIII (p. 76–77): en un apartat s'especifica que el bisbe ha de visitar obligatòriament la sagristia i interrogar al sagristà.
- Capítol XIV (p. 78 –80): en setze apartats es regulen els campanars i les campanes. El campanar, obligatori a tots les esglésies, oratoris, monestirs convents, etc.; està construït per a honrar els temples i serà visitat pel bisbe al llarg de la seva visita pastoral.
- Capítol XV (p. 81–91): un dels capítols més prolífic és el que regula la catedral. Trenta – tres disposicions afecten a l'organització del capítol catedralici, a la decència del patrimoni artístic, la residència dels canonges i el lloc eminent que ocuparà el bisbe cada vegada que visiti la Seu.
- Capítol XVI (p. 92–97): setze apartats reglamenten els seminaris i hospitals, els quals haurà de visitar el bisbe i ajudar a sufragar construccions i/o manteniments.
- Capítol XVII (p. 98–105): vint–i–nou apartats codifiquen els perfils per a candidats de professors de Sagrada Escriptura.
- Capítol XVIII (p. 106–117): trenta–un apartats sistematitzen els nomenaments de predicadors de la Paraula de Déu.
- Capítol XXIII (p. 145–153): és el darrer dels capítols que afecta directament al govern del bisbe en relació a la visita pastoral i en vint – i – tres apartats es defineix quines són les coses necessàries per a la litúrgia i el culte dins els temples: hàbits, estoles, casulles, capes pluvials, corporals, estoles, maniples, vestes, missals, calzes, canelobres, etc.

En quart lloc, cal destacar l'aportació del teòleg italià i bisbe de Como, el dominic fra Feliciano Ninguarda (1524–1595) amb l'obra titulada *Manuale visitorum duobus*

libris completens visitationi subiacentia, ac diversos visitandi modos omnibus qui huiusmodi gerunt, admodum utilè et commodum publicada a Roma el 1588¹¹²⁸.

Participà activament en el Concili de Trento prenent posició a favor de la creació de seminaris per a la formació de sacerdots, la lluita contra el concubinat estesa entre el clergat, una visita regular pels bisbes de les diòcesis i la unificació de la litúrgia.

En aquest clima, va escriure una de les obres més prolífiques dedicada, en dos volums, a definir com s'havia de realitzar la visita pastoral¹¹²⁹.

En el llibre primer (títol I), Ninguarda explica què significa i quin és el fi de la visita pastoral. La visita, per ell, és una investigació diligent a la diòcesi, d'acord amb la necessitat de les persones i béns¹¹³⁰. El fi de la visita és la preservació de la fe catòlica i la disciplina cristiana¹¹³¹.

Seguidament, s'estipulen els llocs relacionats amb les visites pastorals, com esglésies, monestirs, hospitals, etc¹¹³².

En el llibre segon, a partir de la pàgina vuitanta–vuit, es codifica la visita pastoral i el seu cerimonial. Vegem un extracte del relat: el rector que porta la creu a la mà, espera davant el portal major, el bisbe, a qui li ofereix la capa pluvial i la creu. El prelat besa la creu i a continuació, juntament amb tot el clero, entren al temple en processó cantant i entonant l'Antifona (*sacerdos et Pontifex*)¹¹³³.

¹¹²⁸ VARISCHETTI L. et al., *La Valtellina negli Atti della visita pastorale diocesana di F. Feliciano Ninguarda Vescovo di Como. Annotati e pubblicati dal Sac. Dott. Santo Monti nel 1892*, Sondrio 1963.

¹¹²⁹ No analitzarem en aquesta tesi doctoral altres manuals de visita posteriors que, si bé consultats, tenen la base i els antecedents en aquests quatre volums analitzats en aquest capítol. Són els següents: RESTA, A., *Dictionarum visitatorum visitandum, cum praxi et formula (...)*, Roma, 1593; GÓMEZ, S., *El perfecto visitador eclesiástico*, Madrid, 1645; GAVANTO, B., *Enchiridion seu manuale episcoporum*, Paris, 1647; CRISPINO, G., *Trattato della visita pastorale (1682)*, Venezia, 1711; GERSON, I., *Sermo factus in concilio Remensi*, 1727.

¹¹³⁰ NINGUARDA, F., *Manuale visitatorum duobus libris completens visitationi subiacentia, ac diversos visitandi modos omnibus qui huiusmodi gerunt, admodum utilè et commodum*, Roma, 1588, p. 2.

¹¹³¹ NINGUARDA, F., *op. cit.*, p. 3.

¹¹³² NINGUARDA, F., *op. cit.*, p. 4.

¹¹³³ NINGUARDA, F., *op. cit.*, p. 90.

A l'ingrés beneix amb aigua beneïda i amb encens. Procedeix anar a l'altar major. Si era la primera vegada que el bisbe visitava aquella parròquia l'oració era: "Oremus. Deus omnium fidelium pastor ac rector famulum tuum N. Quem ecclesiae tuae preesse voluisti, propitius respice: da ei, quae sumus verbo et exemplo quibus praeest prosicere: ut ad vitam unam cum grege sibi, credito perveniat sempiternam. Per Christum Dominum nostrum. Amen"¹¹³⁴.

Després d'haver celebrat a la Sagrada Eucaristia (segons s'estipulà a la sessió XX del Concili de Trento), començava la visita per aquest ordre:

1. Sagrari del Santíssim Sagrament: si no era daurat es manava posar a l'altar major col·locat decentment. Una llàntia sempre havia d'estar encesa i portava campaneta.
2. Vasos sagrats i olis sants. Lloc decent. Si no es tenia, s'havien de guardar al sagrari. Els olis sagrats s'havien de renovar per Pasqua.
3. Fonts baptismals. La pedra havia d'estar en bon estat, s'havia de canviar l'aigua el dissabte de Pasqua. Es podia cobrir amb una tapadora ornamentada si es volia.
4. Inspecció dels llibres baptismals. Un a un. Segons la sessió 24 del Concili de Trento (cap. 2). S'havia d'apuntar l'any, mes, dia i hora.
5. Inspecció dels llibres matrimonials. Noms i testimonis.
6. Visita als reliquiariis. Llocs decents.
7. Creu gran amb Jesucrist enmig del temple. Imatges de Crist, la Verge Maria, Sants i principals patrons.
8. Inspecció a l'aixovar litúrgic. Calzes i patenes. Purificadors. Corporals. Paraments d'altar. Creus i vexil·les.
9. Llibres litúrgics: missals, evangelis, llibres d'Epístoles, leccionaris, etc.
10. Inventari.
11. Dependències de la parròquia.

¹¹³⁴ NINGUARDA, F., *op. cit.*, p. 91.

12. Finestres.

13. Paviment del temple.

14. Cementiri.

15. Campanar.

1.2. Les visites *ad limina apostolorum* a Roma (1590 i 1594)

Abans, durant i després del Concili de Trento, les condicions de cada país europeu foren distintes i aquest fet va condicionar el concili i el post concili.

En paraules de J. I. Tellechea “Es sabido que en Francia el concilio comenzó a ser aceptado y aplicado en el siglo XVII; que en España influyó decisivamente en su aplicación Felipe II; que en Italia el papado asumió un papel directivo fundamental. La residencia y la actividad personal de los obispos se fue haciendo normal o, al menos, mucho más frecuente en toda la cristiandad. Basta repasar los informes de las visitas *ad limina* del siglo XVII para comprobarlo”¹¹³⁵.

Pel que fa a la historiografia de visites pastorals *ad limina apostolorum* podem afirmar que, si els pioners en donar una visió del pontificat de Sixte V, foren els arxivers eclesiàstics de València Ramón Robles i Vicenç Castell¹¹³⁶, han estat els germans valencians Milagros Cárcel i Vicenç Ortí¹¹³⁷ els que han aprofundit en l'estudi de les visites *ad limina*.

Als anys vuitanta, sorgí una publicació important de José Luis González (1986)¹¹³⁸ pel que fa a l'aproximació històrica de les visites *ad limina*: *Las visitas ad limina de los obispos de Oviedo (1585-1901)* com a font documental per a la història eclesiàstica d'Astúries estructurant el contingut amb un recorregut històric de les visites *ad limina* des d'antic fins al segle XX.

¹¹³⁵ TELECHEA, J. I., “El obispo ideal según el Concilio de Trento”, *I tempi del Concilio*, Roma, 1997, p. 220.

¹¹³⁶ ROBLES, R. Et al., “La visita ad limina durante el pontificado de Sixto V (1585-1590). Datos para una estadística general. Su cumplimiento en Iberoamérica”, *Anthologica Annua*, núm. 7, Roma, 1959, p. 147-213.

¹¹³⁷ CÁRCCEL, M. M. et al., *Relaciones sobre el estado de las diócesis valencianas*, vol. I-II-II, València, 1989.

¹¹³⁸ GONZÁLEZ, J. L., *Las visitas ad limina de los obispos de Oviedo (1585-1901)*, Oviedo, 1986.

No serà fins quinze anys després que els doctors en història moderna Antonio Irigoyen i José Jesús García (2001)¹¹³⁹ publiquessin el volum *Visitae ad limina de la diócesis de Cartagena (1589-1901)* on cataloguen tres-cents anys d'història diocesana a través d'aquestes fonts documentals.

El que en un principi va ser una pràctica devocional, la visita al sepulcre dels apòstols Pere i Pau, es va convertir en una obligació pels bisbes veïns de Roma: segons Josep Amengual “s'estengué més a tard a tota l'Església catòlica ja que Sixt V (1585–1590), amb la constitució *Romanus Pontifex* (1585), la prescriure amb una periodicitat que anava dels tres als deu anys, segons la llunyania de la seu”¹¹⁴⁰.

La visita *ad limina* ha de complir una triple finalitat¹¹⁴¹:

¹¹³⁹ IRIGOYEN, A. et al., *Visitae ad limina de la diócesis de Cartagena (1581-1901)*, UCAM, 2001.

¹¹⁴⁰ AMENGUAL, J., *Història de l'Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)*, vol. II, Palma, 2002, p. 38. Una de les tendències centralitzadores del papat dispensador de tots els beneficis esdevindrà amb la creació de la institució central de govern, que pels beneficis eclesiàstics i els seus aspirants significava examen, control i sancions. Fonamental va ser el rol del pontífex Sixte V (1585 – 1590) qui va obligar cada cinc anys a realitzar la visita *ad limina* a tots els bisbes previ *relatio status dioecesis* en un esquema determinat, semblant a la *relatio super statu ecclesiae* d'Urbà VIII. Vegeu més a AMENGUAL, J., “Vers un plantejament d la reforma posttridentina del clergat a Mallorca”, *Comunicació. Revista del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca*, núm. 125–126, Palma, p. 71 – 91.

¹¹⁴¹ Levillain, Ph. (dir.): *Dizionario storico del papato* (“visita ad limina”), v. II, Milano, 1996, p. 1547–1548. La seva existència data del segle V època en la que Sant Lleó Magne establí l'obligatorietat d'assistència de tres bisbes de Sicília en el concili provincial que es celebrava anualment a Roma a la tardor. Fou però Sixte V qui reformà aquesta institució amb la constitució apostòlica *Romanus Pontifex* del 20 de desembre de 1585 fent extensiva l'obligació a tots els bisbes. El no compliment comportava la suspensió *ipso facto* de l'administració espiritual i temporal de l'episcopat i l'ajornament *ab ingressu ecclesiae* fins a l'absolució del bisbe per part de la Santa Seu. La visita *ad limina* estava adscrita a la Sagrada Congregació del Concili instituïda per la butlla de 22 de gener de 1588 *Immensa Aeterni Dei*, de caràcter inherent a la formació de l'estat modern. Aquesta iniciativa de la Congregació significà una substancial acceleració de l'evolució del papat vers la monarquia aristocràtica renaixentista; del dualisme del poder del pontífex i del col·legi cardenalici a la centralització absoluta del poder en la figura del papa. AAVV., *Congregazione per i vescovi. Direttorio per la visita ad limina*, Vaticano, 1988; BOUDINHOM, A., “La visita ad limina”, *Le canoniste contemporani*, núm. 33, Paris, 1910, p. 219–236; DE ECHEVARRIA, L., “La visita ad limina”, *Revista Espanya del Derecho Canónico*, núm. 32, 1976, p. 361–378; GHIRLANDA, G., “La visita ad limina”, *Civiltà Cattolica*, núm. 3341, 1989, p. 359–372; DEL RE, N., “Sisto V e la sua opera di organizzazione del governo centrale della chiesa e dello stato”, *Idea*,

- Venerar la tomba dels sants apòstols Pere i Pau.
- Reunir-se amb el successor de Pere, el bisbe de Roma i prendre contacte amb els ministres de la cúria romana.
- Presentar un informe de l'estat de la seva diòcesi.

La periodicitat establerta és de cinc anys, menys que l'any previst de la visita coincideixi amb el primer o segon any de presència del bisbe a la diòcesi. En cas d'impediment tal i com li succeí a Vic i Manrique, el prelat enviarà el seu vicari general.

La sèrie dels informes presentats pels bisbes mallorquins a les seves visites comença l'any 1580 amb Vic i Manrique que rendeix comptes de la diòcesi màxim Pontífex.

Sovint, com és el cas, els bisbes realitzaven la visita mitjançant un procurador.¹¹⁴² Segueix Josep Amengual “Vic i Manrique al·legà els motius més evidents, vellesa, malaltia, tempestes i pirateria. Quant a la primera, observem que els nostres esquemes queden descompostos, si anotem que el bisbe Vic aleshores tenia cinquanta anys, i encara en va viure trenta-dos més, dels quals vint-i-quatre els passà a Mallorca”¹¹⁴³.

Segons José Maria Fernández Catón “La visita *ad limina apostolorum* lleva consigo tres actos básicos: en primer lugar, venerar en Roma los sepulcros de Pedro y pablo, considerados como piedras fundamentales de la fe que profesa la Iglesia católica; en segundo lugar, presentar obediencia al Papa, como símbolo de la unidad eclesial y vínculo o comunión de los obispos con el sucesor de Pedro y de los propios obispos entre sí en la persona del papa; i finalmente, informar del estado de sus diócesis”¹¹⁴⁴.

vol. I, núm. 36, 1980, p. 41 – 53; PROSPERI, A., “Sisto V papa della Controriforma”, *IV Centenario di Sisto V (1585 – 1590). Le diocesi delle Marche in età sistina. Atti del convegno di studi*, Fano, 1988, p. 19 – 35.

¹¹⁴² GUALBA, M., “Historia del Colegio de Nuestra Señora de Montesión, de la Compañía de Jesús, de la Ciudad de Mallorca, desde su principio con el orden de los Rectores, y años”, *BSAL*, núm. 21, Palma, 1926 -1927, p. 14; per al temps del bisbat de Vic i Manrique.

¹¹⁴³ AMENGUAL, J., *op. cit.*, p. 38.

¹¹⁴⁴ FERNÁNDEZ, J. M., “Las visitas pastorales y las relaciones de la *visitatio ad limina*”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 541-561.

La legislació posttridentina quedà plasmada en la constitució apostòlica *Romanus Pontífex*, de Sixte V, datada a Roma el dia 20 de desembre de 1585. Pel que fa al seu contingut, cal destacar la freqüència i periodicitat de la visita segons els continents i nacions: els bisbes espanyols l'han de realitzar cada quatre anys.

En conseqüència, el gener de 1588 amb la constitució *Immensa aeterni Dei*, la congregació consistorial i el *Sacra Congregatio pro erectione ecclesiarum et provisionibus concistorialibus*¹¹⁴⁵, s'oficialitzà.

En efecte, no es tractava d'institucionalitzar una nova pràctica, sinó de donar forma canònica i universal a una tradició que apareix documentada en el segle IV.

La documentació de les visites *ad limina* de Vic i Manrique a l'actualitat es troba custodiada els registres de la Congregació del Concili a l'Arxiu Secret Vaticà de Roma¹¹⁴⁶.

Concretament en realitzà dues: la primera, a través del seu vicari general Joan Torrens el dia 8 de maig de 1590, i la segona, fou Joan Estelrich el dia 29 de novembre de 1594 qui el va representar com a vicari general de la diòcesi.

Com arquebisbe de Tarragona realitzà tan sols una, el dia 13 d'abril de 1609: *In Dei nomine Amen per hoc (...) notum que anno a natus Dei Domini Millesimo sexcentesimo nono die vero lune decima tertia mensis aprilis (...)*¹¹⁴⁷.

Els formularis comprenen nou capítols: estat material, el bisbe, clergat secular, clergat regular, religioses, seminari, esglésies, confraries i llocs piadosos, poble, problemes i consultes del bisbe al papa.

¹¹⁴⁵ MORONI, G., *Dizionario di erudizione storico ecclesiastica*, vol. XVI, Venezia, 1842, p. 179 – 181; DEL RE, N., *La curia romana. Lineamenti storico – giuridici*, Vaticano, 1998, p. 136–138; OLIVIER, S., *La Sacrée Congrégation de la Consistoriale. Son Histoire, son rôle actuel*, Montpellier, 1914; LEFEBVRE, C. et al., *L'époque moderne (1568–1789). Les sources du droit et la seconde centralisation romaine*, Parigi, 1976, p. 163 – 164.

¹¹⁴⁶ Arxiu Secret Vaticà (ASV), *Congregazione del Concilio, Relationes Dioecesium*, 480, folis 1r - 28v.

¹¹⁴⁷ Archivio Secreto Vaticano (ASV). *Congregazione del Concilio, Relationes Dioecesium*, v. 785 A (*Tarraconensia*), f. 123r -130r.

Totes aquestes dades, juntament amb les de les visites pastorals de Mallorca (1573-1604), són de cabdal importància per a la comprovació de l'estat real de les diòcesis, el pols de la religiositat popular i la conservació del patrimoni artístic.

De qualque manera consoliden l'estructura jeràrquica afirmant la preeminència dels bisbes a les seves diòcesis, i del papa sobre els bisbes. Un dels requisits de la visita era la presentació d'un informe relatiu a l'estat de la diòcesi en el qual es presenta l'acció pastoral duita a terme, i les dubtes sorgides.

Això donava peu a que el pontífex plantejés correccions, resolgués problemes i donés uns pertinents consells: es converteix en un acte de burocràcia eclesiàstica. És a dir, es consolida un canal per a un control de govern de l'Església catòlica.

I aquest control, com veurem a les dues visites del bisbe Vic, reflectit a un informe administratiu, de rendició oficial de comptes, amb mínimes apreciacions personals, s'afegeix el fet comprovat de la reiteració i inclòs de la còpia.

Això fa que aquestes dues fonts documentals siguin sovint asèptica i que ens proporcionin informació indirecta al voltant del comportament religiós de la població. Vegem-ne la primera visita *ad limina* de 1590.

Les primeres línies són una lloança explícita a Roma "el santuari de sant Pere". Seguidament, el bisbe Vic demana al màxim pontífex disculpes per no haver viatjat ell degut a una ensopegada a dins palau que li fracturà un peu i un braç. Per aquest motiu envia el teòleg i visitador general Joan Torrents "qui millor coneix l'estat de la diòcesi".

L'estat de la defensa de l'illa preocupa abastament al prelat i demana, en conseqüència, al papa diligència davant els atacs de pirates provinents d'Algèria i les costes del nord africanes. A partir d'aquí, la visita *ad limina* inicia un minuciós informe històric.

La conquesta de 1229 per part de Jaume I és el pretext per advertir que aquest fet històric fou "el més gran honor a Déu i a l'adoració i creixement de la fe catòlica". La primera església, humil i senzilla, tenia unes rentes d'uns dos-cents ducats i era sostinguda en gran mesura per pagesos i laics.

A més els bisbes eren elegits cada sis anys i, és en aquest punt de l'informe religiós, on cita els vint-i-sis prelats, des de Ramon de Torrelles (1238–1266) fins al doctor en teologia i ex rector de la Universitat de Salamanca, Joan Vic i Manrique (1573–1604).

L'any 1244 les rentes de la diòcesi eren a parts igual entre el bisbe i el capítol de dotze canonges. El 1238 els canonicats es duplicaren: vint-i-quatre canonges.

El nombre total de parròquies a les dues illes, Mallorca i Menorca, eren de quaranta – dues i els beneficis aproximadament uns quatre-cents, a nom d'homes d'entre vint i quaranta anys, i tutelats pel bisbe i el rector.

A continuació, l'informe detalla els aspectes més generosos i altruistes de l'activitat pastoral de Vic i Manrique. El donatiu de la seu vacant i d'altres ingressos fruit de rentes diocesanes de la cúria destinat íntegrament a la finalització de la Seu de Mallorca, és la particularitat més visible d'aquest testimoni documental.

Altres de caire més humanitari són els múltiples problemes de la salut de les “ovelles i les ànimes” mallorquines i per tal de pal·liar aquesta enorme vicissitud, el bisbe autoritzar el vicari general a visitar urgentment els malalts amb un metge. La pobresa augmentava entre la població degut a les males collites de blat i cereal els darrers anys.

Per altra banda, els sínodes servien per recollir el batec dels rectors i les seves demandes. El sacrifici de la missa, l'oració, el silenci i la conducta moderada de certs rectors mereixi atenció i una urgent actuació.

Els monestirs i convents, ben al contrari, eren exemple d'una vida consagrada a la fe i a Déu i, a més a més, Vic i Manrique prepondera la tasca dels jesuïtes dedicats plenament a l'ensenyança de les arts, la retòrica i la gramàtica.

Finalment, un dels objectius “per corregir els vicis en la predicació, el mal joc i l'indecent ministeri” era possibilitar una vida recta i honorable a futurs seminaristes i joves estudiants de teologia de Mallorca i València que, amb certa clau doctrinal de futur i pensionats directament pel valencià, “pastor vigilant del seu ramat”, reclutava per a les files de l'Església.

Respecte a la visita *ad limina* de dia 29 de novembre de 1594, després de vint-i-un anys d'episcopat del prelat valencià, l'edat avançada i els problemes de salut eren més prominents. Joan Estelric fou el visitador que es desplaça a Roma, a la Santa Seu del papa Sixte V.

En aquesta visita es torna enaltir el paper de la Seu i el capítol catedral en el govern actiu de Vic i Manrique, qui actuava com un canonge més dues vegades per setmana a les reunions capitulars.

Com hem comentat anteriorment, cinc parròquies de Palma, convents i monestirs (sis dels quals tutelats per monges) i la tasca dels jesuïtes, qui ben prest començaren a visitar les parròquies foranes, ajudaren al bisbe a implantar lentament les reformes tridentines. Per exemple, la confraria de sant Pere i sant Bernat, integrada per dotze clergues “sagrats i divins”, es dedicava setmanalment a fer obres piadoses.

En suma, el bisbe Vic s'acomiada del pontífex manifestant-li la celeritat en la correcció dels vicis i desitjant-li una vida “sana i feliç”.

1.3. Les visites pastorals a Mallorca (1573–1604)

El cens de registres de visites pastorals de la prelatura del bisbe Vic i Manrique, custodiats a l'Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM) són els següents:

- *Visitatio generalis dioecesis maioricensis etc. Anno 1575 usque ad 1578 et rursus 1592. Interior: Liber primae visitationis factae per admodum illustrem et reverendissimum dominum don Joannem Vic et Manrique, Dei et apostolicae sedis gratia episcopum maioricensem et de consilio suae regiae maiestatis in tota presenti maioricensi dioecesi inceptae in presenti insula maioricensi die lune XVIII mensis aprilis anno a nativitate Domini MDLXXV in ecclesia sedis maioricensis, perfectae vero in parochiali ecclesia de Puygpyuent ad laudem omnipotentis Dei die martis XXIII mensis decembris anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo septuagesimo octavo. Scriba dictae visitationis Antonius Joannes Paschual, notarius.*

En una fulla agregada posteriorment: *Visitatio generalis ecclesiae cathedrae et coeterarum insulae Maioricae ab Illmo. Et Rdm. domino Don Joanne Vic et Manrique, optimae memoriae. Inchoata anno Domini millesimo quingentesimo septuagesimo octavo. Cui adjecta est in fine alia visitatio ejusdem ecclesiae cathedralis celebrata a praedicto domino D. Joanne Vic anno millesimo quingentesimo nonagesimo secundo. Nunc denuo compaginata sub Illmo. Et Rdm. Domino Don Athanasio de Esterripa et Tranajauregui, episcopo maioricensi, regioque consiliario, iussu perillustis et admodum reverendi domini Don Joannis Francisci de Ayala et Manrique, juris utriusque doctoris, vicarii generalis et officialis i annali visitatione curiae ecclesiasticae maioricensis habita die II ianuarii anni MDCCXVII. In quorum fidem ego Hieronymus Barcelo, notarius, scriba maior ac secretarius curiae ecclesiasticae maioricensis meum quo utor in claudendis publicis instrumentis depingo Sig + num. Insulae Minoricae non reperitur visitatio celebrata ab eodem domino Vic. Mides: 32 x 22 cm, 325 fs, tapes de pergamí totalment mutilades. Algunes zones documentals es troben en mal estat per l'humitat. Conté principalment les actes completes en llatí dela primera visita pastoral realitzada personalment pel bisbe Joan Vic i Manrique a tota l'illa de Mallorca.*

- Quadern de visita pastoral de D. Joan Vic i Manrique. 1588. Avisos per a la bona administració de la visita que te a fer mon senyor il·lustríssim est any 1588. Conté també les visites de sant Jaume, Sant Miquel i Sant Nicolau. 31 x 22, 29 folis, sense tapes. Es troba en molt mal estat.

Liber visitationis factae in parte forensi presentis insulae maioricensis per Illmum. Et Rdmum. Dominum don Joannen Vic et Manrique, Dei et apostolicae sedis gratia episcopum maioricensem et de consilio suae regiae maiestatis in anno a nativitate Domini MDLXXXVI usque ad MDLXXXVIII. Index oppidorum reperitur in praesenti folio pagina secunda. Scriba Antonius Joannes Paschal, notarius pro discreto Gabriele Torello notario et secretario curiae ecclesiasticae scriba. Parroquias: Calvia, Andratx, Puigpunyent, Soller, Valldemosa, Banyalbufar, Deia, Bunyola, Alaro, Binissalem, Inca, Selva, Lluc, Pollença, Alcudia, Sa Pobla, Bugar, Campanet, Sencelles, Santa Eugenia, Santa Maria, Lluchmajor, Algaida, Montuiri, Porreres, Campos, Santanyi, Felanitx, Manacor, Artà, Capdepera, Petra, San Juan, Sineu, Santa Margarita, Muro, Castell-Llubi, Marratxi. 31 x 22 cm, 229fs, tapes de pergamí, mutilades. Algunes zones documentals es troben en mal estat per l'humitat. Plegs solts de les visites del bisbe personalment.

- Visites 1591. Interior: *Liber visitationis in parte foranea presentis insule Maioricensis inceptae de mense septembris anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo nonagesimo primo per multum reverendum dominum Joannem Torrens, doctorem theologum, visitatorem ac vicarium generalem Illustrissimi et Reverendissimi domini don Joannis Vic et Manrique Dei et apostolicae sedis gratia episcopi maioricensis etc., perfecta vero in mense (XXI octobris MDLXXXI). Scriba Antonius Joannes Paschal, notarius. 31 x 22, 92 fs., tapes d'un pergamí datat de l'any 1472, mutilat en la part posterior. En aquesta manà el visitador Joan Torrens, vicari general.*

- Quadern de visita pastoral del Bisbe Joan Vic i Manrique a les parròquies de santa Eulàlia, Santa Creu, Sant Nicolau i Sant Miquel. 1593. 31 x 22 cm, 26 fs, sense tapes. Interior: *Liber vivitationis factae in parte foranea insule Maioricensis per reverendum dominum Hieronymum Augustinum Morlá, doctorem theologum visitatorem generalem pro illistrissimo et Reverendissimo domino don Joanne Vic et Manrique, Dei et apostolicae sedis gratia episcopo maioricensi, inceptae de mense octobris anno a nativitate Domini, millesimo quingentesimo nonagesimo nono. Scriba Antonio Joanne*

Paschual, notario. Parròquies: *Buger, Santa Maria, Inca, Sa Pobla, Manacor, Pollença, Lluç, Selva*. 31 x 22 cm, 131 fs.

- Quadern de visita pastoral de Joan Vic i Manrique a les parròquies de Palma, 10 de gener – 17 de febrer de 1593. Parròquies: Santa Eulàlia, Santa Creu i Sant Nicolau, 31 x 22 cm, 26 fs, sense tapes. Visita personal del bisbe.

- Quadern de visites pastorals de Joan Vic i Manrique. 1595. Parròquies: Pollença, Alcúdia, Sa Pobla, Búger, Campanet, Sencelles, Costitx, Santa Maria, Lluçmajor, Campos, Felanitx, Santanyí, Porreres. 31 x 22 cm, 60 fs, sense tapes, en mal estat de conservació. Visita personal del bisbe Joan Vic i Manrique.

- Quadern de visita pastoral de Joan Vic i Manrique. 1596. Illa de Menorca: Ciutadella, Ferreries, Alaior, Maó, Mercadal. Conté la visita de 1605 però tant sols visità les parròquies de Ciutadella i Alaior. Visita personal del bisbe.

- Registre de visita pastoral del bisbe Joan Vic i Manrique a les parròquies de santa Margalida, Artà, Manacor i Sant Llorenç des Cardassar, Petra, Sant Joan, Algaida, Marratxí, Montuiri, Sineu i Muro. 24 de gener de 1597. 31 x 22 cm, 56 fs, sense tapes, molt afectat per l'humitat a l'angle superior esquerre.

- Ordinacions donades pel bisbe D. Joan Vic i Manrique a la visita pastoral realitzada a la parròquia d'Artà el dia 28 de gener de 1597. 31 x 22 cm, un foli, incomplet.

- Quadern de visites pastorals de D. Joan Vic i Manrique a diverses parròquies de la ruralia mallorquina. 1597. Parròquies: Santa Margalida, Artà, Sant Llorenç del Cardassar. Petra, Sant Joan, Algaida, Montuiri, Sineu, Muro, 55 fs, sense tapes, amb molta d'humitat, en mal estat.

- Quadern de visites patorals de D. Joan Vic i Manrique. 1599. Parròquia: Santa Creu. 31 x 22 cm, 12 fs, sense tapes. Envià el visitador Jeroni Agustí Morlà, vicari general.

- Quadern de visites pastorals de D. Joan Vic i Manrique. 1601. Parròquia: Sant Miquel. 31 x 22 cm, 4 fs, sense tapes, en mal estat.

La visita proposada pel Concili de Trento (1545-1563), principalment a la Sessió XXIV, Sobre la reforma, capítol III, *Com han de fer els bisbes la visita*¹¹⁴⁸; ressegueix en bona mesura “les visites medievals en la forma i el contingut”¹¹⁴⁹.

Característiques generals de les visites pastorals de Vic i Manrique

Any / Llengua	Situació geogràfica	Densitat parroquial	Durada /dies
1578 / Llatí	Part Forana	18 parròquies	85 dies
1586 / Català	Part Forana	23 parròquies	45 dies
1591 / Català	Part Forana	25 parròquies	50 dies
1599 / Català	Part Forana	26 parròquies	37 dies

El que hem pogut deduir d'aquest primer llibre de registres (1575-1578) és que una visita pastoral mai es podia improvisar, calia preparar un pla estratègic i dissenyar un itinerari ben programat i definit. La visita seguia un ordre i un ritual precís.

Vic i Manrique veié el moment ideal per conèixer el territori i la seva gent, i així ho aprofità tot just després del seu nomenament i pressa de possessió a la Seu.

És l'instant per entrar en contacte i conèixer de primera mà dos aspectes importantíssims pel seu govern eclesiàstic: per una banda, l'estat material i dels béns artístics de les parròquies i, per l'altre, l'estat espiritual¹¹⁵⁰.

¹¹⁴⁸ SECT., *Sacrosanto y Ecuménico Concilio de Trento*, París-Méjico, 1893, p. 323-327.

¹¹⁴⁹ SOLÀ, X., “Les visites pastorals a Catalunya durant l'època moderna: mètodes de control sobre la parròquia, el clergat i la població”, *Manuscrits*, núm. 25, Barcelona, 2007, p. 189.

¹¹⁵⁰ C. Nubola emfatitza la preocupació dels bisbes posttridentins per a la dotació sacra de les esglésies. Del cardenal L. Madruzzo ens desvela el recorregut de les visites pastorals comparables, en forma, a les del bisbe Vic: “Anche la visita di Madruzzo si attiene ad un'impostazione e ad un ordine ormai consolidati dalla tradizione: edifici sacri, personale ecclesiastico, laici. Dopa la messa e l'adorazione al S. Sacramento si inizia con un esame accurato dell'immobile così come si presenta all'esterno e all'interno, registrando pregi e difetti el eventuali lavori di restauro o modifiche da apportarvi. All'interno dell'edificio ecclesiastico particolare cura è apostata alla verifica della collocazione del S. Sacramento (se è

Pel que fa als aspectes territorials i geogràfics de la Mallorca posttridentina, les visites pastorals rompien la monotonia cancelleresca, abandonant la residència episcopal de Ciutat, per aproximar-se amb un seguici les parròquies de la Part forana. El recorregut i la densitat parroquial es traçà de la següent manera¹¹⁵¹:

Itinerari de la visita pastoral 1576-1578¹¹⁵²

Nº Ordre segons recorregut	Parròquia	Data	Localització Topogràfica
1	<i>Banyalbufar</i>	04/09/1576	f. 91r – 92v
2	<i>Spolles [Esporles]</i>	05/09/1576	f. 93r – 96r
3	<i>Trinitat</i> [Valldemossa]	06/09/1576	f. 96v
4	<i>Deya [Deià]</i>	06/09/1576	f. 96v – 98v
5	<i>Soller</i>	08/09/1576	f. 99r – 101v
6	<i>Fornalug</i> [Fornalutx]	09/09/1576	f. 102r – 114v
7	<i>Buñola [Bunyola]</i>	12/09/1576	f. 115r – 118v
8	<i>Alaro</i>	13/09/1576	f. 119r – 124v
9	<i>Luchmajor</i> [Llucmajor]	30/09/1576	f. 125r – 133v
10	<i>Algayda [Algaida]</i>	03/10/1576	f. 134r – 137v
11	<i>Montuyri</i>	05/10/1576	f. 138r – 141r

posto sul'altar maggiore, se è custodito in un tabernaculo adeguato) e allo stato del fonte battesimale; seguono poi gli elecnchi di altari, oggetti sacri, arredi liturgici con le relative note sullo stato di conservazione, sulla manutenzione, su acquisti e migliore che si rendono necessari". NUBOLA, C., "Applicazioni informatiche alla visita pastorali del cardinale Ludovico Madruzzo alla diocesi di Trento (1579–1581)", *Visite pastorali ed elaborazione dei dati. Esperienze e metodi*, Bologna, 1993, p. 51.

¹¹⁵¹ CÁRCEL, M. M., "Las visitas pastorales y las relaciones *ad limina* como fuentes para el estudio y comprensión de la geografía eclesiástica", *Memoria Ecclesiae*, vol. XXVIII, Oviedo, 2006, p. 11-303.

¹¹⁵² Taula d'elaboració pròpia a partir de: ADM, *Visites pastorals de Vic i Manrique, registre IV, 1575-1578*, f. 91r-315r.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	[Montuiri]		
12	<i>Porreres</i>	07/10/1576	f. 141v – 147v
13	<i>Campos</i>	10/10/1576	f. 148r – 152v
14	<i>Santagñi</i> [Santanyi]	13/10/1576	f. 153r – 155v
15	<i>Falanig</i> [Felanitx]	14/10/1576	f. 156r – 161v
16	<i>Manachor</i> [Manacor]	18/10/1576	f. 162r – 170v
17	<i>Arta</i>	22/10/1576	f. 171r – 178r
18	<i>Cap de la Pedra</i> [Capdepera]	22/10/1576	f. 178v – 180v
19	<i>Petra</i>	25/10/1576	f. 181r – 186r
20	<i>Sant Joan de Sineu</i> [Sant Joan]	26/10/1576	f. 187r – 189v
----	----	-----	----
21	<i>Santa Maria</i>	29/09/1578	f. 190r – 192v
22	<i>Centcelles</i> [Sencelles]	30/09/1578	f. 193r – 196r
23	<i>Sineu</i>	02/10/1578	f. 197r – 202v
24	<i>Santa Margarita</i>	05/10/1578	f. 203r – 208v
25	<i>Alcudia</i>	08/10/1578	f. 209r – 218v
26	<i>Muro</i>	12/10/1578	f. 220r – 233v
27	<i>Buger</i>	15/10/1578	f. 234r – 238v
28	<i>Campanet</i>	15/10/1578	f. 235v – 238v
29	<i>Pobla</i> [Sa Pobla]	17/10/1578	f. 239r – 243r
30	<i>Pollença</i>	19/10/1578	f. 244r – 259v
31	<i>Luch</i> [Lluc]	27/10/1578	f. 260r – 263v
32	<i>Selva</i>	30/10/1578	f. 264r – 270v
33	<i>Incha</i> [Inca]	02/11/1578	f. 271r – 291v
34	<i>Biniçalem</i> [Binissalem]	09/11/1578	f. 292r – 298v
35	<i>Marachi</i> [Marratxi]	28/11/1578	f. 299r – 301v
36	<i>Calvia</i>	21/12/1578	f. 302r – 304v

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

37	<i>Andraig</i> [Andratx]	22/12/1578	f. 305r – 308v
38	<i>Puigpuñent</i> [Puigpunyent]	23/12/1578	f. 309r – 315v

Itinerari de la segona visita pastoral 1586¹¹⁵³

Nº Ordre segons recorregut	Parròquia	Data	Localització Topogràfica
1	<i>Calvià</i>	10/09/1586	ff. 2r – 3v
2	<i>Andraig</i> [Andratx]	11/09/1586	ff. 4r – 7v
3	<i>Puigpuñent</i> [Puigpunyent]	13/09/1586	ff. 8r – 10v
4	<i>Spolles</i> [Esporles]	14/09/1586	ff. 11r – 13v
5	<i>Valldemuça</i> [Valldemossa]	15/09/1586	ff. 14r – 17v
6	<i>Bañalbufar</i> [Banyalbufar]	16/09/1586	ff. 18r – 19r
7	<i>Deya</i> [Deià]	17/09/1586	ff. 19v – 20v
8	<i>Soller</i>	18/09/1586	ff. 21r – 30v
9	<i>Buñola</i> [Bunyola]	22/09/1586	ff. 31r – 33v
10	<i>Alaro</i>	24/09/1586	ff. 34r – 38v
11	<i>Biniçalem</i> [Binissalem]	26/09/1586	ff. 39r – 42r
12	<i>Lozeta</i> [Lloseta]	26/09/1586	ff. 42r – 43v
13	<i>Incha</i> [Inca]	28/09/1586	ff. 44r – 58v
14	<i>Selva</i>	02/10/1586	ff. 59r – 63r
15	<i>Luch</i> [Lluc]	05/10/1586	ff. 64r – 69v
16	<i>Pollença</i>	08/10/1586	ff. 70r – 78r

¹¹⁵³ Taula d'elaboració pròpia a partir de: ADM, *Visites pastorals de Vic i Manrique, registre V, 1586-1589*, f. 2r-111v.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

17	<i>Alcudia</i>	09/10/1586	ff. 70r – 78r
18	<i>Pobla</i> [Sa Pobla]	18/10/1586	ff. 96r – 99v
19	<i>Buger</i>	20/10/1586	ff. 101r – 104v
20	<i>Campanet</i>	21/10/1586	ff. 101v – 102r
21	<i>Centcelles</i> [Sencelles]	23/10/1586	ff. 105r – 108v
22	<i>Santa Eugenia</i>	25/10/1586	ff. 109r – 109v
23	<i>Santa Maria</i>	25/10/1586	ff. 109v – 111v

Itinerari de la tercera visita pastoral 1591¹¹⁵⁴

Nº Ordre segons recorregut	Parròquia	Data	Localització Topogràfica
1	<i>Calvià</i>	02/09/1591	ff. 1r – 2v
2	<i>Andraig</i> [Andratx]	03/09/1591	ff. 3r – 5v
3	<i>Puigpuñent</i> [Puigpunyent]	04/09/1591	ff. 6r – 7r
4	<i>Stallenchs</i> [Estellencs]	05/09/1591	ff. 7r – 7v
5	<i>Bañalbufar</i> [Banyalbufar]	06/09/1591	ff. 8r – 9v
6	<i>Spolles</i> [Esporles]	07/09/1591	ff. 10r – 11v
7	<i>Valldemoça</i> [Valldemossa]	08/09/1591	ff. 12r – 14v
8	<i>Trinitat</i> [Valldemossa]	09/09/1591	ff. 15r
9	<i>Deya</i> [Deià]	09/09/1591	ff. 15r – 15v
10	Soller	10/09/1591	ff. 16r – 26v
11	<i>Luch</i> [Lluc]	15/09/1591	ff. 27r – 28v

¹¹⁵⁴ Taula d'elaboració pròpia a partir de: ADM, *Visites pastorals de Vic i Manrique, registre VII, 1591*, f.1r–92v.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

12	<i>Selva</i>	25/09/1591	ff. 29r – 35v
13	<i>Campanet</i>	28/09/1591	ff. 36r – 37v
14	<i>Bugier</i> [Buger]	28/09/1591	f. 37v
15	<i>Sant Miquel</i> [Campanet]	29/09/1591	ff. 39v – 40r
16	<i>Pollença</i>	31/09/1591	ff. 41r – 50v
17	<i>Alcudia</i>	01/10/1591	ff. 51r – 57v
18	<i>Pobla</i> [Sa Pobla]	05/10/1591	ff. 58r – 61v
19	<i>Incha</i> [Inca]	06/10/1591	ff. 62r – 73v
20	<i>Puig Sta. Magdalena</i> [Inca]	10/10/1591	f. 67r
21	<i>Centelles</i> [Sencelles]	13/10/1591	ff. 74r – 76v
22	<i>Biniçalem</i> [Binissalem]	16/10/1591	ff. 77r – 81v
23	<i>Alaro</i>	18/10/1591	ff. 82r – 85v
24	<i>Consell</i>	20/10/1591	ff. 85v- 87v
25	<i>Santa Maria</i>	20/10/1591	ff. 88r – 89v
26	<i>Buñola</i> [Bunyola]	21/10/1591	ff. 90r – 92v

Itinerari de la quarta visita pastoral 1599¹¹⁵⁵

Nº Ordre segons recorregut	Parròquia	Data	Localització Topogràfica
1	<i>Calvià</i>	03/10/1599	ff. 2r – 4v
2	<i>Andraig</i> [Andratx]	04/10/1599	ff. 5r – 9r
3	<i>Puigpuñent</i> [Puigpunyent]	05/10/1599	ff. 10r – 11v

¹¹⁵⁵ Taula d'elaboració pròpia a partir de: ADM, *Visites pastorals de Vic i Manrique, registre XII, 1599*, f. 2r–131r.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

4	<i>Stallenchs</i> [Estellencs]	06/10/1599	ff. 12r – 15v
5	<i>Bañalbufar</i> [Banyalbufar]	07/10/1599	ff. 16r – 17v
6	<i>Sporles</i> [Esporles]	08/10/1599	ff. 17v – 18v
7	<i>Valldemoça</i> [Valldemossa]	08/10/1599	ff. 19r – 23v
8	<i>Trinitat</i> [Valldemossa]	08/10/1599	ff. 22r – 23v
9	<i>Deya</i> [Deià]	09/10/1599	ff. 24r – 25v
10	<i>Soller</i>	10/10/1599	ff. 26r – 33v
11	<i>Fornalug</i> [Fornalutx]	12/10/1599	ff. 33v – 43v
12	<i>Buñola</i> [Bunyola]	14/10/1599	ff. 44r – 48v
13	<i>Alaro</i>	15/10/1599	ff. 49r – 52v
14	<i>Consell</i>	15/10/1599	ff. 52v – 53v
15	<i>Biniçalem</i> [Binissalem]	16/10/1599	ff. 54r – 58v
16	<i>Losetta</i> [Lloseta]	18/10/1599	ff. 58v – 59v
17	<i>Selva</i>	19/10/1599	ff. 60r – 67v
18	<i>Luch</i> [Lluc]	21/10/1599	ff. 68r – 72v
19	<i>Pollença</i>	24/10/1599	ff. 73 – 84v
20	<i>Alcudia</i>	27/10/1599	ff. 85r – 97v
21	<i>Pobla</i> [Sa Pobla]	30/10/1599	ff. 98r – 103v
22	<i>Bugier</i> [Búger]	30/10/1599	ff. 104r – 113v
23	<i>Campanet</i>	30/10/1599	ff. 104r – 113v
24	<i>Incha</i> [Inca]	05/11/1599	ff. 114r – 126v
25	<i>Santa Maria</i>	10/11/1599	ff. 127r – 130r
26	<i>Santa Eugenia</i>	10/11/1599	ff. 130v – 131r

1.4. Les visites pastorals a Menorca (1573–1604)

La illa de Menorca, després de la conquesta el 1287 per les armes del rei d'Aragó Alfons III, fou incorporada l'any 1295 al bisbat de Mallorca com a fruit del tractat d'Anagni, firmat entre Jaume II d'Aragó i el seu oncle Jaime II de Mallorca, on el primer tornava tots el seus estats al monarca mallorquí.

A partir del segle XVI es té constància d'algunes actes de visites pastorals¹¹⁵⁶ a la pabordia de Menorca.

Foren moltes les peticions per obtenir bisbat, que no arribaren a bon port per dos motius fonamentals: el primer, no es volia perjudicar els drets adquirits de la seu mallorquina i, el segon, s'al·legava la falta de rendes suficients per a la subsistència d'un bisbe i capítol catedralici.¹¹⁵⁷

Segons Gabriel Mateu “uno de los primeros actos de gobierno del obispo Vic i Manrique en Menorca, fue nombrar en el año 1574 vicario general al benemérito pavorde Marcos Martí”.¹¹⁵⁸

Aquest mateix any començaren les obres de la Seu de Menorca i es perllongaren fins a començament del segle XVII: s'adobaren portals i portes, campanes i, per dissimular l'empremta de l'incendi de l'any 1556, s'emblanquinaren les voltes de l'església.¹¹⁵⁹

¹¹⁵⁶ No es coneixen, degut al saqueig de Maó per Barbarossa l'any 1535 i de Ciutadella per la flota turca el 1558, que varen destruir els arxius eclesiàstics i civils, com va ser l'atenció pastoral dels prelats mallorquins envers Menorca.

¹¹⁵⁷ Segons Florencio Sastre, tan sols la conquesta espanyola de l'any 1782 la tendència canvia i es va veure la necessitat d'establir una seu pròpia, fet que va succeir l'any 1795, posant fi a cinc segles d'unió amb Mallorca. SASTRE, F., “Visitas pastorales efectuadas a las parroquias de Menorca por los obispos de Mallorca y Menorca”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 587 - 591.

¹¹⁵⁸ MATEU, G., *Obispos de Mallorca*, Palma, 1985, p. 251.

¹¹⁵⁹ Arxiu Municipal de Ciutadella (AMC), *Comptas de Obraria de la Iglesia Major de Ciutadella, Socos, S. Francesch, Santa Clara, Hospital i el Toro (1561-1601)*, foli 121. JULIÀ, G., *La Seu de Menorca. Aproximació històrica*, Ciutadella, 1990, p. 83.

Cinc eren les parròquies existents a Menorca: Ciutadella, Maó, Alaior, Mercadal i Ferreries. La distància i la pirateria, unides a la feble salut del bisbe Vic, feren que el prelat viatgés tan sols una vegada el 1585.

En aquest sentit, el dia 3 de febrer de 1590 el fiscal Nicolla Pasamonti envià una carta al cardenal Monti Alto, informant-li del sinistre per ràtzia ocorregut a la costa de Menorca a un vaixell que havia partit d'Alacant a Gènova amb una cèdula de més de 8.000 ducats¹¹⁶⁰. Els perills dins la mar eren una realitat massa persistent.

En referència a les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique¹¹⁶¹ es té constància d'una visita a la parròquia des Mercadal, datada l'any 1596, i efectuada per Mn. Joan Estelrich, vicari general de l'esmentat bisbe.

Segons la historiografia menorquina, cal citar Gabriel Julià Seguí que diu el següent: “El bisbe Vich i Manrique visità Menorca l'any 1585 i l'any 1596, el rector de Sineu Joan Estelrich Noval, en representació del mateix, realitzà la santa visita a la parròquia”¹¹⁶².

Com es pot veure, l'apropament al bisbe de Menorca Joan Vic i Manrique i la seva labor per bé del patrimoni de l'illa a través de les visites pastorals resta gairebé inexplorat¹¹⁶³. L'itinerari de la visita pastoral a Menorca el 1596 fou el següent: Ciutadella, capella de Nostra Sra. dels Dolors, capella de la Verge Maria de la Rosa, capella de sant Onofre, hospital de Ciutadella, capella de Nostra Sra. de la Mercè, sant

¹¹⁶⁰ ASV, *Segreteria di Stato. Spagna*, vol. XXXVI, f. 98r.

¹¹⁶¹ Hagueren de transcórrer disset anys des de la visita pastoral de Diego de Arnedo a Menorca l'any 1568, per què Vic i Manrique visités les cinc parròquies de Menorca el març de 1585. Aquesta fou la única visita pastoral de l'illa però no se conserva còpia de les actes de visita. MATEU, G., *op. cit.*, p. 251.

¹¹⁶² SEGUÍ, G., *op. cit.*, p. 85-86. BOSCH, J., “Els gremis de Ciutadella”, *Full Menorquí, Ciutadella*, 1934-1936, p. 96.

¹¹⁶³ G. Pons afirma el següent: “Sabemos que en fecha imprecisa anterior a 1590 el obispo Vich había emprendido viaje a Menorca en una nave cuyo patrón era Miguel Rovira, acompañándole el canónigo Agustín Ferragut, el doctor en medicina y sacerdote Juan Binimelis, el notario Pascual y otros familiares; pero un fuerte viento les obligó a regresar a tierra y entonces se dieron cuenta de que se habían librado de caer en manos de los ingleses, cuyas naves estaban al acecho para apresarles”. PONS, G., “La cura de almas y la vida cristiana del pueblo en Mallorca bajo el pontificado de Juan Vich y Manrique de Lara (1573 – 1604)”, *Anthologica Annua*, vol. XVIII, Roma, 1971, p. 506.

Mateu i sant Antoni, capella de sant Miquel, parròquia de Ferreries, parròquia d'Alaior, parròquia de Maó, església de Nostra Sra. de la Gràcia (extramurs) i parròquia de Mercadal.

2. La parròquia de Selva. Organització eclesiàstica i instrument de propaganda religiosa

Entre el 1500 i el 1750, la població total de l'illa de Mallorca augmentà d'entre els 50.000 i 60.000 habitants a quasi bé 120.000¹¹⁶⁴.

En el camí cap a una nova consolidació de l'estructura demogràfica mallorquina, la formació de possessions i l'expansió cerealista fructificaren en una societat rural on senyors i pagesos n'eren els protagonistes; malgrat no podem obviar els biaixos que introduïren mercaders¹¹⁶⁵ i paraires¹¹⁶⁶ selvatgins en aquelles relacions econòmiques.

En aquest context, l'acte de jurament dels privilegis i franquesses del Regne de Mallorca per part de Felip II marcà un punt d'inflexió.

L'any 1598 morí el rei deixant la corona a un hereu adolescent que estava en mans del seu favorit, el duc de Lerma, que segons les interpretacions tradicionals, no es preocupà més de corrompre el monarca per deixar a la camarilla del ministre enriquir-se impunement.

Enmig d'aquesta hegemonia reial, la Universitat de Selva contribuí a la defensa dels interessos polítics, econòmics, socials i defensius del Regne de Mallorca¹¹⁶⁷.

¹¹⁶⁴ JOVER, G., "El món rural en els segles XVI i XVII. Societat rural i creixement agrari a Mallorca (1500 – 1750)", *Història de les Illes Balears (1230–1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 406.

¹¹⁶⁵ Les transaccions mercantils de Selva s'efectuaven mitjançant mercaders ciutadans i es limitaven pràcticament al producte olier. Segons Jaume Albertí i Ramon Rosselló "el primer document mercantil de Selva que hem localitzat data de dia 2 de març de 1243, quan Berenguer Codony va reconèixer deure a Bernat Sabater de Selva, 4 sàrries de farina de blat de 18 quintars, valorades en 80 s., pel viatge fet a Eivissa en la barca de Sant Pol". ALBERTÍ, J. et al., *Història de Selva*, Selva, 2003, p. 150.

¹¹⁶⁶ Per un plet entre el Col·legi de Paraires de Ciutat contra els de la Part Forana el 1584, en el qual els de Ciutat al·legaven que els dels pobles estaven obligats a contribuir a la confraria, sabem els diferents paraires de Selva: Pere Gamundí, Pere Miret, Perot Perelló i Antoni Suau; qui en concepte de cens, devien un total de 2 ll. 3 s. i 4 d. ARM, *Reial Audiència*, A – A541. LE SENNE A., *Canamunt i canavall. Els conflictes socials a Mallorca en el segle XVII*, Palma, 1981; SERRA, J., "El bandolerisme mallorquí postagermanat", *Mayurqa*, vol. XX, Palma, 2000, p. 73–97.

¹¹⁶⁷ Des de mitjan segle XVI fins al principi del XVIII, Catalunya, València i les Balears van ser terra de bandolers i de guerres privades. El bandoler era el seguidor d'un bàndol o bandositat que duia a terme

Per exemple, l'any 1597 totes les vil·les es repartien les setmanes per fer les obres de fortificació a les murades de Ciutat. Consta que durant la setmana compresa entre els dies 23 i 29 de juny, hi feien feina jornalers de Selva com Ramon Martorell, Guillem Seguí, Guillem Albertí, Jaume Amer i Antoni Seguí, els quals cobraren els jornals a raó de 3 s. i 6 d¹¹⁶⁸.

Posteriorment, el regnat de Felip III (1598–1621) va ser ric en reformes legislatives per al regne de Mallorca. El monarca va potenciar, mitjançant les pragmàtiques de 1600 i 1614, el poder polític forà a fi de disminuir el dels grups urbans mallorquins, els quals durant el regne anterior havien mantingut polsos amb els portaveus del poder reial¹¹⁶⁹.

activitats armades, com ara saltejament de camins, bandidatge indiscriminat o altres accions derivades de la guerra privada entre famílies senyoriales. La guerra privada era un conflicte armat entre senyors, normalment sancionat pel dret. L'any 1590 es produïren diversos enfrontaments entre els seguidors dels Rossinyol i dels Sanglada, faccions del bandolerisme mallorquí (SERRA, J., "El bandolerisme mallorquí del Barroc. Alguns punts de partida", *BSAL*, vol. L, Palma, 1984, p. 35-52). Per exemple, el dia 6 de juliol de 1595, el virrei nomenà comissari Jaume Vidal de Selva per perseguir bandejats amb facultat de portar armes (ARM, AH 354, f. 261v). Tot aquest clima de remor bèl·lica no suposava cap entrebanc pels avenços culturals i científics mallorquins: Francesc Terrades publicava el *Compendi de la pesta i de la precaució i de la curació d'aquella* (1592) i en el mateix any, el cartògraf Joan Oliva realitzava l'*Atlas de Messina*; Joan Binimelis, metge i prevere de Manacor redactà en llengua catalana els tres volums de la *Història del Regne de Mallorca* (1593); el 1598 el prevere Miquel Pascual copià un manuscrit que integrava 49 misteris, la majoria dels quals estan redactats també en la nostra llengua; i finalment, el pintor i escriptor Jaume d'Olesa (Ciutat de Mallorca, 1552–Valladolid, 1604) publicà en castellà el *Sacro Trofeo de Cristo* (1599), d'intencionalitat clarament contrareformista i deixà inèdits uns *Exercicis Militares*.

¹¹⁶⁸ ARM, RP 2.478, f. 4r. Tres anys després, el dia 7 de setembre de 1600, es publicà la nova pragmàtica per la qual el virrei i la Reial Audiència assumeixen una sèrie de funcions relacionades amb el bastiment i la consignació, competències que tradicionalment s'havien tractat des de la Universitat. S'institucionalitzà el fons de fortificació a les Illes Balears per pal·liar l'enorme despesa que suposen per a la Monarquia, les obres de fortificació (castell, torres de defensa, talaies de foc).

¹¹⁶⁹ El Govern de Mallorca sota els Àustries quedà configurat de la següent manera: Administració reial (lloctinent general o virrei, procurador reial qui era el responsable del reial patrimoni; després de 1582 s'hi afegiren el lloctinent del mestre racional i el regent de la tresoreria); Reial Audiència (creada l'any 1571 per un regent, 3 oïdors, in jutge de cort i un advocat fiscal); Administració de la Universitat (6 jurats és a dir, un jurat en cap cavaller, dos ciutadans, dos mercaders i dos menestrals); Gran i General Consell (creat l'any 1447 estava format per vuitanta – quatre membres organitzats en vuit cavallers, setze

Mallorca fou sempre un regne integrat a una monarquia, però un regne de segon ordre, amb un desenvolupament institucional inferior a la resta: la nostra illa mai va disposar de Corts¹¹⁷⁰, ni tampoc de representació en el Consell d'Aragó destacant les diferents representacions característiques fundacionals de la Reial Audiència mallorquina¹¹⁷¹ respecte a les Audiències dels altres regnes de la Corona d'Aragó.

A cada una de les vil·les foren sorgint jurats a partir del segle XIV configurant un nou sistema polític-administratiu: eren normalment quatre i la seva competència era el govern municipal.

Normalment, com succeïa a Selva a finals del XVI, el càrrec de jurat¹¹⁷² conferia ocupar-se del correcte avituallament de la localitat, la hisenda municipal, del repartiment de talles i contribucions, del manteniment i bon estat de la xarxa de camins, de les obres necessàries en el temple parroquial de Sant Llorenç, de l'abastiment d'aigua

ciutadans, setze mercaders, setze menestrals i vint – i vuit forans); Hisenda de la Universitat (dos clavaris i un executor, un síndic, advocat i escrivà de la Universitat); finalment, l'administració municipal (oficials reials que eren el batle i el mostassaf, l'administració local formada per jurats i Consell). JUAN, J., *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca (siglos XV – XVII)*, Palma, 1996.

¹¹⁷⁰ La mancança d'un sistema polític de Corts a la nostra illa, no és va veure minvat per una capacitat d'autogovern que li conferia la Cúria de la Governació, presidida pel governador, és a dir, per la màxima autoritat a l'illa després del Rei. La Governació estava composta bàsicament per l'assessor (més endavant serà anomenat regent) i per l'advocat fiscal. Aquesta institució era l'encarregada d'administrar la justícia en les causes més importants i rebia les apel·lacions d'altres cúries inferiors. El palau de l'Almudaina era l'edifici on s'hi ubicaven les oficines judicials – administratives de la Cúria de la Governació.

¹¹⁷¹ La Reial Audiència de Mallorca, creada per Felip II el 1571, fou un organisme de caràcter col·legiat que adoptava decisions en matèria de govern d'instància judicial superior. Respecte el municipi de Selva, Jaume Albertí i Ramón Rosselló han documentat "el cas de Francina, muller de Pere Carbonell, que es trobava malalt a l'hospital dels Messells. Aquest tenia plet amb Bernat Vallori de Mancor i el governador, dia 29 de juliol del 1567, manà que l'esmentat Vallori es presentàs per prestar declaració davant la Reial Audiència". ARM, *AH 341*, f. 47r – 58v. ALBERTÍ, J. et al., *op. cit.*, 2003.

¹¹⁷² Convocaven l'ordre del dia del Consell local i eren elegits mitjançant el sistema insaculador d'entre els candidats habilitats prèviament. S'emprà el sistema instaurat el 1447 de *Sort i Sac* que regí totes les Universitats de Mallorca fins el 1715. Sabem el quadre de repartició de càrrecs de Selva de l'any 1564: jurats (dos de Selva i dos de fora), consellers (deu), taxadors (cinc), oïdors de comptes (tres), clavari (un), consellers de Ciutat (un) i mostassaf (un). Font: ARM, *Audiència*, lligall V, núm. 88. ALBERTÍ, J. et al., *op. cit.*, p. 104.

potable, dels pous, serveis municipals com l'escrivania, les festes públiques i, finalment, de la beneficència.

El règim econòmic administrat pels jurats de Selva suposaven tot un conjunt de recursos recaptats que conformaven el "fisc selvatgí"¹¹⁷³. A la nostra illa la major part del fisc corresponia al rei, encara que l'Església de Mallorca i els senyorijs feudals també se'n beneficiaven directament, i no hi havia distinció entre el patrimoni privat del sobirà i el de l'Estat o la corona.

¹¹⁷³ Podem destacar – ne el delme agrícola, un impost d'origen feudal que consistia en la desena part de la producció agrària bruta (hortalissa, blat, vi, oli i bestiar); la gabella de la sal, un impost creat el 1425 que consistia en l'obligació de comprar una determinada quantitat de sal o de pagar un tant damunt la que es treia dels magatzems on estava estancada. O els estims en els quals la fiscalitat reial acordà la pràctica d'estimació dels béns immobles de tots els habitants de Mallorca, perquè el ciutadà contribuís fiscalment en proporció al valor de les seves propietats.

2.1. Devoció, pietat i espiritualitat en el llibre de misses i aniversaris (1581)

Pel que fa a la litúrgia, la missa era el nucli bàsic al voltant del qual s'organitzaven els sacraments, pràctiques, devocions, relacions i compromisos del cristià¹¹⁷⁴.

La devoció a les ànimes i al purgatori en general, inventada i desenvolupada en els segles XIII i XIV pels carmelites, pren rellevància amb Trento i esdevé omnipresent a totes les parròquies de Mallorca en forma de bací, altar o confraria.

Un exemple del que afirmem apunta que els cavallers del Regne de Mallorca demanaren a Vic i Manrique, dia 19 de març de 1577, instituir una confraria a l'església de l'Esperit Sant de Roma sota invocació del gloriós sant Jordi¹¹⁷⁵.

El purgatori es convertí en el pas intermedi obligat per a les ànimes allí detingudes. Les pregàries, els sacrificis i els honors servien per alleugerir l'espera eterna.

L'ajuda i comunicació amb el món dels morts prengué un caràcter espiritual, però tingué una contrapartida econòmica i material. La parròquia de Sant Llorenç hi tenia un paper clau i intercedia amb els aniversaris, les novenes i els caps d'any o misses de sufragi.

La disciplina sacramental durant l'episcopat de Vic i Manrique, traduïda el 1601 amb la impressió del *Manuale Sacramentorum* (que normalitzava els canvis del ritu illenc tradicional), subratllà que l'eix de la pietat cristiana eren els set sacraments.

L'intent de renovar la litúrgia tenia dues característiques fonamentals:

- Per una banda, un desig d'imposar la uniformitat de disciplina en l'Església, encoratjant tots els catòlics a resar de la mateixa manera i a utilitzar els mateixos ritus

¹¹⁷⁴ Tal i com afirma X. Solà el "Decret de la Sessió XXII (Doctrina sobre el sacrifici de la Missa) del Concili de Trento, significava la revalorització d'aquest sacrament i reformava els decrets que durant l'època medieval s'havien introduït a la missa". SOLÀ, X., *La reforma catòlica a la muntanya catalana. Els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*, Girona, 2008, p. 324.

¹¹⁷⁵ ADM, *Registra communis*, núm. 3, 1573-1588, f. 217r.

de la manera acceptada per tothom, amb l'estandardització dels hàbits del clergat, els altars, les vestidures i altres aspectes externs del culte.

- Per l'altra costat, una determinació a substituir les variacions locals de la pietat per una pietat catòlica universal.

Les exigències de la litúrgia tridentina estaven relacionades amb la capacitat de cada parròquia i amb la funcionalitat, que incloïa una bona visibilitat i una acústica adequada. Per exemple, la construcció de sagristies permeté alliberar espais al presbiteri, ja que fins llavors moltes estaven instal·lades rere els retaules majors.

No debades, l'epicentre per la reforma disciplinària de l'Església posttridentina mallorquina fou el bisbe Vic i Manrique.

La Contrareforma retornà l'honra als sacraments, reduïts pels adversaris al catolicisme i la virtut dels quals posada en dubte.

La confessió és recomanada als fidels i, per facilitar-los aquesta obligació, s'introdueix en el mobiliari litúrgic dels temples, un nou espai desconegut a l'edat mitjana: el confessionari¹¹⁷⁶. Perquè els sacraments recuperessin el significat s'havien d'identificar amb una emplaçament fix, l'església¹¹⁷⁷.

¹¹⁷⁶ PRODI, P., *Cristianesimo e potere*, Bologna, 1986. Els nous estàndards de confessió, posats en pràctica lentament però segurs, constituïen potser l'instrument més important de religió i moral de la Contrareforma. Es va ordenar al clergat de la parròquia que guardessin un registre de confessions juntament amb els altres registres i encara que sembla que pocs ho van fer, és probable que aquesta ordre ajudés a promoure que es recorregués al sagrament. La introducció del confessionari de fusta, popularitzat per Carles Borromeu a Milà, podia haver ajudat a restaurar la confiança en el sagrament facilitant l'anonimat i contribuint a desanimar els confessors enamorats.

¹¹⁷⁷ A l'Espanya pretridentina, la missa no se celebrava necessàriament a l'església i hom podia rebre els sacraments en una varietat de circumstàncies i llocs, així que l'assistència a l'església no es considerava essencial. Aquesta fragmentació de la funció òbviament no agradava els reformadors, que des del començament insistiren a centrar l'atenció cristiana en l'edifici de l'església. Aquest èmfasi va implicar alguns canvis importants.

La reforma de la confessió a través dels manuals de dogma, l'aplicació a la pràctica i l'ús dels confessionaris va obrir el camí a l'evangelització del poble de Selva.

En aquesta apartat ens centrarem en una tipologia documental localitzada a l'arxiu parroquial i que fa referència al llibre de celebracions i misses de la parròquia de sant Llorenç, datat el dia 9 de setembre de 1581¹¹⁷⁸, essent rector el valencià Joan Lluís Navarro.

No oblidem que la figura del vicari o rector era molt més important com a notari que gairebé com a capellà: com a la majoria de parròquies rurals de Mallorca, només el capellà de Selva podia certificar els contractes de matrimoni, les transaccions de propietats i els testaments (els tres documents legals més importants de l'època).

Aquesta potestat li conferia una importància única entre la societat selvatgina i una funció que anava més enllà de l'aspecte litúrgic, ja que era literalment, l'àrbitre de totes les transaccions socials i econòmiques de la comunitat.

A més el volum és generós perquè, com manifesta A. Castellano "la informació que proporcionen permet establir amb força exactitud qui eren aquelles persones que van decidir instituir misses per les seves ànimes i deixar llegats pietosos (...) ¹¹⁷⁹".

La missa va esdevenir més a l'abast de tothom. No s'havia donat gaire importància a l'obligació de sentir o dir la missa a l'església, de forma que no es podia accedir al ritu tan fàcilment com es podria suposar. La missa tenia una funció social, de la qual la part oficiada pel capellà no era la més important; per a alguns era molt més important l'ambient i l'intercanvi social que s'hi trobava.

Els documents que es conserven de l'època demostren que sense cap dubte la societat selvatgina era catòlica, però d'un catolicisme molt diferent al del segle XXI. A tothom

¹¹⁷⁸ APS, *Llibre de matines, misses i aniversaris que es celebren entre lo any en la església del gloriós sant Llorens de la present vila de Selva (09/09/1581)*. Capsa de misses cantades (XVI-XIX), f. 1r-6v.

¹¹⁷⁹ CASTELLANO, A., *Pedralbes a l'Edat Mitjana. Història d'un monestir femení*, Barcelona, 1998, p. 2004.

se'l batejava gairebé immediatament després del naixement, atesa l'amença imminent de mortalitat infantil. L'entrada a la comunitat cristiana era, tanmateix, l'únic lligam sacramental habitual que la gent tenia amb l'església durant tota la seva vida.

Tenint en compte els antecedents, la pràctica religiosa de l'època pretridentina no es controlava amb el compliment dels sagraments: anaven a missa un cop a la setmana (el diumenge) si hi havia un capellà per oficiar-la, però si aquest només podia dir una missa al dia, la qual cosa no era gens estrany, els parroquians que vivien lluny es podien veure obligats a esperar fins a dues setmanes per a la missa següent¹¹⁸⁰.

L'assistència a missa era una confusió total d'activitats. El prior mallorquí Pere Caldes va decidir escriure el seu *Instruction* (1588) perquè no va poder trobar més de cinc o sis fulls de paper escrits per erudits sobre "lo modo y orde com se ha de oyr la Missa". Basant-se en treballs curts de Bartolomé Carranza i Domingo Soto, va escriure en català el primer manual espanyol per als fidels. D'ell és el retrat ideal del desordre que regnava entre ells: "Moltes vegades estan asentats quant deuen estar drets, y estan drets quan haurien estar agenollats, y quant estan agenollats estan ab un genoll asoles (...) Estan ocupats en ferse creus en lo front, en los pits, en los costats, y en les parts del cos, dient que allo comve per al mal de cap y per lo dolor de pits o costats o per altres accidents"¹¹⁸¹.

Tot i que la missa posterior a Trento donava més importància a la participació de la gent, també separava el capellà de la congregació i definia zones sagrades on el poble no podia accedir¹¹⁸².

¹¹⁸⁰ En paraules de H. Kamen "En la majoria de la literatura catòlica del període de l'inici de la Reforma es fa una crítica implícita a la gent que no recorria prou als ritus de l'Església i en canvi duia a terme unes pràctiques que no estaven del tot autoritzades per la teologia o la pràctica oficials". KAMEN, H., *Canvi cultural de la societat del segle d'Or*, Lleida, 1998, p. 118.

¹¹⁸¹ CALDES, P., *Pròleg*, 1588.

¹¹⁸² Hi ha moltes diferències d'opinions sobre la funció social dels capellans i els sagraments, sobretot sobre la freqüència dels sagraments i de dir la missa. El 1566, un reformista de la Contrareforma com l'arquebisbe Juan de Ribera de València afirmaria que "no creo sería inútil buscar algún remedio para que los sacerdotes no celebrasen misa con tanta frecuencia, pues que un ministerio tan grande casi se ha

Segons X. Solà “l’Església monopolitzà la mort, convertint-la en un instrument necessari per al funcionament econòmic de la parròquia, en un mer negoci que revertia en la pròpia mateixa eclesiàstica, mantenint-la viva i dinàmica”¹¹⁸³.

La Contrareforma insistia en el fet que aconseguir la salvació no era tan fàcil i que només ho garantia un funcionament continuat de la maquinària oficial de l’Església mallorquina. Es creen els aniversaris, és a dir, el capellà diria una missa el mateix dia de cada any i al mateix lloc. Com que la premissa era que l’ànima es quedava al Purgatori, les misses actuarien com una cadena perpètua de pregàries al Creador en què se li demanava que l’alliberés.

La doctrina no era una doctrina de consol per permetre als fidels, fins i tot als fidels morts, continuar turmentant el cel amb pregàries de salvació; també constituïa el sou base d’una considerable part del clergat, els beneficiats, la feina dels quals no era pas curar la gent de la parròquia, sinó curar les ànimes que representaven els aniversaris.

La Contrareforma va atribuir una major importància als mètodes de salvació i va fomentar la fundació de les misses memorials i d’aniversaris.

La parròquia de sant Llorenç de Selva no va ser una excepció: les fundacions d’aniversaris i sufragis setmanals, mensuals o anuals, tenien l’única pretensió d’assegurar el pas al més enllà de les ànimes dels difunts, a través això si de pregàries salvadores¹¹⁸⁴.

envilecido, y muchos celebran diariamente”. TEJADA Y RAMIRO, J., *Colección de cánones y de todos los concilios*, vol. V, Madrid, 1859.

¹¹⁸³ SOLÀ, X., *La reforma catòlica a la muntanya catalana. Els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*, Girona, 2008, p. 330.

¹¹⁸⁴ La demanda més gran d’aniversaris i misses suggereix que la pietat de la Contrareforma, en comparació amb les de la generació anterior, va augmentar el sentit d’inseguretat davant el rostre de la mort, i per implicació va augmentar la percepció en la pietat popular de la idea de Purgatori.

En aquest període es va iniciar una de les revolucions més profundes dins l'ordre de la missa: la imposició i la invenció del silenci¹¹⁸⁵.

Qualsevol celebració litúrgica que es s'oficiés a la parròquia de Selva era puntualment anotada com veiem a continuació: *Llibre de matines, misses, aniversaris que celebren entre lo any en la esglesia del glorios sant Lorens de la present vila de Selva. Les que es celebren en les festes movibles estan continuades avant apres les mesos. Foch fet lo present libre a nous dies del mes de setembre del any 1581 de ma del Rnd. Joan Lois Navarro rector de la dita parrochial, essent bisbe de Mallorca lo Illme. Et Rmde. Don Joan Vich y Manrique tots naturals de la insigne ciutat de Valentia. Laudeatur Deus Seper Anne.*¹¹⁸⁶ (...) *16 de janer. St. Honorat. Missa maior ab diaca y sots diaca per lo magnific Honorat Callar.*¹¹⁸⁷

La responsabilitat del col·lector consistia en prendre nota diligentment de les misses que havien de celebrar-se, estructurant-les en temps i lloc (dia, hora i altar) per a la seva eficàcia i compliment posterior.

Gràcies als registres, avui podem estructurar les diverses sèries segons siguin misses fundades o perpetues, a una hora i dia determinat, per encàrrec devocional dels fidels, testamentàries (encarregades per disposició del testament, *semel tantum*), registres de misses celebrades o demorades (encarregades *omni venienti* a qualsevol capellà).

D'aquesta manera, es pot afirmar que el llibre de misses de l'any 1581, l'únic trobat a l'arxiu parroquial de Selva datat al segle XVI, correspon a la darrera d'aquestes sèries: registres de misses celebrades. Aquesta font creà, *a posteriori*, un precedent a la mateixa

¹¹⁸⁵ D'ençà el 1580 « la grande croisade de la Réforme catholique pour imposer le silence dans la maison de Dieu est commencée ». LOTTIN, A. (ed.), *La désunion du couple sous l'Ancien Régime. L'exemple du nord*, Paris, 1975, p. 244.

¹¹⁸⁶ APS, *ibídem*, portada.

¹¹⁸⁷ APS, *ibídem*, f. 2r.

parròquia, perquè s'ha localitzat un *Samminer* de l'any 1611 que segueix el mateix model i esquema¹¹⁸⁸.

Llibre de misses, aniversaris i matines de la parròquia de Selva (agost de 1581)¹¹⁸⁹

Dia / Festivitat	Difunt	Missa
10/08/1581 agost Sant Llorenç	<i>Gabriel Vic e per los seus</i>	Matines, missa i aniversari
10/08/1581	<i>Lorens Muntaner fradi</i>	Matines, missa conventual amb diaca
10/08/1581	<i>Joan Capo</i>	Missa cantada
10/08/1581	<i>Pereta Planes</i>	Missa conventual amb diaca
10/08/1581	<i>Lorens Oliver</i>	Missa aniversari
10/08/1581	<i>Lorens Vidal Ferer</i>	Aniversari
10/08/1581	<i>Marti Perello</i>	Aniversari
10/08/1581	<i>De la dona Feraguda muller de Guillem Vidal</i>	Aniversari
10/08/1581	<i>Jaume Vidal son fill</i>	Aniversari

¹¹⁸⁸ APS. *Samminer de lo any 1611. Aci seran continuades totes les matines, misses cantades y baixes y aniversaris juntament y salms y salves les quals se celebren y se an de celebrar en la iglesie parrochial de Selva fet per Joan Perelló prevere y beneficiat de dita parrochial sots a 29 de setembre de 1611.* Capsa Misses, n. 22, s.f.

¹¹⁸⁹ Font d'elaboració pròpia de l'autor a partir del dia de la festivitat de sant Llorenç, patró de Selva, dia 10 d'agost fins el dia 31 del mateix mes de 1581. APS, *Llibre de matines, misses, aniversaris que celebren entre lo any en la església del gloriós sant Lorens de la present vila de Selva.* 9 de setembre de 1581, f. 30r-50r.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

10/08/1581	<i>Sebastiana muller de Lorens Ferragut</i>	Aniversari
10/08/1581	<i>Lorens Martorell de Maçanella</i>	Missa cantada i aniversari
10/08/1581	<i>Jordi Morro</i>	Missa baixa
10/08/1581	<i>Lorens Catala</i>	Matines, missa cantada i aniversari
10/08/1581	<i>Joan Martorell de Maçanella</i>	Missa baixa
10/08/1581	<i>Matheu Martorell</i>	Missa cantada
10/08/1581	<i>Lorens Amer del Castell</i>	Matines
10/08/1581	<i>Lorens Mayrata</i>	Missa Cantada
10/08/1581	<i>Lorens Oliver</i>	Missa baixa
10/08/1581	<i>Lorens Mulet prevere</i>	Missa cantada i aniversari
10/08/1581	<i>Antonine Caldes</i>	Missa baixa
10/08/1581	<i>Barthomeu Amer del Castell</i>	Missa cantada, aniversari amb diaca i subdiaca
11/08/1581	<i>Lorens Coll</i>	Missa cantada
11/08/1581	<i>Gabriel Coll</i>	Missa cantada amb diaca i subdiaca
11/08/1581	<i>Lorens Bunyolli fradi fill de Marti Bunyolli</i>	Missa baixa

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

11/08/1581	<i>Pere Martorell del corral</i>	Missa baixa
11/08/1581	<i>Lorens Catala de la Bisbal</i>	Missa baixa
11/08/1581	<i>Chaterina Amera</i>	Dues misses baixes
11/08/1581	<i>Llorens Morro prevere</i>	Missa baixa
11/08/1581	<i>Guillem Alberti de Incha</i>	Missa Baixa
12/08/1581	<i>Llorens Catala de la Bisbal</i>	Missa baixa
12/08/1581	<i>Miquel Catala de la Bisbal</i>	Missa baixa
12/08/1581	<i>Lorens Morro</i>	Missa baixa
12/08/1581	<i>De una devota persone</i>	Missa baixa
13/08/1581	<i>Lorens Catala de la Bisbal</i>	Missa baixa
14/08/1581	<i>Lorens Catala de la Bisbal</i>	Missa baixa
15/08/1581 <i>Assumptio Beate Maria Virgine</i>	<i>Muller de Barthomeu Vic</i>	Matines, missa i aniversari
15/08/1581	<i>Joan Colell</i>	Matines, missa i aniversari
15/08/1581	<i>Barthomeu sastre y de la</i>	Matines, missa i aniversari

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	<i>sa muller y dels seus</i>	
15/08/1581	<i>Antonina Morra</i>	Matines, missa i aniversari
15/08/1581	<i>Antonina Muleta</i>	Matines, missa i aniversari
15/08/1581	<i>Joan Capo</i>	Missa cantada
15/08/1581	<i>Pere Catala</i>	Missa baixa
15/08/1581	<i>Cecilia muller</i>	Missa conventual
15/08/1581	<i>Jaume Amer baruga</i>	Missa baixa
15/08/1581	<i>Barthomeu Lobera prevere</i>	Aniversari
15/08/1581	<i>Polonia muller de Joan Catala</i>	Missa cantada
15/08/1581	<i>Monserrada Matheva</i>	Missa baixa
15/08/1581	<i>Lorens Oliver</i>	Missa baixa
15/08/1581	<i>Angelina Bertrana</i>	Missa baixa
15/08/1581	<i>Lorens Catala y Catalina muller</i>	Missa cantada i aniversari
15/08/1581	<i>Antonina muller de Guillem Ferrer</i>	Missa baixa
15/08/1581	<i>Monserrada fiola</i>	Missa cantada i aniversari
15/08/1581	<i>Gabriel Gallur menor de Moscari</i>	Missa cantada i aniversari
15/08/1581	<i>Rephel Alberti</i>	Missa baixa
15/08/1581	<i>Tonina vidua de Jordi</i>	Missa cantada i aniversari

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	<i>Andreu</i>	
15/08/1581	<i>Guillem Gallur</i>	Missa baixa
15/08/1581	<i>Chaterina Mairata</i>	Missa baixa
15/08/1581	<i>Margarita Vilare</i>	Missa baixa
15/08/1581	<i>Lorens Catala de la Bisbal</i>	Dues misses baixes
16/08/1581 <i>Sanct Roch</i>	<i>De la dona Margarita</i>	Aniversari
16/08/1581	<i>Lorens Catala de la Bisbal</i>	Missa baixa
16/08/1581	<i>Coloma muller de Joan Vellori</i>	Missa baixa
16/08/1581	<i>Anthoni Vic</i>	Vuit misses baixes
16/08/1581	<i>Antonina Ferraguda</i>	Missa baixa
17/08/1581	<i>Lorens catala de la Bisbal</i>	Missa baixa
17/08/1581	<i>Anthoni Sastre fill de Pere</i>	Missa baixa
17/08/1581	<i>Margarita Sastre</i>	Missa baixa
17/08/1581	<i>Chaterina Sastre donzella</i>	Missa baixa
17/08/1581	<i>Margarita muller de Lluch Sastre</i>	Missa cantada

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

17/08/1581	<i>Masiane Bertrane</i>	Missa baixa
17/08/1581	<i>De una devote persone</i>	Missa baixa
18/08/1581	<i>Lorens catala de la Bisbal</i>	Missa baixa
19/08/1581	<i>Lorens Amer del Castell y per tots los seus</i>	Missa baixa
19/08/1581	<i>Joan Amer del Castel y per se mare Joane</i>	Missa baixa
19/08/1581	<i>De una devota persona</i>	Missa baixa
19/08/1581	<i>Saurina muller de Joan Sastre</i>	Missa baixa
20/08/1581 <i>Sanct Bernat</i>	<i>Bernat Mulet</i>	Matines, missa i aniversari
20/08/1581	<i>Bernat Vallori fradi i de son pare</i>	Aniversari
20/08/1581	<i>Bernat Vallori gran</i>	Missa baixa i absolució a la fi
20/08/1581	<i>Joan Bertran</i>	Missa baixa
20/08/1581	<i>Bernat Fiol</i>	Missa cantada i aniversari

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

20/08/1581	<i>Bernat Vallori fadri</i>	Missa baixa
20/08/1581	<i>Bernat Mulet</i>	Missa cantada
20/08/1581	<i>Catelina Catalana</i>	Missa baixa
21/08/1581	<i>Muller de Arnau Estaras</i>	Aniversari
21/08/1581	<i>Bernat Matheu de Biniaroy</i>	Missa baixa
22/08/1581	<i>Barthomeu Castell de Muro</i>	Aniversari
24/08/1581 <i>Sanct Berthomeu apostol</i>	<i>Berthomeva Riera</i>	Matines, missa i aniversari
24/08/1581	<i>Berthomeu Suau de Moscari</i>	Matines, missa i aniversari
24/08/1581	<i>Berthomeu Bertran de Beniamar</i>	Missa conventual amb diaca
24/08/1581	<i>Praxedis muller de Pau Riera</i>	Aniversari
24/08/1581	<i>Anthoni Gamondi</i>	Aniversari
24/08/1581	<i>Berthomeu Gamondi y per los seus</i>	Aniversari

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

24/08/1581	<i>Berthomeu Alorde alias Sifre</i>	Missa cantada amb diaca i sotsdiaca
24/08/1581	<i>Berthomeu Andreu alias gordo</i>	Missa baixa
25/08/1581	<i>Berthomeva Ferraguda vidua</i>	Missa cantada
25/08/1581	<i>Berthomeu Tolra de Mancor</i>	Missa baixa
25/08/1581	<i>Berthomeu Robi</i>	Missa cantada
25/08/1581	<i>Berthomeu Amer</i>	Matines, missa cantada ab diaca i subdiaca
25/08/1581	<i>Berthomeu Oliver del refelet</i>	Missa cantada
25/08/1581	<i>Berthomeu Reus de Biniament</i>	Missa baixa
25/08/1581	<i>Berthomeu Amer del Castell</i>	Missa cantada i aniversari amb diaca i subdiaca
25/08/1581	<i>Berthomeu Caimari</i>	Missa cantada i aniversari
26/08/1581	<i>Berthomeu Alorde de Mancor</i>	Missa baixa
26/08/1581	<i>Berthomeu Andreu del</i>	Missa baixa

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	<i>hereu</i>	
26/08/1581	<i>Barthomeu Segui y per son fill Guillem</i>	Missa baixa
26/08/1581	<i>Barthomeu Castell</i>	Missa baixa
26/08/1581	<i>Berthomeu Bertran</i>	Missa baixa
26/08/1581	<i>Berthomeu Alorde de Biniaroy</i>	Missa baixa
27/08/1581	<i>Joan Abrines de Caymari y per tots els seus difunts</i>	Missa baixa
28/08/1581 <i>Sanct Agosti</i>	<i>Francesch Coch</i>	Aniversari
28/08/1581	<i>Joane Martina vidua de Caymari</i>	Missa baixa
28/08/1581	<i>Michela Sastre donzella</i>	Missa baixa
29/08/1581 <i>Decollatio de Sanct Joan Baptista</i>	<i>Joana muller segona de Jaume Vich</i>	Matines, missa i aniversari
29/08/1581	<i>Joan Caymari</i>	Missa cantada
29/08/1581	<i>Joana Mas</i>	Missa cantada

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
 DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

29/08/1581	<i>Joana Capona</i>	Missa baixa
29/08/1581	<i>Joan Sastre alias maior</i>	Missa baixa
29/08/1581	<i>Joan Oliver</i>	Missa baixa
29/08/1581	<i>Simo Morro y per son fill Simo y per els seus</i>	Missa baixa
31/08/1581	<i>Matthies Oliver</i>	Missa cantada
31/08/1581	<i>Palonia Martorell muller segona de Anthoni Martorell</i>	Missa baixa
31/08/1581	<i>Christophol Perello</i>	Missa cantada

2.2. La talla i la figura del collidor. La compra de la campana als administradors del *Santo Spirito* de Roma (1598)

Entre aquests sistemes de cobrament, la talla era un import directe que podia ser de caràcter ordinari o extraordinari. En el darrer cas s'acordava el pagament quan s'havia d'atendre una despesa extraordinària i econòmicament important. La talla es repartia entre la població no exempta de Selva, per focs i cases, i d'acord amb el seu patrimoni¹¹⁹⁰.

La persona que s'encarregava de cobrar la talla, anomenat llevador o collidor, amb una antelació havia comprat a l'administració local mitjançant subhasta pública la potestat de recol·lectar els diners, mentre que la figura del taxador era l'encarregat de fixar la quantitat que havia de pagar cadascun de les persones que no estaven exemptes de contribució.

En un document inèdit datat el dia 11 de març de 1587, conservat a l'Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM) i redactat pel notari Antoni Onofre Torelló davant els testimonis Bartomeu Guerrell, rector de Sant Jaume de Ciutat i Joan Barceló, teixidor de llana; els jurats de Selva demanden al prevere Miquel Sastre, rector de la parròquia de Sant Miquel de Ciutat, el pagament d'unes talles.

Diu així¹¹⁹¹: “En nom del Nostro Senyor Jesucrist Redemptor Nostre, Jo Marquesina Sastre vídua, muller deixada del Honorable Pere Nadal Sastre de la parròquia de Selva (...) detinguda en el llit per malaltia corporal de la qual tem morir vull béns nostro Senyor Déu a mi donats al vot meu disposar {f. 10r} fas e orden aquest meu últim i

¹¹⁹⁰ Les talles extraordinàries havien de rebre el vist-i-plau del lloctinent general per a la seva repartició, atès el seu caràcter excepcional. Dia 20 de març de 1483, els jurats de Selva presentaren uns capítols a la màxima autoritat del rei a l'illa, per a la seva aprovació i posteriorment d'una talla de 400 ll. entre els selvatgins, per pagar els càrrecs i els deutes que patia la Universitat de Selva. Per aquesta finalitat s'elegiren cinc persones a sort i sac (ARM, AH S-38, f. 172r. ALBERTÍ, J. et al., *op. cit.*, p. 106). Dia 5 de maig de 1553, el donzell Felip de Pacs i Fuster, signà amb el síndic de Selva una concòrdia que feia referència a la contribució de talles d'una muntanya que havien comprat amb el seu pare Pere de Pacs, a més de Bernadí i Gabriel Alorda per preu de 25 ll. (ACM, *Pergamí*, núm. 11.310).

¹¹⁹¹ ADM, sig. 17 /50/1, f. 9v-11r.

darrer testament en lo qual elegesc marmessors meus i d'aquesta meva i darrera voluntat execudors lo Rvnd. Miquel Sastre, doctor en Teologia i rector de la església parroquial de Sant Miquel (...) amb plena potestat i autoritat (...) Primerament elegesc la sepultura del meu cos feadora {f. 10v} en la dita església de Sant Miquel en lo vas de Nostra Senyora a més de 5 sous per als jurats de Selva (...)”.

Un altre document desconegut dins la historiografia selvatgina ens dóna compte de la compra per part dels jurats de Selva d'una campana¹¹⁹² “per a resoldre les necessitats de l'església”¹¹⁹³, procedent dels administradors del Sant Esperit de Roma, notòriament impagada pels jurats de la vil·la de Pollença¹¹⁹⁴ el dia 2 de setembre de 1598.

La vídua de l'honorable campaner Miquel Homar, Caterina reclamà als jurats de Pollença 65 lliures en concepte de la fusió d'una campana que havia realitzat el seu difunt marit.

El procurador designat pel cas, per part dels jurats de Pollença fou Jaume Puig. Caterina declarà el següent: “Que el primer dia del mes de maig de 1597 fonc donat el encàrrec a mestre Miquel Homar de fer una campana als jurats de la vil·la de Pollença com consta a el albarà testimonial de mossèn Antoni Ferrer, prevere i vicari de dita villa”¹¹⁹⁵.

Aquesta campana, comprada a Roma, havia de ser fusa i augmentada en 4 quintals de metall. Confiat mestre Miquel Homar que els jurats ferien efectiu el seu compromís, va construir el forn i el motllo per a buidar dita campana “i tot lo necessari per a complir la obligació conforme a l'escriptura i el concert”¹¹⁹⁶.

Els administradors de l'església del *cinquecento* del *Santo Spirito* de Roma in Sassia (temple on està enterrat el fundador de l'orde dels Hospitalers de l'Esperit Sant, el Beat

¹¹⁹² Les campanes tenien molta importància, tant amb referència al culte com a la vida quotidiana del poble o parròquia. Les campanes havien de tocar-se abans de l'alba, al migdia i al vespre. Si no es feia així, els feligresos es queixaven, ja que el treball rural a Selva no anava al ritme desitjat.

¹¹⁹³ ADM, III – 142 /8; 17 – 66 /20, f. 3r.

¹¹⁹⁴ ADM, 17 – 66 /20, f. 1r – 20v.

¹¹⁹⁵ ADM, 17 – 66 /20, f. 2r.

¹¹⁹⁶ ADM, 17 – 66 /20, f. 2v.

Guiu de Montpellier) lliuraren i vengueren la seva campana a raó de 15 lliures el quintal.

Els jurats de Pollença relegaren a l'oblit els seus contractes i els jurats de Selva, sortosament, “compraren dita campana i resolgueren la necessitat de la església”¹¹⁹⁷.

Eminent fou el testimoni del vicari de Pollença Mn. Antoni Ferrer el diumenge 1 de maig de 1597.

Davant els agents dels fets, els jurats pollencins Miquel Torrandell, Joan Llobera i els germans Jaume i Guillem Cifre; declarà el següent: “Que per complir les ordinacions del bisbe de Mallorca Joan Vic i Manrique [1573–1604] en relació a adobar la campana trencada, el rector avisaria al campaner Miquel Homar per a fer efectiu dit manament episcopal”¹¹⁹⁸.

A més a més, els jurats de la Universitat de Pollença havien de facilitar materials com l'argila, llenya i fil de ferro al mestre campaner.

Miquel Homar vingué a la parròquia, inspeccionà el mal estat de la peça i acordaren començar la feina pagant-li 30 ll. al començament i 30 més una vegada acabada la restauració.

Finalment, la sentència fou més que escrupolosa: el dia 16 de novembre de 1598 es condemnava a pagar la quantitat de 65 ll. per part dels jurats de Pollença¹¹⁹⁹ a la vídua de Miquel Homar.

¹¹⁹⁷ ADM, 17 – 66 /20, f. 3v.

¹¹⁹⁸ ADM, 17 – 66 /20, f. 4r.

¹¹⁹⁹ ADM, 17 – 66 /20, f. 8r.

2.3. El paper del rector i del benefici eclesiàstic

Per altra banda, els administradors de la parròquia, els rectors, eren els caps eclesiàstics d'aquesta unitat religiosa que tenien cura espiritual dels parroquians.

També s'encarregaven de l'administració econòmica i és, en aquesta línia que hem descobert el tercer document dipositat a l'ADM.

El vicari general de la diòcesi Antoni Joan Pascual, dia 5 d'octubre de 1588, duu a terme un extens interrogatori dins el Palau Episcopal de Ciutat a diferents preveres degut a què la comunitat de capellans de Selva reclamava a Pere Tomàs, *olim* rector de Montuiri, un llegat de 9 sous amb els seus interessos corresponents, que rebé de Mn. Guillem Albertí mentre fou vicari de Selva¹²⁰⁰.

Julia Oliver, notari, actuà com a procurador de Mn. Guillem Albertí i sempre en presència de l'actual rector de Selva, Miquel Gelabert.

El bisbe de Mallorca, Diego de Arnedo en la visita feta a Selva el dia 25 de setembre de 1563, i segons declarà el testimoni Miquel Bennassar, prior del santuari de Lluç, "posà orde en tots els comuns de les esglésies talment que tot restà molt ben concertat i no està cosa alguna imperfecta"¹²⁰¹.

¹²⁰⁰ ADM, 17 / 147 / 2, f. 1r.

¹²⁰¹ ADM, 17 / 147 / 2, f. 8r. El bisbe de Mallorca Diego de Arnedo visità Lluç en una ocasió (25-09-1563) i el seu delegat o vicari general Dr. Foncilles tres vegades més (30-01-1565; 16-09-1568; 05-09-1570). MARTÍNEZ, B., "La *res sacrae* del santuari de Lluç a través de la visita pastoral del bisbe de Mallorca Joan Vic i Manrique de l'any 1586", *Corona literària en honor a la Mare de Déu de Lluç (Mallorca) en el 125è aniversari de la seva coronació pontifícia (1884-2009)*, Santuari de Lluç (Escorca), Lluç, 2014, p. 105-167; *Visitatio rerum: el control del patrimoni artístic a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique: el cas del santuari de Lluç, 1591-1599*, Lluç, 2010; MIR, J., "Secuestro de los bienes y alhajas de Lluç y inventario de los mismos (1478)", *BSAL*, vol. III, Palma, 1889 - 1890, p. 198-226. També l'estudi de PASCUAL, B., "Trasllat de l'inventari de la capella de Madona Sta. Maria de Lluç (1417, 1420 i 1421)", *BSAL*, vol. X, Palma, 1903 - 1904, p. 209-224. A continuació, PONS, J., "Inventari d'or, argent, joyas e altres bens de la Casa de la Verge Maria de Lluç (1480)", *BSAL*, vol. XXV, Palma, 1934, p. 185 i ss; ROTGER, M., "Descripción histórica, topográfica y

El notari Oliver seguí la seva declaració afirmant que “les entrades i eixides no s’anotaven i que quan Mn. Bennàssar donà els diners a Mn. Tomàs, els negocis de l’església simplement no s’anotaven”¹²⁰².

La resolució arribà tres anys més tard: el dia 18 de gener de 1591, davant els testimonis dels ciutadans Francesc Pardo i Miquel Martí, el vicari general de la diòcesi Mn. Miquel Sastre i el notari públic de Mallorca Antoni Joan Pascual, condemnaren a Pere Tomàs a pagar els 9 sous censals als preveres de Selva¹²⁰³: “Attento constat sufficienter per depositionem testium examinatorum pro parte presbiterorum dicti communis ecclesie ville de Selva, prefatum Rvnd. Petrum Thomas presbiterum recepisse propte totem illorum novem solidorum censalis de quibus improprocessu agitur (...) declaramus predictum Rvnd. Petrum Thomas fore et esse condemnandum prout cum presenti condemnamus ad solvendum et restituendum predicto communi proprietatem dictorum novem solidorum censalis”.

El dret de percebre un conjunt de béns (delmes i censals) amb unes obligacions annexes com el cant de les hores canòniques, la celebració de misses i l’administració de sagraments; s’anomenà benefici eclesiàstic¹²⁰⁴. Els beneficis, fomentats per papes i bisbes, servien per al sosteniment dels clergues.

El bisbe conferia el benefici en una senzilla cerimònia en què entregava a l’afavorit el propi anell.

artística de la imatge, Colegio y santuario de Lluch, sus contornos y relación de sus principales hechos milagrosos”, *Academia Bibliográfica Mariana*, Lérida, 1899, p. 143-296; *Historia del Santuario y Colegio de Nuestra Señora de Lluch*, Palma, 1914; OBRADOR, J., *Santa Maria de Lluch. Historia de su Colegiata*, Imprenta Sagrados Corazones, Palma, 1952, p. 104. La transcripció íntegra es pot consultar a VICH, J., “Primera visita pastoral a Lluch”, *BSAL*, vol. XXV, Palma, 1934, p. 192-199. Vegeu les transcripcions íntegres de les visites pastorals a Lluch a PÉREZ, L., *Las visitas pastorales de Don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)*, vol. I-II, Palma, 1963-1969, p. 477-499; SANCHO, P. A., “Ordenaciones del colegio de Lluch”, *BSAL*, vol. II, 1887-1888, p. 121-145; AMENGUAL, J., *Historia de l’Església a Mallorca*, vol. II, Palma, 2002.

¹²⁰² ADM, 17 / 147 / 2, f. 9r.

¹²⁰³ ADM, 17 / 147 / 2, f. 16v.

¹²⁰⁴ MOLTENI, G., *L’amministrazione dei benefici ecclesiastici: autonomia della Chiesa e intervento dello Stato*, Milano, 1974.

El clergue quan prenia possessió de la prebenda, rebia, entre d'altres coses, les claus de l'església i el missal¹²⁰⁵.

L'atorgament de beneficis podia originar discussions i plets entre els preveres que al·legaven tenir-hi drets.

La presentació dels candidats al benefici de vegades corresponia al qui l'havia fundat o als seus successors que heretaven el dret de patronat, situació que es prestava molt a favoritismes i abusos, ja que el patró no sempre elegia el més digne, "sinó el parent més acostat o un clergue amic, sense tenir en compte les seves qualitats"¹²⁰⁶.

Generalment aquestes discussions sorgien a causa de la defunció del prevere beneficiat.

Un altre document eclesiàstic referent a la parròquia de Sant Llorenç de Selva, rescatat de l'Arxiu Diocesà de Mallorca, constata com el dia 24 de setembre de 1590 el prevere Llorenç Mulet i el clergue Bartomeu Oliver pretenien el benefici de l'altar de sant Pere¹²⁰⁷, vacant per la defunció del prevere Jaume Albertí¹²⁰⁸.

Finalment, un mes després, dia 28 d'octubre, s'establiren les clàusules referents al dret de patronat. Transcrivim íntegrament les següents:

"1. En la present diòcesi sempre s'ha acostumat que els patronats dels beneficis, quan volen fan donació de la primera vacant a qui bé hi vol lliurament i purament; juren que en semblants donacions no hi ha intervingut simonia¹²⁰⁹ ninguna; 2. En judici sempre

¹²⁰⁵ Segons documenten J. Albertí i R. Rosselló "Dia 25 de juliol del 1348, el bisbe de Mallorca concedí llicència al clergue Pere Mestre per tenir el benefici instituït a l'església de Selva pel difunt Bernat Coma. El benefici es trobava vacant per renúncia d'Antoni Coma, i aleshores, el bisbe manà al rector de Castellitx Bernat Magraner, que aquest fos posat en possessió personal del benefici (ADM, Col·lacions, 1348 – 1349, f. 7v; ALBERTÍ, J. et al., *op. cit.*, p. 185.

¹²⁰⁶ ALBERTÍ, J. et al., *op. cit.*, p. 185.

¹²⁰⁷ Ubicada a la part de l'Evangeli és coneguda també per la capella, altar i retaule de la família Descatlar. FLORIT, Ll., *Els retaules Barrocs de l'església parroquial de Sant Llorenç de Selva*, Selva, 2003, p. 54–55, 70–73.

¹²⁰⁸ ADM, 19 / 174 / 11.

¹²⁰⁹ És la compra o venda del que és espiritual per béns materials. Inclou càrrecs eclesiàstics, sagraments, sacramentals, relíquies i promeses d'oració. La reforma gregoriana va intentar eliminar la simonia i politització dels càrrecs i béns eclesiàstics.

s'han observat i tengudes per vàlides i fermes semblants donacions; 3. Que cessa esser ver que en dita donació hagi intervingut simonia ni altra gravetat alguna; 4. Que el Venerable Jaume Albertí, darrer possessor del dit benefici, ha mort de mort natural i no violenta”.

La història de l'aplicació del concili tridentí s'ha estudiat, entre moltes fonts, gràcies a les visites pastorals de les diferents diòcesis. No obstant, la interrogació d'aquests documents s'ha desenvolupat de manera unilateral, centrant-se a l'àrea catòlica i l'època tridentina, a la llum de la idea que va existir una reforma religiosa i que el seu caràcter dominant fou la pastoralitat¹²¹⁰.

La reforma parroquial promoguda pels bisbes posttridentins com Vic i Manrique per aconseguir un nivell diocesà més estructurat i organitzat, fou el resultat més nítid sense parangó respecte la formació del clero, una major atenció dedicada a la cura d'ànimes, el desenvolupament dels ritus i les devocions contrareformistes, els comportaments individuals, morals i religiosos, etc. També les visites pastorals no defugiren d'aquest camí¹²¹¹.

Naturalment, el problema principal és el de no limitar-se a les informacions registrades com si es tractés d'una reproducció exacta de la realitat, sinó més bé intentar comprendre sobre quins objectes posà la mirada el bisbe Vic, els seus visitadors i per què.

A través de les visites pastorals de Selva observarem la tasca confiada a la cúria en el sentit de garantir el consens amb la presència capil·lar i quotidiana en la vida del poble¹²¹²: un poble conformat per feligresos, és a dir, laics lligats per la identitat de la fe

¹²¹⁰ WILLAERT, L., *Après le concile de Trente: la restauration catholique (1563 – 1648)*, Tournai, 1960.

¹²¹¹ ROSA, G. de, *La pastoraltà nella storia sociale e religiosa del Mezzogiorno*, Roma, 1978, p. 172–177; RUSSO, C., “Poteri istituzionali e poteri di fatto nelle campagne meridionali in età moderna: chiesa e comunità”, *Archivio storico per le province napoletane*, vol. CIV, 1986, p. 159 – 176; ROSA, M., “La chiesa meridionale nell'età della Controriforma”, *La chiesa e il potere politico dal Medioevo all'età contemporanea (Storia d'Italia. Annali)*, Torino, 1986, p. 316–317.

¹²¹² Segons Ignacio Tellechea “Para el conocimiento perfecto de las necesidades de la parroquia, puede reunirse un grupo de hombres maduros, honrados y bien informados y exigiéndoles bajo juramento que

i l'obediència al govern eclesiàstic de la diòcesis mallorquina de finals del segle XVI. És el que s'anomenà la *cura animarum*¹²¹³.

En paral·lel a la cúria eclesiàstica que dirigia Vic i Manrique havia d'existir un rector que fos un vertader guia per la comunitat de feligresos de la parròquia de sant Llorenç de Selva. Tal i com afirma Xavier Solà, “Les responsabilitats dels rectors consistien en la cura de les ànimes, l'administració dels sagraments i els oficis festius”¹²¹⁴.

L'Església i la religió adquiriren significat quan es practicaven en societat, formant un component essencial de la comunitat immediata i de l'univers més ampli més enllà de la comunitat; però encara que totes les fases fonamentals en la vida d'una persona i dels ritus de pas – naixement, baptisme, matrimoni i finalment la mort i enterrament – s'esdevenien sota l'ombra de l'Església, no era aquesta, sinó la comunitat, la que establí els paràmetres de comportament.

Al costat de l'obediència religiosa que suposava la seva institució i dotació de particulars, els beneficiats o estructura beneficional de la vila van esdevenir unitats econòmiques autònomes a l'interior de la parròquia¹²¹⁵, principal òrgan administratiu de la comunitat religiosa.

Els beneficiats estaven “exemptos de qualsevol responsabilitat espiritual parroquial, com la cura d'ànimes, l'ofici diví i administració de sagraments, i celebraven la missa o els oficis setmanals determinats en la de fundació o dotació del benefici”¹²¹⁶.

Els beneficiats de la parròquia de Selva són dels qui més han generat documentació, ja que el rector feia de mediador entre el beneficiat i el bisbe Vic¹²¹⁷.

digan la verdad en secreto, anímeseles a que manifiesten cuanto crean digno de corrección. Este contacto con el pueblo, la suavidad, la mansedumbre y la caridad del visitador han de ayudarle a ganar el corazón de sus fieles”. TELLECHEA, I., “El formulario de visita pastoral de Bartolomé de Carranza, Arzobispo de Toledo”, *Anthologica Annua*, vol. IV, 1956, Roma, p. 402.

¹²¹³ TELLECHEA, I., “El obispo ideal según el Concilio de Trento”, *I tempi del Concilio. Religione, cultura e società n'el Europa tridentina*, Roma, 1997, p. 210.

¹²¹⁴ SOLÀ, X., *La reforma catòlica a la muntanya catalana. Els bisbats de Girona i Vic (1587-1800)*, Girona, 2008, p. 213.

¹²¹⁵ REINA, V., *El sistema beneficional*, Universidad de Navarra, Pamplona, 1965.

¹²¹⁶ SOLÀ, X., *op. cit.*, p. 215.

A les diòcesis del segle XVI generalment, la totalitat o gran part dels beneficis són patrimonials i els seus titulars són naturals del lloc on estava ubicat el benefici.

Aquesta estructura clerical-molt arrelada en cada una de les parròquies de la diòcesi mallorquina en el segle XVI – estava basada en la institució anomenada benefici, que segons el dret canònic antic s'erigia a favor d'una persona a perpetuïtat per l'autoritat eclesiàstica competent.

El benefici constava d'un ofici (obligació d'uns actes) sagrat o eclesiàstic amb el dret a percebre les rendes d'un capital o possessions (terres o béns immobles) que anaven annexes a l'ofici esmentat. Els beneficis es distingien entre ells per la titularitat d'alguna advocació, per un sant o santa normalment establert en una capella o altar de l'església¹²¹⁸.

Per aquest motiu, hem buidat tots els llibres de capbreus que daten de l'episcopat del bisbe Vic on podem veure dades significatives pels rectors: havien de conèixer l'acta de fundació i creació del benefici, el salari, les obligacions i el seu compliment; i en definitiva, "(...) en controlava el desenvolupament i moviment"¹²¹⁹.

A on també podem constatar l'adjudicació de beneficis a la parròquia de Selva és al *Liber Decretorum (1596-1623)*¹²²⁰ de la cúria eclesiàstica de Mallorca on Caterina Oliver, prèvia confirmació del vicari general Gregori Fortesa, deixa vuit lliures cada any a la parròquia de sant Llorenç el dia vint-i-set de maig de 1596.

De les dades exhumades que a continuació veurem, podem afirmar que el benefici requeia en els membres d'una mateixa família, sovint en un mateix llinatge que el controlava durant un llarg període de temps.

¹²¹⁷ El beneficiat havia de presentar els documents que posseïx per a regentar el seu càrrec, com són *institutio*, *collatio*, *dispensatio*, en cas de tenir dos o més beneficis; documents tots ells que expedí l'escrivania episcopal del bisbe Vic. També era obligat mostrar els capbreus de censals dels qui percebien les rendes. CÁRCEL, M. M., "El documento episcopal. Estado actual de sus estudios", *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, vol. LVIII, Castilla y León, 1982, p. 471-511.

¹²¹⁸ Cànon 1409. *Codi de Dret Canònic*, Madrid, 1962, p. 523.

¹²¹⁹ SOLÀ, X., *op. cit.*, p. 215-216.

¹²²⁰ ADM, *Liber Decretorum (1596-1623)*, f. 9v-10r.

Per exemple, la família Descatlar de Selva: *Capbreu del benefici fundat en la iglesia de selva en la capela dels Callars y lo Magnifich Señor Jordi Descallar en poder de Melchior Sans notari sots a 23 de setembre del amy 1580 patro ell mateix y los seus (...)*¹²²¹.

En els beneficis s'indicava l'altar, major o en una capella lateral, on exercia i que no se podia canviar sota cap concepte: *Capbreu del benefici fundat per Llorens Catala de la Bisbal a poder de Michel Sans notari a 19 de desembre de 1590, en lo altar major de aquella esglesia del glorios sanct Lorens de Selva*¹²²².

Havia d'estar en bones condicions i disposar de tots els ornaments necessaris per celebrar: la relació altar - benefici era important a l'hora de poder exigir responsabilitats.

De fet, a la parròquia de Selva com va succeir mig segle abans al Concili de Trento, l'estructura beneficional va ocupar un lloc de preeminent urgència ja que els beneficis eren considerats un petit negoci, més que un ofici.

D'entre les tasques, ocupacions o servituds cal destacar les de celebrar misses anuals, mensuals o setmanals en els dies especialment escollit, coincidint amb alguna onomàstica.

Vegem un cas: *Item fa Pallonia vidua de Berthomeu Morro per dotze sous censals a nel clero y comu de la iglesia de Selva lo die de sant Guillem a 28 de maig per reho de unes matines missa y aniversari que Guillem Morro fradi dexa quant se vulgui morir ab voluntat de dita se mare çe celebrasen tots anys y perpetuament en dita diada de Sant Guillem (...)* Per mi Joan Luis Navarro rector de Selva a 23 de març de 1576¹²²³.

Algunes notícies beneficiais que s'han buidades s'especificuen els noms dels fundadors, és a dir, les persones que les han instituït per via testamentària: *Capbreu del benefici novament fundat en le esglesia parochial del glorios St. Lorens de la vila de Selva en lo altar de la capella de Nostre Senyora del Roser per Antonina Ferragude vidua muller*

¹²²¹ ARM, *Llibre de Capbreu (1555-1679)*. Parròquia de Selva, signatura C - 2289, f. 6r.

¹²²² ARM, *ibídem*, f.19r.

¹²²³ ARM, *ibídem*, f. 89v.

*de Berthomeu Ferragut als que te en poder de Michel Sans notari scriva de molt Rvt. Capitol de Mallorca sots a divendres a 18 del mes abril de 1597 (...)*¹²²⁴.

En alguns casos determinats els beneficis podien ser fonts directes per la història de l'art, especialment, pel que fa a la construcció de capelles.

X. Solà indicà que “Per a la Barcelona i València medieval, s’ha demostrat que la construcció d’una capella i retaule anava associada, en la majoria de casos, a la instauració d’un benefici o capellania (...)”¹²²⁵.

*Veiem un cas: Capbreu del benefici novament fundat en la esglesia parochial del glorios sanct Lorens de la vila de Selva en la capella que se ha de fer en dita iglesia sots invocatio de St. Chaterina martir per Mn. Antoni Vich en poder de Michel Sans notari scriva del Molt Rnd. Capitol de Mallorca sots a 28 del mes de abril de 1599*¹²²⁶.

En el segle XVI, Mancor de la Vall era església sufragània de la de Selva i és per aquest motiu que trobem donació de diners per misses de part dels habitants de dita localitat: *La dona Pera Morro muller de Jordi Morro de Mancor posa en poder del comu vuit lliures i deu sous (...) per la caritat de la missa cantada que se selebre y ella en lo die de la Assentio del nostre Senyor (...) ab acta rebut per M^o Sebastia Servera a 25 de agost de 1580*¹²²⁷.

Finalment, i seguint amb les dades que ens ofereixen els beneficis parroquials a través dels llibres de capbreu de la parròquia de Selva, s’assenyalava el patró o presentador del beneficiat. Esdevé l’apunt més destacable per establir-ne la sociologia.

El dia 16 de gener de 1576 fa *la Senyora Magdalena Callara viuda a 16 de janer raho de una missa conventual ab diaca y sotsdiaca y orgue solemne e lo dia de Sanct Honorat y ab un ani faci a la fi y a la ara del Senyor Nicoau Callar lo qual mori e ciutat a 6 desembre de 1575. Esta clausule de la dexta rebuda (...)*¹²²⁸.

¹²²⁴ ARM, *ibídem*, f.8r.

¹²²⁵ SOLÀ, X., *op. cit.*, p. 218.

¹²²⁶ ARM, *ibídem*, f. 10r.

¹²²⁷ APS, *Llibre de entrades y exidas de 1582 janer fins a desembre de 1612*. Parròquia de Selva, f. 2r.

¹²²⁸ ARM, *Llibre de Capbreu (1595-1741)*. Parròquia de Selva, signatura C - 2291, f.115v.

Existiren a Selva una sèrie de beneficis subjectes a les condicions i obligacions imposades pel fundador i descendents, que en aquest cas havia d'acatar el rector Joan Lluís Navarro: que pertanyés a la mateixa família, parròquia i vila.

Diu així: *Fa Polonia Morro vidua de Vicens Morro per dotze sous sensals anuals al clero e comu dels capellans beneficiaris de la present esglesia de Sanct Lorens de la vila de Selva lo dia de Sanct Lorens y raho de unes matines missa conventual i axi que Guillem Morro fradi fill seu qualsevol que mori ab voluntat de la dita fama se selebrase sons anys (...) rebut per mi Joan Luis Navarro rector de la present esglesia a 23 de maig de 1576*¹²²⁹.

Relació de beneficis instituïts a la parròquia de Selva (1577-1585)¹²³⁰

Data	Fundador	Festivitat	Quantia
08/10/1577	<i>Pere Alorde fill de Berenguer</i>	<i>Lo die de Pentecostes</i>	12 s.
31/12/1577	<i>Barthomeu Segui</i>	<i>Sant Silvestre i Sancta Coloma</i>	9 s.
07/10/1579	<i>Lorens Vives</i>	<i>Die de sanct Matheu</i>	16 s.
24/11/1580	<i>Joan Mulet i Francina muller</i>	<i>Die de Sancta Barbara</i>	3 s.
17/01/1581	<i>Lorens March</i>	<i>Die de Sanct Anthoni</i>	3 s.
20/07/1582	<i>Pere Suau</i>	<i>Die de sancta</i>	16 s.

¹²²⁹ ARM, *ibídem*, f. 117r.

¹²³⁰ Font d'elaboració pròpia de l'autor a partir de: ARM, *Llibre de capbreu (1595-1741). Parròquia de Selva*, signatura C-2291, f.124r – 147r.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

		<i>Margarita</i>	
20/07/1585	<i>Miquel Colom</i>	<i>Feste de Nostre Senyora de la Esperança</i>	20 s.

Relació d'entrades de diners a la parròquia de Selva (1590)¹²³¹

Data	Beneficiaris	Misses	Quantitat
08/01/1590	<i>Joana Petra</i>	Una missa baixa	31s.
15/01/1590	<i>M^o Anthoni Alberti Caymari</i>	Misses i sufragis	35 ll. 56 s.
21/01/1590	<i>Miquel catala Chaterina sa muller</i>	Dos oficis cantats	15 ll. 24 s.
24/01/1590	<i>Tonina Amer</i>	Missa cantada per aniversari	6 ll. 5 s.
30/01/1590	<i>Pere Morro del seller</i>	Unes matines	6 ll. 5 s.
30/01/1590	<i>Montserrat fiola</i>	Missa cantada i aniversari lo dia de l'Assumptio	7 ll. i mitja
02/04/1590	<i>Miquel Catala</i>	Missa cantada	7 ll.

¹²³¹ Font d'elaboració pròpia a partir de la font: APS, *Llibre de entrades y exidas de 1582 janer fins a desembre de 1612*. Parròquia de Selva, f. 12v–15r.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

02/04/1590	<i>Luch Rebasá fadri</i>	Missa cantada	7 ll. i mitja
29/04/1590	<i>Toni Martorell Maçanella</i>	Dues misses cantades i un aniversari	9 ll. 1 s.
29/04/1590	<i>Tonina muller de Pere Morro de refelet</i>	Missa baixa	31 s.
02/05/1590	<i>Marti Bonet</i>	<i>Fayen lo obres de Nostra Senyora de la Asumptio per unes matines</i>	6 ll. 5 s.
13/05/1590	<i>Gabriel Alsina</i>	<i>Mise baixe lo die de sanct Gabriel</i>	31 s.
21/05/1590	<i>Catherina Pou</i>	Missa baixa	31 s.
21/05/1590	<i>Joana Capona</i>	<i>Mise baixe lo die de Sanct Joan</i>	31 s.
21/05/1590	<i>Joanota Sastre</i>	<i>Mise baixe lo die de Nostre Senyora de maig</i>	31 s.
11/07/1590	<i>Joan Morante de Mancor</i>	<i>Mise baixe lo die de Sanct Joan evangeliste</i>	31 s.
11/07/1590	<i>Antoni Vich</i>	<i>Dotze misses cada primer divendres de mes</i>	23 ll. 5 s.
11/07/1590	<i>Joan Navarro olim</i>	<i>Una missa cantada</i>	5 ll. 6 s.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	<i>rector</i>	<i>i un aniversari lo die de Sanct Joan</i>	
14/08/1590	<i>Joan Reus de Bibibone</i>	<i>Une mise basse lo die de sanct Joan</i>	31 s.
14/08/1590	<i>Matheu Martorell</i>	<i>Son de quitatio</i>	15 ll.
06/09/1590	<i>Lorens sastre de le genete</i>	<i>Misa cantada i aniversari</i>	7 ll. 10 s.
06/09/1590	<i>Tonina Pasqual de Moscari</i>	<i>Missa baixa</i>	31 s.
12/11/1590	<i>Chaterina Gallara alias xica</i>	<i>Missa baixa lo die de Sancta Chaterina</i>	31 s.
22/11/1590	<i>Per anime de filia Amere vidua y per son marit y pare y mare</i>	<i>Misa cantada i aniversari lo die de Sta. Cecilia</i>	7 ll. I mitja
31/12/1590	<i>Pereta Coga vidua de gabriel Coch</i>	<i>Dues misses baixes</i>	3 ll. 2s 6 s.
31/12/1590	<i>Matheu Amer</i>	<i>Una missa per aniversari</i>	7 ll. i mitja

Els documents escrutats han aportats notícies agradívoles, generoses, complaents i servicials vers la realització de visites pastorals a la parròquia de sant Llorenç. Aquestes fonts de govern servien als bisbes o visitadors per registrar l'estat dels temples i les

funcions religioses i litúrgiques que tenien encomanades; altrament la correcta administració dels llibres sacramentals i les rendes de què disposaven¹²³².

En resum, sotjats aquests documents eclesiàstics que ens il·lustren la convivència de jurats i capellans en el darrer quart del segle XVI a Selva; els bisbes esdevindran el punt més alt de la jerarquia diocesana, el responsable de vetllar pel comportament dels sacerdots, els quals tindran la cura d'ànimes de la parròquia de Selva, consolidant-se així una estructura piramidal.

En un món majoritàriament rural, les parròquies de Mallorca són els centres de convivència de les comunitats pageses, amb la qual cosa contribueixen a la transmissió d'uns mateixos valors culturals.

Aquest és el cas de Selva, ja que gràcies als documents exhumats dels diferents arxius, especialment l'Arxiu Parroquial de Selva, l'Arxiu Municipal o de l'antiga Universitat, l'Arxiu del Regne de Mallorca i l'Arxiu Diocesà de Mallorca, hem pogut reconstruir la interrelació que mantenia la parròquia amb els habitants, els rectors, beneficiats, la Universitat, els jurats de la vila i la cancelleria eclesiàstica de Vic i Manrique.

Aquesta focalització microscòpica ens ha permès extraure una visió realment diferent de la que fins ara teníem de l'actuació eclesiàstica selvatgina a la segona meitat del segle XVI. L'objecte central d'estudi, les visites pastorals de la vila, potenciaren la parròquia com a unitat bàsica d'enquadrament de la vida religiosa.

¹²³² Encara que el Concili de Trento no dissenyà el model de com havia de ser i actuar el clero parroquial, assegurà uns principis doctrinals, corregí abusos i enfortí els deures parroquials dels capellans. Els concilis provincials i els sínodes diocesans anaren configurant l'ideal sacerdotal: llum i mirall del poble, no tan sos en la honestat interior sinó també en el comportament exterior.

2.4. La parròquia i els *fili ecclesiae*. El censal, mecanisme de crèdit religiós

Com funcionava i quin era el paper de les parròquies mallorquines com la de Sant Llorenç de Selva?

La parròquia (*para oikia*, pròxima a l'habitació)¹²³³, capítol de la història del dret canònic per influx del dret germànic i de la societat feudal, començà a dibuixar-se dins l'Edat Mitjana com a *certa communitas christifidelium*, un centre de serveis pastorals o inclòs, d'explotació econòmica¹²³⁴.

La reforma gregoriana i, sobretot, la tridentina eliminà els abusos dels senyors feudals i depurà aquesta pesada herència pastoral a través del dret de patronat¹²³⁵.

¹²³³ L'origen etimològic de la paraula parròquia també ens remet al grec *paroikeo* utilitzat pels pares apocalíptics des de Sant Climent Romà a Sant Policarp, per descriure un sentit de comunitat (*paroikousa in Rome*, peregrina a Roma). Al marge de debats sobre la terminologia podem afirmar que la comunitat és essencial per a que sorgeixi una parròquia. LECLERQ, H., "Paroisses rurales", *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, París, 1937, XIII/II, col. 2198 – 2199. Per teixir un balanç historiogràfic acurat i actualitzat MARTÍ, J. M., *La parròquia. Història, vida i evolució*, Barcelona, 2007. L'investigadora de Saragossa P. Gay Molins, amplifica l'aproximació a la parròquia segons el cànon 515 del Codi de Dret Canònic (1983): "Es una determinada comunidad de fieles constituida de modo estable en la Iglesia particular, cuya cura pastoral, bajo la autoridad del Obispo diocesano, se encomienda a un párroco como su pastor propio (...) La parroquia legítimamente erigida tiene personalidad jurídica de propio derecho". Les funcions, obligacions i drets parroquials es defineixen en el Nou Dret Parroquial, és a dir, la funció d'ensenyar i santificar (cànon 528), la funció pastoral (cànon 529) i de regir (cànon 519). GAY, P.: "Tipología de las series documentales parroquiales: propuesta de cuadro de clasificación" a *Memoria Ecclesiae*, VIII, Oviedo, 1996, p. 267–295; MANZANARES, J. et al., *Nuevo derecho parroquial*, Madrid, 1988, p. 61–63, 46 – 47 i 575 ss; HEVIA, A., "Propuesta de organigrama del archivo parroquial", *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 315–322; IBÁÑEZ, A. C., "Los libros parroquiales como fuente para la historia del arte", *Memoria Ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 167–183.

¹²³⁴ MANZANARES, J. (ed.), *La parroquia desde el nuevo derecho canónico*, Salamanca, 1991, p. 13; MORGANTE, M., *La parrocchia nel codice di Diritto Canonico*, Torino, 1985.

¹²³⁵ Potser és oportú recordar que el dret de patronat quedà fermament constituït a Espanya en el segle XVI tant per les diòcesis episcopals (el rei era el patró de totes les Seus d'Espanya i d'Amèrica) com per nombrosos beneficis parroquials.

A la parròquia el cristià santificava la seva vida mitjançant l'acció sacramentària que el rector realitzava a favor dels seus feligresos, els *fili ecclesiae*¹²³⁶.

El Concili de Trento s'esforçarà per convertir la parròquia en l'instrument bàsic de la cura pastoral dels fidels, incidint en les preocupacions endèmiques¹²³⁷: les incorporacions parroquials (acumulació de beneficis parroquials en mans d'un únic titular), el nivell espiritual, intel·lectual i pastoral del clero secular (el seminari serà la solució decretada per Trento) i la formació cristiana del poble (la catequesi del cristià o *cura animarum*).

El Concili posà fi al dret canònic medieval que regulava les parròquies com Selva i manà noves disposicions pels preveres.

Vegem-ne dues:

- Els bisbes havien de dividir les diòcesis en parròquies nomenant al capdavant de cada una d'elles un prevere, de tal manera que pogués "conèixer com a bon pastor les seves ovelles"¹²³⁸.

- S'estableixen les obligacions del rector a l'estatut canònic – pastoral. Per exemple residir a la parròquia, participar en els sínodes diocesans i tenir diligència dels llibres parroquials. El sacerdoti no era premi de virtut, i molt menys d'un ofici *pane lucrando*. Era l'autoritat màxima de la parròquia i Trento li confià el conjunt de la documentació dels registres sacramentals, *diligenter apud se custodiat*, decretat a la sessió XXIV de dia 11 de novembre de 1563.

La figura del rector es presenta definitiva en la caracterització de la institució parroquial: ara el pilar del nou temple jurídic no serà el territori ni la comunitat de

¹²³⁶ MARTÍ, J. M., "Discurso de apertura del X Congreso de la Asociación de Archiveros de la Iglesia en España", *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 9 – 14.

¹²³⁷ PRODI, P. (dir.), *Il concilio di Trento e il moderno*, Bolonya, 1996.

¹²³⁸ Extret de *Concilium Tridentinum, diariorum, actorum, epistolarum, tractatum nova collectio*, vol. VIII, 1964, p. 702.

feligresos sinó la novetat recau en què una part de l'administració de l'Església de Mallorca serà encomanada al rector¹²³⁹.

Una de les obres impreses¹²⁴⁰ pel famós seminari episcopal de Dillingen, dirigida a instruir la formació del clero parroquial, inspiradora per a la redacció dels decrets tridentins, fou el *Tractatus de institutione sacerdotum qui sub episcopis animarum curam gerunt* del 1560¹²⁴¹.

L'obra consta de dues parts: la primera, amb tres lliçons que expliquen la naturalesa i la conscienciació teològica dels futurs pastors d'animes; la segona, *De vita sacerdotum*, és a dir, els deures, funcions i obligacions parroquials completats amb un apèndix titulat *De cura animarum e de officio pastoris*.

Els rectors posttridentins de la parròquia de Sant Llorenç havien de ser ministres sol·lícits de culte, litúrgia i dels sagraments, cuidar amb gran mirament els béns de la parròquia, complir amb l'ofici de notari i, com veurem, dirigir l'escola parroquial de gramàtica¹²⁴².

Havia de ser bon pastor i caritatiu, obligacions i virtuts que es dedueixen de l'esperit que anima la *inquisitio* de les diferents visites pastorals que analitzarem en aquesta investigació.

El rector de qualsevol parròquia mallorquina de mitjans segle XVI havia de ser bon pastor i zelós administrador.

¹²³⁹ LLORCA, B., "La reforma disciplinar en Trento", *Razón y Fe*, núm. 131, Madrid, 1945, p. 99-115. El cànon 519 de l'actual Codi Canònic ho defineix com el pastor propi de la parròquia a qui se li confia la cura pastoral de la seva comunitat sota l'autoritat del bisbe diocesà. ROSSELLÓ, J., "Archivos parroquiales: su organigrama", *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 297-313.

¹²⁴⁰ L'altra de menor impacte fou la de Tullio Crispoldi titulada *Istituzione de' sacerdoti*, 1568.

¹²⁴¹ MEERSSEMAN, G. G., "Il tipo ideale di parroco secondo la riforma tridentina nelle sue fonti letterarie", *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del Convegno storico internazionale*, vol. I, Trento, 1963, p. 34-35.

¹²⁴² SASTRE, E., "La formación archivística de los párrocos en los Manuales de procedimientos, teología pastoral y arqueología eclesiástica", *Boletín de ANABAD*, vol. XLI, núm. 2, 1991, p. 77-117.

Com apunten R. Rosselló i J. Albertí, respecte a les vendes de censos “Les institucions eclesiàstiques mallorquines, especialment les parròquies, amb la compra i venda de censals, actuaren com a vertaderes sucursals bancàries (...)”¹²⁴³.

Un dels majors percentatges de les despeses municipals a Selva està motivat pels préstecs atorgats pels abastadors, que efectivament, és una de les causes de l’alta xifra important dels costos: les pensions de censals.

L’objectiu inicial de l’església mallorquina era desenvolupar una renda que permetés la reproducció de la institució i dels seus membres.

Els censals es crearen, doncs, tant per fundacions de misses i aniversaris (taules d’aniversaris o misses cantades que s’han de celebrar en els respectius dies de defunció, per a la celebració d’onomàstica o altres dies contemplats a l’acta de fundació) com per a pagaments d’obres.

Aquest mecanisme de crèdit s’institucionalitzava definitivament l’obreria¹²⁴⁴ (o fàbrica) i la legitimava com un dels poders econòmics de la parròquia de Selva; tot just en el mateix moment que calia registrar la seva compatibilitat en els llibres de comptes per assegurar-ne el cobrament. Segons Q. Aldea “No se puede hablar de la economía de las iglesias locales sin tener en cuenta la administración general de la Iglesia”¹²⁴⁵.

Els obrers eren, doncs, un element de representació popular de gran importància. Era la institució encarregada de la gestió econòmica de les propietats de la parròquia de Sant Llorenç. Com veurem, anualment es designaven uns *obrers* per a aquesta responsabilitat, la qual cosa permeté la participació de la pagesia benestant i de l’artesanat en la gestió dels ingressos eclesiàstics d’àmbit local.

¹²⁴³ ALBERTÍ, J. et al., *op. cit.*, p. 75-76.

¹²⁴⁴ Les normes d’elecció dels obrers eren molt democràtiques, o almenys tenien interessants elements o aspectes clarament democràtics en la participació dels estaments de la parròquia i del comú. Els obrers, segons J. M. Martí, eren “els administradors de la fàbrica i béns de l’església, sempre sota l’anuència del rector, que té coma missió principal la cura de les ànimes”. MARTÍ, J. M., *La parròquia. Història, evolució i vida*, Barcelona, 2007, p. 100–101.

¹²⁴⁵ ALDEA, Q., “La economía de las iglesias locales en la Edad Media y Moderna”, *Hispania Sacra*, vol. XXVI, núm. 51-52, Madrid, 1973, p. 29.

Les obreries i les confraries foren les principals i més dinàmiques organitzacions col·lectives parroquials – en rivalitat o entesa –, i també, amb les vil·les com Selva i les universitats, les principals impulsores de la contractació d'imponents retaules, capelles i esglésies.

La implicació d'artesans i petits propietaris com a obrers i confreres majors comportava tenir uns certs coneixements d'escriptura, finances, comptabilitat i matemàtiques, a més d'haver de desenvolupar altres feines que requerien esforç físic.

Algunes notes històriques que s'han pogut localitzar respecte la intervenció conjunta en la compra de censals per part de la universitat de Selva i la parròquia l'any 1578, posa de manifest que els jurats carreguessin els censals amb la intenció que en el futur les rendes poguessin fer-se càrrec de l'endeutament¹²⁴⁶.

Tal i com afirma G. Jover “L'Església mallorquina i els convents es convertiren en els principals prestadors i posseïdors del gruix del deute públic del reialme i dels censals que gravaven els particulars de l'illa”¹²⁴⁷.

Durant el govern de Vic i Manrique, les rendes que percebia el bisbe de Mallorca procedien majoritàriament dels delmes dels productes de la terra, i en el cas de Selva, dels comptes directes de la universitat.

El dia vuit de gener de l'any 1573, any de pressa de possessió de Joan Vic i Manrique com a bisbe de la diòcesi de Mallorca, els albarans del clavari Miquel Llinàs de Selva contenen la següent informació econòmica respecte les obres de l'església de sant Llorenç: *Jo Antoni Mir prevere i vicari en fecha confesa aver rebut del homo lo Senyor en Miquel Linas clavari lo any primer 1573, velat en lo any 1572 (...) los dotze lliures*

¹²⁴⁶ ALBERTÍ, J. et al., *op. cit.*, p. 76. “Dia 4 d'abril de 1578, Pere Morro i Jaume Martorell Colell de Mancor varen vendre al rector de Selva Joan Lluís Navarro i als jurats de la Universitat, tres lliures de censals per a l'almoïna de la vila, per preu de trenta-set lliures i deu sous”. AMS, *col·lecció pergamins*, núm. 60.

¹²⁴⁷ JOVER, G., “El món rural en els segles XVI i XVII. Societat rural i creixement agrari a Mallorca (1500-1750)”, *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 393-425.

*dit XII Ll. Y quaranta y quatra sous per adobs de la iglesia (...) fet a vuyt de gener de 1573*¹²⁴⁸.

Deduïm que la universitat i els jurats de la vila mantenien una relació de govern molt efectiva amb el prevere i vicari Antoni Mir durant els seus anys de rectorat.

El dia 11 de maig de 1573 paguen despeses corresponents a l'àmbit espiritual de la parròquia: *Jo Antoni Mir prevere i vicari confesa aver rebudas del homo Miquel Linas maior set lliures dit VII ll. Las quals son per la despesa del predicador de la coesma pasada fet a XI de maig annus 1573*¹²⁴⁹.

El dia 4 d'abril de 1578, Pere Morro i Jaume Martorell venen al rector de selva Joan Lluís Navarro *un censal de tres lliures*¹²⁵⁰.

Les dades que ens ofereixen les visites pastorals de Selva configuren una realitat prou concisa sobre l'església de sant Llorenç com a centre administratiu, religiós i econòmic de la parròquia.

Els arxius parroquials també poden ser una font preliminar per a l'estudi de la demografia i la genealogia, pel fet que el Concili de Trento decretà, amb urgència, inscriure els feligresos a les actes sacramentals reunides en els *quinqui libris*¹²⁵¹.

¹²⁴⁸ AMS, *Comptes de la Universitat. Albarans de clavari (1457-1676)*. Caixa G-857, f. 9r.

¹²⁴⁹ AMS, *Comptes de la Universitat. Albarans de clavari (1457-1676)*. Caixa G-857, f.12r.

¹²⁵⁰ AMS, *Col·lecció pergamins, carpeta 1164, n. 60*. Dia 4 d'abril de 1578 (Inca). Aquesta comptabilitat del rector valencià Joan Lluís Navarro queda reflectida en un lloguer, en diners i espècies, que realitzà amb Gabriel Domènec d'Inca i Antoni Bordoy, mercader, per espai de tres anys. Els fruits de la rectoria són els següents: *300 ll., 10 quarteres de blat i altres 10 de xeixa que havien de ser portades a la rectoria de Selva, 70 quartans d'oli, la meitat dels portats a Selva i l'altra a València, un porc valorat en 5 ll., si el rector era a Mallorca, si era a València, li seria transmès el porc adobat amb les avaries, tres roves de lli, tres barcelles de faves, una barcella de ciurons, una de guixes, una de llànties i tres de safra (...)*. ARM, *Protocol notarial Pere Joan Bordoy, B-267*, f.93r-94v. Albertí, J. et al., *op. cit.*, p. 179.

¹²⁵¹ ANSÓN, M. C., "Los archivos parroquiales como fuente para la demografía y la genealogía", *Memoria Ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 9-45. En extensió, un estudi detallat sobre els cinc llibres parroquials ho podem veure a CARBONELL, J., "L'ús del català als *quinque librorum* en algunes diòcesis sardes", *Miscel·lània Aramon i Serra*, vol. IV, Barcelona, 1984, p. 17-40.

Les primeres visites que realitzà Joan Vic i Manrique a Selva daten del dia 30 d'octubre de 1578 i, la segona, el 2 d'octubre de 1586.

Ja en la primera visita, a l'apartat dedicat a les vestimentes, trobem explícit la redacció d'un inventari de bens¹²⁵² que no es realitza fins el 21 de gener de 1581, tres anys després.

Els inventaris de les parròquies servien per controlar el patrimoni artístic i per exemplificar aquesta afirmació, hem localitzat un inventari, datat el 1581, de béns mobles de l'església parroquial de Selva a l'Arxiu del Regne de Mallorca¹²⁵³.

La documentació parroquial prengué valor durant el concili de Trento i s'eixamplà més enllà dels llibres sacramentals a tota una àmplia sèrie de documents, com per exemple, els llibres de comptabilitat.

El cultiu de la vinya era un dels mitjans de subsistència del segle XVI a Mallorca, també a Selva: *Fa Matheu Montaner tixidor de lane y Chaterina sa muller y Barthomeu Andreu y Agnes sa muller quiscuny any a 14 de febrer vint y dos censals portats ab peatge de sinch sous a nel comu de la iglesia de Selva per compte ne ha feta lo comu sobre la sua vinya com consta en poder del discret Arnau Terrase nottari sots a 19 de maig de 1577*¹²⁵⁴.

Un altre exemple de fonts d'ingressos de la parroquia eren els beneficis per caritat, com per exemple un de l'any 1582: *A 2 de janer entra en la questa caxe tretza lliures dos sous i sis diners i son per dos obrers que son ço une de Bernat Andreu fadri i altre de Joane Andrevia sa mare, ço es per caritat de un offici cantat dia de sant Bernat (...)*¹²⁵⁵.

La parròquia selvatgina era el factor aglutinador que uní el poble amb la seva gent. La parròquia marcava les festes, les processons i les altres manifestacions populars i

¹²⁵² (...) *quum antem aliquid addetur ponatur intra sex dies in inventario et copia sub pena III L. ADM, Visites pastorals 1575-1578, f. 266v.*

¹²⁵³ ARM, *Protocol notarial Damià Femenia*, F-334, f. 128-132. Es pot consultar també a ALBERTÍ, J., op. cit., op. cit., p. 193 - 196.

¹²⁵⁴ ARM, *Llibre de Capbreu (1555-1679). Parròquia de Selva*, signatura C-2289, f. 93r.

¹²⁵⁵ APS, *Llibre de entrades y exides de 1582 janer fins al desembre de 1612*, f. 1v.

piadoses importants. La vida parroquial experimentava la seva màxima esplendor en les fetes de l'any litúrgic.

Es regularen les processons l'any 1598: *Nosaltres de baix escrits conragats dins de la rectoria per a tenir capitol, com aquex sia lo lloch adhont se acostume a tenir, se determina per processons dels cossos que de vuy avant se donen a llevar en el procurador del comu ab salari de dos sous i X Lliures y de aquelles age donar compte a dit comu y respondre cada mes a cadahu dels presents lo que li tocara de part conforme la tatxatio li sera feta per los tetxados ordinari fet a 24 de setembre de 1598. Jo Andreu rector, Michel gilabert prevere, Llorens catala prevere, Barthomeu Oliver prevere, Pere altre prevere.*¹²⁵⁶

Dos anys més tard, les retribucions es regularitzaren i controlaren: *Vuy a 3 de janer de 1600 congregats en la rectoria lo Senyor Rector Jo Andreu teolech lo Rnd Miquel Gilabert i M. Lorens Catala, M. Barthomeu Oliver, M. Simó Ferragut, M. Miquel Morro beneficiats en la present iglesia del St. Lorens fou propposat per lo Rnd. Rector en les formes accustumades dient Rdi. Patres entre nosaltres y ha alguns qui es quexen que no an egude le sua parts de las processons e dels qui han tingut carech de cobrarles i altres fan ja despases a dit comu per tant Vistes Merces donera orde equè cade algun tingue lo seu sou (...) Fonch determinat nemine discrepante que dins vuit dias los que tenen sedola dels processons e cobrar donen compte de les cobrades e cade qual en particular y de las no cobrades dins de dos mesos donen la exposicio timida i complidament compte de totes a dites pagades dit temps quen pague da bens feus fet ut supra. Barthomeu Olier prevere i scriba*¹²⁵⁷.

Com podem observar, les processons eren la manifestació externa de la religiositat i pietat de la parròquia selvatgina.

Els procuradors de la vila foren igualment fiscalitzats per part del rector: *Dit dia se determina que de aqui en avant los procuradors sian obligats cada any dexar en el comu lo libre de la procura el dia cumplit del compte y que li sien donats los deutos que*

¹²⁵⁶ APS, *Llibre de determinacions feadores per lo comu de Selva comensant vuy a 24 de setembre de 1598-1697*, f. 1r.

¹²⁵⁷ APS, *ibídem*, f. 1v.

*si trobaran ab una llista fet ut pugna. Jo Andreu rector, Michael gilabert prevere, Llorens catala prevere, Barthomeu Oliver prevere, Pere altre prevere*¹²⁵⁸.

Dins la parròquia existiren diferents formes de subsistència i manteniment del temple de sant Llorenç. Les més importants foren les aportacions dels fidels, com per exemple, les obres pies: *A 15 de desembre de 1590 se tregue de dita caxa cinquanta lliures per comprar quatre sous censals de Joanot Albertí i (...) consta ab acta hever rebut en poder de M^o Sebastia Servera nottari dit dia y any (...) que deposa lo Rd.M^o. Pheliu Perello prevere per cumplir la obra pia de Christophol Perello son oncle, ço es unes matines y ofici cantat lo dia de Sanct Christophol (...)*¹²⁵⁹.

Finalment, el conjunt de preveres, rector i diaques nomenaren el dia 25 d'abril de 1600 el càrrec de bosser (qui té la bossa) perquè controlés les finances parroquials: *Vuy que comptam a 25 de abril de 1600 congregats en la Rectoria lo señor Rector Joan Andreu theolech y lo Rnd M. Llorens Catala prevere y M. Simo Ferragut diaca y M. Michel Morro subdiaca havem elegit bosser del present any 1600 lo Rnd. M. Barthomeu Oliver prevere star obligat ha pegar los censals ques fa al comu rebuts los diners del procurador y també has de tenit carrech conduir predicador i lo ofici de Jordi Martorell que vol i fer dir lo ofici amb la solemnitat deguda i ha de donar misses a nels capellans tant de diners bons com de ploms fet ut supra. Miquel Morro prevere i scriba*¹²⁶⁰.

Els ploms eren unes peces monetiformes que a la major part de les parròquies de Mallorca es feren servir per remunerar la participació dels clergues en els oficis i cerimònies religioses¹²⁶¹.

¹²⁵⁸ APS, *ibídem*, f. 1r.

¹²⁵⁹ ARM, *Llibre de censals i esmerços (1584-1782)*, C-4003, f. 4v.

¹²⁶⁰ APS, *Llibre de determinacions feadores per lo comu de Selva comensant vuy a 24 de setembre de 1598-1697*, f.2v.

¹²⁶¹ Segons Jaume Boada i Emilio Trilla, la seva introducció tingué lloc a la Catedral de Mallorca el 8 de juliol de 1522 (ACM, CLA 567, f. 70v) en el decurs de la greu crisi social i econòmica que provocà el conflicte de les Germanies; durant la resta del segle XVI i tot el segle XVII, se'n difongué l'ús a la resta de parròquies de Ciutat i la Part forana. BOADA, J. et al., "La col·lecció numismàtica de la SAL:

Actualment, formant part de la col·lecció de monedes, ploms i bitllets de la Societat Arqueològica Lul·liana, se'n conserven dos de Selva¹²⁶².

Com hem dit anteriorment, la Universitat a través dels seus llibres de comptabilitat sufragaven per una banda, despeses corresponents al patrimoni artístic i per l'altra, de les dependències parroquials i religioses.

Per exemple, el clavari Perot Ferragut autoritzà un pagament per l'adob del fossar de la vila el dia 6 de novembre de 1596: *Item li pasen en comta migasant polisa a Juan Vicens jurat per la despase de mi servici y per la porta y adob del fosal et als sinch liuras et set sous dic*¹²⁶³.

Dels pagaments del mateix dia, podem veure com es pagaren els honoraris per tocar l'orgue de l'església: *Item li pasen en comta que es apagades a M^o Bartomeu Oliver que es migasant polisa y tocar lorga sis liuras dic*¹²⁶⁴. O igualment les obres de l'església: *Item li pasen en comta migasant lo que a pagat a M. Vicens picapedrer y sis jornals a fets a la asglesia dues liuras y deu sous sic*¹²⁶⁵.

Un dels apartats de l'activitat parroquial és la que forma part de l'ensenyança de gramàtica.

monedes, ploms i bitllets", *La societat arqueològica lul·liana. Una il·lusió que perdura (1880 – 2010)*, vol. IV, Palma, 2010, p. 173.

¹²⁶² P063 (CRU, 2456) i P064 (CRU, 2457).

¹²⁶³ AMS, *Comptes de la Universitat. Oïdors de comptes (1596-1621)*. Caixa 335/4, f. 9v. Dos anys després segueixen les obres al fossar de la vila: *Item li pasam en compte vint y vuit sous diem 28 sous los quals ha pagats a Lorens Vicens per jornals de portar calç a feyna del fossar com a pagar y per sa polissa de 29 de abril de 1598*. AMS, *ibídem*, f. 17v.

¹²⁶⁴ AMS, *ibídem*, f. 9v. L'any 1598, dia 26 de gener, també trobem els pagaments per fer sonar l'orgue de l'església de sant Llorenç: *Item li pagham en compte sis lliures per poliça de Mn. Barthomeu Oliver, prevere, per fer sonar l'orga*. AMS, *ibídem*, f.14v.

¹²⁶⁵ AMS, *ibídem*, f.10r. També es paguen unes quantitats el dia 16 de maig de 1598 per una ampliació de l'església: *Item li pagham en compte una lliure i tretza sous diem 1 Ll i 13 sous les quals ha pagades a Mossen Sastre per una feina feta a la iglesia com es llargament, per passar ab polissa de dia 16 de maig de 1598*. AMS, *idem*, f. 18v.

Coneixem la tasca pedagògica de Mn. Miquel Morro el dia 26 de gener de 1598: *Item li pagham en compte quinsa lliures diem 15 Ll y son per la polissa de Mn. Miquel Morro, mestre de gramatica*¹²⁶⁶.

Una de les dades curioses que hem pogut localitzar és la voluntat de col·laboració dels jurats de la vila amb la restauració d'una campana rompuda a l'església del Sant Esperit de Roma el mateix dia i any: *Item li pagam en compte quaranta sis lliures diem que 46 ll. les quals son per pagar una campana rompuda del St. Esperit de Roma*¹²⁶⁷.

Les celebracions litúrgiques del calendari religiós i cristià també tenien dispendi. Eren sufragades per la Universitat; és el cas de la Corema del dia 25 d'abril de 1598: *Item li passam en compte setza lliures diem XVI ll. les quals ha pagades dit clavari al Rnd. Mossen Nadal Sant Andreu per la quaresma ha feta en la present vila les quals com a clavaris traem fora dient*¹²⁶⁸.

¹²⁶⁶ AMS, *ibidem*, f.14r.

¹²⁶⁷ AMS, *ibidem*, f. 14v.

¹²⁶⁸ AMS, *ibidem*, f.16r.

2.5. El campaner Cosme Janer i la construcció de la nova campana (1598)

En tractar d'objectes destinats al culte hem de destacar les campanes que formaven part de la litúrgia a les visites pastorals del bisbe Vic i Manrique a la seva entrada a les parròquies: (...) *parrochiale oppidi de Selva ad parochie ipsius visitationem faciendam cum campanar et tinctinatu vulgo reppicar in letitie signum per acta missa maior de spiritus sancto perfecta (...)*¹²⁶⁹.

Podríem dir que el projecte de dur a terme la construcció d'una campana a Selva l'any 1598 va ser una "campanada" positiva per a la vil·la. Les campanes eren quelcom més que l'acompanyament de les cerimònies religioses.

Com manifesten M. Bernat, E. González i J. Serra "El so de les campanes allunyava tempestes i mals esperits emperò al mateix temps regia tota la vida ciutadana, tant la relacionada amb els actes litúrgics com la vida del treball (...)"¹²⁷⁰.

Les campanes marcaven l'horari del dia dels habitants de Selva. Anunciaven els oficis i oracions religioses, l'avís en cas de tempesta, la comunicació entre parròquies, l'arribada del bisbe o el visitador per realitzar la visita pastoral.

Les campanes havien de tocar-se abans de l'alba, al migdia i al vespre.

El campaner triat va ser Cosme Janer, juntament amb altres mestres del metall, els quals treballaren tot el 1598 per executar l'obra. Trobam notícia documental del mateix Cosme Janer, en la fabricació de la campana anomenada *Na Bàrbara* de la Seu de Mallorca refosa el 6 d'octubre de 1624¹²⁷¹.

¹²⁶⁹ ADM, *Visites pastorals 1591*, Selva 25 de setembre, foli 29r.

¹²⁷⁰ BERNAT, M. et al., "Els graffiti del campanar de la Seu de Mallorca", *Estudis Baleàrics*, vol. IV, núm. 23, Palma, 1986, p. 7-46.

¹²⁷¹ ACM, Repertori, f. 32v.

Els diferents treballs realitzats a la parròquia de Selva estan especificats de la següent manera¹²⁷²:

La campana de Sant Llorenç (1598)

Data	Mestre	Concepte	Quantitat
11/01/1598	Cosme Janer	Fabricació campana	20 ll.
26/01/1598	Cosme Janer	Fabricació campana	27 ll.
30/02/1598	Cosme Janer	Fabricació campana	30 ll.
19/03/1598	Cosme Janer	Fabricació campana	20 ll.
01/04/1598	Cosme Janer	Fabricació campana	35 ll.
12/04/1598	Cosme Janer	Fabricació campana	3 ll. 8 s.
13/04/1598	Cosme Janer	Fabricació campana	9 ll. 7 s.
13/07/1598	Pere Joan Sastre	Lloguer per a la fosa de la campana	2 ll.
27/07/1598	Bartomeu Reynes	Fabricació campana	10 ll. 9 s.
17/08/1598	Mateu Marcus	Fabricació campana	8 ll. 8 s.
11/12/1598	Cosme Janer	Fabricació campana	15 ll.

¹²⁷² Taula d'elaboració pròpia de l'autor. AMS, Comptes de la universitat. Oïdors de comptes (1596-1621), Caixa 335/4, f. 14v-18v.

2.6. La intervenció del picapedrer Antoni Genovard al temple parroquial (1598- 1603)

Durant el pontificat de Vic i Manrique, es varen dur a terme obres importants a l'església de sant Llorenç de Selva per part del *mestre picapedrer* Antoni Genovard¹²⁷³ de Sineu, germà de Jordi, també mestre picapedrer i que bastiren conjuntament l'església de sant Miquel de Felanitx.

Aquesta és la nomenclatura que utilitzen les fonts per assenyalar el seu ofici i, en aquest sentit M. Carbonell ens indica que *in realtè, l'unico termine che a quell'epoca si utilizzava sull'isola per designare i maestri costruttori è quello di picapedrer, cioè tagliapietre, oltre a quello di picapedrer, cioè tagliapietre, oltre a quello latino di lapicida* (...) ¹²⁷⁴.

Genovard apareix citat als llibres del clavari Joan Oliver el dia 28 d'abril de 1598: *Oide de Joan Oliver clavari de la iglesia. Die XXVIII mensis aprilis anno a natus domini MDLXXXVIII (...) El primo li prenim y admittem en son compte doscentas dotza lliures diem 212 ll. les quals per l'obre de dita iglesia ha pagats a mestre Anthony Genovard picapedrer y mestre de dita obra com per a pagar y albara en son llibre que te dels pagaments fets a dit Genovard lo qual albara es fet lo die passat del present any les quals com a clavaris traem fora dient*¹²⁷⁵.

Aquesta sèrie documental relativa als comptes de la universitat de Selva (1596-1621), custodiada a l'Arxiu Municipal de Selva (AMS), conté múltiples notícies de la feina que realitzà el mestre i picapedrer Antoni Genovard a l'església de sant Llorenç de Selva, així com també d'altres obrers que participaren en la fàbrica del temple.

M. Carbonell afirma al respecte que *D'altra parte appare evidente la questione delle relazioni tra i due maestri (Genovard e Llopis), soprattutto per il probabile intervento*

¹²⁷³ CARBONELL, M., "Antoni Genovard", *Gli ultimi indipendenti. Architetti del gotico nel Mediterraneo tra XV e XVI secolo*, Palermo, 2007, p. 205-225.

¹²⁷⁴ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 205.

¹²⁷⁵ AMS, *idem*, f. 19r.

del primo nella chiesa di Selva, dove sembra si amorto. Sulla costruzione del tempio poco si conosce, ma si sa che avviò nel XIV secolo e che venne riformato nel XVI¹²⁷⁶.

Aquest és un resum¹²⁷⁷:

Fàbrica de sant Llorenç de Selva (1598 - 1603)

Activitat constructora

Data	Clavari	Mestre/picapedrer	Concepte	Quantitat
28/04/1598	Joan Oliver	Antoni Genovard	Obres església	212 ll.
28/04/1598	“	Antoni Genovard	“	25ll. 17s.
28/04/1598	“	Antoni Genovard	“	3ll. 14s.
08/05/1598	Antoni Vic	Antoni Genovard	“	63ll.
08/05/1593	Antoni Vic	Llorenç Vicens	“	3ll.
08/05/1598	Antoni Vic	Joan Vicens	“	2 ll. 16 s.
09/05/1598	Antoni Vic	Pere Morro Mir	“	2 ll. 8 s.
13/05/1598	Antoni Vic	Antoni Genovard	“	33 ll. 12 s.
14/05/1598	Antoni Vic	Jaume Colom	Compra calç	15 ll.
17/05/1598	Antoni Vic	Joan Mulet	Compra grava	13 s.
17/05/1598	Antoni Vic	Antoni Genovard	Obres església	1 ll. i 15 s.
18/05/1598	Antoni Vic	Miquel Gamundí	“	1 ll. 14 s.
20/05/1598	Antoni Vic	Antoni Genovard	“	36 ll. 8 s.

¹²⁷⁶ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 217.

¹²⁷⁷ Font d'elaboració pròpia de l'autor extreta de: AMS, *Comptes de la Universitat de Selva. Oïdors de comptes (1596-1621)*, carpeta 335/4, f. 9v-106r.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

24/05/1598	Antoni Vic	Antoni Genovard	“	25 ll.
25/07/1598	Antoni Vic	Antoni Genovard	“	9 s.
28/07/1598	Antoni Vic	Antoni Genovard	Obres església	10 ll.
01/08/1598	Llorenç Sastre	Pera Martorell	Obres església	20 s.
12/08/1598	Llorenç Sastre	Antoni Genovard	Obres església	25 ll.
25/08/1598	Llorenç Sastre	Bartomeu Gamundí	Obres església	3 ll. 2 s.
30/08/1598	Llorenç Sastre	Miquel Arrom	Tirar grava	2 ll. 9 s.
05/10/1598	Llorenç Sastre	Antoni Genovard	Obres església	35 ll.
18/10/1598	Llorenç Sastre	Jaume Suau	Tirar grava	10 s.
26/10/1598	Llorenç Sastre	Perot Ferragut	Jornals dues bisties	24 s.
03/11/1598	Llorenç Sastre	Joan Oliver	Tirar grava	20 s.
12/12/1598	Llorenç Sastre	Antoni Genovard	Obres església	25 ll.
17/01/1599	Llorenç Sastre	Antoni Genovard	Obres església	25 ll.
18/01/1599	Llorenç	Perot Ferragut	Compra calç	5 ll. 15 s.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Sastre			
28/03/1599	Llorenç Sastre	Antoni Genovard	Obres església	40 ll.
05/05/1599	Llorenç Sastre	Bernat Mulet	Compra calç	10 ll.
06/04/1599	Llorenç Sastre	Antoni Genovard	Obres església	30 ll.
08/04/1599	Llorenç Sastre	Antoni Genovard	Obres església	15 ll.
25/04/1599	Llorenç Sastre	Antoni Genovard	Obres església	20 ll.
09/05/1599	Llorenç Sastre	Mateu Martorell	Obres església	20 ll. 6 s.
06/09/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	10 ll.
10/09/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	12 ll.
10/09/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	6 ll.
14/09/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	6 ll.
15/09/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	9 ll.
17/09/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	8 ll. 10 s.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

24/09/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	10 ll.
28/09/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	17 ll.
28/09/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	7 ll.
29/09/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	9 ll.
29/09/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	10 ll.
02/10/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	13 ll.
02/10/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	9 ll.
05/10/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	7 ll.
19/10/1599	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	4 ll.
05/06/1600	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	48 s.
06/05/1603	Mateu Martorell	Antoni Genovard	Obres església	20 ll.

2.7. *Visitatio rerum*. Les visites pastorals a Selva

L'objectiu de la present investigació és donar a conèixer, per primera vegada i en profunditat, les visites pastorals del bisbe Vic i Manrique a la parròquia de Selva. Extreure'n les notícies pertinents al patrimoni artístic i religiós de la parròquia de sant Llorenç, serà una part important del nostre abast.

La visita pastoral o *instrumentum laboris* fou una de les directrius bàsiques de l'acció de govern de Vic i Manrique: exemple manifest de planificació, manifestació del poder i control de la jerarquia eclesiàstica.

La visita a la parròquia havia quedat molt oblidada amb anterioritat al Concili de Trento (1545–1563) i en conseqüència, es reconegué l'estat d'abandonament dels temples per part dels bisbes; altrament el clima de crisi, ignorància i corrupció que es respirava¹²⁷⁸.

Segons J. Amengual “alguns no s'estalviaven de visitar fins i tot Menorca, com Vic i Manrique¹²⁷⁹ (...) El bisbe era bondadós i minuciós, però no s'estalviava de repetir que sovint el que s'havia establert anteriorment no s'observava”¹²⁸⁰.

Les tasques pastorals que portà endavant el prelat valencià a la nostra illa foren diverses i anaren des de la realització de visites a les esglésies de la seva diòcesi, on comprovà l'adequació dels temples a les funcions religioses que tenia encomanades, fins a “la correcta administració dels llibres sacramentals i les rendes de què disposaven. Ultra això no oblidà les tasques pastorals que tenia encomanades el clergat parroquial”¹²⁸¹.

¹²⁷⁸ CALDERÓN, M. C., “La parroquia en los libros de visita del siglo XVII del arzobispado de Sevilla”, *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 58.

¹²⁷⁹ Segons G. Pons, Vic i Manrique practicà sis visites en trenta - un anys. PONS, G., “La cura de las almas y la vida cristiana del pueblo de Mallorca bajo el pontificado de don Juan Vich y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Anthologica Annua*, núm. XVIII, Roma, 1971, p. 468 - 478.

¹²⁸⁰ AMENGUAL, J., *Història de l'Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)*, vol. II, Palma, 2002, p. 36.

¹²⁸¹ COLOM, M. et al., “Societat de les illes en els segles XVI i XVII”, *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 456.

Amb un gran equip de feina efectiu i eficient dissenyà un control, efectiu i eficient, a les parròquies de Mallorca i Menorca: en aquest cas, cal citar els visitadors i vicaris generals Joan Torrens i Joan Estelrich; responsables de visita a Antoni Martorell i Jeroni Agustí Morlà; i finalment, a la seva visita a Menorca l'acompanyà el canonge Agustí Ferragut.

Igualment habitava el palau episcopal, devers l'any 1597, el pare Jeroni Nadal, que pel fet de què el vicari general Joan Estelrich es trobà malalt fou delegat per fer la tercera visita *ad limina apostolorum* de 1597.¹²⁸²

La qualitat de la tasca ministerial i l'explicació de la doctrina cristiana fou concentrada en els sínodes diocesans, edictes generals i visites *ad limina*¹²⁸³. El bisbat de Mallorca havia d'assumir la importància del nou rol de l'estructura eclesiàstica: el paper preponderant del bisbe.

El decret tridentí sobre les visites pastorals és la fulla de ruta que varen haver de seguir els bisbes posttridentins que arribaren a Mallorca tot just acabat el concili ecumènic, Diego de Arnedo i Joan Vic i Manrique¹²⁸⁴.

¹²⁸² PONS, G., *op. cit.*, p. 579. ASV, *Archivum Sacrae Congregationis Concilii. Documenta Maioricensia 1590*, f. 328r i 330r.

¹²⁸³ Segons J. Amengual, "Vic i Manrique es desfà en elogis del clergat mallorquí. Considera que és molt obedient a les seves indicacions que, com hem vist, abastaven minuciosament la vida, els costums, vestits, etc. AMENGUAL, J., *op. cit.*, p. 108.

¹²⁸⁴ Concili de Trento, sessió XXIV, Sobre la reforma, capítulo III, *Cómo deben hacer los obispos la visita*. Procedent de la següent edició: *Sacrosanto y Ecuménico Concilio de Trento*, París, Mèxic, Librería Ch. Bouret, 1893, p. 323–327. *Si los Patriarcas, Primados, Metropolitanos y Obispos no pudiesen visitar por sí mismos, o por su Vicario general, o Visitador en caso de estar legítimamente impedidos, todos los años toda su propia diócesis por su gran extensión; no dejen a lo menos de visitar la mayor parte, de suerte que se complete toda la visita por sí, o por sus visitadores en dos años. (...) Igualmente los Visitadores que depute el Cabildo, donde este goce de derecho de visita, han de tener primero la aprobación del Obispo, o impedido este, su Visitador, quedarán excluidos de visitar por sí solas las mismas iglesias (...) El objeto principal de todas estas visitas ha de ser introducir la doctrina sana y católica, y expeler las herejías, promover buenas costumbres y corregir las malas (...) Ni presuman los patronos entremeterse en materias pertenecientes a la administración de Sacramentos, ni se mezclen en la visita de los ornamentos de la iglesia, ni en las rentas de bienes raíces o fábrica, sino en cuanto esto*

Respecte als estudis existents per tractar aquest capítol, cal destacar les diferents aportacions de P. Pueyo qui, en forma i en contingut, ha tractat els aspectes interns i externs de la font documental així com la seva explotació científica.¹²⁸⁵

Segons P. Pueyo en referència a les etapes històriques de la font escrita afirma que “Aunque la visita pastoral siempre ha tenido como finalidad el reformar y corregir, ha ido evolucionando a lo largo de los siglos (...). La visita medieval se concebía principalmente como un derecho: afirma la jurisdicción del visitador sobre el visitado y comporta cobranza de una tasa, la procura (...). En el siglo XVI i XVII la visita es prácticamente un deber del obispo; representa la forma más significativa de la presencia del obispo en medio del pueblo, ya no se limita a inspeccionar y corregir sino a aplicar la reforma eclesiástica en el los pastores y en el pueblo, revelando así la nueva imagen del obispo pastor”¹²⁸⁶.

Abans de realitzar l'estudi sobre les visites pastoral de Vic i Manrique a Selva, s'ha realitzat una diagnosi dels noms i les dates de les parròquies que figuren en els citats llibres de visita.

Les actes segueixen un esquema fix i una estructura semblant, ja que no s'han trobat a l'Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM) ni a l'Arxiu Parroquial de Selva (APS) els qüestionaris de visita ni els inventaris¹²⁸⁷.

les competa según el establecimiento y fundación: por el contrario los mismos Obispos han de ser en ello, cuidando que las rentas de las fábricas se inviertan en usos necesarios y útiles a la iglesia (...).

¹²⁸⁵ PUEYO, P., “Las visitas pastorales: metodología para su explotación científica”, *Metodología de la investigación sobre fuentes aragonesas. Actas de las VIII Jornadas*, Universidad de Zaragoza, 1993, p. 218 - 267; “Propuesta metodológica para el estudio de la visita pastoral”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 479 - 542.

¹²⁸⁶ PUEYO, P., “La visitas pastorales: metodología para su explotación científica”, *Metodología de la investigación sobre fuentes aragonesas. Actas de las VIII Jornadas*, Universidad de Zaragoza, 1993, p. 219.

¹²⁸⁷ L'any 1587 el papa Sixte V ordenà a propòsit dels inventaris: *Inventaria diligenter conficere seu renovare*, i que els rectors havien de custodiar-los *in loco congruo et bene clauso*. TRAMONTI, S., *Le fabbricarie parrocchiali e la procuratoria di San Marco in Archivi e Chiesa locale. Studi e Contributi*, Venezia, 1993, p. 161–167.

El visitador és un element clau a l'estudi de les visites pastorals així com el bisbe és figura clau en el procés de reforma eclesiàstica. Coneixem els visitadors que varen estar al servei de Vic i Manrique: de la seva prelatura, en coneixem tres; Joan Torrens, Joan Estelrich i Jeroni Agustí Morlà.

El primer i el tercer són els que efectuen les visites pastorals a la parròquia de Selva el 1591 i 1599, respectivament. Els documents transcrits les cita com a doctors en Teologia i visitadors generals de la cúria eclesiàstica del bisbe Vic.

Si bé el visitador havia de ser el propi bisbe (sovint els documents l'anomenen visitador general), aquest tenia la facultat de delegar aquesta obligació a altres persones perquè "(...) Con ello, se pretendía, por ejemplo, efectuar la visita en un tiempo relativamente breve si la diócesis era extensa"¹²⁸⁸.

Per una altra banda, segons la historiografia consultada, s'anota que no té el mateix interès una visita realitzada pel bisbe en persona *quum personaliter diem accessit ad eutam parochialem oppidi de Selva*¹²⁸⁹ que la realitzada per un visitador.

Pel que fa a l'itinerari de les visites, és natural que abans d'efectuar-les es planifiqués el viatge, es tracés el recorregut, es determinés el nombre de sortides i de parròquies que s'han d'inspeccionar¹²⁹⁰.

A les actes consultades figura la data en què s'ha realitzat la visita, pel que es pot calcular aproximadament el temps que ha durat, igualment la direcció que segueix el recorregut. Més endavant veurem un esquema clar i definit de la planificació diària.

Un dels aspectes que hem pogut apreciar és el moment d'iniciar o acabar una visita pastoral: el seguici s'encarregava de sortir en els mesos de menys calor, especialment, la primavera i la tardor.

¹²⁸⁸ PUEYO, P., "Propuesta metodológica para el estudio de la visita pastoral", *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 518.

¹²⁸⁹ ADM, *Visita pastoral de la parroquia de Selva*, 1591, f. 29r.

¹²⁹⁰ NUBOLA, C., *Per una banca dati delle visite pastorali italiane. Le visite della diocesi di Trento (1537-1940)*, Bologna, 1998; PRODI, P. et al., *Disciplina dell'anima, disciplina dell'corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna*, 1994.

A Selva, el bisbe Vic i Manrique fou ben rebut i acceptat en tant que representant de l'Església de Mallorca i la fe.

Per tal de dur a terme correctament les visites pastorals, els bisbes feien servir qüestionaris, els quals desconeixem perquè de l'època de Vic i Manrique a dia d'avui, no ens ha arribat cap exemplar. Tractaven tres grans aspectes: "Sobre les normes (deures dels preveres de posseir i llegir les normes dels concilis i sínodes); sobre els clergues (han de ser model pels feligresos i buscar sempre el seu bé); i finalment, sobre els parroquians (compliment dels deures anuals de la confessió i comunió)"¹²⁹¹.

A través de la lectura inicial de les visites pastorals d'entre els anys 1573 i 1604, podem apreciar l'ordre d'una visita i els diferents punts de que tractaven. El cerimonial fou el següent:

1. Arribada i acollida del bisbe Vic, l'anomenada *visitatio rerum* o inspecció ocular del temple, i altres edificis parroquials, dels seus béns mobles i immobles conjuntament amb els litúrgics, els manaments de correcció¹²⁹². Per assegurar-se l'assistència de tota la comunitat es repicaven campanes i, ràpidament, una processó que reunia els parroquians darrera el seu clergat sortia a l'encontre del bisbe o visitador, i un cop fetes les salutacions es dirigien al temple tots processionalment (*proceSSIONALITER per clericum et populum dicte ville*)¹²⁹³.
2. Un cop a l'interior de la església s'oficiava una missa de l'Esperit Sant. Vegem un exemple corresponent a la vila de Montuïri de l'any 1576¹²⁹⁴ i de Selva l'any 1591¹²⁹⁵.

¹²⁹¹ PUIGVERT, J. M. (coord.), *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*, Girona, 2003, p. 54-55.

¹²⁹² Aquesta ha estat sempre la part més suggestiva de les visites i que, sens dubte, ha estat el baròmetre de la parròquia i la part més emprada pels historiadors. PUIGVERT, J. M. (coord.), *op. cit.*, p. 87-89.

¹²⁹³ PUIGVERT, J. M. (coord.), *op. cit.*, p. 57.

¹²⁹⁴ ADM, *Visites pastorals 1575-1578*. Montuïri, f. 138r. Transcrita i traduïda al català per MOLL, B., *Les visites pastorals a la parròquia de Montuïri*, Montuïri, 2007, p. 68 - 69. Segueix l'itinerari pels altars, el cor i la rectoria.

¹²⁹⁵ ADM, *Visites pastorals 1591*, f. 29r. [Montuïri] *Die Veneris quinta mensis octobris anno a Nativitate Domini MDLXXVI dictis die te Anno Illustrissimus et Reverendissimus Dominus don Joannes Vich et*

Les visites pastorals realitzades durant el pontificat del bisbe Vic i Manrique (1573 – 1604), en un clima més reformador, reuneixen les següents característiques:

- L'objecte de la visita es centra per una part en la vigilància del bon estat material dels béns artístics¹²⁹⁶ i, per l'altra, en la salut espiritual i recta conducta dels capellans i feligresos.

Manrique Dei et Apostolice Sedis Gratia Episcopus Maioricensis et de Consilio suae Regie Majestatis qui personaliter accessit ad parochiam de Muntuyri causa visitandi dictam parochiam processione omnium capellanorum dicte ecclesie suam dominationem accipiente tamquam spiritualem pastorem cum campanorum sonitu et tintintinitu in signum letitie peractis solitis absolutionibus ac missa maiori lectisque edictis et alias consideratis considerandis ad laudem omnipotentis Dei fecit dictam visitationem et ordinavit ut sequitur (...) – [Selva] Die veneris xxv mensis septembris anno a natus domini MDLXXXI, ad modum Rdo.Do. Joannes Torrens doctor theologus visitator ac quantis de officis in tota presenti Maioricendice pro Illmo. Et Rmo Domini Don Joanne Vic et Manrique Dei Apostolice sedis gratia epus Maioricense et de consilio sua regia Magestatis quum personaliter diem accessit ad eutam parrochiale oppidi de Selva ad parochie ipsius visitationem faciendam cum campanar et tintinatu vulgo reppicar in letitie signum per acta missa maior de spiritus sancto perfecta que edicto dictam cepis facere visitatione visitanque habita matura consideratione ordinavit ut sequitur (...).

¹²⁹⁶ Recordem que Carles Borromeu, el 1577, havia publicat, seguint la línia de les teories reformistes del decoro i la decència, unes normes, una compilació de directrius òptimes per a la construcció d'esglésies: el lloc (elevat i que s'accedeixi a través de tres o cinc grades), proximitat i unió de les cases eclesiàstiques (al costat de la sagristia o damunt d'ella però que no suposi un mur per a la visual de l'església ni es tapin les finestres o llums del temple), topografia (no ha de ser un lloc humit), forma (de creu), parets exteriors i frontispici (parets laterals sense representació d'imatges; en el frontispici es pinti o esculpeixi la imatge de la Verge Maria amb el seu Fill en braços), sostre (ferme i previsió de teules per a les pluges), paviment (no ha de ser espigat sinó vidriat, de marbre, pedra sòlida o rajola en forma de rombe), entrada principal (s'ha de distingir de la resta per l'amplada i ornamentació), finestres (ull de bou a l'entrada major), capella major (al cap del temple, en el lloc més elevat, mirant al sud i cupulada), altar major (tres grades, amplada considerable per als oficis divins i amb imatge de Crist crucificat), coro (tancat per cancells, orientat a l'altar major), tabernacle (ubicat a l'altar major, llàntia encesa sempre, tancat, protegit amb clau, esculpit amb imatges de la Passió de Crist i ornat amb or, de fusta de noguer, forma octogonal i redona), capelles i altars menors (harmonia respecte la latitud, longitud i altitud, amb volta, amb grada o peanya), imatges sacres (seguiment dels decrets conciliars, dignitat, ubicació a les esglésies, nul·la ornamentació superficial com els mascarons), llànties (plata, obertes a la part superior i suspeses en tres cadenetes del atx metall), baptisteri (redona, octogonal o hexagonal, paviment de marbre o pedra sòlida de la capella), sagrari (marbre o pedra sòlida, mínima base, es pot construir a la paret amb finestreta), pila baptismal o vas d'aigua santa (marbre o pedra sòlida no porosa, aguantada per una columna), campanar

- Aspectes econòmics.
- Aspectes litúrgics.
- Administratius: es manà construir armaris per arxius, actualitzar la redacció dels inventaris i portar al dia els *quinqüi libri*.
- Jurídics: es vigila el compliment dels testaments i llegats, es controla la residència beneficials i s'atén el compliment de les constitucions sinodals i les ordinacions de les visites pastorals.
- Es comprova una relació dinàmica entre la normativa sinodal diocesana i els continguts de les visites: els sínodes actuaren com institucions creadores de dret i canals amb els que les prescripcions diocesanes arribaren a les parròquies. Així, les visites es converteixen en òrgans difusors de la legislació particular tractant de fer operativa tota la normativa dels sínodes.

D'acord amb la teologia posttridentina, la primera i principal tasca del rector és l'administració correcta dels sacraments, funció que ha d'exercir personalment tal i com hem tractat a capítols anteriors.

La dimensió cultural constitueix l'epicentre del model sacerdotal tridentí: la missa és el punt central del culte. En conseqüència a través de les visites pastorals urgeix per un costat, la cura i neteja del tresor parroquial (sagraris, ornaments, llànties), i per l'altra, la dignificació litúrgica de les celebracions quotidianes i festives.

Un dels punts a tenir en compte fou el delicat estat de salut del bisbe Vic en els seus darrers anys de pontificat assistit pels metges Joan Binimelis i Joan Gual.

La visita pastoral ja no la farà personalment el bisbe, sinó seran els seus visitadors que recorreran les parròquies foranes, l'illa de Mallorca i les visites *ad limina* pel fet que els

(escales en forma de cargol d'accés còmode i no perillós), cementeri (davant l'atri del temple, cipresos als costats, quadrats o circulars, parets revestides de blanc per evitar accés d'animals), sagristia (separada de l'altar major, amb volta, enteixinada), taula d'oracions (rentamans per a les oracions preparatòries pel sacrifici de la missa), armari pels llibres (*quinqüi libri* o de baptismes, comunions, confirmacions, matrimonis i defuncions). JAKOB, G., *L'arte a servizio della Chiesa*, Pavia, 1897.

doctors declaraben que patia forts atacs de la seva enfermetat i que requerien una interveni3 r3pida¹²⁹⁷.

G. Pons ha tractat aspectes del seu estat f3sic i “(...) En 1588 al convocar el s3nodo diocesano, ya manifestaba el obispo que gozaba de poca salud y con mucha frecuencia sufr3a los efectos de agudiz3rsele el mal que le aquejaba¹²⁹⁸, y en la declaraci3n testifical ante notario en el a3o 1590 hallamos otros particulares relativos a sus dolencias”¹²⁹⁹. Finalment, el propi Vic era qui afirmava, davant notari, que la seva malaltia consistia en hemorr3gies hemorro3dals que li ocasionaven dolors d’est3mac cada deu dies.¹³⁰⁰

El cens de registres de visita pastoral existent a l’Arxiu Dioces3 de Mallorca (ADM) comprèn des de el 1486 fins a començaments del segle XX. La metodologia emprada consistir3 en transcriure 3ntegrament el t3tol de la portada i de l’interior, indicar el n3mero de folis i mides, mat3ria de les tapes i estat de conservaci3.

Des del punt de vista codicol3gic, la gran majoria de registres de les visites d’aquest bisbe han arribat en forma de quadern solt i alguns sense tapes i en mal estat. L’enquadernaci3 dels llibres de visites pastorals de Vic i Manrique i el llibre

¹²⁹⁷ ASV, *S. Congregazione Concilii Relationes*, 8 de maig de 1580, v. 480, f. 1r – 7v. En aquesta documentaci3 consultada a l’Archivio Secreto Vaticano (Roma), hi ha una s3rie de certificacions dels notaris, segons les quals el bisbe era impedit, per motius de salut per poder realitzar la visita *ad limina apostolorum*.

¹²⁹⁸ ADM, *Sinodus diocesana Maioricensis*, Palma, 1589, p. 3. “(...) Nos tamen Dominus Joannes Vich et Manrique Dei et Apostolic3e Sedis gratis Episcopus maioricensis et regius consiliarius (...) tum propter nostri corporis infirmam valetudinem, qua asidue laboramus, tum etiam propter aliquot gravissimi ponderis negotia, quae in hac nostra diocesi non sine maximo labore composuimus, hactenus, ut optavimus, synodum celebrare nequivimus (...)”.

¹²⁹⁹ PONS, G., *op. cit.*, p. 573.

¹³⁰⁰ PONS, G., *op. cit.*, p. 574. *Archivum Sacrae Congregationis Concilii. Documenta Maioricensia*, f. 141r-146v. Acta notarial realitzada a Mallorca davant el notari Gabriel Torell3 el dia 10 de març de 1590 declarava: “(...) Sciens, ut dixit, et attendens ipsum iter arripere volentem ad Urbem Romam Sanctissimi pedes deosculatorum Illusque et Sanctae Sedis Apostolic3e mandatis obtemperatum, medicorum consilio et aliis abstinuisse et superdisse in suo recessu plurium morborum quibus affligitur ratione, opprimitur namque emorrhoidarum fluxu tum ventriculi et capitis imbecillitate, et huius ventriculum humoris defluxu cum acerbissimo eiusdem dolore (...)”.

d'Ordinacions de visites (1568-1787), conservats a l'Arxiu Diocesà de Mallorca i Arxiu Parroquial de Selva respectivament; està realitzades en pell d'animal i presenta símptomes clars d'humitat i deteriorament continuu.

El mode d'enquadració es realitzà mitjançant la unió amb dues tiretes de couro més obscur situades al llong del llibre de visites, que a la vegada, han estat cosides per dos cordons.

La gran majoria del cordons dels llongs que unien els quaderns i que hem pogut veure a l'Arxiu Diocesà de Mallorca estan romputs.

Les visites pastorals de la parròquia de Selva objecte d'aquest treball de recerca utilitzen com a suport d'escriptura el paper i l'estat de conservació en alguns folis és dolent ja que la tinta s'ha escampat, encara que en la gran majoria és acceptable. Es tracta d'un paper més aviat gruixat, de color blanc en el segle XVI, però que avui en dia és de color groguenc.

Els folis presenten la mida estàndard de trenta-dos per vint-i-dos centímetres. Moltes visites presenten al seu marge esquerre i inferior anotacions o indicacions que provenen de signes com per exemple creus lobulades i que corresponen a manaments o *ordinacions*.

La cal·ligrafia es veu afectada per alternança d'escrivents al servei de l'Església mallorquina.

La llengua en la qual estan escrites és el català¹³⁰¹, encara que el llatí és el que més s'utilitzarà generalment per les fórmules eclesiàstiques (*Illustrissimo et*

¹³⁰¹ L'ensenyament de la doctrina, que des d'una perspectiva es pot veure com l'activitat més típica de l'Església de la Contrareforma, era millor que es fes en l'idioma del poble. Com que la Reforma protestant havia rebutjat el llatí com a llengua no adequada, de vegades assumeix que la Contrareforma es va aferrar al llatí i d'aquesta manera va perdre molt avantatge en la lluita per les ànimes. El moviment de reforma de l'Església catòlica era perfectament conscient de la importància de la llengua vernacla i el Concili de Trento va recomanar que l'oració es fes en la llengua que el poble entenia. No obstant això, l'Església es comprometia a assegurar-se que els seus pastors oficiessin en la llengua oficial de la litúrgia i per tant, s'imposava una doble obligació, vers el llatí i la llengua vernacla. En efecte, la llengua tenia encara el seu paper en l'educació, però rarament s'emprava per als afers oficials. A tota l'Europa

Reverendissimus don Joannes Vich et Manrique dei et apostolice sedis gratia epus Maioricensis) o les dates (*Die Lunex XXII mensis septembris Anno a natus domini MDLXXXVI*)¹³⁰². La pràctica totalitat dels documents són datats mitjançant el sistema directe: l'expressió de l'any és introduïda mitjançant les fórmules *anno Domini* o bé, *anno a natus Domini*.

L'esquema de les visites pastorals de la parròquia de Selva més utilitzat és el següent¹³⁰³:

Signatura/Número de document:	Data:
Número de visita:	Lloc:
Tipologia: Visita Pastoral / Diòcesi de Mallorca	Folis:
Bisbe: Joan Vic i Manrique (1530-1612)	Visitador:
Visita religiosa	Llengua:
Visita administrativa	
Secretari / Notari	
Rector / Sacerdot/ Personal auxiliar	
Observacions	Llocs visitats / Edificis sagrats

occidental “el llatí seguia sent el passaport a la cultura i la classes social, però va perdre importància durant l'edat moderna”. HOUSTON, R. A., *Literacy in Early Modern Europe. Culture and Education 1500 – 1800*, Londres, 1988, p. 24.

¹³⁰² ADM, *Visites pastorals (1586-1589) Bunyola*, f. 31r; ADM, *Visita Pastoral (30 d'octubre de 1578) Selva*, f. 264r.

¹³⁰³ Aquest esquema general de visita pastoral ha estat extret de MARTÍNEZ, M., *Visitaciones pastorales a la parroquia de Sant Joan d'Alacant (segle XVII)*, Alacant, 2001, p. 67.

Altar	Mobiliari / arts menors
Capella / Advocació a la que està dedicada	Retaules / Propietari de la capella

Els documents analitzats mostren dos aspectes: en primer lloc, la sol·licitud pastoral del bisbe Vic per l'armònic desenvolupament de la vida religiosa a les parròquies; i en segon lloc, reflecteixen amb deteniment les pertinences dels llocs sagrats visitats, procurats a través dels manaments i les preceptives penes canòniques.

N'és un exemple: (...) *Die Martis XVI mensis septembre Anno a natus Domini M D LXXXVI, los dit dia y any lo Illmo. y Revm. Senyor don Joan Vich y Manrique (..) E primo attento que en dita iglesia se Ha fet un bon retaule lo qual axi de pols ço del ayre de la mar per una finestra sobre lo retaule a la part de la mar pateix detriment e als ordená y maná que dins un mes se faça una porta en la dita finestra ques puga tancar sota pena de XXXX lliures y dins de sis mesos se faça una rexa de ferro en dita finestra y una cortina ab sa verga de ferro per tapar dit retaule sota pena de V lliures (...)*¹³⁰⁴.

El bisbe de Mallorca va recórrer de manera pausada totes les dependències dels temples, detallant la seva situació geogràfica i topogràfica, l'estat de les obres, els projectes a realitzar en arquitectura, retaulística, pintura, ornaments litúrgics, revisant amb tot detall els inventaris (localitzat un de 1581) així com també, el grau de compliment dels manaments efectuats pel seu antecessor a la diòcesi Diego de Arnedo (1562-1572): (...) *Item visitá la capella y altar de tots Sants y de nostra señora del Roser y trobá aquells ben ornats y per quant en la confraria del Roser ha ornaments y molta roba maná repetir lo inventari y repetint aquell visitá tot lo que en ell stava scrit y trobá tot star molt be y attes hi ha moltes tovalloles y la sacristia ne te necessitat de algunes maná esser ne donades deu a dita sacristia (...)*¹³⁰⁵.

¹³⁰⁴ ADM, *Visites Pastorals (1586-1589)*. Dejà, f. 18r.

¹³⁰⁵ ADM, *Visites Pastorals (1586-1589)*. Sòller, f. 22r.

Cal recordar que Vic, protector i benefactor d'obres d'art, potenciava la construcció de retaules com a part important del mobiliari litúrgic de la parròquia que accentuaven la solemnitat del culte i promovien les advocacions dels sants.

El Concili de Trento promulgà que l'art s'havia de posar al servei de la Fe Catòlica instant a la construcció de temples funcionals (per poder celebrar la litúrgia cristiana), lliures d'obstacles i amb capelles laterals (per possibilitar el recolliment i el culte als sants)¹³⁰⁶.

Les repercussions tridentines vers l'art foren decisives: els artistes explotaran al màxim aquells temes objecte de l'atac protestant, insistint (tal i com va fer l'any 1592 el bisbe Vic patrocinant el portal major de la Seu) en l'exaltació de l'Immaculada Concepció.

No oblidem que l'art militant de la Contrareforma depurà la iconografia medieval codificant-la gràcies al tractat *De picturis et imaginibus sacris* del teòleg flamenc Molanus (Vermeulen) escrit a Lovaina el 1570.

L'art havia de transmetre un missatge, despertar en el feligrès de la parròquia de Sant Llorenç sentiments piadosos. Així doncs hem de considerar l'esperit post – conciliar i l'art del segle XVII com dos fets indissolublement units¹³⁰⁷.

Els sants constitueixen un punt essencial de la pietat posttridentina com a membres de l'Església militant “cuya vida es considerada ejemplar representándose de formas

¹³⁰⁶ El millor exemple és l'anomenat model jesuític: nau única, capelles laterals transitables i una majestuosa cúpula que banya l'interior de llum. Un espai plenament funcional i adequat a les aspiracions de l'esplendor i solemnitat que requereix l'eucaristia. No debades l'orde nou més important de la Contrareforma va ser els dels jesuïtes. La Companyia de Jesús fou fundada el 1540 pel sacerdot basc sant Ignasi de Loiola (1491 – 1556), alhora gran místic i organitzador, que la va concebre com una organització religiosa militant al servei de Crist i del papat.

¹³⁰⁷ WEISE, G., *Die religiösen Ausdrucksgebärden des Barock und ihre Vorbereitung durch die italienische Kunts der Renaissance*, Stuttgart, 1938, p. 35; DEJOB, H., *De l'influence du Concile de Trento sur la littérature et les Beaux – Arts*, Paris, 1884.

diversas: santos penitentes, orantes, imágenes emblemáticas, historias, milagros y retratos”¹³⁰⁸.

Una tipologia de sant molt representada a la iconografia de la Contrareforma fou la de Sant Màrtir, que pateix un martiri per fidelitat a la seva fe cristiana. Sant Llorenç, titular

¹³⁰⁸ El problema de la defensa de les imatges (el seu valor litúrgic i didàctic) va ressorgir necessàriament arrel dels inicis reformistes preconiliars auspiciats per Erasme a l'*Enchiridion militis christiani* (1503), manual de gran popularitat a Espanya. A un dels apartats de la Regla IV (DOLAN, J., *The essential Erasmus*, New York, 1964, p. 60), diu el següent: “Ahora bien, no pocos son dados a la veneración de los santos a través de elaboradas ceremonias. Algunos, por ejemplo, profesan profunda devoción por San Cristóbal. Siempre y cuando su estatua esté a la vista, le rezan a diario. ¿Por qué hacen esto? Porque desean ser salvaguardas de una muerte súbita y sin auxilio, ese mismo día”. No tardaren a sorgir detractors d'aquestes posicions protestants reiterant la posició gregoriana que subratllà que l'art sacre és la bíblia dels illetrats: Ambrogio Catarino (*De certa gloria invocatione ac veneratione sanctorum*, Lyon, 1542) i Conrado Bruno (*De imaginibus*, Augsburg, 1548). Insistiren en què l'enfocament visual complementa la Paraula així com la disposició decretada en el II Concili de Nicea (789) on es va definir la postura de l'Església en relació a la veneració de les imatges en contra dels iconoclastes: “Siguiendo el camino real, fieles al magisterio divinamente inspirado de nuestros Santos Padres y a la tradición de la Iglesia Católica, pues la reconocemos ser del Espíritu Santo que habita en ella, definimos con todo esmero y diligencia que lo mismo que la de la preciosa cruz, así hay que exhibir las venerables y santas imágenes, tanto las de colores como los mosaicos o de otras materias convenientes, en las Santas Iglesias de Dios, en los vasos y vestidos sagrados y en los muros y las tablas, en las casas y los caminos. A saber, tanto la imagen de Nuestro Señor Dios, Salvador y Jesucristo, como la de Nuestra Inmaculada Señora, la Santa Madre de Dios, y las de los honorables ángeles y de todos los santos y piadosos varones. Porque cuanto más se les contempla en una reproducción figurada, tanto más los que las miran se sienten estimulados al recuerdo y afición de los representados, a besarlas y rendirles homenaje de la veneración, aunque sin testificarle la adoración la cual compete sólo a la naturaleza divina (...)”. (Denz. Sch. 600 – 601; VAN DEN VEN, P., «La patristique et l'hagiographie au concile de Nicée de 787», *Byzantion*, vol. XXV – XXVII, 1955/57, p. 325 – 365); CACHEDA, R. M., “La figura del santo en la Contrarreforma. Una aproximación iconográfica”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XXV, Oviedo, 2004, p. 81; BARRIOCANAL, Y., *Arte y devoción. La estampa religiosa en el grabado barroco en Galicia*, Coruña, 1997; BURKE, P., *La cultura popular en la Europa moderna*, Madrid, 1991; PORTÚS, J. et al., *La estampa religiosa en la España del Antiguo Régimen*, Madrid, 1998; MARTÍNEZ-BURGOS, P., *Ídolos e Imágenes. La controversia del arte religioso en el siglo XVI español*, Valladolid, 1990.

de la parroquial de Selva, es representà sobre una graella, cremat al caliu esdevenint una de les escenes característiques d'un nou llenguatge barroca carregat de dramàtica¹³⁰⁹.

Els principis que inspiraren els decrets conciliaris foren en una doble direcció: per una banda, corregir els abusos de culte a les imatges, proscriuint les pintures ridícules i lascives; i per l'altra, reforçar el control del bisbe, sense l'aprovació del qual cap tema nou podia ser introduït als temples¹³¹⁰.

L'art s'havia convertit en una forma de doctrina i se separar definitivament de l'art profà¹³¹¹. L'Església féu l'art a la seva imatge¹³¹²: la importància dels preceptes de

¹³⁰⁹ Segons L. Réau (Vol. IV, p. 257), Sant Llorenç sol aparèixer vestit amb dalmàtica de diaca, amb el llibre dels Evangelis i una creu processional o una graella que ell mateix sosté per l'ansa. El tema del martiri de Sant Llorenç, nascut a Aragó prop d'Osca, aparegué a l'Edat Mitjana (capitell del claustre de Moissac o el timpà de la portada de la catedral de Gènova) i continuà segles posteriors (Tiziano i Luca Giordano). Martiritzat a Roma l'any 258, fou nomenat diaca pel papa Sixte II i cremat nu per orde de l'emperador Decio qui ordenà la seva posterior flagel·lació. El màrtir el desafia mentre es cremava: *Assasti unam partem, gira et aliam et manduca (Molt bé, ja m'has cremat per un costat, dona'm la volta i així podràs menjar-me a punt de cocció)*. Patró dels pobres entre els qui distribuï els tresors de l'Església, la seva festivitat es celebra el dia 10 d'agost (patró de Selva), dia en el qual es prohibia encendre foc a les cases. Respecte la seva iconografia, el Sant apareix jove i amb la cara descoberta, vesteix dalmàtica de diaca, porta a la mà el llibre dels Evangelis i una creu processional com a responsabilitat diaconal; malgrat l'instrument del seu martiri, la graella, sigui el més característic. Sis són les escenes representatives més freqüents: ordenació de diaca, entrega del papa dels tresors de l'Església, la caritat i la flagel·lació, la crema a la graella, l'enterrament i el pesatge de l'ànima ascendent al cel per dos àngels.

¹³¹⁰ Sobre l'autoritat dels bisbes per tal d'admetre nous usos de les imatges: "Per tal que tot això observat amb més fe, el Sant Sínode ha decretat que ningú té llicència per posar o fer col·locar cap imatge insòlita en cap lloc o església, ni tan sols amb qualsevol autorització que no hagi estat aprovada pel Bisbe. No es podran admetre nous miracles ni tampoc acceptar noves relíquies sense el reconeixement i l'aprovació del Bisbe, el qual, tan bon punt n'hagi sentit alguna notícia, convocats en consell els teòlegs i altres homes religiosos, resoldrà allò que hagi jutjat en conformitat amb la veritat i la pietat. En cas que s'hagi d'extirpar algun difícil abús dubtós o hi sorgís una més greu qüestió, el Bisbe abans de dirimir la controvèrsia, escoltarà el parer del Metropolità, i dels Bisbes de la seva província aplegats en Concili provincial; tanmateix, res de nou o d'inusitat fins llavors sigui establert a l'Església sense que hagi estat consultat abans S. S. el Romà Pontífex". *Canones et Decreta Sacrosancti Oecumenici Concilii Tridentini*, Roma, 1564.

¹³¹¹ "El obispo de Gante, Santiago Boonen, con anterioridad arzobispo de Malinas, mandó quemar todos los cuadros y destruir todas las esculturas que le parecían de pudor (p. 16). No es pues del todo correcto que la Contrarreforma condenó el genio del Renacimiento: se contentó con devolver la decencia al arte

Borromeu es fan més palesos en una època de reafirmació del control eclesiàstic sobre la producció artística.

La dignitat i magnificència en el culte diví, preocupacions fonamentals pel bisbe Vic, evidencien el seu coneixement de les *Instrucciones de la fábrica y ajuar eclesiásticos* (1577)¹³¹³ de Sant Carles Borromeu (1538–1584) i del *Discorso intorno alle imagini sacre e profane* (1582)¹³¹⁴ del cardenal i canonista G. Paleotti (1522–1597).

religioso (p. 18). El arte que ahora defiende la Iglesia es un arte severo, concentrado, en el qua nada es inútil, en el qua nada distrae la atención del cristiano que medita sobre los misterios de la Salvación. Todo lo que no sirva a este fin debe ser alejado, ya que es la grandeza del Evangelio lo que debe emocionarnos, no la belleza de la Naturaleza (p. 19)”. MÂLE, É., *El arte religioso de la Contrarreforma*, Madrid, 2001.

¹³¹² A Espanya, l'art estava tan vinculat a l'Església que inclòs molts membres d'Ella eren artistes: José Miñana, Agustí Leonardo, Fra Adriano i Fra Juan de la Miseria, etc. S'havien format en el magisteri de l'Església, en els sermons, en els retirs espirituals, en els llibres piadosos; estaven en harmonia perfecte amb el pensament religiós del seu temps, fidels intèrprets a l'esperit del catolicisme contrareformista. Tot allò que el Protestantisme va atacar (el culte a la Verge, la primacia de Sant Pere, la Fe en els Sagraments, la virtut de les oracions pels morts, l'eficàcia de les obres, la intervenció dels sants, la veneració de les imatges i les relíquies) fou defensat per l'art posttridentí, aliat de l'Església.

¹³¹³ REYES, B., *Carlos Borromeo. Instrucciones de la fábrica y del ajuar eclesiásticos* (1577), México, 1985. Segons P. Barochi és el tractat que tingué més influència arreu d'Europa malgrat l'edició sorgí dels concilis provincials milanesos de 1565 i 1576, respectivament (entremig cal citar els tractats de Nicolas Sanders *De typica et honoraria sacrarum imaginum adoratione*, 1569; i Onofrio Panvicino *De praecipuis urbis Romae sanctioribusque, basilicis, quas septem ecclesias vulgo vocant liber*, Roma, 1570). La necessitat de proporcionar preceptes que fossin guia segura per als artistes i membres del clero féu que el liturgista milanès i secretari de Borromeu, Pietro Galesino juntament amb el prelat Ludovico Moneta, iniciessin la redacció. La primera intenció fou localista i no extra provincial. No obstant, quatre anys després de la seva mort, el cardenal Orsini (papa Benet XIII) el considerà viable i eficient per a la seva exportació fora de Milà BAROCHI, P., *Tratatti d'arte del Cinquecento*, vol. V, Bari, 1962.

¹³¹⁴ DELLA TORRE, S. (dir.), *Discorso intorno alla imagini sacre et profane* (Bologna, 1582), trascrizione in italiano moderno a cura di Gianfranco Freguglia, Città del Vaticano, 2002. Al proemi (p. 2) del seu tractat, el cardenal Paleotti manifesta clarament la seva intencionalitat: “Després de moltes coses útils dels Santíssims Decrets del Sacre Concili tridentí per introduir en el món de la disciplina del cristià i per restituir-la a l'antiga dignitat, una ha estat entorn de la matèria de les imatges”. Més encavant establirà algunes disposicions per a pintors i escultors (p. 5): “Els qui han de començar a aprendre bé són els escultors i pintors com podran. Amb l'art, ells delectaran més que els mals de l'ànima cristiana (...) Són inicialment uns advertiments a qui llegirà el present discurs”. Paleotti s'adreça no tant als artífexs que les han creat sinó més aviat als patrons que encomanen les obres, principals agents de la seva voluntat.

L'obra de C. Borromeu ha tingut poca repercussió artística fora de l'àmbit eclesiàstic i tan sols recentment ha estat valorada per la historiografia com A. Blunt¹³¹⁵, R. Witkower¹³¹⁶ i Battisti¹³¹⁷. Ells han establert la importància del tractat per ser l'únic que aplicà els preceptes tridentins en el camp de l'arquitectura sacra¹³¹⁸.

Recordem que el decret tridentí referent a les imatges sacres (sessió XXV, 3 de desembre de 1563, vint – i – un anys després de la seva inauguració) no es pot desvincular d'altres punts intrínsecs a l'art religiós: reafirmació en l'existència del Purgatori, invocació i veneració de les relíquies dels sants, reforma monàstica i, finalment, les indulgències i la recomanació del pontífex en publicar el missal, el

Per aquest motiu estableix una definició d'imatge (p. 8): “Per imatge nosaltres prenem tota figura material producte de l'art, anomenada el disseny i aplicada a una altra forma per a igualar-la (...) El disseny es farà amb línia pura o amb un sol color o amb més, amb un cisell, amb un altre instrument de relleu o amb un plànol o amb qualsevol material d'or, argent, marbre, llenya, fusta, terra, estuc o un altre material paregut (...)”. Per ell, una imatge sacra ho és “perquè ha estat encarregada per Déu” (p. 62). El capítol XXI (Llibre I, p. 66–67) està plenament dedicat a l'ofici i finalitat del pintor cristià qui, a semblança de l'orador, està enfocada la seva tasca a persuadir al poble “i colpir-ho amb la pintura per a comprendre algunes coses de la religió. El fi de l'artista és crear una pintura que sigui apte per a la finalitat, que és que la imatge sacre sigui favorable. Ha de moure els homes a la digna obediència i model de Déu”. Tota una declaració d'intencions respecte les belles arts sota la mirada dels preceptes tridentins (p. 74): “La pintura fa el mateix servei que els llibres. Si es predica el misteri de la Passió o la vida d'un sant, per què no serà permès igualment poder – la presentar amb figura? Si escoltem l'oració de la Passió, per què no la podem mirar?”.

¹³¹⁵ BLUNT, A., *Artistic theory in Italy (1450 – 1600)*, Oxford, 1940.

¹³¹⁶ WITKOWER, R., *Arte y arquitectura en Italia (1600 – 1750)*, Madrid, 2007.

¹³¹⁷ BATTISTI, E., *Renacimiento y barroco*, Madrid, 1990.

¹³¹⁸ La revitalització de les arts a Milà va ser fruit de la família Borromeu: Carles (1538–1584) i el seu nebot Frederic (1564 – 1631), tots dos bisbes i cardenals (recordem que l'oncle de sant Carles fou el cardenal Angelo de Médicis elevat al pontificat sota el nom de Pius IV). Convençuts de la necessitat d'aplicar e interpretar els decrets tridentins a través de guies pel clero i artistes, el seu afany va ser el de tornar instaurar en el marc dels cànons eclesiàstics vigents a l'època, l'autoritat de l'Església sobre temes formals i iconogràfics. Mentre Carles subratllà la forma pragmàtica en què l'arquitectura sacra havia d'adequar-se a les necessitats litúrgiques, Frederic dedicà tot el seu interès a la pintura en el tractat titulat *De pictura sacra libri duo* (1624). Sant Carles Borromeu l'any 1565 recomanà aquesta disposició en el marc del Concili Provincial I: “La insolencia de los sepulcros de nuestro tiempo (...) en las iglesias están en un lugar excelso y adornado (...) de modo que ya no parecen templos divinos, sino campamentos bélicos”. *Actas Mediolanenses*, II, cf. *Instructiones*, nota 86.

breviari, el catecisme i l'índex de llibres prohibits. En aquest escenari sorgeixen dos conceptes de vital importància per al desenvolupament de l'art posttridentí: el decor¹³¹⁹ i la decència¹³²⁰.

No fou la intenció del concili elaborar guies detallades per seguir noves pautes formals i iconogràfiques.

Ara bé, la responsabilitat d'amputar del repertori visual aquells temes considerats perillosos, a més d'establir els preceptes per a reafirmar els temes de cabdal importància; va recaure en tractadistes d'art sacre¹³²¹.

L'art religiós fou utilitzat per l'Església per a cuidar la catequesi dels fidels; assenyalar el valor concedit a les imatges com ajuda per a l'oració personal.

Avui, segles després de la celebració del concili de Trento, podem afirmar l'enorme importància que tingué pel futur de l'Església Catòlica¹³²².

¹³¹⁹ Aplicació d'una iconografia tradicionalment avalada per a la identificació clara de les imatges i les escenes historiades, sense intromissió d'aspectes superflus; a més d'un rigor estricte en el tractament de diversos temes en relació a la seva localització dins l'espai sacre.

¹³²⁰ Eliminació de tot vestigi profà, és a dir, totes les reminiscències de l'art grecoromà que poguessin incidir no tan sols en falses interpretacions sinó en transgressions conscients i subconscients per part de l'espectador.

¹³²¹ Els concilis provincials posttridentins instituïren un sistema coherent de legislació eclesiàstica en el món catòlic.

¹³²² També hem d'advertir com el concili de Trento no va formular pautes concretes i excessivament rígides de com havia de ser l'art religiós i la iconografia a desenvolupar. Tot just el contrari, dictà unes normes generals per evitar una desviació de la fe i incidir en una interpretació errònia d'allò representat. Mai imposà de forma taxativa com s'havien de representar els temes en el seu aspecte en concret. Vegeu més àmpliament JEDIN, H. et al., *Il concilio di Trento come corcvia della politica europea*, Bologna, 1979; COPPOLA, G. (ed.), *La conta delle anime. Popolazioni e registri parrochiali*, Bologna, 1987; PRODI, P. (ed.), *Il concilio di Trento e il moderno*, Bologna, 1996; NUBOLA, C., *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa de Europa (XV – XVIII secolo)*, Bologna, 1999; CATTO, M., *La direzione spirituale tra medioevo ed età moderna*, Bologna, 2004; MARCOS, A., "Religión perdicada y religión vivida. Constituciones sinodales y visitas pastorales: ¿Un elemento de contraste?", *La religiosidad popular*, vol. II, Barcelona, 1989, p. 46–56; BONORA, E., *Giudicare i vescovi. La definizione dei potere nella chiesa postridentina*, Roma, 2007.

El moment per aquest canvi, previsible i necessari, va tenir un aliat fonamental en la nova mentalitat humanística de prelats com Joan Vic i Manrique.

El valencià fou fidel testimoni d'un prelat consirós en l'honor del culte litúrgic, en plena sintonia amb el barroc de la Contrareforma: l'art es va convertir en una poderosa arma propagandística de la reforma catòlica. Fou la pastoral del bisbe Vic la que va acabar definint la línia d'actuació per a la implantació dels principis conciliaris.

Per aquest motiu, Vic i Manrique, coneixedor directe dels grans canvis socials i religiosos de l'època posttridentina fou el vertader promotor de la instauració de la doctrina conciliar, especialment, en l'aplicació de les visites pastorals i el control del clero.

La conservació del patrimoni eclesiàstic va ser un dels aspectes claus de preocupació per part dels bisbes posttridentins.

Aquesta va ser la seva línia observada en els sínodes, provisions i decrets de visita que atenen de manera molt acurada a la supervisió de les rendes i ingressos, com també, un grau de compliment màxim a les obres pies i llegats testamentaris. Per això es va crear la figura del procurador d'obres pies i dels pobres de Crist que va recaure en el prevere i beneficiat de la parròquia de santa Eulàlia de Ciutat de Mallorca, Antoni Gelabert.¹³²³

¹³²³ ASV, *Archivum Sacrae Congregationis Concilii, Documenta Maioricensia, Visita ad limina*, 1590, f.140r. En aquest informe presentat a la Congregació del Concili, Vic i Manrique dóna a conèixer la figura del procurador, la seva labor al respecte i el nomenament de procurador d'obres pies. PONS, G., *op. cit.*, p. 252. ARM, *Notaris 5032*, f. 106v. 1604, enero 27. *Antonio Gelabert presbitero de Santa Eulalia y beneficiado de dicha iglesia, fue procurador de los pobres y obras pias por nombramiento del obispo Vich y Manrique y de la curia de Mallorca el 16 de noviembre de 1594. Transfiere la propiedad de una pensión de 27 libras y 5 sueldos censales al prebistero Salvador Cladera procurador mayor de la cofradía de san Pedro y san Bernardo.*

2.8. La visita pastoral de 1578

Les actes de visites pastorals són molt més que uns simples testimonis de tipus administratiu i burocràtic¹³²⁴.

Els seus redactors no se limitaven tant sols a testimoniar la situació i l'estat dels monuments i dels objectes litúrgics, sinó que a més, al final, afegien una sèrie de manaments que s'havien de complir estrictament¹³²⁵.

Amb aquesta inspecció els bisbes promovien el culte cristià, reprimien el desordre, controlaven la bona gestió del patrimoni eclesiàstic i apellaven al funcionament eficaç de la vida pastoral¹³²⁶.

¹³²⁴ Segons M. Venard les actes de visita pastoral tenen diferents tres angles d'interès: la història religiosa, l'artística i l'econòmica. VENARD, M., "Le visite pastorali francesi dal XVI al XVIII secolo", *Le visite pastorali. Analisi di una fonte*, Bologna, 1985, p. 13–55. A més, segons D. Julia, atenen no tan sols a la informació administrativa sinó a la conservació ordenada i registrada dels llocs visitats facilitant-ne la recerca. JULIA, D., «La reforme post – tridentine en France d'après les procès – verbaux de les visites pastorales : ordres et résistances», *La società religiosa nell'età moderna*, Napoli, 1973, p. 311–397. Per la seva banda A. Turchini afirma que la visita pastoral constitueix la font més segura i homogènia per l'estudi de la pràctica religiosa, en tant que transcriu gestos i pràctiques. TURCHINI, A., *Clero e fideli a Rimini in età post-tridentina*, Roma, 1978.

¹³²⁵ Entre les provisions del visitador i l'expedició posterior de documents, cal advertir els tipus de manaments dins la terminologia jurídica i diplomàtica de l'època. Veiem uns exemples que es repeteixen a les visites pastorals del bisbe Vic com a la resta de diòcesis espanyoles: *defectus* (observats sobretot a llibres litúrgics, la majoria mal corregits, sense il·luminar i desenquadernats), *ex acto penale* (a un beneficiat se li exigeix una quantitat de diners per no haver complit el manament de la visita anterior), *remissio pene* (a un beneficiat que estava absent se li manava que presentés tots els documents i quan ho feia, *dominus vicarius remisit penam*), *cartellum* (per acusar als patrons d'un benefici que ho tenen desatès o que està vacant, s'acompanya de la frase *fiat cartellum*), *citatio* (que es presentin els qui han dotat de llàntia un altar), *condempnatio* (la condemna sempre porta el pagament d'una pena en diners, per causa de concubinat, absència de benefici; s'acompanya amb la frase *et fecit littera quod solvat*), *littera* (a un beneficiat per a que mostri els documents), *mandatum* (contempla una pena en diners i un plaç determinat per complir-ho), *mandatum penale* (el beneficiat havia de mostrar els documents, per a que es faci una *littera excomunionis* al notari si no les expedeix amb celeritat), *prorogatio* (per als manaments com per les provisions que havien de complir-se en un plaç fitxo), *provisio* (per a que els feligresos de la parròquia contribueixin a l'adequació d'un retaule).

La visita pastoral posttridentina fou un dels instruments de govern a través del qual l'Església es feia present dins l'estructura de la vida religiosa de la parròquia, cercant de percebre “el grau de conformitat o disconformitat”¹³²⁷.

El concili de Trento determinà l'obligació del bisbe a realitzar la visita pastoral¹³²⁸ i és en aquest sentit que sant Carles Borromeu, en el concili provincial de Milà de 1565, fixà com s'havia de dur a terme: “La visita deve essere compiuta con ordine; prima le parrocchie della città e poi quelle foresi; prima la cattedrale e poi le altre parrocchie cittadine. In seguito le confraternite, i seminari, le associazioni; gli ospedali e gli altri loughi pii. Vi è poi l'attenta e precisa investigazione sullo stato della chiesa, delle suppellettili, dei paramenti, della biancheria, delle reliquie, della pulizia, dei sepolcri, del cimitero, delle capelle monori e per fino dell'archivio. (...). Di grande importanza è l'inventario dei beni sia della chiesa che dei benefici capitolari o parrochiali o annessi a qualche beneficio; e poi l'inventario dei beni delle capellanie, delle confraternite, degli ospedali e di qua si asi altro luogo pio”¹³²⁹.

¹³²⁶ FIORANI, L., “Le visite apostoliche del cinque – seicento e la società religiosa romana”, *Ricerche per la storia religiosa di Roma*, vol. IV, Roma, 1980, p. 53–148.

¹³²⁷ JEDIN, H., *Il tipo ideale di vescovo secondo la Riforma Cattolica*, Brescia, 1950, p. 61.

¹³²⁸ “Il concilio di Trento nella sessione XXIV del novembre de 1563 prescisse ai vescovi l'obbligo di visitare personalmente le parrocchie delle propria diocesi al fine di debellare le eresie e di stabilire una dottrina pura ed ortodossa, di conservare i buoni costumi e di correggere i cattivi di stimolare con esortazioni ed ammonizioni il popolo alla regione, alla pace e alla purezza della vita. I vescovi zelanti, consapevoli della importanza della visita pastorale per la rinnovazione religiosa delle proprie diocesi, si impegnarono senza indugio per attuare la disposizione tridentina. Di questa attività rimangono negli archivi delle curie vescovili i verbali che costituiscono fonti preziose per conoscere le condizioni morali e religiose (ad anche sociali, economiche, artistiche) delle diocesi e per verificare la effettiva incidenza dei decreti conciliari nella vita dei popolo”. Bendiscioli, M. et al., *Riforma cattolica. Antologia di documenti*, vol. II, Roma, 1963, p. 193–194. Per ampliar sobre aquest aspecte vegeu SAUZET, R., *Les visites pastorales dans le diocèse de Chartres pendant la première moitié du XVII e siècle. Essai de sociologie religieuse*, Roma, 1975 ; *Contre – réforme et réforme catholique en Bas – Languedoc le diocèse de Nîmes au XVII e siècle*, Paris, 1979.

¹³²⁹ PALESTRA, A., “La legislazione del cardinale C. Borromeo per gli archivi ecclesiastici della provincia metropolitana milanese”, *Paleographica diplomatica et archivistica. Studi in onore di G. Battelli*, vol. II, Roma, 1979, p. 593 – 616; “Le visite pastorali di San Carlo”, *Ambrosius*, vol. XLII, Roma, 1966, p. 48 – 49; CATANEO, C., “Il primo concilio provinciale milanese (1565)”, *Il concilio di*

Les visites a la parròquia de Selva a l'època moderna esdevenien una poderosa arma de confessionalització. L'objectiu de Vic fou polièdric: la instauració d'un nou ordre social (amb l'Església i l'Estat a dalt de tot), l'establiment d'una religió homogènia i unitària, el control sobre la població i el coneixement del territori mallorquí i menorquí.

Dos han estat els bisbes de Mallorca que han visitat Selva en el segle XVI. Diego de Arnedo (1562 - 1572) portà a terme cinc visites pastorals a la parròquia de Selva:

Mons. Diego de Arnedo / Parròquia de Selva¹³³⁰

Data	Orde de visita pastoral a Selva
24/09/1563 ¹³³¹	Primera visita (personalment)
19/01/1565 ¹³³²	Segona visita (Dr. Llorenç Foncilles)
14/09/1568 ¹³³³	Tercera visita (Dr. Llorenç Foncilles)
03/09/1570 ¹³³⁴	Quarta visita (Dr. Llorenç Foncilles)

Trento e la riforma tridentina, v. I, Roma, 1965, p. 215–275. No oblidem però els tractadistes del Cinc-cents com el del jesuïta P. Lucio Croci i les *Instructio visitationis dioecesium* (1563) en les que es plantejava un esquema de visita dividit en dues parts: una primera dedicada als sacerdots (*tam simplices quam parochos et circa cura illorum*) i la segona fent referència a l'església (edificis, aixovar sacre, etc.). Trenta anys després L. Antonio Resta publicà el seu tractat de més incidència canonista (no oblidem que el 1583 el papa Gregori XIII havia dictat les normes de visita pastoral recollides en el Breu *Cupientes ad animarum salutem*) titulat *Directorium visitatorum ac visitantium cum praxi et frmula generalis visitationis omnium et quaramcumque ecclesiarum monastrium, regularium, monialium, priorum locorum et personarum*, Roma, 1593.

¹³³⁰ Conservades les originals a l'Arxiu Diocesà de Mallorca (ADM), es poden llegir íntegrament transcrites a l'estudi de PÉREZ, Ll., *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)*, vol. I - II, Palma de Mallorca, 1963 - 1969, p. 454-476.

¹³³¹ PÉREZ, Ll., *op. cit.*, p. 454-459.

¹³³² PÉREZ, Ll., *op. cit.*, p. 459-463.

¹³³³ PÉREZ, Ll., *op. cit.*, p.463-468.

¹³³⁴ PÉREZ, Ll., *op. cit.*, p. 468-472.

18/05/1572 ¹³³⁵	Cinquena visita (Dr. Llorenç Foncilles)
----------------------------	---

Fruit de la tradició i la inèrcia medieval, durant la segona meitat del segle XVI a Mallorca i moltes dècades després de l'acabament del Concili de Trento (1545-1563), es continuen practicant les visites pastorals centrades en els comportaments irregulars dels parroquians: *Item ordinavit quod prebiteri dicte ecclesie teneantur rectori seu vicario ipsius ecclesie papaere dum alicui iniungit quatenus se pro epistola induat et seu evangelio sub pena quod pro illa die a distributionibus privetur*¹³³⁶.

Les tasques pastorals del bisbe Vic van ser diverses i anaren des de la realització de visites a les diferents esglésies de la diòcesi, on comprovà l'adequació dels temples a les funcions religioses que tenia encomanades; fins a la correcta administració de llibres sacramentals i les rendes del clergat parroquial.

Durant la seva prelatura visità la parròquia de Selva en quatre ocasions:

Mons. Joan Vic i Manrique / Parròquia de Selva (1578-1599)

Data	Orde de visita pastoral a Selva
30/10/1578 ¹³³⁷	Primera visita (personalment Bisbe Vic), secretari (Antoni Joan Pasqual)
02/10/1586 ¹³³⁸	Segona visita (personalment Bisbe Vic), secretaris (Antoni Joan Pasqual i Gabriel Torelló)
25/09/1591 ¹³³⁹	Tercera visita (Joan Torrens, visitador)

¹³³⁵ PÉREZ, Ll., *op. cit.*, p. 472-476.

¹³³⁶ PÉREZ, Ll., *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)*, vol. II, Palma de Mallorca, 1963 -1969, p. 457. (Parròquia de Selva).

¹³³⁷ ADM, *Visites pastorals Vic i Manrique, registre IV, 1575-1578*, f. 264r - 270v.

¹³³⁸ ADM, *Visites pastorals Vic i Manrique, registre V, 1586-1589*, f. 59r-63v.

	general), secretari (Antoni Joan Pasqual)
19/10/1599 ¹³⁴⁰	Quarta visita (Jeroni Agustí Morlà, visitador general), secretari (Antoni Joan Pasqual)

Abans de començar la *visitatio rerum* pròpiament dita, hem de tenir molt en compte el ritus d'acollida i la cerimònia amb la qual es rep, personalment (*quum personaliter adesset in villa de Selva*¹³⁴¹) el bisbe de Mallorca Vic i Manrique quan arriba a Selva, el dijous 30 de d'octubre de 1578: *Die jovis XXX mensis octobris Anno a natus Domini M D LXXVIII*¹³⁴².

El bisbe era rebut en processó al costat de la rectoria pels clergues de la parròquia, el rector Llorenç Mulet¹³⁴³, els beneficiats i altres, al costat de les autoritats civils de la vila (el Batlle reial i els jurats): *visitationem faciendam acupiando eum tamque propium pastorem processione a porta domis rectorie (...)*¹³⁴⁴.

Les campanes varen repicar com a senyal alegre i calorós de benvinguda al bisbe Vic, a més també de ser un signe sonor per acudir-hi tots els habitants de Selva: (...) *cum campanarium tintinatu vulgo repicar in signum letitie fastis (...)*¹³⁴⁵. A continuació es varen dirigir a l'interior del temple per llegir l'edicte de visita i celebrar la missa: (...) *lectis edictus per acta que missa de spiritu sancto cepit dictam visitatione (...)*¹³⁴⁶.

¹³³⁹ ADM, *Visites pastorals Vic i Manrique, registre VII, 1591*, f. 29r-35v.

¹³⁴⁰ ADM, *Visites pastorals Vic i Manrique, registre XII, 1599*, f. 60r-67v.

¹³⁴¹ ADM, *Visita pastoral Vic i Manrique, registre IV, 1575-1578*, f. 264r.

¹³⁴² ADM, *ibídem*, f. 264r.

¹³⁴³ ADM, *ibídem*, f. 266r.

¹³⁴⁴ ADM, *ibídem*, f. 264r.

¹³⁴⁵ ADM, *ibídem*, f. 264r.

¹³⁴⁶ ADM, *ibídem*, f. 264r. El març de 1547 començaren a estudiar-se les proposicions al voltant de l'eucaristia que eren sospitoses d'heretgia. El decret sobre el sagrament de l'eucaristia (sessió XIII, 11 d'octubre de 1551) cita en repetides vegades l'Esperit Sant en el seu proemi: "El sacrosanto, ecuménico y universal Concilio de Trento (...) si bien, no sin peculiar dirección y gobierno del Espíritu Santo, se juntó con el fin de exponer la verdadera y antigua doctrina de la fe y los sacramentos y poner remedio a todas

L'església parroquial és, sens dubte, l'edifici més important, el centre religiós de la vil·la de Selva i, com a tal, mereix una especial consideració.

L'any 1248 consta l'existència d'un edifici parroquial a Selva, mitjançant la butlla papal que Innocenci IV, dia 14 d'abril, promulgà per posar sota la seva protecció i la de Sant Pere: entre les quals esmentà la parròquia de Sant Llorenç de Selva (*Sancti Laurenti de Silver*)¹³⁴⁷. Del primer temple, del qual no conservem cap notícia, va ser ampliat el 1301 (primera pedra dia 23 de maig) i actualment conserva tan sols la façana principal de marès d'estil gòtic amb reminiscències romàniques¹³⁴⁸.

Com veurem a continuació, de les visites pastorals del segle XVI hom dedueix que la nova església parroquial tenia cinc capelles a cada costat. Vegem:

Altar major

Evangelí	Epístola
Nostra Senyora de l'Assumpció	El Nom de Jesús
Sant Joaquim	Sagrada Família

las herejías y a otros gravísimos males que ahora agitan a la Iglesia de Dios (...) Así pues, el mismo sacrosanto Concilio, al enseñar la sana y sincera doctrina acerca de este venerable y divino sacramento de la Eucaristía que siempre mantuvo y hasta el fin de los siglos conservará la Iglesia Católica, enseñada por el mismo Jesucristo Señor y amaestrada por el Espíritu Santo que de día a día les inspira toda la verdad [cf. *Jn* 14, 26]. La doctrina i els canons sobre el sacrifici de missa (sessió XXII, 17 de setembre de 1562) estableixen les cerimònies en el sacrifici de la missa (cap. V): “Y como la naturaleza humana es tal que sin los apoyos externos no puede fácilmente levantarse a la meditación de las cosas divinas, por eso la piadosa madre Iglesia instituyó determinados ritos, como, por ejemplo, que unos pasos se pronuncien en la misa en voz baja [*can.* 9], y otros en voz algo más elevada; e igualmente empleó ceremonias [*can.* 7], como místicas bendiciones, luces, inciensos, vestiduras y muchas otras cosas a este tenor, tomadas de la disciplina y tradición apostólica, con el fin de encarecer la majestad de tan grande sacrificio y excitar las mentes de los fieles, por estos signos visibles de la religión y piedad, a la contemplación de las altísimas realidades que en este sacrificio están ocultas”.

¹³⁴⁷ ACM, *Pergamins*, núm. 13456; LLOMPART, G. et al., *Commemoració del 750è aniversari de la Butlla del papa Innocenci IV (1248 – 1998)*, Palma, 1999.

¹³⁴⁸ ALBERTÍ, J. et al., *Història de Selva (1229–1600)*, Selva, 2003, p. 187.

Sant Domingo Soliano	Trona portàtil de fusta Sant Crist
Trona de pedra Sant Pere (sufragada per la família Callar)	Les Ànimes del Purgatori
Nostra Senyora del Roser ¹³⁴⁹	Sant Francesc Xavier Portal segon i escala del cor

Si ens atenem a la historiografia, trobarem llacunes respecte la descripció historicoartística de l'església de Selva.

Tan sols, J. de Berard i J. M. Bover¹³⁵⁰ feren breus ressenyes del conjunt monumental; J. Binimelis coetani en temps del bisbe Vic l'any 1595 traçà els aspectes humans i agrícoles sense fer cap incís a qüestions artístiques¹³⁵¹.

¹³⁴⁹ Aquesta capella es consagrà l'any 1570.

¹³⁵⁰ BOVER, J. M., *Historia general del Reino de Mallorca escrita por los cronistas Juan Dameto, Vicente Mut y Gerónimo Alemany*, Palma, 1840 – 1841, p. 60. Vegem la descripció: “La iglesia parroquial está edificada en el puche. La villa está dividida entres partes que llaman los habitantes Puche, Camerata y Valella. La escalinata está fechada en el año 1639. El coro lleva una inscripción de 1545 y el púlpito es antiquísimo como el de la Catedral. En la sacristía hay una tabla antigua de la Virgen del Rosario, obra del siglo XIV. El retablo de la capilla de las almas es antiquísimo”.

¹³⁵¹ BINIMELIS, J., *Historia general del Reino de Mallorca dirigida a los jurados del mismo Reino el año 1595*, vol. IV, Palma, 1927, p. 169–170. Fent referència a Selva: “De la villa y parroquia de Selva y su término, su principal cosecha es el aceite y suele coger ochenta mil cuartanes, de trigo seis mil cuarteras, de cebada dos mil trescientas y de avena mil quinientas. Su gente de armas pasa de cuatrocientos setenta y dos hombres que con las de comunión pasan de mil tres cientos cincuenta y con la gente inútil llegaran a mil tres cientos sesenta almas; tiene ganados de ovejuno de tres mil quinientas cabezas, machos y mulas dos cientos setenta, bueyes y vacas cien, y cerdos tres cientos sesenta. Tiene Selva algunas aguas manantiales”.

Jeroni Boix de Berard descrigué, dos – cents anys després, el seu pas per la parròquia de Sant Llorenç destacant, inicialment, la seva situació topogràfica: “Solamente forma delante de la iglesia una porción de plaza que le da algún lustre y desde ella, se sube a continuación de gradas ochavadas en número de diez y luego suben hasta doce (...) La iglesia está en lo más alto del terreno y es muy antigua”¹³⁵².

Exteriorment ressaltà el campanar “gòtic de tres ventanas sin torre” i a l’interior “en las capillas hay pilares áticos, todo viejo y sin distinguirse números del año de su construcción, que no dudo fue primitiva”¹³⁵³.

La narració de com Berard descobrí l’estat dels béns mobles a l’interior del temple l’any 1789 és minuciosa per la qual cosa ho especificarem a mesura que expliquem el recorregut de la visita pastoral que ens ocupa.

Reprenent la visita, es segueix pel Santíssim Sagrament, el sagrari o tabernacle i *invenit ilud bene, honeste ac ornate estare*¹³⁵⁴. El sagrari és un dels elements més importants del temple catòlic, on s’hi reserva el sagrament de la sagrada eucaristia. El concili de Trento va fer un notable esforç per potenciar el sentit del Santíssim Sagrament¹³⁵⁵.

Seguidament, *ex inde accedit ad fontes baptismales in tuo altare subtus scalam choris*¹³⁵⁶, ja que el més habitual era trobar el baptisteri dins una capella lateral de l’església, pròxim a la porta principal, per no permetre’s l’entrada als no batejats. En el

¹³⁵² BERARD, J. de, *Viaje a las villas de Mallorca (1789)*, Palma, 1983, p. 278.

¹³⁵³ BERARD, J. de, *op. cit.*, p. 279.

¹³⁵⁴ ADM, *ibídem*, f. 264r.

¹³⁵⁵ SECT., *Sacrosanto y Ecuménico Concilio de Trento*, Librería de CH. Bouret, París - Méjico, 1893. Sesión XIII, *Decreto sobre el Santísimo Sacramento de la Eucaristía* (p. 122-123); Capítulo IV: *Que se debe reservar el sacramento de la sagrada Eucaristía, y llevar a los enfermos* (p. 129-130). “La costumbre de reservar en el sagrario la santa Eucaristía es tan antigua que la conoció ya el siglo del Concilio de Nicea. Además, que la misma sagrada Eucaristía sea llevada a los enfermos, y sea diligentemente conservada en las iglesias para este uso, aparte ser cosa que se dice con la suma equidad y razón, se halla también mandado en muchos Concilios y ha sido guardado por vetustísima costumbre de la Iglesia católica. Por lo cual este santo Concilio establece que se mantenga absolutamente este saludable y necesaria costumbre [can. VII]”.

¹³⁵⁶ ADM, *ibídem*, f. 264r.

cas de la parroquial de Selva es trobava a la primera capella de la dreta entrant pel portal major, actualment l'espai on s'hi custodia el retaule de sant Antoni.

*Adveniente ante die veneris XXXI mensis*¹³⁵⁷ continuà la visita per part del bisbe Vic que anà a la sagristia on s'hi guardaven els calces i les relíquies *et vidit bene manere (...)* *item ordinavit que fiat cloqueat argentem pro cymba intra duos meses sub pena XXX Ll*¹³⁵⁸.

El culte a les relíquies està lligat al culte als sants “cuya memoria celebramos en la tierra”¹³⁵⁹. Segons J. E. Pasamar “Los santos están considerados como instrumentos especialmente favorecidos por la gracia divina (...) y, a partir de Trento, se procedió de una forma más rigurosa sobre el culto a las reliquias exigiéndose varias condiciones: asegurar su autenticidad expidiendo las llamadas auténticas; rendir culto al santo y no a sus restos humanos o materiales, rechazar el valor idolátrico y supersticioso; y finalmente, utilizarlas sin ánimo de lucro ni comercial”¹³⁶⁰.

No oblidem que la possessió de relíquies originà parcel·les de poder entre les comunitats i les esglésies locals, motivant el prestigi de llocs, per convertir-se conseqüentment, en centres de vertadera atracció religiosa.

¹³⁵⁷ ADM, *ibídem*, f. 264r.

¹³⁵⁸ ADM, *ibídem*, f. 264r. Decret sobre la petició de la concessió del calze (sessió XXII, 17 de setembre de 1562): “El mismo sacrosanto Concilio en la precedente sesión se había reservado examinar y definir, en otro momento, cuando se presentara la ocasión, dos artículos propuestos en otra circunstancia (...) Si las razones que han llevado la santa Iglesia católica a dar la comunión a los laicos y también a los sacerdotes no celebrantes bajo la sola especie del pan debe ser mantenidas de tal modo que el uso del cáliz no sea permitido a nadie por motivo alguno; y si el uso del cáliz, por razones justas y conformes a la caridad cristiana, debe ser concedido a un país o reino, ello debe ser concedido bajo ciertas condiciones y cuáles deben ser”.

¹³⁵⁹ Sessió XXII, 17 de setembre de 1562 (Missa en honor als sants): “Y si bien es cierto que la Iglesia a veces acostumbra a celebrar algunas misas en honor y memoria de los santos; sin embargo, no enseña que a ellos se ofrezca el sacrificio, sino a Dios sólo que los ha coronado [*can.* 5]. De ahí que tampoco el sacerdote suele decir: Te ofrezco a ti el sacrificio, Pedro y Pablo, sino que dando gracias a Dios por las victorias de ellos, implora su patrocinio, para que aquellos se dignen interceder por nosotros en el cielo, cuya memoria celebramos en la tierra”.

¹³⁶⁰ PASAMAR, J. E., “El culto a las reliquias”, *Memorie Ecclesiae*, vol. XXI, Oviedo, 2000, p. 97–108.

En l'apartat dedicat a l'altar (*alta res* o cosa elevada)¹³⁶¹, lloc on es celebra la missa, Vic trobà a faltar en el retaule la figura de santa Bàrbara i ordenà, amb criteri de visibilitat, que *intra sex menses distu altare suo retabulo*¹³⁶² sia retirat a la paret sota pena de deu lliures. Igualment, ordenà renovar la creu del crucifix *in dicto altaris existentis renovetur*¹³⁶³.

Aquesta visita de 1578 ens mostra un altar amb tots els ornaments indispensables per a les funcions eucarístiques; no obstant el bisbe manarà, pel fet que no s'ha tingut cura de la seva conservació, *pro dicti altaris decenti ornatu ordinavit que intra sex menses ematur tapetur ibi sub pena V Ll*¹³⁶⁴.

Segueix la visita amb la inspecció de l'altar de la Verge Maria de l'Assumpció on el retaule i la figura s'han de reformar amb la intervenció del màxim responsable de la parròquia i la universitat de la vila: (...) *Rnd. Rectoris et homo juratorum et petium illis magis necesaris dicta altaris et ecclesie applicetur*¹³⁶⁵.

Com ja hem dit durant el nostre discurs, el Concili de Trento reaccionà contra els abusos, desautoritzant llegendes, falses relíquies i tot tipus de pràctiques supersticioses¹³⁶⁶. En paral·lel al desenvolupament dogmàtic, teològic i devocional conciliar sorgiran noves advocacions, com per exemple la de la Immaculada Concepció i l'Assumpció de la Verge¹³⁶⁷.

¹³⁶¹ Berard l'any 1789 ho descrigué amb la següent literatura (p. 279): "El altar mayor está dispuesto con tan sólo gradas y la iglesia seguida sin presbiterio, a lo antiguo. Se ve su altar de tres órdenes de arquitectura corintia, con ocho columnas buenas y arregladas con las imágenes de bulto del glorioso San Juan, Santiago, Santo Domingo, La Concepción, San Antonio de Papua y el titular San Lorenzo".

¹³⁶² ADM, *ibídem*, f. 264r.

¹³⁶³ ADM, *ibídem*, f. 264r.

¹³⁶⁴ ADM, *ibídem*, f. 264r.

¹³⁶⁵ ADM, *ibídem*, f. 265r. Vegeu més amplament aquesta devoció mariana a l'estudi de CARRASCO, M. J., "Devoción mariana y archivos eclesiásticos", *Memoria Ecclesiae*, vol. XXI, Oviedo, 2002, p. 295–352.

¹³⁶⁶ Sessió XXV, *Decretum de invocatione, veneratione et reliquiis, et sacris imaginibus* (3 de desembre de 1563), c. 1821–1825.

¹³⁶⁷ SÁNCHEZ, J. A., *El culto mariano en España*, Madrid, 1943; TRENS, M., *Iconografía de la Virgen en el arte español*, Madrid, 1947; SARTHOU, C., *Iconografía mariana y Patronatos de la Virgen*,

Alguns dels retaules construïts reflecteixen el poder econòmic, social i polític que arribaren a tenir les confraries, les universitats i els rectors.

Una de les famílies benefactores del temple parroquial fou la família Descatllar. El bisbe Vic visità la capella de sant Pere¹³⁶⁸ *que dicitur esse dels Callars*¹³⁶⁹. En aquest altar ordenà que es faci una restauració *ordinatur fuit intra quator menses sub pena sueldo ni benemisa*¹³⁷⁰.

Els pal·lis decoraven la part davantera de l'altar, dits també frontals; els més usuals en el segle XVI eren els guadamassils, de pell reposada, gravats amb escuts com el que veié el prelat a la capella *in dicto altari repertum cum armis dels Callars reseatur totum ne indecenter ita maneat*¹³⁷¹.

Les noves devocions repercutiran en el bastiment de noves capelles laterals i s'hi adequaran noves estances¹³⁷².

Segueix la visita i entrà a la capella i altar de la Verge Maria de la Rosa¹³⁷³, culte paradigmàtic contrareformista, on ordenà una *noviter constructam*¹³⁷⁴ amb intervenció

Valencia, 1957; AAVV., *María en los pueblos de España. Fe, historia, antropología, devoción, arte. Guía para visitar los santuarios marianos*, Madrid, 1988 – 2000.

¹³⁶⁸ A finals del segle XVII, la capella de sant Pere custodiava el següent patrimoni artístic: “En la capilla de san Pedro, el santo es de bulto, nuevo y ordinario, en altar corintio de cuatro columnas estriadas, dos lienzos, dos columnas y dos pirámides al remate, todo dorado y colores a lo antiguo”. BERARD, J. de, *op. cit.*, p. 280.

¹³⁶⁹ ADM, *ibídem*, f. 265r.

¹³⁷⁰ ADM, *ibídem*, f. 265r.

¹³⁷¹ ADM, *ibídem*, f. 265r.

¹³⁷² Segons Berard (p. 279), al costat de l'Epístola tot d'una a continuació del portal segon, apareix la capella de Sant Francesc Xavier amb dos columnes i altar antic amb imatge pictòrica del Sant sobre tela.

¹³⁷³ Després d'aquest manament l'estat de la capella del Roser el 1789 era el següent: “La imagen de Nuestra Señora es de unos dos palmos de alta, antigua, de bulto, en nicho de dos columnitas hidriadas en altar de cuatro columnas grandes en orden corintio, torcidas las principales, todo dorado y colores a lo antiguo con cuadraditos de los Misterios, pintados, pequeños, regulares, remate de fragmentos acomodados y armas de un rosal”. BERARD, J. de, *op. cit.*, p. 280. La devoció del Roser ja existia en l'època medieval a les ciutats. El canvi i impuls es donà en el darrer quart del segle XVI, arran de l'atribució de la victòria a la Batalla de Lepant a la intercessió de la Verge (1571).

¹³⁷⁴ ADM, *ibídem*, f. 265r.

del rector i dels jurats de la vil·la. Visità els altars de les ànimes en el Purgatori *et invenit bene ornatu*¹³⁷⁵ i els de sant Jordi i sant Sebastià¹³⁷⁶ on les pintures del retaule si és possible *nona sit deletur et deformationem*¹³⁷⁷ (no siguin esborrades i alterades).

La notícia de la visita al cor (*chorum*) en origen era la part destinada als músics i cantors, on s'hi cantava i resava l'ofici diví. La presència al cor de Vic suposà l'adequació de l'espai *et ornatu presbiteri divina decanteut fiat*¹³⁷⁸.

Un dels manaments del bisbe en aquest espai fou estrènyer el cor per col·locar be l'orgue: (...) *ordinavit que fiat supra portale ecclesiem ad dexteris dicti chori locus apta vulgo pronantur que ibi dicta organa intra sex menses sub pena de V Ll (...)*¹³⁷⁹.

Entre la nombrosa i diversa indumentària que apareix a les visites pastorals de Selva convé diferenciar per una banda, els vestits litúrgics dels vestits que els clergues porten a la seva vida quotidiana.

A la visita de 1578 s'anomena *vestimenta* al conjunt complet per oficiar l'Eucaristia (casulla, maniple i estola) i els colors: *Item visitando vestimenta repeti fecit inventarium dicte ecclesie et quia invenit vestimentum ex domasco allo stola et manipulo cavere ordinavit que intra duos menses fiat stola et manipulas predicti sub pena XXX Ll. Item quia defficit stola pro vestimento de vellut carmesi et stola et maipules pro casullo de xemallot grana ordinavit que intra duos menses facit dicta stola et manipulos sub pena XXXX Ll*¹³⁸⁰.

¹³⁷⁵ ADM, *ibídem*, f. 265r.

¹³⁷⁶ Segons Berard "Sigue más abajo (tercera capella del costat esquerre des de l'altar) el glorioso san Sebastián, de bulto, regular, con dos lienzos viejos, cuatro columnas en orden corintio regular estriadas, viejo, con colores y poco oro". BERARD, J. de, *op. cit.*, p. 279.

¹³⁷⁷ ADM, *ibídem*, f. 265r.

¹³⁷⁸ ADM, *ibídem*, f. 265v.

¹³⁷⁹ ADM, *ibídem*, f. 265v. Segons Berard al 1789, al costat dret del portal major es trobava l'antiga escala d'accés al cor. BERARD, J. de, *op. cit.*, p. 279.

¹³⁸⁰ ADM, *ibídem*, f. 266r.

L'ús continuat dels vestits sacerdotals a la parròquia de Selva feia que es gastessin ràpidament, i que s'haguessin de reposar sovint: (...) *intra amundam officia decenter del ornire possint et maxime necessaria sit capa coloris de blau zel de morat (...)*¹³⁸¹.

Els préstecs entre les administracions d'una mateixa parròquia van ser el recurs més freqüent per resoldre situacions de deute, a partir del moviment i disposició dels diners sobrants d'una altra.

L'obra era, amb diferència, la major deficitària i, és per això, que rebia compensacions econòmiques dels bacins de Selva.

Vic i Manrique manà el sigil·lós apunt totes les entrades i sortides al *libet bacinerius* ja que per ell (a dictamen de Trento), la vigilància de l'estat financer de la institució i l'estat material de la parròquia foren els dos objectius principals i preeminents que ens mostren les visites: *Item ordinavit que multus bacinerius in die festivitatio sue invocationis andeat sub pena excomunis et III Ll combinum facere de pecuriis bacini sed imitare tantum teneatur Rnd. Predicadores et proppido ministros autoficiales confrarie (...)*¹³⁸².

Com veiem en aquest paràgraf anterior, a un segon nivell, trobam la teòrica execució, observació i compliment de manaments, sempre dins un temps raonable.

L'excomunió (*excomunis*) és l'arma més poderosa de correcció però la menys posada en pràctica ja que al seu costat hi ha l'entredit personal, les penes de diners (*fisco aplicandorum*), etc. Vet aquí un focus de retard i lentitud.

Els llegats testamentaris de clergues, beneficiats, particulars de les obrieres, confraries o altres entitats són més aviat escassos en aquesta visita malgrat sempre hi figura una escltxa: *Item ordinavit que quando cumque aliquis aliquod legattum testamentus mandament cuius charitas legata non sufficient coem dicte ecclesie illus adceptare posit et postea deductis expensis necessariis dicant tot missas sum missa voce residum dicte legates charitatis*¹³⁸³.

¹³⁸¹ ADM, *ibidem*, f. 266r.

¹³⁸² ADM, *ibidem*, f. 267r.

¹³⁸³ ADM, *ibidem*, f. 267r–267v.

Com veiem interessava més, per part del bisbe Vic i Manrique, destinar diners per a misses i fundacions perpètuas, que no pas dedicar-ho a obres materials de poca importància.

La documentació parroquial prengué valor durant el Concili de Trento i s'eixamplà més enllà dels llibres sacramentals (*quinque libri*) a tota una sèrie de documents (*vetera scripta* o còdexs) que havien d'estar custodiats al *loco archiviis* ubicat a la sagristia de la parròquia de sant Llorenç: *Item ordinavit que esta scriptura [libro describere missas], capbrenium et instrumenta dictum eoem respicientia reponantur in sua ancha loco archiviis intra sacritia sempre servanda duabus clavibus clausa quantum una habeta Rnd. Rector altera antem vuos presbiter sub pena X Ll*¹³⁸⁴.

El Cristianisme, segons Balboni, és per excel·lència la religió del llibre¹³⁸⁵. A inicis del segle XVI es produí una renovació pastoral respecte l'obligació de disposar, entre d'altres llibres parroquials¹³⁸⁶, els llibres de baptismes¹³⁸⁷. Un dels mèrits que es poden atribuir als pares conciliars tridentins¹³⁸⁸, fou el de normativitzar l'arxiu parroquial entès com un ferm suport a l'acció pastoral del capellà¹³⁸⁹.

¹³⁸⁴ ADM, *ibídem*, f. 267v.

¹³⁸⁵ BALBONI, D., "I libri parrochiali dopo il Concilio di Trento", *Archiva ecclesiae*, vol. XVIII – XXI, núm. 18–21, Vaticano, 1975–1978, p. 234.

¹³⁸⁶ PALESTRA, A., *Lineamenti di archivistica ecclesiastica*, Milano, 1965. De les pàgines 96 a 99 parla dels registres de baptismes, *prima comunioni*, confirmacions, matrimonis, morts i *statuts animarum*.

¹³⁸⁷ APS, Llibre d'ordinacions de la parròquia de Selva, f. 34r. "Primo ordenà i manà que quant lo Rvnd. Rector escriurà los bateigs escriga lo cognom o linatge de la mare del batejat i axi mateixi aquell serà antes de tocat lo aigua ne faça mentió per a que se puga colocar lo cas i distingir affinitat sota pena de V ll. Ítem per quant lo pradí i pradina son obligats en son cas segons la cerimonia dels batejats son adverits a ensenyar a son fill la doctrina christiana ordenà que de aqui a endavant que ningu no sia acceptat a com pare i com a mare que no sapia la dita doctrina sota pena de XX Ll. cada vegada".

¹³⁸⁸ A la sessió XXIV (cap. II) ens podem aproximar al *Decretum de reformatione matrimonii* en el qual s'estableix el següent: "Parochus antequam ad baptismum conferendum accedat, diligenter ab eis (dai genitori) ad quos spectabit scisitetur quem vel quos eligerint ut baptizatum de sacro fonte suscipiant, et eum vel eos ad illum suscipiendum admittat, et in libro eorum nomina describat, doceatque eos quam cognationem contraxerint, ne ignorantia ula excusari valeant". Vegeu *SS. Oecumenici Concilii tridentini canones et decreta*, Münster, 1869, p. 246. Per la seva banda, Carles Borromeu fitxa la legislació relativa als llibres parroquials, concretament en el segon volum de les *Acta Ecclesiae mediolanensis ab eius initiis usque nostram aetatem* (Milà, 1892).

On guardar tots aquests registres sacramentals?

La llum a la pregunta la dóna sant Carles Borromeu el 1577¹³⁹⁰, a través de disposicions de caire arquitectònic per a les esglésies i monestirs, quan defineix l'arxiu¹³⁹¹.

Segons el cardenal, els llibres parroquials s'havien de guardar dins tres armaris diferents: en el primer, els llibres del cor (Salteri, Leccionari, Missal, etc.); en el segon, tots els llibres i documents legals de la vida parroquial; i finalment en un tercer armari, els de baptismes, confirmacions *et alia huiusmodi animarum parochiali curae commissarum regimen spirituale spectantia*¹³⁹².

Per tant, hem d'establir una secció de competència i responsabilitat directe del rector, integrada pels registres sacramentals (baptismes, comunions, matrimonis i defuncions); a més a més del *liber status animarum*.

La parròquia de Sant Llorenç de Selva conserva els diferents exemplars manuscrits, que hem catalogat el 2010, i que ens denoten les dues seccions de l'arxiu: la de caràcter pastoral i l'administrativa. Els incendis i els infortunis han fet que aquests armaris d'època posttridentina no s'hagin servat.

La part final de la visita tendí a la regularització de la litúrgia i els ritus de la parròquia. Recordem que el cànon sobre la música aprovat a la sessió XXII (17 de setembre de 1562) en el concili de Trento evità entrar en conflicte amb els defensors de l'art i els salvadors de l'Església¹³⁹³.

¹³⁸⁹ La nova catalogació de l'APS es pot consultar a Martínez, B. Et al., *Catàleg de l'Arxiu parroquial de Selva*, Selva – Parròquia de Sant Llorenç, Selva, 2010.

¹³⁹⁰ BORROMEU, C., *Arte sacra, De fabrica ecclesiae*, Milà, 1577.

¹³⁹¹ HOFFMAN, H. L., "De S. Caroli Borromaei cura de contentis spiritualibus supernaturalibus archivorum ecclesiasticorum", *Monitor Ecclesiasticus*, núm. 85, Roma, 1960, p. 457–479.

¹³⁹² *Acta Ecclesiae mediolanensis ab eius initiis usque nostram aetatem*, vol. II, Milà, 1892, p. 1476 – 1477. El ritual romà de Pau V, publicat el 1614, dedicà un apèndix als llibres parroquials (p. 220 ss.) esquema dels quals foren difosos pel bisbe de Ferrara G. B. Leni en el sínode diocesà de 1592.

¹³⁹³ *Ab ecclesiis vero musicas eas, ubi sive organo sive cantu lascivum aut impurum aliquid miscetur, item saeculares omnes actiones, vana atque adeo profana colloquia, deambulationes, strepitus, clamores arceant, ut Domus Dei vere domus orationis esse videatur ac dici possit*. ROMITA, F., *Ius musicae liturgicae. Dissertatio historico – juridica*, Torí, 1936, p. 60.

Els decrets tridentins consolidaren una nova orientació respecte la música litúrgica: en el cants de l'ordinari de la missa es notà una major sobrietat en els contrapunts i una extrema atenció a la paraula víctima de la nova forma monòdica¹³⁹⁴ i simple, que afavoreix el recolliment i la pregària¹³⁹⁵.

Vic manà que la comunitat parroquial aprenguéss necessàriament *in choro necessaria ad anthiponas responsos et intonationes ac sunt discant sub pena que privabuntur a distributionibus donet (...)*¹³⁹⁶. Es definiren les retribucions i competències en forma d'almoïna o caritat que rebien per celebrar una missa els diferents clergues.

Finalment, podem concloure al respecte, que el concili de Trento, en relació a la nova definició de la música sacra, fou exemplar i prudent. Segons D. Curti¹³⁹⁷ “I Padri hanno dato un orientamento di fondo che mirava in primo luogo a sottolineare il carattere

¹³⁹⁴ Destaquem algunes paraules del concili (23 d'agost de 1563) respecte el destí de la música sacra: *Porro sunt etiam alii quidam articuli, de quibus in specie vobis mentem nostram declarandam esse censemus, inter quos est ultimus tertii capituli, qui statuit, reiiciendos esse molliores musicorum cantus et in ecclesiis retinendam esse modulationum gravitatem, quae ecclesiasticam simplicitatem maxime decet. Quo quidem si id igitur, ut cantus figuratus protinus ex ecclesia in universum tollatur: nos id probaturi non sumus, quia censemus, tam divinum Musices donum, quo etiam animi hominum maxime eius artis peritorum vel studiosorum, non raro ad maiorem devotionem accendentur, ex ecclesia nequaquam explodendum esse.*

¹³⁹⁵ GOZZI, M., “Le edizioni liturgico – musicali dopo il Concilio di Trento”, *Musica e liturgia nella riforma tridentina*, Trento, 1995, p. 39–56. Els canvis introduïts per Trento respecte la música es poden enumerar en cinc: el primer, després de la publicació de l'edició oficial del Breviari (1568) i del Missal (1570) romans (principals llibres litúrgics *ex decreto sacrosancti Concilii Tridentini restituti*) alguns cants sofriran variacions; el segon, veiem com alguns mestres cèlebres del cant gregorià variaran algunes lliçons musicals (especialment la melodia del cant tradicional) que havien sobreviscut immutables al llarg dels segles; en tercer lloc, la revisió dels aspectes més rítmics del cant; en quart lloc, el llibre litúrgic oficial serà el Cerimonial de Climent VII (*Caeremoniale Episcoporum iussu Clementis VII. Pontifis maximi, novissime reformatum, Romae, 1600*), que regularà els cantaires, els organistes, els temps musicals dins la litúrgia (*De Organo, Organista et Musicis seu Cantoribus, et norma per eos servanda in divinis*, cap. XVIII, p. 133); i finalment, en cinquè lloc, gràcies a la nova possibilitat de difusió impresa, nasqueren nous exemplars de llibres litúrgic – musicals com el *Directorii Chori* (1582).

¹³⁹⁶ ADM, *ibídem*, f. 267v.

¹³⁹⁷ CURTI, D. et al., *Musica e liturgia nella riforma tridentina*, Trento, 1995, p. 16; CASIMIRI, R., “disciplina musicale e maestri di capella dopo il Concilio di Trento nei maggiori istituti ecclesiastici di Roma”, *Note d'Archivio per la storia musicale*, vol. XII, 1936, p. 1–26.

peculiare della musica nella liturgia, finalizzata alla lode di Dio e all'edificazione dei fedeli; cioè senza mortificare nessuna forma artistica che fosse sostegno ed espressione di un contenuto spirituale”.

Forma visitandi de les visites pastorals a Selva de

Diego de Arnedo (Dr. Llorenç Foncilles, 18/05/1572)

i de Joan Vic i Manrique (30/10/1578)¹³⁹⁸

Diego de Arnedo (Dr. Llorenç Foncilles) 18/05/1572	Joan Vic i Manrique 30/10/1578
1. Entrada	1. Entrada i repic de campanes
2. Lectura de l'edicte per Antoni Mir	2. Lectura edicte
3. Ofici major pel Dr. Foncilles	3. Missa Esperit Sant
4. Santíssim Sagrament	4. Santíssim Sagrament
5. Sagrari	5. Sagrari o tabernacle
6. Fonts Baptismals	6. Fonts Baptismals
7. Sagristia	7. Sagristia
8. Sants Olis	8. Calzes
9. Calzes	9. Relíquies

¹³⁹⁸ Font d'elaboració pròpia a partir de la transcripció de la darrera visita pastoral de Diego de Arnedo a Selva per PÉREZ, Ll., *Las visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la Diócesis de Mallorca (1562-1572)*, vol. II, Palma de Mallorca, 1963-1969, p. 47 -476. Parròquia de Selva; i la primera que realitzà personalment Joan Vic i Manrique a la mateixa vila: ADM, *Visita pastoral Vic i Manrique, registre IV, 1575-1578*, f. 264r-270v.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

10. Creus	10. Altar major (retaule de la figura de santa Bàrbara)
11. Corporals	11. Capella de la Verge Maria de l'Assumpció
12. Llibres parroquials	12. Capella dels Callars (capella de sant Pere)
13. Capella dels Callars	13. Capella i altar de la verge Maria de la Rosa
14. Orgue parroquial	14. Altar de les Ànimes del Purgatori
15. Cementiri	15. Altar de sant Jordi o sant Sebastià
-----	16. Visita el Cor
-----	17. Robes i vestimentes (domassos, estoles, etc.)
-----	18. Inventari
-----	19. Capbreu

Manaments i Ordinacions de la visita pastoral de 1578

Aproximació quantitativa¹³⁹⁹

Ordre Visita Pastoral	Manament	Temps	Pena econòmica
<i>Altaris maioris</i>	Col·locació d'una cimbra d'argent	2 mesos	30 ll.
<i>Altaria</i>	Deixar intacte la taula i la figura de santa Bàrbara	2 mesos	5 ll.
<i>Altaria</i>	Posar l'altar de sant Cristòfol aferrat a la paret	6 mesos	10 ll.
<i>Altaria</i>	Renovar i adobar la creu del crucifix	15 dies	30 ll.
<i>Altaria</i>	Adobar el tapet de l'altar	6 mesos	5 ll.
<i>Capella sant Pere o dels Callars</i>	Millora de l'altar i del retaule	4 mesos	<i>Sub pena sueldo ni benemisa</i>
<i>Altar de sant Jordi i sant Sebastià</i>	Reparació del retaule	2 mesos	50 ll.
<i>Altar de sant Pere</i>	Ordena cap celebració a la		10 ll.

¹³⁹⁹ Font d'elaboració pròpia a partir de: ADM, *Visita pastoral Vic i Manrique, registre IV, 1575-1578*, f. 264r-269v.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	capella en construcció de sant Pere	-----	
<i>Chorum</i>	Ornar i adobar el presbiteri diví	6 mesos	10 ll.
<i>Chorum</i>	Fer un espai per col·locar la gent i l'orgue	6 mesos	5 ll.
<i>Chorum</i>	Exhortació a Llorenç Mulet per seguir els manaments	-----	10 ll. del seu salari
<i>Vestimenta</i>	Fer estola i maniple per predicar	2 mesos	30 ll.
<i>Vestimenta</i>	Fer estola de vellut carnesí i estola i maniple per casulla <i>xamellot</i> de grana	2 mesos	40 ll.
<i>Vestimenta</i>	Adobar la casulla de tela morisca	15 dies	20 ll.
<i>Vestimenta</i>	Adobar pal·li de domàs	1 mes	40 ll.
<i>Vestimenta</i>	Fer de vell nou una capa d'altar de color blau	6 mesos	5 ll.
<i>Inventarium</i>	Fer inventari nou	15 dies	10 ll.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

<i>Inventarium</i>	Posar còpia del llibre ordinacions al dit inventari nou	6 dies	3 ll.
<i>Llibre de bacins</i>	Fer un llibre de bacins per entrades i sortides	15 dies	20 ll.
<i>Baciners</i>	Anotar despeses necessàries	15 dies	3 ll.
<i>Baciners</i>	Consultar despeses rector	-----	3 ll.
<i>Baciners</i>	No fer malversació de fons	-----	3 ll. i excomunió
<i>Capbreu i arxiu</i> ¹⁴⁰⁰	El lloc del capbreu sigui la sagristia	-----	10 ll.
<i>Capbreu i arxiu</i>	Anotació de tots els benefactors	1 mes	40 ll.

¹⁴⁰⁰ En els capbreus consultats es localitzen els registres censataris amb les quantitats que pagaren i els seus béns.

2.9. La visita pastoral de 1586

El dijous dia 2 d'octubre de 1586, Vic i Manrique *personaliter* feia entrada en processó *presbiterium ac popoli vista parochie ab ecclesia ad portam dominis rectoria dita parochia*¹⁴⁰¹ amb el tradicional repic de campanes en senyal d'arribada del màxim responsable del govern de la diòcesi mallorquina.

Després d'una missa solemne de *spiritu sancto* i la *lectio inter solemnia misse general edicto dictam*, començà la inspecció de la sagrada Eucaristia.

El *Sacratissimum Corpus Christi*, el sagrari i les capsetes estaven en bon estat de conservació (molt curiós i bo de llenyam) encara que manà que el sagrari es daures: (...) *mana per honra y decentia de aquell que dins quatre mesos se daure fora y se forre dins de algun gentil tassetta o domas quarmesi ab trenilles d'or si ja donchs nos daurar*¹⁴⁰².

Una matèria fonamental pel sagrament del bateig era l'aigua. Les fonts baptismals estaven en estat òptim i per tant *apres dinar tornar en dita iglesia continuant la dita visita i mana y llegir y repetir lo inventari*¹⁴⁰³.

Respecte l'ornamentació de la parròquia i tota la roba de culte, ordenà que diverses tovalloles de *domas blanch y morat llistonat son velles i esquinçades sien adobades sota pena de deu sous*¹⁴⁰⁴.

Veiem un cas on una cortina de seda vermella per a davant de l'altar major, no portava els anagrames *IHS* i *XPS*, i el bisbe manà que s'afegissin fils d'or (que estaven a la cortineta de vellut negre vella, pelada i esquinçada); o també que *lo Velum Templi vulgarment dit cortina de la quaresma esta tot apadeçat i foradat ordena i mana que no*

¹⁴⁰¹ ADM, *Visites pastorals de Vic i Manrique, registre V, 1586-1589*, f. 59r.

¹⁴⁰² ADM, *ibídem*, f. 59r.

¹⁴⁰³ ADM, *ibídem*, f. 59r.

¹⁴⁰⁴ ADM, *ibídem*, f. 59r.

*serveixca sota pena de III Ll. que de aquí a la quaresma proxima venidora sen faça altre condecent sota dita pena*¹⁴⁰⁵.

El dia següent, divendres 3 d'octubre de 1586, visità l'altar major, que normalment era de pedra i ocupava l'espai central de l'església.

El prelat advertí que la figura de la *Veronica de Bulto* la qual havia caiguda i que estava sobre la figura de sant Llorenç¹⁴⁰⁶, *sia tornada en son loch afficada en un trebador que no piga caure y sia fet dins de dos mesos sota pena de X lliures*¹⁴⁰⁷.

Després de l'altar major, el recorregut per l'església repassava els altres altars laterals, que s'enumeraven amb la seva invocació. Els manaments i ordinations de la passada visita del bisbe (1578) respecte al retaule de sant Cristòfol, seguien sense executar-se: *Item dins de quatre mesos se faça lo retaulet sobre de St. Christophol segons en la passada visita stava manat sota pena de XXX Lliures*¹⁴⁰⁸.

Després de visitar la capella i altar amb la figura de Nostra Senyora de l'Assumpció y *troba star be* es dirigí cap a la capella de sant Pere la qual se diu dels Callars, on Vic presencià molts de problemes per complir-se els manaments de la passada visita pastoral

¹⁴⁰⁵ ADM, *ibídem*, f. 59r. En el llibre d'ordinacions conservat a l'APS, es complementa amb: "Ítem ordenà que lo pali de domas blanch ab figures de Sta. Anna i Joaquim se adobe dins de un mes segons vuy te necessitat sota epna de II ll.; ítem que dos amits vells i foradats se esquinçen i de ells sen facen purificacions; ítem que lo Velum Templi vulgarment dit cortina de la quaresma esta tot apedeçat i foradat ordenà i manà que no servisca sota pena de III ll. (f. 30v.)".

¹⁴⁰⁶ Jeroni de Berard descriu la distribució i disposició de l'altar major el 1789 amb una major precisió encara que ens parla del retaule major de mestre Antoni Carbonell sufragat el 1653 que patí un incendi (...): "El Altar mayor con sólo dos gradas y la iglesia seguida, sin presbiterio, a lo antiguo. Se ve su altar de tres órdenes de arquitectura corintia, con ocho columnas buenas y arregladas con las imágenes de bulto del glorioso san Juan, Santiago, san Domingo, la Concepción, san Antonio de Pádua y el titular san Lorenzo. El tercer orden atlántico, todo ordinario, medio dorado, con sagrario antiguo bajo balaustrada y cortinas a modo de tienda". Berard, *op. cit.*, p. 279. MARTÍNEZ, B., "El Retaule desaparegut de sant Llorenç a través del llibre de comptes de l' obrer Sr. Guillem Pont i Vich, 1653", *Festes patronals*, Selva, 2009, p. 13-17.

¹⁴⁰⁷ ADM, *ibídem*, f. 60r.

¹⁴⁰⁸ ADM, *ibídem*, f. 60r.

i, en conseqüència, ordenà i manà *que dins de un any dites ordinations en dita capella sien adcumplides altrament ab rigor*¹⁴⁰⁹.

El nombre d'altars laterals de l'església de sant Llorenç és una mesura indicativa de la puixança i dimensió de la parròquia.

A continuació, visità la capella i altar de sant Cosme i sant Damià on hi trobà a faltar un *cubertor de cuyro* així com també, una deixadesa general de conservació i preservació de la capella que presentava moltes humitats.

L'aigua causava molts problemes d'humitat als edificis i les teulades eren els punts més dèbils, on creixien plantes ufanoses, s'hi produïen forats i goteres; per això el bisbe Vic *mana que dins de un mes se recorrega la teulada de dita capella molt be sota la pena de III Lliures*¹⁴¹⁰.

Altres capelles i altars dedicats a les advocacions del Roser¹⁴¹¹ i de les Ànimes estaven en bon estat de conservació encara que l'altar de sant Jordi s'havia d'alçar respecte el seu estat original.

Serà la capella de Nostra Senyora de l'Esperança, on s'ubicava l'antiga sagristia, la que servirà d'excusa a Vic per exhortar i apel·lar a l'acabament de la nova sagristia (en fase de construcció des de 1581), especialment, *als homos honrats jurats per ajudar a tant santa i necessaria obra*¹⁴¹².

L'interior de l'església oferia certs elements que en completaven l'estructura arquitectònica i formal. Seguidament pujà al cor que, juntament amb l'orgue, estaven al seu lloc i ben conservats. No així la teulada que manà adobar-la sota pena de V Ll.

Ben al contrari que l'anterior visita de 1578, el cementiri o *fossar* fou ben inspeccionat en aquesta. La proximitat al temple el feia especialment vulnerable a ser reduït ja que la

¹⁴⁰⁹ ADM, *ibídem*, f. 60r.

¹⁴¹⁰ ADM, *ibídem*, f. 60v.

¹⁴¹¹ “Sigue al lado izquierdo (del altar mayor), la capilla de Nuestra Señora del Rosario, la imagen de bulto y vieja con adorno de tablas antiguas, ordinarias y viejas”. BERARD, J. de, *op. cit.*, p. 279.

¹⁴¹² ADM, *ibídem*, f. 60v.

construcció de les noves capelles, sagristies o cases parroquials es feia manlllevant l'espai del cementiri.

Eren espais voltats per horts i camps, per tant, en aquest sentit, la visita de 1586 ofereix un testimoni prou curiós: *Item visita lo fossar y attes questant com star veent animals que poden entrar y descobrir los cossos humans y rossegor aquells ordena y mana que dintre de dos mesos se façen en la entrada de aquells unes grades*¹⁴¹³.

Pel que fa als llibres de la sagristia, la inspecció abastava no només el recompte dels llibres disponibles a la parròquia, sinó, sobretot, el seu estat de conservació. A més, a Selva, hem pogut observar que hi mancaven: *Item visitant los libres de la sacristia attes ha trobat aquell esser quaderns i no libres ordena que lo Rnd. Rector de aqui en avant fassa los dits libres en fill comu conve sota les penes en lo edicte contingudes*¹⁴¹⁴.

Hem pogut comprovar a l'arxiu parroquial els volums dedicats als llibres de registres dels bateigs celebrats a partir de 1575, data en la qual Vic i Manrique començava la seva tasca pastoral a la diòcesi de Mallorca.

La visita pastoral de 1586 en fa menció: *Item ordena y mana que lo Rnd. Rector envie lo primer die de janer proxim venidor a la cort ecclesiastica lo libre dels bateigs que te y de aqui en avant de tres en tres anys envie lo tal libre a dita cort sota pena de III Lliures*¹⁴¹⁵.

Finalment, respecte als baciners, *ordena y mana que ningun baciner axi de la parrochia comu de sufraganea no obrer gose fer gasto algu ni obra sota pena de X Ll.*¹⁴¹⁶.

¹⁴¹³ ADM, *ibídem*, f. 60v.

¹⁴¹⁴ ADM, *ibídem*, f. 62r.

¹⁴¹⁵ ADM, *Visites pastorals de Vic i Manrique, registre V, 1586-1589*, f. 62r.

¹⁴¹⁶ ADM, *ibídem*, f. 62r.

Manaments i Ordinacions de la visita pastoral de 1586

Aproximació quantitativa

Ordre Visita Pastoral	Manament	Temps	Pena econòmica
<i>Sagrari</i>	Daurar l'interior del sagrari	4 mesos	-----
<i>Robes</i>	Posar una cortineta de seda vermella i davant l'altar major	4 mesos	3 ll.
<i>Pal·li d'altar</i>	Adobar el pal·li de domàs blanc amb figures de santa Aina i sant Joaquim	1 mes	2 ll.
<i>Robes</i>	Ordena fer nou un <i>Velum templi</i> o cortina de Quaresma	5 mesos	3 ll.
<i>Altar major</i>	Tornar al seu lloc la Verònica de Bulto i travar-la per no caure	2 mesos	10 ll.
<i>Retaule</i>	Fer un retaule dedicat a sant Cristòfol	4 mesos	30 ll.
<i>Altar major</i>	Posar l'ara del altar	15 dies	10 ll.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	més elevada		
<i>Capelles i altar</i>	Fer un cobertor de couro a la capella i altar de sant Cosme i sant Damià	2 mesos	20 ll.
<i>Capelles i altar</i>	Reparar teulada de la capella i altar de sant Cosme i sant Damià	1 mes	3 ll.
<i>Capelles i altar</i>	L'ara de l'altar de sant Jordi es posi més alta	-----	-----
<i>Capelles i altar</i>	Fer una sagristia nova	-----	-----
<i>Edifici</i>	Reparació teulada església	-----	5 ll.
<i>Robes</i>	Tota la roba de llineta de bugada	-----	30 ll.
<i>Llibres sagristia</i>	Enviar llibre de bateigs a la cort eclesiàstica	3 mesos	3 ll.
<i>Baciners</i>	Anul·lació de despeses	-----	10 ll.

2.10. La visita pastoral de dia 25 de setembre de 1591

Com hem dit en el fil conductor de les anteriors visites pastorals (1578 i 1586), la finalitat de la *visitatio rerum* fou la visita als edificis i llocs sagrats de l'església. En aquesta visita de l'any 1591 serà el visitador del bisbe, Joan Torrents qui s'encarregarà, després de l'entrada solemne, el repic de campanes, missa major (*exercendo officium visitationis*) i la lectura de l'edicte; de visitar el temple parroquial.

En primer lloc visità el Santíssim Sagrament, la capseta i el sagrari *i cap cosa per ara en aquell ordena*¹⁴¹⁷.

A continuació visità les fonts baptismals, les quals estaven cobertes a mode de altar manant realitzar una *ara* portàtil i la fabricació d'un cobertor i pal·li de couro.

La inspecció prosseguí, després de dinar, amb l'examen dels Sants Olis i les relíquies manant, per inexistència, fer una capsa nova dels olis pels malalts.

La visita a l'altar major tingué com a tònica general la revisió de les diferents robes litúrgiques, l'adob d'algunes peces com la *catifa que serveix per tapet*.

De les capelles dedicades a advocacions com l'Assumpció, del Roser, de les Ànimes o de sant Jordi, trobà en perfecte normalitat l'estat de conservació.

Ara bé, visita rera visita des de 1578, la capella amb més problemes per dur a terme l'execució dels manaments episcopals, era la de sant Pere o de la família Callar.

Vegem: *Y com en totes les visites proppassades stiga ordenat i manat ab ses exhorations y ab amenaçes de penes que di ta capella y altar sia adobat i fins açi no çe es fet, ordena i stretament maná a la ordinatio feta en la ultima visita que dita ordinatio sia per los obligats adcumplida dins huyt mesos sota pena de excomunicatio late sententia contra los obligats o obligat qui remitent sera y lo qui no consentira sia*

¹⁴¹⁷ ADM, *Visites pastorals de Vic i Manrique, registre VII, 1591, f. 29r.*

*primat de la dita capella manant al Rnd. Rector notifique la present ordinatio als obligats*¹⁴¹⁸.

Finalment en l'apartat dedicat a les robes i argent, ordenà diverses actuacions: la reparació del peu de la Vera Creu, que se facen estoles noves, dalmàtiques o per exemple que *lo cap de la figura de St. Lorenç del pali de vellud carmesi se adobe dins de un mes sota pena de X Lliures*¹⁴¹⁹.

El visitador Joan Torrents, manà que l'inventari *dins de dos mesos se faça un nou ab son orde de tot lo que hy ha en dita iglesia sota pena de III Lliures*¹⁴²⁰.

Manaments i Ordinacions de la visita pastoral de 1591¹⁴²¹

Aproximació quantitativa

Ordre Visita Pastoral	Manament	Temps	Pena econòmica
<i>Fonts baptismals</i>	Es faci per l'altar mòbil un cobertor, un capitell i un <i>panello</i> ¹⁴²² amb sa creu	2 mesos	3 ll.
<i>Sants olis</i>	Fer una capsa nova	1 mes	30 ll.

¹⁴¹⁸ ADM, *ibídem*, f. 29v.

¹⁴¹⁹ ADM, *ibídem*, f.30r.

¹⁴²⁰ ADM, *ibídem*, f. 30v.

¹⁴²¹ APS, Llibre d'ordinacions de la parròquia de Selva, f. 38r. "A 20 d'octubre any 1591 foren publicades les sobredites ordinations per mi Matheu Marcus prevere i vicari de Selva i a 29 de dit fonc donat un treball de les dites ordinations a nels jurats aço es a Guillem Coll, Jaume Reus i Pere Joan Morro en presència de Lorens Sastre balle lo any present, Toni Vich i Miquel Llinas".

¹⁴²² Coronament.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	pels malalts		
<i>Altar major</i>	Fer un cobertor de cuiro	1 mes	10 ll.
<i>Altar major</i>	Fer una catifa nova que serveix per tapet	3 mesos	30 ll.
<i>Robes i argent</i>	Una patena rompuda <i>se reffona</i> <i>i se faça llisa</i>	4 mesos	-----
<i>Argent</i>	Restauració de la Santíssima Vera Creu	2 mesos	30 s.
<i>Robes</i>	Fer una estola de xamellot vermell, dalmàtica de vellut carmesí	3 mesos	20 ll.
<i>Robes</i>	Fer dalmàtica de lli blanc	3 mesos	30 ll.
<i>Robes</i>	Restaurar el cap de la figura de sant Llorenç del pal·li de vellut	1 mes	10 ll.
<i>Robes</i>	Fer una flocadura pel frontal del pal·li de vellut	2 mesos	20 ll.
<i>Inventari</i>	Fer un nou	2 mesos	3 ll.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	inventari		
--	-----------	--	--

2.11. La visita pastoral de 1599

El dimarts 18 d'octubre de 1599, el visitador general Jeroni Agustí Morlà, acompanyat del rector Joan Andreu i els jurats de la universitat de Selva Pere Morro, Antoni Martorell, Miquel Rotger i Gabriel Coll de Biniamar; començava la seva visita pastoral a l'església de sant Llorenç.

En primer lloc, després de la missa major i lectura de l'Edicte, visità el Santíssim Sagrament, la capseta i el sagrari els quals es trobaven en perfecte estat.

Les fonts baptismals presentaven un estat òptim encara que manà que les ordenacions de la visita de 1591 siguin complides. (Es faci, en dos mesos, per l'altar mòbil un cobertor, un capitell i un *panello* amb sa creu sota una pena de 3 ll.).

Una part important de la visita està dedicada a les arts menors o robes litúrgiques on el visitador recomanà fer-ne de bell nou, adobar algunes casulles i dalmàtiques o, en el cas de les vexil·les, *de domas blanch no sien abtes per a servir per esser demasiat de xiches, ordena que sen facen une altres convenients de seda de algun color o blanques i les qui son xiches serveixcan per a reparar i remediare les dalmatices de domas blanch*¹⁴²³.

Respecte l'inventari de tots els objectes que existeixen a la parròquia de Selva, el 1599 manà *repetir lo inventari de les coses de dita iglesia*¹⁴²⁴.

Pel que fa als calzes i la seva ubicació, la visita pastoral conté: *Item com haja trobat que los calzes stan convenientment dins del sagrari i la clau del dit sagrari obra la tancadura de la porta per hont se entra en lo sagrari lo que no conve, ordená que les dites tancadures i claus sien differents una de la altra y los calzes de ninguma manera stiguen dins del sagrari sino dins de una caixa tancats per ara o en algun armari ab sa bona tancadura fins i tant que la obra del cap de la iglesia sia adobada*¹⁴²⁵.

¹⁴²³ ADM, *Visites pastorals de Vic i Manrique, registre XII, 1599*, f. 61v.

¹⁴²⁴ ADM, *ibídem, 1599*, f. 61r.

¹⁴²⁵ ADM, *ibídem, 1599*, f. 62v.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

<i>Fonts Baptismals</i>	Fer cadeneta d'or a l'agulla de tancar	2 mesos	20 s.
<i>Fonts baptismals</i>	Ornar l'altar	1 mes	5 ll.
<i>Robes</i>	Adobar una dalmàtica de les casulles vellut carmesí	2 mesos	20 s.
<i>Robes</i>	Adobar casulla de mallot negre i una de vermell	1 mes	20 s.
<i>Robes</i>	Adobar el domàs blanc	1 mes	-----
<i>Robes</i>	Adobar dalmàtica de color blanc	1 mes	20 s.
<i>Robes</i>	Fer una casulla nova	8 mesos	-----
<i>Robes</i>	Fer una casulla nova de vellut carmesí	1 any	5 ll.
<i>Robes</i>	Adobar la figura de sant Llorenç del pal·li de vellut carmesí	2 mesos	20 s.
<i>Robes</i>	Restauració <i>Velum Templi</i> o cortina de la Quaresma	6 mesos	10 ll.
<i>Robes</i>	Fer Dalmàtiques	2 mesos	20 s.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

<i>Sagrari</i>	Fer claus pel sagrari i que els calzes no estiguin dins el sagrari	-----	-----
<i>Inventari</i>	Se'n faci un de nou	1 mes	3 ll.
<i>Custodia</i>	Advertiment a mestre Morro argenter perquè acabi la nova custodia	-----	-----
<i>Cor</i>	Restaurar llibres d'oficiar	1 mes	40 s.
Teulada	Rehabilitació de la teulada del temple	15 dies	40 s.

Un dels aspectes curiosos per la història de l'art és el cas de la custòdia del temple on *mestre Morro argenter* havia d'entregar la peça però la fàbrica encara no estava acabada. No obstant, l'artista ja havia cobrat les dites *vuytanta lliures*, per tant, ordenà *ques tenga molta diligencia sota pena a dita sa Señoria ben vista i de cinch lliures en que dita custodia se acavi o que se cobren les dites vuytanta lliures*¹⁴²⁶.

Finalment, la visita acabà per la inspecció de l'orgue, el cementeri, la teulada i el campanar.

¹⁴²⁶ ADM, *Visites pastorals de Vic i Manrique*, registre XII, 1599, f.62v.

Taula comparativa de manaments episcopals

a les visites pastorals de Selva

(1578 - 1599)

Any	Manaments Episcopals	Quantitat lliures / sous	Bisbe o Visitador
1578	24	335 ll.	Joan Vic i Manrique
1586	15	129 ll.	“
1591	11	176 ll. i 30 s.	Visitador Joan Torrents
1599	16	23 ll. i 200 s.	Visitador Jeroni Agustí Morlà

3. Santuari de Lluc. Vida espiritual, món devocional i art religiós

3.1. Un recorregut historiogràfic

El Concili de Trento precisava, com un dels seus preceptes, que els nous bisbes havien de realitzar una visita a la diòcesi per comprovar l'estat dels béns eclesiàstics com també dictar les normes i ordinacions per a la seva millora.

L'objectiu d'aquest capítol és l'estudi de la religiositat i el patrimoni artístic de Lluc en temps del bisbe Vic i Manrique a través del buidatge de fonts complementàries a les visites pastorals com és el cas dels llibres de priorat, determinacions, misses, albarans, entrades, pagaments o deixes i inventaris.

Vint anys després del seu nomenament com a bisbe de Mallorca l'any 1573, clissarem la persistència del bisbe valencià en la regulació econòmica del santuari, els esforços per catequitzar i instruir; la preocupació pel manteniment i preservació del patrimoni artístic, tant a través de les ordenacions, manaments com les seves donacions d'objectes litúrgics.

L'arribada del bisbe Vic a Mallorca l'any 1573 suposà la continuació de l'aplicació dels decrets conciliaris que havia començat infructuosament Diego de Arnedo onze anys abans (1562–1572)¹⁴²⁷.

Aquesta no va ser ni automàtica ni lineal *ad memoriam rei perpetuam*. Prompte Vic i Manrique constatà a través de les visites que els decrets trastocaven molts interessos socials, polítics, fins i tot econòmics.

El bisbe valencià s'implicà molt directament en l'execució de la Reforma Catòlica *in capite et in membris* que anava calant molt lentament a la nostra illa, alternant ruptures, reformes i immobilismes. Nous bisbes per a noves diòcesis. Si comparem l'estat religiós

¹⁴²⁷ PÉREZ, LI., *La visitas pastorales de Don Diego de Arnedo a la diócesis de Mallorca (1562–1572)*, vol. I–II, Palma, 1963–1969.

de la diòcesi de Mallorca de mitjans segle XVI amb la de la final de centúria, advertim canvis notables¹⁴²⁸.

Analitzarem tres visites pastorals: 1586, 1591 i 1599. De les actes de les tres inspeccions se n'extreu que era la manera més precisa i directe per verificar la situació dels béns terrenals del santuari i l'estat real dels mateixos.

Les visites inclouen dues parts igualment valuoses: la primera, la *visitatio rerum*, és a dir, l'examen de l'edifici, mobiliari, retaules, peces d'orfebreria litúrgica; i la segona, la *visitatio hominum* que analitza la situació sociològica i espiritual del priorat, el comportament dels col·legiats, la *conducta moral*¹⁴²⁹ i finalment, l'administració i economia dels serveis religiosos com tractarem en els capítols on s'analitzen les dues visites pastorals.

Això no obstant com veurem, l'autoritat dels vicaris generals en representació dels seus prelats no és atacada pel prior i els seus col·legiats *in sensu stricto*.

La potestat no pareix sentir-se amenaçada pels preceptes i obligacions pertinents a l'exercici del seu ministeri.

Per exemple, considerem la delicadesa en el manament per arranjar la campana de Lluc el 1599: *Item visità lo campanar i campaner de aquell i com hi haja una campana rompuda la qual ja en altra visita està manat sia reffusa dins de un any i fins açi no se es fet, ordenà que la dita ordinatio sia dins de un any de gratia special acumplida sota pena a dita sa Señoria Rma. ben vista*¹⁴³⁰.

¹⁴²⁸ PÉREZ, LL., "Resumen histórico de la diócesis mallorquina", *Guía de la Diócesis de Mallorca*, Palma, 1959.

¹⁴²⁹ COULET, N., *Les visites pastorales*, Brepols, 1977, p. 31. Per evitar alguns casos d'ètica i estètica religiosa, el bisbe Vic va haver de patir algun disgust: el 1591 els jurats de Binissalem obtingueren un breu del papa Gregori XIV dirigit a l'inquisidor de Mallorca en el que s'explica que el rector de la vila escandalitzà la població amb possibles contubernis rebent l'absolució del bisbe de Mallorca. ASV, *Brevia Lateranensia*, núm. 123, f. 739v-741v.

¹⁴³⁰ ADM, *Visites Pastorals del bisbe de Mallorca Mons. Joan Vic i Manrique*, registre XII, 1599 (forense), f. 70v.

Quant a la historiografia del santuari de Lluc que evoca la situació a finals del segle XVI i sobretot la del seu patrimoni historicoartístic és obligat referir-se al P. Rafel Joan Mestre, MSSCC; que s'ocupa dels aspectes més rellevants de l'església de Lluc entre el segle XVI i XVII¹⁴³¹.

Testimoniar l'agraïment *ad nutum* a la Mare de Déu de Lluc ha permès al llarg dels segles reunir un ingent llegat de retaulets o presentalles. Gaspar Munar n'estudià el procediment de donacions dels citats retaulets (coneguts com exvots) i en documentà alguns¹⁴³².

Abans però M. Rotger en la seva història de Lluc no va descuidar la importància de les visites pastorals per a la conservació del patrimoni¹⁴³³.

Relata l'origen d'aquesta font documental, analitza l'estructura del text, les funcions del visitador i finalment, menciona dos exemples relatius a la tasca pastoral de Diego de Arnedo (construcció de les noves estables, 1568) i de Joan Vic (construcció d'una caseta per vendre pa, vi i oli als peregrins, 1578). Manca tanmateix, un plantejament a fons del darrer quart del segle XVI al santuari.

Altrament, l'any 1952 Josep Obrador Socias, MSSCC,¹⁴³⁴ documenta les obres del nou corredor el 1595. Així i tot, cal apuntar que el ritme d'obres al santuari no disminuïa

¹⁴³¹ JOAN, R., "La iglesia de Nuestra Sra. de Lluc desde el siglo XVI al XVII", *Revista Lluc*, núm. 250, juny 1941, p. 42-50.

¹⁴³² MUNAR, G., "Els retaulets de Nostra Sra. de Lluc", *Revista Lluc*, núm. 122, gener de 1931, p. 331-336. Cal destacar-ne alguns exemples de l'època del bisbe Vic i Manrique: "Retauler d'una minyona. Item altres retauler d'una minyona qui cau de un terrat amb una lletra que diu. Aquest és un miracle que la Verge Maria de Lluch obrà amb una minyona de cinc anys. Fonch lo dit miracle a 17 de setembre de 1594 (...) Retauler de'n Miquel Sagrera de Porreres. Item un altre retauler de dos homens qui tiren amb una ballesta a un altre, amb un escrit que diu. Aquest és Miquel Sagrera, fill d'Antoni, de la vila de Porreres, a n'el qual tiraren una treta, el dissabte de Nostra Senyora de setembre, a dos hores de nit, en lo any 1599". El mateix autor parla de l'església antiga, la descripció del temple actual, els principals protectors i la sagristia a l'article "La Santa casa de Lluc", *Revista Lluc*, núm. 123, 1931-1932, p. 86-95.

¹⁴³³ ROTGER, M., *Historia del santuario y colegio de Nuestra Señora de Lluc*, Palma, 1914, p. 109-113.

¹⁴³⁴ OBRADOR, J., *Santa María de Lluc. Historia de su Colegiata*, Palma, 1952, p. 105-107.

mai i el 22 d'agost de 1578 ja es troben documentades unes obres d'adob al corredor per valor de 16 lliures¹⁴³⁵.

Més endavant testimoniarem els recursos de finançament, benefactors, promotors i les seves corresponents aportacions¹⁴³⁶.

El santuari de la Mare de Déu de Lluc, des de l'Edat Mitjana, fou un centre de peregrinació i de devoció dels mallorquins com també, fou un indret on molts dels artistes deixaren la seva petjada¹⁴³⁷.

En èpoques successives la mirada a la retaulística barroca de Lluc a través dels seus promotors i artistes ha complit els seus objectius¹⁴³⁸.

No obstant, apuntem que les dues visites pastorals del bisbe Vic (1591 i 1599) documenten retaules i altres peces litúrgiques que tenen en aquest estudi una aproximació inicial per esbrinar més dades al voltant del patrimoni artístic llucà a la darrera dècada del segle XVI¹⁴³⁹.

¹⁴³⁵ ACL, *Llibre de extraccions de diners de la caixa*, sig. Vr 10–19, f. 33v.

¹⁴³⁶ ACL, *Quern de les promeses de la Ciutat en esta Santa Casa de Luch per la obra novament començada del corredor (16 de setembre de 1595)*, signatura Vr 29, f. 1r-25v.

¹⁴³⁷ CARBONELL, M. *Art de cisell i de relleu. Escultura mallorquina del segle XVII*, Palma, 2002.

¹⁴³⁸ BESTARD, B. et al., *L'Església i els retaules del santuari de Lluc*, Inca, 2004.

¹⁴³⁹ Un primer intent d'aproximació a les visites pastorals del bisbe Vic a Lluc i la seva incidència en el patrimoni artístic llucà es pot consultar a MARTÍNEZ, B., "La *res sacrae* del santuari de Lluc a través de la visita pastoral del bisbe de Mallorca Joan Vic i Manrique de l'any 1586", *Volum Homenatge Corona literària en honor a la Mare de Déu de Lluc (Mallorca) en el 125e aniversari de la seva coronació pontifícia (1884-2009)*, Lluc, 2014, p. 105 – 167. Per a un context més ampli vegeu treball de recerca de MARTÍNEZ, B., *Art i església a la Mallorca del segle XVI a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique (1573-1604)*, Universitat Autònoma de Barcelona, 2008.

3.2. Temps de reforma a Lluç

*Paucissimi in agro colendo incumbunt*¹⁴⁴⁰. L'apertura del Concili de Trento (1545) no tant sols significà una defensa del dogma catòlic enfront del protestantisme sinó que també va esdevenir una renovació interior de l'Església a través de la recuperació del nou perfil de bisbe, apòstol i pastor¹⁴⁴¹.

El debat conciliar no començà sense un pòrtic d'entrada contundent, la *Hortatio legatorum*, que exposà els fins del Concili: extirpació de les heretgies, la reforma de la disciplina eclesiàstica i de les costums, la pau i una estabilitat per l'Església.

S'exigia als pastors de primer (bisbes) i segon orde (preveres amb cura d'ànimes) amb *conditio sine qua non* una primera i elemental manera de dedicació a la tasca pastoral resumida en una paraula: enfront a l'absentisme o *perversio ordinis*, la residència¹⁴⁴².

La reforma començà a aplicar-se a la diòcesi mallorquina¹⁴⁴³ durant el pontificat del bisbe Diego de Arnedo (1562-1572)¹⁴⁴⁴.

¹⁴⁴⁰ *Poquíssims s'interessen a conrar el camp del Senyor*. MANSI, I. D., *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio*, Reprint Graz, 1961, t. 33, c. 11-2.

¹⁴⁴¹ TELLECHEA, J. I., *El obispo ideal en el siglo de la Reforma*, Publicaciones del Instituto Español de Historia Eclesiástica, monografías núm. 9, Roma, 1963; "El obispo ideal según el Concilio de Trento", *I tempi del Concilio. Religione, cultura e società ne' ll Europa tridentina*, Roma, 1997, p. 207-223; JEDIN, H., *Il tipo ideale di Vescovo secondo la riforma cattolica*, Brescia, 1950.

¹⁴⁴² Segons J. Ignacio Tellechea "Las dos lacras, pastoralmente más graves, que aquejaban la Iglesia de los siglos XIV, XV y primera mitad del XVI, eran la pluralidad de beneficios y cargos (incluido el episcopado) y el absentismo de sus titulares. La acumulación de mitras, de no suponer el don de ubicuidad en los obispos, llevaba consigo el absentismo". TELLECHEA, J. I., "El obispo ideal según el Concilio de Trento", *op. cit.*, p. 208; CARRANZA, B., *Controversia sobre la necesaria residencia personal de los obispos*. Introducció, primera versió castellana, notes i edició facsímil del text per J. Ignacio Tellechea, Universidad de Salamanca, Madrid, 1994. De les pàgines deu a setze, s'exposen les diferents sessions del Concili tridentí que foren necessàries per especificar la residència dels bisbes, així com les seves obligacions tot just esdevinguda la seva presa de possessió. Aquestes normes es van dictaminar en la tercera fase del Concili, que comprèn des de maig de 1551 fins a abril de 1552 i en a les darreres sessions, de gener de 1562 a desembre de 1562.

¹⁴⁴³ CASASNOVAS, G., *Història de Menorca*, Palma, 2005, p. 269-270.

Els decrets conciliaris foren publicats a les Balears per ordre de Felip II¹⁴⁴⁵ el dia 24 de setembre de 1564 i per voluntat reial implantats com a lleis del Regne, la qual cosa afavorí la seva aplicació. El bisbe valencià Joan Vic i Manrique (1573-1604)¹⁴⁴⁶, amb ulls de pastor perspicaç, culminà la tasca del seu antecessor el qual havia fracassat en alguns aspectes.

Els costums, la formació, el culte prenen nova fisonomia. Un dels vestigis de la col·legialitat de l'Església, la praxis sinodal (reunió dels sínodes diocesans, quatre

¹⁴⁴⁴ L'estudi de les visites pastorals en l'època del bisbe Arnedo correspon a PÉREZ, Ll., *Las visitas pastorales de Don Diego de Arnedo a la diócesis de Mallorca (1562-1572)*, Palma, 1963-1969. Des del punt de vista del dret citar a PONS, C., "Las visitas pastorales de Don Diego de Arnedo. Repercusiones en el derecho matrimonial de la Iglesia particular de Mallorca", *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 309-313.

¹⁴⁴⁵ Cal suggerir tres objectius prioritaris del rei Felip II (1527-1598): un apropament entre la política i l'Església, la regulació de les transaccions econòmiques i finalment, un aspecte cabdal pel nostre treball de recerca, el control de la producció artística, literària i cultural del segle XVI, per evitar l'extensió protestant en els seus dominis. MIRALLES, J., "Carta de Felipe II al Cabildo de Mallorca sobre el Concilio de Trento (1562)", *BSAL*, vol. VIII, 1899 - 1900, p. 86 - 87; CABOT, S., *Felipe II. Señor de cuerpos y almas. Los quebrantos de la Tercera Orden Regular de San Francisco*, Palma, 2005. La corona anhelava restaurar la disciplina a l'Església per tenir sota el seu control les institucions que semblaven escapar-se de la seva autoritat; l'obstinació del bisbe Vic era que la seva jurisdicció sobre el clergat, més teòrica que pràctica, es fes realitat. Per comprendre la recepció del concili de Trento vegeu FERNÁNDEZ, I., *Felipe II y el clero secular. La aplicación del concilio de Trento*, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid, 2000; *Philippe II et la Contre-réforme. L'Église espagnole à l'heure du concile de Trente*, vol. I - II, Toulouse, 1999.

¹⁴⁴⁶ Respecte labor de reforma eclesiàstica de Vic i Manrique, Mn. Guillem Pons Pons ha publicat dos títols: "La reforma eclesiàstica en Mallorca durante el pontificado de D. Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)", *Anthologica Annu*, núm. 16, Roma, 1968; "La cura de las almas y la vida cristiana del pueblo en Mallorca bajo el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)", *Anthologica Annu*, núm. 18, Instituto Español de Historia Eclesiástica, Roma, 1971. Finalment, quan ens aproximam a l'episcopat de Vic i Manrique es comprova que en la profunda renovació espiritual realitzada entre 1573 i 1604 van tenir una gran presència els jesuïtes del col·legi Montision fundat a Palma l'any 1561. G. Pons va publicar "El colegio de jesuitas de Mallorca y el obispo Vic y Manrique de Lara (1573-1604)", *Archivum Historicum Societatis Iesu*, vol. IX, Roma, 1971. Vegeu també l'estudi de PAVONE, S., "Pretriforinati e riforma della Chiesa: i gesuiti al Consiglio di Trento", *Rivista Storica Italiana*, Roma, 2005, p. 110-135.

durant la seva prelatura 1577, 1588, 1592 i 1597)¹⁴⁴⁷ es convertirà en el millor instrument per assolir la reforma catòlica.

Pel seu costat el mateix bisbe va expressar a la seva visita *ad limina apostolorum* de 1590 que, atès que hi havia durant l'any altres convocatons del Capítol de la Seu de Mallorca, no era necessari masegar amb més sínodes¹⁴⁴⁸.

Això no obstant, la Sagrada Congregació del Concili el va advertir que la celebració havia de ser de caràcter anual¹⁴⁴⁹. Aquest manament esvaït no fou mai una realitat.

L'aplicació de la reforma tingué diversos eixos. Per una banda millorà la disciplina del clergat i per l'altra potencià la cura d'ànimes que realitzaven els rectors, vicaris i en el cas del santuari de Lluc, del prior i col·legiats.

S'instruí els fidels en els principals dogmes de la Fe catòlica impulsant la catequesi i la predicació alhora que potenciant la pràctica dels sacraments, en especial de l'eucaristia i la penitència. També s'esbadellà la formació intel·lectual del clergat per a una millor eficàcia i eficiència en la seva tasca pastoral.

Per exemple, s'incrementà el control del bisbe sobre l'administració econòmica: *Item ordenà i manà que ningun prior pugà fer algun gasto de deu diners en amunt extraordinari com son obres i altres coses de semblant modo sens licentia in*

¹⁴⁴⁷ AMENGUAL, J., "Tres concilis, tres models d'Església i tres estils sinodals", *BSAL*, vol. LV, Palma, 1999, p. 7-55; SEGUÍ, G., "Aproximació sociolingüística", *Llibre de la invenció i miracles de la prodigiosa figura de nostra senyora de Lluc*, Inca, 1989, p. 34-52.

¹⁴⁴⁸ *Praeter haec capitula (que ordinaria dicuntur) multa alia intra annum extraordinaria congregantur. Unde non tam necessaria synodorum fraequens congregatio videtur, nam paucissimi cassus se offerri possunt, quibus tam per antiquas constitutiones quam per alias noviter editas et per ea quae jam dicta sunt non sit satis provissum (...)*. ASV, Archivo Sagrada Congregación del Concilio, *Documenta maioricensia*, visita pastoral *ad limina* de 1590, foli 132r. AMENGUAL, J., *Història de l'Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563-1800)*, vol. II, Palma, 2002, p. 1-40.

¹⁴⁴⁹ "Synodum tamen non celebravit duobus ab hunc annis, quia asserit non fuisse necessarium, cum paucissimi cassus sint quibus non fuerit privissum". ASV, *Archivum Sacrae Congregationis Concilii. Documenta Maioricensia (Visita pastoral de 1590)*, f. 140r.

*scriptio*¹⁴⁵⁰. No descuidem que el santuari de Mallorca, aresta del fervor popular, era el de Lluc.

En segon lloc, les confraries i associacions religioses reberen un fort impuls perquè centralitzaren la participació dels laics en la gestió i diligències *sine die* del priorat de Lluc: (...) ordenà que en la iglesia parrochial hi haja un caxo per a dits preus ab dos claus la huna de les quals la tenga lo Reverend Prior i la altra lo obrer laich i los dits sots obrers que aporten compte de les entrades i exides i donen raho de aquelles al fi de la sua administratio¹⁴⁵¹.

Les parròquies i els santuaris no eren només una institució de disciplina social, en la qual l'enquadrament anava de dalt a baix. *Eo ipso* eren la seu d'institucions on els feligresos podien organitzar-se amb un relatiu grau d'autonomia i fins i tot, teixir xarxes de solidaritat interclassistes: les obraries o confraries.

Com ja hem apuntat, les visites pastorals són considerades un instrument de reforma útil i a Mallorca, després de molts d'anys de bisbes absentistes¹⁴⁵², les visites suposaren un primer contacte de la màxima autoritat eclesiàstica amb les parròquies i el poble¹⁴⁵³.

Les tres visites pastorals de Lluc, que veurem més endavant, insistiran en la cura del patrimoni artístic: es vigilen els llibres de cor, es mostra una insistència en la decència dels ornaments, en la conservació i preservació dels retaules ubicats a l'altar major o les

¹⁴⁵⁰ ADM, *Visites Pastorals del bisbe de Mallorca Mons. Joan Vic i Manrique*, registre VII, 1591, f. 28r.

¹⁴⁵¹ ADM, *Visites Pastorals del bisbe de Mallorca Mons. Joan Vic i Manrique*, registre XII, 1599 (Forense), f. 70v.

¹⁴⁵² El deure de residència episcopal es tractà a la primera etapa del concili de Trento, especialment quan els reformistes aconseguen que es castigui als bisbes absentistes amb la pèrdua de les seves rentes. A més les sessions VI i VII imposen el control episcopal sobre els beneficis curats amb el que havia de ser el nucli de la reforma tridentina: la salvació de les ànimes (la *cura o salus animarum*). GARCÍA, F., *El decreto sobre la residencia de los obispos en la tercera asamblea del concilio tridentino*, Cádiz, 1943.

¹⁴⁵³ VENARD, M., «Les visites pastorales dans l'Église de France au XVI siècle. Evolution d'une institution», *Les Églises et leurs institutions au XVI siècle. Actes du V Colloque du Centre D'Histoire de la Reforme et du Protestantisme*, Montpellier, 1978, p. 115-140; TURCHINI, A., *Le visite pastorali*, Bolonia, 1985; "Una fonte per la storia della cultura materiale nel XV e XVI secolo. Le visite pastorali", *Quaderni di Storici*, núm. 11, 1976, p. 294-309; NUBOLA, C., et al., *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d'Europa: XV – XVIII secolo*, Bologna, 1999.

capelles laterals. Endemés, ens permet aproximar-nos a tres vèrtexs: la difusió de algunes devocions, la inspecció i millor cura dels inventaris i l'anàlisi dels llibres de comptes.

Seria desencertat no fer esment del prior Gabriel Vaquer Vicens (1475 – 1535) vertader forjador, restaurador espiritual del santuari i del capítol col·legiat, a qui va atorgar uns estatuts inspirats per un ideal de reforma eclesiàstica.

Aquesta època d'esplendor i renovació del santuari és descrita per Joan Binimelis el 1595, referint-se al priorat de Vaquer: “En nuestros tiempos ya no hay tanta devoción y concurso de gentes desde que se despertó la nueva devoción a Nuestra Señora de Lluch”¹⁴⁵⁴.

El bisbe Vic no va permetre que el santuari en una situació tan florent entres en una entelèquia pel que fa a la disciplina, el patrimoni artístic i els abusos.

La més nombrosa de les comunitats de preveres de Mallorca era la Seu on, a més dels canonges i de setze beneficiats per a la celebració del culte i l'administració de sagraments, hi havia fundats dos-cents beneficis que aportaven unes rentes considerables¹⁴⁵⁵.

A la darrera dècada dels segle XVI succeeix un fet històric entre el santuari i la Seu. La intervenció del capítol catedralici i dels jurats en contra del dret de preferència que tenien el prior Vaquer i la família Tomàs en la col·lació de les col·legiatures del santuari de Lluc, abocava a litigis.

¹⁴⁵⁴ BINIMELIS, J., *Nueva Historia de la isla de Mallorca y de otras islas a Ella adyacentes*, vol. IV, Palma, 1927, p. 172.

¹⁴⁵⁵ La generositat del bisbe Vic a la Seu de Mallorca quedà patent en la fundació d'un benefici, erigit a perpetuïtat, a l'altar major sota l'advocació de la Immaculada Concepció el dijous 27 d'agost de 1591. La renda fixada davant el notari Gabriel Torelló, els testadors Jeroni Safortesa i el cirurgià Joan Fornés al monestir de la Cartoixa en presència del prelat, fou de 20 lliures. Els serveis i deures es concretaren en la celebració d'una missa tots els dissabtes a la capella de la Concepció de Maria fundada per ell. Vegeu ACM, *Capbreu Vell de las instituciones de beneficis de la Seu e parroquias de la Ciudad*, sig. 2723, f. 343r.

Així, ens ha arribat el breu de Climent VIII de l'any 1593 en el que els col·legiats refusaren elegir Onofre Vaquer per posseir dos beneficis. Fou elegit Pere Vicens però Vaquer refusà dirigint-se al nunci qui li donà la raó.

El bisbe Vic cridà els col·legiats i els va notificar que havien d'acceptar Vaquer. Llavors, l'elegit optà per sol·licitar un breu pontifici, que fou enviat, per una banda, al degà i al sacrista de Tarragona i, per l'altra, a la Seu¹⁴⁵⁶.

¹⁴⁵⁶ ASV, *Brevia Lateranensia*, sig. 133, f. 195r-198r.

3.3. Les obres del nou corredor (1595)

Durant el segle XVI, els santuaris mallorquins experimentaren notables transformacions. De l'activitat constructiva a Lluc destaquem la construcció d'establies o porxets (amb un pis a sobre pels peregrins) en llocs convenients allunyats de l'atri de l'església (inicis de la construcció 1568, obres de menjadores 1578 i reparacions de les mateixes 1583).

Subratllem les obres d'un nou corredor l'any 1595 registrades en un llibre que roman a l'arxiu del col·legi de Lluc amb el títol *Quern de les promeses de la Ciutat en esta Santa Casa de Luch per la obra novament començada del corredor (16 de setembre de 1595)*¹⁴⁵⁷.

Les seves pàgines relacionen de manera minuciosa les almoines dels diferents estaments socials, fins a un total de 430 lliures: canonges, capellans i beneficiats, diaques, el virrei Ferran Sanoguera¹⁴⁵⁸, noblesa, notaris, cirurgians, apotecaris, menestrals, argenters, escultors, pintors, ferrers, gerrers, picapedrers, llibreters, espasers, guanters, sastres, carnisers, paraires, flassaders, passamaners, velluters, sabaters, calceters, capellers, serradors, forners, corders, mercaders, botiguers, moliners, escrivents, mariners, jornalers, courers i devotes persones anònimes.

***Quern de les promeses de Ciutat per la obra novament començada del corredor
(1595)***

Benefactors	Quantitat
Ill. Sr. Gregori Safortesa, ardiaca i canonge	15 ll.

¹⁴⁵⁷ ACL, signatura Vr 29, f. 1r-25v.

¹⁴⁵⁸ El virrei Ferran Sanoguera (1595-1606) visità Lluc l'any amb una gran comitiva: "El Pare Rafel Joan ens conta a les *Hojas de Lluc* que arribaren sense novetat per la dificultat del camí, amb especial atenció a el Grau de la Bella Dona, sempre fàcil a l'enderrocament, i per ells prèviament reparat". ORDINAS, A. et al., *El camí vell de Lluc*, Palma, 1998, p. 58.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Sr. Callar, canonge	6 ll. 10 s.
Sr. Abrines, canonge	7 ll.
Sr. Bernat Palou, canonge	10 ll.
Sr. Galceran Vivot, diaca	5 ll.
Sr. Pere Vivot	12 ll.
Sr. Joan Vivot	5 ll.
Sr. Jeroni Callar, canonge	6 ll.
Sr. Galceran Vivot	5 ll.
Sr. Albertí Dameto major	3 ll.
Sr. Miquel Vivot	5 ll.
Sr. Nicolau Vivot	2 ll.
Rvnt. Bartomeu Bordoí, prevere i col·legial	1 ll. 10 s.
Sr. Pere Mateu	1 ll.
Sr. Francesc Olesa de Vinagrella	5 ll.
Sr. Joan Juny	5 ll.
Sr. Pere Gual	5 ll.
Sr. Jordi Sureda del Call	3 ll.
Sr. Francesc Puigdorfila	3 ll.
Sr. Miquel Sanglada de Castellitx	3 ll.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Sr. Pere Fuster	3 ll.
Sr. Joan Agustí Caulelles	3 ll.
Sr. Antoni Brull	2 ll.
Sr. Llorenç Sureda	4 ll.
Sr. Jaume Rossinyol	2 ll.
Sr. Pere Gual menor, fill	2 ll.
Sr. Quint de Morell	3 ll.
Sr. Miquel Nadal	1 ll.
Sr. Joanot Desbrull de Pollença	6 ll.
Sr. Joan Torelló, prevere i col·legial	2 ll.
Mn. Onofre Morell	1 ll.
Mestre Joan Barceló, passamaner	1 ll.
Sr. Nicolau Togores i Montanyans	6 ll.
Sr. Joanot Rossinyol	2 ll.
Sr. Llorenç Togores Santacília	5 ll.
Sr. Ramon Burgues	3 ll.
Lo patró Antoni Martines valencià	11 s. 4 d.
Mestre Gaspar Nadal	11 s.
Mestre Gabriel Burgos	5 s.
Mestre Tomàs Bisbal	11 s.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Rvnt. Mn. Domingo Mas, prevere i beneficiat a Sta. Eulàlia	1 ll. 10 s.
Mn. Jaume Brondo. Prevere beneficiat a Sta. Eulàlia	3 ll.
Sra., devota persona	25 ll.
Sr. Jaume Menescal, notari	2 ll.
Sr. Guillem Leonart	2 ll.
Sra. vídua Palou	1 ll.
Rvnt. Mn. Gabriel Roig, prevere i beneficiat a la Seu	8 s.
Sra. vídua Alomar	3 s.
Mestre Jeroni Amer, argenter	30 s.
Mestre Salvador Gallart, guanter	10 s.
Sr. Miquel Gallart, carnisser	10 s.
Sr. Onofre Benet, notari	3 ll.
Mestre Miquel Massanet, paraire	2 s.
Mestre Rafel Valls, calceter	2 s.
Sr. Guillem Cerdà	2 s.
Sra. Anna Massaneta	1 ll.
Mestre Antoni Bres, velluter	8 s.
Mestre Bernat Massanet	5 s.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Mestre Pere A. Picó	5 s.
Mestre Gabriel Vallmaria, argenter	4 s.
Mn. Pere Pons	1 ll.
Mestre Joan Cerdà	10 s.
Sr. Joan Cera, sastre	4 s.
Sr. Joan Cera, fadrí	4 s.
Sr. Pere Xaverí, sastre	11 s.
Sr. Joan Thomas	5 s.
Sr. Arnaldo Salvador, majordom del virrei	1 ll. 14 s.
Sr. Jordi Serra	1 ll. 10 s.
Mestre Onofre Estada	10 s.
Mestre Gabriel Serra, serrador	10 s.
Sr. Joan Bartomeu Poquet	1 ll.
Sr. Francesc Figuera, mercader	1 ll.
Rvnt. Mn. Llorenç Llinàs, vicari de Sant Miquel	1 ll. 6 s.
Mn. Gabriel Llaneres	1 ll. 10 s.
Sr. Bartomeu Julià, notari	1 ll.
Joanot i Gaspar Fortesa, botiguers	1 ll.
Mn. Jaume Fuster	5 s.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Mn. Pere Martí	5 s.
Mn. Rafel Bibiloni, escriptent	10 s.
Sr. Don Guillem Berard	2 ll. 10 s.
Sr. Don Pere Berard	3 ll.
Sr. Mestre Jeroni Xeverí, pintor	10 s.
Sr. Bartomeu Fluxà, mariner	1 ll.
Sr. Joan Pere Lluc	12 s.
Sr. Francesc de Reura	8 s.
Mestre Benet Fiol, ferrer que està a la plaça de St. Antoni	1 ll.
Mestre Jeroni Comas, espaser	10 s.
Mestre Gabriel Juaneda, gerrer	10 s.
Sr. Francesc Salvà, mercader	1 ll.
Sr. Nicolau Moragues, mercader	1 ll.
Mestre Onofre Mendigori	1 ll.
Sr. Onofre Miró, calceter	4 s.
Sr. Esteve Galiana	4 s.
Mn. Jeroni Totxa	2 s.
Rvnt. Mn. Joanot Sala, beneficiat a la Seu	1 ll.
Mestre Bartomeu Sbert, teòleg i beneficiat a la Seu	1 ll.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Mestre Pere Sanxo, sabater	10 s.
Mestre Jeroni Moragues, sabater, al carrer de l'Argenteria	10 s.
Mestre Pere Amengual, sastre	10 s.
Mestre Joan Tomàs Ramis, mercader	3 ll.
Sr. Gabriel Castell, mercader	1 ll.
Sra. Caterina Marimona	4 s.
Mestre Sebastià Gayà, capeller	10 s.
Mestre Martí Salas àlies Parxer	4 quarteres de guix
Mn. Pere Onofre Oliver, rector de Sant Miquel	1 ll. 10 s.
Mestre Antoni Verd, teòleg	5 ll.
Sr. Gabriel Pisà, mercader	5 ll.
Sr. Pere Fuster menor, botiguer	1 ll.
Mn. Jaume Parets	10 s.
Sr. Ignasi Garcia	3 ll.
Sr. Mestre Joan Benet Bonnín, courer	10 s.
Mestre Jaume Figuera, paraire	10 s.
Mestre Francesc Bordoy, argenter	10 s.
Mestre Onofre Bordoy, argenter	10 s.
Mn. Cristòfol Roca	5 s.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Sr. Guillem Descallar, fill de Jeroni Descallar	24 cortans d'oli
Sr. Rafel Guix, notari	1 ll.
Mn. Guillem Mas, prevere i beneficiat a la Seu	1 ll.
Mn. Gabriel Coll major	10 s.
Mestre Hieroni Gonsales, sabater al carrer den Morey	8 s.
Mestre Joan Mollet, sastre al carrer de sant Llorenç	6 s.
Mn. Joan Antoni Carbonell	8 s.
Mn. Joan Rullan, beneficiat a Sant Jaume	10 s.
Mestre Miquel Janer, ferrer	4 s.
Rvnt. Mn. Antoni Cabot, prevere i beneficiat a la Seu	1 ll.
Mestre Joan Janer, ferrer	4 s.
Madò Margalida Ferrer	3 s.
Mestre Jaume Borrás	4 s.
Mestre Antoni Ferragut, paraire	2 s.
Rvnt. Mn. Joan Ferrer, prevere i beneficiat a la Seu	10 s.
Mestre Mateu Gallart, carnisser	10 s.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
 DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Mestre Rafel Pau, cirurgià	20 s.
Mestre Gaspar Gener, escultor	10 s.
Mestre Tomàs Serra, apotecari	1 ll.
Mestre Cristòfol Balaguer	6 s.
Mestre Antoni Campaner, moliner	4 s.
Mestre Joan Vinyals, llibreter	2 s.
Mestre Melcion Gallart	4 s.
Mestre Pere Vinyes, paraire	4 s.
Mestre Martí Gayà, ferrer	11 s.
Sr. Baltasar Fortesa, mercader	1 ll.
Mestre Nicolau Fortesa, argenter	10 s.
Mestre Baltasar Pinya, calceter	4 s.
Sr. Jaume Sureda	4 s.
Mestre Tomàs Morro, argenter	1 ll.
Sr. Joanot Font, de Muro	2 ll.
Sr. Jaume Ferretjans	1 ll.
Sr. Bonaventura Domènech	1 ll.
Sr. Baltasar Tries, d'Esporles	3 ll.
Sr. Cristòfol Font, negociant	5 s.
Mestre Francesc Gallart, paraire	2 s.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Sr. Miquel Mulet, apotecari	1 ll.
Mestre Gabriel Bosch	11 s.
Mestre Jaume Pujol, espaser	10 s.
Sra. devota persona	2 s.
Sr. Pere Onofre de Sóller	2 ll. 10 s.
Sr. Pau Sureda de Santmartí	3 ll.
Sr. Guillem Sureda, notari	1 ll.
Sr. Ramon Albertí	3 ll.
Sr. Joan Serralta	1 ll.
Sr. Joan de Santjoan	5 ll.
Mestre Joan Alemany, fuster, del carrer de St. Miquel	2 s.
Sr. Gabriel Puig [Puxt], mercader	1 ll. 10 s.
Mestre Francesc Rexac, forner, a la Pelleteria	2 ll.
Lo patró Miquel Marc àlies Rovira	1 ll.
Lo patró Rafel Reus	1 ll.
Fra Joan Maria	1 ll.
Mestre Francesc Musa, sabater	2 s.
Sra. devota persona	2 s.
Sr. Baltasar Desbrull	2 s.

ART I ESSLÉIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Mestre Nicolau Mercadal	1 ll.
Sr. Jeroni Pau Puigserver	3 ll.
Sr. Arnau Sureda, major	6 ll.
Sr. Nicolau Berard	4 ll.
Sr. Tomàs de Olesa	2 s.
Sr. canonge Pol	10 ll.
Mn. Pere Gelabert	1 ll.
Sr. Jeroni Salas, menor	3 ll.
Sr. Jordi Sureda de Calbet	4 ll.
Mestre Gaspar Gener, escultor	10 s.
Mestre Gregori Fuster	3 ll.
Sr. Pere Bennassar, major	1 ll.
Sr. Joanot Mollet, menor	1 ll.
Sr. Arnau de Santacília	3 ll.
Sr. Joanot Gual, notari	5 ll.
Sra. Joana Sanglada	5 ll. 13 s.
Mn. Antoni Salom	3 s.
Sr. Pere Lluís Cotoner	4 ll.
Mn. Pere Marquès, notari	2 ll.
Mn. Rvnt. Francesc Ferragut	6 s.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Mn. Joan Antic, que està davant Montision	1 ll. 10 s.
Mn. Pau Alemany	3 s.
Sr. Joan Pere Oliver, notari	3 ll.
Mn. Mut	11 s.
Mn. Jaume Cirerol	11 s.
Mn. Miquel Brondo	5 ll.
Mestre Jaume Escuder, flassader	5 s.
Sr. Felip Puigdorfila	1 ll. 8 s.
Sr. Francesc Sanglada	2 s.
Sr. Francesc Joan Olesa	5 ll.
Sr. Mateu Moranta	3 ll.
Sr. Pere Abri Callar de Son Planes	6 ll.
Sr. Joanot Barthomeu Poquet	8 s.
Sr. Amador Joan	1 ll.
Sr. Pere Joan Burgos, davant Sta. Eulàlia	5 s.
Lo patró Agustí Morrut	2 barrils de sardines
Mestre Climent Clar	8 s.
Sr. Francesc Puigdorfila, fill de Gaspar	2 s.
Mestre Lluç Marsà, argenter	20 s.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Mestre Bonaventura Castanyer	10 s.
Lo senyor secretari del virrei	2 s.
Mestre Joan Mas, moliner	5 s.
Mestre Bartomeu Guasch, forner	5 s.
Sr. Comendador Antoni Mallol	5 s.
Sr. Pere Nofre Marimon	4 s.
Mestre Pere Fiol de la Porta Pintada	10 s.
Sr. Miquel Sacarès	10 s.
Sr. Pau Bernat, sastre, davant el carrer de St. Antoni	4 s.
Sr. Bartomeu Tomàs, ferrer	8 s.
Sr. Joan Arnau, del carrer del Guix	4 s.
Mestre Joan Tauler, sabater, de l'Argenteria	6 s.
Mn. Maties Bonet, prevere i beneficiat	10 s.
Mn. Magí Ramis	20 s.
Mestre Antoni Adrover, argenter	11 s.
Sr. Onofre Brosa, capeller	10 s.
Mestre Rafel Cases, corder	2 garroteres de cànem per l'obra
Mestre Joan Torrens, corder	4 s.
Mestre Joan Balla, sabater	4 s.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Sr. Joan Estada, calceter	2 s.
Sr. Marianna Ballestera, vídua	1 ll.
Sr. Bartomeu Rullan, apotecari	10 s.
Sr. Canonge Albertí	10 ll.
Sr. Gabriel Roca, carnisser	10 s.
Mestre Antoni Martí, botiguer	10 s.
Sr. Bernadí Togores	5 ll.
Rvnt. Mn. Llorens Fons, prevere i beneficiat a la Seu	2 ll.
Rvnt. Mn. Joan Melis, prevere i beneficiat a Sta. Creu	6 s.
Sra. Elisabet Vivota Maxella	1 ll. 10 s.
Sr. Francesc Sureda Vivot	3 ll.
Sr. Mateu Dameto	3 ll.
Mestre Onofre Gelabert, picapedrer	2 jornals
Mestre Antoni Obrador, picapedrer	5 s.
Mestre Gabriel Marselles	1 ll.
Sra. devota persona	2 s.
Sr. Onofre Almassara	1 ll.
Mestre Antoni Muntaner, sastre	4 s.
Sr. Ramon Vivot	5 ll.

ART I ESSLÉIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Sr. Antoni Pinya, llibreter	1 ll.
Sr. Gabriel Ferragut, mercader	3 ll.
Sr. Josep Fortesa, botiguer	1 ll.
Sr. Gabriel Mesquida	6 s.
Mestre Antoni Malferit, barreter	2 s.
Sra. Joana Sanxis	6 s.
Mestre Josep Uguet, pintor	10 s.
Mestre Miquel Bagur, escultor	10 s.
Sr. Jaume Borràs	2 s.
Sr. Joan Serra	5 ll.
Sr. Jaume Fiol	12 s.
Sr. Llorenç Borràs, sucrer	1 ll.
Sr. Miquel Cauledles	1 ll. 10 s.
Sr. Bernat Amer	10 s.
Mestre Miquel Bollitxer	4 s.
Mestre Toni Fuster, botiguer	10 s.
Sr. Antoni Gual, del carrer de St. Jaume	50 ll.
Mestre Francesc Oller, argenter	1 ll.

3.4. Administració i rentes al servei del patrimoni religiós

Incidint en l'administració econòmica, els comptes generals del santuari a 1 de febrer de 1593 a 1595¹⁴⁵⁹ presentats pel procurador Antoni Cànoves sumen un total de 1.581 ll. 13 s. i 11 d. referents a tots els censals de la casa, la Universitat, rentes de la possessió, blat i censals ordinaris.

El dia 4 de mars de 1598 la sentència de Mn. Miquel Cerdà, procurador del santuari, que exigia totes les rentes relatives al forment i diners en poder del notari Sebastià Servera escrites el 20 d'octubre de 1595, donen compte *functus officio* de 1.114 ll. 12 s. i 7 d.

No podem obviar que cinc anys abans, el santuari estava endeutat fins a tal punt que no es podia elegir un altre prevere per substituir el difunt Joan Morey: *A V del mes de giner [gener] de lo any 1590 capitularment congregats a so de campana en lo chor de la iglesia de V.M. de Luc com es de costum Joan Cabanelles theolog prior (...) atès que dita casa i col·legi estava en dit temps endeutada i considerar que no podia suportar despesa de vuit col·legials i vist que lo Illustríssim i Reverendíssim Sr. Bisbe en la visita donà loc que sien fer (...) per aquesta vegada no's fes elecció de altre*¹⁴⁶⁰.

Els llibres de determinacions contenen les diferents resolucions que la comunitat acordava pel bon funcionament de Lluç.

Així, per exemple, el 10 de setembre de 1590 el santuari patí greus problemes en la recepció d'aigua i es feia necessari ajuntar la canonada *ab la de la font cuberta i que per aço se havia de fer gasto*¹⁴⁶¹.

Altrament el 21 d'agost de 1599 el prior Antoni Alonso i Mn. Nadal Caneves de Menut¹⁴⁶² acordaren fer a mitges una paret de pedra seca *larguera* per dividir els termes de la possessió de Lluç i de Menut pagant els cost a parts igual¹⁴⁶³.

¹⁴⁵⁹ ACL, *Llibre de sentències dels procuradors de Lluç (1563-1691)*, signatura Vr 20, f. 82r.

¹⁴⁶⁰ ACL, *Llibre de determinacions (1579-1655)*, signatura Vr 76, f. 47r.

¹⁴⁶¹ ACL, *ibídem*, f. 48r.

El mateix dia aproven una retribució mensual per mossèn Onofre Vaquer en concepte de caritat perquè (...) *Stà detingut a Ciutat i és malalt i patex molta necessitat en tant que viu de charitats que li done Rvnt. Capitol i la confraria de St. Bernat*¹⁴⁶⁴.

El 29 d'octubre de 1599 aprovaren l'anada a Inca dels preveres Pere Pisà i Pere Vicenç per fer relació (...) *d'una casa venal per recullir totes les accptes i per possada dels collegials i misatges*¹⁴⁶⁵.

Com hem verificat anteriorment amb la finca de Menut, les qüestions relacionades amb les delimitacions del territori foren rellevants a la cúria eclesiàstica del bisbe Vic en el decenni de 1590 a 1600.

Pren valor un pergami datat el 22 de novembre de 1594 amb tota la informació relacionada amb la concòrdia entre el col·legi i Arnau Bonmacip tocant al camí que recorre la finca de son Macip fins al santuari. Vic i Manrique, en presència del prior Felip Perelló, la resol i l'executa de la següent forma:

(...) *Fins ara havia deambulat a la cort eclesiàstica de Mallorca i indecisa penjava el procés o processos de aquella y a les pretensions de cada una de les parts y lo dit Arnau Bonmacip a lo dit camí per lo camp de les Paredes (...) i que havien de arribar de casa sua a la creu de pedra de Lluch prop de Alzina anomenada d'en Macip i los dits preveres donin a dit Macip i a los seus loch per a son camí de dit creuer sobre lo torrent a hont es la partió de la possessió de dit Macip ab la possessió de dita casa de Luch (...)*¹⁴⁶⁶.

¹⁴⁶² Es conserva, *hic et nunc*, el testament del seu pare Antoni Caneves de Menut escrit pel notari Joan Agustí Alemany el dia 20 de maig de 1581. ACL, *secció pergamins*, caixó 4-20.

¹⁴⁶³ ACL, *ibídem*, f. 65r.

¹⁴⁶⁴ ACL, *ibídem*, f. 65r.

¹⁴⁶⁵ ACL, *ibídem*, f. 67v. ROIG, B., *Les posades de Lluc a Mallorca*, Palma, 1997.

¹⁴⁶⁶ ACL, *Pergamins. Alqueries de Lluc*, caixó núm. 13, número 35. Dia 22 de novembre de 1594. La transcripció íntegra es pot consultar a l'apèndix del final d'aquest estudi.

3.5. Fe i devoció. El llibre de presentalles i miracles (1593–1600)

De cabdal importància és la contribució a l'espiritualitat i la devoció popular que, com a signes de la Contrarreforma, el bisbe de Mallorca potenciat vigorosament. Un exemple és el llibre de presentalles i miracles¹⁴⁶⁷ conservat a l'arxiu del santuari replet d'anotacions que deixen constància de les peces d'orfebreria regalades com a exemples de fe i devoció a Nostra Senyora de Lluç.

Així: “(...) A 12 de setembre de 1595 Pereta Bauçana, andritxola, dona unes arracades de or per que Nostra Senyora de Lluç la havia alliberada de caure en poder dels moros. (...) A 24 d'abril de 1596 fonch presentada una tovallola, obrada per los caps del fil blanc, de fil en pua, per mans de Jeroni Llabrés de Valldemosa. (...) A 19 de setembre de 1599 fonch presentada una cama de argent per Llorenç Ferragut de sa Pobla”¹⁴⁶⁸.

Aquesta font documental aporta molta informació pel que fa a les promeses d'un cert valor artístic fruit de donacions diverses, entre les que accentuem les del bisbe de Mallorca Joan Vic i Manrique i l'escultor Gaspar Gener. Vegem¹⁴⁶⁹:

Data	Donant	Peça
01/12/1593	Sra. Anna Nadala	Casulla blanca de domàs
02/03/1594	Mn. Francesc Verí prevere	Mantell de <i>brocadillo</i> groc
11/06/1594	Mn. Felip Rossell	Mantell de domàs blanc amb passamans d'or

¹⁴⁶⁷ ACL, *Libre de presentalles i miracles (1556-1670)*, signatura Vr 41.

¹⁴⁶⁸ MUNAR, G., *Breve historia del santuario de Lluç y colegio de Nuestra Señora de Lluç*, Palma, 1987, p. 37-39.

¹⁴⁶⁹ Font d'elaboració pròpia a partir de: ACL, *Libre de presentalles i miracles (1556-1670)*, signatura Vr 41, f. 75r-85r.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

06/07/1594	Mons. Joan Vic i Manrique	Llàntia d'argent amb tres cadenes d'argent ¹⁴⁷⁰
17/07/1594	Sr. Joanot Tomàs	Mantell d'una tela argentada amb passamans d'or
22/07/1594	Sra. Joana Trobada Gual	Ventrell ¹⁴⁷¹ d'argent
20/08/1594	Sra. Francina Moreres, de Muro	Una tovallola
20/08/1594	Sra. Tonina Muleta, de Porreres	Una tovallola
29/08/1594	Sr. Llorenç Santaaulàlia	Mantell de domàs verd guarnit de franja d'or
23/09/1594	-	<i>Melça</i> ¹⁴⁷² d'argent molt petita per M ^o . Bordoy prevere
23/09/1594	-	Un anell
02/09/1595	Gaspar Gener, <i>imaginaire</i>	Un portapau daurat i guarnit amb un vidre i pintat
07/09/1595	Rvnt. Mestre Vicenç doctor en teologia	Uns corporals brodats amb fil d'or i entre telats d'orlanda

¹⁴⁷⁰ Cal apuntar les condicions que posa el bisbe Vic respecte aquesta donació: (...) *Vol que si ningun prior per ningun temps la volgués desfer en tal cas vol sia del monestir de la Cartoixa i sia llevada de dita casa de N. Sra. De Luch. ACL, ibídem, f. 75r.*

¹⁴⁷¹ Estómac.

¹⁴⁷² Melsa o glàndula ("bazo" en castellà).

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

12/09/1595	Pereta Bausana, d'Andratx	Uns collars d'or per ser alliberada dels moros
15/09/1595	Miquel Moragues	Una tovallola
23/09/1595	Bartomeu Pisà, d'Alaró	Mantell de domàs blanc guarnit per passamà d'or
08/11/1595	Sr. canonge Nicolau Muntanyans i Togores	Un mantell de setí carmesí guarnit per passamà d'or
20/12/1595	Bartomeu Marquès, patró	Un Agnus Dei d'argent
17/08/1596	Sra. Joana Fustera	Unes tovalloles de genestra de Flandes per l'altar major
24/08/1596	Sr. canonge Guillem Descatlar	Un mantell de domàs blanc guarnit per passamà d'or
20/07/1597	Sr. Baptista Bover	Un parell de canelobres de llautó
02/05/1599	Il·lustre Sra. Agnès Togores, muller del Sr. Jaume Togores de Ciutat	Una llàntia d'argent
27/11/1599	Il·lustre. Sr. Valero	Un <i>panello</i> pel sagrari amb <i>brocadillo</i> blanc i passamà d'or
14/05/1600	Il·lustre Comendador de Torres, fra Jordi Fortuny	Una sobre vesta d'armes la qual és de domàs vermell guarnida amb passamà d'or i té dues creus de tafetà blanques

Tanmateix el valor econòmic d'algunes d'aquestes presentalles i la necessitat de sufragar les despeses de les obres del santuari, van fer que el dia 29 del mes de maig de 1591 el prior Joan Cabanellas i els col·legiats haguessin de vendre alguns exvots: (...) *congregats a la sacristia de la iglesia de dita casa i per la necessitat de les obres de dita casa fórem de parer i determinatio que es necessari que es venen algunes lanties de argent i altres presentalles les quals se troben a dita iglesia (...)*¹⁴⁷³.

La devoció a la Mare de Déu justifica la producció d'estampes religioses¹⁴⁷⁴. És un dels tresors patrimonials més representatius de la nostra tradició historicoartística mallorquina i una de les eines més poderoses per conèixer la devoció i el pensament moderns.

A Mallorca les estampes sagrades van ser les més divulgades i sol·licitades, el cas que ens ocupa a Lluc l'estampa de culte o devoció. Entre els anys 1591 i 1596 a través del *Llibre d'albarans del Col·legi i casa de Nostra Senyora de Lluch (1591-1596)*¹⁴⁷⁵ el prior Felip Perelló encarregà a l'impressor Martí Salvà diverses imatges, algunes a la impremta coneguda Cansoles de Palma¹⁴⁷⁶.

¹⁴⁷³ ACL, *Libre de determinacions (1579-1655)*, signatura Vr 76, f. 49r.

¹⁴⁷⁴ ROSSELLÓ, J., "La impremta al servicio de la iglesia majoricense", *Memoria Ecclesiae*, vol. XXXIII, Oviedo, 2009, p. 271-278; FORTEZA, M., *La col·lecció de xilografies de la impremta Guasp*, Palma, 2007; SABATER, G., *La impremta y las xilografías de los Guasp*, Palma, 1985; *El Obispo Juan Vich y Manrique y la impremta: 1573-1604*, Palma, 1988;

¹⁴⁷⁵ ACL, signatura CM 75, f. 1r-78v.

¹⁴⁷⁶ FORTEZA, M., "El gravat en els llibres mallorquins del segle XV: la impremta Cansoles, 1540-c.1601", *BSAL*, vol. LXIV, Palma, 2008, p. 115-135; GUASP, F., "La impremta Cansoles", *Almanaque de las Islas Baleares y Anuario del Diario de Palma*, Palma, 1886, p. 35 - 37. Salvador Ros analitza una estampa de la Verge de Lluc fabricada a Cansoles. Natural de Amusco (Palència) es va establir definitivament a Palma l'any 1540. Tenia la seva impremta al carrer de la Mare de Déu de la Mamella, darrera del convent de sant Francesc. ROS, S., "Una estampa de la Mare de Déu de Lluc", *Revista Lluc*, núm. 8, agost de 1921, p. 4-7.

La finalitat de difondre la fe mariana als peregrins, que pujaven al santuari o be a les confraries de la Mare de Déu esteses per arreu de Mallorca, l'estableix el bisbe Vic l'any 1586¹⁴⁷⁷.

Vegem alguns exemples:

Jo Martí Salvà he rebut del senyor Prior de Nostra Senyora de Luch Phelip Perelló vint y sinch sous per mans de Jaume Vilar dich 1 lliure i sinch sous per images costant lo paper sinch sous y de estampar vint sous. Fet a 28 de novembre de 1591¹⁴⁷⁸. (...) Jo Martí Salvà fas testimoni com la Sra. Anna Cansoles ha rebut del Prior Phelip Perelló 9 lliures per tres raymes de images per dita casa per lo acapte del forment. Fet a 26 de agost de 1592¹⁴⁷⁹. (...) Jo Martí Salvà fas testimoni com la Sra. Anna Cansoles ha rebut del Prior Phelip Perelló per 4 ll. per una rayme de imatges per la acapte de la Ciutat fet a 15 de mars de 1593¹⁴⁸⁰ (...) Jo Martí Salvà fas testimoni com la Sra. Anna Cansoles ha rebut del Prior Phelip Perelló prior de la Verge Maria de Lluc 40 s. que són per lo stampar de una rayme de images per dita casa per la acapta de oli y són per acompliment fins lo present dia de 18 de desembre de 1593¹⁴⁸¹ (...) Jo Martí Salvà he rebut del prior 6 ll. per estampar tres raymes de imatges de la confraria i per la acapta de forment de la part forana a 9 de juliol de 1594¹⁴⁸² (...).

Finalment, el 20 d'abril de 1595 s'encarregaren deu llibres al llibreter Joan Imbert¹⁴⁸³ per a les nombroses confraries de la part forana que serviren per registrar les acaptes

¹⁴⁷⁷ Vegeu la transcripció íntegra del privilegi del bisbe Vic i Manrique (ACL, *Privilegi de Mons. Joan Vic i Manrique* (26 de novembre de 1586), sig. calaix n. 3, secció Privilegis) a l'estudi de MARTÍNEZ, B., "La *res sacrae* del santuari de Lluc a través de la visita pastoral del bisbe de Mallorca Joan Vic i Manrique de l'any 1586", *Volum Homenatge Corona literària en honor a la Mare de Déu de Lluc (Mallorca) en el 125è aniversari de la seva coronació pontifícia (1884-2009)*, Lluc, 2014, p. 105–167.

¹⁴⁷⁸ ACL, *ibídem*, f. 1r.

¹⁴⁷⁹ ACL, *ibídem*, f. 3r.

¹⁴⁸⁰ ACL, *ibídem*, f. 3r.

¹⁴⁸¹ ACL, *ibídem*, f. 60r.

¹⁴⁸² ACL, *ibídem*, f. 60v.

¹⁴⁸³ L'única notícia que s'ha localitzada vers aquesta nissaga de llibreterers correspon a l'activitat de Pere Imbert a Perpinyà i Girona a la darrera dècada del segle XVI. El llibreter de Perpinyà Antoni Verguer figura com a testimoni del testament del també llibreter Pere Imbert, marit de Caterina Imberta. De la documentació es traspua un brogit d'interpretacions per aclarir si aquesta nissaga de llibreterers catalans

dels confreres: *Jo Joan Imbert librater rep del Reverent Mn. Phelip Perelló prevere i prior de Nostra Senyora de Lluc 4 ll. 5 s. per lo valor de deu llibres he fets per posar la confraria de la part forana i la susdita cantitat és per lo preu del paper i mans de dits deu llibres fet vuy [avui] a 20 de abril de 1595¹⁴⁸⁴.*

tenien connexió amb l'anomenat Joan Imbert que treballà pel santuari de Lluc l'any 1595. Vegeu M. COMAS, M. et al., "La impremta de Perpinyà: Samsó Arbús", *Corpus textual de la Catalunya Nord: catàleg d'impresos rossellonesos*, Barcelona, 2005, p. 347-373.

¹⁴⁸⁴ ACL, *ibídem*, f. 78v.

3.6. L'autèntic baròmetre de l'estat patrimonial. Les visites pastorals a Lluç (1586, 1591 i 1599)

L'anàlisi realitzat fins ara ha concernit la gestió econòmica, pastoral i religiosa del santuari a la darrera dècada del segle XVI la qual ens permet contextualitzar la dimensió patrimonial que analitzarem a continuació.

Les actes de visita, els comptes, les obres del nou corredor, la donació d'objectes, l'ordenació del territori i la propagació d'imatges per fomentar el culte de la Verge, són *latu senso* testimonis de tipus administratiu i burocràtic; però també constructiu, artístic i devocional.

D'antuvi les visites eren una de les accions de govern del bisbe per consolidar i executar la seva autoritat. Però la dubtosa efectivitat real ha estat posada de relleu per l'historiador Henry Kamen: "(...) Malgrat que la llei canònica exigia que es realitzessin les visites, tant la tradició com el sentit comú anaven en contra d'aquesta pràctica; la tradició perquè la pràctica s'havia extingit en generacions anteriors i el sentit comú, perquè la geografia i el temps de què disposava eren les causes perquè no fos pràctic el temps que un prelat es passava visitant la seva comunitat¹⁴⁸⁵".

L'intent estimulador del bisbe Vic per renovar la litúrgia tenia dues funcions: per una banda, un ferm compromís per accentuar la disciplina a l'Església de Mallorca, encoratjant a tots els catòlics a resar i a homogeneïtzar l'ús dels ritus amb l'estandardització dels hàbits del clergat, els altars, les vestidures i altres aspectes

¹⁴⁸⁵ KAMEN, H., *Canvi cultural a la societat del segle d'or. Catalunya i Castella, segles XVI - XVII*, Lleida, 1998, p. 146. Els decrets disciplinaris establerts pel Concili de Trento per fomentar el culte eucarístic l'any 1551 (sessió XIII), varen produir com a conseqüència l'increment d'espais afegits a algunes catedrals i parròquies espanyoles per a conservar amb major decència i administrar degudament el sagrament de l'Eucaristia. RODRÍGUEZ, A., "Edificios singulares de España en relación con el culto eucarístico: sagrarios, capillas de comunión y capillas sacramentales", *L'architecture religieuse européenne au temps des Réformes: héritage de la Renaissance et nouvelles problématiques*, Paris, 2005, p. 231-241.

externs del culte¹⁴⁸⁶; i, per l'altra, una disposició a substituir les variacions locals de la pietat per una pietat catòlica universal.

Una pedra angular de la seva política eclesiàstica van ser les visites pastorals finalitat de les quals, entre moltes, és registrar, actualitzar i comprovar l'estat material del patrimoni historicoartístic com veurem al santuari de Lluç¹⁴⁸⁷.

Una preocupació constant dels visitadors era restaurar la decència de l'edifici religiós, tot assegurant-ne la conservació i preservació adient. A més a més, els serveis religiosos s'havien de conduir amb correcció: aquests assumptes ocupen el vuitanta per cent dels informes de visita escrits pel secretari de la diòcesi Antoni Joan Pasqual¹⁴⁸⁸.

¹⁴⁸⁶ Mallorca era un cas típic en què l'aprovació formal de la nova litúrgia (acceptada pel bisbe Diego de Arnedo el 1569 i pel capítol catedralici el 1572) no significava necessàriament la implantació, ja que en el ritu mallorquí tradicional s'inclouen moltes pràctiques i costums menors que van aconseguir sobreviure malgrat els esforços per abolir-les. El 1601, el bisbe Vic va publicar el *Manuale Sacramentorum* que regularitzava els canvis del ritu illenc tradicional malgrat l'ombratge de molts capellans. SEGUÍ, G., *El català en els rituals de sagraments de la diòcesi de Mallorca (1516-1847)*, Barcelona, 1994.

¹⁴⁸⁷ Des d'aquesta perspectiva radicalment religiosa, sense desapropitar altres interpretacions menys essencials encara que importats, hem d'analitzar el fet artístic de l'Església de Mallorca. SOLÍS, C., "Las visitas pastorales y el patrimonio arquitectónico y mobiliario de la Iglesia", *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 411-450.

¹⁴⁸⁸ Cal tenir ben present el tractat de san Carles Borromeu al voltant de les fàbriques de les esglésies i l'aixovar eclesiàstic (*Instructiones Fabricae et Supellectilis Ecclesiasticae*) que de ben segur coneixien *ad litteram* els valencians san Joan de Ribera, qui ho consultava a la seva biblioteca, i Vic i Manrique. Vegeu BAROCCHI, P., *Trattati d'Arte del Cinquecento fra Manierismo e Controriforma*, vol. III, Bari, 1962, p. 23.

3.7. La visita pastoral de 1586

La informació disponible sobre l'estat patrimonial del santuari de Lluc a finals del segle XVI no és ni de lluny exhaustiva, però pot millorar amb l'anàlisi de la visita pastoral de l'any 1586¹⁴⁸⁹ i alhora, valorar les dades i la descripció dels objectes artístics del santuari.

La història moderna del santuari de Lluc no es pot entendre sense els representants dels reis al regne, i en funció d'això els virreis assumiren el més alt grau de poder en matèries governativa, militar i judicial¹⁴⁹⁰.

El germà del bisbe, el virrei de Mallorca D. Lluís Vic i Manrique¹⁴⁹¹ també tingué relació amb el municipi d'Escorca en el mateix període. El 1584 traçà un pla d'erecció d'onze torres de defensa de la costa per vigilar i prevenir possibles desembarcaments musulmans nord-africans i "el 1585 recorregué i passà revista militar a tota l'illa, de la qual envià un memorial al rei¹⁴⁹²".

Així ens ho relata el P. Rafel Joan i Mestre: "També els segles XVI i següents tingueren prou motius d'intranquil·litats. Incursions de moros feien por pertot, i era necessari defensar-se.

Per això, s'hagueren d'aixecar més torres a la costa per avisar del perill. La torre de sa Seca la va imposar *manu militari* el Virrei als Jurats de Sóller, qui feien esquena enrere per mor de les despeses. En dos anys, entre els 1584 i 1586, estigué llesta. (...) Aquesta

¹⁴⁸⁹ ADM, *Registre de Visites pastorals Vic i Manrique, Reg. V, 1586-89*, folis 64r-69v.

¹⁴⁹⁰ JUAN, J., *Els virreis de Mallorca (ss. XVI - XVII)*, Palma, 2002.

¹⁴⁹¹ Lluís Vic i Manrique, alcaid de Peníscola, comanador major de Montalbà a Aragó, membre de l'orde de sant Jaume, era el germà del bisbe Joan Vic i Manrique que, segons el doctor Josep Joan Vidal "regia la diòcesi mallorquina, i del governador d'Oriola, i feia trenta-cinc anys que havia participat en operacions militars a França i a Bèlgica. Fou nomenat virrei de Mallorca per Felip II a san Lorenzo del Escorial el dia 5 d'abril de 1583. Vingué a l'illa i jurà el càrrec el 29 de desembre del citat any". JUAN, J., op. cit., p. 45-46; ORDINAS, G., *Les torres d'Escorca*, Pollença, 1998.

¹⁴⁹² JUAN, J., op. cit., p. 46.

torre unia els focs de sa Seca amb els del Castell de Pollença. Des de Menut, prop de Lluc, es veia molt be, i servia per avisar al Santuari que estiguessin alerta¹⁴⁹³”.

Sobre la protecció del bisbe Vic i Manrique al santuari de Lluc, l'historiador José Obrador Socias afegeix: “(...) De la devoción de este Prelado a Sta. Maria de Lluch dan claro testimonio sus acertadísimas disposiciones para el régimen del Santuario, las provisiones dictadas a favor de esta Santa Casa y sus concesiones de indulgencias para los devotos de Ntra. Señora. Y rara coincidencia su hermano D. Luis Vich y Manrique fue Virrey de Mallorca, con lo cual estaban hermanadas las potestades civil y eclesiástica. Nos recuerdan las crónicas que fue un tiempo de bienestar y tranquilidad el de su gobierno y se distinguió en su devoción a la Virgen de Lluch favoreciendo el Santuario con frecuentes y crecidas limosnas especialmente para la obra de reparación de caminos (...)”¹⁴⁹⁴.

Els traçats viaris per arribar al santuari també foren objecte d'atenció per part del virrei: “Alguns virreis com Lluís Vich i Manrique que exercí el càrrec durant 1583-1594, donaren el vist-i-plau per a la recomposició del camí amb motiu de les devotes i repetides peregrinacions que s'hi realitzaven”¹⁴⁹⁵.

A l'Arxiu del Col·legi de Lluc (ACL) s'hi conserva el privilegi, que concedeix el bisbe Vic el dia 26 de novembre de 1586¹⁴⁹⁶, perquè entre d'altres aspectes devocionals, es creï un bací a totes les parròquies de Mallorca sota l'advocació de la Mare de Déu de Lluc. Aquests aspectes de propagació devocional formaran part de les ordinacions i manaments de les visites pastorals que el bisbe Vic impulsà abastament.

El primer objectiu, i potser el més decisiu de la visita pastoral del bisbe Vic a Lluc l'any 1586¹⁴⁹⁷ fou la *visitatio rerum* o l'estat material del santuari; una visita que tindria

¹⁴⁹³ JUAN, R., *Escorca. Apuntes para la historia del municipio*, vol. II, Escorca, 2002, p. 9.

¹⁴⁹⁴ OBRADOR, J., *op. cit.*, p. 174.

¹⁴⁹⁵ ORDINAS, A. et al., *El camí vell de Lluc*, Palma, 1998, p. 58.

¹⁴⁹⁶ ACL, *Privilegi de Mons. Joan Vic i Manrique (data 26 de novembre de 1586)*, signatura calaix núm. 3, secció *Privilegis*.

¹⁴⁹⁷ ACL, *Albarans de la Casa de Lluc, 1586-1614*, sig. CM 70 – 79, f. 1r. *Jo Anthoni Paschual nottari he rebut del Rvnd. Sr. Mn. Jaume Llorens doctor theoleg prior de la casa de Luch sis lliures dich 6 ll. y*

segons els nostre anàlisi tres característiques fonamentals: un esquema reiterat, ordenat i sistemàtic.

Podríem dir que és un mètode de detecció de defectes eficient i és, en aquest sentit, que si analitzem els trenta-un anys d'episcopat del bisbe valencià a Mallorca i el gran nombre de visites pastorals que realitzà *personaliter* o a través dels seus visitadors, l'alt grau d'efectivitat del govern diocesà de Mallorca a l'edat moderna esdevé gràcies en part a la persistència de les visites pastorals.

Per Vic i Manrique foren un instrument necessari per al control de la base eclesiàstica, com veurem a Lluç.

Podem afirmar que el bisbe Vic, com a nou pastor i cap de la diòcesi des del 1573, va posar a treballar tota una maquinària burocràtica amb una clara voluntat pastoral i de govern real.

El diumenge dia 5 d'octubre de 1586 feia l'entrada solemne al temple amb una processó que actuava de reclam i alhora aplegava als feligresos i membres de la comunitat religiosa, per començar la missa major *de spiritu sancto*¹⁴⁹⁸ que oficià el bisbe

son per les ordinations fetes en la visita passada per nostre Sr. Rvnd. y per lo inventari y copia de aquell fet per mandat de dit nostre Senyor, fet a 5 decembre de 1586.

¹⁴⁹⁸ És una constant en totes les visites del bisbe Vic i Manrique, que la litúrgia d'inici de la visita pastoral començi per la celebració de la missa de l'Esperit Sant. Hi ha tota una simbologia religiosa al darrera que el bisbe Vic va voler implantar a cada parròquia que visitava: l'Esperit Sant per al cristianisme és una de les tres persones que formen Déu (les altres són el Pare i Jesucrist). L'Esperit Sant prové de l'emanació de l'amor de Déu i de Jesús per protegir l'església i difondre el missatge de la bona nova. En l'Antic Testament, hom parla de l'Esperit de Déu (en hebreu: *ruah*, 'alè', 'buf') tot designant el poder actiu de Déu, el seu principi vital: apareix, en el relat de la creació, planant damunt les aigües, de les quals sorgeix la vida, i mou i inspira els profetes i els homes escollits del poble de Déu. Si no és molt analògicament, tanmateix, hom no pot trobar en tot l'Antic Testament cap personificació d'aquest Esperit, i només en els Evangelis és significada aquesta inicialment: l'Esperit es manifesta des del començ de la vida pública de Jesús (Marc), és present àdhuc en la seva concepció (Mateu i Lluç) i és presentat com a *Paràclit*, o protector, i com a segell de l'obra redemptora del Crist (Joan); la resta del Nou Testament incideix en la mateixa línia (Actes dels Apòstols, Pau, etc) i, a partir d'aquí, la primera dogmàtica cristiana desenvolupà ràpidament la plena comprensió de l'Esperit Sant com a hipòstasi divina. Ara bé, quant a la seva natura i a la seva relació amb el Pare i el Fill, la reflexió teològica en donà explicacions que produïren dissidències més o menys greus: mentre la fórmula clàssica oriental era que l'Esperit Sant

personalment. En primer lloc, visità el Santíssim Sagrament¹⁴⁹⁹, el sagrari o tabernacle i les capsas dels olis pels malalts *i troba star tot be*¹⁵⁰⁰.

A la visita veiem com s'especifica que el Santíssim Sagrament estava reservat dins el sagrari: *sacrari de aquell*. El més habitual és trobar el baptisteri en una capella lateral, pròxim a la porta principal, per no permetre's l'entrada als no batejats. *Ana a les fonts baptismals i visitant aquelles troba les decentment ben ornades*¹⁵⁰¹.

A les visites pastorals del segle XVI a Mallorca, tant les realitzades per Diego de Arnedo¹⁵⁰² com les de Joan Vic i Manrique, el baptisme és el sagrament més visible, ja que en resta el testimoni on es desenvolupa, les fonts o piques baptismals. L'element principal és la pica, el recipient de pedra que conté l'aigua beneïda.

El dia després, el 6 d'octubre manà repetir l'inventari de l'església, en particular dels objectes litúrgics i les robes per a la celebració de la missa, és a dir, el tresor parroquial.

procedeix del Pare pel Fill, l'Occident n'afirmava una procedència del Pare i del Fill, fórmula que donà origen a la qüestió del fill que afegit al Credo. D'acord amb la visió bíblica, la confessió de fe cristiana presenta l'Esperit Sant en connexió directa amb la seva obra en la història, l'Església: Ell dóna cohesió a la comunitat dels creients en el Crist i fa que els misteris i sagraments d'aquesta comunitat esdevinguin salvadors; d'Ell brollen els diferents carismes i els anomenats *set dons de l'Esperit Sant*, i la seva acceptació per part de l'home és l'única condició decisiva de la salvació. KNOCH, O., *El espíritu de Dios y el hombre nuevo: el Espíritu Santo como energía fundamental y norma de vida cristiana en la Iglesia y en el mundo, según el apóstol Pablo*, Salamanca, 1977.

¹⁴⁹⁹ El Santíssim Sagrament, guardat dins el sagrari o tabernacle, està potenciat per Trento a través de la celebració de la missa (SECT, Sessió XIII, *Decret sobre el Santíssim Sagrament de l'Eucaristia*: 122-123). Descrita a l'inici de cada visita, esdevé l'element central de l'altar, per damunt de la taula i d'unes grades, formant part del retaule, havent de ser ben visible pel poble.

¹⁵⁰⁰ ADM, *ibídem*, f.64r.

¹⁵⁰¹ ADM, *ibídem*, f. 64r.

¹⁵⁰² Les visites pastorals estan transcrites per PÉREZ, Ll., *La visitas pastorales de don Diego de Arnedo a la diócesis de Mallorca (1562-1572)*, Palma, 1963-1969. Vegem dos exemples, el dia 25 de setembre de 1563, ell personalment visitava el santuari de Lluç i en referència al lloc de baptismes: *Item visitavit fontes baptismales, viditque illos bene stare* (p. 477); el 30 de gener de 1565, el visitador Llorenç Foncilles s'expressava en els mateixos termes: *Item visitavit fontes baptismales, viditque illos bene stare* (p. 490); i així successivament.

Però no podem deixar de banda, el tractament dels inventaris que incideixen en la inspecció dels béns mobles i immobles del santuari de Lluç. Per tant, la visita té tres parts molt concretes: una litúrgica i ritual, l'estat material o *visitatio rerum* i, finalment, la investigació de la vida i costums del prior, la seva comunitat o *visitatio hominum*.

A l'hora d'afrontar l'estudi d'aquest document s'han volgut esgotar totes les possibilitats de cerca, i és en aquest sentit que hem localitzat a l'Arxiu del Col·legi de Lluç el *Liber inventarii collegii B. Marie de Luch (1564-1591)*¹⁵⁰³ que conté quatre inventaris de l'època del bisbe Vic i Manrique (1573-1604) i els priors Jaume Llorens (1585-1587, qui després serà nomenat el 1588 rector de Calvià) i Miquel Bennàsser (1587-1589): el primer, els dies 17 i 18 de maig de 1586, el segon el 3 de desembre de 1586, el tercer de dia 20 d'octubre de 1587 i, finalment, el dia 21 d'octubre de 1588.

L'inventari de dia 3 de desembre de 1586 correspon al nou que es va repetir per manament del bisbe Vic: *E apres lo diluns VI de octubre del dit any continuant dita visita mana esser repetit lo inventari de dita iglesia*¹⁵⁰⁴.

L'inventari, redactat pel *maiordomus* Antoni Tauler de Marratxí i pel *pistor dicte domus et collegii* Rafel Forner, ens posa de manifest la cura de la comunitat de preveres de Lluç envers el patrimoni moble, que es manifesta en la recollida de dades sistemàtica i exhaustiva.

La custòdia, pacient i constant, del tresor artístic del santuari que traeix aquest inventari de finals del 1586 ens deixa entreveure la inversió de temps que calia dedicar a la inspecció i descripció de tots els béns. El temps era molt valuós: el bisbe Vic dedica dos dies (5 i 6 d'octubre) encara que la seva estada fou intensa. Per tant, els inventaris complets ajuden al bisbe a tenir cura i control dels béns custodiats dins els santuari sense haver de perdre temps dins el seu itinerari.

El manament del bisbe es compleix íntegrament mitjançant el control i registre de cada una de les peces: pensem que el bisbe Vic manà dia 6 d'octubre de 1586 l'elaboració d'un nou inventari i amb rapidesa, agilitat i tot detall, es redacta el nou dos mesos després, dia 3 de desembre del mateix any.

¹⁵⁰³ ACL, *Liber inventarii collegii B. Marie de Luch (1564-1591)*, signatura Vària 5 Vr.

¹⁵⁰⁴ ADM, *ibídem*, f. 64r.

El document es divideix en un total de vint – i - tres parts, sobresortint-hi les peces litúrgiques (casulles, dalmàtiques, pal·lis d'altar, tovalloles, etc.), els mantells de Nostra Senyora de Lluc i el Jesuset i els llibres religiosos.

Una de les característiques que hem de destacar és la minuciositat de les descripcions, que fins i tot, ens permeten conèixer les tècniques, els materials, l'heràldica (Vivot, Balliu, Verí, Berard, Rossells, Forteza, Tomàs), l'estat de conservació, la ubicació i la utilitat.

Inventari de Lluc del 3 de desembre de 1586¹⁵⁰⁵

Ubicació	Objecte / Obra d'art	Descripció
1. Coses de l'església. Sagrari	Una capseta d'argent	Destinada al Santíssim Sagrament
	Una capseta d'argent	Destinada al Santíssim Sagrament per als malalts
	Una capseta d'argent	Destinada a les uncions
	Un pitxeret d'argent	Per a ús de les fonts baptismals
2. Armari de relíquies de la torre	Santíssima Vera Creu	Amb peu d'argent, obrat i daurat
	Custòdia de la processó	Amb el peu molt gran utilitzada a la festivitat del Corpus
	Custòdia del santíssim Sagrament	Amb crucifix molt petit

¹⁵⁰⁵ Font d'elaboració pròpia de l'autor a través de la font documental: ACL, *Liber inventarii collegii B. Marie de Luch (1564-1591)*, signatura Vària 5Vr, f. 37r – 46r.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Reliquiari	Amb vidre i relíquies, creu i crucifix daurat
	Creu d'argent	Amb crucifix "a moda de reliquiari", peu, relíquia esmaltada i daurada
	Reliquiari	Petit de vidre, amb peu i garlanda d'argent
	Nou calzes amb patenes	Donat pel Magnífic Vivot ¹⁵⁰⁶
	Dues canadelles d'argent	----
	Creueta d'argent	Per a les uncions amb crucifix
	Creu d'argent	Sense crucifix "ab sa hasta per albast"
	Encenser d'argent	Amb sa barqueta
	Pauher	D'argent daurat amb Crist, creu al coll i armes de Balliu Verí ¹⁵⁰⁷
	Dues Maries d'argent	----

¹⁵⁰⁶ Amb aquestes dades no podem identificar el personatge; encara que a tall d'hipòtesi, es podria tractar de procurador reial del regne de Mallorca i virrei interí (1595-1604) Pere Vivot. AAVV, "Veu Vivot", *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. XVIII, Palma, 1991, p. 223.

¹⁵⁰⁷ Per les dades cronològiques es podria tractar de Ramon Verí Despuig (Palma s. XVI-1599), cavaller de l'orde de sant Joan de Malta, batliu de Mallorca i comandador d'Espluga de Francolí. Impulsà la creació del col·legi jesuïta de Montis-ion de Palma. En els segles XVII i XVIII, el carrer de l'Estanc de Palma era anomenat del *Batliu Verí*. AAVV, "Veu Verí i Despuig", *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. XVIII, Palma, 1991, p. 94.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Dos canelobres d'argent	Iconografia del magnífic Jordi de Santjoan ¹⁵⁰⁸
	Dos canelobres d'argent	De taula i gravats els quals presentà el magnífic Pere Lluís Berard ¹⁵⁰⁹
	Corona d'argent	Daurada amb els estels "la qual huy sta en la figura de Nostra Senyora"

¹⁵⁰⁸ Família de la noblesa mallorquina que arribà a Mallorca el 1229 amb motiu de la conquesta cristiana a través de Berenguer, Pere i Bernat de Santjoan els quals acompanyaren al rei Jaume I. El primer Jordi de Santjoan documentat és el lloctinent del governador de Mallorca ja que el 1405 reté honors al rei Martí de Sicília (1376-1409) amb motiu de la seva visita a Mallorca. El segon documentat per genealogia familiar és el jurat de la ciutat de Palma i del Regne de Mallorca Jordi de Santjoan nascut el 1453. Aquest l'any 1505 partí amb el rei Ferran el Catòlic a Nàpols. Finalment el tercer, el capità Jordi de Santjoan i Espanyol, cavaller de l'hàbit de Santiago, es distingí en la Guerra dels Segadors de Catalunya (1640-1652) durant el regnat de Felip IV (1605-1665). Amb ell quedà extingit el llinatge a Mallorca. AAVV, "Veu Santjoan", *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. XV, Palma, 1991, p. 311. El professor Josep Joan Vidal i l'investigador Enrique Sánchez Nievas han documentat un Jordi de Santjoan (+ 1572), donzell, fill de Pere de Sant Joan (àlies *Marí o Marino*) i Violant Burgues Bartomeu, filla de Gregori Burgues Unió i Caterina Bartomeu. Jordi es casà dues vegades: la primera, amb Francina de Pacs, germana d'Elisabet, l'esposa de Pere de Pacs; i la segona, amb Elisabet Çafortesa i de sant Joan. El lloctinent general de Mallorca i valencià de naixement Gaspar Marrades i Soler, el dilluns 24 de Febrer de 1556 l'elegí procurador reial interí (ARM, LR 88, f. 164-155v). Segons Álvaro Canpaner, el 1570 el procurador reial Jordi de Santjoan cobrava de sou 900 lliures cada any (CAMPANER, A., *Cronicón Mayoricense*, Palma, p. 341). Felip II finalment nomenà des de Brussel·les nou procurador de Mallorca a Jordi de Santjoan, el nebot de Francesc de Burgues, el 28 de juny de 1556 (ARM, LR 88, f. 171r - 174v i RP f. 143r-145v). Morí l'any 1572. JOAN, J. et al., *Els Burgues. Una nissaga de poder*, Palma, 2003. És molt probable que aquest darrer fos el benefactor dels dos canelobres d'argent del santuari de Lluç documentats a l'inventari de 1586.

¹⁵⁰⁹ Un dels principals llinatges de l'antiga noblesa mallorquina és els dels Berard. Trobem documentat l'any 1585 a l'Arxiu del Col·legi de Lluç, el jurat militar del Regne de Mallorca Pere Lluís Berard qui, juntament amb *lo Magnífich Gabriel Ferregut*, jurat de mercaders, en representació de la Universitat de Mallorca acordaren "donar de diners universals, ab una polixa en taula, 300 lliures per reparar lo camí general". ACL, Ps, 22, f. 3r.

ART I ESGLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Corona d'argent	Daurada i vella de Nostra Senyora
	Corona d'argent	Sense daurar del Jesuset
	Agnus [Anyell]	Grans, guarnits de fusta amb el vidre romput
	Agnus [Anyell]	Més petit, pintat, guarnit amb fusta
	Dues manilles	D'or
	Orellals	D'or amb sis grans
	Vuit llànties	D'argent
3. Pal·lis dels altars	Pal·li de vellut carmesí ¹⁵¹⁰ (vermell)	Amb barres de brocat i flocadura vermella i groga
	Pal·li amb domàs carmesí (vermell)	Amb la figura de Nostra Senyora amb el seu Fill amb braços. Armes dels Rossells
	Pal·li de domàs (verd)	Amb figura de Santa Catalina
	Pal·li de domàs (verd)	Amb aucells al frontal
	Pal·li de domàs (verd)	Llis
	Pal·li de vellut (negre)	Amb flocadura groga
	Pal·li de vellut (negre)	Amb flocadura verda i taronja

¹⁵¹⁰ Color vermell fosc.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Pal·li de vellut (blau)	De pèl i rodat blau
	Pal·li de domàs (morat)	Llis amb la figura de Nostra Senyora de “brodadura”
	Pal·li de setí ¹⁵¹¹ (blanc)	Amb armes a cada cap i amb la figura de Nostra Senyora i en Bon Jesus en el braç i un lliri en la mà
	Pal·li de domàs (blanc)	Llis vell
	Pal·li de vellut (groc)	Amb una creu enmig de fil d’or i guarnició a l’entorn del mateix fil
	Pal·li de domàs (lleonat)	Amb figura de santa Aina enmig, sant Jeroni i sant Francesc
	Pal·li de setí (groc)	Amb flocadura a l’entorn de color blau
	Pal·li de domàs i setí	De diversos colors fet a barres
	Pal·li de domàs (blau i verd)	Fet a barres
	Pal·li de xamellot carmesí i domàs (blanc)	Fet a barres
	Pal·li de setí (groc)	Fet a barres

¹⁵¹¹ Roba de cotó, lli i seda, teixida de tal manera que la superfície és fina, llisa i brillant.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Pal·li de vellut (diversos colors)	Fet a barres
	Pal·li de tela morisca	Fet a barres amb flocadura verda i vermella
	Pal·li de couro	Daurat amb figura de Nostra Senyora de Lluc
	Pal·li de drap (blanc)	De ras
	Pal·li de lli	De randa
	Pal·li de lli	Llis
4. Casulles ¹⁵¹² i dalmàtiques ¹⁵¹³	Casulla de setí carmesí	Fres de posar peus de fil d'or i seda vermella, estola ¹⁵¹⁴ i maniple ¹⁵¹⁵
	Casulla de domàs carmesí	Fres de [tafetà] ¹⁵¹⁶ encarnat amb flocadura blava ab cordons blancs, estola i maniple
	Casulla [tafetà] carmesí	Fres de setí groc amb vetes verdes, estola i maniple
	Casulla [tafetà] vermella	Vella i esquinçada amb figura de Nostra Senyora i

¹⁵¹² Vestidura litúrgica oberta per ambdós costats, que cau per davant i darrera fins a mitra cama i és el més extern dels ornaments per a la celebració de la missa.

¹⁵¹³ Vestidura superior que el diaca i el sotsdiaca porten en els oficis solemnes, i el bisbe porta sota la casulla.

¹⁵¹⁴ Ornament usat en la litúrgia cristiana que es penja del coll i consisteix en una banda de roba uns dos metres de llarg amb tres creus, l'una enmig i les altres als extrems.

¹⁵¹⁵ Ornament sagrat que portava el sacerdot al braç esquerre en la celebració de la missa.

¹⁵¹⁶ Tela fina de seda, llisa i llustrosa, amb lligat de tafetà.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

		nau, estola i maniple
	Casulla de setí (verda)	Fres de vellut carmesí brodat d'or
	Casulla de domàs (verda)	Amb vetes taronges amb la dalmàtica de paraments vermells i vetes blaves i flocadura verda i blava; estola i maniples
	Casulla de “domasillo” (verda i groga)	Fres de trenilla blanca i blava, estola i maniple
	Casulla de setí (blanca)	Fres de trenilla d'or i groc amb armes de Forteza ¹⁵¹⁷ . Estola i maniple
	Casulla de domàs (blanca)	Amb dues dalmàtiques, fres de vellut verd i faixa de vellut ataronjat amb armes de Tomàs ¹⁵¹⁸ , estoles

¹⁵¹⁷ Aquest llinatge identifica la família de mercaders i de nobles dels Safortesa establerta a Mallorca arran de la conquesta catalana de 1229. De la línia primogènita dels Safortesa es va formar, en el segle XV, la casa de Safortesa Tagamanent pel matrimoni Pere Joan Safortesa i Descatllar (+1523) amb Isabel Tagamenent. El seu fill Mateu Safortesa Tagamenent (+1579) va ésser governador d'Eivissa i va tenir dos fills, Guillem i Pere Joan.

¹⁵¹⁸ La família Thomàs o Tomàs va ser una de les grans famílies benefactores del santuari de Lluç ja que mentre, el cavaller Tomàs Thomàs cedí les terres de l'alqueria de Lluç al santuari, el Papa Calixt III (1378-1458) aprovava el col·legi de preveres de Lluç, neix la col·legiata el 1456. En aquest sentit Josep Obrador constata: “Por su parte, el noble caballero Tomas Thomàs de ilustre prosapia mallorquina, era elegido Jurado del Reino, y con su prestigio parece ser que le designaba la providencia Divina para la realización de aquellos vastos proyectos; ¡Tanta era su devoción hacia la Santa Casa de María!. (...) A este efecto, el 22 de mayo de 1456, se trasladó solemnemente la reserva del Smo. Sacramento y la Pila Bautismal desde la antiquísima iglesia de Escorca a la nueva iglesia parroquial. Se formuló la escritura de

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

		i maniples
	Casulla de vellut (morada)	Fres de [tafetà] morat, brofat de fil d'or i altres colors, estola i maniple
	Casulla de domàs (blava)	Fres de vellut carmesí amb veta de fil d'or, estola i maniple
	Casulla de xamellot (lleonat)	Fres de setí ataronjat amb vetes blaves, estola i maniple
	Dues casulles (blanques)	Estola i maniple
	Casulla de tela morisca	Fres de filadís groc
	Casulla de tela morisca	Amb veta de seda vermella
	Dues dalmàtiques	De minyons de [mito] en una part blanca i en l'altra vermella
	Capa de domàs (blanca)	Amb la figura de Nostra Senyora dins la capella

traslación, en la que firman como testigos el Sr. Thomás, doncel y el Sr. Juan Bordils, ciudadanos de Mallorca". OBRADOR, J., *Santa María de Lluch. Historia de su colegiata*, Palma, 1952, p. 57 - 58. Després d'una època de lluites i plets per aconseguir el priorat de Lluc, el prior Mn. Pere Aixartell (1494-1516) normalitats la tensa situació. Baltasar Thomàs, fill del cavaller, féu hereda dels seus béns la Mare de Déu de Lluc i manà esculpir l'escut familiar en el portal del santuari; Així l'escut dels Thomàs esdevingué el de Lluc. De la figura del cavaller del segle XV Tomàs Thomàs sabem que el 1437 adquirí una galera amb la qual anà a Nàpols i Sicília al Server del rei de la Corona d'Aragó Alfons el Magnànim. El 1444, aquest monarca li concedí privilegi de lleuda i peatge. El 1460 fou nomenat membre del Gran i General Consell i sis anys després, el 1466, jurat de la ciutat i regne de Mallorca. AAVV, "Veu Tomàs Tomàs", *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. XVII, Palma, 1991, p. 205.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Capa de setí negre	Amb capella i guarnició groga i vermella
	Capa de tela morisca	Carxofada de vermell amb capella i Nostra Senyora
	Capa de xamellot	Blava de “saya”, fresor davant de vellut verd, capella verda amb peres
	Capa de [mito] (negra)	Amb vetes blanques
5. Tovallols de trona i mandils ¹⁵¹⁹	Una tovallola de seda	Envellutada de vermell i groga amb flocadura blava i blanca amb armes (...) i una G. I Q.
	Una tovallola de setí (grog)	Amb flocadura vermella i blava amb armes de ca ¹⁵²⁰
	Una tovallola de domàs (blanca)	Amb flocadura verda i vermella
	Una tovallola de domàs (blanca)	Amb flocadura verda i vermella vella
	Una tovallola de [tafetà] (blanca)	Amb flocadura groga i morada

¹⁵¹⁹ Peça de drap de lli usada en el segle XVI com a davantal o com a tovallola.

¹⁵²⁰ Podria tractar-se de l'escut d'armes de la família Descatlar. Antiga família de la noblesa baronial mallorquina. Pere Abrí Descatlar i la Caballería, IV Senyor de la Bossa d'Or, nasqué el 1512 i el 1582 fou nomenat mestre de camp. El seu fill, Jordi Abrí Descatlar i de Santjoan, el 1583 obtingué un privilegi de franquícia de drets municipals. Podrien ser els mecenes d'aquesta tovallola de trona de Lluç.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Una tovallola de setí (blava)	Amb flocadura groga i vermella
	Una tovallola de [tafetà] carmesí	Amb flocadura blanca i groga
	Una tovallola de setí falç negra	Amb caps de vellut negre
	Una tovallola de tela	Llistada de color groc i verd amb flocadura del mateix amb armes d'or i pell
	Mandil d'Evangelí (verdós)	----
	Mandil de [tafetà] (ataronjat)	----
	Mandil de [tafetà] carmesí	Amb trenilla de fil d'or
	Mandil de trona de lli	Amb flocadura a l'entorn obrada en los caps
	Mandil de trona de seda (negre)	Amb randa ampla en cada cap
6. Penellons del sagrari	Un penelló del sagrari	De brocadillo d'or
	Un penelló de vellut (verd)	Amb passa peu de fil d'or i seda morada sembrat d'estels d'argent
	Un penelló de setí (groc)	Amb "trepà" de vellut verd amb cordó blanc i estel

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

		groc
	Un penelló de setí (carmesí)	Amb trepa de vellut morat obscur
	Un penelló de setí (morat)	----
	Un penelló de setí (morat)	Amb veta groga
	Un penelló de setí (negre)	Amb faixes o brodadura de vellut begre
	Un penelló de [tafetà] (blanc)	Amb trepa de [tafetà] groga
	Un penelló de gira-sol (verd)	Amb faixes del mateix trencades
	Un penelló del sagrari	D'afiladura obrada
7. Cortines per davall el sagrari	Una cortina de vellut (carmesí)	Amb quatre noms de IHS això és, els dos cadascun de perles
	Una cortina de vellut (verd)	Amb flocadura de fil d'or i seda verda
	Una cortina de vellut (morat)	Petita amb arnes
	Una cortina de domàs (verda)	Amb flocadura verda i groga
8. Cortines per davall de Nostra Senyora i al costat	Una cortina de domàs (carmesí)	Per davant de la figura de Nostra Senyora amb randa de fil d'or i flocadura del mateix fil i seda. Dues

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

		peces i la del frontal
	Una cortina de [tafetà] (grogà)	Dues peces sense frontal
	Una cortina de tovallola morisca	Amb frontal de [tafetà] morat, dues peces amb flocadura
	Una cortina de “filam”	Dues peces obrades de fil
	Dues cortinetes de xamellot (carnesí)	Amb la “Salutatio” per estar al costat de dita figura
	Dues cortinetes de [tafetà] (grogues)	Amb “trepes” de vellut vermell i barra mitgera de vellut verd
	Dues cortinetes de tela morisca	De diversos colors
	Un frontal i dues “capselleres” de setí (blau)	Amb flocadura groga i blava
	Un frontal (groc)	De domàs blanc amb flocadura blava
	Un frontal de setí falç (verd)	Amb “capsellera” de flocadura blava
9. Banderes	Dues vexil·les o banderes de processó	De brocadillo morat, d’or i amb flocadura groga i vermella
10. Mantells de Nostra Senyora de Lluc i Senyora	Un mantell de Nostra Senyora	Està dins una capseta dins l’armari de les relíquies

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

del Jesuset		
	Mantell de Nostra Senyora	De vellut (carmesí) amb bolles de vidre amb “passa pie” blau i argentat
	Mantell de vellut (carmesí)	Amb “trepa” de [tafetà] blava
	Mantell de brocadillo (carmesí)	Amb vorera vermella i blanca i la banda del Jesuset té les armes dels Malferits ¹⁵²¹
	Mantell de “telilla” carmesina	Amb vorera blanca i vermella
	Mantell de domàs (carmesí)	Amb flors de fil d’or omplit amb armes
	Mantell de setí (carmesí)	Amb “trepa” de vellut carmesí
	Mantell de setí (carmesí)	Amb “trepa” blanca
	Mantell de setí (carmesí)	Amb “trepa” morada
	Mantell de [tafetà] (carmesí)	Amb flors de fil d’or amb armes d’un arbre

¹⁵²¹ Il·lustre família de la noblesa mallorquina, oriünda d’Inca. Un dels personatges més destacats va ser el jurista Pere Malferit Muntanyans (Inca, segle XV- Palma 1566) fill de Tomàs Malferit, funcionari reials, jurista i vicescancer de la Corona d’Aragó (1508). Pere fou ambaixador del Gran i General Consell de Carles I per reclamar la conformació dels privilegis de l’Estudi General Lul·lià. Ocupà el càrrec de jurat de la ciutat i regne de Mallorca els anys 1536, 1543, i 1555. AAVV, “Veu Malferit”, *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. VIII, Palma, 1991, p. 205-206.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Mantell de [tafetà] (carnesí)	Amb vorera de seda groga i vermella
	Mantell de dita Figura i Jesuset	De brocat verd amb “passa pie” d’argent i armes de Forteza ¹⁵²²
	Mantell de domàs (verd)	Amb dues faixes de vellut verd
	Mantell de vellut (negre)	Amb “trepa” de setí groc
	Mantell amb [tafetà] (negre)	No porta el Jesuset
	Mantell de domàs (blanc)	Amb “trepa” de vellut carnesí
	Mantell de domàs (blanc)	Amb “trepa” de vellut carnesí “a modo de carxofa”
	Mantell de domàs (blanc)	Amb espinilla blava i blanca
	Mantell de [tafetà] (blanc)	Amb espigada morada i blanca
	Mantell de vellut (groc)	Amb guarnició de fil d’argent amb setí groc
	Mantell de vellut (groc)	Amb espigada blava i blanca
	Mantell de setí (groc)	Amb guarnició de vellut

¹⁵²² Vegeu nota 48.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

		carmesí “ab dentetes blanches”
	Mantell de [tafetà] (groc)	Amb “passa pie” groc i blau
	Mantell de [tafetà] blau	Amb dues faixes de vellut negre
	Mantell de [tafetà] blau	Amb “trepa” de vellut carmesí
	Mantell de setí (lleonat)	Amb espigada groga i blanca
	Mantell de setí (lleonat)	Amb dues faixes de vellut negre
	Mantell de setí (“senros”)	Amb “trepa” de setí blanc
	Mantell de setí (morat)	Amb brodadura de flors
	Mantell de gira-sol (morat)	Amb “tremilles” vermelles i blanques
	Mantell de “domazillo”	Amb “passa pie” de fil d’argent i seda vermella
	Mantell de setí	Encarnat, vermell amb “obreta” de fil d’or
	Mantell de setí	Encarnat amb “trepa” de vellut i cordó blanc
	Mantell de setí	Encarnat sense “davanter”, amb “trepa de tafetà” blanc

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Mantell de “tafetà”	Encarnat amb faixa del mateix, tot trencat
	Mantell de “tafetà”	Encarnat amb “trepà” i setí blau
	Mantell de gira-sol	Amb “trepà” de vellut ataronjat
11. “Vestes” [sic, vestimentes] del Jesuset de l’altar	Vesta del Jesuset	De sobre l’altar, de domàs blanca amb franja d’or
	Vesta del Jesuset	De setí carmesí amb guarnició groga
	Vesta del Jesuset	De setí verd amb rivet de vellut vermell
	Vesta del Jesuset	De setí morat de franja d’or
12. “Vestes” [sic, vestimentes] del Jesuset del sagrari	Vesta del Jesuset	De sobre el sagrari amb brocadillo vermell i groc
	Vesta del Jesuset	De domàs blanc amb flocadura taronjada i morada
	Vesta del Jesuset	De domasillo verd amb palletes d’or
	Dues camisetes	Una obrada i l’altra sense obrar
	Quatre camisetes	Amb randeta d’or a la

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

		“letxuguilla”
13. “Vestes” [sic, vestimentes] de la Nostra Senyora	Quatre camises	Una de les quals amb randeta d’or a la “letxuguilla”
14. Corporals i capsos de corporals	Borsa de setí blanc	Folrada de domàs verd amb vuit botons de perles i un Nom de M[aria] de perles amb un corporal dins guarnit de fil d’or i seda “carmesina” amb nom IHS en mig i un “cobrecalzes” de “tafetà” blanc amb palletes d’or
	Borsa de setí fals verd	Folrada de “tafetà” morat amb vuit botons de seda, uns corporals dins obrats de seda blanca i un “cobrecalzes” de “tafetà” verd amb vorera d’or
	Borsa de setí carmesí	Folrada de “tafetà” verd amb vuit botons i un “cobrecalzes” de “tafetà” carmesí amb vorera d’or
	Borsa de setí blau	Amb un Nom de M[aria] de perles i vuit botons de seda i un “cobrecalzes” de “tafetà” morat amb tremilla d’or i una creu enmig de dita tremilla

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Borsa de “tafetà” morat	Folrada de setí morat i un “cobrecalzes” de dit “tafetà”
	Dues borses	Per tenir corporals velles de “tafetà” encarnat i dos “cobrecalzes” de tela morisca
	Una capsa de tenir corporals	De tela morisca
	Un caixonet de tenir corporals	“Tertiat”
	Una capsa comuna	Pintada per tenir corporals
	Un corporal	La filosa amb palletes d’or
	Quinze corporals	Amb ses filloles
	Dos “cobrecalzes”	Blancs, moriscos i un de fil rovellat
	Deu purificadors	Dins d’una borsa de lli i una creu de seda vermella i altra borsa de tela morisca
15. Camis i amits	Dos amits ¹⁵²³	Bons els dos. Un amb parament de vellut rodat vermell amb veta blava i l’altre, amb parament de “tafetà” vermell amb veta groga

¹⁵²³ Llenç blanc que el sacerdot es posa sobre les espatlles, sota l’alba, per celebrar els oficis divins.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Dos camis	Molt prims
	Cinc camis	Grossos i comuns
	Dotze amits	----
	Dos camis	Per minyons i quatre ruquets ja usats
16. Tovalles d'altar	Tovalla d'altar	Prima, llistada de seda blanca
	Tovalla d'altar	Blanca no llistada
	Trenta-quatre tovalles d'altar	Llistades de blau entre bones i dolentes
17. Tovalles i barragans ¹⁵²⁴	Dotze togues ¹⁵²⁵ morisques	----
	Vint-i-sis tovalloles morisques	Entre bones i velles
	Set tovalloles	Obrades de seda
	Vint-i-tres tovalloles	Entre bones i dolentes obrades amb randa i no obrades tres llistades de blau
	Tres barragans "moriscos"	----
18. Roba de lli de	Cortina de la Quaresma	"Velum Templi"

¹⁵²⁴ Tela de pèl de camell, atapeïda i impermeable, especialment emprada per fer roba d'abric.

¹⁵²⁵ Peça llarga fins als peus, feta de drap amb esclavina i gires de diferents colors i amb mànigues, que es posen els preveres sobre el vestit.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

l'església		
	Cortines dels pilars	De cada part de l'altar major
	Dos cortinatges	D'ornar les capelles de la figura a l'altar major fet de vint-i-quatre tovalloles obrades i dos togues
	Dues cortines	De la capelleta de la sagristia fetes de quatre tovalloles
	Un tapet	Presentat pel Magnífic Ignaci Torrella ¹⁵²⁶
19. Coses de l'església i sagristia	Tres missals	Bons de l'ofici nou, de Roma
	Dos faristols	De noguer, d'altar amb un canelobre de ferro
	Dos canelobres d'estany	Pels Evangelis
	Capsa redona	Per a les formes amb el plom folrat de vellut carmesí

¹⁵²⁶ Família de la noblesa mallorquina. Del "lo magnífich" Ignaci Torrella sabem de la importància de la possessió de Son Torrella al terme d'Escorca. Situada entre Cúber, el puig de ses Vinyes, el Puig Major i la coma de son Torrella. Documentada el 1365 amb el nom de Montblanc, i a tall d'hipòtesi, la seva família havia pogut ésser benefactora del santuari de Lluç en el segle XVI. De les dades que m'ha pogut informar el professor Marià Carbonell Buades sabem que Ignaci Torrella estava casat amb la seva cosina Clara de Torrella. Està publicat un extens article en referència a la nissaga dels Torrella per part de HILLGARTH, J. N., "Els Torrella de Santa Maria", *Memòries de l'Acadèmia Mallorquina d'Estudis Genealògics*, núm. 11, Palma, 2001, p. 45-57.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Una llanterna	Pels combregants de ferro
	Una campaneta	Pels combregants
	Una caldereta	Per asperger ¹⁵²⁷
	Tres hostiers	Dos quadrats i un redó
	Una caixa o “tomba”	Per posar el Santíssim Sagrament
	Un triangle de fusta	Per als fasos
	Quatre “hastes” ¹⁵²⁸	Per al penelló
	Dues “hastes”	Per a les vexil·les
	Un banc redó	Per al ciri pasqual
	Una barqueta	De dues peces per a l’altar major
	Quatre bacines	De llautó per a les llànties
	Un canelobre blanc	De ferro sense “redort” a dalt
	Un espill	Gran d’acer
	Una post	A la paret que està escrit “post missam”
	Una cadira	Folrada de vellut ataronjat amb la flocadura

¹⁵²⁷ Per aspergir o ruixar.

¹⁵²⁸ Pal de bandera.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

20. Altar major	Una peça	Per portar les paraules de la Consagració
	Un Jesuset	----
	Un cobertor	De cuiro per dit altar
	Dos canelobres	Llargos de llautó
	Dos canelobres	De ferro grans
	Dues cortines	De tela blava per a tapar el retaule
	Verga de ferro	Daurada per les cortinetes de la figura
	Tres vergues de ferro	Entorn de l'altar major
	La Salutació	Una figura de Nostra Senyora i l'altre de sant Gabriel de marbre sobre un pilar cada una en cada part de l'altar major
	Un salomó ¹⁵²⁹	Petit amb quatre branques penjat i un "salvatie"
	Dues figures de fust	De Nostra Senyora daurades
	Un Jesuset	----
	Dos canelobres	De llautó amb tres poms per peus

¹⁵²⁹ Canelobre sense peu.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Dos canelobres	De ferro vells
	Figura de testa de marbre	De Nostra Senyora situada a la capelleta de la sagristia. Beneida sota invocació de la Concepció
	Una figura de Maria	De fust daurada
	Un faristol	De fusta amb un peu alt
	Un salomó	Gran, de llautó, de setze branques i la Maria
	Un llantoner	De ferro amb els llautons de vidre
21. Llibres	Quatre volums	Coberts de post [sic, fusta] que son la glosa ordinària sobre l'Antic Testament
	Dos llibres	Coberts de post dits "Rationale Diuniorum Officiorum", un amb bolles i l'altre sense
	Un llibre	Molt vell cobert de post dit "Doctrinale"
	Un llibre	Cobert de post dit "Meditationes dius Augustini"
	Un llibre	Cobert de post anomenat "Vitas Patrum"

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Un llibre	Cobert de post titulat “Summule Confessionis Antonii Florentini”
	Un llibre	“Summules” molt vell i antic
	Un llibre	Lligat en cartró intitulat “Veritate”
	Un llibre	Intitulat “Blanquerna”
	Un llibre	Intitulat en post “Arbre de Scientia de nostre Ramons Lull”
	Un llibre	De nou cobert dit “Petrus Lombartus mestre de les Scienties”
	Un llibre	Dit “Joannes Mider in preceptorum divine legis”
	Un llibre	Antic intitulat “Deffensionum Pietatis”
	Un llibre	Dit “Polyanthea”
	Un llibre	Dit “Cathalicon”
	Un llibre	Dit “Juvenal”
	Un llibre	Dit “De logica expositio Magni Bartoli”
	Dos llibres	En llatí dits “Flors Sanctorum”

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Un llibre	Intitulat “Margarita Doctors Joannis Valentis (in 8 ^a)”
	Un llibre	“Concilium Tridentium (in 4 ^a)”
	Un llibre	“Concilii Provincial de Valentia (in 8 ^a)”
	Un llibre	Intitulat “Diretorium Cuncatorum”
	Un llibre	Intitulat “Summa Sacramentorum Francisci Victoria”
	Un llibre	Intitulat “Sumnia Petrarca”
	Un llibre	Intitulat “Flosculeg Sacramentorum (in 16 ^a)”
	Un llibre	Intitulat “Sermonum Agustini ad Heremitas”
	Un llibre	Intitulat “Brocatia Juris (in 8 ^a)”
	Un llibre	Molt vell intitulat “Portilles”
22. Cor	Una figura	Petita de Nostra Senyora de marbre, sobre el portal de la dita església
	Un crucifix	Mitjancer, a l’arrambador del cor, amb un respatller

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

		de tela morisca amb flocadura de fil blau
	Dos llibres	De pergamí, de dir els oficis, com un santoral i els altres, els comuns de l'ofici del Bisbat
	Un llibre	Del Bisbat dit "Dominical"
	Dos llibres	D'oficis, vells
	Un quadern	De morts i ofici "menut"
	Una cadira	De fust per a l'orgue
	Un faristol	Amb sa "hasta mudadiç" per a les capitulars
	Dos canelobres	De llautó, de tall d'argent petits que serveixen per als preveres quan canten les matines de Nadal
23. Robes i eines de la casa "Priorat"	Un llit	De bancs i post en comú
	Tres matalassos	----
	Dos coixins	De llana
	Una taula	Amb els "pentjers"
	Quatre cadires	De cuiro usades
	Quatre canelobres	Nous

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Quatre canelobres	De llautó
	Dues copes	D'aram velles
	Un llit	A cada cambra, de banc i post
	Trenta matalassos	A totes les cambres
	Seixanta-tres llençols	Entre bons i vells alguns molt esquinçats i de poc valor
	Trenta-sis flassades	Entre bones i velles
	Quatre flassades	De borra
	Vint-i-cinc coixins	Entre bons i dolents
	Vint-i-una coixineres	Entre bones i dolentes
	Tretze "davanteres"	Comunes
	Sis penellons	De filam vells
	Tres cortinatges	Un a la cambra del prior Jaume Llorens, l'altre per Pere Pizà i l'altre, a una cambra
	Set cadires	A totes les cambres dels preveres
	Una campaneta	Per a tocar a refetor
	Una conxa	Gran, de llautó amb els peus i anses

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Sis "llumeneres"	Tres llargues i tres amb canelobres
	Catorze cadires	De couro, tres de les quals rompudes
	Sis olles	De coure entre grans i petites a la cuina
	Quatre conxes	D'aram; dues grans, dues petites i un bací a la cuina
	Dues gerres	D'aram, grans i velles
	Una caldera	----
	Un calderó	----
	Un poal	Amb la cadena
	Quatre paelles	Dues grans i dues petites
	Dues giradores	Una gran i una petita
	Tres ferros d'olla	----
	Tres graelles	----
	Unes molles	----
	Un morter	De coure, petit amb la mà
	Una greixonera	D'aram gran
	Quatre cubertores	D'aram
	Un colador	D'aram
	Una capsa	Vella

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

	Un braser	Amb la copa
	Un plat	D'estany mitjancer
	Tres càvecs	----
	Dues "atxades"	----
	Dos "gatzells"	----
	Dues destrals	----
	Unes tovalles de taula	Escasades amb flocadura
	Unes tovalles de taula	Pisanes
	Set tovalles de taula	Cordellades
	Tres tovalles	Curtes i velles
	Vint-i-quatre torcaboques	Alguns foradats, usats
	Catorze baveralls	Per als preveres
	Sis barrals	De vidre
	Quatre tovalloles	Per eixugar mans
	Una romana	----

Els objectes descrits en aquest inventari es troben lligats estretament al *modus vivendi* de la comunitat que els produeix i els utilitza; l'aproximació voluminosa, i fins ara mancada d'estudi, de la col·lecció de béns del santuari de Lluç en el segle XVI deixa ben palès el caràcter indispensable d'aquestes peces litúrgiques i artesanes dins el conjunt patrimonial de Lluç.

Seguint amb l'anàlisi i itinerari de la visita pastoral cal destacar que en primer lloc, el bisbe Vic i el seu seguici trobà un reliquiari de vidre o *chryshall* que s'ha de restaurar,

encara que no dóna cap tipus d'informació de la relíquia existent¹⁵³⁰. Els reliquiariis es diferenciaven pel material, les dimensions, la forma i la situació dins l'església, o per l'ús en les pràctiques votives de la comunitat; en la visita no s'especifica aquesta informació.

A continuació, entre la diversa indumentària d'ús continuat o *utensilia* de culte que apareix a la visita pastoral s'han de destacar els vestits litúrgics o vestimentes sagrades com per exemple una casulla amb la imatge *de Maria en lo freç* o la realització d'una dalmàtica *per a la casulla de domas blau*.

El tresor del santuari de Lluch esdevé un element decisiu per avaluar les riqueses del temple, les inversions de la feligresia i el clergat així com també, la vitalitat de les obrieres i confraries. En aquesta visita podem veure l'utilització dels *ornamentum* de l'altar major; n'és un exemple les *canadelles de argent* per vi i aigua i el *salpaçer* del mateix material, per evitar-ne la corrupció més ràpida ja que per qüestions higièniques entraven en contacte amb el vi i l'aigua.

Seguint amb la visita a l'interior del temple, visità l'altar (*alta res* o cosa elevada) major *i ordena empero que la ara del altar maior se pose un poch mes alta de la superficie del altar i sia coneixedora*¹⁵³¹. També hi trobem les notícies de la visita al cor encara que en aquest cas no ens aporta força dades sobre les estructures constructives, les advocacions, la música, etc. En origen, era la part destinada als músics i cantors: (...) *visita lo chor i llibres de aquell i troba per ara tot star be*¹⁵³².

La referència als llibres de cant o cantorals és escassa però significativa, ja que ens apropen a nous elements de les misses cantades.

¹⁵³⁰ En canvi a l'inventari transcrit anteriorment cita textualment: *Item un reliquiari ab son chrystall y reliquies dins ab una creu ab crucifix tot daurat*. ADM, *ibídem*, f. 37v.

¹⁵³¹ ADM, *ibídem*, f. 65r. En la tercera visita pastoral de la vila de Montuïri del diumenge dia 8 d'octubre de 1589 també ordena que l'altar major s'elevi: "Item per quant lo primer grao (amb graons d'accés tal com proposava Carles Borromeu) del dit altar es molt baix y los segon es alt ordena que dins quinze dies sia dit primer grao alçat d'un cap en altre a la proportio convenient en el segon sots pena de III lliures". MOLL, B., *Les visites pastorals a la parròquia de Montuïri*, 2007, p. 78.

¹⁵³² ADM, *ibídem*, f. 65r.

Respecte l'estat material de l'església de Lluc, la visita mostra una certa preocupació per les humitats i les goteres i per això mana *que se recorrega la terrada de la iglesia antes de posar les pluges porque nos ploga dins de aquells i per conservatio de la cuberta*¹⁵³³.

Aquí acabà la inspecció material de Joan Vic i Manrique al temple i a continuació inspeccionà l'estat d'altres edificis eclesiàstic del santuari i la *visitatio hominum* als clergues i als laics. Podem entreveure a través de l'anàlisi anterior que la política pastoral del bisbe Vic té un rerefons molt clar de la nova sensibilitat eucarística posttridentina¹⁵³⁴.

En primer lloc, la visita és molt explícita en la narració d'aspectes de violència protagonitzats per bandolers i bandejats (revoltat que assetja als enemics) ja que era costum a la Mallorca del segle XVI.

Així ho veiem al document: *Item per esser la casa de tanta devocio i molt consuso de gent i en loch desert per hont no conve star hi i ninguna via de bandejats per ço ordena i mana que de ninguna manera stiguen en dita casa bandejats sota pena de excomunio i a sententia*¹⁵³⁵.

Seguidament, manà fer algunes reparacions a la casa del santuari, reformes de cambres i diverses dependències *per la comoditat y necessitat*.

Segons A. Ordinas, G. Ordinas y A. Reynés¹⁵³⁶ “la creu del Grau estava situada a les proximitats d'aquest perillós pas. A l'any 1586 restava a terra i el bisbe Vic i Manrique

¹⁵³³ ADM, *ibídem*, f. 65r.

¹⁵³⁴ La tradició historiogràfica de l'edat moderna ha posat de relleu que el Concili de Trento (1545-1563) no fou, sobretot ni principalment, una defensa del dogma catòlic contra el protestantisme, sinó una renovació interior de l'Església; en aquesta missió intrínseca ocupa un lloc decisiu el nou perfil de bisbe, apòstol i pastor. Hubert Jedin escrigué: “El nuevo tipo ideal de obispo, apóstol y pastor, se convirtió en el elemento esencial de la Reforma Católica”. JEDIN, H., *Il tipo ideale di vescovo secondo la Riforma cattolica*, Brescia, 1950, p. 9. També podem completar aquesta aspiració del concili amb l'estudi de TELLECHEA, J. I., “El obispo ideal según el concilio de Trento”, *I tempi del Concilio. Religiose, cultura e società ne'el Europa tridentina*, Bulzoni editore, Roma, 1997, p. 207-223.

¹⁵³⁵ ADM, *ibídem*, f. 65v.

¹⁵³⁶ ORDINAS, A. et al., *op. cit.*, p. 39.

ordenà que fos reedificada, donant-li menys altura que les altres per ser lloc ventós. Potser per aquest motiu l'any 1590 s'hi col·locava una creu de ferro que a l'any 1622 serà substituïda per una pedra de Santanyí”.

En efecte, la visita de 1586 ens informa de la cura del bisbe pel patrimoni religiós i especialment per la seva imatge: *Item per quant es cosa indecent i mal mirada veure en terres de christians creus derrocades i havent vist dita Senyoria la creu de grau de molt temps ença enterra ordena i stretament mana que dita creu sia redificada*¹⁵³⁷. No obstant i això, les obres foren una constant al santuari, abans i després de la visita.

El molí i la paret de la síquia eren indispensables per al manteniment d'aigua i queviures del priorat i el dia 30 d'abril de 1576 ja es pagaren 13 lliures a mestres picapedrers per al seu adob¹⁵³⁸.

Així i tot, un any després, el dia 10 de novembre de 1577, el santuari inicià una obra d'envergadura canviant tot l'enrajolat de les dependències, no sabem si de l'església: el gerrer de Pollença Miquel Palliser serví més de vuit – centes rajoles que costaren prop de 8 lliures¹⁵³⁹.

El mestre picapedrer Jaume Figuera, el dia 2 de setembre de 1587¹⁵⁴⁰, obria unes finestres noves al recinte del santuari per valor de 8 lliures. Malgrat tot, les obres seguien lentament anys després pel fet que el dia 1 d'agost de 1593 per mans del mestre picapedrer Antoni Ballester es cobraren dotze sous per diferents obres de reforma.

A continuació, seguint amb el cerimonial de visita, el seguici inspeccionà el col·legi i manà algunes qüestions referides a l'orde dels *collegials* i el seu funcionament. Un dels punts que tracta amplament és l'aspecte econòmic ja que ordena que totes les escriptures del col·legi *stiguen tancades en una caxa o armari dins de la torre ab dos*

¹⁵³⁷ ADM, *ibídem*, f. 65v.

¹⁵³⁸ ACL, *Llibre de estraccions de diners de la caixa*, vol. XVIII, sig. Vr 10–19, f. 32r.

¹⁵³⁹ ACL, *ibídem*, f. 32v.

¹⁵⁴⁰ ACL, *Albarans de la Casa de Lluç, 1586 – 1614*, sig. CM 70–79, f. 2r.

claus de les quals la una la tenga lo Prior i la altra hun dels collegials qui sera elegit per lo comun electio del Prior (...) ¹⁵⁴¹.

L'economia i les finances del santuari preocupaven especialment al bisbe Vic i Manrique especialment, per l'extensió que hi dedica a la visita pastoral de 1586.

Pel que fa als censals, l'Església de Mallorca durant l'època moderna es van consolidar com una de les institucions que més va invertir en la creació d'aquesta font de finançament: el seu objectiu era desenvolupar una renda que els permetés la reproducció de la institució com a tal.

A la visita el bisbe Vic mana que el prior recuperi els censals de Pollença *i stiga en Pollença de vint de juliol fins a Nostra Senyora de setembre recuperant ¹⁵⁴²*. El finançament extraordinari va ser fonamental i indiscutible per a resoldre situacions econòmiques i eventuais.

La venda de cera (verge o vella) i de ciris (nous i vells) va ser un dels recursos més emprats i recurrents per la comunitat del santuari de Lluch i per tant no es podia malgastar: *Item per quant en la festa de nostre Senyora de febrer se fa molt abus de donar cera i axi se carrega la casa de gasto superfluo ordena i mana que (...) en dita festa nos done mes de una candela de dos onzes al prior i una candela de una onza a cada official de la casa ¹⁵⁴³.*

Com veiem la venda de ciris no podia deixar sense llum l'església, i ben aviat s'havia de reemplaçar encara que fora com hem vist amb candeles o ciriets.

L'escolania de Lluc es creà l'any 1526 però no serà fins el 1539 quan s'interpreti per primera vegada la missa matinal cantada. La formació musical dels minyons es confiava a distints mestres de música entre els quals podem destacar-ne els primers, Antoni Tallades (1553) i Miquel Serra (1570).

L'exigència musical dels minyons en aquests primera anys no fou gaire elevada i la visita pastoral de l'any 1586 evidencia la falta de rigor en l'ensenyament dels blauets.

¹⁵⁴¹ ADM, *ibídem*, f. 66v.

¹⁵⁴² ADM, *ibídem*, f. 67v.

¹⁵⁴³ ADM, *ibídem*, f. 68r.

Segons Cristina Menzel “ Aquesta situació va canviar el 1586 quan el bisbe Joan Vic i Manrique va determinar que en cada poble de Mallorca s’organitzés una confraria de la Verge de Lluc com aquella que havia a Ciutat”¹⁵⁴⁴.

Aquest impuls de Vic i Manrique va ser decisiu per a la millora en la quantitat i la qualitat de les activitats musicals i litúrgiques al Santuari, alhora que preservar el seu manteniment i subsistència econòmica. Així ho descriu la visita: *Item per quant conve axi per augment de la devocio de la Invocatio de nostre Senyora de Luch com per utilitat de la casa haver hi una confraria general ordena i mana que se funde una confraria per la part forana sota dita invocatio i que per aço se faça un libre en lo qual se scriguen los confreres*¹⁵⁴⁵.

Finalment, podem concloure que a través de la visita pastoral del bisbe Vic i Manrique els dies 5 i 6 d’octubre de 1586 hem pogut comprovar la mirada analítica de la autoritat eclesiàstica que exercia el bisbe, de manera constructiva i amb persuasió, amb mínimes penes econòmiques imposades en els manaments ja que la tasca d’inspecció del patrimoni artístic i humà devia crear expectativa, neguit, curiositat i reaccions de tota mena.

L’estudi i anàlisi de la visita pastoral perfila una imatge com a font reveladora social i religiosa del santuari. Pel bisbe Vic fou el contacte profund i el coneixement directe de la realitat del santuari de Lluc, que li serví de base pel desplegament d’un govern efectiu.

L’estructura o forma visitandi de la visita pastoral de 1586

Joan Vic i Manrique
1. Entrada i processó

¹⁵⁴⁴ MENZEL, C. et al., “L’aportació musical de l’Escolania de Lluc en el segle XVIII”, *Jornades d’Estudis Locals. Abadies, cartoixes, convents i monestirs*, Palma, 2003, p. 162.

¹⁵⁴⁵ ADM, *ibídem*, f. 68v.

2. Repic de campanes
3. Missa major de l'Esperit Sant
4. Lectura de l'edecte
5. Santíssim Sagrament
6. Sagrari o tabernacle
7. Fonts Baptismals
8. Inventari
9. Robes i domassos
10. <i>Velum Templi</i> o cortina de la Quaresma
11. Altar major
12. Veronica de <i>Bulto</i>
13. Retaulet de sant Cristòfol
14. Capella i altar Nostra Senyora de l'Assumpció
15. Capella i altar de Sant Pere o dels <i>Callars</i>
16. Capella de sant Cosme i sant Damià
17. Capella i altar del Roser

18. Capella i altar de les Ànimes
19. Altar de sant Jordi
20. Nostra Senyora de l'Esperança
21. Cor
22. Orgue
23. <i>Lo Fossar</i>
24. Inventari
25. Llibres de sagristia
26. Bacins

3.8. La visita pastoral de 1591

Trento i la Contrarreforma donaven una nova importància a la celebració dels sacraments de l'Església¹⁵⁴⁶. La dimensió de la comunitat era fonamental per al cristianisme, la pràctica de la religió coincidia gairebé del tot amb el funcionament de la comunitat.

Des del punt de vista demogràfic Mallorca comptava l'any 1591 aproximadament amb un total de sis-cents sacerdots seculars que, en relació als habitants de l'illa (que sumaven setanta-quatre mil) suposava una estimació d'un capellà per cada cent vint-i-tres persones¹⁵⁴⁷.

Segons Le Bras¹⁵⁴⁸ la visita pastoral és insuficient per conèixer la pràctica religiosa d'una ciutat però és digna de confiança a la parròquia rural. Vic i Manrique dugué a terme la primera visita pastoral a Ciutat la primavera de 1575 començant per la Seu i seguint un any després, per la part forana¹⁵⁴⁹.

Contràriament a les visites de 1591 i 1599, el bisbe Vic es desplaçà a Lluc personalment els anys 1578, 1581 i 1586 ordenant que s'hi fes cap obra sense comptar amb la seva llicència ni que cap cel·la dels capellans fos cedida a peregrins.

Aquest aplec de manaments i ordinacions redactades havien de conformar *a posteriori* el corpus de seguiment dels seus visitadors a la darrera dècada del segle XVI.

Probablement, el seu disseny era exercir el dret de visita de forma metòdica però la feblesa física, el compliment de l'activitat de la cúria eclesiàstica a Palau, la celebració

¹⁵⁴⁶ LOTTIN, A. (ed.), *Lille, citadelle de la Contre-Réforme? (1598-1668)*, Dunkerque, 1984, p. 209.

¹⁵⁴⁷ LLABRÉS G., "Habitantes en Mallorca en 1591", *BSAL*, Palma, 1893-94, p. 234.

¹⁵⁴⁸ LE BRAS, G., «État et valeur des sources aux différentes phases de la pratique», *Introduction à l'histoire de la pratique religieuse en France*, Paris, 1942. Reeditat a *Études de sociologie religieuse*, vol. I, p. 195-218.

¹⁵⁴⁹ ADM, *Visites pastorals Vic i Manrique (Visitatio Generalis Diocesis Majoricensis ex anno 1575 usque ad 1578 et rursus 1592)*, registre X.

del sínode diocesà del 4 d'octubre de 1592 i l'acabament de la Seu impediren el programa de visites a les trenta–dues parròquies de la part forana.

Executar accions de govern requeria observança i rigor en la planificació. L'esperit del concili tridentí era convertir els sínodes en vertaders instruments de govern i renovació pastoral. El protocol no era simple ja que l'assistència obligada dels rectors a Ciutat suposava un vertader entrebanc per dues raons: el desplaçament i l'abandonament de la parròquia tot i l'absentisme dels mateixos rectors.

Com hem apuntat, de *motu proprio*, el bisbe Vic havia visitat el santuari de Lluç en tres ocasions abans de 1591. El govern eclesiàstic que presidia havia de posar èmfasi i empena en la regulació de misses celebrades en els oratoris privats per evitar perjudicis en el culte parroquial i assegurar la instrucció religiosa dels fidels.

Al marge de la possible mancança de temps per a la preparació del sínode o per motius de salut personal, el 1598 es publicaren quaranta – un decrets sota el títol d'*Edictes Generals de Monsenyor Il·lustríssim*¹⁵⁵⁰ que suposava una exhaustiva recopilació de les principals ordinacions sinodals i de les visites pastorals¹⁵⁵¹.

Entre l'organització material i temporal de les visites de Vic i Manrique i les del seu antecessor Diego de Arnedo, no trobem cap diferència remarcable: la pràctica és regular i continuada. L'itinerari, plantejat amb cura, s'ajustava a la topografia del terreny especialment en el primer tram (de Calvià a Escorca) que és de pujada.

¹⁵⁵⁰ Fent una lectura ràpida d'aquests decrets veiem que tenen tres objectius molt clars: el primer, presentar un pla de reforma general de la diòcesi; el segon, que servís als rectors i membres de la jerarquia eclesiàstica a manera de petit codi normatiu; i tercer, resumir les disposicions diocesanes des de l'inici de la seva prelatura (1573) fins a la data en qüestió. Vegeu *Edictes generals de Monsenyor Illustríssim y Reverendíssim. Estampat en Mallorca per Gabriel Guasp, Impressor y mercader de llibres. Añy 1598.* (custodiats a la Biblioteca Bartomeu March Servera de Palma de Mallorca).

¹⁵⁵¹ L'anàlisi pacient dels manaments que s'estableixen a les diferents visites pastorals comporta, per exemple, que les esglésies tanquin abans de fer-se de nit i es prohibeixin persones vetllant a dintre: *Item manam que tots los temples axi parrochials com altres iglesies se tanquen un poc abans de fer se nit; ni en dits temples a matines ni hores canòniques se permetrà dir cansons profanes, fer jocs, farses ni representacions sens que primer no sien aprovades per nos o per nostre Vicari General, sots graves penes a nostre arbitri reservades, ni en dits temples se permetrà publicament vellar sots pena de excomunitio.* ADM, *Edictes Generals*, 1598, núm. 22.

El 2 de setembre de 1591, el visitador Joan Torrens partí de Calvià en direcció a Escorca travessant Andratx, Puigpunyent, Estellencs, Banyalbufar, Esporles, Valldemossa, Deià, Sóller i Escorca¹⁵⁵².

El diumenge 15 de setembre de 1591 el vicari general accedí a l'església *Beatissime Virginis Marie de Luch*¹⁵⁵³ amb repic de campanes per celebrar la missa major. No tenim constància documental de com arribà el seguici però de ben segur que en transport rodat, en carro, carrossa o a cavall (o ase).

La missa de *octava Beatissime Virginis Maria*¹⁵⁵⁴ va esdevenir més a l'abast de tothom i assolí una funció social per l'ambient i l'intercanvi social que s'hi trobava. No s'havia donat gaire importància a l'obligació de sentir o dir la missa a l'església, de forma que no es podia accedir al ritus tan fàcilment com es podria suposar¹⁵⁵⁵.

La missa començava amb el visitador *a divinis* agenollat davant l'altar pronunciant la següent invocació: *Sancti Spiritus adsit nobis Gratia Amen*.

Acabada la celebració, s'inicià la *visitatio rerum* o estat de les coses. Es visità el Santíssim i sagrari que estaven en un estat òptim. Anotem com es documenta el lloc de les anomenades *formes consagrades* palesant el santuari com a lloc de reserva eucarística; lloc únic per adorar la divinitat la qual cosa li va atribuir més importància.

¹⁵⁵² Com veiem l'època ideal de gira corresponia a finals d'estiu i principis de tardor (setembre i octubre), per la bonança del temps l'abundància de la claredat natural, l'aprofitament del dia i la millor practicabilitat dels camins. La ruta de la visita de 1591 segueix d'Escorca a Selva, Campanet, Búger, Pollença, Alcúdia, Sa Pobla, Inca, Sencelles, Binissalem, Alaró, Consell, Santa Maria i acaba a Bunyola (21 de setembre de 1591). Aquesta cronologia temporal ens permet veure que l'estada del visitador a la parròquia és breu o molt breu, encara que intensa. La feina era molta a fer i la pressa encara més.

¹⁵⁵³ ADM, *Visites Pastorals del bisbe de Mallorca Mons. Joan Vic i Manrique*, registre VII, 1591, f. 27r. La pietat tridentina provocà un remarcable creixement a la devoció de la Verge Maria, patrona universal i intercessora: el santuari de Lluç contribuïa a elevar el culte a Maria.

¹⁵⁵⁴ ADM, *ibidem*, f. 27r. Una altra de les claus per comunicar el missatge de la Contrareforma era el sermó, en certa mesura pràctica usual per al creient comú. El sermó va esdevenir una forma d'art i un tret de l'activitat social que es concentrava al voltant de la missa.

¹⁵⁵⁵ L'assistència a missa tampoc significava una sacralització del diumenge: un cop havien complert la seva obligació, molts tornaven a la feina de cada dia amb total normalitat.

El baptisme era el ritu d'entrada en la comunitat religiosa i per això s'ordenà la construcció de noves piques baptismals d'acord amb els nous estàndards. Ara bé, segons la visita pastoral, les fonts estaven decentment conservades.

El dilluns 16 de setembre continuà la visita, amb presència de Mn. Joan Torrens i del prior Felip Perelló¹⁵⁵⁶, repetint-se l'inventari de Lluc tal i com ja s'havia fet l'any 1586.

Respecte el mecenatge del bisbe Vic cal apuntar una donació significativa: *A 6 de juliol presentà Monseñor Reverendisim Don Juan Vich i Manrique una llantia de argent ab ses cadanetes de argent*¹⁵⁵⁷. Aquesta cessió del bisbe de Mallorca correspon al 1594 i no al 1591 tal i com es pot comprovar al registre de totes les presentalles del santuari de dit any¹⁵⁵⁸.

L'inventari començà per les robes i eines de la casa dels preveres Marc Rullan i Jaume Vinyavella en presència dels col·legiats. Les descripcions es redacten per cel·les començant per la més important, la del prior on destaca *un palis de tella penjat en la paret*¹⁵⁵⁹. Segueixen les d'Antoni Moragues (damunt de la sagristia), Antoni Alonso, Marc Rullan, Jaume Vinyavella, la dels escolans, la dels cavallers, etc.

El document no oblida els estris per a la defensa de la casa: *Armes de la casa. Primo dos pertefanes velles roveyades i dos balestes ab tretes de munitio i he sis arcabusos ab sos flascos*¹⁵⁶⁰.

A continuació, ressenya l'atuell de la cuina i el rebost. El major nombre correspon a plats¹⁵⁶¹ i greixoneres d'estany, olles de coure (que dècades abans ja es compraven),

¹⁵⁵⁶ *Die Lune XVI mensis septembris MDLXXXXI fuit repetitum supervit descriptum inventarium in presentia et de mandato multu Rvndi.Do. Joannis Torrens doctoris theologi visitationis ac vicaris generalis sue Illusma. Et Rma. Dominis visitationis ipsius ecclesia facientis existente priore dicte domus Rndo.Philipo Perello.Antonius Joannes Pachual, nott. et scriba. ACL, Liber inventarii Colegii B. Marie de Luch, signatura Vr 5, f. 46r.*

¹⁵⁵⁷ ACL, *ibidem*, f. 46r.

¹⁵⁵⁸ ACL, *Libre de presentalles i miracles (1556-1670)*, signatura Vr 41, f. 75r.

¹⁵⁵⁹ ACL, *ibidem*, f. 73r.

¹⁵⁶⁰ ACL, *ibidem*, f. 79r.

morters de pedra, calderes; però altres són indicis del funcionament quotidià del santuari: un neuler de ferro, trenta-sis carbasses, onze barrals de vi pels capellans, dues alfàbies per oli, dos *pimenters*, etc.

Hem volgut completar aquesta part més sociològica amb altres fonts documentals existents. Les dades que aporten els llibres de priorat ajuden a teixir la vida del santuari en aquella època. No es balafiava res.

Entre els aliments es compraven vinagre, vi d'Inca¹⁵⁶², sucre, blat (Muro, Felanitx i Porreres), sardines, tonyina, civada (Búger), fideus, sal, canyella, pebre, figues, melons, faves, ous, arròs, raïm, préssecs, porcs, porcelles (Escorca), gallines, pollastres¹⁵⁶³.

La compra de sabates pels minyons, botons negres, seda, matalassos i flassades, llànties pel menjador, fusta i llenya per passar els freds hiverns, els comptes de la bugaderia de la *Sra. Madò Antonina Salenchs*¹⁵⁶⁴, de Gabriel Reines *traginer*¹⁵⁶⁵, de Rafel *forner*¹⁵⁶⁶ de la casa, Jaume Sastre *quistor*¹⁵⁶⁷, Sebastià Pujol *moliner*¹⁵⁶⁸, el majordom Joan Font i la muller¹⁵⁶⁹, destrals, palla pel bestiar, guix (Inca); tot això i més apareix registrat als llibres.

¹⁵⁶¹ ACL, *Llibres de priorat. Antoni Moragues (1573–1575)*, sig. PS 15, f. 20r. *El 3 de setembre de 1573 es compren moltes olles per servici de la casa per vuit sous y mig. Compri lo matex dia dos dotzenes y mitje de plats per servisi de la casa per divuit sous.*

¹⁵⁶² “A 3 de setembre Pere Morro mitja fomada de vi de Incha costa tres lliures dich 3 ll”. ACL, *Libre del priorat del Rvnd. Phelip Perello comensant a 1 de setembre del any 1591 i finira en lo any 1593*, sig. Ps 25, f. 77r.

¹⁵⁶³ “A 7 de setembre compra al Señor en Jaume Sastre quatorse polastres que costaren vint i vuit sous”. ACL, *ibidem*, f. 78r.

¹⁵⁶⁴ ACL, *ibidem*, f. 129r.

¹⁵⁶⁵ ACL, *ibidem*, f. 130r.

¹⁵⁶⁶ ACL, *ibidem*, f. 130r.

¹⁵⁶⁷ ACL, *ibidem*, f. 131r.

¹⁵⁶⁸ ACL, *ibidem*, f. 131r.

¹⁵⁶⁹ ACL, *Libre de priorat del Rvnd. Phelip Perelló prevere comensant dia 1 de setembre de lo any 1593 i finint lo mateix dia de lo any 1595*, sig. Ps 26, f. 17r.

No podem obviar que la societat mallorquina de finals del segle XVI basculava en un mateix eix: una economia bàsicament agrària, el cicle de les estacions i la producció agrícola.

Aquests dictaven tots els aspectes de la vida religiosa i comunal. El treball no es podia separar de la religió, per aquest motiu s'instaurà per part del bisbe Vic l'anomenada *misa dels feyners*. En aquesta visió, el laic *per se* no deixa de ser l'objecte passiu del dogma i de la moral que fixen i controlen els eclesiàstics.

L'existència del forn de calç ens dóna pautes per esbrinar el manteniment arquitectònic de Lluç: treure i cavar la terra blanca, l'arena que entrava dins del forn, les feines per decantar les pedres, les dotzenes de ratjoles comprades al Sr. Joan Estrany¹⁵⁷⁰ i finalment, les teules.

Seguint però, la visita al temple, Joan Torrens manà adobar el reliquiari de la Veracreu perquè li faltaven els àngels. A la custòdia major o *gran* li faltava un pinacle que ordenà que fos soldat. Les creus, que eren obrades aplicant planxes de plata treballades amb repussat o cisell a una ànima de fusta, també patien el pes del temps: *la creueta xicha* havia de ser restaurada i el seu peu adobat.

A continuació Torrens visità els altars, les capelles i els retaules, començant la inspecció per l'altar major, seguint pel de sant Pere o de la Coronació i, finalment, la capella de les Ànimes. Si fem memòria una de les finalitats del Concili de Trento, des del punt de vista dogmàtic, va ser fixar amb nitidesa el cos de la doctrina catòlica.

Els pares conciliaris van desenvolupar la teologia catòlica sobre el set sagraments i el culte als sants¹⁵⁷¹. Una de les conseqüències consistí en reafirmar el dogma tradicional corresponent al valor didàctic de les imatges sagrades. Com afirma el decret *De la invocació, veneració i relíquies dels sants i les sagrades imatges*¹⁵⁷².

¹⁵⁷⁰ ACL, *ibidem*, f. 124v.

¹⁵⁷¹ FERNÁNDEZ, I., "La reforma catòlica a la Corona d'Aragó", *Història de la Corona d'Aragó. Època moderna (1479-1715). Ferran II i els Àustria*, vol. II, Barcelona, 2007, p. 249–264.

¹⁵⁷² Concili de Trento, sessió XXV, 3-4 de desembre de 1563, *De invocatione, veneratione et reliquiis Sanctorum, et sacris imaginibus*, 3 de desembre de 1563. Publicat als *Canones et Decreta Sacrosancti Oecumenici Concilii Tridentini*, Roma 1564, p. CCI a CCIII. D'on traduïm *Conciliorum*

El concili va establir que calia conservar a les esglésies les imatges religioses i venerar-les, no per contenir la divinitat sinó perquè “eren un instrument per adorar Crist, la Mare de Déu o els sants, als quals retrataven o volien recordar”¹⁵⁷³. Això en resposta a la iconoclàstia de les esglésies reformades.

Dins l’església, i seguint amb la ruta de la visita pastoral, el vicari general tan sols manà, en un mes, desar l’altar major cobrint-ho amb un cobertor de couro. No ens han arribat les imatges o retaules que es veneraren en aquestes capelles l’any 1591 malgrat que podem apuntar la dimensió didàctica i devocional de les mateixes tal i com escriu Francisco Pacheco: “el vulgo entienda por la pintura lo que los doctos leen en los libros sagrados”¹⁵⁷⁴.

Oecumenicorum Decreta, (Bologna), Barcelona – Freiburg im Bresigau – Roma, 1962, p. 750–752: “El Santo Sínodo manda a todos los obispos y a cuantos tienen el deber de enseñar, de acuerdo con la consuetudine de la Iglesia católica y apostólica, recibida de los primeros tiempos de la religión cristiana y unánimemente sancionada por los santos padres y por los decretos de los sagrados concilios: que instruyan diligentemente a los fieles en primer lugar sobre la intercesión de los santos, sobre su invocación, la veneración de sus reliquias y el uso legítimo de sus imágenes, enseñándoles que los santos, reinantes junto con Jesucristo, ofrecen sus oraciones a Dios a favor de los hombres (...) Enseñen además que las imágenes de Jesucristo, de la virgen Madre de Dios y de los demás santos deben ser expuestas y conservadas, principalmente en los templos, y que ha de tributárseles el honor y la veneración debidos; pero no es que deban ser honradas por la creencia de que reside en ellas alguna divinidad o poder, o porque haya que pedirles algo o depositar en ellas la confianza, como antaño hacían los gentiles, que fundaban su esperanza en los ídolos: sino porque el honor que se tributa a las imágenes va dirigido a los prototipos que ellas representan, de tal modo que, a través de las imágenes que besamos y ante las cuales nos descubrimos la cabeza y nos prosternamos, adoramos a Jesucristo y veneramos a los santos cuya semejanza presentan”.

¹⁵⁷³ CARBONELL, M., “L’art del Renaixement al Barroc”, *Història de les Illes Balears. L’època floral i la seva evolució (1230- 1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 510–511.

¹⁵⁷⁴ El bisbe Vic com a pastor de l’Església de Mallorca s’apoderà del corpus doctrinal de les arts plàstiques per a conduir-ho, amb notable eficàcia, a la consecució de les seves finalitats. A més de l’enèrgica aplicació dels principis reformadors del Concili de Trento gaudia d’una conspícua cultura, no debades era membre d’una coneguda estirp. Fou nét de Jeroni Vic de Vallterra ambaixador de Ferran el Catòlic a Roma i important col·leccionista de pintura renaixentista. El bisbe valencià aprofità amb coherència l’aptitud de la imaginaria per a materialitzar conceptes abstractes de difícil aprehensió, sent un excel·lent material visual per a la seva ensenyança doctrinal. Aquest patrimoni artístic llucà es converteix, doncs, en un autèntic vehicle de transmissió ideològica. MONTANER, E., “Aspectos devocionales en las

Seguidament s'inspeccionaren les robes, en concret dues casulles i una capa que necessitaren ser adobades i ventilades per eixugar-ne la humitat. Altres objectes litúrgics com ara els canelobres d'estany, també necessitaren retirar-se i fer-se'n de nous. En els diferents altars hi havia capsos d'argent i hostiers que el visitador manà que fossin adobats.

Una vegada la comitiva estava al cor, la inspecció es realitzà de manera ordenada. En primer lloc, veient el mal estat de la figura del Crist que penjava sobre el faristol ordenà, abans de les properes festes de Pasqua l'elaboració d'un altre de nou, de mides semblants.

Després, el bon estat de l'orgue estava supeditat a un manteniment continu atesa la seva utilització diària durant les misses cantades: *Lo mateix dia 8 de setembre doni a M^o. Joan Gaspar dotze sous per venir a adobar lo orgue*¹⁵⁷⁵. El 16 de maig de 1591¹⁵⁷⁶ la comunitat acordava *capitularment congregada* donar a l'organista Joan Gaspar Roig, *suo tempore* de la Seu de Palma, un *quartó de xexa* i pagar-li o donar-li *cavalgadura* per adobar l'orgue quan fos necessari.

Finalment, s'examinaren les campanes del santuari. No sabem quantes n'hi havia però sí que es deixa constància de l'estat inservible de la petita, la qual s'havia de fondre en un període de sis mesos. Podem suposar que com a mínim n'hi ha via una altra de majors dimensions.

Una altra part de la visita correspon a l'estat de les dependències col·legials bé i que només es considera el seu manteniment diari.

Altrament observem la comptabilitat del santuari als llibres de priorat¹⁵⁷⁷: la norma establerta pel visitador a l'hora d'efectuar una despesa era sol·licitar llicència

imágenes del Barroco”, *Criticón*, núm. 55, Université de Toulouse II-Le Mirail, 1992, p. 5-14; GONZÁLEZ, L. (coord.), *L'ambaixador Vich. L'home i el seu temps*, Valencia, 2006; ARCINIEGA, L., “Santa María de la Murta (Alzira): artífices, comitentes y la “damnatio memoriae” de D. Diego Vich”, *Los Jerónimos: El Escorial y otros Monasterios de la Orden*. vol. I, El Escorial, 1999, pp. 267-292.

¹⁵⁷⁵ ACL, *ibidem*, f. 78r.

¹⁵⁷⁶ ACL, *Libre de determinacions (1579-1655)*, signatura Vr 76, f. 50r.

¹⁵⁷⁷ El 27 d'agost de 1591 els comptes generals del prior Miquel Bennàssar eren de 1.534 ll. 8 s. i 11d. ACL, *Llibre de sentències generals de tots los priors (1533 – 1697)*, sig. Vr 10 – 19 (llibre 19), f. 47r.

eclesiàstica per totes les sortides i entrades del registre econòmic. Així s'ordena (...) *i manà que nos puga prende persona alguna a la despesa sota pena de deu sous pagadors de bens propis del prior*¹⁵⁷⁸. El 2 de juny de 1596 el prior Felip Perelló i els preveres col·legiats donaren bona compte d'aquesta ordinació però acordaren *ante quem* la condició d'obtenir llicència del bisbe per poder justificar totes les despeses¹⁵⁷⁹.

Encara que pels inventaris, les visites pastorals i els llibres de priorat són tres fonts documentals cabdals per fer una aproximació a la vida diària i a l'estat patrimonial del santuari, deixen poques dades i múltiples llacunes respecte l'*status quo* de les obres d'art.

Esquema de la visita de 1591

Data	15 de setembre de 1591
Visitador	Joan Torrens
Ordre de la visita religiosa o <i>Visitatio rerum</i>	-
Santíssim i sagrari	Estar bé
Inventari	Repetició
Reliquiari de la Santíssima Veracreu	Necessitat d'adob i posar angelets en el termini d'un mes
Custòdia major	Soldar un pinacle en un mes
Creu petita	Necessitat d'adob en un mes
Altar major	Fer un cobertor de couro en un mes
Altar de sant Pere o de la Coronació	-

¹⁵⁷⁸ ADM, *Visites Pastorals del bisbe de Mallorca Mons. Joan Vic i Manrique*, registre VII, 1591, f. 28r.

¹⁵⁷⁹ En aquest cas la llicència s'obté el 10 de juny de 1597 atorgada pel bisbe de Mallorca Joan Vic i Manrique. ACL, *Libre de determinacions (1579-1655)*, signatura Vr 76, f. 62r-62v.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Capella de les Ànimes	-
Casulla de domàs verd amb vetes grogues	Necessitat d'adob en un mes
Casulla de domàs blanc	Està esquinçada: que sigui adobada amb algun mantell de la figura de Nostra Senyora
Capa de xemallot blau	Necessitat d'adob en un mes
Roba dels calaixos	Sigui airejada per l'humitat cada dos o tres mesos
Canelobres d'estany	Renovació per les festes de Nadal
Capsa de les formes	Fer capsa nova per a tots els altars en quinze dies
Hostiers	Necessitat d'adob en un mes
Quatre <i>hastes del panello</i>	Fer-ne de noves per les festes de Nadal
Cor	Fer una figura nova de Crist que està damunt el faristol abans de les festes de Pasqua
Orgues	Estan bé
Campanes	La petita rompuda sigui refosa i feta nova en mig any
<i>Visitatio hominum</i> o visita administrativa	-
Secretari de la visita (<i>Scriba</i>)	Antoni Joan Pasqual
Prior del santuari	Felip Perelló (1591-1597)
Llibres de priorat i comptes	Inspecció

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Cambres o cel.les	Reparació
Comptabilitat	Ningú pot gastar sense ordre. Pena de 10 sous pagadors dels béns propis del prior Felip Perelló
Despeses per obres	No es poden realitzar sense llicència
Ordinacions passades	Ratificades i confirmades

3.9. La visita pastoral de 1599

La situació política i social a l'illa al tombant del segle XVI fou turbulenta i difícil. La segona visita pastoral coincideix amb el regnat de Felip III. La historiografia recent ha matisat, certament, la imatge de deixadesa reial com el veritable motiu de la decadència hispànica del Sis-cents.

A Mallorca, “regne oblidat” dels Àustries menors, no prosperaren les temptatives per gaudir d'unes Corts pròpies el 1599: l'anomenat absolutisme no només era obra del rei ni tenia una sola accepció.

El capítol de la Seu celebra una missa solemne el dia 5 de maig *ad nutum* la majestat del rei Felip III amb presència del bisbe Vic, que paga un escut *per als escolans y lo treball del tocar lo orgue*¹⁵⁸⁰.

Fou una època prolífica de noves fundacions religioses a les illes germanes: per exemple, el mateix any a Eivissa (Vila Mitjana) es fundava el monestir de sant Cristòfol per a monges de clausura¹⁵⁸¹. També per al pensament d'època barroca: el tomista Joan Baptista Femenia publicava el *Commentaria in universiam Aristotelis Dialectiam*.

El bisbe immers en aquest context torna a nomenar, vuit anys després de la darrera visita, un visitador de la seva confiança i dins la òrbita del *munus regendi ecclesiae*: Jeroni Agustí Morlà. Significava l'atorgament d'una autoritat momentània i limitada però inqüestionable.

La justificació de l'absència a Lluç del bisbe, també el 1599, es deu per motius estrictament familiars a una estada a Madrid. L'herència rebuda del seu pare l'any 1584 d'una *dobla de or*¹⁵⁸² no arribava per costejar totes les despeses per al manteniment dels seus germans, el palau episcopal, el convent de la Murta (Alzira), l'ajut per a la

¹⁵⁸⁰ ACM, *Consueta de Sagristia*, sig. 3400, f. 88r.

¹⁵⁸¹ CARBONELL, M., *op. cit.*, p. 521-522.

¹⁵⁸² ABLI, *Iligall 115*, número 17, f. 19r. Part del testament està transcrit a PONS, G., “La cura de almas y la vida cristiana del pueblo en Mallorca bajo el pontificado de Don Juan Vich y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Anthologica Annua*, núm. 18, Roma, 1971, p. 551.

formació de joves amb poques rentes¹⁵⁸³, l'impuls i patronici d'obres religioses, etc; raó per la qual eren necessàries les rendes episcopals.

Segons G. Pons “Sólo sabemos que asistió en ciertos apuros a su hermano Álvaro, que hubo de sostener un pleito con un sobrino suyo sobre la posesión de la baronía de Llaurí y sus vínculos, para lo cual se trasladó a Madrid, donde permaneció desde 1597 a 1599, gastando en esta causa, que al fin se falló a su favor, 15.204 libras, de las cuales el obispo de Mallorca le dio 13.354 libras”¹⁵⁸⁴.

J. A. Morlà partí el 3 d'octubre de 1599 de Calvià, com s'havia fet l'any 1591. Visità Andratx, Puigpunyent, Estellencs, Banyalbufar, Esporles, Valldemossa, Deià, Sóller, Fornalutx, Bunyola, Alaró, Consell, Binissalem, Lloseta i Selva arribant a Escorca *ante meridiem* el dijous 21 d'octubre. Posteriorment es dirigí a Pollença, Alcúdia, Sa Pobla, Búger, Campanet, Inca, Santa Maria i Santa Eugènia on acabà l'itinerari el 10 de novembre.

Mentrestant el bisbe Vic, immers de ple en la gestió del govern diocesà i en el pla de restauració i reforma del clergat, no visità el santuari de Lluc a la darrera dècada del segle XVI. Les greus molèsties físiques que l'afligien no foren obstacle perquè el ritme de feina a palau fos intens.

El mateix 1599, Vic i Manrique seguí el pla posttridentí que començà vint-i-sis anys enrere, ajudats per homes de confiança, com ara el vicari general Joan Estelrich (que s'encarregà de les visites pastorals a Menorca, sota l'amenaça dels atacs pirates) o l'administrador de béns, escrivà i notari Antoni Pasqual¹⁵⁸⁵. Entre altres accions, manà construir la capella de Biniaraix (entre Fornalutx i Sóller)¹⁵⁸⁶, atorgà salari al rector de

¹⁵⁸³ Seguint l'exemple de sant Joan de Ribera, Vic i Manrique allotjà a Palau joves clergues que es formaven dins l'ambient de l'academicisme eclesiàstic; a canvi també l'ajudaven en la celebració de funcions pontificals. En particular, coneixem el cas d'Agustí Roig. ADM, *Liber decretorum 1595-1605*, f. 64r.

¹⁵⁸⁴ PONS, G., *op. cit.*, p. 551.

¹⁵⁸⁵ Per exemple, el 28 d'octubre de 1599 Mn. Pere Artigues fa hereu universal de tots els seus béns a la confraria de sant Pere i sant Bernat de la Seu i el bisbe Vic nomena administrador al prevere Antoni Pascual. ADM, *Liber Decretorum 1596-1623*, f. 92r.

¹⁵⁸⁶ RULLÁN, J., *Historia de Sóller*, vol. II, Palma, 1876, p. 580.

la parròquia de sant Nicolau, Pere Calafat¹⁵⁸⁷, com també 300 ll. per a les obres de dita parròquia¹⁵⁸⁸.

Quant a l'impuls del culte als sants, fundà la confraria dedicada al religiós agustinà i místic italià sant Nicolau de Tolentino a la nova capella construïda per a dita advocació dins el convent dels Socors de sant Agustí¹⁵⁸⁹ i la de la Verge Maria a l'església de Puigpunyent¹⁵⁹⁰.

Dins la ment reformadora del bisbe Vic no albirava l'adopció de nous procediments per a la cura de les ànimes, sinó més aviat l'adaptació de les institucions ja existents a les noves necessitats.

Especialment com veurem, va exigir al clergat el compliment dels seus deures pastorals i l'extirpació dels vicis que havien sorgit entre els eclesiàstics i el poble.

És aquí on podem afirmar que les visites pastorals passaren de ser un tràmit cerimonial i protocol·lari medieval a ser una eina de govern de la cúria posttridentina amb preocupacions patrimonials i pastorals¹⁵⁹¹.

Comencem l'anàlisi de la visita pastoral iniciada pel visitador J. A. Morlà el 1599. El cerimonial de visita que desplegà a la seva arribada a Lluç juntament amb el seu seguici integrat pel seu secretari i notari Antoni Pasqual, deixà entreveure l'esquema que dos anys més tard s'inclourà en part al *Manuale Sacramentorum* o ritual diocesà el 1601¹⁵⁹².

¹⁵⁸⁷ ADM, *Liber Decretorum 1596-1623*, f. 57r.

¹⁵⁸⁸ ADM, *ibídem*, f. 60v.

¹⁵⁸⁹ ADM, *ibídem*, f. 78v.

¹⁵⁹⁰ ADM, *ibídem*, f. 119r. ORTEGA, P., *L'església de l'Assumpció de Nostra Senyora de Puigpunyent. Estudi historicoartístic*, Palma, 2006.

¹⁵⁹¹ G. Pons afirma que "A pesar de su carrera en la universidad salmantina y de sus antecedentes familiares de signo político, él, una vez llegado al episcopado, no brilló en ninguno de estos campos, sino que se distinguió como pastor de almas (...) Siguió la línea de los grandes obispos pos tridentinos, imitando a sus contemporáneos san Carlos Borromeo y san Juan de Ribera". PONS, G., "La cura de las almas y la vida cristiana del pueblo en Mallorca bajo el pontificado de D. Juan Vich y Manrique de Lara (1573 - 1604)", *Anthologica Annua*, núm.18, Roma, 1971, p. 468.

¹⁵⁹² Aquest ritual fou manat publicar pel bisbe Vic, per acord del sínode diocesà de 1597, i fou preparat pel canonge Mn. Rafel Albertí i pel rector de sant Miquel de Palma Mn. Pere Onofre Oliver. La seva

Els manaments del ritual diocesà mantenien una relació directe amb les visites pastorals: instrucció als fidels, administració de sagraments i celebració del culte. Podem entendre ara, en línia amb els decrets conciliaris de 1563, que el programa de reforma del bisbe Vic contemples el compliment del deure de residència dels rectors.

J. A. Morlà fou rebut pel prior Antoni Alonso a les portes de l'església, el qual acompanyat pels col·legials, sortí del temple a rebre-ho en processó i cantant el *Te Deum*. Seguidament es va celebrar la missa votiva de l'Esperit Sant "que al parecer era siempre cantada, aun en los pueblos y aldeas más pequeñas"¹⁵⁹³.

Tot seguit començà la *visitatio rerum*. L'estat i la decència del Santíssim com del sagrari quedà plenament reflectit a la visita pastoral encara que no es detallen aspectes rituals com el cant de l'himne eucarístic *Pange Lingua* i la benedicció del visitador amb el Santíssim. Els sants olis i la inspecció de les fonts baptismals estaven en perfecte estat de conservació. En aquest instant és on acabà la primera part de la visita abans d'anar a dinar.

Iniciada la segona part a la sagristia, la primera ordinació que realitzà J. A. Morlà és la repetició de l'inventari de les relíquies i els objectes d'argent guardats a l'armari construït per a tal fi. Vuit anys després de l'incompliment del manament que corresponia a l'adob general de la Veracreu l'any 1591, peça de plata daurada construïda a la primera meitat del segle XVI, el visitador emfatitzà el seu estat i manà la reparació *dins un mes de gratia especial*¹⁵⁹⁴.

Un altre dels objectes que no ens ha arribat és una creu daurada i d'argent. Custodiava una relíquia i manà que fos adobada sota pena de vint sous. El visitador, finalment,

característica més notable és que té en compte els decrets del Concili de Trento. Per aprofundir vegeu SEGUÍ, G., *op. cit.*, p. 26–28; AMENGUAL, J., *Llengua i catecisme a Mallorca: entre la pastoral i la política*, Palma, 1992.

¹⁵⁹³ PONS, G., *op. cit.*, p. 473.

¹⁵⁹⁴ ADM, *Visites Pastorals del bisbe de Mallorca Mons. Joan Vic i Manrique*, registre XII, 1599 (Forense), f. 68v.

manà repetir la resta de l'inventari afegint la necessitat de l'adob de peces d'ús litúrgic, com ara algunes casulles *que han preterit per vellura*¹⁵⁹⁵.

Al dia següent dins el temple, la comitiva visità l'altar i retaule major que contenia la imatge de la Verge de Lluc. Ordenà al respecte cobrir la taula amb un cobertor de cuiro tal i com s'havia decidit l'any 1591.

Al presbiteri hi havia un salomó o canelobre, que necessitava una restauració imminent. A continuació el seguici tornà a la sagristia per inspeccionar l'altar de la Coronació de la Verge o el de sant Pere.

A la dreta de l'absis hi havia una taula protegida que contenia habitualment les bacines per fer les acaptes: el visitador manà adornar-la amb un cobertor de drap blanc.

El mal estat del paviment de la nau preocupà moltíssim al visitador: dues de les famílies benefactores del santuari, els Martorell i els Cànaves de Menut, disposaven de làpides sepulcral al centre de la nau. Aquestes estaven en estat precari de conservació i el visitador ordenà la construcció d'una pedra llarga per a cada sepultura¹⁵⁹⁶.

Abans de concloure la *visitatio rerum* a l'església del santuari, ja que faltava la inspecció del cor, campanar i llibres de sagristia, el prior de Lluc Antoni Alonso donà comptes al visitador de l'estat de la parròquia sufragània de sant Pere d'Escorca. Sense realitzar cap manifestació sobre el patrimoni artístic, es posà l'accent en la gestió econòmica i els problemes que causaven les bèsties.

Per esmenar aquestes dificultats s'ordenà al prior Alonso que designés un prevere col·legiat i un laic parroquial com a administradors de sant Pere.

El santuari de Lluc no escatimava esforços per potenciar el culte i la riquesa artística del temple. Per aquest motiu es van establir les obrieres que cuidaven a diari de la fàbrica, el temple, les necessitats materials del santuari i en aquest cas, de bona part de l'administració econòmica relacionada amb la feligresia.

¹⁵⁹⁵ ADM, *ibidem*, f. 69r.

¹⁵⁹⁶ BARCELÓ, P., "Escorca. Evolució demogràfica des del segle XIII fins al cadastre de 1610-1646", www.medievalismo.org/pdf/escorca.pdf.

La part final de la visita es realitzà al cor i al campanar. Per una banda, els llibres de cant estaven ben conservats i eren aptes pel culte, però la campana, inservible ja el 1591, encara no havia estat adobada. El campaner va rebre ordres perquè pogués ser fosa en el termini d'un any.

A continuació, la comitiva davallà a la sagristia per revisar els llibres de comptes ordenant-ne la inclusió a l'inventari general.

Pel que fa a la *visitatio hominum* o en lo que toca al bon govern i quietud de dita casa i *collegi*¹⁵⁹⁷, estava determinat que no es pogués admetre cap pelegrí a la taula comú dels col·legials.

A vegades el bisbe Vic concedia autorització a alguna persona en particular però no sense abans pagar les despeses de manutenció que dos anys abans havien estat fixades en vuit sous per dia¹⁵⁹⁸.

En aquesta visita de 1599, el visitador episcopal prohibí als col·legials romandre a la cuina a fi de no destorbar la cuinera sense pretext o excusa del fred ja que al menjador, durant l'hivern, sempre hi havia encès el braser.

Finalment, la visita acabà a l'escolania. Instituída en temps del prior Vaquer i formada per sis nins que cada *matinet* cantaven la missa de Nostra Senyora en el cor, rebia instrucció musical i literària.

El bisbe Vic ordenà a través del seu visitador J. A. Morlà que es conserves aquesta institució i que la renovació dels infants fos automàtica quan es donés el canvi de veu. Apareix en aquesta visita la prova que l'escolania tenia en el referents de la de Montserrat, l'exponent a seguir.

¹⁵⁹⁷ ADM, *ibídem*, f. 71r.

¹⁵⁹⁸ ADM, *Liber Decretorum* (1595–1623), f. 27v.

Esquema de la visita de 1599

Data	21 d'octubre de 1599
Visitador	Jeroni Agustí Morlà
Ordre de la visita religiosa o <i>Visitatio rerum</i>	-
Santíssim Sagrament i sagrari	Estar bé
Olis Sants	Estar bé
Fonts baptismals	Estar bé
Inventari	Repetició de la llista de relíquies i peces d'argent
Reliquiari de la Santíssima Veracreu	Fer un vidre i adobar-ho, en un mes, segons ordinació de l'any 1591
Creu d'argent daurada	Adobada en un mes sota pena de 10 s.
Casulla de tafetà carmesí	Adobada en un mes
Casulla de domàs blanc	Adobada en un mes d'algun mantell de la figura de Nostra Senyora ¹⁵⁹⁹
Altar i retaule major amb imatge de la Verge Maria de Lluc	Fer un cobertor de cuir en un mes ¹⁶⁰⁰
Salomó de l'església	Adobat

¹⁵⁹⁹ Aquesta ordinació respecte la visita passada del 15 de setembre de 1591 no s'ha complida. (ADM, *Visites Pastorals del bisbe de Mallorca Mons. Joan Vic i Manrique*, registre VII, 1591, f. 27v.)

¹⁶⁰⁰ *Ídem* anterior.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Altar de la Coronació de Nostra Senyora	Estar bé
Altar de sant Pere	Estar bé
Taula pel pa beneït i les acaptes	Fer un cobertor de drap blanc
Pavimentació antiga amb sepultures dels Cànoves i Martorells	Paviment nou amb lloses llargues a cada sepultura
Església sufragànea de Sant Pere d'Escorca	Divendres 22-10-1599
Caixons de diners	Fer dues claus, una pel prior Antoni Alonso i l'altra l'obrer laic o sots obrer designat
Cor	Estar bé
Llibres del cor	Estar bé
Campana i campaner	Adobar la campana rompuda
Llibres de sagristia	Compliment de les ordinacions dins de tres mesos sota pena de 3 ll.
<i>Visitatio hominum</i> o visita administrativa	-
Secretari de la visita (<i>Scriba</i>)	Antoni Joan Pasqual
Prior del santuari	Antoni Alonso (1599-1601)
Negocis del bon govern de la Casa de Lluç i col·legi	Cap col·legiat estigui a la cuina destorbant la cuinera
Arrendador de la possessió	Deu un 7% a la Casa de Lluç, si no paga, no podrà "oir" missa
Questors	Donar compte de les acaptes al Prior

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

Col·legiats administradors	No poden ser remunerats
Nins o minyons cantors	Que cantin cada matí tal i com es fa al monestir de Montserrat

IV. Conclusions-conclusioni

1. Conclusions

A les pàgines precedents hem pretès realitzar una anàlisi global de l'art i l'Església a l'època del bisbe Joan Vic i Manrique a partir de la sistematització de les visites pastorals a Mallorca, Menorca i Roma juntament amb l'aportació de documentació inèdita per a situar la nostra tesi doctoral en un context més ampli.

Les visites pastorals, unides al deure de residència i considerades l'indicador de l'autèntic exercici pastoral de Joan Vic i Manrique, constituïren la clau de tota reforma diocesana a Mallorca.

En aquest sentit, a la primera part de la tesi doctoral hem volgut traçar la seva importància com a font religiosa per a la història de l'art juntament amb una historiografia general i local que obri noves vies d'investigació a altres països, encara per explorar, com per exemple Portugal i Anglaterra.

L'anàlisi de les visites fa traspuar tota una sèrie de preguntes i dubtes que romanen després de l'elaboració d'aquesta investigació. El que si podem afirmar és que les visites pastorals realitzades, bé personalment pel bisbe, bé pels seus delegats o visitadors, estaven plenament consolidades i es realitzaven amb una periodicitat força regular. També foren objecte d'especial interès als tres sínodes diocesans impulsats pel bisbe Vic durant la seva prelatura.

No obstant, encara avui, pendent d'una profunda recerca arxivística als fons de parròquies, monestirs, convents en aquesta època; queden encara moltes qüestions sense resposta. Malgrat tot ens consti a través de les resolucions sinodals que hi havia reticències entre els rectors pels problemes econòmics que portava al pagament d'ordinacions i manaments, desconeixem si els preveres pagaven l'import durant el transcurs de la visita o no.

Una altra realitat fou que essent el bisbe Vic la màxima autoritat de la diòcesi no havia una auditoria per damunt d'ell. En aquest sentit podem afirmar que després d'inspeccionar cada parròquia i comprovar la conducta de cada prevere, tan sols li quedava procedir a solucionar les irregularitats que s'hagués topat *in situ*. Hem copsat el

cervell de la diòcesi però resta una profunda aproximació als braços executors a qui Vic confiava la gestió i l'aplicació del programa posttridentí.

No era necessari conservar el nom de cada un dels infractors ja que, com hem vist, el prelat disposava d'una eina de govern que li permeté, en quatre ocasions, exposar tots els vicis, excessos i irregularitats, en general, sense haver de davallar al detall ni mencionar l'infractor en concret: els sínodes diocesans.

Control i ortodòxia. Aquestes dues paraules poden resumir la idea que no va existir millor manera de corregir conductes desviades dels canons sense perjudicar la imatge particular del prevere i de l'estament eclesiàstic mallorquí en general.

Una de les primeres conclusions que podem extreure de la nostra aproximació a la diòcesi de Mallorca és que assistim a un doble fenomen: primer, el de la revalorització d'una pràctica (visita pastoral) que estava totalment descuidada degut a l'absentisme dels bisbes i, segon, la promoció, la turgència i les ànsies reformistes de la figura de Joan Vic i Manrique, qui esdevé l'autèntic protagonista del govern de la diòcesi de Mallorca i en qui recau l'operosa pastoral posttridentina¹⁶⁰¹.

Així podem afirmar que un dels caràcters de la visita pastoral és el notarial, especialment en el moment en el qual prevalia la preocupació per la tutela dels béns eclesiàstics i per la conservació dels objectes sagrats. Aquí rau l'aplicabilitat dels resultats de la nostra tesi doctoral, especialment, en la configuració i l'anàlisi detallat parròquia per parròquia de les taules elaborades a partir de les fonts documentals.

Malgrat això, les actes de les visites pastorals, com els llibres de comptes de fàbrica i altres documents eclesiàstics com els inventaris, són molt més que uns simples testimonis de tipus administratiu i burocràtic. Per una banda, constatam la disposició de

¹⁶⁰¹ J. Goñi descriu així l'activitat reformadora dels bisbes navarresos coetanis al bisbe Vic i Manrique: "Estos ilustres prelados son desde ahora los más decididos propulsores de la reforma. Visitan personalmente las diócesis o envían a sus delegados, convocan con frecuencia sínodos, promueven la predicación sagrada y la enseñanza del catecismo, reforman los libros litúrgicos, proyectan la creación de un Seminario antes del famoso decreto tridentino, cortan los abusos de la Curia Diocesana y ponen un dique en los desórdenes de clérigos y seglares". GOÑI, J., *Los navarros en el Concilio de Trento y la Reforma tridentina en la diócesis de Pamplona*, Pamplona, 1947, p. 150.

l'edifici que traspua del recorregut del bisbe i, per altra banda, es realitza una inspecció al patrimoni mobiliari que ens ofereix dades profitoses per a la història de l'art com per exemple:

- Estructura i disposició dels temples.
- Adobs i/o bastiment de nous espais arquitectònics com capelles, sagristies, etc.
- Manaments per construir retaules, peces d'argenteria, orgues, robes litúrgiques, etc.
- Inventaris de patrimoni religiós.
- Programes iconogràfics i advocacions desenvolupades a retaules, imatges, pintures, talles, vestimentes, aixovar litúrgic, etc.
- Arts sumptuàries com orfebreria, ornaments, campanes, mobiliari, etc.
- Patrimoni musical: orgues, cantorals, etc.
- Patrimoni arxivístic: llibres litúrgics, llibres sacramentals, etc.
- Dades per a complementar biografia d'artistes, datacions d'obres, estils, patrocinadors, benefactors, donants, etc.

Les visites pastorals compleixen un important paper documental imprescindible per a la datació, autoria, estil i conservació del patrimoni arquitectònic i mobiliari de l'Església catòlica en els segles XVI i XVII. No hi ha dubte que les visites pastorals són fonts auxiliars per a l'estudi de la Història de l'Art ja que obrin altres perspectives i noves vies de treball basades amb la complementarietat d'altres fonts religioses.

Van ser el mitjà de control per excel·lència que els bisbes tenien dins de cadascuna de les seves jurisdiccions: la font documental és un exemple més de, per un costat, la planificació i manifestació del poder i control de la jerarquia eclesiàstica i, per un altre costat, de l'enfortiment del paper dels prelats atorgat per Trento. Una primera conseqüència la tenim en l'obligació de residència imposada als bisbes, rectors i als vicaris, la qual cosa va dur una més constant dedicació a la pastoral.

Aquestes eren molt minucioses, res del que pertany a l'administració eclesiàstica o civil es quedava sense veure tal i com hem vist. En aquest sentit, les visites pastorals analitzades ofereixen una visió polièdrica de la realitat parroquial a la diòcesi de Mallorca entre 1573 i 1604. Suposen un contacte directe del bisbe amb la situació real de la diòcesi. És cert que Vic i Manrique no sempre acomplí la visita personalment, com al santuari de Lluc; en tot cas, es tracta d'un pas endavant per convertir els bisbes de senyors feudals a pastors de la comunitat cristiana.

L'Església de Mallorca, sota la rectitud i rigor del bisbe valencià, es controlà, s'administrà i es burocratitzà. Vic i Manrique no va dubtar a posar tots els mitjans que tenia al seu abast: les visites pastorals, la predicació, la impremta i les arts plàstiques, entre d'altres. La publicació del manual de sacraments (1601) i el patrocini del portal major de la Seu (1592 – 1602) foren dos clars exponentes.

No obstant i això, hem advertit dificultats inherents a la nostra tasca investigadora: la visita pastoral dona una visió limitada, parcial i esquemàtica de la realitat. Per aquest motiu, mitjançant l'anàlisi d'altres tipologies documentals i diferents impresos, hem obtingut una cosmovisió més àmplia de la diòcesi governada per Vic i Manrique. Resta molt de camí per recórrer, especialment, dins la profunditat i la vastitud dels arxius parroquials, monacals, conventuals, diocesans i capitulars.

Si efectivament el Concili de Trento va representar la resposta clara, eficaç i, fonamentalment, monolítica a les expectatives de renovació una mica difoses per tota la cristiandat, l'aplicació a nivell perifèric de la seva reforma, com Mallorca, apareix extremadament complexa, condicionada per les situacions locals, però, sobretot, lligada al valor i a les capacitats pastorals i de govern dels homes que se'n feren càrrec com Vic i Manrique.

És evident que el Concili ecumènic, quan s'enfrontà al delicat problema de la reforma personal dels bisbes, ho feu amb diplomàcia; no obstant pel que fa a les seves competències les impulsà a seguir el camí d'una intensa cura pastoral. Sense pretensió de resumir tots els decrets de reforma, el bisbe encapçalà la nova església moderna com a vertader actor principal.

Efectivament, hem apreciat que quan la historiografia eclesiàstica s'ocupa del període posttridentí és comprensible, gairebé es pot donar per descomptada, la referència als grans reformadors. I, en efecte, l'Església va saber dur a terme un canvi profund a la seva cúspide i va saber fer sortir del seu interior grans intèrprets de les reformes deliberades pel Concili. Es va servir, però; fins i tot a la Corona d'Aragó, d'un repartiment força atapeït d'homes nous, als quals la història no sempre ha fet justícia.

Indubtablement, Vic i Manrique en fou un. No fou un home del concili però sí un fill de les seves idees; profundament assimilades i, posteriorment, transmeses a les disposicions legislatives tant a Mallorca com a Tarragona.

Hem vist a Vic i Manrique entregar-se amb tot el fervor de la seva ànima a la difícil tasca de reformar les parròquies de la diòcesi mallorquina, és a dir, implantar un nou esperit que emanava de la seva pròpia ànima episcopal.

Amb el seu entusiasme de pastor jove, però extremadament ben preparat, va proposar-se guiar la seva diòcesi per la vida de la renovació. El bisbe no podia ser més que un bon pastor i per ser-ho havia de conviure amb els rectors i feligresos, vigilant, especialment, perills i abusos.

Certament la història de la diòcesi mallorquina durant el segle XVI no s'identifica, ni s'hi pot reduir, als trenta – un anys de govern de Vic i Manrique. Això no obstant, és irrefutable que la diòcesi, després de decennis de vida escarransida, amb una organització pastoral deficient, adquireix vitalitat d'ençà la seva arribada. Ell començà a organitzar les seves estructures i a elaborar plans pastorals seriosos, concrets i eficaços maridats amb l'estètica i les belles arts que, més enllà del seu valor historicoartístic, complien una funció litúrgica, didàctica i persuasiva.

És indiscutible que la seva prelatua fou providencial per a Mallorca i Menorca i que, en molts aspectes, marcà i determinà la història religiosa al llarg del segle XVII. El seu episcopat, sintèticament, va haver d'obrar en dues direccions: per una banda, posar en pràctica la reforma tridentina que havia començat el seu antecessor a la mitra, l'aragonès Diego de Arnedo i, per l'altra, fundar un altre cop la diòcesi.

Totes dues operacions eren necessàries: la primera, el temps l'havia convertida en volguda i inajornable i, la segona, la hi imposava la situació en què va heretar la diòcesi.

La tenacitat esmerçada, com ja hem vist, fou notable i amb uns resultats majoritàriament excel·lents. Amb la necessària determinació, intel·ligència i tracte suau, juntament amb el respecte a les realitats i peculiaritats parroquials, aconseguí d'introduir la globalitat de les reformes que volia l'Església Catòlica i la Monarquia Hispànica.

Vic va voler tenir temps de conèixer personalment la situació real de la seva diòcesi, en tota la seva globalitat i en l'especificitat de les situacions particulars, tant de tipus religiós, socials i patrimonials.

Pensà que era la millor manera per a individuar-ne les exigències i per a ésser capaç de planejar un projecte pastoral vàlid i, en aquell cas específic, de formular, el sínodo: un corpus de lleis i disposicions, no tan sols vàlides d'una manera absoluta sinó arrelades a les circumstàncies locals.

I igualment es comprometé, també en primera persona, per eliminar les situacions i contradiccions que pesaven sobre la vida de la diòcesi des de què havia nascut amb mentalitats ancorades tossudament al passat, i que continuaven comproment-ne l'eficàcia i la funcionalitat.

Un judici realment complet sobre l'episcopat mallorquí de Joan Vic i Manrique només serà possible quan, analitzant en profunditat els decennis successius de la història diocesana, hi haurà la possibilitat de valorar quina incidència real hi va tenir, comparant-lo amb els bisbes que van governar la diòcesi després d'ell.

Això no obstant, els elements que tenim a la nostra disposició en aquesta tesi doctoral ens imposen ja un judici preliminar: fou un bisbe excel·lent, de temperament equilibrat, plenament conscient del seu paper i capaç de captar els senyals del temps.

L'actuació de la reforma tridentina coincideix a Mallorca amb un renaixement de la diòcesi en tots els aspectes, especialment dins el camp de l'art. L'ànima d'aquesta renovació fou Vic i Manrique, un bisbe il·lustrat i amb una preparació fora del que era habitual.

Ell, per la força del seu ambient, la formació i el llinatge, resultà un excel·lent pastor en temps moderns. L'aplaudiment dels seus coetanis és un exemple essencial per deixar constància de la seva figura i el seu perfil.

Vic i Manrique va acceptar pràctiques i costums tradicionals, encara que de vegades santificant-les: culte a les relíquies, processons, peregrinacions. No es va enfrontar en la seva totalitat a la inclinació dels fidels a les formes antigues, i ja conegudes, de viure la religió.

Les actes episcopals de visita, que hem tret a la llum en aquesta tesi, ens aporten una radiografia fragmentària de la diòcesi de Mallorca. La seva importància radica en l'aportació de notícies relatives a les devocions populars, la disciplina moral del poble i del clero, la cultura eclesiàstica, l'estat material de les esglésies, l'inventari dels objectes litúrgics i els llibres sagrats.

Aquesta recerca ha estat elaborada des de la perspectiva del patrimoni historicoartístic de l'Església de Mallorca. Són conegudes les valuoses aportacions a l'estudi d'aquest aspecte en els darrers anys, però aquest treball hi fa una aportació específica i humil: la investigació inèdita de les visites pastorals d'entre els anys 1573 i 1604.

La història de l'art no desconeixia el valor de les visites pastorals, sabia de les notícies referents als temples, la retaulística, arts sumptuàries, els aixovars litúrgics i de la precisió en la descripció del mobiliari de les esglésies. No obstant, existeix un buit historiogràfic dins de la comunitat científica que apliqui aquesta metodologia i recerca a la història de l'art.

Certament, no hi trobarem noms d'artistes ni una descripció gaire acurada dels béns artístics; recordem que l'objectiu de les visites era comprovar l'estat del patrimoni. I és justament això que hi trobarem, amb rigor que és d'agrair, i també notícies sobre canvis i innovacions. És aquí on l'historiador de l'art pot seguir l'evolució, per exemple, de la devoció als sants, la fabricació de retaules, l'adob de la roba litúrgica o del parament eucarístic.

Si contemplem la història espiritual europea en tota la seva amplitud, el segle XVI és un dels que presenta més atractius, per la seva vitalitat, per la tremenda escissió religiosa

que fracturà la cristiandat i per la conseqüent reacció cristallitzada en el Concili de Trento. Aquesta ebullició religiosa s'estengué per tots els racons de la geografia de l'antiga Corona d'Aragó: la Seu de Palma, el santuari de Lluç i la parròquia de sant Llorenç a la vila de Selva no quedaren al marge de la mateixa.

Aquest esforç de Vic i Manrique va suposar el desig d'unificar criteris i es va traduir en la recerca d'una certa ortodòxia que fos comú per tots els fidels de la diòcesi. Es va passar, gràcies al reforç de l'autoritat episcopal, a un dogmatisme en el control del clergat (fins aleshores mancat d'una eminent preparació intel·lectual) i del patrimoni artístic custodiat a les parròquies i altres conjunts de vida consagrada de la jurisdicció diocesana.

Vic demostrà dues preocupacions màximes: la dignitat i magnificència del culte diví en el context de la Reforma Catòlica. Les relacions del prelat amb altres textos coetanis publicats a Europa, així com els manaments de visita pastoral, els sínodes diocesans i edictes generals amb vocació utilitària i realista, evidencien el coneixement i la plena sintonia amb obres com, per exemple, les "Instruccions de la fàbrica i aixovar eclesiàstics (1577)" de sant Carles Borromeu.

Com a teòleg, Vic, no deixà res a la improvisació a les seves parròquies: litúrgia, construcció de temples com la Seu, la música, les imatges i l'administració de sagraments.

La presència ininterrompuda i gelosa de prelats posteriors dins la *Dioecesis Maioricensis* (Alfonso Lasso Sedeño, Fra Simó Bauçà, Fèlix de Guzman, Baltasar de Borgia Velasco, etc.) deixarà petjada viva i eficaç a les visites pastorals, influint forçosament a la vida espiritual de la Seu, les parròquies de Ciutat i Part Forana, convents i monestirs. Representen la llum d'una línia programàtica i d'un govern episcopal rigorós i ortodox.

La idea de patrimoni, habitualment dins de la història de l'art, suggereix un quadre, una escultura, un retaule, un altar, un temple, un reliquiari; però en poques ocasions pel que fa a profundes investigacions, es relaciona patrimoni amb document o font escrita, en el nostre cas, art religiós amb visita pastoral.

Hem comprovat, a través de les visites pastorals i les desenes i desenes de manaments, l'estat material de l'edifici arquitectònic i el seu patrimoni moble ja que esdevenen l'objectiu bàsic del bisbe Vic. L'església es va convertir en un lloc de trobada, de sociabilitat, de reunió, de representació, un espai polifuncional: per exemple, s'hi trobaven la Universitat de la vila (Batle Reial i jurats) i l'obreria periòdicament.

L'arquitectura ocupa un mínim espai dins el Concili de Trento, insistint en la seva decència i decor, però en les visites pastorals analitzades requereix del manteniment, reparació, restauració, conservació o reconstrucció, però en cap cas donant les instruccions de com s'han de fer les obres, qui les ha de dur a terme o quins han de ser els materials. L'única font d'ingressos que obtenia el bisbe era a través dels manaments que s'havien de complir escrupolosament. Els manaments de Vic i Manrique són una declaració d'intencions, és a dir, una mena de corpus jurídic i pastoral.

A través de les visites del bisbe Vic es pot recompondre el quadre de l'Església mallorquina i la vida religiosa del Sis-cents, a més de servir-nos per comprendre millor la personalitat del bisbe, el seu ideal pastoral i rigor moral.

Després d'uns prelats escassament sensibles a la cura d'ànimes i absents de les diòcesis assignades es traslladen a Mallorca, després del rectorat a la Universitat de Salamanca, bisbes com Joan Vic i Manrique que intentaren contínuament remuntar i reformar la situació heretada.

Marcà unes directrius intentant el seu compliment: com hem dit les seves normes denoten un ideal exemplificat en l'edició dels *Edictes generals* de 1598, un estímul regulador que posa l'accent en l'ordre, l'estructura i la unificació per la pastoral i el decoro de l'art religiós.

De l'anàlisi de les visites se'n poden extreure una sèrie de conclusions respecte el patrimoni artístic, el seu ús litúrgic, religiós, així com també la seva conservació i preservació.

En primer lloc, que el baptisme és el sagrament més visible a les citades visites, ja que se'ns ha llegat el testimoni on es desenvolupa, les fonts baptismals. L'element principal és la pica, el recipient que conté l'aigua beneïda.

En segon lloc, l'altar, que rememora la llosa del Sant Sepulcre i la taula de la darrera Eucaristia, és a dir, des dels primers moments del Cristianisme se celebrà la missa damunt de restes de màrtirs, per això ha pervingut la prescripció de disposar de fragments de les relíquies a l'altar.

En tercer lloc, l'altar necessitava un nodrit aixovar litúrgic; pal·lis i frontals d'altar, tovalles, corporals, canelobres com elements de guarnició, decoració i funcionalitat. Segons el bisbe Vic i els seus visitadors, els temples no estaven ben proveïts i els manaments per proveir les esglésies són força seguits. La visita a l'interior del temple ocupava força estona, ja que el prelat i els seu secretari, miraven amb deteniment totes les capelles, altars, retaules, sagristies, cors, campanars, etc. És per això, que la visita pastoral es converteix en un document excepcional i únic per a la història de l'art.

En quart lloc, podríem destacar els tresors parroquials, indicatius de les riqueses de la parròquies. Les visites ofereixen un material valuósíssim per resseguir el nombre de peces a través dels inventaris que assenyalen la gran diversitat i l'ús continuat de robes i vestits sacerdotals guardats a la sagristia; i ens permeten mostrar l'estat devocional de la vila i la percepció que en pot tenir de l'estat eclesiàstic.

Però encara que siguin molts i diversos els camins metodològics a recórrer en el procés investigador del fet artístic, les visites pastorals de Vic i Manrique (1573-1604) poden ser el primer pas en la recerca documental que posteriorment ens remetran als protocols notariais, documents sobre successions a manera de testaments, codicils i donacions *mortis causa*; contractes d'aprenentatge d'artistes i els inventaris *post mortem*.

Les notes de les visites pastorals entorn de l'art són escasses però definitives, il·lustradores del canvi de gust artístic, l'estat de conservació d'un quadre o un retaule, així com la necessitat d'embellir i omplir espais de culte. El camp de la retaulística esdevé important: s'impulsen les restauracions de molts retaules, per estar despintats o descolorits, testimoniades amb expressions com *indecenter retabulo* o *quia pictura retabuli licet nona deletur et deformationem*. En els retaules i altars hi tenen cabuda les imatges, solemnitzades i majestuoses, com la de santa Bàrbara a la visita de Selva de 1578, que poden ser mòbils i fàcilment transportables, com la *Verònica de bulto* a la visita de 1586.

Finalment, per a concloure aquesta tesi doctoral, podem confirmar que la història dels homes i llurs mentalitats es veu reflectida en la història de l'art, de les institucions, de la cultura en general. Joan Vic i Manrique, nascut al si d'una família estretament vinculada a les altes esferes polítiques, religioses i artístiques, fou fill del seu temps. Fou essencialment un humanista. Erudit i amatent de la cultura, home de virtut i conviccions espirituals profundes, avui podem dir que representa una de les columnes de la història eclesiàstica mallorquina al tombant de segle XVI.

2. Conclusioni

Nelle pagine precedenti abbiamo cercato di fare un'analisi completa dell'arte e della Chiesa ai tempi del vescovo Joan Vic i Manrique prendendo come spunto la sistematizzazione delle visite pastorali a Maiorca, Minorca e Roma insieme con la fornitura di documentazione inedita per situare la nostra tesi in un contesto più ampio.

Le visite pastorali, insieme al dovere di residenza e considerate l'indicatore dell'autentico esercizio pastorale di Vic i Manrique, hanno costituito la chiave di ogni riforma diocesana a Maiorca.

In questo senso, alla prima parte della tesi dottorale abbiamo voluto disegnare la sua importanza come fonte religiosa per alla storia dell'arte insieme con una storiografia generale e locale che apra nuove vie di ricerca in altri paesi, ancora da esplorare, come ad esempio il Portogallo e l'Inghilterra.

L'analisi delle visite lascia vedere una serie di domande e dubbi che rimangono dopo la preparazione di questa ricerca. Quello che possiamo dire è che le visite pastorali fatte personalmente dal vescovo, o dai loro delegati o visitatori, erano pienamente consolidate ed eseguite con una periodicità abbastanza regolare. Sono stati anche oggetto di particolare interesse i tre sinodi diocesani guidati dal vescovo Vic durante la sua prelatura.

Tuttavia, ancora oggi, è in attesa una profonda ricerca archivistica nei fondi delle parrocchie, monasteri, conventi di quella epoca; molte domande rimangono ancora senza risposta. Anche se si sa, attraverso le risoluzioni del Sinodo, che c'era riluttanza tra i rettori, per i problemi economici attaccati al pagamento delle ordinanze e dei mandati, non sappiamo se l'importo veniva pagato dai presbiteri durante il corso della visita o meno.

Un altro fatto è che, essendo il vescovo Vic la più alta autorità della diocesi, non era

oggetto di revisione contabile su di lui. In questo senso possiamo dire che dopo aver ispezionato ogni parrocchia e aver verificato il comportamento di ogni presbitero, soltanto doveva risolvere le irregolarità che erano state riscontrate *in situ*. Abbiamo capito chi sia il cervello della diocesi, ma resta da fare un approccio profondo alle braccia esecutrici a chi Vic affidava la gestione e l'attuazione del programma postridentino.

Non occorre preservare il nome di ognuno dei colpevoli perché, come abbiamo visto, il prelado aveva uno strumento di governo che gli ha permesso, in quattro occasioni, di esponere tutti i vizi, gli eccessi e le irregolarità, in generale, senza menzionare i dettagli né il trasgressore in particolare: i sinodi diocesani.

Controllo e l'ortodossia. Queste due parole possono riassumere l'idea che non è stato modo migliore per correggere comportamenti devianti dei canoni senza danneggiare l'immagine particolare del presbitero e del ceto ecclesiastico di Maiorca in generale.

Una delle prime conclusioni che possiamo trarre dal nostro approccio alla diocesi di Maiorca è che siamo di fronte ad un fenomeno duplice: in primo luogo, la rivalutazione di una pratica (visita pastorale) che era completamente trascurata a causa dell'assenteismo dei vescovi e, in secondo luogo, la promozione, il vigore e le ansie riformiste di Joan Vic i Manrique, che diventa il vero protagonista del governo della diocesi di Maiorca e su cui ricade l'operosa pastorale postridentina¹⁶⁰².

Quindi possiamo dire che una delle caratteristiche della visita pastorale è quella notarile, soprattutto nel momento in cui prevaleva la preoccupazione per la tutela dei beni ecclesiastici e per la conservazione degli oggetti sacri. In questo consiste l'applicabilità dei risultati della nostra tesi dottorale, soprattutto, nella configurazione e nell'analisi

¹⁶⁰² J. Goñi describe l'attività riformatrice dei vescovi di Navarra contemporanei al vescovo Vic i Manrique: "Questi illustri prelati sono da ora i più fedeli sostenitori della riforma. Visitano personalmente le diocesi o inviano i loro delegati, convocano con frequenza sinodi, promuovono la predicazione sagrata e l'insegnamento del catechismo, riformano i libri liturgici, proiettano la realizzazione di un seminario prima del famoso decreto tridentino, tagliano gli abusi della Curia Diocesana e fermano i disordini dei chierici e dei laici". GOÑI, J., *Los navarros en el Concilio de Trento y la Reforma tridentina en la diócesis de Pamplona*, Pamplona, 1947, p. 150.

dettagliata parrocchia per parrocchia dei quadri elaborati a partire delle fonti documentarie.

Nonostante ciò, i verbali delle visite pastorali come i libri dei conti di fabbrica ed altri documenti ecclesiastici come gli inventari, sono molto più che semplici testimoni di tipo amministrativo e burocratico. Da una parte, accertiamo la disposizione dell'edificio che si evince dal percorso del vescovo e, dall'altra, viene effettuato un controllo del patrimonio mobiliario, che ci offre informazioni utili per la storia dell'arte come ad esempio:

- Struttura e disposizione dei templi.

- Riparazioni e / o costruzione di nuovi spazi architettonici come cappelle, sacrestie, ecc.

- Incarichi per costruire pale d'altare, pezzi di argenteria, organi, paramenti liturgici, ecc.

- Inventari del patrimonio religioso.

- Programmi iconografici e invocazioni sviluppate alle pale, immagini, dipinti, sculture, paramenti e corredi liturgici, ecc.

- Arti sontuari come gioielli, ornamenti, campane, mobili, ecc.

- Patrimonio musicale: organi, canzonieri, ecc.

- Patrimonio archivistico: libri liturgici, libri sacramentali, ecc.

- Dati complementari della biografia di artisti, datazione di opere, stili, sponsor, benefattori, donatori, ecc.

Le visite pastorali svolgono un importante ruolo documentario indispensabile per la datazione, paternità, stile e conservazione del patrimonio e dell'arredo architettonico della Chiesa cattolica nel Cinquecento e nel Seicento. Non vi è dubbio che le visite pastorali sono fonti ausiliarie per lo studio della Storia dell'arte poiché aprono nuove

prospettive e nuove strade di lavoro basate nella complementarità con altre fonti religiose.

Erano i mezzi di controllo per eccellenza che i vescovi avevano in ciascuna delle sue giurisdizioni: la fonte documentaria è un' altro esempio, da un lato della pianificazione e la dimostrazione della potenza e del controllo della gerarchia ecclesiastica e, dall'altro, del rafforzamento del ruolo dei prelati concesso da Trento. Una prima conseguenza l'abbiamo nell'obbligo di residenza imposto ai vescovi, rettori e vicari, il che ha condotto ad un impegno sempre più costante alla pastorale.

Le visite erano molto meticolose, niente di quello che appartiene all'amministrazione ecclesiastica o civile rimaneva senza vedere così come abbiamo visto. In questo senso, le visite pastorali analizzate offrono una visione poliedrica della realtà parrocchiale nella diocesi di Maiorca tra il 1573 e il 1604. Sono un contatto diretto del vescovo con la reale situazione della diocesi. È vero che Vic i Manrique non ha fatto sempre la visita personalmente come al santuario di Lluc; in ogni caso, si tratta di un passo in avanti per convertire i vescovi da signori feudali a pastori della comunità cristiana.

La Chiesa di Maiorca, sotto la probità e il rigore del vescovo di Valencia, si è controllata, amministrata e burocratizzata. Vic i Manrique non ha esitato ad utilizzare tutti i mezzi che aveva a sua disposizione: visite pastorali, la predicazione, la stampa e le arti visive, tra gli altri. La pubblicazione del manuale dei sacramenti (1601) e la sponsorizzazione del portale maggiore della Cattedrale (1592-1602) sono stati due chiari esempi.

Nonostante questo, abbiamo avvertito difficoltà inerenti al nostro lavoro di ricerca: la visita pastorale offre una visione limitata, parziale e schematica della realtà. Quindi, analizzando altri tipi di documenti e diversi impressi, abbiamo ottenuto una visione complessiva più ampia della diocesi governata da Vic i Manrique. Resta molta strada da percorrere, soprattutto per quanto riguarda la profondità e la vastità degli archivi parrocchiali, monacali, conventuali, diocesani e capitolari.

Se, infatti, il Concilio di Trento ha rappresentato la risposta chiara, efficace ed

essenzialmente monolitica alle aspettative di rinnovamento piuttosto diffuse in tutta la cristianità, l'applicazione a livello periferico della sua riforma, come succede a Maiorca, appare estremamente complessa, condizionata dalle situazioni locali, ma soprattutto legata al valore e alle capacità pastorali e di governo degli uomini che, come Vic i Manrique, se ne sono incaricati.

È ovvio che il Concilio Ecumenico, quando affrontò il delicato problema della riforma personale dei vescovi, lo fece con la diplomazia; eppure, riguardo alle sue competenze ha incoraggiato a seguire la strada di una intensa cura pastorale. Senza voler riassumere tutti i decreti della riforma, il vescovo ha capeggiato la nuova chiesa moderna come un vero protagonista.

Infatti, abbiamo visto che quando la storiografia ecclesiastica si occupa del periodo postridentino, è comprensibile, e quasi scontato, il riferimento ai grandi riformatori. E di fatto la Chiesa ha saputo realizzare un profondo cambiamento dei suoi vertici e fu in grado di fare uscire dal suo interno grandi interpreti delle riforme deliberate dal Concilio. In quell'epoca è stata utilizzato, anche alla Corona d'Aragona, un lungo elenco di uomini nuovi, a cui la storia non ha sempre reso giustizia.

Indubbiamente, Vic i Manrique è stato uno di loro. Non è stato un uomo del concilio, ma un figlio delle sue idee; profondamente assimilate e successivamente trasmesse alle leggi sia di Maiorca come di Tarragona.

Abbiamo visto Vic i Manrique lasciarsi andare con tutto il fervore della sua anima nel difficile compito di riformare le parrocchie della diocesi di Maiorca, cioè, implementare un nuovo spirito che emanava dalla sua propria anima episcopale.

Con il suo entusiasmo di pastore giovane, ma molto ben preparato, si è proposto di guidare la sua diocesi per la vita del rinnovamento. Il vescovo non poteva essere altro che un buon pastore, e per farlo doveva convivere con rettori e parrocchiani, sorvegliando soprattutto rischi ed abusi.

Certamente la storia della diocesi di Maiorca durante il Cinquecento non si può

identificare, né ridurre ai trentuno anni di governo di Vic i Manrique. Tuttavia, è inconfutabile che la diocesi, dopo decenni di vita miserabile, con scarsa organizzazione pastorale, acquista vitalità dal momento del suo arrivo. Egli ha iniziato ad organizzare le sue strutture ed ha compiuto piani pastorali seri, precisi ed efficaci in coppia con l'estetica e le belle arti che, al di là del suo valore storico, fungevano una funzione liturgica, educativa e persuasiva.

E' indiscutibile che la sua prelatura è stato provvidenziale per Maiorca e Minorca e che, per molti aspetti, ha segnato e determinato la storia religiosa del Seicento. Il suo episcopato, sinteticamente, ha dovuto agire in due direzioni: in primo luogo, per attuare la riforma tridentina che il suo predecessore nella mitra, l'aragonese Diego Arnedo, aveva cominciato e, in secondo luogo, per fondare un'altra volta la diocesi.

Entrambe le operazioni sono state necessarie: la prima, il tempo l'aveva reso voluta ed inaggiornabile, e la seconda è imposta dalla situazione in cui aveva ereditato la diocesi.

La tenacia dedicata, come abbiamo visto, è stata notevole e i risultati per lo più ottimi. Con la necessaria determinazione, intelligenza e delicato trattamento, insieme con il rispetto alle realtà e alle peculiarità parrocchiali, è riuscito ad introdurre tutte le riforme che volevano la Chiesa cattolica e la Monarchia Spagnola.

Vic voleva avere il tempo di conoscere personalmente la reale situazione della sua diocesi, in tutta la sua completezza e nella specificità delle situazioni particolari, sia di tipo religioso, sociale che patrimoniale.

Pensava che era il modo migliore per individuarne i requisiti e per essere in grado di pianificare un progetto pastorale valido e, in quel caso specifico, di formulare, il Sinodo: un corpus di leggi e disposizioni, non soltanto valide assolutamente ma radicate in circostanze locali.

E ugualmente si è compromesso, anche in prima persona, ad eliminare le situazioni e le contraddizioni che pesavano sulla vita della diocesi da quando era nato con mentalità

ostinatamente ancorate al passato, e che continuavano a comprometterne l'efficienza e la funzionalità.

Un giudizio veramente completo sull'episcopato maiorchino di Joan Vic i Manrique sarà soltanto possibile quando, analizzati a fondo i successivi decenni di storia diocesana, ci sarà la possibilità di valutare l'impatto reale che ha avuto, paragonandolo ai vescovi che hanno governato la diocesi dopo di lui.

Ciò nondimeno, gli elementi che abbiamo a nostra disposizione in questa tesi dottorale ci impongono già un giudizio preliminare: fu un vescovo eccellente, di temperamento equilibrato, pienamente consapevole del suo ruolo e capace di cogliere i segni dei tempi.

L'attuazione della riforma tridentina coincide a Maiorca con un rilancio della diocesi in tutti gli aspetti, in particolare nel campo dell'arte. L'anima di questo rinnovamento è stato Vic i Manrique, un vescovo illuminato e con una preparazione fuori del solito.

Egli, mosso dal suo ambiente, formazione e famiglia, si è rivelato un eccellente pastore in tempi moderni. L'applauso dei suoi contemporanei è un esempio fondamentale per attestare la sua figura e il suo profilo.

Vic i Manrique ha accettato usi e costumi tradizionali, anche se a volte li ha santificati: il culto delle reliquie, le processioni, i pellegrinaggi. Non ha affrontato nella sua interezza l'inclinazione dei fedeli alle vecchie abitudini, già note, di vivere la religione.

I verbali episcopali di visita, che abbiamo portato alla luce in questa tesi, ci forniscono un'istantanea frammentaria della diocesi di Maiorca. La sua importanza risiede nella fornitura di notizie relative alle devozioni popolari, la disciplina morale del popolo e del clero, la cultura ecclesiastica, lo stato materiale delle chiese, l'inventario degli oggetti liturgici e i libri sacri.

Questa ricerca è stata elaborata dal punto di vista del patrimonio storico artistico della Chiesa di Maiorca. Sono noti i preziosi contributi allo studio di questo aspetto negli

ultimi anni, ma questo lavoro fornisce un contributo specifico e umile: l'inedita ricerca delle visite pastorali tra gli anni 1573 e 1604.

La storia dell'arte non ignorava il valore delle visite pastorali, conosceva le notizie relative ai templi, la retablistica, le arti sontuarie, i corredi liturgici e l'accuratezza nella descrizione dei mobili delle chiese. Tuttavia, vi è un vuoto storiografico all'interno della comunità scientifica nell'applicare questa metodologia e ricerca alla storia dell'arte.

Certamente non ci troveremo nomi degli artisti neppure una descrizione molto accurata dei beni artistici; non dimentichiamo che lo scopo delle visite è stato quello di verificare lo stato dei beni. E ciò è appunto quello che troviamo, con un rigore da ringraziare, così come notizie su cambiamenti ed innovazioni. È proprio qui dove lo storico dell'arte è in grado di seguire l'evoluzione, per esempio, della devozione ai santi, la fabbricazione delle pale d'altare, la riparazione dell'abbigliamento liturgico o il paramento eucaristico.

Se guardiamo la storia spirituale europea in tutta la sua ampiezza, il Seicento è un secolo che appare molto attraente, per la sua vitalità, per la tremenda divisione religiosa che ha frantumato la cristianità e per la corrispondente reazione che finisce nel Concilio di Trento. Tale ebollizione religiosa si è sparsa in tutti gli angoli della geografia della vecchia Corona d'Aragona: la sede di Palma, il santuario di Lluc e la parrocchia di Sant Llorenç nella città di Selva non rimasero al di fuori di essa.

Questo sforzo di Vic i Manrique ha supposto il desiderio di unificare i criteri ed ha portato a trovare un po' di ortodossia comune per tutti i fedeli della diocesi. Si è passato, grazie al rafforzamento dell'autorità episcopale, ad un dogmatismo nel controllo del clero (finora mancato di una preparazione intellettuale rilevante), del patrimonio artistico conservato nelle parrocchie e di gli altri gruppi della vita consacrata della giurisdizione diocesana.

Vic ha dimostrato due massime preoccupazioni: la dignità e la magnificenza del culto divino, nel contesto della Riforma cattolica. Il rapporto del prelado con altri testi contemporanei pubblicati in Europa così come le ordini di visita pastorale, i sinodi diocesani e gli editti generali di mentalità utilitaristica e realistica, mostrano la

conoscenza e la completa armonia con opere come, ad esempio, " Istruzioni sull'edilizia e la suppellettile ecclesiastica (1577) di San Carlo Borromeo.

Come teologo, Vic, non lascia nulla all'improvvisazione nelle sue parrocchie: liturgia, costruzione di templi come la Cattedrale, musica, immagini e amministrazione dei sacramenti.

La presenza ininterrotta e gelosa dei prelati successivi nella Diocesis Maioricensis (Alfonso Lasso Sedeño, Fra Simó Bauçà, Fèlix de Guzman, Baltasar de Borgia Velasco, ecc) lascerà un'impronta viva ed efficace nelle visite pastorali, influenzando inevitabilmente la vita spirituale della Cattedrale, le parrocchie della Città e la Part Forana, conventi e monasteri. Essi rappresentano la luce di una linea programmatica e di un governo episcopale rigoroso e ortodosso.

L'idea del patrimonio, di solito nella storia dell'arte, suggerisce un quadro, una scultura, una pala, un altare, un tempio, un relicario; ma raramente riguardo alle indagini approfondite, si mette in rapporto patrimonio con documento o fonte scritta, e nel nostro caso, l'arte religiosa con la visita pastorale.

Abbiamo visto, attraverso le visite pastorali e le decine di mandati, lo stato materiale dell'edificio architettonico e il suo patrimonio mobile in quanto diventano l'obiettivo fondamentale del vescovo Vic. La chiesa è diventata un luogo di incontro, socializzazione, riunione, rappresentazione, uno spazio multifunzionale: per esempio, ci si incontravano periodicamente l'Università della città (il Sindaco Reale e le giurie) e gli operai.

L'architettura occupa uno spazio minimo nel Concilio di Trento, insistendo sulla sua decenza e decoro, ma nelle visite pastorali analizzate si richiede manutenzione, riparazione, restauro, conservazione o ricostruzione, ma mai si danno istruzioni su come si deve lavorare, su coloro che devono fare le opere o sui materiali che si utilizzeranno. L'unica fonte di reddito che il vescovo otteneva era attraverso i mandati che andavano scrupolosamente compiuti. I mandati di Vic i Manrique sono una dichiarazione di intento, cioè una sorta di corpus giuridico e pastorale.

Attraverso le visite del vescovo Vic si può ricomporre l'immagine della Chiesa di Maiorca e della vita religiosa del Seicento, inoltre le visite ci servono a capire meglio la personalità del vescovo, il suo ideale pastorale e il suo rigore morale.

Dopo alcuni prelati poco sensibili alla cura delle anime e assenti dalle diocesi assegnate, si traslocano a Maiorca, dopo il rettorato dell'Università di Salamanca, vescovi come Joan Vic i Manrique che tentarono continuamente di migliorare e di riformare la situazione ereditata.

Vic ha segnato qualche direttiva cercando di farla compiere: come è stato osservato, le sue regole denotano un ideale che s'esemplifica nell'edizione degli *Editti generali* di 1598, un stimolo normativo che sottolinea l'ordine, la struttura e l'unificazione per la pastorale ed il decoro dell'arte religiosa.

Dell'analisi delle visite si possono trarre una serie di conclusioni per quanto riguarda il patrimonio artistico, il suo uso liturgico, religioso così come la sua conservazione e preservazione.

In primo luogo, che il battesimo è il sacramento più visibile alle visite di cui sopra, poiché ci hanno lasciato in eredità la testimonianza dove si sviluppava, le fonti battesimali. L'elemento principale è la vasca, il recipiente contenente l'acqua santa.

In secondo luogo, l'altare, che ricorda la pietra del Santo Sepolcro e la tavola dell'Ultima Eucaristia, cioè, fin dai primi tempi del cristianesimo la Messa fu celebrata sui resti dei martiri, per questo ancora rimane la prescrizione di disporre frammenti delle reliquie all'altare.

In terzo luogo, l'altare aveva bisogno di un grande corredo liturgico; paliotti e frontali d'altare, asciugamani, vasi per le ostie, lampadari come elementi di assetto, decorazione e funzionalità. Secondo il vescovo Vic e i suoi visitatori, i templi non erano ben attrezzati e i mandati per fornire le chiese sono abbastanza continui. La visita all'interno del tempio occupava un po' di tempo poiché il prelado e il suo segretario, guardavano attentamente tutte le cappelle, altari, pale, sacrestie, cori, campanili, ecc.

Questo è il motivo per cui la visita pastorale diventa un documento eccezionale e unico per la storia dell'arte.

In quarto luogo, possiamo sottolineare i tesori parrocchiali, che evidenziano le ricchezze delle parrocchie. Le visite offrono un materiale molto prezioso per rintracciare il numero di pezzi attraverso inventari che indicano la grande diversità e l'uso continuato degli abbigliamenti ed abiti sacerdotali conservati in sacrestia; e ci permettono di visualizzare lo stato devozionale della città e la percezione che può avere dello stato ecclesiastico.

Ma anche se ci sono molte e diverse le vie metodologiche da percorrere nel processo di cerca del fatto artistico, le visite pastorali di Vic i Manrique (1573-1604) possono essere il primo passo nella ricerca documentaria che poi ci rinvierà ai documenti notarili, documenti per successioni come testamenti, codicilli e donazioni *mortis causa*; contratti di apprendistato per gli artisti e gli inventari *post mortem*.

Le annotazioni delle visite pastorali riguardo all'arte sono scarse ma precise, rivelatrici del cambiamento del gusto artistico, dello stato di conservazione di un dipinto o di una pala d'altare, così come pure della necessità di abbellire e riempire i luoghi di culto. Il campo delle pale d'altare diventa importante: si promuovono restauri di molte pale d'altare, per essere danneggiate o scolorite, testimoniate con espressioni come *indecenter retabulo* o *quia pictura retabuli licet nona deletur et deformationem*. Negli altari e nelle pale d'altare le immagini, solennizzate e maestose, hanno il loro posto, come quella di Santa Barbara nella visita di Selva nel 1578, e inoltre possono essere mobili e facilmente trasportabili, come la *Verònica de bulto* nella visita di 1586.

Infine, per concludere questa tesi dottorale, possiamo confermare che la storia degli uomini e le loro mentalità si riflette nella storia dell'arte, delle istituzioni e della cultura in generale. Vic i Manrique, nato in una famiglia strettamente legata alle élite politiche, religiose e artistiche, fu figlio del suo tempo, uomo, finanziatore e vescovo. E 'stato essenzialmente un umanista. Studioso ed amante della cultura, uomo di virtù e convinzioni spirituali profonde, oggi possiamo dire che rappresenta uno dei pilastri della storia ecclesiastica maiorchina a cavallo del Seicento.

V. Bibliografia

1. Relació de sigles

AAEV	Arxiu Ambaixada d'Espanya davant el Vaticà
ABLL	Arxiu de la Baronia de Llaurí
ACL	Arxiu del Col·legi de Lluc
ACM	Arxiu Capitular de Mallorca
ADM	Arxiu Diocesà de Mallorca
AHAT	Arxiu Històric Arxidiocesà de Tarragona
AHIg	Anuario Historia de la Iglesia
AHN	Archivo Histórico Nacional (Madrid)
AMC	Arxiu Municipal de Ciutadella
AMS	Arxiu Municipal de Selva
AMSE	Arxiu Monestir de Santa Elisabet
APS	Arxiu Parroquial de Selva
ARM	Arxiu del Regne de Mallorca
ARV	Arxiu Regne de València
ASV	Arxiu Secret Vaticà
AUSA	Arxiu Universitat de Salamanca
BSAL	Butlletí Societat Arqueològica Lul·liana

2. Criteris per a l'organització i selecció bibliogràfica

La relació bibliogràfica que a continuació s'adjunta ha estat dividida en dos grans blocs.

En el primer d'ells, el de la bibliografia general, s'han inclòs diverses obres de referència per a l'estudi de Mallorca en el segle XVI, el Concili de Trento, la figura de Joan Vic i Manrique des de totes les seves vessants, etc. Trobarem, per tant, un nodrid grup de publicacions que abasten els llocs relacionats amb el bisbe Vic: València, Salamanca, Mallorca, Tarragona i Roma. També s'han inclòs diversos estudis que abarquen la història eclesiàstica i la històrica local i que ens han servit per emmarcar i contextualitzar la tesi doctoral.

El segon gran bloc que es presenta és el de la bibliografia específica que ha servit de referència per a l'estudi de les visites pastorals de la diòcesi de Mallorca en temps del bisbe Vic i Manrique. S'ha dividit en dos apartats: el primer, fa referència a estudis locals, nacional i internacionals dedicats a la font documental situada a l'Edat Mitjana; el segon i més extens, a investigacions d'Edat Moderna.

Aquest apartat ha estat força útil per a dos motius: per una banda, en l'aprofundiment en la metodologia i objectius que els autors han elegit a l'hora de tractar una visita pastoral i posar-la en valor per explicar totes les notícies religioses, històriques, econòmiques, sociològiques i culturals que conté; i per un altre costat, constatar, verificar i comprovar la carestia d'estudis d'història de l'art a partir de l'anàlisi i la riquesa de la font eclesiàstica.

3. Obres de consulta general

AAVV, *Gran Enciclopèdia de la Pintura i l'Escultura a les Balears*, vol. I - IV, Palma, 1996.

AAVV, *Catecisme de l'Església Catòlica*, Badalona, 1993.

AAVV, *El franciscanisme a Mallorca. Art, festa i devocions. Monestir de la Puríssima Concepció*, Palma, 2008.

AAVV, *Guía de los archivos y las bibliotecas de la Iglesia en España (I). Archivos*, León, 1985.

AAVV, *Concilis provincials tarraconenses*, Barcelona, 1994.

AAVV, *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945.

AAVV, *L'art del Barroc a Mallorca. Miscel.lània*, núm. 66 - 67, Palma, 2000.

AAVV, *María en los pueblos de España. Fe, historia, antropología, devoción, arte. Guía para visitar los santuarios marianos*, Madrid, 1988 – 2000.

AAVV, *Set segles i mig de germanor. Esglésies de Mallorca i del Principat (1238 – 1988)*, núm. 5, CETEM, Palma, 1988.

AEBISCHER, P., “Le Cant de la Sibilla de la nuit de Noël à Majorque”, *Neuf études sur le théâtre médiéval*, Ginevra, 1972, p. 13 – 24.

AGUILÓ, T., “Noticias curiosas (entrada del obispo Vic Manrique en la ciudad de Mallorca)”, *Almanaque de las Islas Baleares*, Palma, 1876.

- , *Virreis de Mallorca*, Palma, 1959.

- , “¿Quién fue el primer cronista del Reino de Mallorca?”, *Museo Balear*, Palma, 1877.

AGUILÓ, E., “La Sibilla”, *BSAL*, núm. 9, Palma, 1901, p. 236 – 264.

ALBERIGO, G., “Carlo Borromeo come modello di vescovo nella chiesa post – tridentina” a *Rivista Storica Italiana*, n. 79, Napoli, 1967, p. 1031 – 1052.

- , “Studi e problemi relativi all’applicazione dei decreti del concilio di Trento in Italia”, *Rivista storica italiana*, vol. LXX, Napoli, 1958, p. 239 – 298.

- , “La eclesiologia del concilio di Trento”, *Il concilio tridentino. Prospettive storiografiche e problemi storici*, Milano, 1965.

- , “Come San Carlo organizza le strutture della diocesi. Problematiche delle visite pastorali e apostoliche. (Introduzione a un triennio di studi sulle visite), *Studia borromaica*, vol. VIII, Milano, 1994, p. 291 – 302.

- , “L’istituzione e i poteri nella chiesa. L’episcopato nel cattolicesimo riformato (XVI – XVII sec.)”, *L’institution et les pouvoirs dans l’église, de l’antiquité à nos jours*, Brussel – Leuven, 1987, p. 268 – 286.

- , “Il significato del Concilio di Trento nella storia dei concilii”, *Il Concilio di Trento nella prospettiva del terzo millennio*, Brescia, 1997, p. 35 – 55.

- , “La potestà episcopali nei dibattiti tridentini”, *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del Convegno storico internazionale*, vol. II, Trento, 1963, p. 471 - 523.

ALBERIGO, G., et alia: *Conciliorum Oecumenicorum Decreta*, Bologna, 1973.

ALCAHALÍ, Barón de, *Impresiones de la Murta*, Valencia, 1910.

ALCÁNTARA, P., “La Inmaculada Concepción”, *Año Cristiano*, v. II, Madrid, 1960, p. 564 - 571.

ALCOBERRO, A., “La cultura escrita” a DEYÀ, M. (dir.), *Història de les Illes Balears. L’època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 478 - 492.

ALCOVER, A. M., “De quina vila era el Doctor Binimelis?”, *BSAL*, vol. XVI, Palma, 1916, p. 221 – 222.

- , “Més sobre la redacció catalana de l’Història de Mallorca del Doctor Binimelis”,
BSAL, vol. XVI, Palma, 1916, p. 223.

ALDEA, Q., “La economía de las iglesias locales en la Edad Media y Moderna”,
Hispania Sacra, vol. XXVI, n. 51-52, CSIC – Madrid, 1973, p. 27 - 69.

- , *Política y religión en los albores de la Edad Moderna*, Madrid, 1999.

ALDEA, Á., “La colección pictórica de Varones Ilustres Valencianos, perteneciente al
monasterio jerónimo de Nuestra Señora de la Murta de Alzira”, *La orden de san
Jerónimo y sus monasterios*, El Escorial, 1999, p. 528 – 545.

ALEMANY, J., *El obispo Juan Vich y Manrique y la imprenta (1573-1604)*, Palma,
1988.

ALMARCHE, F., *Don Jerónimo Vich, Barón de Llaurí. Embajador en Roma (1507-
1521)*, Valencia, 1941.

-, *Historiografía valenciana*, Valencia, 1919.

ALEJOS, A., “Valencia y la Inmaculada Concepción. Expresión religiosa y artística a
través de los códices, libros, documentos y grabados”, CAMPOS, F. J., *La Inmaculada
Concepción en España: religiosidad, historia y arte. Actas del Simposium (I-II)*,
Monasterio del Escorial, Madrid, 2005, p. 810 - 844.

ALEXANDER, N., *Theologia Dogmatica et Moralis secundum ordinem Catechismi
Concilii Tridentini*, Paris, 1964.

ALVAR, A., “Mitificación real y ejercicio de poder. Felipe II y sus obispos hacia
1575”, *Madrid, Felipe II y las ciudades de la Monarquía. Las ciudades: vida y cultura*,
vol. III, Madrid, 2000, p. 227 - 251.

- , *La economía europea en el siglo XVI*, Madrid, 1991.

ALVÁREZ, L. C. et al., *La religiosidad popular*, v. I - III, Barcelona, 1989.

ÁLVAREZ, J., *La Universidad de Salamanca. Arte y Tradiciones*, vol. III, Salamanca,
1990.

ALZINA, Ll. et al., “Veu Santa Catalina Tomàs”, *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. III, Palma, 1989, p. 224 - 225.

- , “Veu Jeroni Nadal Morei”, *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. XI, Palma, 1993, p. 339.

- , “La formació teològica per al ministeri presbiteral en la història de l’Església a Mallorca”, *Comunicació. Revista del Centre d’Estudis Teològics de Mallorca*, n. 40 - 41, 1985, p. 3 - 21.

- , *Mallorca: Història i cultura*, Palma, 1996.

- , *Història de Mallorca*, vol. I – II, Palma, 1982.

AMATO, P., “Le imagini ela storia contestuale dell’arte mariana”, *Bolletino del Monumenti Musei e gallerie Pontificie*, vol. XXI, Vaticano, 2001, p. 413 – 447.

AMENGUAL, J., *Història de l’Església a Mallorca. Del Barroc a la Il·lustració (1563 – 1800)*, Palma, 2002.

- , *Llengua i catecisme de Mallorca: entre la pastoral i la política (1576-1962)*, Palma, 2002.

- , “Trento, els sínodes mallorquins dels segles XVI-XVII i la llengua del poble”, *Revista Lluç*, núm. 54, p.269 - 271; núm. 55, p. 42 - 43.

- , “La llengua del poble dins dels sínodes diocesans mallorquins dels segles XVI-XVII”, *Randa*, núm. 6, Barcelona, 1977, p. 526 - 567.

- , “Els jesuïtes en les relacions de les visites *ad limina* dels bisbes mallorquins i els sínodes del seu bisbat”, *Revista Randa*, núm. 54, Barcelona, 2005, p. 65 - 87.

- , “Vers un plantejament de la reforma posttridentina del clergat a Mallorca. Les visites *ad limina* del bisbe Joan Vic i Manrique (1590 i 1594)”, *Comunicació. Revista del Centre d’Estudis Teològics de Mallorca*, n. 125 – 126, Palma, 2011, p. 71 – 93.

AMENGUAL, J. E., *Notes històriques de Selva durant l’Edat Moderna* (inèdit), I Premi Jaume Lladó Ferragut, Selva, 1978.

ANDRÉS, M., *La teología española en el siglo XVI*, Madrid, 1976.

- , “La escuela teológica de Salamanca”, *Atti del Congresso Internazionale. Tommaso d’Aquino nel suo settimo centenario*, Napoli, 1975 – 1976, p. 242 – 253.

ANDRÉS, G. de, “Actas de la visita al arcedianazo de Madrid en 1427”, *Hispania Sacra*, núm. 77, 1986, p. 153 - 246.

ANGLADA, M., *Bisbes de Menorca*, Ciutadella, 1999.

ANÒNIM, “Los bailes o alcaldes de la villa de Selva des de 1348 a 1653”, *Programa de festes de Sant Llorenç de Selva*, Selva, 1972, p. 11 - 14.

ANSÓN, M. C., “Los archivos parroquiales como fuente para la demografía y la genealogía”, *Memoria Ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 9 – 45.

ARCINIEGA, L., “Santa María de la Murta (Alzira): artífices, comitentes y la “damnatio memoriae” de D. Diego Vich”, *Los Jerónimos: El Escorial y otros Monasterios de la Orden*, San Lorenzo de El Escorial, vol. I, 1999, p. 267 - 292.

ARELLANA, P., *Catálogo de la exposición bibliográfica del Concilio de Trento*, Barcelona, 1947.

ARGILÉS, C., “Los libros de obra, algo más que unos simples libros de cuentas”, *Memoria ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 269 – 277.

ARROM, S. et al., *L’Església de Santa Eugènia (1583-1913)*, Palma, 1999.

ATIENZA, J. C. (dir.), *Iconografía de la Inmaculada en la Diócesis de Osma – Soria. Llena de Gracia*, Soria, 2005.

AYMAR, J., “La biblioteca del monasterio de sant Jeroni de la Murta”, *La orden de san Jerónimo y sus monasterios*, vol. II, El Escorial, 1999, p. 693 – 710.

BADA, J. *Situació religiosa a Barcelona en el segle XVI*, Barcelona, 1980.

BALBONI, D., “I libri parrochiali dopo il concilio di Trento”, *Archiva ecclesiae*, vol. XVIII – XXI, Vaticano, 1975 – 1978, p. 233 – 247.

BALDERAS, G., *La Reforma y Contrarreforma. Dos expresiones del ser cristiano en la Modernidad*, México, 2009.

BARRIO, M., “El clero parroquial en la España moderna. Estilo de vida y aspectos socio – económicos”, *Cuadernos de Investigación Histórica*, núm. 24, Madrid, 2007, p. 311 – 341.

- , *El clero en la España moderna*, Córdoba, 2010.

BARTHÉLEMY, Ch., *Rational ou manuel des divins offices de Guillaume Durand*, Paris, 1854.

BATLLORI, M., *Les reformes religioses al segle XVI*, vol. VI, València, 1996.

- , “Jerónimo Nadal y el concilio de Trento”, *BSAL*, núm. 29, Palma, 1944 - 47, p. 377-424.

- , *El teólogo de Trento, Jerónimo Nadal, jesuita mallorquín. Catálogo de la exposición bibliográfica del concilio de Trento*, Barcelona, 1947.

- , *El reino de Mallorca y el concilio de Trento (conferència a l'església de Santa Eulàlia, 12 de febrer)*, Palma, 1946.

- , “Un corpus documental sobre los españoles en Trento proyectado en el siglo XVIII”, *Estudios Eclesiásticos*, vol. XVII, 1943, p. 319 – 327.

BAUCELLS, J., *Vida y práctica religiosa en el obispado de Barcelona de 1229 a 1344*, vol. I - V, tesi doctoral inèdita, Barcelona, 1998.

- , *Guia dels arxius eclesiàstics de Catalunya- València - Balears*, Barcelona, 1978.

BAUÇÀ DE MIRABÒ, C., *La Real Cartuja de Valldemossa. Formación y evolución de su patrimonio histórico –artístico*, Palma, 2008.

BELENQUER, E. (coord.), *Felipe II y el Mediterráneo (Congreso Internacional)*, Barcelona, 1998.

- , *Història de la Corona d'Aragó. L'època moderna (1479 – 1715). Ferran II i els Àustria*, vol. II, Barcelona, 2007.

- , *La Corona de Aragón en la época de Felipe II*, Universidad de Valladolid, 1986.

BELTRÁN, V., *Bulario de la Universidad de Salamanca*, Salamanca, vol. I – II – III, 1966 – 1967.

- , *Cartulario de la Universidad de Salamanca*, Salamanca, vol. I – VI, 1970 – 1973.

BENDISCIOLI, M. et al., *Reforma católica, antologia di documenti*, vol. II, Roma, 1963.

BENITO, F. et al., *El patio del palacio del embajador Vich: elementos para su recuperación*, Valencia, 2000.

-, “Sobre la influencia de Sebastiano del Piombo en España”, *Boletín del Museo del Prado*, Madrid, 1988, p. 5 - 28.

BERARD, J. de, *Viaje a las villas de Mallorca (1789)*, Palma, 1983.

BÉRCHEZ, J., *Arquitectura renacentista valenciana (1500-1570)*, Valencia, 1994.

- , “El palau de l'ambaixador Vich de València”, *Debats*, núm. 1, València, 1982, p. 25 - 34.

BERNAT, M.; et al., “Els grafits del campanar de la Seu de Mallorca”, *Estudis Baleàrics*, vol. IV, núm. 23, Palma, 1986, p. 7 - 46.

BERNORIO, L., *La riforma tridentina nella Chiesa di Pavia durante l'episcopato del Cardinale Ippolito de Rossi (1576 – 1590)*, Pavia, 1968.

BERTELLI, F., *De Maiorica insula*, Venezia, 1600.

BINIMELIS, J., *Historia general del Reino de Mallorca dirigida a los jurados del mismo Reino el año 1595*, vol. IV, Palma, 1927.

BLANCO, P., *Catálogo de los documentos i manuscritos pertenecientes a la antigua provincia de Aragón, de la compañía de Jesús que se conservan en el Archivo Histórico Nacional*, Valencia, 1943.

BOADA, J. et al., “La col·lecció numismàtica de la SAL: monedes, ploms i bitllets”, *La societat arqueològica lul·liana. Una il·lusió que perdura (1880 – 2010)*, vol. IV, Palma, 2010, p. 170 – 187.

BONDIA, M. A., *San Juan de Ribera. Un pastor en tiempos recios*, tesis doctoral, Valencia, 2012.

BONET, A., “La catedral y la ciudad histórica”, *Las catedrales españolas en la Edad Moderna*, Madrid, 2001, p. 11 – 26.

BORDOY, E., *Consueta parroquial de Felanitx (segle XVIII)*, Ajuntament de Felanitx, 2002.

BORELLA, P., *San Carlo Borromeo e il ceremoniale dei vescovi*, Varese, 1937.

BORROMEO, C., *Instrucciones de la fábrica y del ajuar eclesiásticos*, México, 1985.

BORROMEO, A., “L’arcivescovo Carlo Borromeo, la corona spagnola e le controversie giurisdizionali a Milano”, BUZZI, F. (a cura di): *Carlo Borromeo e l’opera della grande riforma. Cultura, religione e arti del governo nella Milano del pieno Cinquecento*, Milà, 1997, p. 257 – 272.

- , “I vescovi italiani e l’aplicazione del concilio di Trento”, MOZZARELLI, C.; et al., *I tempi del concilio. Religione, cultura e società nell’Europa tridentina*, Roma, 1997, p. 27 – 105.

BORROMEO, F. (Cardinale), *De pictura sacra*, Sora, 1982.

BOUZA, J. L., *Religiosidad contrarreformista y cultura simbólica del Barroco*, Madrid, 1990.

BOVER, J. M., *Historia general del Reino de Mallorca escrita por los cronistas Juan Dameto, Vicente Mut y Gerónimo Alemany*, Palma, 1840 – 1841.

BROUTIN, P., *Le reforme pastorale en France au XVIIe siècle: recherche sur la tradition pastorale après le concile de Trente*, Paris, 1956.

BRUNA, D., *Un gran mecenas valenciano del siglo XVII, Don Diego Vich*, tesis de llicenciatura inèdita, Universitat de València, 1956.

BURKE, P., *Historia social del conocimiento. De Gutenberg a Diderot*, Barcelona, 2002.

BUZZI, F. (a cura di), *Carlo Borromeo e l'opera della grande riforma. Cultura, religione e arti del governo nella Milano del pieno Cinquecento*, Milà, 1997.

- , “Il tema della croce nella spiritualità di Carlo Borromeo. Rivisitazione teologica e confronto con la prospettiva luterana”, *Carlo Borromeo e l'opera della grande riforma. Cultura, religione e arti del governo nella Milano del pieno Cinquecento*, Milà, 1997, p. 47 – 58.

BYRNE, A., *El ministerio de la palabra en el Concilio de Trento*, Pamplona, 1975.

CABELLO, P. V., “La Inmaculada Concepción”, *Gratia Plena: La llena de Gracia, catálogo de la exposición*, Córdoba, 2004.

CABOT, S., *Felipe II. Señor de cuerpos y almas. Los quebrantos de la Tercera Orden Regular de San Francisco*, Palma, 2005.

CABRER, J. et al., “El Davallament del Viernes Santo en la Catedral de Mallorca. Fiesta religiosa – popular en el tiempo”, *Memorie Ecclesiae*, vol. XX, Oviedo, 2002, p. 459 – 469.

CACHEDA, R. M., “La figura del santo en la Contrarreforma. Una aproximación iconográfica” a *Memoria Ecclesiae*, vol. XXV, Oviedo, 2004, p. 79 – 98.

CAIAZZA, P., *Tra Stato e Papato. Concili provinciali post-tridentini (1564 – 1648)*, Roma, 1992.

CAIMARI, A., “L'antiga pietat popular entorn de Nadal”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXVIII, Barcelona, 1955, p. 209 – 231.

CALLADO, E., *L'ambaixador Vich*, València, 2006.

- , *Todos los hombres del patriarca. Obispos del entorno de Don Juan de Ribera*, Valencia, 2010.

CAMPANER, A., *Cronicón maioricense. Noticias y relaciones históricas de Mallorca desde 1229 a 1800*, Palma, 1984.

CAMPÓN, J., *Historia del monasterio de Santa Maria de la Murta*, Alzira, 1991.

CAMPOS, F. J., *La Inmaculada Concepción en España: religiosidad, historia y arte. Actas del Simposium (I-II)*, Monasterio del Escorial, Madrid, 2005.

- , “Felipe II íntimo. El rey y el trabajo personal vistos a través de su correspondencia” a *Cuadernos de Investigación Histórica*, n. 26, Madrid, 2009, p. 21 – 59.

CÁNDIDO DE DALMASES, R. P., “Significado histórico del Concilio de Trento”, *Catálogo de la exposición bibliográfica del Concilio de Trento celebrada en conmemoración del IV Centenario (1545-1945)*, Barcelona, 1947, p.105 - 119.

CANTERA, J., “El mensaje del arte religioso después del Concilio de Trento”, *La iconografía en la enseñanza de la historia del arte*, Madrid, 2001, p. 117 – 163.

CAÑIZARES, A., “La predicación española en el siglo XVI”, *Repertorio de historia de las ciencias eclesiásticas en España (siglos I –XVI)*, Salamanca, 1977, p. 189 – 266.

CAPDEVILA, S., “La Seu de Tarragona. Notes històriques sobre la construcció, el tresor, els artistes i els capitulars”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. I, Barcelona, 1935, p. 1 - 192.

CAPDEBOU, M. F., *Catálogo de los Ilustrísimos Obispos de Mallorca*, Palma, 1861.

CAPÓ, J., *Documentación inédita de algunos pontificados de los siglos XIX-XVI-XVI: Vich y Manrique*, Palma, 1947.

- , *La vila de Santa Maria del Camí*, vol. I, Santa Maria, 1980.

CARBONELL, J., “L’ús del català als *quinque librorum* en algunes diòcesis sardes”, *Miscel·lània Aramon i Serra*, vol. IV, Barcelona, 1984, p. 17 – 40.

CARBONELL, M., “El mediterráneo cercano: Juan Vic y Manrique (1530-1611) y algunos intercambios artísticos entre Valencia y Mallorca”, *Actas del XI Congreso del CEHA*, Valencia, 1998, p. 134 - 139.

- , “L’art del Renaixement i del Barroc”, DEYÀ, M. (dir.): *Història de les Illes Balears. L’època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 493 - 523.

- , “El pintor Miquel Bestard (1592-1633), el mallorquí; notícies biogràfiques i aportacions al catàleg”, *Locus Amoenus*, vol. II, Barcelona, 1996, p. 155 - 174.

- , *Cendres de Troia. El pintor Miquel Bestard (1592-1633)*, Palma, 2007.

- , *Art de cisell i de relleu. Escultura mallorquina del segle XVII*, Palma, 2002.

- , “El Retaule del Corpus Christi de la Seu de Mallorca”, *La fidelitat obstinada. Homenatge a Mn. Pere Joan Llabrés Martorell*, Palma, 2007, p. 89 - 106.

- , "Antoni Genovard", *Gli ultimi indipendenti. Architetti del gotico nel Mediterraneo tra XV e XVI secolo*, Palermo, 2007, p. 205 - 225.

- , "Jaume Blanquer i el retaule del Corpus Christi", *La Seu de Mallorca*, Palma, 1995, p. 135 - 147.

- , "Dos retrats cincentistes del canonge Jeroni Garau" *Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*, vol. LIII, Palma, 1997, p. 119 - 128.

CARBONELL, X., “La música a la Seu”, *La Seu de Mallorca*, Palma, 1995, p. 297 - 303.

CARCEL ORTÍ, V., *Breve Historia de la Iglesia en España*, Barcelona, 2003.

- , “Obras impresas del siglo XVI en la biblioteca de San Juan de Ribera”, *Anales del Seminario de Valencia*, vol. XI, Valencia, 1966, p. 111 – 383.

CÁRCEL, M. M., “El documento episcopal. Estado actual de sus estudios”, *Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura*, vol. LVIII, 1982, p. 471 – 511.

CARDELLA, L., *Memorie storiche de'cardenali della Santa Romana Chiesa*, vol. IV, Rome, 1793.

CASADEI, P., “Per la storia del Concilio di Trento. Trattative per l'apertura del Concilio a Mantova”, *Il Concilio di Trento*, vol. II, 1943, p. 83 - 105.

CASASNOVAS, M. A., *El patrimonio artístico de Menorca*, Palma, 1976.

- , *Història de Menorca*, Palma, 2005.

CASTAN, J. L., “Las reformas del clero en los sínodos valencianos del siglo XVI (1548 – 1607)”, *Anales Valencinos*, núm. 24, 1998, p. 147 – 170.

CASTAÑEDA, P. et al., *La jerarquía de la iglesia en las Indias. El episcopado americano (1500 – 1800)*, Madrid, 1992.

CERECEDA, F., “La interpretación y confirmación pontificia del Concilio de Trento según algunos teólogos españoles”, *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 429 – 449.

- , *Laínez en la Europa religiosa de su tiempo*, Madrid, 1946.

- , “El litigio de los Cabildos y su repercusión en las relaciones con Roma (1551 – 1556)”, *Razón y Fe*, 1944, p. 215 – 234.

CHENEY, C.R., *Episcopal Visitation of monasteries in the Thirteenth century*, Manchester University Press, 1983 (1931).

CHRISTIAN, W.A., *Local religion in Sixteenth – century Spain*, Princeton, 1981.

COLA, S., *Perfiles de los Padres*, Madrid, 1991

COLOM, M.; et al., “Societat de les illes en els segles XVI i XVII”, *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 448 - 477.

-, *La Inquisició a Mallorca (1488 – 1578)*, Barcelona, 1992.

COLL, B., “Per a la història del segle XVI. Documenta Varia”, *BSAL*, núm. 39, 1982, p. 113-122.

CONTRERAS, A., “Geografía y medicina en el Renacimiento mallorquín: el historiador Joan Bautista Binimelis”, *BSAL*, vol. XLIX, Palma, p. 451 – 584

COULTON, E., *The interpretation of visitation documents*, GG Coulton, 1914.

CRISTIANI, L., *Trento. Historia de la Iglesia*, vol. XIX, Valencia, 1976.

CRUZ, J., *Diego Pérez Valdivia. Tratado de la Inmaculada Concepción de Nuestra Señora (1582)*, Pamplona, 2004.

CURTI, D. et al., *Musica e liturgia nella riforma tridentina*, Trento, 1995.

DA NADRO, S., *Sinodi diocesani italiani. Catalogo bibliografico degli atti a stampa 1534 – 1878*, Vaticano, 1960.

DE CASTRO, M., “Los libros de cuentas de la fábrica de las iglesias parroquiales. El ejemplo de Fuentes de Don Bermudo, en Tierra de Campos”, *Actas de las jornadas de metodología aplicada de las ciencias históricas. III. Historia Moderna*, Santiago de Compostela, 1975, p. 153 - 168.

DEL ÁLAMO, Fr. M., “Trento y la liturgia”, *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 293 - 317.

DE HORNEDO, R. M., “El arte en Trento”, *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 333 – 362.

DEJOB, Ch., *De l'influence du Concile de Trente sur la littérature et les Beaux – Arts chez les peuples catholiques*, Paris, 1884.

DEL ESTAL, J. M., “Felipe II i los archivos hagiográficos del Escorial”, *Hispania Sacra*, vol. XXIII, Madrid, 1970, p. 193 – 335

DELCORNO, C., “Dal sermo modernus alla retorica borromea”, *Lettere italiane*, vol. XXXIX, Padova, 1987, p. 472 – 473.

DELICADO, F. J., “Los monasterios jerónimos valencianos: su diversa surte tras la desamortización de Mendizábal y la dispersión cultural de su legado cultural”, *La orden de san Jerónimo y sus monasterios*, vol. II, El Escorial, 1999, p. 788 – 805.

DENIS, H., « La théologie du presbytérat de Trente à Vatican II », *Les Pêtres. Décret « Presbyterorum Ordinis » et « Optatam totius »*, Paris, 1968, p. 198 – 232.

DENZINGER, H. et al., *El magisterio de la Iglesia*, Barcelona, 1999.

DESLANDRES, P., *Il concilio di Trento e la riforma del clero cattolico nel XVI secolo*, Roma, 1909.

DEYÀ, M. (dir.), *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004.

DOMENGE, J., “Entorn als oficis artístics de Mallorca: una aproximació als treballs i ocupacions dels artistes medievals (segles XIV – XVI)”, *La manufactura urbana i els menestrals*, Palma, 1991, p. 381 – 398.

- , “L’art gòtic a Mallorca”, *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230 – 1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 242 – 279.

- , *L’obra de la Seu. El procés de construcció de la Catedral de Mallorca en el trescents*, Palma, 1997.

- , “La Catedral de Mallorca: reflexiones sobre la concepción y cronología de sus naves”, *Gotische Architekturbau in Spanien*, Madrid – Frankfurt, 1999, p. 159 – 187.

- , “La arquitectura en el reino de Mallorca, 1450 – 1550: impresiones desde un mirador privilegiado”, *Artigrama*, vol. XXIII, Zaragoza, 2008, p. 185 – 240.

Domínguez, A., “Aspectos sociales de la vida eclesiástica en los siglos XVI y XVIII”, *Historia de la Iglesia de España*, vol. IV, Madrid, 1979, p. 5 – 70.

DONATI, L., *La grafica della riforma e della chiesa alla luce del concilio di Trento*, Trento, 1963.

DOTHEL, J. C., *Les origines du Catéchisme moderne*, Paris, 1967.

DURAN, E., “Joan Binimelis i la seva història de Mallorca”, *BSAL*, vol. IL, Palma, 1993, p. 492 – 503.

- , “Joan Binimelis i la Guerra de les Germanes”, *Randa*, vol. XII, Barcelona, 1981, p. 89 – 123.

DURAND, G., *Rationale divinatorum officiorum*, Vicence, 1480.

DURBÁ, V., “Un sínodo inédito de San Juan de Ribera en 1607”, *Anales Valentinus*, núm. 32, Valencia, 1990, p. 123 – 181.

DURLIAT, M., *L'art en el Regne de Mallorca*, Palma, 1989.

ENSENYAT, G., “Quina acceptació tingué la Història del Regne de Mallorca de Joan Binimelis”, *BSAL*, vol. XLIX, Palma, 1993, p. 507 – 515”.

ESCANDELL, B., *Ibiza y Formentera en la Corona de Aragón. De la crisis barroca a la planificación ilustrada*, vol. III, Oviedo, 2001.

ESCRIVÁ, F., *Vida del venerable siervo de Dios Don Joan de Ribera, Patriarca de Antioquia y Arzobispo de Valencia*, Roma, 1696.

ECHEVARRIA, P. L., *Erretaulak. Retablos*, vol. I, Vitoria-Gasteiz, 2001.

ESPERABÉ, E., *Historia de la Universidad de Salamanca*, vol. I - II, Salamanca, 1914-1917.

ESPINO, A. et al., *Manual d'història moderna universal*, Barcelona – UAB, 2012.

ESTELRICH, J., *El convent de santa Elisabet. Beguins, Terceroles i Jerònimes (1317-2000)*, Palma, 2002.

EUBEL, C., *Hierarchia católica medii aevi*, Germany, 1913.

EZENARRO, R., *Concilios Tarraconenses*, vol. I, Barcelona, 1866.

FAGGIOLI, M., “La disciplina di nomina dei Vescovi prima e dopo il Concilio di Trento”, *Società e storia*, núm. 92, 2001, p. 222 – 256.

- , “Problemi relativi alle nomine episcopali dal concilio di Trento al pontificato di Urbano VIII”, *Cristianesimo nella Storia*, núm. XXI/3, 2000, p. 531 – 564.

FAJARNÉS, E., “Edicte del virrei D. Lluís Vic”, *BSAL*, vol. XXIII, 1930 -1931, p. 342, 393, 429 i 467.

FERNÁNDEZ, J. M., “El libro litúrgico hasta el Concilio de Trento”, *Historia Ilustrada del libro español (Los manuscritos)*, Madrid, 1993, p. 401 - 433.

- , “Los archivos parroquiales”, *Los archivos de la Iglesia de España*, León, 1978, p. 141 – 160.

FERNÁNDEZ, D. et al., *Mater Puríssima*, Tarazona, 2005.

FERNÁNDEZ, I., *Felipe II y el clergat secular. La aplicación del Concilio de Trento*, Sociedad Estatal para la Conmemoración de los Centenarios de Felipe II y Carlos V, Madrid, 2000.

- , “Els bisbes de Catalunya, Felip II i l’execució del Concili de Trento”, *I Congrés d’història de l’església catalana*, vol. II, Solsona, 1993, p. 321-332.

- , “Entre el ideal y realidad. Las élites eclesiásticas y la reforma católica en la España del siglo XVI”, MONTERO, N. (org.): *Optima pars. Elites Ibero-Americanas do Antigo Regime*, Lisboa, 2005, p. 13-45.

- , “Éxitos y fracasos de la reforma católica. Francia y España (siglos XVI-XVII)”, *Manuscrits*, núm. 25, Barcelona, 2007, p. 129-156.

- , *Philippe II et la Contre-Réforme. L’Église espagnole à l’heure du concile de Trente*, Toulouse, 1999.

FERNÁNDEZ, M. (coord.): *La universidad de salamanca. Atmósfera intelectual y perspectivas de investigación*, vol. II, Salamanca, 1990.

FERRANDIS, M., *El Concilio de Trento, documentos precedentes del Archivo General de Simancas*, vol. I – II, Valladolid, 1928 – 1934.

FERRER, R., “L’historiador Joan Binimelis nat a Manacor”, *Perlas y Cuevas*, núm. 431, Manacor, 1978, p. 3.

FERRER, M., “Historia de los Colegios de la Compañía de Jesús en Baleares”, *BSAL*, vol. LXIV, Palma, 2008, p. 133 – 152.

FLORENCIO, M., *Extractos de los Libros de Claustros del siglo XV*, Salamanca, 1964.

FLÓREZ, E. et al., *España Sagrada. Theatro geographico – histórico de la Iglesia de España*, Madrid, 1874.

FLORIT, Ll., *Els retaules barrocs de l’Església parroquial de Selva*, Selva, 2003.

FOKCINSKI, H., “La procedura da seguire nel conferimento dei benefici consistoriali secondo i decreti del Concilio Tridentino”, *Archivium Historiae Pontificae*, núm. 29, Roma, 1991, p. 173 – 195.

FONT, A. (dir.), *Sobre els vicis de les dones i el seu tarannà variable. Catàleg de dones especialment sàvies de Joan Binimelis*, Palma, 2014.

FORNÉS, F., *Episcopologio Universal del Arzobispado de Tarragona*, Tarragona, 1645.

FORTEZA, M., *La xilografía en Mallorca a través de sus colecciones. La imprenta Guasp (1576 – 1958)*, Palma, 2007.

-, “Heráldica episcopal en la xilografía mallorquina (siglos XVII y XVIII)”, *BSAL*, vol. LVI, Palma, 2000, p. 145 – 172.

FRERE, W.H., *Visitation articles and injunctions of the period of the reformation*, vol. I, 1910.

FROESCHLÉ –CHOPARD, M. H., *Atlas de la réforme pastorale en France de 1550 à 1790*, Paris, 1986.

- , *Espace et Sacré en Provence (XVIe – Xxe siècles). Cultes, Images, Confréries*, Paris, 1994.

FURIÓ, A., *Episcopologio de la Santa Iglesia de Mallorca*, Palma, 1852.

GALLART, P., “El Monasterio de Santa María de la Murta, Alzira (Valencia), y su legado artístico”, *La orden de san Jerónimo y sus monasterios*, vol. I, El Escorial, 1999, p. 475 – 499.

GAMBÚS, M., “El trabajo artístico en Mallorca durante los siglos XVI y XVII”, *BSAL*, vol. XXXXIII, Palma de Mallorca, 1987, p. 157 - 172.

- , *Itinerarios arquitectónicos de las Islas Baleares*, Palma, 1987.

- , “La evocación del humanismo en los repertorios iconográficos de la arquitectura renacentista mallorquina”, *Cuadernos de Arte e Iconografía*, vol. II, núm. 3, Madrid, 1989, p. 305 - 312.

GARCÍA, F., “Política de Felipe II en torno a la convocatoria de la tercera etapa del Concilio Tridentino”, *Hispania Sacra*, vol. XVI, Madrid – CSIC, 1965, p. 25 – 36.

- , *El decreto sobre la residencia de los obispos en la tercera asamblea del concilio tridentino*, Cádiz, 1943.

- , “Introducción al estudio de la predicación española”, *Razón y Fe*, núm. 169, Madrid, 1964, p. 151 – 152.

GARIN, E. et al., *Contributi alla storia del Concilio di Trento e della Controriforma*, Firenze, 1948.

GARRIGA, J., *Fuentes y documentos para la Historia del arte en Europa*, vol. IV, Barcelona, 1983.

GAY, P., “Tipología de las series documentales parroquiales: propuesta de cuadro de clasificación” a *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 267 – 295.

GERSON, J., *Sermo factus in concilio Remensi de officio pastorum*, Opera Hagae Comitum, vol. II, 1727.

GIL, Y., *Arquitectura de la época barroca en Castellón*, Universitat de València, Castellón, 2004.

GILI, A., *Artà en el segle XVII*, Inca, 2003.

GILMORE, E., *A documentary History of art*, vol. I – II, Princeton University Press, 1957 – 1958.

GINARD, A. et al., “Previsiones de guerra y un primer mapa de Mallorca (1594)”, *XXIII Congreso de geógrafos españoles*, Palma, 2003, p. 135 - 145.

GINARD, A. et al., “La toponímia d’un mapa de la Muntanya de Mallorca com a refugi de la població de l’illa (1594)”, *XXV Jornada d’Antroponímia i Toponímia*, Palma, 2012 (en premsa).

GÓMEZ, M., “El cardenal Guillermo Ramón de Vich y las relaciones entre Roma y Valencia a comienzos del siglo XVI”, *Rôle des cardinaux dans la diffusion des formes nouvelles à la Renaissance*, Tours, 2005.

- , “El cardenal Guillem Ramón de Vich y las relaciones entre Roma y Valencia a comienzos del siglo XVI”, *Les Cardinaux de la Renaissance et la modernité artistique*, Lille, 2009, p. 53 - 78.

GÓMEZ, E. (Coord.), *Iconografía mariana. La Inmaculada*, Monasterio de santa Clara, Palencia, 2004.

GONZÁLEZ, J. L., “La Iglesia en la España de los siglos XV y XVI”, *Historia de la Iglesia en España*, vol. III, Madrid, 1880.

GONZÁLEZ, M. A., “Los archivos eclesiásticos”, *Tabula*, núm. 1, Castilla y León, 1992, p. 155 – 172.

GONZÁLEZ, E. et al., “Els grafits del campanar de la Seu de Mallorca”, *Estudis Baleàrics*, vol. IV, núm. 23, Palma, 1986, p. 7-46.

GONZÁLEZ, V., “Doctrina católica sobre los concilios”, *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 541 – 557.

GONZÁLEZ, F., “Introducción al estudio de la predicación española”, *Razón y Fe*, núm. 169, 1964, p. 143 - 165.

GONZÁLEZ, A., *Vida y hechos del V. P. Fr. Julián Font y Roig*, Palma, 1702.

GOÑI, J., *Los navarros en el Concilio de Trento y la Reforma tridentina en la diócesis de Pamplona*, Pamplona, 1947.

- , “Los cabildos españoles y la confirmación del Concilio de Trento”, *Annuario Historiae Conciliorum*, núm. 7, Paderborn, 1975, p. 425 – 458.

GOZZI, M., “Le edizioni liturgico – musicali dopo il Concilio di Trento”, *Musica e liturgia nella riforma tridentina*, Trento, 1995, p. 39 – 56.

GRAMUNT, J., *Los obispos auxiliares de los arzobispos de Tarragona*, Barcelona, 1945.

GRAMUNT, J., *Armorial de los arzobispos de Tarragona*, Barcelona, 1946.

GRAEF, M., *La mariología y el culto mariano a través de la historia*, Barcelona, 1968.

GUDIOL, J., *Nocions d'Arqueologia sagrada catalana*, Vic, Balmesiana, vol. II, 1933.

GUITARTE, V., *Episcopologio español (1500 – 1699)*, Roma, 1994.

GUTIÉRREZ, C., *Españoles en Trento*, Valladolid, 1951.

HAUTECOEUR, L., “Le Concile de Trente et l'art”, *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del Convegno storico internazionale*, vol. I, Trento, 1963, p. 345 – 363.

HERMANN, Ch., *L'Eglise d'Espagne sous le patronat royal (1476 – 1834)*, Madrid, 1988.

HERNANDO, C. J. (coord.), *Roma y España. Un crisol de la cultura europea en la edad moderna*, Madrid, 2007.

HERRERO, F., *La oratoria sagrada en los siglos XVI y XVII*, Madrid, 1996;

- , *La oratoria sagrada en los siglos XVI i XVII. Predicadores dominicos y franciscanos*, Madrid, 1998.

HERRERO, M., *Sermonario clásico. Con un ensayo sobre la oratoria sagrada*, Madrid, 1942.

HEVIA, A. (ed.), *La visitas pastorales en el Ministerio del Obispo y Archivos de la Iglesia. Santoral Hispano – mozárabe en las Diócesis de España. Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999.

- , “Propuesta de organigrama del archivo parroquial”, *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 315 – 322.

HILLGARHT, J. N., “Mallorca como centro intelectual, 1229-1550”, *Anuario de Estudios Medievales*, núm. 19, Madrid, 1989, p. 205 – 211.

HUERGA, A. O. P., “Fray Luis de Granada y San Carlos Borromeo. Una amistad al servicio de la Restauración Católica”, *Hispania Sacra*, vol. IX, 1958, p. 314- 325.

IBÁÑEZ, A. C., “Los libros parroquiales como fuente para la historia del arte”, *Memoria Ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 167 – 183.

IMBART DE LA TOUR, P., *Les origines de la Reforme. L'évangélisme (1521 – 1538)*, vol. III, Paris, 1914.

JAKOB, G., *L'arte a servizio della Chiesa*, Pavia, 1897.

JEDIN, H., *Geschichte des Konzils von Trient*, vol. I, Friburg, 1949;

- , *L'évêque dans la tradition pastorale du XVI siècle*, Lovaina, 1953.

- , *Il Concilio di Trento come crocevia della politica europea*, Bologna, 1979.

- , *Storia del Concilio di Trento*, vol. II - IV, Freiburg, 1949 – 1975.

- , *Das Bischofideal der katholischen Reformation*, 1950.

- , “Der Kampf um die Bischöfliche Residenzpflicht 1562 – 1563“, *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del Convegno storico internazionale*, vol. I, Trento, 1963, p. 1 – 27.

- , “Gesand-tenrecht auf dem Konzil von Trient“, *Gedächtnisschrift Hans Peters*, Berlin, 1967, p. 281 – 301.

- , *Il concilio di Trento*, Brescia, 1981.

- , *La storia della chiesa e teologia e storia*, Milano, 1968.

- , *Riforma cattolica o controriforma*, Brescia, 1957.

- , “La riforma del processo informativo per la nomina dei vescovi al Concilio di Trento”, *Chiesa della fede chiesa della storia*, Brescia, 1972, p. 316 – 339.

- , *Il tipo ideale di vescovo secondo la riforma Cattolica*, Brescia, 1950.

- , “Il significato del Concilio di Trento”, *Gregorianum*, núm. 26, 1945.

JEDIN, H. et al., *Il Concilio di Trento come crocevia della politica europea*, Bologna, 1979.

- , *Il tipo ideale di vescovo secondo la riforma Cattolica*, Brescia, 1985.

JERÓNIMO, San, *Epistolario*, vol. I, Madrid, 2013.

JOAN, J.: “Veu Lluís Vic i Manrique de Lara”, *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. XVIII, Palma, 1991, p. 117 – 118.

- , *El sistema de gobierno en el Reino de Mallorca (siglos XV-XVII)*, Palma, 1996.

- , “Los diezmos en la Diócesis de Mallorca en el siglo XVI”, *Mayurqa (Homenaje a Álvaro Santamaría) - UIB*, vol. II, núm. 22, Palma, 1989, p. 811-824.

- , “Les Illes Balears en temps de Carles V i de Felip II”, *Atles d’Història de Mallorca. Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. XXV, Inca, 2005.

- , *Els virreis de Mallorca (segles XVI-XVII)*, Palma, 2002.

JOVELLANOS, G. M., *Descripción de la catedral de Palma*, Palma, 1959.

JOVER, G., “El món rural en els segles XVI i XVII. Societat rural i creixement agrari a Mallorca (1500-1750)”, *Història de les Illes Balears. L'època floral i la seva evolució (1230-1715)*, vol. II, Barcelona, 2004, p. 393 -425.

JUAN, J., “La pintura mallorquina (siglos XVI al XVIII)”, *Historia de Mallorca*, vol. IX, Palma, 1978, p. 1-50.

JULIÀ, G., *Les arts plàstiques a Menorca. Arquitectura, escultura i pintura (segles XIV-XIX)*, Ciutadella, 1994.

- , *La Seu de Menorca. Aproximació històrica*, Ciutadella, 1990.

JULIÀ, M., *Claroscurs. L'església dels mallorquins*, Palma, 2003.

KAMEN, H., “La política religiosa de Felipe II”, *Anuario de Historia de la Iglesia*, n. 7, 1998, p. 21-33.

- , *Felipe de España*, Madrid, 1997.

LE BRAS, G. et al., *L'époque de la Réforme et du Concile de Trente*, Paris, 1989.

- , “Statistique et histoire religieuse. Pour un examen détaillé et pour une explication historique de l'état du catholicisme dans les diverses régions de la France», *Revue d'Histoire de l'Église de France*, vol. XVII, 1931, p. 425 – 449.

- , *Etudes de sociologie religieuse*, vol. I, Paris, 1955,

- , «Enquête sur les visites de paroisses», *Revue d'Histoire de l'Église de France*, vol. XXXIV, 1949, p. 39 – 41.

LECLERQ, H., “Paroisses rurales”, *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie*, París, 1937, col. 2198 – 2199.

LEFEBURE, C. et al., *L'époque moderne (1568 – 1789). Les sources du droit et la seconde centralisation romaine*, Paris, 1976.

LE PLAT, J., *Monumentorum ad historiam concilii Tridentini illustrandam spectantium amplissima collectio*, Lovaina, 1781 – 1787.

LÓPEZ, I., *Sacrosanto y Ecuménico Concilio de Trento*, París, 1893.

LÓPEZ, A. et al., “El monasterio jerónimo de Santa María de la Murta (Valencia)”, *Ars Longa*, núm. 6, Valencia, 1995, p. 17 – 23.

- , “Consecuencias de la desamortización en el patrimonio artístico de los monasterios jerónimos españoles”, *La orden de san Jerónimo y sus monasterios*, vol. II, El Escorial, 1999, p. 808 – 823.

LOZOYA, M. de, “La arquitectura de la Contrarreforma”, *Verdad y Vida*, 1945, p. 212 – 216.

LLABRÉS, G., “El canónigo Jerónimo Garau”, *BSAL*, vol. V, Palma, 1893 - 1894, p. 120-129.

- , “Habitantes de Mallorca en 1591”, *BSAL*, vol. XVI, Palma, 1917, p. 324.

- , “Biografía del Doctor Juan Binimelis, historiador (1538 – 1616)”, *BSAL*, vol. XVI, Palma, 1916, p. 216 – 220.

- , “Testament del Doctor en Medicina Joan Binimelis, preveré”, *BSAL*, vol. XVI, Palma, 1917, p. 177 – 192.

LLADÓ, J.: “El archivo parroquial de la villa de Selva”, *Studia*, 1952, p. 273 - 279.

- , “La fachada y escalinata de la iglesia de Selva”, *Suplemento del Correo de Mallorca*, Año II, núm. 32, Palma, 1948.

- , “Historia de la iglesia parroquial de Selva”, *Studia*, núm. XIX, Palma, 1947, p. 221 - 222.

- , *Catálogo del archivo municipal de la villa de Selva*, Palma, 1943.

- , “La antiga rectoria de Selva”, *Programa de festes de sant Llorenç de Selva*, Selva, 1973, p. 2 - 3.

LLOMPART, G., “Escarceos sobre la piedad popular postridentina”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XL, Barcelona, 1968, p. 309 - 326.

- , “Miscelánea de arquitectura y plástica sacra mallorquina (siglos XIII-XVI)” a *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XLVI, Tarragona, 1973, p. 94 – 105.

LLORCA, B., “Aceptación en España de los decretos del Concilio de Trento”, *Estudios Eclesiásticos*, vol. XXXIX, 1964, p. 341 – 360.

- , “Verdadera reforma católica en el siglo XVI”, *Salmanticensis*, núm. 5, 1958, p. 479 – 498.

- , “La reforma disciplinar de la Iglesia en Trento”, *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 203 – 219.

LLORENS, A., *Real Cartuja de Jesús de Nazareno de Valldemossa*, Palma, 1929.

MACHUCA, A., *Los sacrosantos ecuménicos concilios de Trento y Vaticano*, Madrid, 1903.

MADURELL, J. M., *La capilla de la Inmaculada Concepción de la Seo de Tarragona*, Tarragona, 1958.

MÂLE, E., *El arte religioso de la Contrarreforma*, Madrid, 2011.

MANGLANO, J., *La política en Italia del rey Católico*, Madrid, 1963.

MANSILLA, D., *Geografía eclesiástica de España*, vol. II, Roma, 1994.

MANZANARES, J. (ed.), *La parroquia desde el nuevo derecho canónico*, Salamanca, 1991.

MARCH, J., “Veu Joan Vic i Manrique de Lara”, *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. XVIII, Palma, 1991, p. 117.

MARCOCCI, M., *Il concilio di Trento. Istanze di riforma e aspetti dottrinali*, Milano, 1997.

MARCOS, A., “Religión predicada, religión vivida. Constituciones sinodales y visitas pastorales: ¿Un elemento de contraste?”, *Religiosidad popular. Vida y muerte. La imaginación religiosa*, vol. II, Barcelona, 1989, p. 45 - 78.

MARQUÈS, J. M., “Relaciones *ad limina* de la provincia eclesiástica Tarraconense en el Archivo Vaticano”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 47, 1974, p. 209 - 219.

MARTÍ, J. M., *La parròquia. Història, evolució i vida*, Barcelona, 2007.

MARTIJA, E. et al.: “La parroquia, fuente de documentación histórica”, *Memoria Ecclesiae*, vol.VIII, Oviedo, 1996, p. 175 – 183.

MARTÍN, F., *Historia de la Iglesia. II. Edad Moderna*, Madrid, 1999.

MARTÍNEZ, B., “Las influencias artísticas foráneas en la isla de Mallorca. El mecenazgo del obispo Juan Vic y Manrique (1573 – 1604) impulsor del culto a la Inmaculada Concepción”, *Actas del XVI Congreso Nacional de Historia del Arte*, Las Palmas de Gran Canarias, 2006, p. 337 – 344.

- , *El nou catàleg de l'arxiu parroquial de Selva. Inventari i descripció*, Selva, 2010.

- , *Visitatio Rerum. El control de patrimoni eclesiàstic del santuari de Lluc a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique (1591 – 1600)*, Lluc, 2011.

- , “La *res sacrae* del santuari de Lluc a través de la visita pastoral del bisbe Joan Vic i Manrique de l'any 1586”, *Corona literària en honor a la Mare de Déu de Lluc (mallorca) en el 125è aniversari de la seva coronació pontifícia (1884 – 2009)*, Lluc, 2014, p. 105 – 167.

- , *Art i espiritualitat a Selva. Les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique (1573 – 1604)*, Barcelona, 2013.

- , “Fonts de finançament posttridentines. Aportacions documentals de l'antiga Universitat i la parròquia de sant Llorenç de Selva (1587 – 1626)”, *BSAL*, vol. LXIX, Palma, 2013, p. 177- 191.

- , “Poder i patrocini artístic a la Seu de Mallorca durant l’episcopat de Joan Vic i Manrique de Lara (1573 – 1604) des de l’òptica de les fonts documentals capitulars”, *Circulations artistiques dans la Couronne d’Aragon: le rôle des chapitres cathédraux (XVI – XVIII siècles)*, Perpignan, 2014, p. 45 – 67.

- , “El poder de la cancelleria episcopal mallorquina al servicio del arte religioso. El *Liber Decretorum* (1596 – 1623) en la prelatura del obispo Juan Vic y Manrique”, *CEHA*, Castellón, 2012, p. 1833-1848.

- , *Dues mitres mureres, segles XVI-XX: Arnau Albertí Company, Muro, 1480 - Patti, Sicília, c.1545, i Miquel Moncadas Noguera, Muro, 1921 - Solsona, 1989*, Muro, 2014.

MARTÍNEZ, B. et al., *Liber operum cathedralis. Els llibres de fàbrica de la Seu de Mallorca (1600 – 1602)*, Palma, 2012.

MARTÍNEZ, E. et al., *Atlas histórico. Edad Moderna*, Madrid, 1986.

- , *Diccionario de Historia Moderna de España. (I). La Iglesia*, Madrid, 1998.

- , *Iglesia y Sociedad en el Antiguo Régimen*, Las Palmas de Gran Canaria, 1994.

- , *Madrid, Felipe II y las ciudades de la Monarquía. Las ciudades: vida y cultura*, vol. III, Madrid, 2000.

MARTÍNEZ, Mª M. et al.: “El ejercicio de la jurisdicción eclesiástica a través de los mandatos y ordenaciones. Un caso concreto: la visita pastoral del obispo Fray Andrés Balaguer Salvador en 1610”, *Iglesia y religiosidad en España. Historia y Archivos*, vol. III, Guadalajara, 2002, p. 1649 – 1672.

MARTÍNEZ, L., “Una aproximación a la documentación de los archivos parroquiales de España”, *Hispania Sacra*, vol. XLVI, Madrid, 1986, p. 169 - 194.

MARTÍNEZ, P., “Las constituciones sinodales y la imagen procesional. Normas para la fiesta del siglo XVI”, *Espacio, Tiempo y Forma*, vol. II, Madrid – UNED, 1989, p. 81 – 92.

MARTÍNEZ, G., “Del decreto tridentino sobre los concilios provinciales a las conferencias episcopales”, *Hispania Sacra*, vol. XVI, núm. 32, Madrid, 1963, p. 249 – 265.

MARTINO, P., “Iconografía de los Padres de la Iglesia en torno a la Inmaculada Concepción”, *La Inmaculada Concepción en España*, vol. II, San Lorenzo del Escorial, 2005, p. 717 – 734.

MATEU, B., *Historia del pueblo de Mancor*, Palma, 1893.

MATEU, G., *Obispos de Mallorca*, Palma, 1985.

- , *Selva y sus hombres*, Palma, 1979.

MELÉNDEZ, A. I., *Inmaculada. Catálogo de Exposición sacra*, Madrid, 2005.

MESTRE, J. et al., *Cronologia d'Història de Catalunya, País Valencià i les Illes Balears*, Barcelona, 2006.

MEERSSEMAN, G. G., “Il tipo ideale di parroco secondo la riforma tridentina nelle sue fonti letterarie”, *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del Convegno storico internazionale*, vol. I, Trento, 1963, p. 27 – 45.

MEZZADRI, L., “Storia della Chiesa tra Medioevo ed época moderna”, *Dalla crisi della Cristianità alle Riforme (1294 – 1492)*, Roma, 2001.

MICHEL, A., “Les Décrets du Concile de Trente”, *Histoire des Conciles d'après les documents originaux*, vol. X, Paris, 1938.

MIRALLES, J., “Carta de Felipe II al Cabildo de Mallorca sobre el Concilio de Trento (1562)”, *BSAL*, vol. VIII, Palma, 1899 - 1900, p. 86-87.

- , *La reliquias y relicarios de la Catedral de Mallorca*, Palma, 1961.

- , *Catálogo del Archivo Capitular de Mallorca*, vol. I - III, Palma, 1936 – 1943. (Digitalitzat).

MIRALLES MONTSERRAT, J., *Antologia de textos de les Illes Balears. Segles XIII-XVI*, vol. I, Barcelona, 2006.

MIRALPEIX, F. et al., *L'art Barroc*, Girona, 2011.

MONTALBÁN, P., *Los orígenes de la reforma protestante*, Madrid, 1942.

MOLANUS, J., *Traité des saintes images*, Paris, 1996, p. 393 – 394.

MOLINA, F. “Nuevas aportaciones sobre Antoni Verger sculptor”, *BSAL*, vol. LXIX, Palma, p. 191 – 203.

MOLINÉ, E., *Los Padres de la Iglesia. Una guía introductoria*, Madrid, 2000

MOLL, A. Ll., “La geografia renaixentista en la Història general del regne de Mallorca de Joan Binimelis”, *Recerques*, núm. 40, Universitat de València, 2000, p. 117 – 134.

- , “La Historia general del Regne de Mallorca de Joan Binimelis: entre el patronatge municipal i l'eclésiàstic”, *Actes dels I, II i III Col·loquis sobre art i cultura a l'època del Renaixement a la Corona d'Aragó*, Tortosa, 2000, p. 317 – 334.

MOLL, B., *Les visites pastorals a la parroquia de Montuiri*, Montuiri, 2007.

MOLL, J., *Joan Binimelis: descripció particular de l'illa de Malorca e viles*, València, 2014.

MORALES, A. de, *Viage de Ambrosio de Morales por orden del Rey D. Phelipe II a los reynos de Leon, Galicia y Principado de Asturias, para reconocer las reliquias de los santos, sepulcros reales y libros manuscritos de las catedrales y monasterios*, Madrid, 1765.

MORELLO, G. et al., *Una donna vestita di sole. L'Immacolata Concezione nelle opere dei grandi maestri*, Roma, 2005.

MORERA, J. B., *Història del monestir de Nostra Senyora de la Murta (1773)*, Alzira, 1995.

MORERA, E., *Tarragona cristiana*, Taragona, 1955.

- , *La Inmaculada Concepción. Culto que se le ha dedicado en Tarragona y su provincia eclesiástica*, Tarragona, 1904.

MORGANTE, M., *La parrocchia nel codice di Diritto Canonico*, Torino, 1985.

MORONI, G., *Dizionario di erudizione storico eclesiástica*, vol. XVI, Venezia, 1842.

MOZZARELLI, C. et al., *I tempi del Concilio. Religione, cultura e società ne' ll Europa tridentina*, Roma, 1997.

MULET, A., "La música a la Seu. Els orgues", *La Seu de Mallorca*, Palma, 1995, p. 304 - 311.

- , *Orgues de Mallorca*, Palma, 2001.

MULET, B. et al.: *La vila de Sineu. Itinerari Cultural i patrimonial*, Sineu, 1999.

- , *Sineu aixeca una nova església. Segle XVI*, Sineu, 1996.

MUNAR, G., *Devoción de Mallorca a la Purísima*, Palma, 1954.

- , *Devoción de Mallorca a la Asunción*, Palma, 1950.

- , *Les ordes religioses a Mallorca. Compendiosa història de la seva obra dins aquesta diòcesi fins a l'any de la seva exclaustació (1835)*, Palma, 1935.

MUÑOZ, S., *La lógica nominalista e la Universidad de Salamanca (1510 – 1530)*, Madrid, 1964.

NADAL, J., *La Biblia Natalis (Evangelicae historiae imagines ex ordine Evangelicorum quae toto anno in Missae sacrificio recitantur, in ordinem temporis vitae Christi digestae)*, Palma, 2006.

NAZ, R., *Dictionnaire de Droit Canonique*, vol. VII, Paris, 1965.

NICOLAU, P. J., *Crónica de los conventos de la provincia de Mallorca, de la orden mínima*, Mallorca, 1709.

NUGHES, A., *El sínodo del bisbe Baccallar. L'Alguer. Església i societat al segle XVI*, Barcelona, 1991.

NUÑEZ, M. A., *La oratoria sagrada de la época del barroco: doctrina, cultura y actitud ante la vida de los sermones sevillanos del siglo XVII*, Universidad de Sevilla, 2002.

O'DONOHUE, J. A., "The Seminary legislation of the Council of Trent", *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del Convegno storico internazionale*, vol. I, Trento, 1963, p. 157 - 173.

OLARRA, J. M. et al., *Índices de la correspondencia entre la Nunciatura de España y la Santa Sede, durante el reinado de Felipe II*, Madrid, 1949.

OLAZARÁN, J., "Primera época del concilio tridentino (1545 – 1547)", *Razón y Fe*, vol. 131, 1945, p. 51 – 78.

- , "León X y los fines conciliares de Trento", *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 57 – 87.

O'MALLEY, J., "San Carlo Borromeo ed Il Praecipuum episcoporum munus", *Carlo Borromeo e l'opera della grande riforma. Cultura, religione e arti del governo nella Milano del pieno Cinquecento*, Milà, 1997, p. 59 – 68.

O'NEILLE, J., "Catedral de Palma", *Museo Balear*, núm. 4, Palma, 1886, p. 129 – 146.

ORSENIGO, C., *Vita di San Carlo Borromeo*, Milán, 1911.

ORTNER, F., *Reformation Katholische Reform und Gegenreformation im Ersztift Salzburg*, Salzburg, 1981.

OUTRAM, H., *The spirit of the Counter – Reformation*, Cambridge, 1968.

PALESTRA, A., *Lineamenti di archivistica ecclesiastica*, Milano, 1965.

ID., "La legislazione del cardinale C. Borromeo per gli archivi ecclesiastici della provincia metropolitana milanese", *Paleografia diplomatica et archivistica. Studi in onore di G. Batelli*, vol. II, Roma, 1979, p. 593 – 616.

PALOU, J. M. et al., *Sobre una taula de Joan de Joanes a Mallorca i la pintura del segle XVI*, Palma de Mallorca.

- , “La pintura del segle XVI”, *La Seu de Mallorca*, Palma, 1995, p. 99 - 106.

PALEOTTI, G., *Discorso in torno alle imagine sacre et profane*, 1582.

PALLAVICINI, S. J., *Istoria del Concilio di Trento*, Napoli, 1757.

PANI, G., “La modernità del Concilio di Trento”, *La civiltà Cattolica*, núm. 3879, Roma, 2012, p. 219- 232.

PARAVY, P., *De la Chrétienté romaine à la Réforme en Dauphiné. Evêques, fidèles et déviants*, vol. I - II, Rome, 1993.

PARDO, J. M., “Asunción de la Virgen Inmaculada, acogida por la Santísima Trinidad”, *Inmaculada. Catálogo de exposición*, Madrid, 2005, p. 136-138.

PARPAL, C., *La isla de Menorca en tiempos de Felipe II*, Barcelona, 1913.

PASAMAR, J. E., “El culto a las reliquias”, *Memorie Ecclesiae*, vol. XXI, Oviedo, 2000, p. 97 – 108.

PASCUAL, A. (coord.), *La Catedral de Mallorca*, Palma de Mallorca, 1955.

- , *Conventos y monasterios de Mallorca: historia, arte y cultura*, Palma, 1992.

PASCHINI, P., *Cinquecento romano e riforma cattolica*, Roma, 1958.

- , *Il catecismo Romano del Concilio di Trento*, Roma, 1923.

PASTORE, S., “Roma, il Concilio di Trento, la nuova Inquisizione: alcune considerazioni sui rapporti tra vescovi e inquisitori nella Spagna del Cinquecento”, *L'inquisizione e gli storici: un cantiere aperto. Atti dei convegni Lincei*, núm. 162, Roma, 2000, p. 109 – 146.

PEREA, E., *Església i societat a l'arxidiòcesi de Tarragona en el segle XVIII. Un estudi a través de les visites pastorals*, Tarragona, 2000.

PERELLÓ, A. M., *Esglésies dels segles XVII i XVIII a Ciutat de Mallorca*, Palma, 1985.

PÉREZ, R., “Visita pastoral y Contrarreforma en la archidiócesis de Sevilla (1600-1650)”, *Historia. Instituciones. Documentos*, núm. 27, Sevilla, 2000, p. 205 - 233.

PÉREZ, Ll., “La Asunción de Nuestra Señora, titular de la Catedral de Mallorca”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. XXVIII, 1955, p. 287-302.

- , “Resumen histórico de la Diócesis mallorquina”, *Guía de la Diócesis de Mallorca*, Palma, 1959.

- , “Relaciones de las causas de la fe de la Inquisición de Mallorca”, *Fontes Rerum Balearium*, vol. II, Palma, 1978, p. 224 – 236.

- , *Sa Sibil·la en la noche de Navidad*, Palma, 1955.

PÉREZ, D., *Tratado de la Inmaculada Concepción*, Pamplona, 2004.

PÉREZ, A., “El papel de los embajadores españoles en Roma como agentes artísticos de Felipe II: los hermanos Luis de Requesens y Juan de Zúñiga (1563 – 1579)”, *Roma y España. Un crisol de la cultura europea en la edad moderna*, Madrid, 2007, p. 391 – 420.

- , “Algunas notas sobre el gusto de Felipe II por la escultura en su juventud a la luz de nuevas cartas entre el obispo de Arrás y Leone Leoni”, *Archivo Español de Arte*, núm. 291, Madrid – CSIC, 2000.

PERONNET, M. (ed.), *Les églises et leurs institutions au XVIe siècle*, Montpellier, 1978.

PIFERRER, P., *Recuerdos y bellezas de España*, vol. II, Mallorca, Barcelona, 1948.

PIGOZZI, M., *Fonti per Storia dell'Arte nel Rinascimento. Itinerario critico*, Bologna, 1993.

PINTO, V., *La actitud de la Inquisición ante la iconografía religiosa. Tres ejemplos de su actuación*, Madrid, 1981, p. 291.

PLONGERON, B., «Charles Borromée, exemple et modèle : son influence en France (XVIe – XIXe siècles)», *San Carlo e il suo tempo*, vol. I, Roma, 1986, p. 493 – 515.

PONS, V. et al., *L'ambaixador Vich i el seu temps*, Generalitat de València, 2006.

- , “Los canónigos de la Catedral de Valencia, 1375 – 1520”, *Anuario de estudios medievales*, núm. 35, Madrid – CSIC, 2005, p. 907 – 950.

PONS, G., “La reforma eclesiástica en Mallorca durante el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara”, *Antologica Annua*, núm. 16, Roma, 1968, p.175 - 325.

- , “La cura de almas y la vida cristiana del pueblo de Mallorca bajo el pontificado de Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Antologica Annua*, núm. 18, Roma, 1971, p. 467 - 583.

- , “El colegio de Jesuitas de Mallorca y el obispo Don Juan Vic y Manrique de Lara (1573-1604)”, *Archivum Historicum Societatis Iesu*, Roma, núm. 40, Roma, 1971, p. 437 - 462.

- , *Historia de Menorca*, Mahón, 2004.

PONS, G., *Textos marianos de los primeros siglos*, Madrid, 1994.

PRODI, P., “A proposito della storia locale dell'età moderna: cultura, spiritualità, istituzioni ecclesiastiche”, *La storia locale. Temi, fonti e metodi della ricerca*, Bologna, 1982, p. 143 – 156.

- , “San Carlo Borromeo e le trattative tra Gregorio XIII e Filippo II sulla giurisdizione eclesiástica” a *Rivista di storia della Chiesa in Italia*, vol. XI, Roma, 1957, p. 195 – 240.

- , “Le istituzioni ecclesiastiche nell'età della Riforma”, *Istituzioni, cultura e società in Italia e in Polonia (secc. XIII – XIX)*, Galatina, 1979, p. 59 – 69.

- , *Il cardinale Gabriele Paleotti (1522 – 1597)*, vol. I - II, Roma, 1959.

- , “San Carlo Borromeo e il cardinale Gabriele Paleotti: dues vescovi della riforma cattolica”, *Critica Storica*, vol. III, Roma, 1964, p. 45 - 68.

- , *Il Concilio di Trento e il moderno*, Bologna, 1996.

- , “Note sulla genesi del diritto nella chiesa post – tridentina”, *Legge e Vangelo. Discussione su una legge fondamentale per la chiesa*, Brescia, 1972, p. 191 – 223.

- , *La crisi religiosa del XVI secolo: riforma cattolica e controriforma*, Bologna, 1964.

PUCHESSE, B. de, *Storia dei Concilio di Trento*, Parigi, 1871.

PUIGVERT, J. M. (ed.), *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l'època contemporània*, Universitat Girona – Diputació Girona, 2003.

QUINTANILLA, E., “El lienzo de la Inmaculada Concepción del convento de las Carmelitas Descalzas de Fuente de Cantos (Badajoz). Iconografía y fuentes grabadas”, *Cuadernos de Arte y Iconografía*, Madrid, 2001, p. 75 – 96.

RAMON, S., “Canonges, comensals i beneficiats de la Seu de Tarragona” a *Butlletí Arqueològic de la Reial Societat Arqueològica Tarraconense*, núm. 21 - 22 (*Separata*), Tarragona, 1999 - 2000.

RASI, P., *La conclusione del matrimonio nella dottrina prima del Concilio di Trento*, Napoli, 1958.

REGINALDO, A., *De Cathecismi Romani auctoritate*, Toulouse, 1648.

REINA, V., *El sistema benefical*, Pamplona, 1965.

REINHARD, W., “Il Concilio di Trento e la modernizzazione della Chiesa. Introduzione”, *Il Concilio di Trento e il moderno*, Bologna, 1996, p. 27 – 55.

REITER, E., *Martin von Schaumburg, Fürstbischof von Eichstätt (1560 – 1590) und die Trienter Reform*, Münster, 1965.

REPRESA, A., “Valoración histórica de los archivos parroquiales”, *Los Archivos de la Iglesia de España*, León, 1978, p. 91 – 108.

RIBOT, L., “Italianismo español e hispanismo italiano”, *Roma y España. Un crisol de la cultura europea en la edad moderna*, Madrid, 2007, p. 79 -91.

RINCÓN, W., *Mater Purissima. La Inmaculada Concepción en el arte de la diócesis de Tarazona*, Tarazona, 2005.

ROBRES, R., *San Juan de Ribera. Patriarca de Antioquia, arzobispo, virrey y capitán general de Valencia (1532 – 1611). Un obispo según el ideal de Trento*, Valencia, Barcelona, 1960.

- , *San Juan de Ribera. Expresión teológica y oratoria sagrada en el Siglo de Oro de la lengua de Castilla (1532 – 1611)*, Roma, 1984.

- , “San Carlos Borromeo y sus relaciones con el episcopado postridentino”, *Anthologica Annua*, vol. VIII, Roma, 1960, p. 83 – 141.

- , “Bibliismo en San Juan de Ribera. Dos comentarios inéditos al Cantar de los Cantares” a *Anthologica Annua*, vol. XXII, Roma, 1975, p. 105 – 203.

RODRÍGUEZ, A., “El retablo en el marco de la liturgia, del culto y de la ideología religiosa”, *Retablos de la Comunidad de Madrid. Siglos XV al XVIII*, Madrid, 1995, p. 13 - 27.

- , “Liturgia y configuración del espacio en la arquitectura española y portuguesa a partir del Concilio de Trento”, *Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte*, Madrid, 1991, p. 43 – 52.

RODRÍGUEZ, P. et al.: *El manuscrito original del catecismo romano. Descripción del material y los trabajos al servicio de la edición crítica del catecismo del Concilio de Trento*, Universidad de Navarra, 1985.

ROMITA, F., *Ius musicae liturgicae. Dissertatio historico – juridica*, Torino, 1936.

ROSA, G. de, *La pastoraltà nella storia sociale e religiosa del Mezzogiorno*, Roma, 1978.

ROSA, M., “La chiesa meridionale nell’età della Controriforma”, *La chiesa e il potere politico dal Medioevo all’età contemporanea (Storia d’Italia. Annali 9)*, Torino, 1986, p. 316- 334.

- “Per la storia della vita religiosa e della chiesa in Italia tra il 500 e il 600. Studi recenti e questioni di metodo”, *Quaderni storici*, vol. V, Bologna, 1970, p. 673 – 758.

- , *Religione e società nel Mezzogiorno tra cinque e Seicento*, Bari, 1976.

ROSA, G. (ed.), “Storia dell’Italia religiosa”, *II. L’età moderna*, Roma, 1994, p. 303 – 321.

ROSSELLÓ, J., “Archivos parroquiales: su organigrama”, *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 297 – 313.

- , *Capbreu de l’Almoína*, Palma, 1981.

-, “Principales advocaciones marianas de la diócesis de Mallorca”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XXI, Oviedo, 1999, p. 363 – 373.

ROSSELLÓ, R., “Visita de D. Lluís Vic, virrey de Mallorca, a les torres i armes i material de defensa de Mallorca (1585)”, *Fontes Rerum Balearium*, vol. 1, Palma, 1977, p. 305 - 372.

- , *Noticiari de Selva*, Felanitx, 1998.

- , “Notes històriques del municipi de Selva (segles XIV-XV-XVI)”, *Programa de festes de sant Llorenç de Selva*, Selva, 1986, p. 4 - 5.

- , *Història de Selva (1229-1600)*, Selva, 2003.

ROTGER, M., *El Seminario Conciliar de San Pedro*, Palma, 1900.

RUBIO, P., “Tipología documental en los archivos parroquiales”, *Archivística. Estudios básicos*, Sevilla, 1981, p. 209 – 236.

RURALE, F., “Stato e Chiesa nell’Italia spagnola: un dibattito aperto”, *L’Italia degli Austrias. Monarchia cattolica e domini italiani nei secoli XVI e XVII*, vol. IX, Brescia, 1992, p. 357 – 380.

RUSSO, C.: “Poteri istituzionali e poteri di fatto nelle campagne meridionali in età moderna: chiesa e comunità”, *Archivio storico per le province napoletane*, vol. CIV, 1986, p. 159 - 175.

RUSSO, C., *Società, chiesa, vita religiosa nell’Ancien Régime*, Napoli, 1976.

SABATER, G., *La imprenta y las xilografías de los Guasp*, Palma, 1985.

SAGARRA, F., “Antics segells dels arquebisbes de Tarragona”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. V, Barcelona, 1929, p. 191-207.

SALA, L., “Corrientes espirituales españolas en la época del Concilio de Trento (1545 – 1563)”, *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del Convegno storico internazionale*, vol. I, Trento, 1963, p. 441 – 471.

SALAZAR, L. De, *Historia genealógica de la casa de Lara justificada con instrumentos y escritores inviolable de fe*, Madrid, 1697.

SALVADOR, A. Ll., *La ciudad de Palma*, Palma, 2003.

SÁNCHEZ, J. A., *El culto mariano en España*, Madrid, 1943.

SANCHIS, M., “El cant de la Sibil·la la nit de Nadal a Mallorca”, *Raixà, miscelània de literatura catalana*, Palma, 1956, p. 19 – 22.

SANÇ, F., “La Seu de Tarragona. Notes històriques sobre la construcció, el tresor, artistes, capitulars”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, Barcelona, 1935, p. 1 – 192.

SANGALLI, M., “La formación del clero católico en la edad moderna. De Roma a Italia a Europa”, *Manuscrits*, núm. 25, Barcelona, 2007, p. 101 – 128.

SANTOS, J. L., *Política conciliar posttridentina en España*, núm. 13, Roma, 1969.

SARRABLO, E., “Una correspondencia diplomática interesante: las cartas de Fernando El Católico a Jerónimo Vich”, *Estudios del V Congreso de Historia de la Corona de Aragón*, vol. II, Zaragoza, 1956, p. 179 - 194.

SASSI, A., *Sancti Caroi Borromei. Homiliae, nunc primum e mss. codicibus Bibliothecae Ambrosiane in lucem productae*, vol. III, Mediolani, 1747 – 1748.

SASTRE, E., “La formación archivística de los párrocos en los Manuales de procedimientos, teología pastoral y arqueología eclesiástica”, *Boletín de ANABAD*, vol. XLI, núm. 2, 1991, p. 77 – 117.

SASTRE, J., *Llibre groc de la Seu de Mallorca (1211 – 1715)*, Palma, 2012.

- , “El primer libro de fábrica y sacristía de la Seo de Mallorca (1327 – 1345)”, *BSAL*, vol. XLIII, Palma, 1987, p. 45 – 58.

- , “La financiación de las obras de la Catedral de Mallorca. Siglo XIV”, *Homenatge a Antoni Mut Calafell*, Palma, 1993, p. 277 – 294.

- , *El primer llibre de fàbrica i sagristia de la Seu de Mallorca. 1327 a 1345*, Palma, 1994.

- , “Canteros, picapedreros y escultores en la Seo de Mallorca y el proceso constructivo. Siglo XIV”, *BSAL*, Palma, 1994, p. 75 – 100.

- , *La contabilidad de los libros de fábrica de la Catedral de Mallorca*, Palma, 1997.

- , *La Seu de Mallorca (1390-1430). La prelatura del bisbe Lluís de Prades i d’Arenós*, Palma, 2007.

- , “El finançament de les obres de la Seu de Mallorca”, *De Computis (Revista Española de la Historia de la Contabilidad)*, vol. XII, Madrid, 2010, p. 84 – 134.

SEBASTIÁN, S. et al., *Arquitectura mallorquina moderna y contemporánea*, Palma, 1973.

- , “El programa simbólico de la catedral de Palma”, *Revista Mayurqa - UIB*, núm. II, Palma, 1969, p. 14-18.

- , “La iconografía de la Virgen”, *Contrarreforma y Barroco*, Madrid, 1989, p. 195 – 238

SECT: *Sacrosanto y Ecuménico Concilio de Trento*, París - Méjico, 1893.

SEGUÍ, G., “Breu història dels sínodes a l’església de Mallorca”, *Comunicació (Revista del Centre d’estudis Teològics de Mallorca)*, núm. 84-85, Palma, 1996, p. 67 – 74.

- , “Veu Diego de Arnedo”, *Gran Enciclopèdia de Mallorca*, vol. I, Palma, 1989, p. 229.

- , *El missal mallorquí de 1506*, Barcelona, 2006.

- , *El català en els rituals de sagraments de la diòcesi de Mallorca (1516-1847)*, Barcelona, 1994.

- , *La Consueta de sagristia de la Seu de Mallorca (1511)*, Palma – Catedral de Mallorca, 2015.

SEGUÍ, A., “Els oficials de la fortificació de Ciutat de Mallorca (1594 – 1610)”, *BSAL*, vol. LXVII, Palma, 2011, p. 174- 186.

SEGUÍ, G., “Fuentes literarias y monumentales del Monasterio de Santa María de La Real”, *BSAL*, vol. XXVIII, Palma, 1939 – 1940, p. 102.

SERVERA, B., “La formación de las parroquias mallorquinas desde la conquista cristiana de 1229 hasta 1913”, *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 221 – 229.

SERRA DE GAYETA, F., “L’historiador Binimelis i el metge Pontico”, *Festes de Pollença*, 1978, p. 5.

SERRANO, L., *Correspondencia diplomática entre España y la Santa Sede*, vol. II, Madrid, 1914.

- , *Archivo de la embajada de España cerca de la Santa Sede*, vol. I – II, Roma, Palacio de España, 1915.

SIFRE, R., *Historia de la devoción alcireña a Nuestra Señora de la Murta*, Alzira, 1961.

SIMON, A., *Diccionari d'historigrafia catalana*, Barcelona, 2003.

SOLER, E., *Notes sobre el Monestir de la Murta*, Alzira, 1979.

SORTHOU, C., “El monasterio de la Murta”, *La Esfera*, núm. 218, Madrid, 1918.

STRATTON, S., *La Inmaculada Concepción en el Arte Español*, Madrid, 1988.

TALLON, A., *Il Concilio di Trento*, Milano, 2004.

TEJADA, J., *Colección de cánones de todos los concilios de la Iglesia de España y de América*, vol. IV, Madrid, 1859.

TELLECHEA, I., “Cartas y documentos tridentinos inéditos”, *Hispania Sacra*, vol. XVI, Madrid – CSIC, 1963, p. 191 – 248.

- , *El obispo ideal en el siglo de la reforma*, Roma, 1963.

- , “Filippo II e il Concilio di Trento”, *Il Concilio di Trento come crocevia della politica europea*, Bologna, 1979, p. 109 – 135.

- , *El papado y Felipe II: colección de breves pontificios*, Madrid, 1999.

- , *La reforma tridentina en San Sebastián. El libro de mandatos de la parroquia de San Vicente (1540 – 1670)*, San Sebastián, 1972.

- , “La figura ideal del obispo en las obras de Erasmo”, *Scriptorium Victoriense*, Vitoria, 1955, p. 201 – 230.

- , *Clemente VIII y el episcopado español en las postrimerías del reinado de Felipe II (1596 – 1597)*, Roma, 1997.

- , “El formulario de visita pastoral de B. De Carranza”, *Anthologica Annua*, vol. IV, Roma, 1956, p. 385 - 437.

- , “El obispo ideal según el Concilio de Trento”, *I Tempi del Concilio. Religione, cultura e società nell’Europa tridentina*, Roma, 1997, p. 207- 223.

TERRATEIG, Barón de, *Don Jerónimo Vich, barón de Llaurí, embajador en Roma (1507-1521)*, Valencia, 1944.

- , *Política en Italia del Rey Católico*, Madrid, 1963.

- , “Un regalo del obispo de Mallorca, Juan Vich, al convento de la Murta”, *Almanaque Las Provincias*, 1958, p. 377 - 379.

THOMAS, A., *El culto y la liturgia en la catedral de Tarragona*, Tarragona, 1963.

TRAMONTI, S., *Le fabbricerie parrocchiali e la procuratoria di San Marco in Archivi e Chiesa locale. Studi e Contributi*, Venezia, 1993.

TRENS, M., *Iconografía de la Virgen en el arte español*, Madrid, 1946.

TRIAS, S., *Història del pensament a Mallorca. Dels orígens al segle XIX*, Palma, 1985.

TOMARO, J. B. (ed.), *San Carlo Borromeo, Catholic reform and ecclesiastical politics in the second half of the sixteenth century*, Washington, 1988.

TORMO, E., *La Inmaculada y el arte español*, Madrid, 1915.

TOTH, J. B., *De auctoritate theologica Cathecismi Romani*, Budapest, 1941.

TOUS, J., *Palma a través de la cartografía (1596-1902)*, Palma, 2002.

TURCHINI, A., *La fabbrica di un santo. Il processo di canonizzazione di Carlo Borromeo e la Controriforma*, Monferrato, 1984.

- , “Tradizione borromaica, istituzioni ecclesiastiche, indirizzi pastorali nel Settecento milanese”, *Ricerche sulla chiesa di Milano nel Settecento*, Milano, 1988, p. 87 - 101.

- , “La nascita del sacerdozio come professione”, *Disciplina dell’anima, disciplina del corpo e disciplina della società tra medioevo ed età moderna*, Bologna, 1994, p. 225 – 256.

URBANO, L., *La Inmaculada Concepción y la monarquía española*, Valencia, 1929.

VAQUER, O., *El comerç marítim de Mallorca a la segona meitat del segle XVI*, Palma, 2007.

VICH, J., *Miscelánea tridentina maioricense*, Palma, 1946.

VILANOVA, E. et al., *Historia de la Teologia Cristiana*, vol. II, Barcelona, 1986.

VILLANUEVA, J., *Viaje literario a las iglesias de España*, vol. XXI – v. XXII, Madrid, 1851.

VILLEGAS, J., “La aplicación de las disposiciones tridentinas sobre Concilios provinciales y las realidades americanas”, *I Tempi del Concilio. Religione, cultura e società nell’Europa tridentina*, Roma, 1997, p. 171-188.

VILLOSLADA, R., “La reforma española en Trento”, *Estudios eclesiásticos*, vol. XXXIX, Comillas, 1964, p. 69 – 92.

- , “La Cristiandad pide un concilio”, *El Concilio de Trento. Exposiciones e investigaciones*, Madrid, 1945, p. 17 – 56.

VIVES, S., *Episcopologio de la Santa Iglesia de Menorca*, Ciutadella, 1903.

VIZUETE, J.C., *La Iglesia en la Edad Moderna*, Madrid, 2000.

WILLAERT, L., *La restaurazione católica dopo il Concilio di Trento (1563 – 1648)*, Torino, 1966.

WRIGHT, A. D., “Relations between Church and State: Catholic Developments in Spanish – ruled Italy of the Counter – Reformation”, *History of European Ideas*, núm. 9, United Kingdom, 1988, p. 385 – 403.

XAMENA, P., RIERA, F., *Història de l’Església a Mallorca*, Palma, 1986.

XAMENA, P., “El siglo XVI en Mallorca”, *Historia de Mallorca*, vol. III, Palma, 1978, p. 192-199.

YARZA, J., “La catedral. Triunfo plástico de la verdad revelada y proyecto económico”, *La catedral: símbolo del renacer de Europa*, Cuenca, 2010, p. 23 - 45

YEGUAS, J., “Miquel Mai embajador en Roma (1528 – 1533). Erasmismo y mecenazgo”, *Roma y España. Un crisol de la cultura europea en la edad moderna*, Madrid, 2007, p. 297 – 321.

ZARRI, G., “Il matrimonio tridentino”, *Il Concilio di Trento e il moderno*, Bologna, 1996, p. 437 – 483.

4. Bibliografia específica sobre visites pastorals

4.1. Edat Mitjana

AAVV, “Las visitas pastorales en el ministerio del obispo y archivos de la Iglesia”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV-XV, Oviedo, 1999.

ANDRÉS, G. de, “Actas de la visita al arcedianazgo de Madrid en 1427”, *Hispania Sacra*, núm. 77, Madrid – CSIC, 1986, p. 153 - 246.

BARTOLOMÉ, B, “Una visita pastoral a la diócesis de Segovia durante los años 1446-1447”, *La España medieval*, núm. 18, Madrid, 1995, p. 303 – 349.

- , “La visitas pastorales como fuente para el estudio de la geografía diocesana. La diócesis de Segovia según una visita de 1446”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, 1999, p. 295 - 308.

BAUCELLS, J., “Visitas pastorales: siglos XIV y XV”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, 1999, p. 165-294.

- , “Els monestirs del bisbat de Barcelona durant el pontificat de Ponç de Gualba (1303-1334)” a *II Col·loqui d’Història del monaquisme català*, vol. I, Poblet, 1972, p. 65-197.

BENITO, P, «Le clergé paroissial du Maresme (évêché de Barcelone) d’après les visites pastorales (1305-1447) : Recherches sur le thème du concubinage», *Le clergé rural dans l’Europe médiévale et moderne (Actes des XIIIèmes) Journées Internationales d’Histoire de l’Abaye de Flaran*, Presses Universitaires du Mirail, 1991, p.187 - 203.

- , *Les parròquies del Maresme a la baixa Edat Mitjana. Una aproximació de les visites pastorals (1305-1447)*, Mataró, 1992.

BLASCO, M. A., *La iglesia zaragozana en 1388, según las actas de la visita pastoral del arzobispo don García Fernández de Heredia*, Zaragoza, 1972.

BOSCÀ, J. V, “Jaime d’Aragó y los registros de visitas pastorales de la diócesis de Valencia”, *Saitabi*, vol. XLIII, Valencia, 1993, p.125-133.

- , *Visitas pastorales de la diócesis de Valencia (1383-1389)*, Valencia, 1990.

CANOBBIO, E, *La visita pastorale di Gerardo Landriani alla diocesi di Como 1444 – 1445*, Milano, 2001.

CÁRCEL, M. M, et al., *Visitas pastorales de Valencia (siglos XIV-XV)*, Valencia, 1996.

ID.: “Les visites pastorals: metodologia d’estudi”, *Quaderns de Sueca*, núm. 6, 1984, p. 9 - 30.

- , “Los registros de visita pastoral: producto de la actividad escritoria de la curia episcopal. Una visita a la catedral de Valencia (1396)”, *Memoria Ecclesiae*, vol. IV, Oviedo, 1993, p. 203 – 223.

CHENEY, C.R., *Episcopal Visitation of monasteries in the Thirteenth century*, Manchester University Press, 1983 (1931).

CONTE, L., *Clergues i feligresos a les parròquies del Vallès a la Baixa Edat Mitjana (Estudi de les Visites Pastorals de 1303 a 1324)*, Barcelona, 2002.

COSTA, M. M., “Visita pastoral de 1304 (Argentona i Mataró). Transcripció”, *Butlletí interior. Societat d’Onomàstica*, núm.19, Barcelona, 1985, p. 33 - 34.

- , “Visita pastoral de 1307 (Caldes de Montbui). Transcripció”, *Butlletí interior. Societat d’Onomàstica*, núm. 20, Barcelona, 1985, p. 37 - 38.

DE LERA, J. C., “Los libros de visita pastorales medievales en el Archivo Histórico Diocesano de Zamora. Presentación y estudio diplomático”, *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Palma, 1996, p.499 - 508.

DEL PRADO, M.A., “Las visitas pastorales análisis formal y documental en una parroquia rural de la diócesis de Calahorra - La Calzada (1553-1987)”, *Memoria Ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 321 - 328.

GALIANA, J. M., “La Diócesis de Tortosa a través de la visita pastoral del Obispo Otón de Moncada (1428-1429)”, *Estudis Castellonencs*, vol. X, 2003 - 2005, p. 457-660.

GARCIA, M. T., *La visita pastoral a la diócesis de Tortosa del Obispo Paholac (1314)*, Castelló, 1993.

GARCÍA, J., “La vida religiosa en el Valle de Oro. Actas de la visita realizada en junio de 1510, por orden de Don Diego de Muros”, *Compostellum*, núm. 24, Santiago de Compostela, 1979, p. 123 - 172.

GARCÍA, A., “Dos visitas a Bretoña” a *Compostellanum*, núm. 23, Santiago de Compostela, 1978, p. 169 - 189.

GARRIGÓS, H., BENITO, P., “La moral sexual de clergues i laics a les parròquies del Maresme a partir de les visites pastorals (1305-1447)”, *Acta Historica et Archaeologica Medievalia*, núm. 10 - 11, Barcelona, 1990 - 91, p. 345 - 400.

GHETTA, F., “Visita pastorale al clero del decanato All’Adige nel 1489”, *Studi trentini di scienze storiche*, vol. LVII, Trento, 1978, p. 29 – 45.

GIL, A., “Una visita pastoral del siglo XV”, *Aragonia sacra. Revista de investigación*, vol. X, Zaragoza, 1995 - 1996, p. 199 - 228.

GINEBRA, R., “Les parròquies del Montseny al 1330, segons les visites pastorals del bisbat de Vic”, *Monografies del Montseny*, núm. 14, Barcelona, 1999, p. 71-92.

GIOS, P., *Disciplinamento ecclesiastico sull’Altipiano dei Sette Comuni nella seconda metà del Quattrocento. Le visite pastorali dei vescovi di Padova*, Trento, 1992.

GUILLERÉ, CH., “Les visites pastorales en Tarraconaise à la fin de Moyen Age (XIV - XV siècles). L’exemple du diocèse de Gérone”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, núm. 19, Madrid, 1983, 125-157.

JUNYENT, E., “Visites pastorals a Cervera”, *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, núm. 10, Cervera, 1967, p. 221 - 245.

- , “Lista de las parroquias del obispado de Vic, según la visita pastoral del obispo Galcerán Sacosta (1330-1339)”, *Miscel·lània A. Griera*, Barcelona, 1995, p. 319 - 389.

LEMAÎTRE, N., "Les visites pastorales du diocèse de Limoges en 1495", *Croyances, Pouvoirs et Sociétés: études offertes à Louis Pérouas*, Treigniac, 1988, p. 27-41.

LERA, J. C., "Los libros de visitas pastorales medievales en el archivo histórico diocesano de Zamora. Presentación y estudio diplomático", *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 499 – 508.

MAI, P., "Das Regensburger Visitationsprotokoll von 1508", *Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg*, núm. 18, Germany, 1984, p. 7 – 316.

ID.: "Das Regensburger Visitationsprotokoll von 1526", *Beiträge zur Geschichte des Bistums Regensburg*, núm. 21, Germany, 1987, p. 23 – 314.

MARCOS, M. P., "Las iglesias de Daroca en el último tercio del siglo XIV, según la visita pastoral de 1387", *Cuadernos de Historia Jerónimo Zurita*, núm. 29 – 30, Zaragoza, 1976 – 1977, p. 97 – 127.

MARTÍ, J. M, et al., *Las series Visitas Pastorales, registros Communium et Gratiarum y los procesos del Archivo Diocesano de Barcelona (1400 – 1430). Aportación archivística a la historia eclesiástica de la Diócesis de Barcelona*, Barcelona, 1978.

- , "Las visitas pastorales y los comunes del primer año del pontificado del obispo de Barcelona Ponç de Gualba (1303)", *Anthologica Annua*, núm. 28 - 29, Roma, 1981 - 1982, p. 581-825.

- , *Dietari de les visites pastorals del bisbe de Barcelona Ponç de Gualba (1303 - 1330)*, Barcelona, 1990.

MIGUEL, I., "A propósito del formulario zaragozano de visita pastoral del año 1435: consideraciones metodológicas", *Actas de las VIII jornadas de Metodología de la Investigación Científica sobre fuentes zaragozanas*, Zaragoza, 1993, p. 281 – 291.

MONJAS, Ll., "El qüestionari de visita pastoral de Jaume Marquilles, 1413-1414. Edició i estudi", *Arxiu de Textos Catalans Antics (ATCA)*, núm. 17, Barcelona, 1998, p. 514-534.

- , *La reforma eclesiàstica i religiosa de les diòcesis tarraconenses a la baixa Edat Mitjana a través de les visites pastorals*, tesi doctoral Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives (Universitat Pompeu Fabra), 2004.

- , *Les visites pastorals del patriarca Saperia: un instrument de reforma a les acaballes del Cisma d'Occident (a través de les parròquies del Baix Llobregat, 1414-1425)*, treball de recerca a Institut Universitari d'Història Jaume Vicens Vives (Universitat Pompeu Fabra), Barcelona, 1996.

PIFARRÉ, D., “Dos visitas del comienzo del siglo XIV a los hospitales barceloneses d'En Colom i d'En Marcús”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, núm. 2, Barcelona, 1981 – 1982, p. p. 81 – 93.

PONS, V. I., *Almassora en las visitas pastorales de los siglos XV al XIX*, Castellón, 1991.

PUIG, I., “Les visites pastorals a la diòcesi de Girona, segle XV”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 28, Girona, 1986, p. 34 - 56.

- , “La concepció de la visita pastoral del bisbe Andreu Bertran a la Diòcesi de Girona (1420 – 1423) en el context reformista de l'església occidental al segle XV”, *Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*, núm. 29, Girona, 1987, p. 143 – 157.

- , *Una visita pastoral al Baix Empordà als anys 1420-1423*, Barcelona, 2006.

ROCA, A. et al., “Analysis of the pastoral visit of 1432 to the Diocese of Girona for the study of the seismic series 1427-28 in Catalonia”, *Historical Investigations of European Earthquakes*, Milano, 1994, p. 161 - 172.

SALICRÚ, R., “Els parroquians del Maresme del 1413 i del 1421. Les visites pastorals com a una eina per demografia”, *VII Sessió d'Estudis Mataronins*, Mataró, 1991, p. 57-60.

- , “Les primeres visites pastorals a les parròquies del castell de Mataró : Mataró i Llanereres (1305-1310)”, *Acta Historica et archeologica medievalia*, núm. 11 - 12, Barcelona, 1990 - 1991, p. 325 - 344.

ART I ESSLÉSIA A LA MALLORCA DEL SEGLE XVI A TRAVÉS DE LES VISITES PASTORALS
DEL BISBE JOAN VIC I MANRIQUE DE LARA (1573-1604)

VELA, S., “Visites pastorals a la diòcesi d’Urgell. L’exemple de les Valls d’Andorra (1312-1314)”, *Annals. Institut d’Estudis Andorrans*, Barcelona, 1990, p. 59 - 103.

WILDERMANN, A. (ed.), *La visite des églises du diocèse de Lausanne en 1453*, Lausanne, 1993.

ZARAGOZA, E., “Actas de visita de la Congregación de San Benito de Valladolid (1541-1542)”, *Archivos leoneses. Revista de Estudios y documentación de los reinos hispano-occidentales*, núm. 71, León, 1982, p. 27 - 87.

4.2. Edat Moderna

AAVV, *La recepció solemne del bisbe en la visita pastoral. Litúrgia popular extreta del Pontifical Romà i els Rituals de la Província Tarraconense*, Barcelona, 1916.

AAVV, *Sensibilité religieuse et discipline ecclésiastique. Les visites pastorales en territoires protestants (Pays Rhénans, Comté de Montbéliard, Pays de Vaud) XVI e- XVIII e siècles*, Strasbourg, 1975.

AAVV, *Répertoire des visites Pastorales de la France avant 1789*, vol. I - IV, Paris, 1977 - 1985.

AAVV, “Las visitas pastorales en el ministerio del obispo y archivos de la Iglesia” a *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV-XV, Oviedo, 1999, p. 65 - 89.

ABAD, J., *Imagen normativa del sacerdote en el siglo XVI (1500 – 1563)*, Valencia, 1975.

ABBATI, G., *Il vescovo Marco Giustiniani (1631 – 1649) e la sua prima visita pastorale alla città e diocesi di Verona*, Verona, 1973.

ADRIANAPOLI, L., *Il Catechismo Romano comentato, con note di aggiornamento teologico pastorale*, Milano, 1983.

AGUADÉ, J., “Manaments que dóna l’arquebisbe de Tarragona, Pere de Copons I de Copons, amb motiu de la visita pastoral a Vilabella l’any 1737”, *Quaderns de Vilaniu*, núm. 4, Valls, 1983, p. 59 – 69.

AGUSTÍ, A., “Los libros de visitas pastorales del Archivo Capitular de Lleida. Una aproximación a su estudio”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 123 -142.

ALMIÑANA, G., “Visitas pastorales a la Iglesia parroquial de San Juan Bautista de Alzira (1694 – 1699)”, *Al-Gezira*, núm. 10, Alzira, 1997, p. 293 – 321.

AMENGUAL, J., “Els jesuïtes en les relacions de les visites *ad limina* dels bisbes mallorquins i els sínodes del seu bisbat”, *Revista Randa*, núm. 54, Barcelona, 2005, p. 65-87.

ANDREU, A., *La visita pastoral como instrumentum laboris en la cura animarum de la diócesis de Cartagena*, Murcia, 1998.

ANSÓN, M. C., “Valor documental de las visitas pastorales para estudios de la edad moderna. El ejemplo de los pueblos del partido de Cariñena”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 205 – 241.

ANTIMANI, R., *Visita pastorale di mons. Giacomo Sannesio vescovo di Orvieto (1605 – 1621)*, 1973.

ARANA, M., “Panorámica de visitas pastorales en los siglos XVI y XVII en tres parroquias de la Diócesis de Calahorra y Pamplona”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 487 – 540.

ARIAS, J., *Practica eclesiástica para el uso de notarios públicos y apostólicos y secretario de preladados, con un tratado breve de visitación de iglesias*, Madrid, 1585.

ARNAL, M. R., “Estudio de Caspe en el siglo XVIII a través de las visitas pastorales e informes parroquiales”, *Aragonia Sacra*, vol. V, Zaragoza, 1990, p. 13 – 32.

ASTI, G., *Laici e cura pastorale a Lodi attraverso i sinodi diocesani dal 1574 al 1689*, Lodi, 1969.

ATTARDO, C., *La più antica visita pastorale della diocesi di Agrigento (parte I, 1540 – 1543)*, Agrigento, 1982.

BACCRAËRE, G., *Visites pastorales dans les paroisses rurales du diocèse de Toulouse aux XVIe et XVIIe siècles*, Toulouse, 1956.

- , «Exercice du droit de visite dans les paroisses rurales du diocèse de Toulouse au lendemain du concile de Trente», *Revue de droit canonique*, vol. IX, Strasbourg, 1959, p. 95 – 122.

- , *Les paroisses rurales du diocèse de Toulouse aux XVIe et XVIIe siècles. Exercice du droit de visite*, Strasbourg, 1968.

- , “El obispo D. Jerónimo Maria Torres (1784-1816). Visita pastoral a la Catedral”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 143-156.

BACCRABERE, G., “Visite canonique de l’évêque, du supérieur religieux, du vicaire forain”, *Dictionnaire de Droit Canonique*, núm. 7, Paris, 1965.

BALDUIT, P., *La visita apostolica di S. Carlo Borromeo ai monasterii femminili di Brescia*, Brescia, 1981.

BANDE, E., “Comportamientos del clero y del pueblo en la villa de Rivadavia a través de las visitas pastorales de 1595 a 1850”, *Cuadernos de estudios gallegos*, vol. XLVI, Santiago de Compostela – CSIC, 1999, p. 289 - 312.

BARAUT, C., “Visites pastorals i informació religiosa a parròquies andorranes, segle XVIII”, *Quaderns d’Estudis Andorrans*, núm. 2, Andorra, 1977, p. 52 - 152.

- , “Visites pastorals de la Vall d’Andorra durant els segles XVI i XVII”, *Quaderns d’Estudis Andorrans*, núm. 6, Andorra, 1994, p. 117 - 135.

BARBARIGO, G., *Lettere pastorali, editti decreti (...)*, Padova, 1690.

BARONIO, G., *La visita apostolica di San Carlo Borromeo alla parrocchia di Pontevico (1580)*, Pontevico, 1986.

BARREIRO, B., “Sínodos, pastorales y expedientes de órdenes: tres indicadores de la religiosidad popular en el N. O. de la Península”, *I Encuentro sobre la religiosidad popular*, Sevilla, 1987.

- , “El clero de la Diócesis de Santiago a través de las Visitas Pastorales, visitas *ad limina*, registros de licencias ministeriales y concursos a curatos”, *Compostellanum*, núm. 3 - 4, Santiago de Compostela, 1990, p. 490 - 515.

BASCHER, J., “La chronologie des visites pastorales de Simon de Beaulieu, archevêque de Bourges dans la première et deuxième Aquitaine à la fin du XIIIème”, *Revue d’histoire de l’Église de France*, Paris, 1972, p. 73 - 89.

BAUR, A. (ed.), “Die Visitationen im Landkapitel Neckarsulm von 1596, 1597, 1612 und 1619“, *Rottunberger Jahrbuch für Kirchengeschichte*, vol. V, Stuttgart, 1986, p. 271 – 310.

BEGGIAIO, D., *La visite pastorale di Clemente VIII (1592 – 1600). Aspetti di riforma post-tridentina a Roma*, Roma, 1978.

BENRATH, G. A., «Les visites pastorales dan le Palatinat électoral au XVI e siècle», *Sensibilité religieuse et discipline ecclésiastique. Les visites pastorales en territoires protestants aux XVIe – XVIIe siècles. Actes des Journées d’études de Strasbourg (1973)*, Strasbourg, 1975, p. 73 - 96.

BETTINI, M. C., *Le visite pastorali di Bernardo Cles (1537 – 1538) nel quadro della sua attività di vescovo*, Bologna, 1983.

BINZ, L., *Vie religieuse et réforme ecclésiastique dans le diocèse de Genève pendant le grand schisme et la crise Conciliaire (1378-1450)*, Genève, 1973.

BOAGA, E., “Le visite pastorali negli archivi ecclesiastici italiani”, *Visite pastorali ed elaborazione dei dati. Esperienze e metodi*, Bologna, 1993, p. 369 – 378.

BOIARDI, G., “La popolazione della città e della diocesi di Piacenza nelle relazioni delle visite pastorali del cardenali Paolo Burali (1568 – 1576)”, *Archivio storico per le province parmensi*, vol. IV, Parma, 1978.

BOMBARDI, G., *Strutture ecclesiastiche e vita religiosa nella montagna bolognese in età post-tridentina: dagli atti della visita apostolica Marchesina (parte II)*, Bologna, 1970.

BOUZÓN, A., “Visitas pastorales de los siglos XVI-XVIII. Diócesis de Tui: parroquia de Amorío, Carregal, Curás”, *¿Qué es la historia de la Iglesia?. Actas del XVI Simposio Internacional de Teología de la Universidad de Navarra*, Pamplona, 1996, p. 281 - 294.

BRAUN, R., *Die bayerischen Teile des Erzbistums Salzburg und des Bistums Chiemsee in der Visitation des Jahres 1558*, St. Ottilien, 1991.

BRAVO, G. et al., “Inventario de la visitas pastorales de la Diócesis de Cádiz durante el siglo XVIII”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo 1999, p. 451 – 478.

BRIVIO, E., *Itinerari di S. Carlo Borromeo nella cartografia delle visite pastorali*, Milano, 1985.

BROUTIN, P., «L'évêque dans la tradition pastorale du XVIe siècle», *Museum Lessianum*, Bruges, 1953.

- , *Le réforme pastorale en France au XVIIe siècle: recherche sur la tradition pastorale après le concile de Trente*, Paris, 1956.

BRUSA, R., *Strutture ecclesiastiche e vita religiosa a Imola in età post-tridentina. Gli atti della Visita Apostolica Marchesina (1573 – 1574)*, Imola, 1981.

BUESA, D., “Las capillas de la Iglesia del Pilar según la visita pastoral de 1695”, *Studium. Revista de Humanidades*, núm. 4, Zaragoza, 1997, p. 63 – 73.

BUONCRISTIANI, A., “La diocesi di Foligno nella seconda metà del Cinquecento. La visita apostolica di Pietro Camaiani (1573)”, *Bolletino storico della città di Foligno*, vol. I – VIII, Foligno, 1984, p. 225 – 265.

Cathechismus romanus, Venetiis, 1575.

Catecismo del santo concilio de Trento para párrocos, Valencia, 1782.

CAL, E., “Visitas pastorales en el archivo de la catedral de Mondoñedo”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 593-594.

CALDERÓN, G., “La villa de Almonte según una visita pastoral de 1697”, *Estudios sobre la Iglesia y sociedad en Andalucía en la edad moderna*, Granada, 1999, p. 289 – 302.

CALDERÓN, M. C., “La parroquia en los Libros de Visita del siglo XVII del Arzobispado de Sevilla”, *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 57 - 66.

CALLIGARIS, D., *La visita di Francesco Barbaro alla Contea di Gorizia e al capitolo di Gradisca del 1593*, Gradisca, 1969.

CANDAU, M. L., «Eglise, pouvoir et doctrine: les visites pastorales post tridentines dans l'Archevêché de Séville (Espagne) à l'époque moderne», *Religious Ceremonials and Images: power and social meaning (1400-1750)*, Coimbra, 2002, p. 273 - 302.

- , “Los libros de visitas parroquiales como fuente de estudio del clero rural a comienzos del siglo XVIII”, *Actas de las II Jornadas de Metodología y Didáctica de la Historia*, Cáceres, 1983, p. 435 - 442.

CANNOBIO, E., *La visita pastorale di Gerardo Landriani alla diocesi di Como 1444 – 1445*, Milano, 2001.

CAPUTO, N., *La visita pastorale di Gabriele Setario, vescovo di Nardò (1500 – 1501)*, Vicenza, 1977.

CÁRCEL ORTÍ, M. M., “Las visitas pastorales”, *Boletín castellonense de cultura* número 58, vol. IV, Castellón, 1982, p. 713 - 726.

- , *Relaciones sobre el estado de las diócesis valencianas*, vol. I-II-III, Valencia, 1985.

- , “Tipología documental de las visitas pastorales: la purgatio visitationis”, *Boletín castellonense de cultura*, núm. 64, Castellón, 1988, p. 465 - 492.

- , “Los registros de visitas pastorales: producto de la actividad escritora de la Curia Episcopal. Una visita a la Catedral de Valencia”, *Memoria Ecclesiae*, vol. IV, Oviedo, 1993, p. 203 - 222.

- , “Visitas pastorales de Valencia (Siglos XIV-XV)” a *Series Valentinas. Facultad de Teología de San Vicente Ferrer*, XXXVIII, Valencia, 1996, p. 1 - 18.

- , “Visitas *ad limina* de obispos españoles anteriores al Concilio de Trento”, *Estudis Castellonencs*, núm. 6, Castellón, 1994-1995, p. 325 - 341.

- , “Aproximación a un inventario de visitas pastorales valencianas”, *Homenaje a Pilar Faus y Amparo Pérez*, Generalitat Valenciana, Valencia, 1995, p. 337 - 349.

- , “Aproximación a un censo de visitas pastorales valencianas”, *Memoria Ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 299 - 316.

- , *Hacia un inventario de visitas pastorales en España de los siglos XVI – XX*, Oviedo, 2000.

- , *Las visitas pastorales de España (siglos XVI-XX). Propuesta de inventario y bibliografía*, Asociación de Archiveros de la Iglesia de España, Oviedo, 2000.

- , *Historia, derecho y diplomática de las visitas ad limina*, Universitat de Valencia, 1990.

- , “La visitas pastorales en Cataluña, Valencia y Baleares”, *Archiva Ecclesiae*, vol. XXII-XXIII, Roma, 1979 - 1980, p. 491 - 500.

- , “Una visita pastoral del Pontificado de San Juan de Ribera en Valencia (1570)”, *Estudis. Revista d’història moderna*, núm. 9, Valencia, 1981 - 1982, p. 131 - 155.

- , “La visitas pastorales y las relaciones *ad limina* como fuentes para el estudio y comprensión de la geografía eclesiástica”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XXVIII, Oviedo, 2006, p. 11 - 303.

- , “Visita pastoral a la parroquia de Xert en 1817”, *Estudis Castellonencs*, núm.10, Castellón, 2003 - 2004, p. 361 - 388.

CÁRCEL ORTÍ, M. M. et al., “Les visites pastorals: metodologia d’estudi”, *Separata dels Quaderns de Sueca*, núm. VI, València, 1984, p. 9 - 29.

CÁRCEL ORTÍ, V., *Índice de los informes presentados por los obispos extremeños a la Santa Sede, con motivo de la visita “Ad Limina”, sobre el estado material y espiritual de sus respectivas diócesis*, Badajoz, 1978.

- , “Las visitas ad limina de los arzobispos de Valencia”, *Anales Valentinus*, núm. 4, Valencia, 1978, p.59 - 83.

CARMONA, J. M., “Los documentos de visitas en el archivo parroquial de la iglesia de san Vicente Mártir de Tocina, encomienda de la Orden de San Juan de Jerusalén (1651-1866)”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1990, p. 409 - 422.

CARUCCI, F., *Sinodi e visite pastorali postridentini nelle diocesi pugliesi nella seconda metà del XVI sec. e inizio del XVIII*, Puglia, 1976.

CARVALHO, J. et al., “A evolução das visitas pastorais da diocese de Coimbra nos seculos XVII e XVIII”, *Leer Historia*, núm. 15, Coimbra, 1989, p. 29 – 41.

CASTA, F.J., *Evêques et curés corses dans la tradition pastorale du concile de Trente (1570 – 1620)*, Montrouge, 1964.

CASTILLO, S., “La iglesia de Cantavieja en el siglo XVIII a través de las visitas pastorales”, *Aragonia Sacra*, vol. III, Zaragoza, 1988, p.179 - 204.

CATALÁN, E., “Seculares aragoneses después de Trento. La visita pastoral de D. Antonio Chacón a los valles del Jalón y Jiloca”, *Revista de Historia Jerónimo Zurita*, núm. 76 – 77, Zaragoza, 2002, p. 369 – 397.

Catecismo del Santo Concilio de Trento para párrocos, Valencia, 1782.

CAVALIERI, O., “Visite pastorali e relaciones ad limina”, *Archiva Ecclesiae*, núm. 22-23, Roma, 1979 - 1980, p. 99 - 127.

CELINI, F., *La situazione morale e religiosa della diocesi di Cremona attraverso la Visita Pastorale del Vescovo Cesare Speciano (1599 – 1603)*, Cremona, 1981.

CENGHIARO, G. A., *Aspetti di vita religiosa nella parrocchia di Monterosso, secondo i verbali delle visite pastorali (sec. XV – XVII)*, Monterosso, 1977.

CHATELLIER, L., « Recherches sur les visites pastorales de l'époque moderne (XVI-XVII siècles) », *Revue d'Historie de l'Église de France*, vol. LVIII, Paris, 1972, p. 241-258.

- , «La visite pastorale dans le diècese de Strasbourg aux XVIIe et XVIIIe siècles», *Revue d'Historie de l'Église de France*, vol. LVII, Paris, 1972, p. 349 – 358.

- , “Rinnovamento della pastorale e società dopo il Concilio di Trento”, *Il Concilio di Trento e il moderno*, Bologna, 1996, p. 137 – 159.

CLIMENT, J.: *Edicte del Il·lustríssim senyor bisbe de Barcelona per la publicació de la visita de las Iglesias Parroquials d'est bisbat*, 1770.

COBOS, J., *El clero en el siglo XVIII. Estudio de una visita secreta a la ciudad de Córdoba*, Córdoba, 1976.

COLOPI, G., *Ricognizione storico – critica nelle chiese di Taranto secondo le Sante Visite dal 1576 al 1594*, Taranto, 1967.

CONSERVA, A., *Ricognizione storico – critica nelle chiese di Martina Franca e di Grottaglie secondo le Sante Visite dal 1594 al 1685*, Taranto, 1966.

CONSONNI, L.: *Le visite pastorali di San Carlo Borromeo a Varenna (1566 – 1582)*, Varenna, 1984.

CONTRASTY, G., *Cinq visites ad limina des XVIe et XVIIe siècles*, Toulouse – Paris, 1913.

CORPÍN, J. L., “La visitas pastorales a través del Archivo Metropolitano de Valencia”, *Memoria Ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 317 - 320.

- , “Fondos de visitas pastorales conservados en el archivo metropolitano del arzobispado de Valencia”, *Memoria Ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 317 – 320.

CORREDERA, E., “Una visita pastoral en el monasterio premonstratense de santa Maria de Bellpuig de las Avellanas (1690)”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, vol. LIII-LIV, 1983, p. 107-115.

CORTÉS, A. L. et al., “La visitas *ad limina* y las visitas pastorales como instrumentos de control de la diócesis de Granada en la segunda mitad del siglo XVIII”, *Sociedad, administración y poder en la España del Antiguo Régimen*, Granada, 1996, p. 286 - 313.

COSSONI, L., *Le visite pastorali di San Carlo Borromeo a Varenna (1566 – 1582)*, Varenna, 1984.

COÛLET, N., *Les visites pastorales*, Brépols, 1977.

COULTON, E., "The interpretation of visitation documents", *English Historical Review*, núm. 39, GG Coulton, 1914.

CRESPO, G., "Inventario del papel manuscrito sobre la visita a la catedral y corrección del cabildo de Oviedo por parte del obispo (siglos XVI-XVII)", *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 647 - 659.

CRISPINO, G., *Trattato della visita pastorale (1682)*, Venezia, 1711.

CRISTOFORETTI, G., *La visita pastorale del cardinale Bernardo Clesio alla diocesi di Trento (1537 - 1538)*, Bologna, 1989.

D'AMBROSIO, A., *Le visite pastorali ed i sinodi nella diocesi di Pozzuoli dal 1556 al 1624*, Pozzuoli, 1971.

D'AVANZIO, S., *Visita pastorale di Antonio Scarampo nella diocesi di Nola negli anni 1551 - 1553 - 1563*, Nola, 1969.

DARRICAU, R., «Les formulaires des visites pastorales dans l'archidiocèse de Bordeaux (1600-1789)», *Revue française d'histoire du livre*, Bordeaux, 1968, p. 131 - 149.

- , «Les visites pastorales dans la diocèse de Bordeaux au XVIIIè siècle», *Revue d'histoire de l'Église de France*, núm. 59, Bordeaux, 1973, p.76 - 78.

DAVANZO, S., "La visita pastorale di Antonio Scarampo nella diocesi di Nola (1551 - 1563)", *Ricerche di storia sociale e religiosa*, núm. 5, Roma, 1976, p. 215 - 234.

DE LERA, J. C., "Los libros de visita pastorales medievales en el Archivo Histórico Diocesano de Zamora. Presentación y estudio diplomático", *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p.499 - 508.

DE LUCA, F., "I registi delle visite pastorali del secolo XVIII nelle diocesi di Lecce. Criteri di pubblicazione", *Archiva Ecclesiae*, núm. 26 - 27, Roma, 1983 - 1984, p. 175-185.

DE ROSA, G., “La regestazione delle visite pastorali e la loro utilizzazione come fonte storica”, *Archiva Ecclesiae*, vol. XXII – XXIII, Vaticano, 1979 – 1980, p. 27 – 53.

DEGRASSI, M., *Aspetti religiosi e sociali della comunità di Grado attraverso le visite pastorali post-tridentine*, Grado, 1975.

DEJOB, J., *De l'influence du Concile de Trente sur la littérature et les beaux – arts chez les peuples catholiques*, Paris, 1884.

DEL PRADO, M. A., “Las visitas pastorales análisis formal y documental en una parroquia rural de la diócesis de Calahorra - La Calzada (1553-1987)”, *Memoria Ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 321 - 328.

DE PELLEGRIN, E.: *Il vescovo di Belluno Giovanni Battista Valier (1575 – 1596) e le sue visite pastorali*, Belluno, 1974.

DEVITO, O., *L'attuazione della riforma tridentina nella diocesi di Ravenna e la visita apostolica del 1573*, Ravenna, 1968.

DI CENSO, A. M., *Visita pastorale nella diocesi di Chieti effettuata nel 1588 – 89 dal vicario Domenico Ortolino*, Chieti, 1969.

DIEGO, C., *La visita pastorale di Clemente VIII (1592-1600). Aspetti di riforma post-tridentina a Roma*, núm. 23, Roma, 1978.

DI PALO, M., “La visita pastorale di Bartolomeo Sirigo vescovo di Castellaneta (1572)”, *Annali di Storia*, núm. 1, Firenze, 1980, p. 125 – 145.

DONADEI, L., *La visita apostolica di S. Carlo Borromeo a Bergamo (1575)*, Bergamo, 1970.

DONI, G., “Atti della visita apostolica di S. Carlo Borromeo alla parrocchia di Iseo”, *Brixia sacra*, vol. XX, Brescia, 1985, p. 93 – 110.

ESTELRICH, J., *Visita pastoral a les parròquies de la part forana de Mallorca l'any 1641*, Palma, 1996.

FASSANI, A. (ed.), *Riforma pretridentina della diocesi di Verona. Visite pastorali del vescovo G. M. Giberti (1525 – 1542)*, Vicenza, 1989.

FATJÓ, P., “La Catedral de Barcelona y la visita apostólica del 1661-1663”, *I Congrés d’Història Moderna de Catalunya*, vol. II, Barcelona, 1984, p. 463 - 469.

FELICE, B., *La comunità di Ardesio nelle visite pastorali del XVI secolo (1520-1602)*, Bergamo, 2003.

FELICIANO, F., *Manuale visitatorum duobus libris completens visitationi subiacentia, ac diversos visitandi modos omnibus qui huiusmodi gerunt, admodum utilè et commodum*, Roma, 1588.

FERNÁNDEZ, I., «Visites ecclésiastiques et résistances aux réformes au XVIè siècle. Le cas de Roncevaux», *Pays Pyrénées et pouvoirs centraux. XVIe – Xxe s. Actes du colloque international organisé à Foix les 1 – 3 octobre 1993*, Toulouse, 1995, p. 447 - 468.

FERNÁNDEZ, J. M., “Las visitas pastorales y las relaciones de la *visitatio ad limina*” a *Memoria Ecclesiae*, v. XV, 1999, p. 541.561.

FERRI, A., *La visita pastoral a Fortaleny del año 1570*, Sueca, 1985.

FORNARI, M. L., *Sinodi e visite pastorali a Mantova in età controriformista (1575 – 1612)*, Mantova, 1968 – 69.

FRANZEN, A., *Der Wiederaufbau des kirchlichen Lebens im Erzbistum Köln unter Ferdinand von Bayern, Erbischof von Köln (1612 – 1650)*, Münster, 1941.

FRERE, W.H.: *Visitation articles and injunctions of the period of the reformation*, vol. I, 1910.

FROESCHLÉ-CHOPARD, M. H., «Les dévotions populaires d’après les visites pastorales : un exemple, le diocèse de Vence au début du XVIII siècle», *Revue d’Histoire de l’Église de France*, vol. LX, Paris, 1974, p. 123 - 142.

- , «Une définition de la religion populaire à travers les visites pastorales d’Ancien Régime», *La religion populaire*, Colloques Internationaux du Centre National de la Recherché Scientifique, Paris, 1980, p. 185 - 192.

-, “Il vescovo in visita, amministratore e attore della Riforma cattolica”, *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d’Europa: XV – XVIII secolo*, Bologna, 1999, p. 112 - 145.

FUENTES, M. C., “Parroquia de Santa María la Mayor (Cáceres). Estudio de la visitas pastorales en los libros de cuentas de fábrica, 1596-1716”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 405 - 410.

FUSARI, G., “Controriforma per immagini. Presupposti e conseguenze del decreto tridentino sulle immagini sacre”, *Brixia Sacra*, vol. VIII, Roma, 2003, p. 235 – 256.

FUSCHI, P., *De visitatione et regimine ecclesiarum*, Romae, 1581.

GARCÍA, M. L., “El archivo del convento de Agustinas Recoletas del Santísimo Corpus Christi de Granada a través de las visitas pastorales de los siglos XVII y XVIII”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 471 - 486.

GARCÍA, A., “Dos visitas a Bretoña”, *Compostellanum*, núm. 23, Santiago de Compostela, 1978, p. 169 - 189.

GARCÍA, J. J. et al., “La visitas pastorales, una fuente fundamental para la historia de la Iglesia en la Edad Moderna”, *Anuario de la Historia de la Iglesia*, núm. 15, Madrid, 2006, p. 293 – 301.

GARCÍA, F. J., *Visita del obispo Sancho Dávila a la Catedral de Murcia. Año 1592*, vol. I - III, Universidad de Murcia, 2000.

GARCÍA, E., *La parroquia en el siglo XVII, según las visitas pastorales de Cabanes, Serra d’en Galcerán y Villafranca*, Valencia, 1985.

GAVANTO, B., *Enchiridion seu manuale episcoporum*, Paris, 1647.

GAZICH, V., *La visita pastorale del vescovo Domenico Bollani alle Valle Trompia nell'anno 1567*, Trompia, 1969.

GAY, P., “Visitas pastorales en Archivos Diocesanos aragoneses”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 601 - 608.

GERSON, J., *Le Traité de la visite pastorale. Obres completes*, Paris, Édition Glorieux, vol. VIII, 1960 - 1968, p. 47 - 55.

GHERSON, J., *Sermo factus in concilio Remensi de officio pastorum*, Opera Hagae Comitum, vol. II, 1727.

GHIDOTTI, F., *La visita apostolica di S. Carlo Borromeo alla parrocchia di Palazzolo sull'oglio*, Brescia, 1965.

GIANINNI, M., “Politica spagnola e giurisdizione ecclesiastica nello Stato di Milano : il conflitto tra il cardinale Federico Borromeo e il visitador regio Don Felipe de Haro (1606 – 1607)”, *Studia Borromaica*, núm. 6, Roma, 1992, p. 195 – 226.

GIORGI, M., *Alessandro Sauli e la visita pastorale del 1592*, tesi di laurea, Pavia, 1989.

GIOS, P., *Disciplinamento eclesiástico sull'Altipiano dei Sette Comuni nella seconda metà del Quattrocento. Le visite pastorali dei vescovi di Padova*, Trento, 1992.

GIRBAU, V., “El bisbat de Vic (1783-1815): anàlisi de les visites pastorals”, *Osona i Catalunya al segle XIX. Estudis d'Història*, Vic, 1990, p. 51 - 62.

GÓMEZ, S., *El perfecto visitador eclesiástico*, Madrid, 1645.

GÓMEZ, J., “Datos histórico-artístico de las parroquias orensanas pertenecientes a la antigua diócesis de Tui a través de las visitas pastorales del siglo XVI”, *En torno al arte Auriense*, Ourense, 1990, p. 77 - 86.

- , “Las visitas pastorales en los pueblos de la actual diócesis de Getafe”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 137 - 164.

GONZÁLEZ, D. L. et al., “A visita pastoral de Juan de Maxon ó acediago de Cornado en 1519”, *Cuadernos de estudios gallegos*, vol. XLV, núm. 110, Santiago de Compostela – CSIC, 1998, p. 31-72.

- , “Aspectos de la vida religiosa barroca: las visitas pastorales”, *Las religiones en la Historia de Galicia*, Santiago de Compostela, 1996, p. 411 - 450.

GONZÁLEZ, J. et al., “Catálogo de la documentación relativa a las visitas pastorales que se custodia en el Archivo Histórico Diocesano de Tenerife”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 608 - 642.

GONZÁLEZ, M. A. et al., “La visita pastoral de la diócesis de Ourense del obispo Damaso Iglesias Lago (1818-1840)”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 387 - 394.

- , “Visitas pastorales en los Archivos de Galicia”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 581 – 586.

GONZÁLEZ, J. L.: *Las visitas ad limina de los obispos de Oviedo (1585-1901)*, Oviedo, 1986.

GRAU, J. M., “L’Església de Rojals a la llum de les visites pastorals (segles XVII-XVIII)”, *Espitllera*, núm. 88, Montblanc, 2004, p. 38 - 39.

- , “La parròquia de Sarral a través de les visites pastorals (1696-1927)”, *El Baluard*, núm. 71, Sarral – Conca del Barberà, 1994, p. 30 - 31.

GUERRINI, P., “La visita apostolica di S. Carlo Borromeo alla diocesi di Brescia”, *Brixia sacra*, vol. I, Brescia, 1910, p. 261 – 296.

GUILLERÉ, C., “Les visites pastorales en Tarraconaise a la fin du Moyen Âge (XIV - XV). L’exemple du Diocèse de Gerona”, *Mélanges de la Casa de Velázquez*, vol. XIX, Madrid, 1983, p. 125-167.

HUESO, A., “Resumen de la visita pastoral de Turís en el año 1645”, *Cronicó del Regne de València*, núm. 35, València, 1987, p. 31 – 32.

ILLIBATO, A. (ed.), *Il liber visitationis di Francesco Carafa nella diocesi di Napoli (1542 – 1543)*, Roma, 1983.

IRIGOYEN, A. et al., *Visitae ad limina de la diócesis de Cartagena (1581-1901)*, UCAM - Madrid, 2001.

- , “Aplicaciones tridentinas: la visita del obispo Sancho Dávila al cabildo de la catedral de Murcia (1592)”, *Investigaciones históricas: Época moderna y contemporánea*, núm. 22, Valladolid, 2002, p. 11 - 22.

JACOME, M., *Inventário das visitas e Devastas*, Universidade do Minho e Arquivo Distrital, Braga, 1986.

JULIA, D., «La réforme post tridentine en France d’après les procès – verbaux de visites pastorales: ordre et résistances», *La società religiosa nell’età moderna. Atti del Convegno studi di storia sociale e religiosa*, Napoli, 1972, p. 311 – 415.

JUNYENT, E., “Visites pastorals a Cervera”, *Cuadernos de Arqueología e Historia de la Ciudad*, núm. 10, Cervera, 1967, p. 221 - 245.

LANDERSDORFER, A., *Das Bistum Freising in der bayerischen Visitation des Jahres 1560*, St. Ottilien, 1986.

Lang, P. T., “La riforma in trasformazione. I questionari delle visite pastorali cattoliche in Germania nel XVI e XVII secolo”, *Le visite pastorali. Analisi di una fonte*, Bologna, 1990, p. 123 - 146.

- , “Lo studio delle visite pastorali in età moderna. Recenti pubblicazioni in Germania”, *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d’Europa: XV – XVIII secolo*, Bologna, 1999, p. 146 – 163.

LÉAL, B., *La crosse et le Bâton. Visites pastorales et recherche des pécheurs publics dans le diocèse d’Algarve (1630-1750)*, Paris, 2004.

LEMAÎTRE, N., “Les visites pastorales du diocèse de Limoges en 1495”, *Croyances, Pouvoirs et Sociétés: études offertes à Louis Pérouas*, Treigniac, 1988, p. 27 - 41.

LENCINA, X., “Aspectes de l’entorn quotidià dels preveres barcelonins (1597-1604)”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 67, vol. II, Barcelona, 1994, p. 367 - 375.

LERA, J. C., “Los libros de visitas pastorales medievales en el archivo histórico diocesano de Zamora. Presentación y estudio diplomático”, *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 499 – 508.

LIBORIO, A.: *Visita apostolica alla diocesi di Brugnato nel 1582 di mons. Francesco Bossi*, Brugnato, 1975.

LINAGE, A., “Las visitas diocesanas a la cofradía de Sepúlveda, Segovia (1624-1856)” *Escritos del Vedat*, vol. X, Valencia, 1980, p. 315 - 397.

Litak, S., “Akta wizytacyjne parafii z XVI – XVII wieku jako źródło historyczne (Gli atti delle visite pastorali dal XVI al XVIII secolo come fonte storica)”, *Zeszyty Naukowe KUL*, núm. 5, Poland, 1962, p. 41 – 58.

LÓPEZ, M. L., “Del clero y fieles en la diócesis de Granada a través de las visitas pastorales de la segunda mitad del XVIII”, *Chronica Nova*, núm. 23, Granada, 1996, p. 293 – 341.

-, “Las visitas *ad limina* y las visitas pastorales como instrumentos de control de la diócesis de Granada en la segunda mitad del siglo XVIII”, *Sociedad, administración y poder en la España del Antiguo Régimen*, Granada, 1996, p. 286 – 313.

LURTON, M., *Les visites pastorales des archevêques de Bordeaux (1600 – 1680)*, Bordeaux, 1968.

MESTRIPIERI, L., *Visita apostolica del card. Agostino Valier alla diocesi di Cattaro (1579)*, Cattaro, 1973.

MAGAZZINI, P., *Le visite pastorali nella diocesi di Fiesole durante la seconda metà del XVI secolo*, Fiesole, 1977.

MAGGIORE, P., *La vita nei territori delle diocesi di Brindisi e di Oria desunta dalla visita pastorale dell’arcivescovo Giovanni Carlo Bovio nel 1565*, Brindisi, 1976.

MANGIALLI, M., *La visita apostolica di mons. Gerolamo Ragazzoni alla diocesi di Tortona nel 1576*, Tortona, 1974.

MANCLÚS, L., “Visita pastoral de 1596 a les esglésies parroquials de Montesa i Vallada”, *Documenta*, núm. 2, Madrid, 1994, p. 7 - 46.

MARCOS, A., “Religión predicada y religión vivida. Constituciones sinodales y visitas pastorales: ¿Un elemento de contraste?” *La religiosidad popular. Vida y muerte: la imaginación religiosa*, Sevilla, 1989, p. 46 – 56.

MARQUÈS, J. M., “Relaciones *ad limina* de la provincia eclesiástica Tarraconense en el Archivo Vaticano”, *Analecta Sacra Tarraconensia*, núm. 47, Barcelona, 1974, p. 209 - 217.

MARTÍ, J. M. (ed.), *Catàleg Monumental de l'Arquebisbat de Barcelona. Vallès Oriental*, Barcelona, 1981.

MARTIJA, E. et al., “La parroquia fuente de documentación histórica”, *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 175 – 183.

MARTIN, D. et al., *Visitación a la iglesia parroquial y concejo de Campanario (1549 y 1565). Apéndice documental*, Campanario, 2001.

MARTÍNEZ, B., *Visitatio rerum. El control del patrimoni artístic a través de les visites pastorals del bisbe Joan Vic i Manrique. El cas del santuari de Lluc (1591 – 1599)*, Palma, 2009.

MARTÍNEZ, Mª M. et al., “El ejercicio de la jurisdicción eclesiástica a través de los mandatos y ordenaciones. Un caso concreto: la visita pastoral del obispo Fray Andrés Balaguer Salvador en 1610”, *Iglesia y religiosidad en España. Historia y Archivos*, vol. III, Guadalajara, 2002, p. 1649 – 1672.

MARTÍNEZ, M. et al., *Visitas pastorales a la parroquia de sant Joan d'Alacant (XVII)*, Ajuntament de sant Joan d'Alacant, 2001.

MARTÍNEZ, J., *Rubielos de Mora. Visitas Pastorales (1524-1619)*, Rubielos de Mora, 2006.

MAS, J., “La visita pastoral a la Seu de Barcelona practicada pel bisbe I. Dimas Loris, en 1578”, *Estudis Universitaris Catalans*, vol. XIII, Barcelona, (1928), p. 420 – 444; XIV (1929), p. 299 – 310; XV (1930), p. 94 – 114, 140 – 159, 250 – 257; XVI (1931), p. 58 – 81, 315 – 339; XVIII – XIX (1933).

MASÓ, V., “L’arxiu parroquial de Fortaleny i les visites pastorals”, *Quaderns de Sueca*, vol. VI, 1984, p. 41 – 54.

- , *Fortaleny en el siglo XVIII a través de las visitas pastorales*, tesis de licenciatura, Valencia, 1984.

MASOLIVER, A., “Sobre la visita feta per l’abat Virgila de Poblet a la vila de Verdú l’any 1690”, *Scriptorium Populeti*, vol. XVII, Poblet, 1974, p. 359 - 407.

MASSETI, A., “Le visite pastorali dei vescovi bresciani dopo il Concilio di Trento”, *Brixia Sacra*, núm. 9, Brescia, 1974, p. 134 – 141.

MASTANTUONI, R., *Visita pastorale di Monsignor F. Spinelli nella diocesi di Policastro (anno 1597)*, Policastro, 1972.

MATEOS, J. A., “Los mandatos de visita de las iglesias de Daroca (siglos XVI-XVII) como fuente complementaria”, *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas (actas de las VIII Jornadas)*, Zaragoza, 1993, p. 271 - 279.

MAZZONE, U. et al., *Le visite pastorali. Analisi di una fonte*, Bologna, 1985.

MAZZONESCHI, A., *La visita apostolica di mons. Pietro Camaiani alla diocesi di Amelia nel 1574*, Amelia, 1966.

MEERSEMAN, G .G., “Il tipo ideale di parroco secondo la riforma tridentina nelle sue fonti letterarie”, *Il Concilio di Trento e la riforma tridentina. Atti del Convegno storico internazionale*, vol. I, Trento, 1963, p. 27 – 45.

MIGUEL, I., "El obispo y la práctica de la visita pastoral en el marco de la teología reformista", *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 362 - 363.

- , "A propósito del formulario zaragozano de visita pastoral del año 1435: consideraciones metodológicas", *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas (actas de las VIII Jornadas)*, Zaragoza, 1993, p. 281 - 287.

- , "La práctica de la visita pastoral en la diócesis de Zaragoza entre 1318 y 1539", *Memoria Ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 279 – 298.

MOLINARI, F., "San Carlo e la visita apostolica", *San Carlo a Brescia e nella riviera di Salò*, Brescia, 1980.

MOLINÉ, E., "Les relacions de les visites *ad limina apostolorum* dels bisbes d'Urgell (1597 – 1821)", *Urgellia*, vol. III, Urgell, 1980, p. 419 – 481 i vol. IV, 1981, p. 387 – 514.

- , "Notícia de les visites pastorals de l'oficiat de Berga i Bagà, dels anys 1575 i 1576", *XXIII Assemblea Intercomarcal d'Estudiosos*, Berga, 1982, p. 231 - 233.

- , "La visita canònica de l'Oficialat d'Agramunt, de l'any 1515", *Urgellia*, vol. VII, Urgell, 1984-85, p. 441 - 488.

MOLITOR, H. (ed.), *Die Visitation im Dienst der kirchlichen reform. Mit einer Einföhrung von H. Jedin*, Münster, 1967.

- , *Kirchliche Reformversuche der Kurfürsten und Erbischofe von Trier im Zeitalter der Genereformation*, Wiesbaden, 1967.

- , *Die Visitation im Dienst der Hirchliden Reform*, Münster, 1967.

MOLS, R., «S. Charles, pionnier de la pastorale moderne», *Nouvelle revue théologique*, núm. 79, Bruxelles, 1957, p. 602 – 605.

MORESCHI, T., *Vita e istituzioni ecclesiastiche nella Valle Camonica del sec. XVI. La visita pastorale del vescovo Domenico Bollani nell'anno 1567*, Camonica, 1968.

MUÑOZ, J., *Les parròquies de la Terra Alta a mitjans segle XVII. La visita pastoral de l'any 1638 i l'impacte de la Guerra dels Segadors*, Batea, 2004.

-, “Dues visites pastorals a la parròquia de la Sènia, els anys 1565 i 1572”, *Lo Senienc: memòria, natura i llengua*, núm. 5, La Sènia, 2008, p. 11 – 15.

NUBOLA, C., *Conoscere per governare. La diocesi di trento nella visita pastorale di Ludovico Madruzzo (1579 – 1581)*, Bologna, 1993.

-, *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d'Europa: XV – XVIII secolo*, Bologna, 1999.

-, *Per una banca dati delle visite pastorali italiane. Le visite della diocesi di Trento (1537 – 1940)*, Bologna, 1998.

-, *Visite pastorali ed elaborazione dei dati. Esperienze e metodi*, Bologna, 1991.

ORERA, L. et al., “Una visita pastoral aragonesa del 1581: consideraciones metodológicas”, *II Jornadas sobre el estado actual de los estudios sobre Aragón*, vol. II, Zaragoza, 1979, p. 725 - 728.

ORIEVE, M., “Visita pastoral del arzobispo Navarrete al arciprestazgo de Briviesca y otros arciprestazgos (1706-1709)”, *Boletín de la Institución Fernán González*, núm. 216, Brugos, 1998, p. 117 – 146.

PADOAN, M., *Francesco Barbaro e la sua visita riformatrice alla cattedrale e al capitolo di Aquileia (1594 – 1596)*, Aquileia, 1969.

PALESTRA, A., “Le visite pastorali di San Carlo”, *Ambrosius*, vol. XLII, Milano, 1966, p. 48 – 49.

PANTELLA, S., *La controriforma nella diocesi di Assisi. Visita apostolica di mons. Pietro Camaiani (1573)*, Assisi, 1967.

PEREA, E., *Església i societat a l'arxidiocesi de Tarragona durant el segle XVIII. Un estudi a través de les visites pastorals*, Tarragona, 2000.

PÉREZ, S. L.: “Las primeras relaciones *ad limina* de la Diócesis de Mondoñedo”, *Estudios Mindonienses*, núm. 4, Mondoñedo – Ferrol, 1985, p. 453 – 478.

PÉREZ, Ll., *Las visitas pastorales de Don Diego de Arnedo a la diócesis de Mallorca (1562 – 1572)*, Palma, 1963 – 1969.

PÉREZ, R., “Visita pastoral y contrarreforma en la archidiócesis de Sevilla (1600 – 1650)”, *Historia. Instituciones y documentos*, núm. 27, Sevilla, 2000, p. 205 – 233.

PEVERADA, E., *La visita apostolica di Mons. G.B. Maremonti e l'applicazione dei Decreti Tridentini in Diocesi di Ferrara*, Ferrara, 1967.

PEZZOLI, A., *La visita apostolica di san Carlo Borromeo nella diocesi di Vigevano nel 1578. Aspetti della pratica e della vita religiosa*, Vigevano, 1969.

PEYROUS, B., «Les visites pastorales des archevêques de Bordeaux (1680-1789). Doctrine canonique et pratique pastorale», *Mémoire de Droit*, Bordeaux, 1972.

PIFARRÉ, D., “Dos visitas del comienzo del siglo XIV a los hospitales barceloneses d’En Colom i d’En Marcús”, *La pobreza y la asistencia a los pobres en la Cataluña medieval*, núm. 2, Barcelona, 1981 – 1982, p. 81 – 93.

PLA, P. J. , “Los beneficios eclesiásticos y sus rentas a través de las visitas pastorales. La parroquia de Santa María, de Cocentina, a principios del siglo XVIII”, *Anales Valentinós*, núm. 14, Valencia, 1981, p. 255 – 270.

POCH, J., “D. Gaspar de la Figuera, Obispo y Visitador. Sus relaciones con San José de Calasanz” a *Analecta Calasanciana*, núm. 9, Roma, 1962, p. 355 - 463.

POLO, J. J., “La visita pastoral del obispo Pedro Jaime a la Diócesis de Albarracín (1598 – 1599)”, *Teruel. Revista del Instituto de Estudios Turolenses*, núm. 77-78, Teruel, 1987, p. 237 – 260.

PONS, C., “La visitas pastorales de Don Diego de Arnedo. Repercusiones en el derecho matrimonial de la Iglesia particular de Mallorca”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 309 – 313.

PONS, V. I., *Almassora en las visitas pastorales de los siglos XV al XIX*, Almassora, 1991.

PORCU, M. L., “Gli inventari della Sagrestia, I Libri di Amministrazione gli Atti Capitolari e le relazioni delle Visite Pastorali quale Fonte per la Cronologia degli Arredi Liturgici d’argento della Cattedrale di Sassari”, *Memorie Ecclesiae*, vol. XVI, Oviedo, 1998, p. 55 – 79.

PRADO, M. A., “Las visitas pastorales. Análisis formal y documental en una parroquia rural de la diócesis de Calahorra – La Calzada (1553 – 1987)”, *Memorie Ecclesiae*, vol. IX, Oviedo, 1996, p. 321 – 328.

PROSPERI, A., “Missionari popolari e visite pastorali in Italia tra ‘500 e ‘600” a *Richerche di storia sociale e religiosa*, vol. XXIII, Roma, 1994.

PUEYO, P., “Las visitas pastorales: metodología para su explotación científica” en *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas*, vol. VIII, Universidad de Zaragoza, 1993, p. 218 – 267.

- , “Propuesta metodológica para el estudio de la visita pastoral”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 479 - 542.

- , “La visitas pastorales como fuente para el estudio de la religiosidad popular: el nivel de instrucción de la diócesis de Zaragoza a mediados del siglo XVIII”, *Jornadas sobre el estado actual de los estudios de Aragón*, Zaragoza, 1984, p. 621 – 623.

- , “Noticia sobre uno de los libros de la visita pastoral hecha al arzobispado zaragozano los años 1731 a 1734”, *Anales de la Universidad de Alicante. Historia medieval*, núm. 4 - 5, Alicante, 1986, p. 323 – 336.

- , *Iglesia y sociedad zaragozanas a mediados del siglo XVIII: la visita pastoral del arzobispo D. Francisco Añoa a sus diócesis (años 1745-1749)*, Zaragoza, 1991.

PUIGVERT, J. M. (ed.), *Les visites pastorals. Dels orígens medievals a l’època contemporània*, Girona, 2003.

PUTELLI, R., *Vita, storia ed arte mantovana nel Cinquecento. Prime visite pastorali alla città e diocesi*, Mantova, 1934.

- , *La visita apostolica di San Carlo Borromeo in Valle Camonica*, Berno, 1938.

RAMUSINO, A., *La collegiata di San Pietro Apostolo di Broni nel secolo XVI negli atti delle visite pastorali*, Broni, 1975.

REBORD, C. M., *Visites pastorales du diocèse de Genève – Annecy (1411 – 1920)*, vol. I – II, Annecy, 1922.

RESTA, A., *Dictionarum visitatorum visitandum, cum praxi et formula generalis visitationis omnium*, Romae, 1593.

RIZZO, M., “Finanza pubblica, Impero e amministrazione nella Lombardia spagnola: le visitas generales”, *Lombardia Borromaica, Lombardia spagnola (1554 – 1659)*, vol. I, Roma, 1995, p. 303 – 325.

ROBLES, R., et al.,: “La visita *ad limina* durante el pontificado de Sixto V (1585-1590). Datos para una estadística general. Su cumplimiento en Ibero América”, *Anthologica Annua*, núm. 7, Roma, 1959, p. 147 - 213.

RONCALLI, A. G., *Gli Atti della visita apostolica di San Carlo Borromeo a Bergamo 1575*, Fontes Ambrosiani, núm. XIII-XVII, vol. I - V, Firenze, 1936 - 1957.

ROSSELLÓ, J., “Censos de registros de visita pastoral de la diócesis de Mallorca”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 295 – 340.

ROSSELLÓ, R., “L’Església d’Andratx segons les visites pastorals del bisbe Joan Vich (segle XVI)”, *Fontes Rerum Balearicum*, vol. III, Palma, 1979 - 1980, p. 195 - 202.

ROYO, J. R., “Visitas pastorales de la Diócesis de Zaragoza (siglos XVI-XX)”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 441 - 469.

- , “La visitas pastorales en la sede vacante del Archivo Capitular de la Seo de Zaragoza como fuente para la historia de las parroquias”, *Memoria Ecclesiae*, vol. VIII, Oviedo, 1996, p. 77 - 91.

- , “Las visitas pastorales como fuente de estudio de las devociones: método de trabajo”, *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas. Actas de las VI jornadas*, Zaragoza, 1991, p. 409 - 418.

- , “El clergat de la Diócesis de Zaragoza a finales del siglo XVI a través de las visitas pastorales: metodología de estudio”, *Metodología de la investigación científica sobre fuentes aragonesas. Actas de las VIII jornadas*, Zaragoza, 1993, p. 293 - 302.

ROYO, J., “Estudi de la visita pastoral a Picanya de l’any 1667”, *Torrens. Estudis i investigacions de Torrent i comarca*, núm. 12, Torrent, 2000, p. 193 – 206.

- *Las visitas pastorales del pontificado de san Juan de Ribera en Picanya (1570-1600)*, Ajuntament de Picanya, 1996.

RUBIO, P., “Las visitas episcopales a los cabildos. Documentación en los archivos capitulares”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 17 - 98.

SANTORUM, L., *Il cardinale Ludovico Madruzzo e la visita pastorale del 1579 – 1581*, Roma, 1984.

SASTRE, F., “Visitas pastorales efectuadas a las parroquias de Menorca por los obispos de Mallorca y Menorca”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XV, Oviedo, 1999, p. 587 - 591.

SAUZET, R., *Les visites pastorales dans le diocèse de Chartres pendant la première moitié du XVIIIe siècle. Essai de sociologie religieuse*, Roma, 1975.

- , *Contre – réformé et réforme catholique en Bas – Languedoc. Le diocèse de Nîmes au XVIIIe siècle*, Bruxelles, 1979.

SCHIESARI, M., *Le visite pastorali nella diocesi di Venezia (1601 – 1619)*, Venezia, 1969.

SEBASTIANI, C., *La situazione liturgico – pastorale nella diocesi tridentina dalla visita pastorale di Bernardo Clesio (1537 – 1538) a quella di Ludovico Madruzzo (1579 – 1581)*, Padova, 1994.

SEVESI, P., *San Carlo Borromeo e le sue visite pastorali in Saronno*, Milano, 1930.

SLAFKOSKY, A., *The canonical Episcopal Visitation of the diocese*, Washington, 1941.

SOLÀ, X., *La reforma catòlica a la muntanya catalana a través de les visites pastorals: els bisbats de Girona i Vic, 1587-1800*, Girona, 2005.

- , “Les visites pastorals a Catalunya durant l’època moderna: mètodes de control sobre la parròquia, el clergat i la població”, *Manuscripts*, núm. 25, Barcelona, 2007, p. 187 - 209.

- , “El monestir de Santa Maria d’Amer, l’església parroquial de sant Miquel i l’Hospital en les visites pastorals dels segles XVI i XVII”, *Quaderns de la Selva*, núm. 14, Selva, 2002, p. 121 - 132.

SOLIS, C., “Las visitas pastorales y el patrimonio y mobiliario de la Iglesia”, *Memoria Ecclesiae*, vol. XIV, Oviedo, 1999, p. 411 - 450.

SORA, C., “Conoscere per riformare. La prima visita pastorale di Ippolito De Rossi alla diocesi di Pavia (1561 – 1567)”, *Visite pastorali in diocesi di Pavia nel Cinquecento. Una documentazione guadagnata alla storia*, Bologna, 2003, p. 71 – 204.

TASIN, E., *Aspetti di vita religiosa nella diocesi di Trento dalla visita pastorale di Carlo G. Madruzzo (1603 – 1606)*, Padova, 1978.

TAVARNI, G., *Le visite pastorali nella diocesi di Montepulciano dall’anno 1561 al’anno 1651*, Montepulciano, 1964.

THADDAÜS, P., “La riforma in trasformazione. I questionari delle visite pastorali cattoliche in Germania nel XVI e XVII secolo”, *Le visite pastorali. Analisi di una fonte*, Bologna, 1985, p. 57 – 95.

- , “Lo studio delle visite pastorali in età moderna. Recenti pubblicazioni in Germania”, *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d’Europa: XV – XVIII secolo*, Bologna, 1999, p. 145 – 159.

TELLECHEA, J. I., “El formulario de la visita pastoral de Bartolomé Carranza, arzobispo de Toledo”, *Antológica Anua*, vol. IV, Roma, 1956, p. 385 - 437.

TORTI, P., *L’ordinamento parrocchiale di Pavia alla fine del secolo XVI attraverso la visitatio apostolica del 1576*, Pavia, 1980.

TOSCANI, X., *Visite pastorali in diocesi di Pavia nel Cinquecento. Una documentazione guadagnata alla storia*, Bologna, 2003.

ID., “Le visite pastorali pavesi del Cinquecento: ricostruzione di un patrimonio archivistico smembrato e ignorato”, *Studi e fonti di storia lombarda. Quaderni milanesi*, núm. 39 – 40, Milan, 1994, p. 5 – 39.

TRENCHS, J. et al., “Una visita pastoral del pontificado de San Juan de Ribera en Valencia (1570)”, *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 8, València, 1979, p. 71 – 86.

- , “Les visites pastorals: metodologia d’estudi”, *Quaderns de Sueca*, núm. 6, Sueca, 1984, p. 9 – 29.

- , “Visita pastoral de Andrés Mayoral, arzobispo de Valencia, a la villa de Ondara (1744)”, *Estudis. Revista de Historia Moderna*, núm. 9, València 1981, p. 136 – 151.

- , “Visita pastoral de Andrés Mayoral arzobispo de Valencia a la villa de Ondara”, *Estudis. Revista de Historia Moderna*, València, 1983, p. 131 – 155.

- , “Las visitas pastorales de Cataluña, Valencia y Baleares”, *Archiva Ecclesiae*, núm. 22-23, Roma, 1979 - 1980, p. 401 - 500.

TROPPER, P.G., *Die Berichte der Pastoralvisitationem des Gozer Erzbischofs Karl Michael von Attems in Karnten von 1751 bis 1762*, Viena, 1993.

TURCHINI, A. Et al., *Le visite pastorali*, Bolonia, 1985.

- , *Le visite pastorali. Analisi di una fonte*, Bologna, 1990.

- , "Dai contenuti alla forma della visita pastorale", a *Richerca storica e Chiesa locale in Italia. Risultati e prospettive*, Roma, 1995, pp.154-155.

- , “Una fonte per la storia della cultura materiale nel XV e XVI secolo. Le visite pastorali”, *Quaderni di Storici*, núm. 11, 1976, p. 294 - 309.

- , “La visita come strumento di governo del territorio”, *Il Concilio di Trento e il moderno*, Bologna, 1996, p. 335 – 383.

- , “Bayern und Mailand in Zeichen der konfessionellen Bürokratisierung“ a REINHRAD, W.: *Die Katholische Konfessionalisierung*, Gutersloh, 1995, p. 394 – 403.

- , “Per la storia religiosa del ‘400 italiano. Visite pastorali e questionari de visita nell’Italia centro – settentrionale”, *Rivista di storia e letteratura religiosa*, vol. XIII, Firenze, 1977, p. 265 – 290.

VASCONCELOS da, M., *Inventario das visitas e devastas: inventario – sumário i livros*, Braga, 1986.

VENANTINI, R., *La visita pastorale di Clemente VIII a Roma nel 1592*, Roma, 1957.

VENARD, M., «Le répertoire des visites pastorales. Premiers enseignements d’une enquête. I : Le répertoire comme instrument d’analyse», *Revue d’Histoire de L’Église de France*, vol. LXII, Paris, 1977, p. 214 - 228.

- , “L’istituto delle visite pastorali tra storia sociale e storia religiosa. Riflessioni sull’esempio francese”, *Fonti ecclesiastiche per la storia sociale e religiosa d’Europa: XV – XVIII secolo*, Bologna, 1999, p. 95 – 111.

- , «Les visites pastorales dans l’Église de France au XVI siècle. Evolution d’une institution», *Les Églises et leurs institutions au XVI siècle. Actes du V Colloque du Centre D’Histoire de la Reforme et du Protestantisme*, Montpellier, 1978, p. 115 - 140.

- , “Le visite pastorali francesi dal XVI al XVIII secolo”, *Le visite pastorali. Analisi di una fonte*, Bologna, 1985, p. 13 – 55.

VETRUGNO, C., *La visita pastorale di S. Carlo Borromeo a Bergamo 1575. Pievi di Scaro, Termo d’Isola, priorato di Pontiola*, Pontiola, 1970.

VIARD, G., « Visites pastorales dans l’ancien diocèse de Langres », *Revue d’Histoire de l’Église de France*, vol. LXIII, Paris, 1977, p. 235 – 272.

VICENTE, M. L., « Las visitas pastorales como fuente para el estudio del clero regular: la visita al convento de la Concepción de Tarazona (1804)”, *Turiaso*, vol. IV, Tarazona, 1983, p. 213 - 223.

VILLANUEVA, C., “Visitas pastorales realizadas a la parroquia de Barracas durante los siglos XVI-XVIII”, *Estudis Castellonencs*, número. 9 (I-II), Castellón, 2000-2002, p. 555 - 598.

VILLASCHI, F., *La parrocchia di S.M. Assunta in Orzinuovi nella visita pastorali dal Concilio di Trento alla fine del dominio Veneto (1540 – 1790)*, Veneto, 1980.

ZEEDEN, E. et al., *Kirche und visitation, Beitrage zur Erforschung des frühneuzeitlichen visitationswesens in Europa*, Stuttgart, 1984.

- ,“Visitationsforschung und Kirchengeschichtsschreibung”, *Teologische Revue*, núm. 87, Münster, 1991, p. 353 – 366.

Laus Deo Virginique Matri